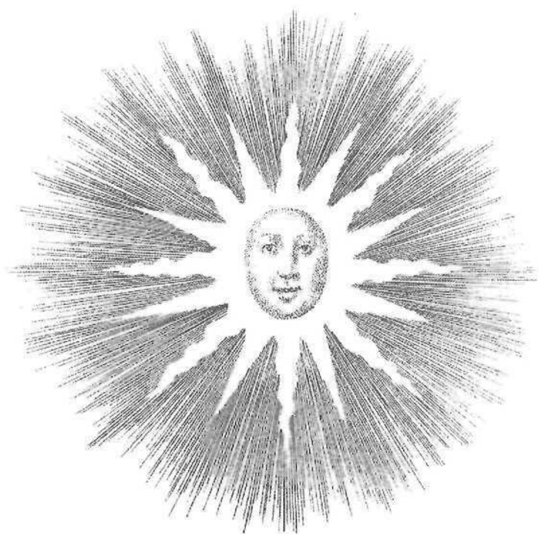

JANKOVICS MARCELL

A Nap könyve

Csokonai Kiadó 1996

Változatlan utánnyomás

Az illusztrációkat rajzolta:
Jankovics Marcell,
Sulyok Géza
és Nagy András *(7, 18b, c, d, 46, 87, 89, 96, 97)*

Címlapfotó:
Oláh Tibor

A könyvet tervezte:
Sulyok Géza
Sulyok Zsuzsanna

ISBN 963 260 094 0

Csokonai Kiadó
Felelős kiadó: Mazsu János igazgató
Nyomdai munkák: Kapitális Bt., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

ELŐSZÓ

„Inkább a sötétséget fogják választani, mint a fényt, és inkább a halált fogják választani, mint az életet. Senki sem fog felnézni az égre. A jámbort bolondnak fogják tartani, s az istenteleneket dicsőíteni fogják mint bölcseket."

(*Nag Hammadi kódexek:* VI. 8,72. 2. század)

Ez a mottó nekünk, széteső kultúrájú, trivialitásba süllyedt embereknek szóló üzenet. Ez a könyv pedig azokról az időkről szól, amikor még az ember világát és gondolkodását valóságosan és jelképesen is a Nap fogta egységbe.

Munkálnak a Napnál nagyobb erők a világegyetemben. De mi, a Nap aranyalmájához képest mákszemen élő parányok, neki köszönhetjük az életünket. A Nap teremtett minket önmagából, hiszen mi mindnyájan, a naprendszerben élők és élettelenek, túlnyomórészt „Napból" vagyunk; testünk anyaga a Napban készült, a Nap fénye és melege tart minket életben, és Ő fog ülni rajtunk Utolsó Ítéletet úgy 5-6 milliárd év múlva, ha vörös óriássá fúvódva halálos öleléssel visszavesz, magába olvaszt minket, vagy talán már holnap, saját végzetes ostobaságunknak köszönhetően, ha tényleg sikerül elpusztítanunk a Földet körülölelő ózonpajzsot, ami túláradó szeretetétől óvott eddig minket.

Ennek a könyvnek a Nap a hőse, mégpedig szó szerinti értelemben. Minden idők legnagyszerűbb történeteit a Napról, a Napot megszemélyesítő emberistenekről írták, hogy én is divatos, filmreklám ízű ajánló szavakkal éljek. A témaválasztáshoz ez is elegendő ok lenne, de van más is. Az ember egyre elveszettebb végtelenné, parttalanná táguló világában, és ami sokak számára fejlődésnek, egyre magasabbra emelkedésnek tűnik, azt ugyanannyian hanyatlásnak, süllyedésnek látják. A végtelen felfoghatatlan, és helyünket lehetetlen megtalálni benne. A naprendszer, a Nap „világa" áttekinthető és ugyanarra tanít, amire a Végtelen: nem szakíthatjuk ki magunkat büntetlenül a nagy Egészből (de a kis közösségből sem), mert belátható időn belül elpusztulunk. A Napról szóló ősi mítoszok tanulsága ez: fogadd el a világ Rendjét és törvényeit, tanulj meg élni velük, de ne lázadj ellenük, mert úgyis reménytelen.

A könyv hat fejezetre tagolódik. Az első fejezet a naptisztelet világnézeti hátterét taglalja, a második az értelmével és hasznával foglalkozik, a harmadik a Nap jelképeivel, a negyedik a napmítoszok gazdagságát mutatja be egy naphérosz, **Héraklész** történetein keresztül, az ötödik arról szól, milyen szerepe volt a napkultusznak az egyistenhit kialakulásá-

ban. Végül, a hatodik fejezetben az egyetemes kultúra folytonosságának „napos" bizonyítékaiból gyűjtöttem össze egy csokorra valót. Mindvégig arra törekedtem, hogy kiderüljön, eleinket nem anynyira az állathoz illő babonás rettegés késztette arra, hogy előre menekülve „fejlődjenek" és civilizációt teremtsenek, inkább az emberhez méltó tudományos kíváncsiság, a megismerés vágya, s hogy a *Napnál világosabb* legyen: jelképeikben, mítoszaikban, tárgyi művészetükben minden tévedésükkel együtt is sok-sok újrafölfedezni való hasznos ismeret rejlik. Hogy eleinket ne a halottnak kijáró tisztelet övezze csupán, hanem úgy tekintsünk rájuk, mint élő és hasznos segítőtársakra a jövőteremtésben.

A Nap minden. Nehéz úgy írni róla könyvet, hogy könnyen áttekinthető legyen. A tartalomjegyzék és a tárgymutató mellett a szöveg tördelése, *az idézetek (a nem szószerintiek is)*, a SZERZŐK és a mutatóban szereplő **szavak** és **nevek** kiemelése, sok rajz, valamint gazdag *forrásjegyzék* segíti az olvasót az eligazodásban.

Jankovics Marcell

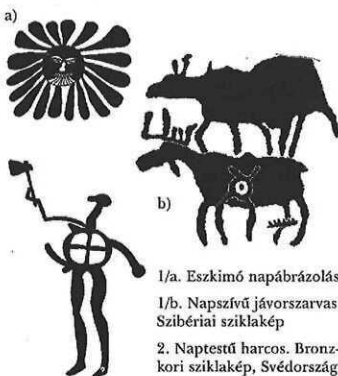

VILÁGOS, MINT A NAP

A világ bármely részén keressük is a történelem előtti ember keze nyomát, mindenütt találunk napábrázolást *(1–2. rajz)*. Ha a gyerek rajzol, rendszerint napocska is kerül a papírra. A gyerekrajzokon a Nap mindig lángol, sokszor nem is egyszerű **sugar**akat, hanem virágot, embert, madarat „vet", olykor virág a Nap maga is. Szinte mindig (mosolygós) **arc**a van.

A **sugar**ak jelzése mégcsak érthető, hiszen ha Napba nézünk, szempillánk szűrőjén át, felhők takarásában láthatjuk a sugarakat. De honnan jut a gyerek eszébe a virág, madár, ember**arc** a Napban, és honnan a virágszerű Nap? Talán mert már csöpp eszével érti, a szívével érzi, hogy a Nap az, mely virágnak, madárnak, nekünk életet ad? Vagy talán felnőtt sugallatra?

Ezeknek az ábrázolási módoknak a felnőtt világban valóban nagy hagyománya van. Már az óegyiptomiak ábrázoltak virágot hintő Napot *(3. rajz)*; a szibériai népek és az amerikai eszkimók körében a „madárzó" Nap képe közhely számba megy *(4–5. rajz)*; a népművészet virág**rozettá**iról „tudjuk", hogy Napok *(6. rajz)*, s azon sem csodálkozunk, ha egy *illusztrációról – bárhonnét is vegyünk példát* *(7. rajz)* – a Nap **arc**a ránk mosolyog. Hát persze, a mesekönyvekben látja a gyerek – mondhatnánk. Csak hát az a gond ezzel a magyarázattal, hogy a rajzoló nénik meg bácsik vajmi keveset tudnak az egyiptomi és az eszkimó művészetről, a rozetta jelképes értelméről. Bizony, inkább nénik, bácsik merítenek a gyerekrajzokból és nem fordítva.

1/a. Eszkimó napábrázolás

1/b. Napszívű jávorszarvas. Szibériai sziklakép

2. Naptestű harcos. Bronzkori sziklakép, Svédország

Úgy tűnik tehát, hogy e képalkotási készség belülről jön. Az antropomorfizációt illetően minden esetre ezt tapasztaljuk. A gyerek – mítoszteremtő őseinkhez hasonlóan – mindent, ami mozog, hat, élőlénynek, főleg embernek képzel, így *természetesen a Napot is. De a képek a* jel elemi szintjén is velünk születnek. Tetten érhető ez abban, ahogy a gyerek rajzolni kezd. Az első koordinált vonalak,

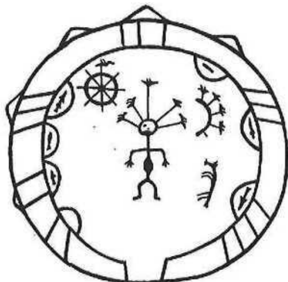
3. Festett fatábla. Egyiptom, 9. század, Párizs, Louvre

melyek a kezdeti időszak papírlyuggató kriksz-krakszait követik, kásakavaró mozdulatokkal készülő krumplikörök, hurkok, spirálok. Ha sziklafalba vésve látunk hasonlókat, habozás nélkül mondjuk rájuk: íme, ősi szimbólumok. Nem tudjuk, ki-mi és miért kódolta belénk a jelképteremtés szempontjait, de a kód bennünk van, ez nyilvánvaló – CARL G. JUNG óta.

A történelem és az emberi lét kezdeti időszakából vett példák jelzik, hogy az emberben elemi vágy él, hogy „megfogja" a Napot. Ha már másképp nem megy, hát úgy, ahogy a szerelmes csinálja, amikor imádottja nevét fába vési. És hány olyan jelet vésett, rajzolt, faragott, öntött és állított a Nap útjába, hogy kelés-, delelő- és nyugvópontját „megfogja"! A

4. Madárzó eszkimó Nap

5. Ket sámándob, madárzó Nappal, Holddal, középen a Ketek naphérosz-sámánősével, Dohhal

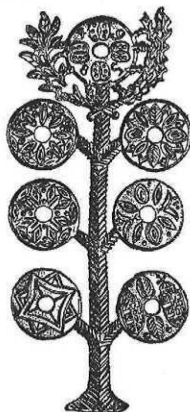
legújabb korig úgy épült a világ nem hét, hanem minden csodája a megalit **kőkö**röktől **Versailles**-ig (és nemcsak a csodák, hanem a természeti népek **sámán**jainak alkalomra összetákolt szertartási kunyhói is), hogy sarkaik az ég „sarkaihoz", bizonyos állócsillagokhoz, de többnyire a napjáráshoz igazodjanak. Nem tíz, és nem is száz az említett épületcsodák közül egyenesen a Napnak szentelt templom volt. Ahol pedig a napisten kultusza lehanyatlott, vagy az istentisztelet elszakadt a Napétól, ott szerényebb keretek között élt tovább a hősmitológiában, mesékben, dalokban, a tárgyi művészetekben, szimbólumokba rejtve vagy nyíltan.

Mily végtelenül gazdag és változatos a napköltészet szimbolikája! Elképzelték **gyermek**nek, szűzanya istenfiának, aranyos vitéznek, ifjú hercegnek, első embernek, királynak, első **sámán**nak, az állatok urának, szűznek, asszonynak, (b)anyának, teremtő Istennek, Isten **arcá**nak, **szemé**nek, egyszerű **korong**nak, arany**tükör**nek, **kerék**nek, **gombolyag**nak, szamárgalacsinnak, arany**golyó**bisnak, világfa gyümölcse **aranyalmá**nak, **tojás**nak, világtojás aranysárgájának, arany**rózsá**nak, aranydiónak, arany**káposzt**ának. **Sugar**át **haj**nak, vörös **róka**prémnek, **oroszlán**sörénynek, **szarv**nak, **toll**nak, **szárny**nak, arany**koroná**nak, **nyíl**nak, **kar**nak, **kard**nak, **aranykos gyapj**ának. Haladását **kerék** gurulásnak, **bárká**n siklásnak, táltosszökellésnek,

6. „Hetesi": ólomból öntött hét orsókarika „planétás" világfa alakjában. Méra, Erdély, Budapest, Néprajzi Múzeum

7. Nap kakassal mezőségi fali sótartón. Debrecen, Déri Múzeum

madárrepülésnek és még annyi minden másnak. „Életét" az örök **kör**forgásban megírták ezerféleképp.

A sokféleség nemcsak a környezeti különbségeknek, egyéni látásmódnak, helyi hagyományoknak tudható be. Egyazon műveltségen belül is hihetetlen a változatosság, de van motívum, mely világszerte ismert. (Az aranyat például a Nap fémének tekintette a világ minden népe.) A sokféleség kifejezési eszköz is. A tudomány előtti kor embere metafora,

8. Hétszemű Isten Báránya. 13. századi katalán falkép nyomán

analógia, szimbólum segítségével próbálta leírni a világot, és főleg mítosszal (CARL SAGAN meghatározásával szólva: a mítosz a más módon nehezen leírható dolgok finom és elmés metaforája).

Nem tartotta ellentmondásnak, ha a Napot egyszer mint magát Istent, máskor meg mint Isten **szem**ét írta le, mert bár ugyanarról beszélt, de más-más összefüggésben, s hol ez, hol az a megközelítés bizonyult alkalmasabbnak. Templomba járó katolikusok sem akadnak fenn azon, hogy „Isten **szeme**" ábrázolja Istent. *(8. rajz.)*

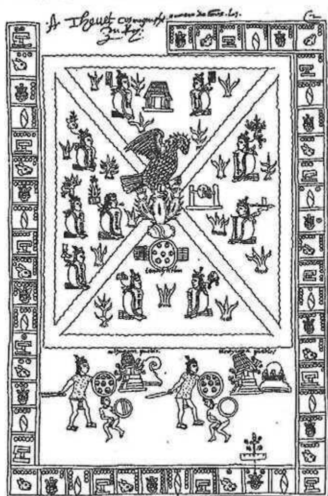
Miért izgatta ennyire a Nap az embert?

Ezekre a kérdésekre – és mindazokra, amelyek e tárgyban fölmerülnek – közhelynek tűnik a válasz: Nap nélkül nincs élet a Földön. Ez igaz, de víz nélkül, levegő nélkül, meg persze a Föld nélkül sem lehetséges az élet, mégsem részesültek megközelítőleg sem olyan nagy és tartós vallásos tiszteletben, mint a Nap. Mai tudásunk birtokában mondhatjuk, hogy a (naprendszeren belüli) élet végső oka a Nap, hiszen a vizet, levegőt és a Földet alkotó elemeket mind a Napnak köszönhetjük: az ő boszorkánykonyháján készültek. Eleink azonban erről nem tudtak, s azt sem állíthatjuk, hogy ösztönösen megérezték, hogy így van. Épp a fordítottjára van példa: a legtöbb régi elbeszélés szerint a Nap van a Földből, a földanya szüli a világra. Hozzátehetjük, bizonyos műveltségekben más istenek rangban megelőzik a Napot. Az indoeurópai mitológiákban az „ég királya" nem a Nap, hanem a Napot eltakaró felhőzet megszemélyesítője, a viharisten, azon az alapon, hogy a felhő fogja el előlünk a Nap fényét és melegét, azaz erősebb nála.

Az ember a Föld és a levegő hiányát soha nem tapasztalta meg, az édesvízét olykor igen, a vízhiányt viszont épp a Napnak tulajdonította; annak úgymond, hogy a Nap és a felhők csatájában az előbbi kerekedett felül. (A felhőtlen Egyiptomban, ahol az eső ritkaság számba megy, s ezért az élet forrása a Nílus, a Napot **Amon kos**isten alakjában **Hnum**mal azonosították, a Nílus

kosistenével, mintha tudták volna, hogy végső soron a Napon múlik a Nílus vízhozama.) Ugyanez a végkicsengése azoknak a mítoszoknak, amelyekben a Napnak a Hold, minden vizek ura a riválisa, „aki" mint a napfogyatkozás fölismert oka és okozója, ugyanúgy a Nap elé kerekedik néha, mint a másik esőt adó: a viharisten.

A vízhiányra talál megoldást az ember: folyóparton telepszik le, ciszternákban gyűjti az esővizet, kutat ás, vízvezetéket épít, kerüli az aszályos vidékeket. De mi történik, ha egyszer hosszabb időre vagy végleg eltűnik a Nap? Mert az ember évmilliós tapasztalatból tudta, hogy a felhők mögül mindig előbukkan, a látóhatár mögül mindig fölkel a Nap, mégis attól rettegett, hogy egyszer hoszszantartó vagy örök sötétség s véle a halál hidege borul a Földre, amin nem változtathat, hiszen a Nap elérhetetlen, túl messze van.

9. Tenochtitlan alapítási mondája. A Mendoza-kódex címlapja nyomán

Ez a kettősség a napkultuszok leglényegesebb eleme: az életadó Nap örökkévaló, de mi van, ha mégsem az? Hiszen el-eltűnik rövidebb-hosszabb időre! A felhők, a Hold eltakarják, éjszaka távol van, télen a magas északon több napra, néhány hétre is eltűnhet, de délebbre is erejét vesztve, vakon vánszorog az ég alján, a Földet homályban hagyva.

Más szóval, a Nap mitológiájának a fény csökkenése és növekedése (eltűnése és visszatérte) a tárgya. A szoláris mítoszok drámai összeütközése a világosság és a sötétség között zajlik, végkifejlete, a boldog vég – emberi részrehajlásból kifolyólag – a világosság diadala. A rítusok, áldozatok célja, hogy a fényt, meleget győzelemre segítsék. Hírhedetten szélsőséges példájával ennek a „Nap népe", a mexikói aztékok szolgálnak. Hitük szerint a tűzpiros és forró emberi vér adott a Napnak erőt ahhoz, hogy a téli **napforduló** reggelén ki tudjon emelkedni a sötétség fagyos birodalmából, s ugyanezért táplálták emberi **szív**ekkel a Nap **tüz**ét jelképező áldozati lángot, amihez mitológiai magyarázatul **Tenochtitlan** főváros alapítási mondája szolgált. Eszerint: *egy fügekaktuszra ereszkedő sas, **Vicilopocstli** törzsi napisten szent madara, mely a kaktusz gyümölcsét csipegette, jelölte ki a főváros, az azték birodalom szíve helyét.* A **szív** alakú, piros és vérszínű levű kaktuszfüge a Nap madarának a szájában világos beszéd: fáradozásáért cserébe a Nap táplálékul sok-sok **szívet** követelt *(9. rajz).*

Villanyfényes világunkban nem könnyű átlátni a sötétségtől való rettegés kultúraformáló szerepét, bár mindnyájan megérezzük, ha telente, az amúgy is rövid nappalok idején heteken át nem bújik elő a Nap; nem tudunk kimászni a depresszióból. A fényre, melegre törekvés vágya egysejtű korunk óta zsigereinkben van, s ez a vágy visz bennünket a szellemvilág magasabb régióiba.

A sötétségtől való rettegés velünk született ösztön. Aki nem fél a sötétben – írja CARL SAGAN –, azt megeszik, faja kihal. A táplálékállat – az ember őse is az volt – napvilágnál sincs biztonságban, de van esélye, hogy megmenekül, ha a közeledő ragadozót idejében megpillantja. Mi megmaradtunk, nem kis részben azért, mert ősünk felismerte, hogy a **tűz**től a többi állat fél. Megtanulta tehát, hogyan rakjon **tüzet**, s vigyázott rá, hogy ki ne aludjék. A **tűz** lett a Nap éjjeli pótléka: világított a sötétben, távoltartotta a vadakat. Minden más haszon, ami belőle származott, ehhez képest csak kellemes ráadás volt.

A napimádatnak persze nemcsak biológiai és meteorológiai okai vannak, nemhiába lelkes, szellemi lény az ember. Világosban látunk, a szellem világossága a tudásunk. *„Világos, nem?"* – kérdezzük, ha úgy gondoljuk, sikerült valamit elmagyarázni. *„Rávilágít a tényekre"* – mondjuk a pontosan fogalmazó emberre. *„Az Úr (...) reggelről reggelre napfényre hozza ítéletét; ..."* – mondja a próféta (Sof 3,5). *„Az igazságra fény derül"* – mondjuk mi. (Még egyszerűbben: *„Az igazság kiderül"*.) Mivel a sötétben az orrunkig sem látunk, a butaságot, tudatlanságot azonosítjuk a sötétséggel. *„Sötét, mint az éjszaka"* – szoktuk mondani a nehéz felfogású emberre. Nappal ébren, éberek vagyunk, ez az ésszerűség időszaka; éjjel vagy mélyen alszunk, a „nemlét határán", vagy álmodunk, de ha álmatlanul forgolódunk, akkor is mindent „sötétebben látunk", mint rendesen nappal. Az éjszaka verítékes rémlátásaiban múlt és jövő: a magzati lét és a sír sötétje kísért.

Nem csoda hát, hogy a napistenek a Tudás hordozói, hogy **Apollón** még a költők, dalnokok és jósok védnökeként is a tiszta rációt testesíti meg, szemben éjjel világító másával, „aki" a titkos tudás, boszorkányság, bűbáj és varázslat ura volt, csupa olyasmi, amit az éjszakával társított az ember, mivel ugyanúgy nem fogta föl ésszel ezeket, mint ahogy nem lát a sötétben, s a meg nem értett dolgokat éppen úgy rettegte, mint a sötétséget. NIETSCHE ezért tesz határozott különbséget a józan apollóni és a mámorkereső dionüszoszi világszemlélet, mint a megismerés két lehetséges útja között; **Dionüszosz,** az **„éjjeli Nap"**, úgy viszonylik **Apollón**hoz, mint a Naphoz a Hold. A két út a sámánizmusban még nem válik ketté. A **sámán** megérti és megérzi a dolgokat, ez emeli a többi ember fölé. Ő a Nap fia, leszármazottja, övé tehát a tudás, mégis révületben, álomban, „sötétben" cselekszik.

„Átszellemülten" bár, de napfényre vágyakozunk keresztény istenkeresésünkben is. **Krisztus** feltámadása a holdújulással és a naptámadattal párosul, ő maga a Világosság, aki **tűz**zel keresztel, az **Igazság Napja**, s a hívő lélek a feltámadás reményében mondja elhunyt embertársa sírja felett, hogy *„az örök világosság fényeskedjék néki."* Vagy forduljunk kelet felé: *Ex oriente lux, „Keletről jön a fény"* – tartja a szólás. A **Buddha** név azt jelenti:

„Megvilágosodott", „Fölébredt", s a buddhizmus népszerű irányzata a **Buddhá**ban a Nap sokadik megtestesülését látja.

A mitologikus gondolkodás elevenségét mutatja, hogy népvezérek – istentagadók, kommunisták – napisteni attribútumokkal és titulusokkal ajándékozzák meg magukat még ma is. Mao Ce-tung dombormívű képmását csillogó réz **napsugar**ak övezik a kis kitűzőkön, mintha a Nagy Kormányos maga a Nap, istenkirály vagy glóriás szent lett volna. Ho Si Minhnek, a vietnami nép néhai bálványának a neve fölvett, beszélő név, s azt jelenti: *„Az, aki megvilágít (fölvilágosít)"*. A perui *„Fényes Ösvény"* nevű maoista gerilla-szervezet 1992-ben elfogott vezérét fanatikus követői a kecsuák napistene után *„Vörös Napnak"* (*Puka* ***Inti***nek) nevezték. Persze mi, európaiak is ezerszer visszaélünk legszebb hagyományainkkal. A nemzeti szocializmus vészkorszaka óta a szvasztika náci bélyeg lett egyszer s mindenkorra, nem napszimbólum többé. A szimbólumválasztás eme példáit ne tekintsük csupán a mértéktelen hiúság jeleinek, nagyon is átgondolt politikai fogások voltak ezek. Akik teljhatalmat akarnak, a „széles tömegekre" építenek. Tudják, hogyan kell megragadni az egyszerű emberek képzeletét.

Őseink azonban mintha okosabbak lettek volna világot formáló kortársainknál. A Nap materiális jelentőségén túl sem csak vallásos színezetű, zavaros ideológiák hivatkozási pontja volt, hanem világképet meghatározó, nagy bölcsességről árulkodó fogalmaké is, mint Rend, Törvény, Igazság(szolgáltatás), Harmónia, Állandóság. (És a Rend valóban azt jelentette, ami, nem váltott ki e szó gyanakvást, mint manapság.)

Miért társították e fogalmakat a Naphoz? Azért, mert a napvilágnál észlelni, s így felismerni is tudjuk a dolgok sötétben áttekinthetetlen rendjét. *Lucidus ordo, „világos rend"* – szabja meg HORATIUS a versírás legfőbb követelményét. Eleink még minden reggel megnyugodhattak, hogy a világ rendje az előző nap óta mitsem változott – olyan, mint *rendesen* – és miután emberemlékezet óta télre nyár, éjre nappal következett, s a felhők mögül is *rendre* kisütött a Nap, a világban az állandóságot a Nap jelentette. Bízvást hihették, hogy öröktől fogva van, ahogy a kolumbiai deszana indiánok ma is hiszik. A Napra vonatkozó ősi hiedelmek, hogy például első embernek, ősapának, kultúrhérosznak, első **sámán**nak hitték, azt tanúsítják, hogy a Nap hivatkozás és norma volt az ember számára, a napjárás változatlansága az ókori műveltségek konzervativizmusához szolgált alapeszméül. A fejlett ókori magaskultúrák nemcsak a civilizáció kezdeteinek, a minden kezdésnek tehetetlenségi nyomatékából kifolyólag tűnnek időtlennek és mozdulatlannak, hanem ezért is. A Napot mindenek felett tisztelő egyiptomiak mai mértékkel mérve is emberfeletti áldozatot hoztak azért, hogy felépítsék a világtörténelem legstabilabb építményeit, a piramisokat; a legkeményebb gránitból faragták ércnél tényleg maradandóbb emlékműveiket, mégpedig kőnél puhább réz- és bronzvésőkkel. Ehhez hit kellett, a világ állandóságába vetett hit. A mi gyorsuló időben változó civilizációnk egyre hitványabb anyagból hoz létre mindent. Elektromos vídia acélvésővel a szobrász hungarocellt farag. Valóban égbekiáltó ellentmondás: az időt álló régiséggel szemben a miénk eldobható kultúra.

Arra is hamar rá kellett jönnie az embernek, hogy a Nap járásának „menetrendje" van. Rendezettség, kiszámíthatóság, tervszerűség – ezek a civilizáció működésének alappillérei. A civilizáció maga rendezett tér, olyan, mint amilyen egy település vagy egy művelésre fogott, csatornák behálózta földterület. (Az idő rendjében! *„Rendes időben", „időrendben"*, ahogy mondjuk.) Ezért volt oly fontos az ember számára az idő mérése, az örök körforgás, a természet periódusainak naptárba rögzítése, ezért volt maga az ég a tudnivalók első számú tárháza évezredeken át. Csoda-e, ha azokat, „akik" révén e tudásra szert tett, a Napot, a Holdat, a bolygókat és a csillagokat istenítení kezdte?

A Rend áll a zűrzavarral, a Káosszal szemben. Sok teremtésmítoszban a teremtés *„rendteremtés"*. A Rend győzedelmeskedik a Káosz felett, mégpedig úgy, hogy világosságot teremt, mely eloszlatja a sötétséget. Az ószövetségi Isten első szava a teremtés kezdetén ez: *„Legyen világosság!"* A Káosz nem semmisül meg, csak kirekesztődik a világból és külső sötétséggé lesz, de sötét és kavargó vizei bármikor visszatérhetnek, ha Isten úgy akarja. A vízözönmítoszok erről mesélnek, és a sötétségtől és a zűrzavartól való el nem múló félelmükről árulkodnak. A Káosz visszatértekor a Nap eltűnik. A bibliai vízözön idején összefüggő felhőzet borítja az eget, akárcsak az Utolsó Ítélet alkalmával. *„Haragnak napja az a nap, szorongatásnak és nyomorúságnak napja; pusztításnak és pusztulásnak napja; sötétségnek és homálynak napja; felhőnek és borúnak napja."* (Sof 1,15) **Krisztus** halála néhány órára felidézi a káoszt, **napfogyatkozás**sal gyászol az ég, s a Hold sem világít – **napfogyatkozás**kor ti. mindig újhold, „sötéthold" van –, jóllehet Húsvét lévén, teliholdnak kellene lennie zsidó előírás szerint (Mt 27,45skk).

A Nap (Rend) és a sötétség (Káosz) oppozícióját a legszemléletesebben egy VIII. században lejegyzett japán mítosz tükrözi. Főszereplője ***Amateraszu-ó-mi-kami*** *(„Nagy és Dicső Mennyei Fénylő Szellem"), a napistennő, akit Idzanami és Idzanagi teremtő-istenpáros Cukujomival és Szuszanooval, a Hold és a Viharok Szellemével együtt hozott a világra.* ***Amateraszu****nak sokszor meggyűlik a baja Szuszanoo fivérével („Heves Indulatú Férfivel"). Ez ugyanis rendre összerontja az istennő rizsföldjeinek határjeleit és öntözőcsatornáit* (mint írtam, az agrártársadalmakban a megművelt földek határai és a csatornahálózat a rendezett élet jelei, melyeket a japánok a Nappal társítanak). *Sőt, odáig merészkedik, hogy megszentségteleníti (összekakálja)* ***Amateraszu*** *templomát. Az istennő megelégeli fivére csínytevéseit, és sértődötten bezárkózik az ég barlangjába. Távozásával elsötétül a világ, eluralkodik a Káosz, démonok és más gonosz erők veszik át az uralmat. A sintoista pantheon 8 millió szelleme (kamija) összedugja a fejét a Tejút kiszáradt medrében, kitalálandó, hogyan csalhatnák ki a Napot rejtekhelyéről. A bölcsesség istenének javaslatára az égi barlang eltorlaszolt bejárata elé szent fát ültetnek, és fehér szalagokkal, drágakőfüzérekkel, meg egy nagy bronz****tükör****rel feldíszítik. Lampionokat gyújtanak, nagy* ***tüz****eket raknak, hogy világos legyen, és* ***kakas****okat hoznak, hadd kukorékoljanak, mintha hajnal lenne. Ekkor a gyönyörű Ame-noudzume istennő egy felfordított dézsán buja táncba kezd, s egyenként leveti ruhadarabjait. Az istenek nagyon élvezik a mennyei strip-tease-t. A hejehuja hallatán* ***Amatera-***

szu nem bírja legyőzni a kíváncsiságát, és kiszól a barlangból: – Hogyan, hát ti az én távollétemben is képesek vagytok nevetni? – Ame-no-udzume válaszol neki, mondván: – Nevetünk és ünnepelünk, mert új istennőnk van, aki szebb a Napnál. – ***Amateraszu*** *erre kikukkant a barlangból, mire elébe tartják a* ***tükröt****, hadd lássa az „új istennőt", egy nagy erejű férfiisten pedig a kezénél fogva kirántja. A fény abban a szempillantásba elárasztja a világot, a gonosz lelkek szétrebbennek, a rend visszatér. A barlangnyílást, hogy a Nap ne tudjon még egyszer elbújni, szalmakötéllel befonják.*

A Káoszt a mítoszokban sötét és iszamos testű sárkányok, nőstény víziszörnyek testesítik meg, egyszerre idézve föl az ember születés előtti „ősállapotának" nedves, örvénylő belek közé zárt színterét, az anyaméhet és az ősvizeket, illetve a fény nem járta távoli terek, az elképzelt, világosság előtti korszak sötét kavargását. Kínában a világosság meleg, száraz férfias elve *(jang)* áll szemben a sötétség hideg, nedves női elvével *(jin)*. A *Bibliá*ban Téhom, Ráháb, Leviatán a Káosz („Mélység") neve, amit Isten kettéválaszt. A Téhom név az „üresség", „zűrzavar" jelentésű *tohuvabohu* szóval rokon, a Ráháb név a hasonló szerepkörű hindu Ráhu és finn Rakkoi (Rahko) szörny nevére emlékeztet, Leviatáné pedig az ugariti Lótan és a görög mitológia Ládón nevű sárkányéra, aminek csillagképe, a Sárkány S alakban tekereg a Sarkcsillag körül, a Tejút mentén az örök körforgás megtestesítőjeként (a héb. *leviatán* jelentése: „megforduló", „tekergő", „kanyargós"). Leviatán szelíd mása Létó, Léda, Lat, Latona istennő, a pálmafa-alakban is elképzelt, Napot szülő tejútanya (gör. *elaté* „pálmahajtás"). Téhom neve a babiloni Tiámat istennőnek, a vizek anyjának a nevére vezethető vissza, akit fia, **Marduk** párviadalban győz le, s vág ketté; így teremt a világban rendet. Anya és fia küzdelme az anya vajúdásaként, a fiú világrajöveteleként fogható fel. A „kettéválasztás" azt is jelenti, hogy amikor a gyermek a világra jön, szétrepeszti anyja ölét. A fiú születése pedig a világosság győzelmeként értelmezhető; **Marduk napgyermek**ként jön a világra, és a **tavaszi napéjegyenlőség**kor kerekedik anyja fölébe.

A Káosz visszatértétől való félelemnek nem az őskezdet előtti állapotokra való „emlékezés"", de nem is egy távoli világvégétől való rettegés az alapja, hanem egy nagyon is valóságos, estente illetve telente ismétlődő élmény. A nappalok és éjszakák, a nyár és tél örökös egymásutánjában éljük át a világosság és a sötétség harcát, vagyis nem egyszeri összecsapásukról, hanem ismétlődő hatalmi cseréjükről mesélnek a mítoszok. A szoláris mítoszok hőse, ha meg is hal, mindig föltámad (lásd ***„napáldozat", „naptámadat"***), és a hősmesék eleje és vége, mint az idő saját farkába harapó **kígyó**ja, **kör**be zárul. A mítoszok, hőseposzok, mesék olykor „többmenetesek", a naptári ciklusok egymásutánját a szembenálló erők elpusztíthatatlanságával, ismétlődő feltámadásával, vagy – s ez alighanem a későbbi, humanizáltabb forma – az egymásra következő hősgenerációk küzdelemsorozatával fejezik ki. A kétféle felfogás rendszerint keveredik: a görög héroszok családfáin jól látható ez. **Perszeusz** és **Héraklész** egyaránt naphérosz volt, az utóbbi egyfelől az előbbi leszármazottja, másfelől viszont mindkettőjüknek **Zeusz** volt az apja.

A dualisztikus hatalmi rend is szabályosságot, rend(szerességet) és törvény(szerűsége)t fejez ki, akkor is, ha elfogultságunk a Káosz uralmában épp a Rend fölborulását látja, s ha az örökös harchoz nyugalom és béke nem illő fogalmak. Dehát a természeti népek, kezdetleges civilizációk nem sok nyugalmat, békét ismertek.

Attól kezdve azonban, hogy az ember naptárral rendelkezett, a Káosz esetleges visszatértét már nem fogta fel tragikusan (a naptár volt a Rend állandóságának a garanciája). Sőt annyira magabiztos lett, hogy néhány napra minden évben helyet is adott a *fölfordulás*nak, a naptár szerinti szökőnapokon, valamelyik **napforduló** táján. E kaotikus időszakot, mely, ahogy tökéletesedett a naptár, úgy rövidült le egy éjszakára, mindmáig a bolondozásnak szenteljük.

Ez a mozgalmas szabályosság, dialektikus állandóság jellemzi a naptárakat, melyek elenyésző kivétellel a Nap (és a Hold) járásán alapulnak. Az idő körkörös rendje a naptárban elsősorban a Naphoz kötötten fejeződik ki. Ez az elv magyar nevében is benne foglaltatik. *Napok tára* azt jelenti, hogy alapvető időegységünk az év – állandó periódus a Föld Nap körüli keringése szerint –, mely kereken 365 napra oszlik. A *nap* – állandó periódus a Föld tengelyforgása, a Nap látszólagos Föld körüli keringése szerint – csillagunk után kapta nevét nyelvünkben, mivel új nap érkeztét vagy a nap végét a **napkelte** illetve a **Nap nyugvása** jelzi. *Nap* szavunk (az időegység) tulajdonképp „nappal" értelmű, hisz a *Nappal* (az égitesttel) együtt töltött napszakot jelenti. Rokon értelmű a miénkkel a „nap" latin *(dies, diurnus)*, angol *(day)*, német *(Tag)*, orosz *(gyeny)*, francia *(jour)*, olasz *(giorno)* neve. Mind az „éget", „süt" jelentésű, rekonstruált indoeurópai *dhegwh* alapszóra mennek vissza, és „napfény", „napvilág" jelentésben éppúgy a világos napszakot jelölték eredetileg, mint a magyar „nap" A *dhegwh* alapszónak a *diyaus* „égisten" szóhoz is köze van. Vö. lat. *deus* „isten", *Diana* „holdistennő". Mindkét szó végső soron „világítót", „ragyogót" jelent.

A sor folytatható. *Óra* szavunk a gör. *hora* szóból ered, mely nemcsak „órát", hanem más meghatározható időegységet is jelent: „évszakot", „évet", „nappalt", „órát", „kort". Az „év" jelentésű ang. *year,* ném. *Jahr* szintén a gör. *hora* szóra megy vissza. A különböző időegységek közös elnevezése azt a felismerést tükrözi, hogy a szóban forgó *hórá*kat mind ugyanaz a „mutató", a Nap jelzi. Egy vélekedés szerint a görögök a *hóra* szót az egyiptomi **Hórusz** ég- és napisten nevéből kölcsönözték.

A naptár a civilizált élet feltétele, időbeli kerete, mely az emberi tevékenységet összehangolja a kozmosszal meg a természeti változásokkal, és a tervezést (előrejelzést meg a jóslást) lehetővé teszi. Valamilyen naptárt, ha mégoly kezdetlegest is, minden nép ismert. Isten háta mögötti vidéken élő közösségek, ha nem jutottak hozzá hivatalos (szakrális) naptárhoz, csináltak maguknak. Ezek az úgynevezett parasztkalendáriumok.

Rendet, szabályosságot, stabilitást és harmóniát fejez ki a naptár (az idő) **kör**körössége, de a **kör** maga is, melyet geometriai jelként és jelképként a Naphoz (éghez) rendelt az ember. A legszebb, legszabályosabb **kört**, gömböt, amit naponta láthat minden ember, a Nap for-

málja a természetben (kör alakú a holdtányér is, de mivel változtatja az alakját, nem lehetett az állandóság jelképe). Ráadásul az égitestek látszólagos **kör**pályát írnak le körülöttünk, miáltal gömbbe látszik fordulni az ég. **Kör** lett tehát az ég és a Nap jelképe, továbbá a látható és láthatatlan égi **kör**öké, amilyenek a Tejút, az **Állatöv**, a planétapályák, a fő**kör**ök és az égi egyenlítő, melynek **korong** alakú síkja a mitikus-naív világképben a „középső világnak", az úgynevezett „égi Földnek" felel meg, s amilyen a látóhatár, az ég és Föld találkozásának képzelt **kör**íve. Mozgásban a **kör** – az a gömbhéj, amit forgásával az ég ír látszólag körénk – a zártság és védettség érzetét kelti (Isten a teremtéskor e gömbhéjon kívülre rekeszti Téhom vizeit; vö. mágikus **körök**), és az állandóság jelképe, mert a csillagok és planéták nem térnek le pályájukról. Emellett az ismétlődésé (a nap, hónap, év ismétlődő idő**kör**, a **kör**t épp az év 365 és 1/4 napja után osztották föl Babilonban 360 fokra), a folyamatosságé, örökkévalóságé, teljességé (*all-round man* – mondja az angol a mindenhez értő, „mindenoldalú" emberre; *round* a. m. „gömbölyű", „kerek"); a végtelené (az egyszerű **kör**t egy önmagába visszatérő, véget nem érő görbe vonal alkotja; a mitologikus világkép világa több rétegű gömb, amelynek legkülső szférája a csillagok gömbhéja, azon túl a végtelen és örökkévaló Isten van); végezetül a harmóniáé (a ritmus ismétlődés és harmónia, az égi mozgások ritmikusak; PLATÓN és a püthagoreusok a zenei harmónia tetőfokát az égi mozgások összhangjában vélték megtalálni).

„PÜTHAGORASZ és hittestvérei – írja WALTER R. FUCHS – *a harmóniatan 'nővérének' tartott csillagászatot is olyan fogalmakra alapították, mint 'istenség', 'örökkévalóság' vagy 'szabályszerűség', és igazolását valójában vallásos és esztétikai gondolatmenetekben találták meg. Így például feltételezték, hogy az 'isteni és örökkévaló égitestek' tökéletes gömb alakúak, és teljes* ***kör****pályákon mozognak pontosan, egyenletesen."* (FUCHS 1978: 110.) Mivel a megfigyelés nem igazolta ezeket az előfeltevéseket – a bolygók nem **kör**, hanem ellipszis alakú pályán mozognak, és az ég gömbjei sem szabályosak, a forgás következtében föllépő centrifugális erő a csillagokat és a bolygókat kissé belapítja, végezetül, ami puszta szemmel is látható, a bolygók mozgása hol felgyorsul, hol lelassul, olykor pedig még irányt is változtatnak – a görög csillagászok *„úgy tették föl a kérdést,"* – írja Kr. e. 70-ben GEMINOSZ, aki egy volt közülük, – *„hogy hogyan tudnák mégis az égi történéseket kör alakú pályák és azonos mozgások segítségével megmagyarázni."* Ebbéli igyekezetük szintén az ember Rend (szabályosság, szimmetria) iránti vágyát fejezi ki. Egymás után agyaltak ki matematikailag elfogadható, ám rendkívül bonyolult mozgásrendszereket, melyek koncentrikus és excentrikus nagy**kör**ökből (deferensekből) valamint kis**kör**ökből (epiciklusokból) álltak. (A deferensek olyan koncentrikus **kör**ök, amelyeknek a Föld a középpontja; az epiciklusok a deferensek **kör**ívén mozgó középpontok körül keringő kis**kör**ök, melyeken a planéták az óramutató járásával ellentétes irányban mozognak.)

Ugyancsak a Rend igézetéről árulkodik, hogy az ókori kínaiak, noha tudták, hogy az **ekliptika** szöget zár be az égi egyenlítővel, ezt a rendetlenséget oly ne-

hezen vették tudomásul, hogy az égről alkotott képük, csillagászati mérőrendszerük alapvetően „egyenlítői" maradt, miközben a „Rend őrének" a Napot tekintették. (Hogy a csillagászatban kevéssé járatos olvasó is értse, min problémáztak, az ideális az lett volna a szemükben, ha a Nap pályája, az **ekliptika** egybeesik az egyenlítővel, azaz a Föld forgástengelyére merőlegesen kering. Ilyen körülmények között egyszer s mindenkorra megállt volna az idő, a Föld minden pontján örök tavasz uralkodott volna – persze a helyi éghajlat szerint: ez a csillagászati helyzet ugyanis egész évben a tavaszpontnak megfelelő, azaz márc. 21-i állapotot eredményezett volna. Nem kétséges, hogy erről álmodoztak; az aranykorról, a paradicsomi állapotokról szóló ókori elbeszélések ilyen csillagászati viszonyokat festenek le.)

A valóság és vágyálom közti különbségek ellenére a felsorolt fogalmak **kör**höz, gömbhöz, végső soron a Naphoz rendelését nagy vonalakban igazolta a kibernetika tudománya. A hatásfizika a kozmosz történéseit kormányzó kölcsönhatásokat visszacsatolásoknak nevezi. Egyikük a pozitív visszacsatolás, mely a Káoszban (rendezetlenségben) beinduló fejlődés *kübernésze*, kormányosa. Kulcsszáma 2,718. Ez az érték azt jelzi, hogy adott időközönként adott mennyiség önmaga 2,718-szorosára nő. Ezt a folyamatot a matematikusok exponenciálisnak nevezik a fenti szám, a hatványozódás kitevője *(exponens)* után, s *e* betűvel jelölik. A haladvány hiperbolikus görbéje mutatja az exponenciális folyamatok növekedési gyorsulását, más szóval fokozódó instabilitását.

„A csillagok összehúzódása pompás példa (...) a *pozitív visszacsatolásra. Mihelyt egy bizonyos mennyiségű anyag egy helyen felhalmozódott, magához vonzza a környezetében ritkásan elszórt részecskéket. A tömörülés és a gravitációs erő ennek hatására növekszik, úgyhogy a vonzás erősödik.* (...) *önmagára visszaható jelenségről van szó, mert a hatás mint okozat visszahat az okra. Ettől a pillanattól kezdve vége a véletlen uralmának* (...). *A fejlődés (evolúció) elkerülhetetlen.* (...) *A gravitációs visszacsatolást a születő csillagokban a csillagokat fénylésre késztető magerők fellépése és a forgástól származó centrifugális erő állítja le.* (...) *Az egyensúlyi állapot akkor következik be, amikor az újonnan ébredő erők kiegyenlítik a gravitáció hatását.* (...) *E folyamat negatív visszacsatolással egyenértékű. Ha ugyanis a (csillagokban zajló) nukleáris reakciók üteme meggyorsul (az egyre növekvő tömegösszehúzódás okozta belső nyomás következményeként), akkor a csillagot a nagy energiafelesleg következtében szétfeszíti, kitágítja, ez a folyamat viszont* csökkenti *a központi mag hőmérsékletét, s emiatt a magreakciók lelassulnak.* (...) *A pozitív visszacsatolás a fejlődés (evolúció) motorja: a 'szabályozott' mennyiség értéke exponenciálisan nő. A negatív visszacsatolás rögzíteni igyekszik a kérdéses mennyiség értékét.* (...) Ez *annyit jelent, hogy a negatív visszacsatolás a stabilizálás motorja. A kozmosz történetének számos fejezetében kimutatható a jelenléte,* (...) *hiszen számos csillag quasistabilitásának titka a negatív visszacsatolásban keresendő. Az ilyen csillagok a mi Napunkhoz hasonlóan rendkívül hosszú időn át képesek quasistacionáriusan működni."* (DUCROCQ 1965: 72skk.)

Az élet kialakulásának és tartós fennmaradásának a Földön éppen ez a legfontosabb feltétele; nevezetesen az a tízegynéhány milliárd nyugodt év, ami a Nagy Bummtól napjainkig eltelt, és az,

ami még hátra van. Egy a Napnál jóval nagyobb tömegű csillagban a fellépő magerők nem képesek sokáig dacolni az iszonyú erejű gravitációval, a csillag energiatartalékai gyorsan, néhány százezer, esetleg néhány millió év alatt kimerülnek, és a csillag felrobban, összeroppan. Egy jóval kisebb tömegű csillag ugyan elég hosszú élettartamú, viszont az élet kialakulásához szükséges anyagot és energiát nem termeli meg. Épp a Nap-típusú csillagok azok, melyek tömegüknél fogva a mi szempontunkból ideálisak. Épp elég nagyok a kívánt anyag és energia megtermeléséhez, és épp elég hosszú életűek, hogy a lét magasabb rendű formái a körötte keringő bolygók egyikén, megfelelő körülmények között létrejöhessenek. A kozmikus bölcsesség jóvoltából a legtöbb csillag tömege mintegy 2×10^{30} kg, vagyis a naptömeg közvetlen közelébe esik. Az élet kialakulásának a világegyetemben tehát jó esélye van.

A „rendfenntartó" negatív visszacsatolás matematikai szimbóluma és kulcsszáma a Ludolf-féle szám, azaz a π – a „kerület" jelentésű gör. *periféria, perimetron* szavak kezdőbetűje után. Értéke „kikerekítve" 3,14. A π a kerekded alakzatok és testek: **kör**, gömb, ellipszis, ellipszoid, henger, kúp kulcsszáma volt eredetileg, hiszen vele számítjuk ezek kerületét, területét és térfogatát.

Egy szó mint száz, a tudomány igazolni látszik eleink megérzéseit. A **kör** és a gömb az alapsémája a legstabilabb, legkiegyensúlyozottabb és leggazdaságosabb (kozmikus) rendszereknek. Alighanem gömb alakú a világegyetem is. ALBERT EINSTEINnek köszönhetően „tudjuk" (követni is?), hogy *„világunk véges, mégsem határos világ"*: a tér-idő kontinuum önmagába visszatérő görbület. Az ő szavaival: a világnak *„egyenletesen eloszló anyag mellett szükségszerűen szférikusnak (illetve elliptikusnak) kell lennie. Mivel azonban a valóságban az anyag részleteiben egyenlőtlenül van elosztva, a tényleges világ részleteiben eltér a szférikustól: kvázi szférikus. De szükségképpen végesnek kell lennie."* (EINSTEIN 1967: 110.)

A kerekség, gömbölyűség előnyeit – akár a fogyás, akár a növekedés irányába mutató folyamatokról essék szó – a természetben is tapasztalhatjuk. Gondoljunk a víz és más folyékony halmazállapotú anyagok, pl. a higany „legstabilabb" formációjára: a cseppre, az ellipszoid **tojásra**, a gömbölyűre kopott kavicsokra, az általunk nagyra becsült gyöngyre, a gömbölyű magvakra és gyümölcsökre. A földi természetben sokkal gyakoribb és feltűnőbb a pontatlanság, mint a kozmoszban – a Földön entrópia van! –, a legtöbb földi gömbölyűség – EINSTEIN szavaival élve – kvázi szférikus. Az ember persze igyekszik kijavítani a természet hibáit. A mesterséges gyöngy „szebb", mint a természetes, szabályos **golyó** alakja van; a gonddal termesztett **almának**, melegházi paradicsomnak ugyancsak. Ha dudoros, göcsörtös felszínű a termés, deformáltnak tartjuk, olyan, mintha rákos burjánzása volna (a rák is egyfajta „pozitív" visszacsatolás!). Nem szeretjük, s nemcsak azért, mert „csúnya", hanem, mert az ilyen burgonyát hámozni sem könnyű és nem is gazdaságos.

Az ember szimpátiája (és az állat biológiai reakciója) szempontjából korántsem mindegy, hogy egy forma szögletes vagy gömbölyded. *„Minden gömbölyű"* –

mondjuk a slágerszövegíróval, ha dolgaink rendben, simán mennek, gördülékenyen, mintha sínen, golyóscsapágyakon gurulnának. *Ca roule („gurul")* – mondja a francia hasonló helyzetben. Ami szögletes, hegyes, kemény és rücskös, az bök, szúr és veszélyes is lehet. Ami kerek és sima, az lágy, puha benyomást kelt, ha mégoly kemény is.

A férfi „ösztönösen" a gömbölyded – ahogy mondani szokták: a formás – nőkhöz vonzódik inkább, semmint a férfiasan vagy soványan szögletesekhez. A költő sem hegyes könyökhöz, kiszögellő kulcscsonthoz, bütykös térdhez ír verset, inkább a dús bájak, gödröcskés arc, kebelhalmok, ringó csípő ihletik meg. A szexlapokban sem láthatók „vállfatermetű" keszeg hölgyek. Igazán meggyőző azonban ez ügyben a kőkorszak és a természeti népek ábrázoló művészete. A sűrűn éhező ember szemében a szépség és a kövérség szinonimák. „Szép, kövér ember!" – ez régente dicséretnek számított faluhelyen.

Ugyanez az ösztön vonzza a szülőt, felnőttet a kisgyermekhez. A babákat gömbölyűségük, gödröcskéik, pufók pofácskájuk teszik a szemünkben aranyossá (*aranyossá*, vagyis „napossá"). Tudományosabban: KONRAD LORENZ baba-sémája szerint az ember kisbabájának, a kutyakölyöknek vagy a tyúk csibéjének, de még a krokodil kicsinyének is kedves a formája a felnőttéhez, a kifejlett állathoz viszonyítva. A test, a fej és a homlok tenyérbe simuló gömbölyűsége, a nagy kerek szemek, és a gömbölydedségbe simuló kicsiny dudorok (kis orr, csőr, fül, rövid végtagok) az ivarérett egyedekben szerető gyengédséget, ivadékgondozási hajlandóságot kiváltó kulcsingerek. Az üzleti érzékkel megáldott játék- és rajzfilmtervezők a világhírű etológustól függetlenül rájöttek arra, hogy a pihe-puha, gömbölyű játékbabák és -állatok, csecsemőszerű rajzfilmfigurák a legeladhatóbbak. Persze a tétel fordítva is áll. A csecsemőt is az vonzza leginkább, ami gömbölyűen telt: anyja tejtől duzzadó, kerek bimbójú melle.

Biztos vagyok abban, hogy napimádatunkban a kerekded formákhoz való ösztönös vonzódásunknak is szerepe van. Nem egyéb ez, mint a π-vel jelzett törvényszerűség biológiai kifejeződése. Véleményem szerint a π és e szerephez jut a társadalmi fejlődésben is. Az ókori magaskultúrák időtlennek, mozdulatlannak tűnnek, oly kicsiny a fejlődés mértéke. Még inkább stagnálni látszanak a törzsi műveltségek. Hadd hívjam tanúul az etnográfus CLAUDE LÉVI-STRAUSST, aki szerint például az indiánok életét minden tekintetben a **kör** határozza meg. **Kör** alakúak hagyományos településeik, olykor házaik is, mint minden archaikus létformájú népnek. A **kör** szabályozta szokásaikat és mindennapi életüket. A misszionáriusok – írja – *„hamar megtanulták: a bororók megtérítésének legbiztosabb módja, ha egy másik faluba költöztetik őket, ahol a házak párhuzamos sorokban állnak. Ha az indiánok nem képesek tájékozódni a négy égtáj felé,"* (kör alakú településeiket égtáj szerint negyedelték, s ez a felosztás szabta meg pl. házasodási szokásaikat) *„ha megfosztják őket attól a rendtől, amely tudásuk alapja, gyorsan elvesztik a hagyományok iránti érzéküket..."* (LÉVI-STRAUSS 1973: 240.)

A változásokkal szembeni gyanakvás, a hagyományhűség általában jellemző a tradicionális agrárközösségekre. A pa-

raszt nem a történelem, a fejlődés igézetében él és dolgozik; a természet körforgása, az állandó ismétlődés szerint szervezi meg az életét, hiszen ez biztosítja számára a megélhetést. A parasztok ezért konzervatívak. *„Nincs új a Nap alatt"* – jellegzetesen paraszti észjárásra valló közmondás.

A modern ember viszont a haladás, a „gyorsuló fejlődés" lázában él, aminek káros következményeit mi már szó szerint a bőrünkön tapasztalhatjuk. Adott összefüggésben ez azt jelenti, hogy a társadalmi fejlődés (?) jelenlegi iránya a *π*-szellem teljes megsemmisülése és az *e*-szellemiség totális kultusza felé mutat. E dialektikát nélkülöző gondolkodás csődje akkor következik be, ha a negatív visszacsatolás társadalmi téren nem hat többé. Civilizációnk ekkor valószínűleg összeroppan. Bekövetkezik az, amitől fél az ember, a Káosz visszatér. (Újabban szerencsére mutatkoznak kedvező jelek).

Hogy az ember egykor mennyire félt attól, hogy felborul a Rend, amelyet a **kör**forgással, napjárással azonosított („nap*rend*szer" szavunknak is csak ebben az összefüggésben van igazán értelme), azt épp a rendhagyó – szó szerint „rend hagyó" – napmítoszok tanúsítják, mint például a **Phaethón**ról szóló görög elbeszélés. ***Phaethón, Héliosz** napisten „halandó" fia, akinek az a vágya, hogy egyszer atyja lovait hajthassa az égen. Egyszer aztán, amikor **Héliosz** könnyelműen megígéri, hogy fia óhaját teljesíti, bármi legyen is az, **Phaethón** a szaván fogja, s kiböki, mit akar. **Héliosz** előbb megpróbálja lebeszélni őrült kívánságáról, de hiába. Kényszeredetten bár, de beleegyezik, s kioktatja a megkergült ifjút, milyen veszélyek leselkednek rá. Amint **Phaethón** az arany **kocsira** lép, a **tüzes** lovak megérzik, hogy gyakorlatlan kéz fogja a gyeplőt. Egy darabig nincs semmi baj, de amikor a Skorpió csillagzathoz érnek, a paripák megijednek az óriás rovartól, megbokrosodnak és letérnek a Nap megszokott útjáról. **Phaethón** pánikba esik, és elveszti uralmát a fogat felett. Előbb túl magasra térül el a **szekér**, ettől a Föld vizei fenékig befagynak, majd oly közel halad el a Föld mellett, hogy az erdők felgyulladnak. Amikor a lángok már az Olümposzt nyaldosták, „zűrzavar támadt az égben is, rázkódtak a megmozdíthatatlan univerzum eresztékei, maga a tengely is meghajolt, mely a forgó egek közepén halad át"* – írja a görög NONNOSZ. *Ekkor a földanya **Zeuszt** hívja segítségül. Az istenek királya, látván, hogy veszélyben a világ, tanúul hívja az isteneket, és villámával agyonsújtja **Phaethónt**, aki az Eridanosz folyóba zuhan.*

A mítosz sokféle égi jelenség metaforájaként felfogható, de egy bizonyos: a történet kiötlőiben ott munkált a félelem, hogy mi lesz a Földdel, ha a Nap letér szokott útvonaláról. (**Phaethónt** azonosították a Nappal; a neve azt jelenti: *„Világító"*, utazása pedig a Nap éves útjával megegyezik; a Skorpió az az őszitéli csillagkép, amelyben évente „me[illegible]hal" a Nap – a Nap horoszkópjában a [illegible] ház, a „halál háza" a Skorpió – s a fagyhalál illetve a **tűz**be borult Föld képe is csak a tél és a nyár túlzó metaforája.) *„Ha a tenger, a föld és az ég minden birodalma megsemmisül,* – emlékezteti a földanya **Zeuszt** – *a kezdeti Káosz lesz ismét úrrá felettünk!"*

A NAGY KIJELÖLŐ

Érdemes odafigyelni a szavak szó szerinti értelmére. A görög *kozmosz* („világegyetem") szó szerint azt jelenti: „rendezett egész". Az égi rendet a Föld lakóinak az égitestek mozgása jelzi, mindenekelőtt a Nap járása: *„...Isten elrendelte, hogy a Nap legyen a nagy kijelölő a napok, a szombatok és a hónapok és az év ünnepei és a szombatévek és a jóbelévek és az év minden évszaka számára."* – olvashatjuk az esszénus *Jubileumok könyvé*ben (2,9). Az égen tehát rend uralkodik. Néha azonban meglepetésekkel is szolgál.

Van egy franciából kölcsönzött köznapi angol szó: *disaster*. Jelentése: „szerencsétlenség", „csapás", „katasztrófa". Görög eredetijének *(düsz-asztron)* „rossz, baljós csillagzat", „csillagtalan (ég)", „szét(esett) csillag" az értelme. A szó eredeti jelentése világít rá, mit tekintettek a régi angolok a katasztrófák okának, de legalábbis előjelének. A híres bayeux-i falikárpiton, a normann hódítást elbeszélő egykorú képregényen felbukkan a Halley-üstökös, mely épp a normann partraszállás évében, 1066-ban jelent meg az égen, utólagos magyarázat szerint azért, hogy az angolszász királyt, Haroldot hamarosan bekövetkező „katasztrofális" vereségére figyelmeztesse.

Az üstökös a régiek felfogása szerint csak baljóslatú előjel lehetett, hiszen a megszokott égi rendet felrúgva, váratlanul jelent meg. Jó ideje tudjuk persze, hogy az üstökösök időszakos felbukkanásában is szabályosság mutatkozik (76–77 év a Halley-üstökösében), de ott, ahol nem vezettek évszázadokra kiterjedő, rendszeres csillagászati feljegyzéseket, az üstökösök megjelenése váratlanul érte az embereket, és a visszatérő Káosz rémét idézte fel. Hasonló volt a helyzet a többi „rendhagyó" égi jelenséggel.

Amikor az ember két lábra állt, és először belebámult a csillagokba, Isten szeme közé nézett, és megvilágosodott az elméje. A bámészkodás ugyanis rendszeres megfigyeléssé vált, és nem járunk messze az igazságtól, ha a civilizációk kialakulását e nagy horderejű pillanatra vezetjük vissza. Az ember elvonatkoztatási és általánosító képessége bizonyosan csillagnézés közben fejlődött ki. A pont, vonal, kör, ív, az elemi geometrikus alakzatok, három- és négyszögek szabályos formái a földön ritkán fordulnak elő, de az ég előrajzolja nekünk őket csillagok, hullócsillagok, a Nap, a Hold, továbbá égitestpályák és csillagképek formájában.

Az ember elég régen fölfogta, hogy tudása az égtől való, és ég felé fordulásában a vallásos hit és az ismeretszerzés vágya egyaránt szerepet játszott, mégpedig egymástól el nem választhatóan (eltérően a „felvilágosult" hívő embertől,

aki az eget és a mennyországot kettéválasztja).

Az embert eredetileg az ismeretlentől való félelem motiválta; tudni akarta, mit hoz a holnap, fennmarad-e a világ megszokott rendje, van-e módja befolyásolni, hogy az idő és tér kerekei a rendes kerékvágásban forogjanak. A jövőt akarta tehát leolvasni az égről, erre szolgált a megfigyelés révén az előrejelzés és a jóslás (e kettőt csak újabban választjuk szét), amit az ügy hordereje szentesített. A megfigyelés helyei egyszersmind templomok voltak, a megfigyelés ünnepi aktus keretében folyt. Ami az égi hatalmak befolyásolását illeti, az embernek rá kellett jönnie, hogy ez a feladat meghaladja az erejét, ezért a céljait tekintve ésszerű igyekezet rítussá, varázslássá, emelkedettebb szinten (csillag)vallássá lett.

Az ember sokféleképpen fürkészte a jövőt, de elsősorban az égi jeleket próbálta megfejteni. Ég, istenhit és jóslás szoros kapcsolatáról a nyelv árulkodik. A lat. *deus* „isten" melléknévi alakjának *(divinus)* a jelentése „isteni", „jós(ló)", ebből *divinare* „jósolni", „előre látni"; *divinatio* „jóstehetség", „jóslás", „ihlet", „sejtelem"; *res divinae* „szent szertartások". E szavak leszármazottaival – ugyanilyen jelentéssel – több európai nyelv él. L. ang., fra. *divine, divination.*

A rend támaszai

Eleink csillagos ég iránti érdeklődésének valódi természetét csak akkor érthetjük meg, ha belátjuk, mást értettek ők és mást értünk mi Istenen, isteni törvényeken, mindazon, amit a XX. századi ember „Istentől való"-nak tekint. Az istenség fogalma folyamatosan változott az időben, még ma is változik. Mindenesetre a vallások történetében jól behatárolható egy hosszú időszak, amikor „isten" alatt materiálisan létező égi hatalmakat, „égi testeket" értettek.

Leegyszerűsítve a kérdést, „isten" eredetileg olyan emberfölötti – de nem természetfölötti! – hatalmat jelentett, amellyel szemben az ember kiszolgáltatottnak érezte magát. Az állat fél, de nincs tisztában kiszolgáltatottsága okaival, az ember tudja, mitől fél, milyen erőknek van kiszolgáltatva, ezért keresni kezdi a módját, hogyan közömbösíthetné őket. Így születik a vallás.

Ahogy ismeretei gyarapodnak, egyre több ok válik okozattá, és újabb (lét)okokat kell keresnie. Egy ponton – és megítélésem szerint ettől kezdve beszélhetünk a kultúra és civilizáció kezdeteiről – az ember ezeket a természeti erőket a világegyetemnek látszólag rendet és törvényt adó fényforrásaival, a Nappal, a Holddal és a csillagokkal azonosítja. Ennél nagyobb jelentőségű filozófiai felismerése csak az volt, amikor ráébredt, hogy a Törvény az égitestekre is vonatkozik, fölöttük áll.

Az asztronómiai istenségek közül rendszerint az eget megszemélyesítő isten vagy a napisten a legrangosabb. Legfeljebb a Hold (istene) előzi meg. Ahol az Ég az úr, ott a Nap rangban rögtön utána következik. A politeista pantheonokat benépesítő fontosabb istenek, a kapcsolódó mítoszok főhősei általában égitesteket testesítenek meg, planétákat és csillagképeket, valamint csillagászati fogalmakat (a földtengelyt, egyenlítői síkot, dekánokat pl.). Mellettük számos

olyan égi isten sürgölődik, akiket a mitológia-kutatás atmoszférikus (nem asztronómikus) isteneknek nevez. Ilyenek az időjárás, a szél, eső istenei. A többiek szerepük szerint földi istenek, a növényzet szellemei, a hegyek, folyók, föld mélye patrónusai. Ám, ha közelebbről szemügyre vesszük őket, kiderül, hogy legtöbbjüknek van valamilyen kapcsolata az éggel és a Nappal. Például a legtöbb viharisten égisten is egyúttal, sokuknak a Jupiter bolygó volt az égi teste, és a Jupiter-istenek, az égi királyok egy része „királyfi" korában napisten volt. A vegetációs isteneknek és minden olyan földi istenségnek, amelynek életciklusa a naptári évhez igazodik, egyik aspektusa napisteni volt.

Példaszerű eset *Oziriszé, aki Alsó-Egyiptom ura, gabona- és szőlőisten volt, de a Nílusé is, mivel újjászületése jelképezte a Nílus áradását, halála pedig a folyó leapadását. Mint a halottak fejedelme az Egyenlítő alatti déli égbolton is ő uralkodott, aki az Orion csillagképben testesült meg, s ő volt az* ***éjszakai (téli) halott Nap*** *(és a Hold!) egyik megszemélyesítője Egyiptomban.*

Ozirisz *ellenfele ikerfivére, Széth volt, aki a sivatagi szárazságot, Felső-Egyiptomot, az északi égboltot képviselte a* ***Göncöl*** *csillagzat képében.* Kettejük örök küzdelme, amiben a halott **Oziriszt** fia, az élő Nap, **Hórusz** helyettesíti, a nappal és éj váltakozását, a holdváltozásokat és az éves körforgást is kifejezi. Sok egyéb mellett az **Ozirisz**-kultusz számai jelzik ezt.

Oziriszt *uralkodásának 28. évében, Athyr hónap 17. napján öli meg Széth, amikor a Nap a Skorpió csillagképben, tehát a halál „házában" tartózkodik.* A 28-as szám a holdhónapok „kerek" hosszára utal, egyben arra, hogy a Nílus, vagyis **Ozirisz** maximum 28 rőfnyire áradt ki. A 17-es szám a Hold fogyását jelzi. A hónap 15. napján volt telihold, a 17-en már szembetűnő a Hold fogyása. *(**Oziriszt** Széth 14 darabra vágja*, a fogyó Hold napjainak száma szerint.) Aztán: ***Ozirisz****, Széth és nővérfeleségeik, Ízisz meg Nephtüsz, valamint Ozirisz és Ízisz fia,* ***Hórusz*** *az egyiptomi naptár 360-on felüli extra 5 napján született.* ***Ozirisz*** *sírjain – minden testrészének külön kultuszhelye volt – 365 fát ültettek az év napjainak száma szerint, 365 csészét töltöttek meg neki* ***tejjel*** *és 365 lámpást gyújtottak meg a tiszteletére.* Persze az **Ozirisz**-vallás szimbolikájának bonyolult mintáját évezredeken át szövögették, míg általunk ismert formáját elnyerte.

A csillag- és planétaistenek kapcsolata a Nappal, napjárással egészen magától értetődő. A Nap mozgása a csillagok „állásához" mérhető, ezért a csillagos háttér nélkül el sem képzelhető. ***Thészeusz****,* aki vérbeli naphérosz, *kezében az aranyfonál-**gombolyaggal*** (a fonal a **nappálya**, a **gombolyag** a Nap jelképe) *vagy Ariadné fénylő **koszorújával*** (az Északi **Korona** csillagképpel) *a homlokán száll le a **labirintusba*** (az éjszakába, a **nappálya** egyenlítő alatti, téli felére), *ott megküzd a Minotaurusszal, akit Asztérionnak: „Csillagos"-nak, „Napból való"-nak is hívtak és csillagos testűnek ábrázolták,* mivel a Bika csillagképet testesítette meg, melyből azt követően lett alvilági szörnyeteg, hogy a **tavaszpont** a Kos csillagképbe vándorolt belőle.

A kaliforniai csumas indiánok a Sarkcsillagot és a körötte keringő csillagokat (egy általuk elképzelt csapatjátékban a Nap ellenfeleit) jobb indulatú isteneknek tekintették a Napnál, mivel az előb-

bi mozdulatlansága és a soha le nem nyugvó circumpoláris csillagok körforgásában megmutatkozó állandóság nagyobb megbízhatóságot és stabilitást sugallt számukra, mint a Nap.

A Napnak főleg olyan csillagokkal, csillagképekkel akad dolga, melyek az „útjában állnak". Az ember igen régóta tudja, hogy a Napnak és a többi planétának nagyjából azonos és állandó az útvonala. Ehhez viszonyításul az **ekliptika** mögötti csillagok sora kínálkozott, melyekből már csak a könnyebb megjegyezhetőség végett is csillagképeket alkotott az ember. Így keletkezett az **Állatöv** (amelyből szerte a világon többféle is van).

Az **Állatövvel** rokon szerepe volt az ókori Egyiptomban a vele párhuzamos ún. dekáncsillag-képsornak. Egyiptomban az évet 36 10 napos hétre, dekádra osztották, ennek megfelelően az égen is 36 dekáncsillagzat, dekánisten sorakozott egymás után. Az egyes dekánok 10 napon át jelezték az éj egy-egy órájának a kezdetét, 10 nap eltelte után „az urak egyet jobbra léptek", minden óra más jelződekánt kapott, aszerint, ahogy a Nap csillagok előtti elmozdulásától függően más-más csillagcsoport tűnt föl **napnyugtakor** a keleti horizonton.

A **nappálya** menti csillag(zat)ok között vannak feltűnőbbek, ráadásul olyanok, amelyek egy adott időszakban különösen fontos viszonyítási pontnak számítottak, mivel eltűnésük (Nappal való együttállásuk) vagy heliakus kelésük (amikor a Nap eltávolodásával ismét láthatóvá lesznek a hajnali égen) valamilyen jelentős, évről évre ismétlődő földi eseményt vagy naptári fordulatot jelezhet előre.

Egyiptomban a Sirius csillag heliakus fölkelte a Nílus áradásának kezdetét jelezte. A várva várt eseményt méltó módon ünnepelték meg. Ez volt Egyiptomban az újév napja (júl. 19.), amelyen Sirius és a Nap a nászát ülte. (Egyesülésük a Földről nézve a valóságban is végbemegy; a hajnali égen fölragyogó csillag fénye beleolvad a kelő Nap vakító sugaraiba.) Az eseményt elbeszélő mítoszt az ünnepen el is játszották. A denderai Háthor templomban Siriust Háthor-Ízisz, a Napot **Hórusz** személyesítette meg. (A Nap és csillag vagy csillagzat együttállása nemcsak egyesülést, hanem azonosulást is jelenthetett. Így lesz a Kos csillagkép a rajta áthaladó Nap fényében **aranygyapjas kos**, az Orion a feje fölé érkező Napnak köszönhetően naphérosz, a **Tejutat** keresztező Nap a világfán termő **aranyalma**.)

Mítoszok dramatikus előadásával, misztériumjátékokkal tették másutt is emlékezetessé a munkák kezdetét vagy befejezését köszöntő ünnepet, amelyre mindig valamilyen égi jel figyelmeztetett. Az aratás kezdetére, majd befejezésére, utóbb pedig a vetés megkezdésére a Szűz csillagkép ekliptikán fekvő Kalász nevű csillagának eltűnése adott jelt a mediterráneumban (a csillag eltűnése a precesszió miatt tolódott egyre későbbre a nyárban). Az eseményt Perszephoné alvilágba rablásának története mesélte el. Az istennő a levágott és földbe vetett gabonát és a Kalász-csillagos Szüzet személyesítette meg, mítosza pedig az eleuszizi misztériumokban kelt életre.

Nem kevésbé fontos és feltűnő csillagzat volt az ókorban a Bika és a Kos csillagképek határán fekvő Fiastyúk (Pleiades), melyen a **nappálya** is **átha-**

lad. Kr. e. 2200 körül a **tavaszi napéj-egyenlőség** idején hált a Nap „benne". Sok régi mítosz szól erről az eseményről. Íme, ezek közül egy, mely **Sziszüphosz** történetét beszéli el.

***Sziszüphosz** Aiolosz szélisten fia volt, aki az egyik pleiászt* (a Pleiades egyik csillagát) *feleségül vette.* A görög mitológia szerint *a pleiászok Atlasz titán leányai voltak.* Atlasz, aki az eget tartotta, a Pleiadesszal szomszédos felemelt karú óriás Orion csillagképet személyesíthette meg. **Sziszüphosz** viszont naphérosz volt. *A ravaszságáról és marháiról híres félisten neve „Nagyon bölcs"-et jelent* (a Nap mindent tud, tartották a régiek), egyesek ezzel szemben a hettita **Tesup** isten nevének görög változataként olvassák, *„aki azonos **Atabüriosszal**, a rhodoszi napistennel. **Atabüriosz** szent állata a **bika** volt.* (...) *A görög mitológiában gyakran találkozunk a napisten jelével megjelölt csordák ellen intézett rablótámadásokkal."* (A legrégebbi időkben **Héliosz** nap**szeker**ét is **bikák** vontatták.) Itt a **bika** nyilván az égi Bikát jelenti, amelynek a lapockáján a Fiastyúk kotlik.

***Sziszüphosz** isteni titkok elárulásáért arra ítéltetett, hogy az alvilágban egy **sziklát** görgessen föl egy hegyre. A büntetés abban állt, hogy a **szikla**, mihelyt felért vele a hegytetőre, legurult, így másnap kezdhette elölről az egészet. „**Sziszüphosz** 'ármányos sziklája' eredetileg a nap**korong** volt, s a domb, amelyre felgurította, az égbolt. Jól ismert kép."* (GRAVES 1970: I. 346–347.)

Közkeletű magyarázat szerint hősünk házasságának története Meropé pleiásszal azt mesélte el, miért halványult el a **7** csillag egyike. Az elbeszélés szerint *Meropé szégyellte, hogy férje az alvilágba került, ezért elhagyta 6 ragyogó csillagnővérét és elbujdosott.*

Nemcsak **Sziszüphosz** naphérosz vett pleiászt feleségül. A Fiastyúk, amin időről időre minden planéta áthalad, a mitologikus felfogás szerint a planétaistenek szerelmi fészke és – stílszerűen szólva – költőhelye. Az uráli mitológiában a Pleiadest – „fészeknek", pl. Récefészeknek nevezik, s az égisten **7** planétagyermeke vízimadár-fióka képében itt jön a világra. Egy amazonasi indián állatmesében a Nap és a Pleiades vetélytársak. A baraszana mese – tulajdonképpen szerelmi háromszögtörténet – hősnője, *Jauira légyottot beszél meg Tinamu Főnökkel* (a **tinamu** egy gyöngytyúkra emlékeztető, fogolyszerű madár). *Tinamu, hogy az asszony eltaláljon hozzá, a zsapú madár büdös **tollával** megjelöli a hozzá vezető utat. Jauirára Oposszum is feni a fogát* (*az oposszum újvilági erszényes patkány*), *ezért a jelet az ő odújába vezető ösvényre teszi. Jauira így Oposszumhoz megy. Egy darabig együtt is él vele, bár nem szívesen, mert férje nagyon büdös. Egy alkalommal, amikor a folyóban fürdik, Oposszum tilalma ellenére a folyásirányba néz, s megpillantja Tinamu Főnököt. Odaúszik hozzá. Tinamu először elutasítja az asszony közeledését, mert megérzi rajta Oposszum bűzét, de végül győz a szerelem, és Jauira vele marad. Oposszum nem hagyja annyiban, Jauiráért megy. A két „férfi" összeszólalkozik, Tinamu győz, Oposszum meghal. Abban a pillanatban zuhogni kezd az eső, ahogy Oposszum megjósolta.*

A mese jelentése a következő. Jauira az éganya, Tinamu Főnök a Nap (a madár **toll**azata és csodaszép sárga, vörös és más színekben pompázó **tojás**ai miatt), Oposszum pedig a Pleiades. Amikor májusban a csillagzat eltűnik az égről, vagyis Oposszum meghal, a hosszú esős évszak kezdetét veszi; amikor december-

ben **napnyugta**kor keleten kel ismét, Oposszum feltámad – véget ér a második rövidebb esős évszak is, és a hosszú száraz évszak visszatér.

Az aztékoknak a Pleiades egy korszak végét jelezte. Az időt a csillagkép állása szerint 52 éves „századokra" osztották. *Az 52 éves ciklust annyira komolyan vették, hogy lejárta a világ végét jelentette, az új korszak első hajnalán kelő Napot pedig mint új Napot köszöntötték. A korszakot bevezető több napos **Új Tűz szertartást** a világ fennmaradásának a reményében rendezték meg. Az ünnep csúcs- vagy inkább fordulópontja a korszakhatár éjjelén következett be. A papok a Csillag hegyéről figyelték, ahogy a Pleiades csillagfürtje lassan kapaszkodik fel az égen a teljes sötétségben; e néhány napra minden **tüzet** kioltottak **Tenochtitlan** völgyében (meghalt a régi kor Napja). Amikor a Pleiades éjfélkor elérte a **zenitet**, s ezzel egyidejűleg a Nap az alvilág, a déli égbolt legmélyebb pontját, majd túlhaladt rajta, a papok meggyőződhettek arról, hogy a világ újabb 52 évig kitart. Ekkor a papok új **tüzet** csiholtak az áldozókőre fektetett áldozat mellkasán. „És amikor a **tűz** meggyulladt, kovakés hatolt az áldozat mellébe, a pap megragadta a még dobogó **szívet**, kitépte és a lángba dobta. Az áldozat mellkasán égő tüzecskéből vett gyújtóssal pedig máglyát gyújtottak a templom oltárán."* (KRUPP 1983: 207.) A fény láttán szerte a völgyben megnyugodhattak az emberek, a világ meg van mentve. Az égő **szív**vel jóllakatott **tűz** erőt adott az új Napnak, hogy felkeljen.

A *Nap* és a többi szabad szemmel látható planéta közti viszonylatok (fényszögek) változását elődünk folyamatosan szemmel kísérte, és még fontosabbnak tartotta, mint a Nap állócsillagokhoz mért elmozdulását. (L. az asztrológiában.) Ennek tanújele, hogy az ember majd mindenütt úgy képzelte el az ég vándorait, mint amelyek egy családot alkotnak, annak ellenére, hogy nem(?) tudta, tényleg egy rendszer, a naprendszer részei. Néha ez az istencsalád kibővül másokkal, olykor egy-egy planétaisten a fennkölt társaságból kimarad, de a mitologikus vallások istenei szegről-végről mind rokonai egymásnak.

A **12** olümposzi isten például az év **12** hónapjának védnöke volt. Köztük regnált a föld (Démétér), a levegőég (Héra), a tenger (Poszeidón), a föld mélyének (Héphaisztosz), a tűzhelynek az istene (Hesztia) és hat planétaistenség (**Zeusz, Apollón**, Artemisz, Hermész, Árész, Aphrodité). A hiányzó hetediket (**Kronoszt**) története szerint letaszították az égből, helyét a sziderеális funkcióval nem rendelkező Athéné foglalta el. Az olümposzi rend a családi szálakat nem tépte szét. ***Zeusz Kronosz** fia volt* és maradt, *Démétér, Héra, Poszeidón és Hesztia az ő testvérei voltak, Apollón, Artemisz, Hermész, Árész és* a homéroszi változat szerint *Aphrodité az ő gyermeke, míg Héphaisztosz Héra fia volt.*

Az asszír-babiloni planétaistenek szintén egy család tagjai. *Szín holdisten, **Nergal** (Mars) és **Ninib*** vagy Ninurta *(Szaturnusz) fivérek*, egy mítosz szerint ***Marduk** (Jupiter) is az ő fivérük; Nabú (Merkúr) viszont **Marduk** fia, míg **Samas** (Nap) és Istár (Vénusz) a holdisten gyermekei.*

Egy családot alkotnak az uráli mitológia planétaistenei is. *Num Torum égatyának 7 gyermeke van, közöttük a legkisebb a napisten.*

A kapcsolat még ennél szorosabb is lehetett. Egyiptomban a *„bolygók neve, alakja a Nappal mutat rokonságot, sőt több-*

*ségük **bárkán** közlekedik az égen, akárcsak **Ré**. (...) Ebből az következik, hogy a Napot, a Holdat és az öt bolygót mint testeket, azonos lényegűnek tekintették az utóbbiak látszólagos pontszerű kicsinysége ellenére."* (KÁKOSI 1978:32. Egy Kr. e. 6. századi koporsószöveg tanúsága szerint az egyiptomiak tudták, hogy a bolygók nem pontszerű testek; a felirat a **7** planétát egységesen **korong**nak nevezi!) A szentírási szövegek is egylényegűnek tartják őket: *„**Hét** van ilyen, az Úrnak **szemei** ezek, a melyek átpillantják az egész földet."* (Zak 4,10.) *A **Báránynak** „**hét szeme** vala, a mi az Istennek **hét** lelke, a mely elküldetett az egész földre."* (Jel 5,6.)

Az egylényegűségnek, ami azt a tényt is magába foglalja, hogy az égitestek egy anyagból vannak, mitológiai értelme is van. Jelenthet szerepmegosztást: a napisten egyik szerepkörét a funkciójelző attribútummal együtt egy másik planétaistenre „bízza". **Héliosztól Zeusz** „megörökli" az igazságos bíró szerepkörét, annak **villám**ával és **bikáj**ával együtt. És jelentheti azt is, hogy a napisten másik égi testbe költözik. Jeleztem már, hogy a Jupiter-istenek (**Zeusz**, **Marduk**) ifjúkorukban napistenek voltak.

Az ember nyilván láthatóságuk – ennek időtartama, aztán fényességük, nagyságuk és gyorsaságuk – mértéke szerinti sorrendben fedezte föl a bolygókat. (A megkülönböztetés alapja elmozdulásuk az állócsillagokhoz képest, és hogy nem hunyorognak, mint amazok.) A planéták közti rangsor ettől eltérhet, különben is, a planéták többféle sorrendbe rendezhetők. Legnagyobb fényesség szerint: Nap, Hold, Vénusz, Jupiter, Mars, Merkúr, Szaturnusz a sorrend, gyorsaságukat figyelembe véve viszont a Hold, a Merkúr és a Vénusz megelőzi a Napot, majd Mars, Jupiter, Szaturnusz a sorrend, a láthatóság időtartama tekintetében viszont a Szaturnusz kerül az első helyre és a Merkúr az utolsóra. Mindemellett a Hold fényváltozásai a legfeltűnőbbek, hónapos ciklusa pedig rövidsége miatt könnyen számontartható, ezért a legtöbben úgy vélik, hogy a Hold kultikus tisztelete időben is megelőzhette a Napét. Ennek jele, hogy az első kalendáriumok holdnaptárak voltak, s hogy a Hold volt sokhelyütt a növekedés – apadás, a termékenység, a vizek és az élet megújulásának égi felelőse. E képzet nyomai a néphitben ma is élnek.

Az ember nyilván régen felismerte a *Hold* szerepét az árapály-jelenség keletkezésében, továbbá, hogy a holdváltozás időváltozást hoz (és sok embert megvisel), hogy a nők havi ciklusa, a terhesség időtartama embernél, állatnál összefügg a holdciklussal. (A Hold élettani hatása részint „vonzerejének", a gravitációnak köszönhető, részint az általa visszavert fény változó mennyiségének. Egy elmélet szerint a Holdról visszaverődő fény polarizált, sarkított a rezgése, ez „idegesít föl" holdtöltekor annyi embert.)

A Nap és a Hold mindenképpen kivételes helyet foglalt el a planéták sorában, ami abból is látszik, hogy a bolygók mitológiai-naptári jelentősége csak a Nap (és a Hold) viszonylatában mondható számottevőnek. A Nap viszonylatában ez a Holdra is áll. Bárhogy is volt „eleinte", az ókori csillagvallásokban a Hold már a második helyre, a Nap mögé szorult.

A Naphoz mérten a Hold négy okból bírt különös jelentőséggel. Először azért, mert ő is világító test, mely a Naptól

kapja fényét, és látszólag méretre is azonos vele. Ezért tartották éjszakai lámpásunkat a Nap ikertestvérének, férjének illetve feleségének, atyjának, helyettesének, éjszakai másának, ezért terjedt el az a kép a világon, hogy a Nap és a Hold az égisten két **szeme**.

Másodszor a holdváltozások, a hónapos holdciklus miatt. Az első naptárak a holdjárásra épültek, és az ember mindmáig nem tett le arról, hogy a nap- és holdjárást egyeztesse (ez alól egyedül a muszlim naptár a kivétel). A luniszoláris naptár mitológiai tükröződése egyes (törzsi) vallásokban, hogy a főisten a Nap – Hold ikerpárból olvad össze.

Az egyiptomiakról kialakult közkeletű kép szerint ők vegytiszta szoláris naptárt használtak. Ennek ellentmond, hogy a legjelentősebb egyiptomi vallás központi istensége, **Ozirisz** a nap- és holdistenek vonásait egyesítette, s hogy az egyiptomiak első naptára holdkalendárium lehetett, hisz' mint hitték, Khonszu holdisten, a „Futó" lépte ki az év **12** hónapját. Emellett szól, hogy a Hold másik isteni megnyilvánulását: Thotot, az égiek írnokát – az ókori Egyiptomban az írnok a tudós szinonimája volt – tekintették az idő és az évszakok szabályozójának, vagyis a naptár urának. Babilonban is a holdjárás szerint számolták először az időt, erre utal, hogy a Holdat a Nap atyjának tartották, s hogy a naptárt és a csillagjóslást Szín holdisten felügyelte.

A Hold Naphoz mérten is megkülönböztetett tiszteletének harmadik oka az volt, hogy fogyatkozáskor ő takarja el a Napot. Azt hihetnők, hogy a régiek nem tudták ezt, de a **napfogyatkozás** mitikus magyarázatai vagy a **Stonehenge**-nél alkalmazott fogyatkozás-előrejelző eljárás – mint a maguk helyén látni fogjuk – arról tanúskodnak, hogy a Hold ebbeli szerepével tisztában voltak.

A Hold egy egyiptomi *„történet szerint Séth fejéből született meg. Séth mégis ellensége a Holdnak, s annak fázisváltozásait összefüggésbe hozták a **Hóros** és Séth között lefolyt harccal, amelynek során Séth kitépte és megkárosította **Hóros szemét**, a Holdat."* (KÁKOSY 1978:33.) Alighanem két különböző égi jelenség, a holdváltozás és a fogyatkozások magyarázata keveredik ebben az elbeszélésben. ***Hórusz** egyfelől égisten, akinek ép jobb **szeme** a Nap, havonta megvakuló balszeme a Hold. Másfelől **Hórusz** napisten is, **Ré-Harahti** néven, akiben Ízisz és **Ozirisz** fia **Rével** egyesült.* Mítoszuk szerint *ez a **Hórusz** győzte le Széthet.* A fenti történet tehát úgy is értelmezhető, hogy a holdfejű Széth a Nap-**Hórusz**t fosztja meg **szeme** világától, azaz világosságától, értsd: okoz **napfogyatkozást.**

A változékony (csalfa) Hold megítélése is ambivalens volt. Hol a sötétségben világló jó Holdat látták benne (**„éjjeli Nap"**: telihold), hol a sötétség varázshatalmú, *bal*jós képviselőjét vagy annak fegyverét, sarlóját (újhold, sötéthold). Ezért jutott neki a *bal* oldal, míg a jó Nap a maga szemszögéből nézve rendszerint a *jobb* oldalon látható együttes ábrázolásaikon.

A negyedik ok az árapály-jelenség, a Hold „vízszívó", „vízfújó" hatása, amit már az ősidőkben felismert az ember. Erről azonban nem szólnék itt, nem tartozik ide.

*Vénusz*ról, a Nap előtt kelő Hajnalcsillagról (gör. *Phószphorosz*) és a Nap után nyugvó Estcsillagról *(Heszperosz)* már nevei alapján is nyilvánvaló, hogy mito-

lógiai szerepét és csillagászati jelentőségét a Naphoz való viszonylagos közelségének és ebből adódó fényességének köszönhette, megítélése pedig a Naphoz viszonyított helyzete szerint alakult. Helyzetváltoztatásának ritmusa (keringési ideje) és a napév közti számtani összefüggés ezt a kapcsolatot még szorosabbra fonta.

A Holdhoz hasonlóan felemásnak hitt Vénusz jobbik énje a Hajnalcsillag volt. *Phószphorosz* „fényhozót", „fényhordozót" jelent. *Phósz* jelentése „világosság", „fény", „napvilág", „napfény", „nappal", „élet", „**fáklya**", „**gyertya**", „**szem**világ", „ablak", „szerencse", „üdv", csupa olyasmi, ami a Naphoz kapcsolódott a régiek képzeletében. A jó Vénuszt Egyiptomban „Hajnali isten"-nek, „Átkelő"-nek, **Ozirisz**nek, **Főnix**nek *(Bennu)* nevezték, aki a *kezében napsugárhegyű szigonyával a túlvilágra utazó Nap előtt halad bárkáján. Két sólyomfeje, vagy „négy megelégedett arca" van* a Naphoz viszonyított helyzetei szerint. **Ozirisz** csillagaként, **főnixmadár**ként el sem választható a Naptól, hiszen **Ozirisz** a halott napisten, a hamvaiból feltámadó **főnix** pedig *„Ré és Ozirisz természetét egyesíti magában. 'Ré megalkotta a saját lényét mint önmagától keletkező főnix' – mondja egy római kori hieratikus papirusz."* (Kákosy 1978:30.)

Az akkád **Samas** és Istár (sumer **Utu** és Innin), a Nap és Vénusz megszemélyesítői testvérek. A görög **Apollón**nak Aphrodité (lat. Venus) féltestvére a homéroszi mitológiában (nagy-nagynénikéje Hésziodosz szerint). A másik görög napistennek, **Héliosz**nak Aphrodité az anyósa. A Vénusz különösen szoros kapcsolatban áll a Nappal a keresztény szimbolikában is, hiszen Venus istennő számos funkcióját a Nap-**Krisztus** anyja, Szűz Mária örökölte meg.

Estcsillag volt a Vénusz rosszabbik énje. *Heszperosz* (*heszpera*: „este", „nyugat" szóból) nemcsak „Estcsillag"-ot hanem „sötét (alvilági) isten"-t is jelentett. Vénusz természetének árnyoldalai a babiloni Istár egyik szerepkörében ütköznek ki a legfeltűnőbben. Istár nemcsak a szerelem istennője volt, mint a görög Aphrodité, hanem a háborúé is, – gondolhatjuk, aszerint, hogy kelése illetve nyugvása fényt hozott-e vagy sötétséget. Egy Asszurbanipál (Kr. e. 668–626) könyvtárából fennmaradt jóstáblán ez áll: *„Ha Tammúz hó 25-én Vénusz eltűnt nyugaton, 7 napig távol maradt az égről, és Áb hó 2-án feltűnt keleten, esőzés lesz a földön; pusztulás lőn (8. év)."*

Hasonlóan kettős természettel bírt a közép-amerikai indiánok Vénusza, a „Darázscsillag" *(Sus ek)*. Istensége a híres **Tollaskígyó** (azték Kecálkoátl, maja Kukulkán) volt, akinek megjelenését és eltűnését folyamatosan nyomon követték. Fullánkos nevét annak köszönhette, hogy az ún. „virágháborúk" menetrendjét meghatározott konstellációjú felkeléséhez igazították. (A virágháborúk célja az volt, hogy a tömeges emberáldozatokhoz foglyokat ejtsenek.) A fullánkos **méhet** (**darazsat**) ugyan az Óvilágban napállatnak tartották, de a Naphoz „közel álló" Venusnak is attribútuma volt. Fullánkja sem csak a szúró **napsugar**at jelképezte, hanem a hol szerelmes, hol meg harcias istennő fiacskájának, Ámornak célba talált **nyil**ait is **méh**csípéshez hasonlították.

Babilonban éppúgy, mint az ókori Hellászban és a közép-amerikai műveltségekben, már kiszámították, hogy ad-

dig, amíg a Hajnalcsillagból Estcsillag, majd ismét Hajnalcsillag lesz, 584 nap telik el, és hogy 5 ilyen ciklus kereken 8 földi évnek felel meg. Az 5-ös és a 8-as szám ezért bukkan föl sűrűn a Vénusz szimbolikájában. *Sus ek*et 5 ágú csillagnak ábrázolták a maják, Istár csillagát 8 ágúnak a babiloniak. A 8 karú polip *(octopus)* Aphrodité tengeristennő szent állata volt; de a szerelem istennőjeként is 8-as a száma, hiszen mint egy régi találós kérdésre adandó válasz tartja, az a „szörny", aminek 4 keze és 4 lába van, a szerelmespár. 8-as volt a száma mint a „Szelek csillagának" – a szélrózsának 8 „szirma" van –; 8 ágú a *Stella Maris:* a Vénusz mint Szűz Mária csillaga. A 8 év alatt a nap- és holdjárás közti eltérést is több-kevesebb pontossággal – három 30 napos hónap beiktatásával – ki lehetett egyenlíteni, ezért a ciklus az ókori világban szent időegységnek számított, és a végét a Nap, Hold, Csillag egymásra találásaként ünnepelték. E hármas mitológiai összekapcsolását – és a 3-as szám

10. Szúrja napisten planetáris kísérőivel. Falikép, Jaipur, India

kiemelt jelentőségét! – ez is magyarázhatja *(11. rajz)*. Az 5 Vénusz-ciklus nem egészen pontosan 8 napév, van köztük 2,4 napnyi eltérés, ám egykorú följegyzések tanúsága szerint ezzel az új babiloni kor (Kr. e. 626–539) csillagászai tökéletesen tisztában voltak.

A *Merkúr* a Naphoz legközelebbi és leggyorsabb bolygó. Csak **naplemente** után és a hajnali órákban látható; a Nap közelsége miatt akkor is csak ritkán és rövid ideig. Kiszámíthatatlannak tűnő viselkedése, váratlan eltűnése, majd fölbukkanása, cikázó mozgása – amiért a bronz mellett a higanyt tették meg fémének – és láthatóságának ideje, az átmeneti napszakok határozták meg istene karakterét, akinek alakja, szerepköre itt-ott a holdistenével keveredett (l. Thot, Szín). Az egyiptomiak **Ozirisz** gyilkosának, a holdfejű Széthnek a bolygóját látták benne, Babilonban a csillagászat, jóslás, titkos tudás bölcs írnokistenének tartották. A neve: Nabú, tulajdonképpen „prófétá"-t jelent. A görög-római mitológiában is égi küldönc, az **írás**, a játékok föltalálója, a kereskedők és tolvajok, általában az úton járók istene, a holtak kísérője és az átmenetek ura volt e hol komor, hol szeleburdi isten. A görög Merkúr: Hermész eredetileg fallikus isten volt. Neve a *herma,* „fallikus kőoszlop" szóval mutat rokonságot. Ez illik hozzá: a férfi nemi szerv is hirtelen alakváltoztatásra képes. A védikus és hinduista mitológiában a Merkúrnak *Budha,* „Bölcs" a neve.

Mivel a Nap **sugár**övezetében (derekán, övén) kering, mindez elsősorban a Nappal kapcsolatban jellemezte. *(Hermész mihelyt a világra jön, lópásra adja a fejét. Természetesen* ***Apollón*** *napisten marháit hajtja*

el.) A Napot vezette égi útjában – a lelkek a túlvilágra a Nap útján jutnak el –, a napisten esze, ereje, sőt testrésze volt, akár mint fallosza, akár mint fegyvere; **sugárkez**ében – a fürge **kéz** is Merkúr hatalma alatt áll az asztrológia szerint – cikázó **nyila**, izzó hegyű **lándzsá**ja, arany **kard**ja, legújabb-kori mesékben puskájából kilőtt arany**golyó**bisa. A héberben Isten fegyvere: „kézív" (**íj**), „**nyíl**", „szivárvány" és a „hímtag" ugyanaz a szó. (Gondoljunk a *caduceus*ra, Mercurius **varázsvessző**jére.) *Isten, ha kell, „vesszejével" fakaszt vizet* – ősi képzet szerint az eső a (**bika**)isten földanyára permetező ondója –, *ha pedig megelégeli a vízözönt, a felhők közé helyezi szivárványíját, úgy vet neki véget* (Ter 9,13).

A perzsák a bolygót *Tir*nek, azaz „**Nyíl**"-nak nevezték, és felajzott **íj** volt a jele Indiában is. Egy vietnami mítoszban az égi **tűzkard** (a Merkúr) a férfierőt jelképezi, míg hüvelye vízszimbolikájú és nőies (lat. *vagina* „vagina", „**kard**hüvely"). Az európai mesék és mondák földből, vízből kibukkanó arany csoda**kard**ja feltevésem szerint szintén a Nap **sugar**ai közt kelő Merkúrt szimbolizálja. A Merkúrhoz illő tudás–fegyver analógiára nézve lásd *„éles eszű", „tompa agyú", „vág az esze, mint a borotva"*.

A *Mars* bolygó fénye nem túl erős, vörös színe miatt mégis könnyen megkülönböztethető. A vasat (vasoxidokat, rozsdát) és vért idéző színe miatt lett a hadistenek planétája (magyar népi elnevezése *Hadakozó csillag, Vérszemű csillag* volt). Egyiptomban Vörös **Hórusz**, az óind Védákban Rudra, *„az égbolt vöröses vadkanja"* volt a neve. Rudra is hadisten volt, és neve az indogermán nyelvek „vörös", „vas", „durva" jelentésű szavaival közös tőről ered (lat. *rudere* „ordítani", ang. *rude* „nyers", *ruddy, red* „vörös"; ném. *rot* „rőt"; or. *rudá* „érc"). Vö. más népek halálisteneinek neveivel: pl. ókori arab Ruda, lapp Rauk, Ruotta, Rota, Ruszta, balti Ruevit. Ez utóbbi hadisten neve. A görög Árész, a „Pusztító" vérszomjas és alattomos isten, a napisten ellensége és vetélytársa. Rómában viszont a városalapító **Romulus** atyjaként tisztelték Marsot.

Az isten visszatetsző természete a bolygó feltűnő retrográd mozgásával is magyarázható. Mivel jóval gyorsabb a többi külső bolygónál, 9–11 hétig tartó látszólagos hátrálása is jóval feltűnőbb amazokénál. Vörös színe miatt kapcsolták össze a Nappal. *Püroeisz* ***Héraklész*** néven a leghíresebb naphérosszal azonosították (gör. *püroeisz* „tüzes", „heves", „forró"; vö. *piros* szavunkkal), aki más „Napokkal", **Apollón**nal és **Héliosz**szal húzott ujjat. **Nergál**, a Mars asszír-babiloni istene eredetileg napisten volt; a perzselő, pusztító Napot megszemélyesítette meg. A bibliai **Sámson** (*„Napocska"*) heves természete is kos-naphéroszra valló marsi karaktert jelez. A **tavaszi napéjegyenlőség**kor harcba szálló napisten a Mars uralma alatt cselekszik. A szamárállkapocs, amivel **Sámson** ellenségeit aprítja, GIORGIO DE SANTILLANA szerint a valóságban a Kos csillagkép szomszédságában lévő Bika állkapcsa: a Hyades csillagcsoport.

A „Fehér csillag"-ot, *Jupitert* Babilonban **Marduk** bolygójának tartották, akit az istenek királyaként tiszteltek. A görögök **Zeusz** főisten planétájának tekintették, s ma is úgy nevezzük, mint Róma legfőbb istenét. Egyiptomban **Hórusz** napisten **sólyom**fejével ábrázolták és **Hórusz**nak is nevezték, *„Dél csillagá"*-nak, *„aki megvilágítja a két országot"*. Napra illő

nevek ezek! **Marduk**nak is vannak napos vonásai. Mint **gyermek**istent ifjú Napként imádták, akárcsak a görögök **Zeuszt**.

Marduk győzte le a Káoszt, és teremtett Rendet a kozmoszban. Felosztotta a teret a többi isten (a csillagképek) *között, aztán megállapította az év hosszát és hónapokra osztotta. Kijelölte a horizont* (a keléspontok) *és a* ***zenit*** *helyét, megszabta a Nap és a Hold pályáját, a nappalok és éjszakák, valamint a holdváltozások rendjét.* Bolygójának mozgása szab irányt a csillagok és a planéták haladásának.

Miért az övé, és miért nem **Samas**é? Azért, mert a Nap vakító fényében nem látszik, hogy a többi égitest épp merre jár. A Jupiter pályája viszont szorosan követi a Napét, közelebb húzódik az **ekliptiká**hoz, mint a többi planétáé. Másrészt majdnem pontosan **12** év alatt megy körbe az **Állatövön**. A **12-es szám** bűvöletében gondolhatták a régiek, hogy méltóságteljes haladásával előírja, nekünk pedig mutatja a Nap járását. Hogy így lehetett, azt a távolkeleti (kínai) naptár egyik sajátossága is mutatja. A kínai **Állatöv** *(Dodekaórosz)* nem a napév hónapjait jelöli elsősorban – bár „állatai" egykor nyilván **12 ekliptika** menti csillagzatot jelképeztek, de ennek mára nem maradt emléke –, hanem évek jelzésére szolgál a Jupiter **12** éves ciklusa szerint, és az ún. „kettős órák"-nak ad nevet (két óránként a Nappal együtt 1/12-nyit fordul az ég).

A Jupiternek más napfunkciói is vannak. Annak ellenére, hogy a mitopoétikus felfogásban a mindent látó Nap az Igazság letéteményese, az asztrológiában a Jupiter az igazságosság ura, a legfőbb égi bíró. A Bibliában az ősi Jeruzsálem, Sálem királya viseli a planéta kétértelmű nevét. *Melkicedek* azt jelenti „Az igazság királya", de a *cedek* nem csak „igazság(osság")-ot jelent héberül, ez volt a Jupiter bolygó neve is (Ter 14,18).

A még szabad szemmel látható legkülső bolygó a lassú járású, sárga fényű *Szaturnusz*. Babilonban **Ninib** (Ningirszu, Ninurta), Hellászban **Kronosz** néven tisztelték, Rómában a bolygónak nevet adó Saturnus isten védnöksége alá tartozott. **Ninib** és **Kronosz** is napisten lehetett eredetileg. **Ninib** a déli égtáj, a lustítóan forró déli óra és a heti pihenőnap ura volt Babilonban, valamint a **téli napfordulóé**, amikor a Nap legdélebben kél, és a legtovább pihen éjszaka. Később ő lett a tavaszi vetés ura. **Kronosz** az aratás és a gabona ősi titánistene volt, akit a legforróbb nyárban, a **nyári napforduló**kor ünnepeltek. Rómában Saturnusnak, a földművelés istenének a téli holtszezonban, amibe a **napforduló** is beleesett, szenteltek egy hetes ünnepségsorozatot. Egyiptomban is egylényegűnek tartották a Nappal, **sólyom**fejjel ábrázolták, és „**Hórusz**, az Ég **bikája**" volt a neve. Az ókori arab Palmürában a napisten neve **Sol Malakbel** volt *(„Nap, Bél követe", „Nap, Bél király")*, akit délben **Héliosszal**, este a sarlós Saturnusszal azonosították. (Lehetséges, hogy az egyiptomiak a sánta, öreg, esti napistenben, **Atum**ban szintén az agg Szaturnuszt látták? A **bot**, mankó máig Szaturnusz attribútuma!)

Kronoszt más napisteni alakokkal is azonosították. **Khronosszal**, az „Idő"-vel, a tűzhozó Prométheusszal, **Phaethónnal**. Aratószerszámát, az újholdsarlót, amivel agráristenségként a gabonát sarlózta az újkőkorban, napistenként atyjával és a

sötétség urával, Uránosszal szemben fegyverként forgatta, de az óbabiloni világképben már a Nappal szemben álló hatalmasság lett *(12. rajz)*. Az újholdsarló a napisten keze ügyébe eső fegyver, hiszen az újhold együtt áll a Nappal. Ugyanakkor a Hold és a Szaturnusz között számszerű kapcsolat van: a holdciklus 29 és fél napig tart, a Szaturnusz 29 és fél év alatt vánszorog végig a pályáján. A bolygó kereken 30 éves ciklusa is szent időegység volt az ókorban. Az archaikus korok szent királyai legfeljebb ennyi ideig uralkodhattak. Mint az „idő ura", ő szabott határt uralmuknak. A Szaturnusz-ciklussal függhet össze, hogy egykor egy emberöltő hosszát is 30 évben állapították meg.

A csillagmitológiákban nemcsak a Nap és a planéták, hanem ez utóbbiak egymás közötti kapcsolata is fontos szerepet játszott. A csillagistenek viszonya a kozmikus látszatvilághoz, naptári szempontokhoz, az asztrológia rendszeréhez igazodott. A klasszikus mitológia állandó szerelmespárja volt például Aphrodité és Árész, Vénusz és Mars. Szerelmük alapja a szomszédság: március (a Kos hava) a Mars, április (a Bika hónap) a Vénusz otthona az asztrológiában, ugyanígy szomszédolnak a Mérleg és a Skorpió havában. Március ráadásul Marsról, április Aphroditéről kapta a nevét. Hasonlóan szoros, bár más természetű kapcsolat fűzte össze a Jupitert és a Szaturnuszt. A régiek tudták, hogy pályájuk egymás mellett fut, s arra is rájöttek, hogy a két bolygó 20 évenként áll együtt. E találkozások jelentőségét „mértani szépségük" csak emelte. Az együttállásokra ugyanis az **ekliptika** körén forgó egyenlő oldalú háromszög egymás utáni csúcsain kerül sor. A „Nagy Együttállás Trigonjá"-nak az időszámításban volt szerepe. Korszakhatár-számításnál ugyanis a két bolygó *coniunctio*ját figyelembe vették. Erre lehet legalábbis következtetni

11. Babiloni határkő a Nap, a Hold és a Vénusz ábrázolásával

abból, hogy az ókori görög időszámítás kezdete az első **Olimpiai Játék**ok időpontja volt, és hogy a Játékokat **Héraklész** naphérosz alapította **Kronosz** és **Zeusz**, apa és fiú „birkózásának" emlékére – PAUSZÁNIÁSZ szerint. Ezt úgyis értelmezhetjük, hogy az első olimpiász időpontját, az időszámítás kezdetét a naphérosz a Szaturnusz és Jupiter valamelyik együttállása szerint tűzte ki. Hasonló vélekedéseket fűznek a keresztény világéra

kezdetéhez. Eszerint a mi éránk, a „Halak korszaka" Kr. e. 6-ban, a Halak csillagképben látható „Nagy Együttállás"-sal kezdődött volna. Csillagászok ezt a *coniunctio*t szokták a betlehemi csillag magyarázatául felhozni.

12. Isten (Ningirszu) megöl egy egyszemű naplényt (asszakut). Kr. e. 2000. Chicago, Oriental Institute

E „trigon" révén adja Szaturnusz mindennek a mértékét át fiának, Jupiternek. Poétikusan fogalmazva: az Olümposz ura találkozásaik alkalmával kéri ki detronizált atyja tanácsát. **Kronoszt** mint **Khronoszt** a régiek a világtengely forgatójaként tekintették az idő szerzőjének. MACROBIUS szavaival: *„Saturnus ipse qui actor est temporum* (Szaturnusz maga az idő szerzője)". Különös módon egybecseng ezzel, hogy a másik egykori napisten, Jupiter babiloni nevei közt van egy, a *Nebiru,* mely „oszlop", „pólus", „Sarkcsillag", „forgástengely" értelmű. (Minden planétának az őt megszemélyesítő istenén kívül volt egy vagy több „saját" neve is).

Ez az összefüggés arra is ráirányítja figyelmünket, hogy miként a Napnak, úgy a bolygóknak is volt kapcsolata az állócsillagokkal, melyekkel megfelelő esetben ugyanúgy azonosulhattak. A Mars bolygó csillagpárja például az Antares fényes vörös csillaga, a Skorpió „szíve". Nevének jelentése: „Olyan, mint Árész". A babiloni **Ninib** másik nevén (Ninurta) viszont az Orion csillagképpel azonos. Csillagistenként is a földművelés patrónusa volt, aki kimérte az öntözőcsatornákat és a földek határait (az ókori Iránban és Japánban ez napisteni funkció). Orionhoz illik a földmérői szerep; a csillagkép fontos égi útvonalak kereszteződésében található. A Tejút mellette, az **ekliptika** a feje fölött halad el, az égi Egyenlítő pedig keresztezi.

A planéták, illetőleg a csillagok és csillagképek kölcsönös helyzete különösen mély jelentőséggel bír az asztrológiában. A Nap, a Hold és a bolygók körútját az **állatövi** jegyekben – a csillagászati hónapok szerint – az asztrológia mintegy karrierként fogja fel. Az alapséma a Nap éves karriervonala. A **12** szakaszos út **4** fő állomása határozza meg az „életpálya" ívét. A Nap a **tavaszpont**tal kezdődő Kos havában van „erőben", „emelkedőben" (lat. *exaltatio*), az Oroszlánban van „otthon", „uralomban" *(domicilium),* az **őszpont**tal kezdődő Mérlegben „romlásban", „bukásban" *(casus)* és a Vízöntőben „rangvesztésben", „száműzetésben" *(exilium).* A Nap asztrológiai karrierje tehát a valóságban megfigyelt **nappálya**-ingadozást követi. A Hold karriervonala együtt halad a Napéval. A Kost követő Bikában van „emelkedőben", az Oroszlánt megelőző, **nyári napforduló**val kezdődő Rákban van „otthon", a Mérleg

utáni Skorpióban „bukik el", és a **téli napforduló**val kezdődő, Vízöntő előtti Bakban „száműzik". A köztes jegyekben (hónapokban) hőseink „vándorolnak" *(peregrini)*, hiszen „vándorok", „bolyongók" ők (gör. *planétész*). Ez az évszakokat követő kettős görbe – együtt a személyes sors állomásait kifejező **12** „ház" jelentésével – a mítoszok és a mesék ikerhőseinek pályafutását is kirajzolja. A többi planéta „méltóságai" és „gyengeségei" – ahogy sorsfordulóikat az asztrológusok nevezik – szintén a szoláris mítoszok felépítésének a pillérei voltak. A Szaturnusznak, a Nap és Hold közös „ellenségének" a karriervonala például éppúgy a közös Nap-Hold karriervonal tükörképe, ahogy a mesebeli „ellenség" sorsa is az ikerhősökét tükrözi.

A planéták asztrológiai jellemzése a mitológiai szemléletből következik; abból, ahogyan az a planetáris istenségeket viszonyította a legfőbb jót képviselő napistenhez. Így lett a Jupiter a „nagy szerencse" bolygója, a Vénusz a „kis szerencséé", a Mars a „kis szerencsétlenségé", a Szaturnusz a „nagy szerencsétlenségé", a Merkúr pedig közömbös, tárgy voltából adódóan tárgyilagos, ezért „két úr szolgája". Persze, ahogy a mítoszok, mesék szereplői is mind felemás természetűek, az asztrológia planétáinak a természete csillagképi helyüktől, azaz „méltóságaiktól" illetve „gyengeségeiktől", előre tartó vagy hátráló mozgásuktól, a többi planétával, legfőképpen a Nappal bezárt jó vagy rossz fényszögeiktől és más egyébtől függően fejt ki jótékony vagy ártó hatást. Még a legfőbb jó, a Nap is árthat (csakúgy, mint a valóságban):

„...a vele való együttállást is többféleképpen értékeljük. Az alapelv az, hogy a Nap közelében lévő planéta hatásai fokozódnak, erősödnek. De nem mindegy, hogy milyen közel kerül a Naphoz. Ha pl. a Naptól való távolsága 0°16' és 7° közt van, akkor azt mondjuk, hogy 'a Nap elégeti', s ez a helyzet az illető planéta hatását csökkenti; ha a távolság a Nap és a planéta közt nem nagyobb 15'-nél, akkor az utóbbi 'a Nap szívében áll' s ez a szoros együttállás erősen fokozza a planéta hatását.

*Kevésbé jelentékeny erőfokozódás az, ha valamely planéta több mint 15°-ra áll a Naptól, ekkor azt mondjuk, hogy 'a Nap **sugarai**tól szabadon' áll; s ugyanígy kevésbé jelentékeny erőcsökkenés az, ha egy planétának a Naptól való távolsága 7° és 15° közt van, amikor is azt mondjuk, hogy 'a Nap sugaraiban' áll. (...) A hagyomány azt tartja, hogy az alsó (belső) planéták hatása fokozódik, ha a Nap mögött állnak az állatövön; a felső (külső) planétáké pedig, ha a Nap előtt állnak..."* (BAKTAY 1947: 159–160.)

Naptári rendszerek

Naptárunk hármas alapja a Föld tengelyforgása (nap), a Hold Föld körüli keringése (hónap) és a Föld Nap körüli keringése (év). A régiek – láttuk – más kozmikus ciklusokat is beépítettek naptáraikba; a napévvel, holdváltozással valóságosan vagy számszerűleg összehangolható időegységeket (Nap-Hold-Vénusz ciklus, Jupiter-év, Szaturnusz-év). Más, ma már nehezen értelmezhető időegységekkel is számoltak, amilyen a bibliai jóbelév, a Bibliában szintén gyakran emlegetett 40 nap illetve 40 év, a 260 napos maja „év", vagy a 60 esztendős kínai naptári ciklus és – hogy ismerős talajra lépjünk – a mi hétszámításunk,

aminek nem sok köze van sem a nap-, sem a holdjáráshoz.

Mondják ugyan, hogy a holdhónap negyedeléséből keletkezett. Ha átlagoljuk a Naphoz viszonyított, ún. szinódikus és a csillagokhoz mért sziderikus holdidőt (29 és fél illetve 27,3 nap), az így kapott 28 napos átlag a holdfázisok állása szerint valóban negyedelhető, ráadásul egy évnegyed (évszak) hossza 13 hét, 13x28 nap pedig 1 és egy negyed nap híján kiad egy évet (az ősi európai fa- és holdnaptár 13 hónapos volt). Ez a hétszámítást igen praktikussá teszi. Mindazonáltal a heteket egy naptári rendszerben sem látták szükségesnek az évekkel és hónapokkal egyeztetni. A hetek megszakítatlan folyamatban követik egymást, és keresztezik a hónapok és évek határait.

A hétszámítás teljesen független az égitestmozgásoktól, a hetet mégis a **7** planéta uralma alá rendelték. A babiloni mintájú hellenisztikus asztrológia szerint a nap minden órája valamelyik planétaisten uralma alatt áll. Babilonban a **7.** nap, a szombat védelmezője a Szaturnusz volt, „akit" különféle meggondolások alapján a kortársak a zsidók és ókeresztények istenével azonosítottak. Neki szentelték a nap első óráját, majd az arra következő minden hetediket. A 25. órának, azaz a **vasárnap** első órájának így lett a Nap a védelmezője, figyelembe véve a planéták keringési idejének sorrendjét, melyben a Szaturnusz, Jupiter, Mars, Nap, Vénusz, Merkúr, Hold követik egymást. E „kiszámolósdi" szerint hétfő a Hold, kedd a Mars, szerda a Merkúr, csütörtök a Jupiter, péntek a Vénusz napja lett, s ez az elgondolás a napok latin nevei nyomán *(dies Saturni, dies Solis...)* a nyugat-európai nyelvekben fennmaradt. (Ang. *Saturday* „szombat", ném. *Sonntag* „**vasárnap**", fra. *lundi* „hétfő", ol. *martedi* „kedd", stb.)

Babiloni mintára a zsidók a szombatot szentelték meg hetedik napként. A „Nap napja" 274-ben lett Rómában hetedik, azaz szent nap („id" nap = ünnep), amikor császári rendeletre ***Sol Invictus,*** a *„Legyőzhetetlen Nap"* heti ünnepévé tették. Ezzel a Nap az egész hét uralkodója lett. A **hetes** szám szentsége ettől fogva végleg a Naphoz kapcsolódott. Gyanítható azonban, hogy a naptári hetet és a **hetes** számot az indoeurópai népek már korábban is a Nap alá rendelték. Nem tudjuk, számolták-e a régi görögök a napokat hetek (holdnegyedek) szerint, de azt igen, hogy a *„görög ünnepi naptárban* ***Apollón*** *isten szent napja – amennyire ezeket ismerjük – mind valamely hónap 7. napjára estek."* (HAHN 1983:64.) Indiában a hívőknek az év első hónapjának **7.** napján ma is meg kell fürödniük a **7** szent folyó egyikében. „Árja" hatásnak tulajdonítható, hogy a tibeti naptár ugyanúgy rendeli a planétákat a hét napjaihoz, ahogy a hinduk és mi. **Vasárnap** *(Ni-ma)* a Nap napja, és Nap vagy napmadár a szimbóluma, hétfő a Holdé stb. A **vasárnap**ot – **brahman**ista szellemben – Thaiföldön is a napisten napjának nevezik. (*Wan Atit* = „**Áditja** napja". **Áditja** a hindu **Szúrja** napisten inkarnációja volt.)

A rómaiak a **7** planétát – köztük a Napot is! – ***Mithras Sol Invictus*** **sugárkoronájának** **7** ágával azonosították (a bibliai **Sámson**nak, az uráli napistennek **7** hajfonatéka van), **Szúrja kocsiját 7 ló** vagy egy **7** fejű paripa húzza; egy falképen így jelenik meg a **7** planétát megszemélyesítő nőalakok társaságában *(10. rajz)*. **Pu-**

san, óind napisten kocsijának **7** kereke, **Agni tűz**istennek **7** (láng)nyelve van. Zaratusztra követői szerint a *„7 szent lény" (Amesa Szpentasz)* **Ahura Mazdá**ból sugárzott ki, ahogy a fáklyákat is tűzről gyújtják meg. A maják napistenének is a **7-es** volt a szent száma (a **4** mellett). Ez is mutatja, hogy a **7** nem annyira a naptári hét miatt lett napszám (a maják hetek szerint nem számoltak), hanem inkább azért, mert bevilágítja a világ **7** sarkát, *„7 ágra süt"*, mint a szólás tartja, vagyis mert hatalma alá tartozott az egész világ, aminek terét horizontálisan a **4** égtáj, vertikálisan a **zenit**, közép és nadír hármasa jelölte ki.

A fentiekből az is kiderül, hogy az indoeurópaiak napistene a naptári heten és a **7** planétán felül áll. Valóban, hívei szerint **Mithras** nem a hetedik, hanem a nyolcadik égi **kapu**n túl lakik, és a nevében uralkodó perzsa király sem **7** fejedelem között az első, hanem azok felett áll, (*„Persiának és Mediának **hét** fejedelme, a kik láták a király arczát..."* Esz 1,14); az indonéziai Borobudur (Jáva sz.) égbe vezető szentélypiramisának sem **7**, hanem 8 szintje van.

Nemcsak a hét lóg ki a sorból, a nap, a hónap és az év sem igazán harmonizál egymással. A Föld tengelyforgása és Nap körüli keringése, illetve a Hold Föld körüli keringése nem függ egymástól. Ezért nem fejezhető ki sem a hónap, sem az év hossza napokban egész (racionális) számmal, ezért az évet kiadó holdhónapok száma sem racionális szám. Egy év 365 nap, 5 óra, 48 perc és – kerekítve! – 46 másodperc, illetve **12** holdhónap, 11 nap, 8 óra, 48 perc és kereken 36 másodperc hosszú. Egy holdhónap 29 nap, 12 óra, 44 perc és ugyancsak kerekítve 16 másodperc. Ezek az időegységek nemcsak hogy nem egész számú többszörösei egymásnak, de összemérhetetlenek is. Mégis összemérjük őket, gyakorlati okokból, meg azért, mert az első naptárkészítők például az évet még a napok egész számú többszörösének hitték, és az évek és napok okát sem tudták egymástól elkülöníteni (l. az „év", „óra" szavak közös eredetét az indogermán nyelvekben); a Föld tengelyforgását egyszerűen a Nap napi, keringését a Nap évi járásának hitték. Ez a tévedés a naptárkészítést leegyszerűsítette, hiszen így könnyebb volt rendszerbe foglalni az egészet.

A Holddal más a helyzet. Hogy a hónap sem a nappal, sem az évvel nem illeszkedik, azt a szemet szúró különbségek miatt ősünk hamar észrevette. Főtt is a feje emiatt eleget, de épp az egyeztetési nehézségek adják a különböző naptári rendszerek szépségét.

Az ember tehát a naptár alapjául a Nap és a Hold látszólagos járását tette meg. Ez tükröződik a latin eredetű, nemzetközi *kalendárium* szóban. (A lat. *calare* „kikiáltani", „összehívni" igéből *Calendae* „a hónap elseje". Az ősi Rómában a csillagászpapok újholdkor összehívták a népet, és kihirdették az új hónap kezdetét.)

A Nap kiemelkedően fontos naptári szerepét mutatja ugyanakkor, hogy például a hinduista mitológiában az ***áditja*** istenek: a Nap megszemélyesítői a **12** hónap urai, jóllehet a hinduk is tisztában voltak azzal, hogy a hónapok „holdnapok" voltak eredetileg. Az áditjákat úgy ábrázolják, amint egy **lótusz 12** szirmán, az év **12** küllős „virág**kerek**én" körben ülnek. Hasonló elv érvényesül a **Héraklész 12** munkáját megörökítő görög mítoszokban, melyek az **Állatöv 12** csillag-

képét a „napút" állomásainak fogja fel, s ez jellemzi az asztrológiai és csillagászati gondolkodást is.

Az óegyiptomi naptár. A források szerint az első egyiptomi naptár holdhónapokra épült. A hónap kezdetét a fogyó Hold eltűnte jelezte a kora hajnali égről. Hogy a 29 és fél napos holdciklusokat követni tudják, felváltva 29 és 30 napos hónapokkal számoltak. Így azonban a **12** hónap kereken 11 nappal az év vége előtt elfogyott. A holdév mellett napévvel is számoltak. Isteni szerencséjükre adódott egy viszonylag pontos évhatárjelző esemény, a Nílus áradása, mely minden évben július 19. táján kezdődött. Később rájöttek, hogy ezt az időpontot a Sirius csillag (*Szóthisz*, „Az év megnyitója") heliakus fölkelése előzi meg. Ehhez igazodva 3 évenként egy 13. hónap beiktatásával (*intercalatio*) szüntették meg a holdév és napév közti eltérést. A szökőhónapot a holdisten után Thotnak nevezték.

Ezt a naptárt talán már a Kr. e. 4. évezred végén alkalmazták. Néhány évszázad múltán azonban a Holdat kihagyták a számításból. Az évet – tőle teljesen függetlenül – **12**x30 napos hónapra osztották, és a fennmaradó 5 napot mint a hónapok rendjén kívül eső ünnepnapokat kapta kárpótlásul Thot. Egy mítosz szerint, mely a naptár további „szolarizációjáról" ad képet, ezt az 5 napot is elveszíti; a Nap nyeri el hazárdjátékon tőle.

Az egyiptomiak a 360 napos évet 10 napos hetekre osztották, aminek szintén nincs köze a holdjáráshoz, sokkal inkább ahhoz, hogy 10 ujj van az ember kezén.

Az óegyiptomi naptár egyszerűnek tűnik, de volt egy fogyatékossága. Annak ellenére, hogy papjaik tudtak róla, nem vették figyelembe, hogy az év egynegyed nappal meghaladja a 365 napot. Ez 4 évenként 1 teljes nap eltolódást jelentett a napév és a Szóthisz-év között, a Sirius felkeléséhez (az áradás kezdetéhez) képest az egyiptomi újév napja 1460 év alatt körbejárt az éven. De ez a szám is pontatlan, mert elméleti; a valóságban a Sirius heliakus felkelésének időpontját a Nap precessziója (72 évenként kb. 1 fokos hátrálása a csillagokhoz képest) szintén módosítja. Az egyiptomi papok nem reformálták meg naptárrendszerüket. III. Ptolemaiosz ugyan Kr. e. 238-ban kiadott egy rendeletet a naptár megújítására, de a reform a papok konokságán elakadt. Amikor a római hódítást követően a korszerűbb Julianus-naptárt bevezették, vallási és kronológiai célokra továbbra is a régi naptárt használták.

Mezopotámiai naptárak. A termékeny félholdnak nevezett elő-ázsiai térség első naptárát valószínűleg a sumerek dolgozták ki. Holdkalendárium lehetett, amit – a későbbi följegyzésekből sejthetően – szökőhónapok alkalmi beiktatásával igazították a mezőgazdasági, vagyis tulajdonképpen napjárás szerinti évhez. Ennek kezdetét az újév-ünnep keretében Innin és **Dumuzi** szent násza jelezte. Innin, a Vénuszt megszemélyesítő termékenység-istennő, **Dumuzi** a vegetáció meghaló és feltámadó istene volt; életciklusa a Napéval egybeesett, ezért alakja összeolvadt a napistenével.

A Kr. e. 1. évezred vége felé a babiloni papok a nap- és a holdjárás összehangolására talán már egy 8 éves ciklusra épülő rendszert használtak. Ez azon alapult, hogy 8 év alatt a hold- és napév közti különbség 90 napra, azaz három

30 napos hónapra nő. Ezért ez alatt az idő alatt minden 3. évben 1-1 szökőhónapot iktattak a naptárba. A Kr. e. 4. század elejére alakul ki a babiloni naptár végső rendje. Ez a 19 éves holdciklusra épült. A görög újrafölfedezőjéről **Metón-ciklus**nak nevezett időkör leteltekor a megfigyelt holdfázis ismét az évnek ugyanarra a napjára esik, vagyis rájöttek arra, hogy 235 holdhónap majdnem pontosan 19 napévvel egyenlő. A naptár korrekciójához a **12** holdhónapos éveket, szám szerint **12**-t, **7**-szer (a 2., 5., 8., 10., 13., 16., 19. évben) 13 hónapos szökőévekkel váltogatták.

Az olvasónak is bizonyára szemet szúrt, hogy híres-hírhedt „szent" számaink: a 3-as, a **7**-es, a **12**-es és a 13-as egy, az eddigiektől merőben eltérő vonatkozási rendszerben ismét főszerephez jutnak. (És alkalmazhatóságuknak ezzel még koránt sincs vége! Pl. ha egy derékszögű háromszögnek a befogói 3 ill. **4** egység hosszúságúnak, átfogója 5 egységnyi lesz. Ezért e 3 számot *Püthagorasz-számok*nak nevezik. A két befogó együttesen **7**-et, a háromszög kerülete pedig **12**-t tesz ki!) Eleink ebben bizonyosan nem a természet szeszélyét, hanem a Teremtő rendszerszervező bölcsességének a jelét látták.

Hogy a hónapok kezdőnapja ne szakadjon el a holdújulástól, további szökőnapokat is beiktattak a szökőévekbe. A Naphoz igazodást jelzi, hogy a szökőnapokat és -hónapokat a **tavaszi napéj-egyenlőség**, újév napja elé toldották a naptárba.

Ismertek más módszereket is a hold- és napjárás egyeztetésére. Erre vall, hogy az újév-ünnep, amelynek **Marduk** mint **napgyermek**isten volt a főszereplője, 11 napig tartott, épp annyi ideig, ahány nap a holdév és a napév közti különbség.

A tér és idő egy másik szegletében hasonló elv szerint járnak el a hopi indiánok. *„A **téli napforduló** a pueblo indiánok szemében az idő körkörös rendjének a bizonyítéka, és annak, hogy a világ rendje helyreáll. Az egyre délebbre nyugvó és kelő Napnak vissza kell fordulnia, és a **szoját**-szertartást, amit Kjamuja (december) havában, a 'szent, de veszélyes holdban' rendeznek, úgy tervezték, hogy szavatolja a Nap visszatértét északra. A **szoját** időszakát (...) a Hold fázisaihoz igazítják, de főeseményét, a **téli napfordulót** a **napnyugták** megfigyelése határozza meg az Ualpi faluból szemmel tartott látóhatáron.*

*A Medve-klán őseinek háza tetején állva az Első Sziklafennsík Nap Főnök tisztán látja a látóhatár hegyláncait és a Nap haladását egy szurdok felé (...), ami a San Francisco-hegység peremén rajzolódik ki messze délnyugaton. Ha a Nap itt nyugszik le, akkor a **téli napforduló** 11 és fél nap múlva esedékes."* (KRUPP 1983:192.) A „szent, de veszélyes hold" és a holdfázisok emlegetése az ünnep idejének megválasztásában arra enged következtetni, hogy szándékosan választottak olyan megfigyelési pontot, ahol dec. 10-én, a holdév végén nyugszik le a Nap.

Visszatérve Babilonba, egy feltevés szerint a Sirius évenkénti heliakus fölkelését a mezopotámiai csillagászok is figyelembe vették a naptári hibák kiküszöbölésénél. Tény, hogy a Sirius Egyiptomtól keletre is fontos szerepet játszott, mint a száraz földnek vizet hozó csillagistenség, aki Iránban Tistrja, Indiában Tisja névre hallgatott. A rómaiak árvizek okozójának, a görögök viszont épp ellenkezőleg, aszályhozó csillagnak tartot-

ták. (Gör. *szeiriaszisz* = **„napszúrás"**, *szeirinosz* = „forró", „égető"; lat. *Sirius ardor* „Perzselő hőség".) E nevek a kánikula beköszöntére utalnak, amit a Sirius heliakus felkelése jelentett egykor. (Lat. *Canicula* „Kutyácska", „Kutya csillag" volt a Sirius neve csillagzata, a *Canis Maior,* „Nagy Kutya" után.) Akárhogy is, mindenütt időjárási fordulat kötődött hozzá.

A zsidó naptár. A zsidó vallási életben ma is érvényben lévő zsinagógai naptár babiloni eredetű. A 19 éves holdciklusra épül, bár kissé bonyolultabb **Metón rendszerénél**, mivel a vallási előírások szerint bizonyos ünnepek csak a hét 4 napjára eshetnek. Ezért, továbbá, hogy a hónap elseje mindig egybeessék a holdújulással, az év hosszát egy nappal meg kell rövidíteni, vagy meg kell toldani. (A közönséges és a szökőévek egyaránt 3–3 féle hosszúságúak lehetnek: 353, 354, 355 illetve 383, 384, 385 naposak.) A *Talmud*ból megtudható, hogy a hajdani jeruzsálemi naptárszerkesztőket a szökőhónap beiktatásánál nemcsak szakrális, hanem gyakorlati szempontok is vezették. Egy rabbi-körlevél például azzal indokolja a szökőhónap interkalációját Pészah-tavaszújév holdja előtt, hogy a tavaszi vetés még túl zsenge, és az áldozati **bárány**ok sem elég fejlettek.

Perzsa naptár. Iránban csakúgy, mint a többi muzulmán országban, a hivatalos egyházi naptár kizárólag a holdjárásra épül. Ez a muzulmán naptár, mely az időszámítás kezdetét Mohamed „futásától", azaz Mekkából Medinába költözésétől (*Hidzsra* éve, Kr. u. 622) számolja. A perzsák azonban, akik más téren is sokat megőriztek Iszlám előtti hagyományaikból, a Pahlavi-dinasztia uralma alatt, 1925-ben állami szinten is visszatértek a napév szerinti időszámításra. Ahhoz a naptárhoz, amit az arab hódítás előtti utolsó szászánida uralkodó, III. Jazdagird (uralk. 632–642) is használt.

1925 előtt is használtak napéves naptárt, az ún. *bordzsi*-kalendáriumot. Ebben a hónapok kezdete és vége a Nap **állatövi** jegyekben való tartózkodásához igazodik. A *bordzsi* hónapnevei ugyan arab eredetűek, de a nap**állatöv** jegyeinek elnevezéseit követik: *Hamal* = „Kos", *Szour* = „Bika", *Dzsouza* = „Ikrek" stb. A perzsák a **tavaszi napéjegyenlőség**gel kezdték, kezdik az évet. Újév-ünnepük a ***Nouruz*** (*„Új Nap"*), amelynek főalakja **Jima** (óind **Jáma**) volt, eredetileg az emberek ősapja és a halottak uralkodója. Az ünnep, mint a fordulatünnepek általában, az élet megújulását fejezte ki, csúcspontja halál- és termékenység-szimbolikájú felvonulás volt. Ennek élén haladt amolyan karnevál hercegeként **Jima** megszemélyesítője. A képzettársítás talán meglepő, de van alapja; **Nouruz** és az európai farsang a közös indoeurópai múltban gyökeredzik. A karnevál halálszimbolikája Róma halottas- és bolondünnepeire vezethető vissza, melyeket a „februári holtszezonban" (az ősidőkben a márciusi évkezdés adventjén) tartottak. **Nouruz** a perzsáknak ma is a legfontosabb családi ünnepük, jóllehet az Iszlám Forradalom óta megint a muzulmán naptár és időszámítás van érvényben.

Ógörög naptárak. A görög naptárakat az egységben a sokféleség jellemezte. A kutatók több mint 80 féle naptárat ismernek a régi időkből. Az eltérések okai az ókori Hellász politikai berendezkedé-

sében, az önálló város- és szigetállamocskák laza rendszerében keresendők. Különböztek a hónapnevek, és eltért az évkezdés időpontja, de mindenütt holdhónapok voltak használatban; azonos elv szerint interkaláltak; végül az év első napja és a fontos ünnepek mindenütt naptári fordulópontra, vagy az ahhoz legközelebb eső holdváltozásra estek.

A naptár kiigazításához a 8 éves Nap-Hold-Vénusz ciklust már a mitikus időkben alkalmazták a görögök. *„A görög vallástörténet egyes tényei arról tanúskodnak, hogy a nyolcéves ciklus különböző vallási és politikai ceremóniákban szerepet játszott. A csak mitikus hagyományokban élő görög múlt királyainak uralma nyolc évenként ünnepélyes megújítást kívánt. Spártai hagyomány szerint minden nyolc év lejártával (tehát amikor a Hold járása ismét találkozott a Napéval) az ephoroszoknak, e csillag- és madárjósokból lett politikai ellenőröknek joguk volt ítéletet mondani a király 8 évi tevékenységéről, és őt – a delphoi szentély jóváhagyásától függően – tisztjétől is megfosztani. Az* ***olimpiai játék****okat úgy tartották, hogy két-két ünnepi játék között"* felváltva 49 vagy 50 hónap teljék el, együttesen 99 hónap, 8 napév (HAHN 1983:40). A 8 éves Nap-Hold ciklus kissé pontatlan volt, a 99 holdhónap hossza 3 nappal meghaladja a 8 napévét. Az athéni **Metón** Kr. e. 432-ben bevezette ugyan Hellászban a 19 éves **ciklus**t, de az ő rendszere még mindig nem volt olyan pontos, mint a kínaiaké.

Ami az évkezdési szokásokat illeti: *„Athénban és Delphoiban a* ***nyári napforduló*** *utáni első újholdkor kezdődött az év; Boiótiában és Déloszban a* ***téli napforduló*** *utáni első újholdkor. Khioszban a* ***tavaszi napéjegyenlőség*** *jelezte az év kezdetét, Spártában, Rhodoszon, Krétán és Milétoszban az* ***őszi napéjegyenlőség****."* (Ezek az adatok némiképp félrevezetőek, mert Hellászban csakúgy, mint az ószövetségi Izraelben és persze Babilóniában az évet kettéosztották a **napéjegyenlőség**ek vagy a **napforduló**k szerint, és az évet mint az emelkedő és a hanyatló Nap félesztendeinek együttesét tartották számon.) „Babiloniában, amint láttuk, a **tavaszi napéjegyenlőség** idején ünnepelték az újévet, de Erekhben és Urban másodszor is megünnepelték a második félév elején, vagyis az **őszi napéjegyenlőség** napján..." (THOMSON 1975:110.). A zsidó naptár újévkezdést illető kettőssége (tavaszi egyházi újév, őszi polgári évkezdés) a félévkezdetek megünneplésének ószövetségi szokására vezethető vissza (Ter 7–8; Kiv 12,2).

A görög naptári év megosztottsága tükröződik a mitikus istenkirályok félévenkénti hatalomcseréjében; **Héraklész** és Atlasz helycseréjében az **Állatöv** és a Tejút találkozásánál (a Tejút a **nappályát** két „féléves" szakaszra osztja). Az egyiptomi év aszályos időszakát és a Nílus kiáradását követő termékeny periódusát megszemélyesítő Széth és **Ozirisz** szintén a „félévek urai". Ebben a vonatkozásban az említett istenek mind a Napot képviselik.

Kelta naptár. Hogy a kelták milyen naptárt használtak, nem tudjuk pontosan. Tudjuk viszont, hogy év- és évszakkezdő ünnepeiket a Julianus naptár szerinti november, február, május és augusztus hónapok első napján tartották, a napjáráshoz igazodva, nagyjából a naptári fordulópontok félidejében. A **4** ünnep: *Imbolc, Beltane, Lugnasad és Samain*

tüzes rítusainak e tekintetben az volt a célja, hogy átsegítsék a Napot pályája nehezebb szakaszain, hogy a lobogó máglyákkal, melyeket ilyenkor raktak, meg a bennük égő áldozatokkal erőt adjanak neki a folytatáshoz. (Vö. az aztékokról írtakkal.) Ezeket az ünnepeket a keresztény liturgikus naptár is beiktatta rendjébe: (Beltane) Mindenszentek – halottak napja (nov. 1–2.) és Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2.), ma is egyházi ünnep, május 1-je pedig népszokásainkban – politikummal átitatva – elevenen él.

A római naptár. A **Julius Caesar** által Kr. e. 46-ban megreformált régi római naptár ékes bizonyítéka annak, hogy az első naptárak a mezőgazdasági tennivalók, még korábban a vadászat, halászat, gyűjtögetés kedvező időpontjainak rendszerezésén alapultak. A legősibb római naptárnak, amelyet a hagyomány **Romulus**nak tulajdonított, a rendező elve az volt, hogy az év 304 napos munkás időszakát elválasztotta a téli „holtidőtől", és a márciustól decemberig tartó gazdasági évet 10 egységre osztotta, sorszámmal látva el őket. Szeptembertől decemberig ma is a számozott hónapneveket használjuk. Kr. e. 700 körül álltak át a **12** holdhónapos években való időszámításra. A Kr. e. V. századtól **Caesar** reformjáig 4 éves ciklusban 355, 377, 355, 378 napos évek cserélődtek; kétéves átlagban 1 nappal voltak hosszabbak a tényleges napévnél. A felhalmozódott hibák kijavítására a pontifexek testülete febr. 23. után szökőhónapot *(intercalaris)* iktatott be. A naptárszerkesztők ma is febr. 24-ére teszik a szökőnapot.

A **Caesar** parancsára megreformált naptár csak formálisan nevezhető luniszoláris kalendáriumnak. A hónapok első napja nem a Nap jegyről jegyre vándorlását követte nyomon, hiszen már az év első napja (jan. 1.) is 10 nappal eltolódott a **téli napfordulói** csillagászati évkezdethez képest, és a holdjárást sem vette figyelembe. **XIII. Gergely** pápa naptárreformja, mely a Julianus naptár egy apró pontatlanságát korrigálta, ezen a szemléleten nem változtatott. (A Julianus naptár évei 11 perc 13 másodperccel rövidebbek a valóságosnál, ez 400 év alatt már 3 nap csúszást eredményezett. Az 1582-ben törvényerőre emelt új, gregorián naptár ezt úgy ellensúlyozta, hogy a kerek százra végződő évek közül csak azokat hagyták meg szökőévnek, amelyek nemcsak 4-gyel (mint ismeretes, minden negyedik év szökőév), hanem 400-zal is oszthatók.

A mondottak ellenére a római naptár ünnepi rendje luniszoláris elvű. Minden fontosabb ünnepet holdtöltéhez, a hónap *idus*ához és a csillagászati hónapváltáshoz, tehát a hónap utolsó dekádjának kezdőnapjaihoz igazítottak, a kiemelt fontosságúakat pedig a naptári sarokpontokhoz. Az évzáró *Saturnaliát* és a többi téli ünnepet például dec. 17–23 között, ill. december idusa körül ülték meg, míg Mars és Minerva tavaszi ünnepei: a *Liberalia, Quinquatrus, Equirria, Tubilustrium* márc. 14–23 közé estek.

Keresztény naptárak. Kalendáriumunk liturgikus változata (mind az ortodox, mind a nyugati keresztény) az egyházi ünnepeket és a szentek névnapjait luniszoláris naptárhoz illően írja elő. Az év nagyobb ünnepeit részint a naptári fordulópontokhoz vagy azok félidejéhez kapcsolta (például Karácsony, Gyertya-

szentelő, Szent Iván-nap, Mindenszentek–halottak napja), mozgóünnepeknél pedig a holdjárást is figyelembe veszi (farsang, Húsvét, Áldozócsütörtök–Pünkösd). A legfontosabb szentek névnapjai mindig a csillagászati hónap első, a naptári hónap utolsó dekádjába esnek. A középkorban, amikor még Karácsonykor kezdték az évet, a naptári és a csillagászati hónapok kezdőnapja még egybeesett. Ezt tükrözik régi hónapneveink. Pl. október = *Mindszent hava.* Köztudomásúlag Mindenszentek napja már novemberre esik (nov. 1.). Az ünnepek liturgiája, legendáriuma és a kapcsolódó néphagyomány is ezt a naptári gondolkodást tükrözi.

A keresztény naptár nemcsak a római kalendárium örököse, hanem a zsidó, kelta, görög naptáraké is, és egy „őseurópai" interkalációs gyakorlatot is megörökölt. A zsidó ünnepi naptárból indul ki például a Húsvét–Pünkösd számítás, ami a keresztény naptárban csak a **vasárnap** figyelembevételével egészül ki, de például Mihály arkangyal is zsidó hagyomány alapján találta meg naptári helyét. A keltáktól a később megszentelt évszakkezdő ünnepeket kölcsönözték, görög tradícióra vezethetők vissza a nyári, őszi betakarítási ünnepek. A liturgikus naptár különlegessége a nap- és a holdév közti 10-11 napos időkülönbség évenkénti kiigazítása. A szökőnapok beiktatására a fordulatünnepeket megelőzően kerülhetett sor, mint Babilonban tavaszújévkor, vagy azok félidejében, az évszakkezdő ünnepek alkalmával. Az előbbire emlékeztet a *karácsonyi tizenketted* (dec. 25–jan. 6.), az utóbbira, hogy Áldozócsütörtök, amit 10 nap választ el Pünkösdtől, és 11 Pünkösd másnapjától, legkorábban május 1-jére esik, vagy hogy a november 1-jei Mindenszenteket ugyancsak 10 nap választja el Márton napjától, mely még az újkor hajnalán is „kisfarsang", azaz a bő őszi időszak és Karácsony böjtje közti fontos határnap volt.

A csillagászati naptár. Igazi „napos" kalendáriumot használnak csillagászaink. Az évet márc. 21-én kezdik, amikor a Nap a Kos jegyébe lép. Ennek megfelelően mennek végig az év hónapjain, és határolják el az évszakokat is, tekintet nélkül a jellemző éghajlati és időjárási tényezőkre. A csillagászati tavaszt a **tavaszi napéjegyenlőség** napjától, a nyarat a **nyári napforduló**tól számítják, s ősszel, télen ugyanígy járnak el, holott a meteorológiai tavasz már márc. 1-jén beköszönt, a meteorológiai nyár jún. 1-jén, a valóságban sokszor még ennél is korábban. Dél-Európában már februárban tavasz van, májusban pedig nyár – igazolandó a régi keltákat.

Kínai naptár. Egy közszájon forgó kínai rege szerint *eredetileg 10 Nap volt, s ezek naponta váltották egymást az égen. Egyszer aztán a fejükbe vették, hogy egyszerre kelnek föl, s ha Ji, a Hold férje le nem nyilaz belőlük kilencet, a Föld felperzselődött volna.* Egy vélekedés szerint a mese egy ősi szoláris naptárról a luniszoláris naptárra való áttérést beszéli el jelképes formában. Eszerint a kínaiak is 10 napos „hét"-tel számoltak volna kezdetben, mint az egyiptomiak; még az átvétel sem elképzelhetetlen, a kínai „állatsort" is az egyiptomi dodekaórosszal szokás kapcsolatba hozni.

Tény, hogy a kínai asztrológusok ma is egy, a Kr. e. 2. évezred végén keletke-

zett és 1911-ig érvényben lévő naptárt használnak, ami egy 60 napos ciklusra épül, mely két alciklus kombinációjából áll össze: egy 10 naposból, ennek a neve *„Tíz Égi Tő"*, és egy **12** naposból, ez a *„Tizenkét Földi Ág"*. Az elnevezések az égből a föld felé nyúló képzeletbeli világfára utalnak. A számolás úgy történik, hogy minden napot az „égi tövek" és a „földi ágak" egyikének feleltetnek meg. 10 nap után az „égi tövek" elfogynak, így a 11. napra a „Tizenegyedik Földi Ág" neve mellé az „Első Égi Tő"-é kerül. 60 ilyen kombináció lehetséges. Ezt a rendszert használták egy 60 éves ciklusra vonatkoztatva is – egyeztetve az 5 ágens („elem") és a **12** állatszimbólum lehetséges kombinációjával. Ebben a naptárban tehát 10 a Nap, **12** a Hold száma (az évet a kínaiak is a holdjárás miatt osztották **12** hónapra).

Egy ősrégi kínai szöveg szerint a csillagásznak a Jupiter **12** éves ciklusát, a **12** hónapot, a **12** kettős órát, a 10 napot és a 28 holdállomást jelző csillagképet, továbbá a **4** naptári fordulópontot kellett számon tartania és nyomon követnie ahhoz, hogy meghatározhassa az évszakok rendjét.

Bronzkori jóscsontokon talált jelek tanúsítják, hogy a Nap és a Hold járására alapozott naptárt már a Kr. e. 14. században használtak. És – megelőzve a babiloniakat – a **Metón-ciklus** elve szerint egyeztették a hónapokat az évekkel, **7** szökőnapot iktatva a naptárba a 19 éves időszak alatt. A rendszert később tovább finomították, úgy, hogy minden negyedik **Metón-ciklus** végén egy napot elhagytak a nagyobb pontosság kedvéért. Méréseik helyességét mutatja, hogy például az év hosszának megállapításakor – az 5. században! – a ma mért értékhez képest mindössze 0,06 századot tévedtek.

Az eget 24 szektorra osztották, ezek mindegyikében 15–16, átlagosan kevesebb, mint 15,22 napot töltött a Nap. (A 24 napterminus elnevezése a napjárást és az időjárási helyzetet tükrözi. Például egy adott évben a Nap február 4-én a Vízöntő 16°-án halad át, ez a *„Tavasz kezdete"*. Február 19-én az *„Esővíz"* követi, a Nap ekkor a Halak 1°-án kel át. Március 5-én *„Kirajzanak a rovarok"*, és a Nap a Halak 16°-ára lép. Március 20.: ***„Tavaszi napéjegyenlőség"***, Kos 1°, Április 5.: *„Derűs ég"*, Kos 16°. Április 20.: *„Gabonaérlelő esők"*, Bika 1°. Május 5.: *„Nyár kezdete"*, Bika 16° stb.) Így jött ki nekik a 365,2428 napos évhossz. A csillagász a Nap helyzete alapján döntötte el, mikor tegyen a szökőhónap beiktatására a császárnak javaslatot. Az évet február 5. táján kezdték, félidőben a **téli napforduló** és a **tavaszpont** között, de igazodva a holdújuláshoz (holdújév: január 21. és február 20. között). Ez volt a tavasz kezdete is. A többi évszakhatárt is a naptári fordulópontok félidejére tették, hasonlóan a keltákhoz.

A két **napforduló**t kiemelkedően fontos időpontnak tartották. A **téli napforduló** ókori rítusai azt célozták, hogy az év esetleg megakadó kerekének a császár új lendületet adjon. *3 nappal a fordulat előtt a császár és kísérete az Ég (kerek) Templomában álló Böjt Csarnokába vonult, hogy önmegtartóztatással készüljön a nagy pillanatra. December 21-én, napkelte előtt 2 órával az eget jelképező kerek dombhoz vezették, amelyre a császár mint közvetítő ég és föld között, egyedül lépdelt fel. Többször meghajolt, **tüzet** gyújtott, majd felolvasott egy beszámolót az elmúlt év eredményeiről, zene*

hangjaira ajándékokat helyezett el, italáldozatot mutatott be, és a tűzbe egy darabka emberhúst dobott, amit a Szent Konyhán készítettek el áldozatul az égieknek. Ezután ismét meghajolt, majd leereszkedett a dombról, hogy egy másik udvarban végignézze még egy emberáldozat elégetését. Úgy képzelték, hogy az áldozat a máglya füstjén száll a mennybe.

*Hasonló ünnep zajlott le a Föld (**négyszögletű**) Oltáránál a **nyári napforduló** alkalmával, de itt nem elégették, hanem földbe temették az áldozatot.* A két szertartás kiegészítette egymást. Télen az ég *(jang)* kapott erősítést a császár kezéből, mivel ekkor a leggyengébb, nyáron viszont a kimerült földnek *(jin)* kellett az új vetéshez erőre kapnia. Így működtette a császár az idő kerekét.

Dél-Ázsia földművelő közösségeiben, például Sri Lankán ma is végeznek Napot segítő szertartásokat. *A **kadak**-ceremónia keretében egy férfit magas oszlopról lógatnak le a húsába akasztott horgoknál fogva. Így lendíti körbe magát az oszlop körül.* Az önkéntes áldozat varázscselekmény; az a célja, hogy a Napot a Nyilas csillagképből átsegítse a Bakba, vagyis átjuttassa a **téli napfordulón**. A rítus kísértetiesen hasonlít a síksági indiánok **naptáncára**, amit szintén horoggal a testükben, oszlophoz kötve járnak az önkéntes vállalkozók.

Közép-amerikai naptárak. Az ókori Kína csillagászainak pontosságát csak a közép-amerikai indián asztronómusok közelítették meg (mindössze 19 percet tévedtek az év hosszát illetően). Naptáruk is éppoly bonyolult és különleges, s benne az idő szentsége nagyobb hangsúlyt kap, mint bármelyik más naptári rendszerben.

Bár nyomon követték a holdváltozásokat, a Holddal nem számoltak, szoláris naptáruk rendje szerint évük 365 napból állt, melyet 18x20 napos hónapokra osztottak, s amelyet – az egyiptomi naptárhoz hasonlóan – egy Napnak szentelt 5 napos ciklus egészített ki a végén. (A maják, aztékok és szomszédaik időszámításának a 20-as számrendszer volt az alapja, talán azért, mert a kezükön lévők mellett lábujjaikat is figyelembe vették.) A hónapoknak nevet adtak, és 20 napját 0-tól 19-ig beszámozták. Hasonlóképpen jártak el az évekkel, azok is sorszámot kaptak. A 0. év, a maja időszámítás kezdete (Kr. e. 3113.) a jelen világ teremtésével esik egybe. (A zsidók is a világ teremtésétől számolják az időt.) S ahogy mi évezredekben, évszázadokban, évtizedekben számolunk 10-es számrendszerünknek megfelelően, vagy ahogy a kínaiak 60 éves ciklusokban, ők is nagyobb egységekbe foglalták az éveket. 20 év *(tun)* tett ki egy „évhuszadot" *(katun)*, 20 *katun* 1 *baktant*.

Külön naptárt használtak szakrális célokra. Ez volt a *„Szent Számítás"* 260 napos ciklusa (maja *colkin*, azték *tonalpovalli*), aminek a rendje a kínaiak „Égi Tő – Földi Ág" rendszeréhez hasonlatos. A *Szent Számítás* szerint minden nap sorszámot kapott 1-től 13-ig, valamint egy elnevezést 20 lehetséges név közül (alligátor, szél, ház, gyík, kígyó stb.). Az első napot alligátor 1-jének, az utolsót virág 13-ának nevezték. Mivel a lehetséges változatok száma 260, virág 13. után ismét alligátor 1. következik.

Nem tudni pontosan, milyen csillagászati alapja van ennek a számítási rendszernek. Egy feltevés szerint az lenne az alapja, hogy 260 nap telik el a Nap

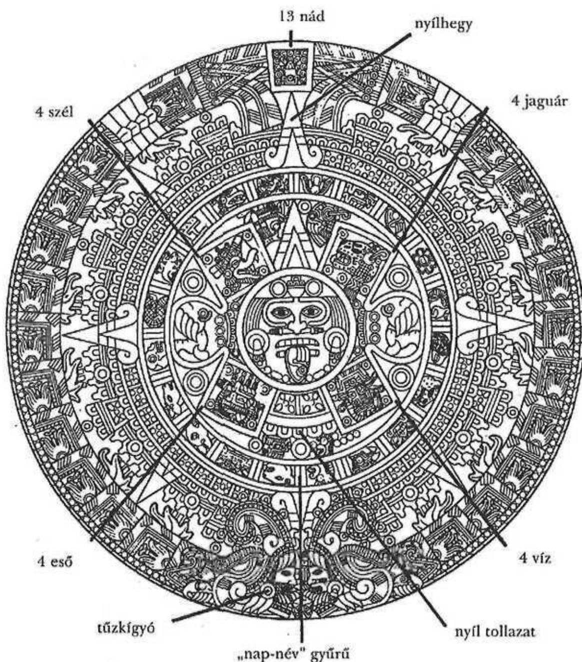
zeniten való két áthaladása közt Kopánban és az azonos földrajzi szélességen fekvő Izapában. (Az előbbi fontos maja központ volt, az utóbbit a maják elődei lakták.) Más elképzelés ahhoz kapcsolja, hogy két 260 napos ciklus három ún. „fogyatkozási év"-vel egyenlő. (A fogyatkozási év 346,62 nap, ennyi idő után halad át ismét a Nap a **nap-** és hold**pálya** ugyanazon metszéspontján.) Egy harmadik hipotézis a *Szent Számítás*t onnan származtatja, hogy a maják tudták: a Mars szinódikus keringési ideje 779,94 nap, ami a 260 napnak éppen háromszorosa. Egy negyedik elmélet szerint az az alapja, hogy a Vénusz Hajnal- vagy Estcsillagként való első és utolsó feltűnése között 263 nap telik el. (Láttuk, a Vénusz különleges helyet foglalt el a közép-amerikai népek életében.)

A *Szent Számítás* jóslásra, horoszkópkészítésre szolgált – kedvező előjelek esetén az újszülött nevei közé a *Szent Számítás* szerinti születési dátumát is fölvették –, és szolgál ma is. Guatemalában a felföldi maják **sámán**jai ma is alkalmazzák jóslásra.

A *Szent Számítás* főszerepet játszott *„az évek összecsomózásá"*-ban is. A kétféle naptárt, a 260 és a 365 naposat egyeztették, így kerekedett ki az 52 esztendős azték-maja „század". A két naptár akkor találkozik, amikor a két ciklus szerinti számítás ugyanarra a napra jön ki. Ezt a napot nevezték *„az évek összecsomózásá"*-nak. Az egyeztetés módja ugyanaz volt, mint a 260 napos ciklusnál; minden nap a két naptár szerint nevet kapott, s ennek megfelelően úgy jött ki a lépés, hogy egy napnak csak 18980 nap, kereken 52 év múlva jutott ugyanaz a „családi és utónév". (Nem csoda, ha ez az elv a kínai naptárára emlékeztet, hiszen a „rézbőrűek" Ázsiából vándoroltak ki Amerikába, és vannak nyomai a kínaiak időközi látogatásának is.)

Ezen a naptáron nyugszik a totonak indiánok ma már csak turistalátványosságnak számító akrobatikus szertartása, amit a Veracruz-állambeli Papantla mellett lévő régészeti lelőhelyen, El Tajínban rendeznek meg. El Tajín középpontjában a főtéren áll a „Fülkék piramisa", aminek lépcsős falait éppen 365 fülke bontja meg. Ez előtt végzik lélegzetelállító mutatványukat a „repülők" ***(voladores)***. *Felállítanak egy 30 méter magas oszlopot, aminek a tetején kis* ***négy****szögletű keret van. Ide mászik fel az 5 „repülő". Egyikük a keret közepére, az oszlop csúcsára ül, és egy kis kétfenekű* ***dob****on verve a taktust* ***furu****lyázni kezd. (A* ***dob*** *és a* ***furulya*** *„naphangszerek".) A zenére társai a lábukra tekert kötélen függve – a kötél másik végét a keret sarkaira erősítették – lassan pörögnek a tengelyük körül, és egyre táguló* ***kör****ökben keringve a forgó kereten, ereszkednek alá a letekeredő kötélen. Mindegyik 13 kört ír le az oszlop körül, mielőtt földet érne.* Mi ennek a mutatványnak az értelme?

A 260 napos számításban 20-féle neve lehet egy napnak, de csak minden ötödik, tehát összesen **4** (ház, nyúl, nád, kovakőkés) eshetett a 365 napos év első napjára. A 365-ben a 20 tizennyolcszor van meg, a maradék 5 pedig a 20-ban négyszer. Az év utolsó 5 szent napján ötösével ugornak végig a neveken, így az év első napjára mindig e **4** nap valamelyike esik. Ezért ezeket a „névnapokat" évhordozóknak is nevezik, mert utánuk nevezik el az új esztendőt. A „repülők" az évhordozókat jelképezik. Minden évhordozó nap tizenháromszor ismétlődik

13. A Napok Köve. Azték „Naptárkő" a hódítást megelőző évekből

meg egy 52 éves ciklusban, vagyis a ***volada***-szertartás a **4 *volador*** 13 körével az oszlop körül, a 365 fülkés piramis előterében egy 52 éves „századot" jelképez.

A mezoamerikai időszámítás lenyűgöző tárgyi emléke az a 26 tonnás bazalt kozmogram, amit pontatlanul „azték naptárkőnek", „a Napok kövének" neveznek *(13. rajz)*. A kerek kő faragott lapja díszes napábrázolásnak látszik, s bizonyos értelemben az is, hiszen rá van vésve az egész azték mitikus történelem, amelyen a hagyomány és a naptár szerint 5 Nap uralkodott. A korong közepén Tlaltekuhtli földisten égre meredő **arc**a látható (a „naptárkő" a földbe lehetett ágyazva), a szájából kivillanó kőkésnyelvvel, amellyel a holtak tetemeit aprítja fel, két oldalán **jaguár**karmokban végződő kezekkel, melyek a „mozgás" *(ollin)* hieroglifát formázzák. (A „mozgás" jel az örök **kör**forgásra utal, s arra, hogy az azték hagyomány szerint az ötödik korszaknak: a jelenkornak földrengés fog véget

vetni.) A fejet átlós irányban 4 hieroglifa keretezi, ezek a 4 korábbi korszakot jelzik. A fejből felül **nyíl**hegy csúcsa, alul **nyíl**vessző tolla áll ki. Feltevés szerint a **nyíl** a legfontosabb irány, kelet felé mutat, egyúttal a naptárkő peremén lévő keretbe foglalt és 13 köröcskével körülzárt „nád" *(ákatl)* hieroglifára. Ez a 260 napos naptárban a nád hó 13. napjának a jele. (Kelet az a hely, ahol *„az évek összecsomózásá"*-nak reggelén megtörténik a Nap teremtése; nád 13-án született **Tonatiu**, az aztékok ötödik, egyben utolsó napistene, és ezzel a nappal kezdődött az az év, amelyben a követ állíttató Ickóatl király uralkodását megkezdte. Természetesen szándékosan ült épp e jeles napon a trónra.) A belső kört keretező gyűrűben a *Szent Számítás* 20 napnevének hieroglifái láthatók, ezután a „szélrózsa" öve következik a **napsugara**san elrendezett 8 széliránnyal, továbbá különféle naptári ciklusokra utaló jelsorozatokkal, majd két, egymással szembeforduló **„tűzkígyó"** formál **kört**, melyek a **nappályát** jelképezik. A faragást a csillagok eget szimbolizáló pontsora keretezi.

Az inkák naptára. Az inka (kecsua) kalendárium a holdváltozás szerint mérte az időt, egyeztetve a napjárással. Írott inka naptár ugyan nem maradt fenn, de egy 1534-ben kelt krónikában az áll, hogy a *szapa inka* (a kecsua uralkodó) **Cuzco** főváros lakosságát **12** csoportba osztotta, és mindegyiket egy-egy hónapnévvel jelölte meg. A csoportok (kerületek) dolga az volt, hogy figyeljék, mikor jön el az ő idejük, vagyis hónapjuk, s azt közöljék a nyilvánossággal. Amolyan eleven naptár részei voltak tehát, mint a kikiáltó papi testület az ősi Rómában.

Szintén a hódítás utáni beszámolókból tudjuk, hogy **Cuzcót** szentélyek sora hálózta be, szám szerint 328. Egy feltevés szerint e szentélyek csillagvárták lehettek. (A sziderikus holdhónap hossza a Hold csillagokban mért keringési ideje: 27 1/3 nap. Ez a 328-ban **12**-szer van meg. A 328 napos ciklus – a római ősnaptár analógiájára – fölfogható mezőgazdasági évnek is.)

Úgy tűnik tehát, az inka naptár maga a főváros volt, közepén a birodalom szívében a Nap templomával és **12** kerületével, meg azok lakóival, akiken mint a **Nap fia** és a naptár ura a *„Legfőbb Inka"* uralkodott.

A mérések gyakorlati célt szolgáltak, de a Nap fordulópontokra érkezését itt is ünnep jelezte. ***Inti Rajmi*** *„a Nap ünnepe"* Peruban a **téli fordulat**ot köszöntötte, ami – lévén, hogy Peru a déli féltekén van – a föld feltörése és a vetés előtti hónapba, júniusba, a „kemény föld holdjá"-ba esik. Mint mindenütt, itt is *az uralkodó volt a legfőbb ceremóniamester. Az ünnepre a törzsfőnökök a legszebb ruhájukban, a Napnak szánt ajándékokkal megrakodva érkeztek az ország minden részéből. Hogy megtisztuljanak, a* ***napforduló*** *előtt 3 napon át böjtöltek a résztvevők, az asszonyoktól megtartóztatták magukat, és minden tüzet kioltottak* (unom már hozzátenni: mint mindenütt). *A nagy nap hajnalán a szapa inka a főnökök kíséretében* **Cuzco** *szertartási főterére vonult, a Nap iránti hódolat jeléül mezítláb. Mihelyt a Nap feltűnt a láthatáron, meghajoltak és csókokat dobáltak feléje. A szapa inka két aranycsészében csicsát, szent söritalt emelt a Napra. A baljában lévőt neki ajánlotta, a másikba, a „napáldott"-ba belekortyolt, majd kísérőinek körbeadta. Ezután a Nap templomába vonultak, ahol lámákat (olykor gyermekeket) áldoztak a Napnak. Miután*

az áldozatok beleit jóslás céljából megvizsgálták, elégették őket, de olyan tűzön, amit az uralkodó a „Nap-terem"-ben, mumifikált őseinek társaságában a betűző ***napsugarakkal*** *– gyújtott egy homorú arany****tükör*** *segítségével.*

A Nap-templom helyén ma *Santo Domingo* (Szent Domonkos, azaz „Szent **Vasárnap**"!) székesegyháza emelkedik. Az ***Inti Rajmi*** 1930 óta a mai **Cuzco** feletti inka romok közt ismét életre kelt, mint Szent Iván-napi turistalátványosság.

Az angliai **Stonehenge**-nél a közelmúltban brit „druidák" kísérleteztek **napfordulói** ceremóniák életre keltésével, de vannak országok, ahol e hagyomány folyamatosságát semmi sem szakasztotta meg az évezredek alatt. Ilyen Japán, a *„Felkelő Nap országa".*

Az ország neve (japánul *Nippon*) – úgy mondják – a kínai *dzsih-pen, „a Nap származása"* szóösszetételből ered (Japán angol ejtése *Dzsep'n*).

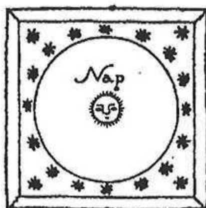
Emberek ezrei zarándokolnak minden évben a futamigaurai tengerpartra, hogy újév hajnalán a felkelő Napot köszöntsék. Onnét, ahol várakoznak, egy **szikla**pár látható a tengerben. Vastag kötelek fűzik össze kettejüket. A nagyobbik **sziklán** a „Mennyei Istenek **kapu**ja" áll, a halhatatlanság nap**kapu**-jelképe. A szent „**szikla**házaspár" Japán legfontosabb mítoszának természetadta emlékműve. A hagyomány szerint itt kötöttek házasságot Idzanagi és Idzanami, a japán szigetek és minden dolgok teremtői, a Nap (**Amateraszu**) szülei. (L. alább a „Napot szülő tejút**sziklák**", a szümplegádok képzetének variánsait.)

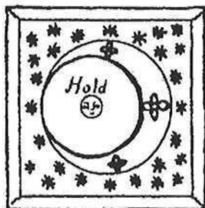
Amikor a Nap első sugarai kibukkannak a távoli partvonal hegykoszorúja mögül, a várakozók „megtapsolják", hogy felhívják magukra az istennő figyelmét, és meghajolnak előtte. Majd behunyt szemmel addig imádkoznak, amíg sárgába nem fordul a Nap vöröse. Ezután ismét összeütik a tenyerüket, annak jeléül, hogy elengedik az istennőt. ***Amateraszu*** *szentélyében megtekintik a barlangot, ahol a hagyomány szerint az istennő elrejtőzött. Itt találhatók a sintó-vallás legbecsesebb ereklyéi, köztük az a* ***tükör****, ami kicsalta a barlangból.* ***Amateraszu*** *történetét a sintó rituálé keretében ma is előadják.*

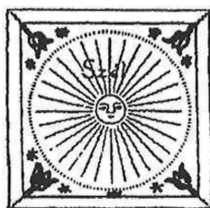
„Ősmagyar" naptár. Milyen naptára lehetett pogány eleinknek? Mivel a szinte kőkorszaki körülmények közt élő népek is rendelkeztek saját naptárral, ezért egészen bizonyos, hogy a magyarok már az őshazában nyomon követték az égitestek járását. Egykorú forrásokból tudjuk, hogy eleink két legfőbb méltósága a ***kündü*** és a *gyula* volt. Az előbbi neve a török ***kün***, *„Nap"* az utóbbié a Hold nevéből vezethető le. LÁSZLÓ GYULA a *gyula* méltóságnevet *„Napról gyújtott fáklya"*-ként értelmezi, ami azt jelentené, hogy eleink tudták, hogy a Hold a Naptól nyeri világosságát. LÁSZLÓ GYULA a két méltóságnévből arra következtet, hogy egyidőben a magyarok kazár minta szerint kettős fejedelemségben éltek. A szakrális fejedelem a ***kündü*** volt, a hatalmat ténylegesen a *gyula* gyakorolta (mint a középkori Japánban a sógun a császár, vagyis a tenno helyett). Az **Árpád**-korban hasonlóan oszlott meg a hatalom a király és a trónörökös, az „ifjabbik király" között. Erre vonatkozóan írja BOSNYÁK SÁNDOR: *„A tatár eposz első sorai, amit ma is énekelnek, igazolja, hogy a tatárok is az evilági viszonyoknak megfelelően rendezték be égi világukat:*

> *'Mint az égen a Nap s a Hold,*
> *földön a kán s a fia volt.'"*

(BOSNYÁK 1974:46.)

14. Nap, Hold, Szél a gyügyei református templom mennyezetén

A mondottakkal összefüggésben említést érdemel, hogy a honfoglaláskori méltóságjelvények aranyból, arany és ezüst együttes alkalmazásával vagy ezüstből készültek. Föltehető, hogy a két fémet tudatosan, a Nap és a Hold jelvényeként használták az akkor elterjedt asztrális fémszimbolika részeként. (A Nap és a Hold a *Képes krónika* egyik vezérábrázolásán – Vérbulcsúén – melldíszként látható.)

Abból, hogy az uralkodó(páro)k a Nap és a Hold földi porhüvelyei, egyben helytartói voltak, s ebben a minőségükben a naptárszerkesztés irányítói, arra következtetek, hogy eleink naptára is luniszoláris kalendárium lehetett, vagy „veneroluniszoláris", azaz olyan naptár, mely a Vénusz járását is figyelembe vette. Erre nézve meséink és néhány régi falusi templomunk festett mennyezetkazettái szolgálnak közvetett bizonyítékkal. Meséinkben a Nap, Hold, Vénusz (magyarul a Vénusz neve Csillag vagy Szél) hármasa igen gyakran együtt „játszik", s együtt jelennek meg a csengersimai és a gyügyei templom mennyezetén *(14. rajz).* Távolkeleti párhuzamként l. **Amaterasszu**, Cukujomi és Szuszanoo testvérhármasát. A 8 éves veneroluniszoláris ciklusra más naptári számokkal együtt egy gyakori mesei szám, a 99-es utal (8 év = 99 holdhónap) mint az időmúlás kifejezője, ráadásul az Est- vagy Hajnalcsillagot megszemélyesítő szerepkörhöz, a tündérhez, boszorkányhoz kapcsolva. Például: *Tündérszép Ilona 99 kulcsot ad férjének azzal, hogy a századik szobába* (az új ciklusba?) *be ne lépjen. Az a tilalom ellenére mégis bemegy. Ott talál egy 99 fejű sárkányt, mely kiszabadul, és a tündért elrabolja* (*Állatsógorok* c. mese). *Kis kondás egy öregasszonyhoz áll, hogy elrabolt felesége kiszabadításához a szükséges varázseszközöket megszolgálja. Az öregasszonynál 99 fej szárad karón, az övé lenne a századik, ha sikertelenül járna. A* ***Hollóferjős*** *király.)* Csak a párhuzam kedvéért: Allahnak 33 neve, s ennek megfelelően a muzulmán olvasónak 99 **szeme** van, amit az igazhitű muszlim 3-szor morzsol végig.

A Nap nevében!

Solium latinul *„trónus"*-t jelent, s egyike a Nap *(**Sol**)* nevéből képzett szavaknak. Ez nem meglepő, hiszen egykor azt, aki trónra lépett, az „Isten fiá"-nak, a „Nap véréből való"-nak tartották.

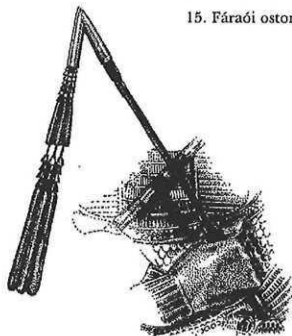
A lat. *regere* („uralkodni", „kormányozni", „kijelölni", „szabályozni") igéből

képződik a „király" jelentésű *rex* szó. A **Mitra** (**Mithras**) napisten nevében megbújó *razah* szótag (jelentése „kiegyenesítő") arra a gyökre megy vissza, amelyből a hindu *rádzsa* és a latin *rex* cím is ered. A *rádzsa* és a *rex* regnálási teendői közé tartozott az is, hogy az égi király: a Nap földi képviselőjeként a naptárt regulázza.

Ez a képzet összefügg azzal az elterjedt hiedelemmel, hogy a lélek a **napsugárral** jut az anya testében növekedő magzatba. Ezt a gondolatot csak kivételes személyek esetében tartották fontosnak kihangsúlyozni. Például az első ember vagy dinasztia- és népalapító atyák születésével kapcsolatban. Jó példa a bibliai ősapánké, **Ádámé**, akibe lelket a világosság Istene lehel, és **Jézusé**, Isten fiáé. A középkori keresztény művészet úgy ábrázolja **Jézus** fogantatását, hogy a (szent)lélek fény**sugáron** hatol Mária méhébe. Az első ember, aki tehát az eredetmondákban mindig az ágyékából származó nép első fejedelme és főpapja (**sámánja**) is egy személyben, rendszerint a **Nap fia** vagy leszármazottja.

Az indonéz kenyah törzs **tau** nemzetségének a névadó totemőse ***Tau***, a Nap. A fekete-afrikai mosszi birodalom, Uagadugu királyát, **Moro Nabát** a Naphoz hasonlították. A kolumbiai deszana indiánok szerint *az első halandót, a törzs ősapját a **Nap leánya** szülte.* A szibériai (uráli, altáji) népek alapító (h)ősatyái a Nap, Hold állat alakú megtestesüléseinek a leszármazottjai, beleértve a magyarok mondabeli ősét, **Magort** és ikerfivérét, Hunort, valamint a dinasztiaalapító **Álmost**, aki a monda szerint *a **napturul** és az emseanya nászából született.* Eleink papkirály-főfejedelme, a **kündü**, a Naptól eredeztette hatalmát. A Zemplén megyei Karoson kiásott honfoglaláskori vezéri sír arany-ezüst tegezborítóján ott a **szvasztika**, a Nap jele.

A magyar fejedelemnevek sokatmondók ebből a szempontból. **Ügeké** kapcsolatba hozható „szent" értelmű *id, egy* szavunkkal (az egy és a Nap kapcsolatát l. a

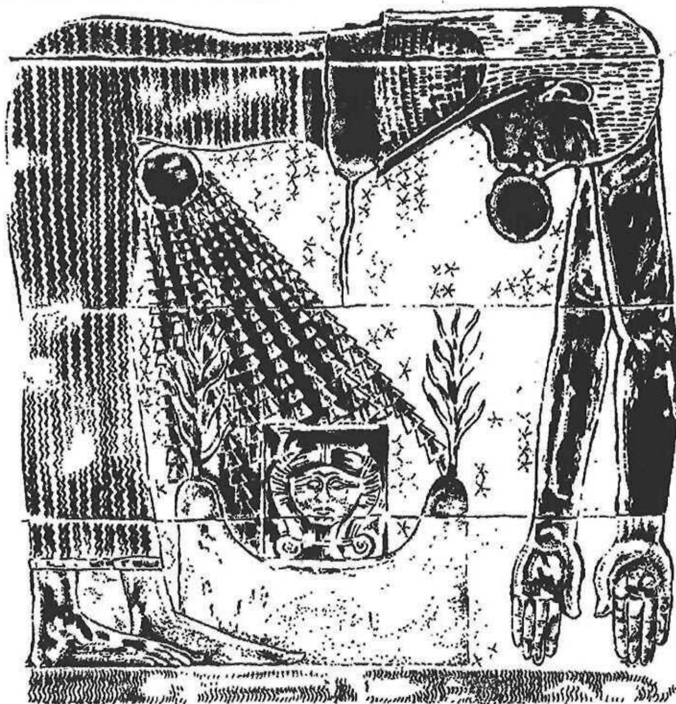

15. Fáraói ostor

SOLI DEO GLORIA c. fejezetben); **Elődé** egyszerűen *„első"*-t, *„ős"*-t jelent; **Levédé** – RÓHEIM GÉZA szerint – az uráli napisten egyik nevével (***Lunt Atir, „Lúd fejedelem"***) hozható összefüggésbe közvetlenül vagy szláv közvetítéssel (or. *lebegy*, ***„lúd"***, ***„hattyú"***); **Álmosé** talán az ***„alma"***, **Árpádé** az *„árpa"* nevesített alakja – a mesei naphéroszok gyakran viselnek gyümölcs- vagy magtermésnévből képzett tulajdonnevet. **Szabolcs** fejedelem nevének eredetét és jelentését homály borítja, de talán nem nagy merészség a *„(meg)szab"*, *„szabályoz"* igével kapcsolatba hozni. A **Géza** nevet ARANY JÁNOS ékesítette föl **napkirály**nak kijáró **glóriával**, amikor az eredeti olvasatban talán *Gyése*ként hangzó nevet „Dicső"-nek „fordította". Végezetül, első szent királyunk sem véletlenül kapta

a keresztségben az **István** nevet: a gör. *Sztephanosz* jelentése *„koszorú", „korona"*, s a királyság Naptól való származtatásának első számú szimbóluma éppen a **korona**.

A védikus hindu mitológiában *az első halandó, **Jáma** a Teremtő leányának, Szaranjunak és **Vivaszvat** napistennek a fia. **Jáma** „emberős", isteni szülei emberalakban nemzik, míg például az Asvin ikerpárt lóalakban. **Jáma** is király lesz,* mégpedig **Oziriszhez** hasonlóan *a halála után a árnyak birodalmáé.* Atyjától örökölt „napos" természetét és attribútumait halálistenként is megőrzi. **Jáma nyilai** a „halál **nyilai**", **Apollón** halált hozó **napsugárnyilaira** emlékeztetnek, és a naplövő **Ji** íjászéval közös tegezből kerültek ki; **Jámi** és **Ji nyílvesszejének** csúcsa a Sirius csillag. Magát **Jámát** a lenyugvó Naphoz hasonlítják,

16. Nut. Az ágyékából kelő Nap beragyogja Háthor templomát. Egyiptom, Dendera, római kor

mivel a Nap útját követi, amikor alvilági palotájába pihenni tér. Ez az út az emberi életút szimbóluma is. A szanszkrit nyelvben az ember elhunytát és a **napnyugtát** ugyanaz a szó fejezi ki.

A fény (**Ahura Mazda**) akaratából és a Nap (**Mitra**) nevében uralkodó akhamenida sáhinsahok *Nouruz*-kor **koronázkodtak**.

Az ókori Egyiptom fáraói magukat a Nap (**Ré, Amon Ré, Hórusz**) fiainak nevezték, és ezt a nevükben, „előneveikben" is feltüntették. (L. Dzsedefré, Khephrén, Menkauré, Noferkahor, Amenemhet, **Amenhotep**, Ramszesz). Ez a IV. dinasztiától (3. évezred közepe) vált általánossá, de korábbi példákat is ismerünk. A lépcsős piramisáról nevezetes Dzsószer (III. dinasztia) jelzője *„Arany Nap"* volt például. Ennek a titulusnak valóság-alapja is volt, amennyiben a fáraók sokszor a Nap-papság tagjai közül kerültek ki. A fáraó napisteni voltát számos külsőség fejezte ki.

Ízisznek, aki a **halott Nap** (**Ozirisz**) nővér-felesége és az élő Nap (**Hórusz**) anyja volt az egyiptomi mitológiában, a neve *„trónus"*-t jelent (egy. *Iszet*). Hieroglifája és fejdíszként ábrázolt ismertetőjele trónust ábrázol. Amikor a fáraó elhelyezkedett a trónján, **Hórus**szal azonosult, aki anyja ölében ül. A gyermek **Hóruszt** így is ábrázolták, a fáraót viszont úgy, amint Ízisz, Nút vagy Háthor anyaistennő csecsét szopja.)

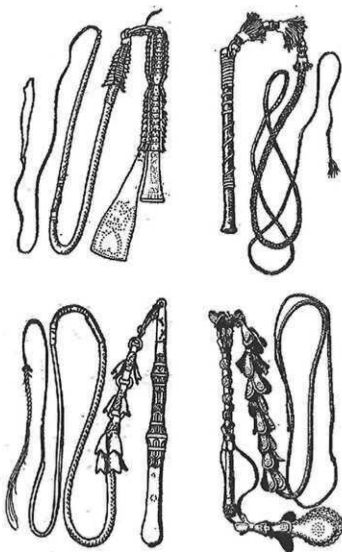
A fáraó **koronájáról** az **ureusz**-kobra, a „Nap **tüzes szeme**" meredt a szembenállóra. A kezében lévő regáliák: a **pásztorbot** és a légycsapó (**ostor**) stilizált, arany másai a legfőbb **Pásztor**, a napisten „eredeti foglalkozására" utaltak. Az **ostor**szíjak fonadékát éppolyan háromszög-sorozatok jelzik, amilyenekkel napsugázást ábrázolták az egyiptomiak *(15., 16., 17. rajz)*. Amikor az uralkodó megjelent alattvalói körében, azt mondták: *„fölkelt a Nap a horizonton"* (mindkét eseményt ugyanazokkal az írásjelekkel írták le).

A fáraónak bizonyos idő elteltével megújulási szertartáson kellett keresztülesnie. A *Szed*-szertartást újévkor tartották, és a Nap által kormányozott világ rendjének megújítását célozta. Úgy vélték, ahogy megújul a Nap, úgy fiatalodik meg a fáraó, s élénkül meg az élet az országban. Amikor meghalt, „nyugatra költözött", mint **Jáma** vagy **Arthur**, a britek legendás uralkodója. A Nílus nyugati partján, az élettelen sivatagban temették el, arrafelé, amerre lement a Nap. Napszimbolika volt a piramissírok szimbolikája, de később is, amikor az uralkodók már szerényebb végső nyugvóhellyel is megelégedtek, a sírok belső falait – a fáraó „ nyugati utazásának" illusztrációjaként – a Nap túlvilági útjának képsoraival díszítették. Ez csak az uralkodókat illette meg. Úgy hitték, hogy a király ellenségei osztoznak Apóphisz **kígyó** sorsában, akit **Ré** alvilági útja során győz le.

Naptól származtatta magát a hettita uralkodó, akit *„Napunk"*-nak neveztek alattvalói, és a mitikus görög dinasztiák félistenkirályai – maguk is naphéroszok – szinte kivétel nélkül **Zeuszt** mondhatták apjuknak.

A maja királyok is elsősorban a Nap nevében kormányoztak. Címük *„Nap-arcú úr"* volt. A dinasztikus hatalom jelvényét, a két végén sárkányfejekben végződő „égszalagot" a főnökök derekán övként láthatjuk viszont, és a Nap, Hold, Vénusz, nappal, éj, ég képírásjegyeinek sora díszíti. A palenquei „Feliratok temp-

loma" (Dél-Mexikó), ami mögött a Nap a **téli napforduló**kor lenyugszik, Pakal úrnak, Palenque uralkodójának a halotti piramisa. A templomot, Pakal szarkofágjának faragott fedőlapját sok olyan motívum és írásjegy ékíti, mely a királyság intézményét a Nap égi uralkodásával, a főnök halálát a Nap téli „halálával" kapcsolja össze. Az azték uralkodó **Vicilopocstli** napistennel azonosította magát. A nacsez indián főnök megszólítása *„Nagy Nap"*, s alattvalói a *„Nap népé"*-nek nevezték magukat.

17. „Napsugaras" (pillangós) karikásostorok

A Nap nevében parancsoltak a történelmi neveket viselő uralkodók is. A perzsa birodalom alapítójának, **Kűrosznak** (†Kr. e. 530.) a neve (perzsa *Kurus)* azt jelenti: „Nap", „pompa", „trón", de a „Nap" a Dáriusok, Xerxesek nevében is benne van. Makedón **Nagy Sándor** az egyiptomi **Amon** megtestesülésének nyilvánította magát, **Nero**, római császár (54–68) magáról mintáztatta **Sol** kolosszális bronzszobrát, melléje épült, és róla kapta nevét Vespasianus Colosseuma. Kései utóda, **Aurelianus**, a „napcsászár" (270–275) államvallássá emelte **Sol** kultuszát.

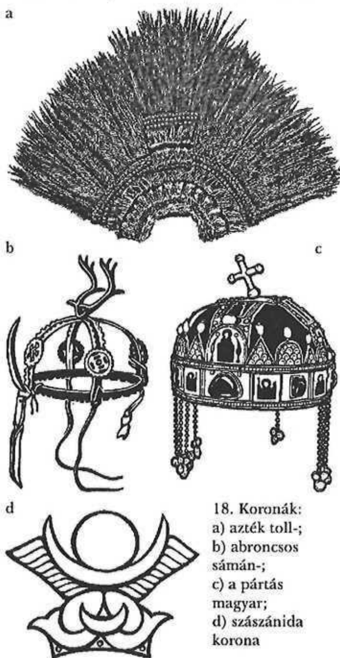
Indiában a Maurja császárok idején – **Nagy Sándor** hatására? – visszatér a királyok Naptól való származásának a gondolata. **Csandragupta Maurja** (†Kr. e. 297) magát a *„Nap őré"*-nek *(Csakravartin*-nak*)* tekintette. A középkori India fejedelmi családjai a mitikus ***„Nap-nemzetség"*** *(Szúrja-Vamsa)* leszármazottjainak tartották magukat (vagy ha nem, akkor a Hold-dinasztiához tartozó ősök nevében uralkodtak.) **Akbár** nagymogul (1542–1605) muszlim létére az *„Isteni Nap" (Din-i-Ilahi)* szinkretikus kultuszában remélte egyesíteni birodalmának sokféle népét. **Akbár** külön fővárost építtetett e kultusz szellemében, Fatehpur Szikrit, és benne csodálatos vöröskő palotát. A palota trónterme, a Divan-i-Khasz kifejezte „önnapimádatát". A terem közepén oszlop áll, a tetején nap**korong**ot formázó kerek platformmal, ezen állt egykor a mogul kerek arany trónusa. A trónhoz a terem **négy** sarkából – a **4** égtáj felől – kis hidak vezettek, az instanciázók ezeken a hidacskákon közelíthették meg egyesével az uralkodót, aki évente egyszer foglalt itt helyet, azon a napon, amelyen a Nap a Kos jegyébe lépett, vagyis a **tavaszi napéjegyenlőség**kor.

Hasonló szemlélet jellemezte a keresztény királyságokat. Erről árulkodnak a

középkori királyok ószövetségi és germán–római mintákat a főpappá szenteléssel és saját pogány hagyományaikkal ötvöző koronázási ordói. A koronázási dombra lóháton felkaptató magyar uralkodók, a trónhoz vezető lépcsőkön fellépdelő királyok a pályája csúcsára hágó Napot utánozzák. **Nagy Károly**nak a bibliai Salamonhoz hasonlóan **7** lépcsős trónusa volt, mivel mindketten úgy hitték, hogy a „hetedik mennyország" a Nap szférája.

Nemcsak a trón napjelkép, a királyi (főpapi) hatalom minden külső jele az. Nap-, ritkábban Hold – illetve égszimbólum volt mindenütt a **korona** (tiara, **koszorú**), akár **toll**ból, akár aranyból készült, akár **sámán**, akár király (főpap) hordta. Abroncsa a Nap **korong**ját, vagy – pántjaival együtt – az égi „pántokat", ágai vagy pártája a **napsugar**akat jelképezték. A „szabványos" **korona** a napistenek **sugar**as fejékének mintájára készült, de a rendhagyó **koronák** is jelzik, viselőik kinek a nevében uralkodnak. A mezopotámiai, biblia királyok **koronáj**án **bikaszarv**ak jelképezik a **napsugar**akat – 1. **Mózes** „fény**szarv**ait" (az ószövetségi héber nyelv a kifejezést: *„Isten fölemeli felkentjének szarvát"* a 'megerősíti királyságát' értelemben használja: 1. Sám 2,10.) –, az iráni sahok diadémját a nap**korong** és a holdsarló ékesíti, a liliomos vagy keresztes középkori **koronák** pedig ugyanazt az eszmeiséget fejezik ki, mint a **sugar**as fejékek *(18. rajz)*.

A szent **lándzsa**, mely a középkori Nyugat-Európában a legfőbb hatalmi jelvény volt, a kelta-germán ég- és napistenek mitikus fegyvere után készült, (német mintára a mi **István** királyunké is), s amikor az újdonsült magyar király a koronázási dombon **négy** felé vágott a **kard**jával – ahogy az egyiptomi fáraó vagy a kínai császár az égtájak felé **nyi**lazott –, bizton hitte, „Isten **kard**já"-t, a Nap megacélosodott arany **sugar**át markolja. (A szertartási fegyverek, amilyen a magyar királyok buzogányos **jogar**a például, többnyire aranyból készültek és

18. Koronák:
a) azték toll-;
b) abroncsos sámán-;
c) a pártás magyar;
d) szászánida korona

harcra teljesen alkalmatlanok voltak.) A királyi fegyverzet többi darabját is áthatja a napszimbolika. Hadvezérek, fejedelmek páncéljait – eredetileg talán királyi kiváltságként – a Nap, Hold és a csillagok képmása díszítette, a Napé rendsze-

rint a mellrészen, a **szív**tájékon, nyilván óvó-védő célzattal, hogy a Nap uralma alá tartozó, legfontosabb szerv felől a ráirányzott szúrást, **nyil**at eltérítse (elterjedt felfogás szerint a Napra fegyvert emelni a legnagyobb bűnök egyike volt).

A királyi (főpapi) palást is égszimbólum. **Szent István** sógorának, II. (Szent) Henrik német-római császárnak a palástján csillagképek láthatók, **Szent István**én, mely eredetileg püspöki casula volt, a mennyek hierarchiái; a kínai császári öltözéken a sárkány – aminek a képét csak a Menny Fia és utódai viselhették, lévén az Ég és az Égtől való császári hatalom heraldikus jelképe – mint a Nap és a nép oltalmazója együtt szerepel a Nappal és más égitest-ábrázolásokkal. Égi jeleket visel köpenyén a szibériai **sámán** is; csillagképek és a Tejút állati, növényi szimbólumait, égitesteket jelképező **tükrök**et.

A királyi fegyverek „polgári" megfelelője a **jogar**, mely nevével is a jog legfőbb védelmezőjétől, a Naptól, keresztény felfogás szerint Istentől nyert bírói főhatalmat jelképezi. A **jogar** olykor az igazságra esküvő kézben végződik, mintegy meghosszabbítva a király igazságosztó kezét (mint mondták: *„messzire elér a mennyei igazságszolgáltatás keze"*; sokhelyütt a Nap sugarait hosszú karoknak képzelték). A fegyver is a **kéz**, **kar** meghosszabbítása; ***kard*** szavunk például a ***kar*** szóból képződik (vö. ang. *arm*, „**kar**", „fegyver").

Égszimbólum volt az ország**alma** arany gömbje, mely jelképezhette a Földet, a Világot – a középkori ábrázolásokon az ország**almán** láthatók a kozmosz „pántjai" – és magát a Napot is.

Volt még egy, rendszerint királyi kiváltságnak számító jogkör, aminek szembeszökő a szoláris szimbolikája, ez pedig a pénzverés joga. A pénzérmék szinte kivétel nélkül kerekek voltak, s az értékesebbje aranyból készült, „vert, tömör, színarany"-ból, ezt jelenti a lat. ***solidus*** (a ***Sol***, „Nap" szóból). **Solidus**nak hívták Nagy Konstantin császár arany pénzét. Ez a pénzfajta a korai középkorban egész Európában elterjedt, **Szent István** is veretett „nappénzeket". (Újabb időkből is ismerünk „nappénzt", a perui **sol** ilyen.) Az arany (ezüst, réz, bronz) érmékre az uralkodók képmását, a királyság szimbólumait és Európában a **kereszt** jelét verték.

A leghíresebb **napkirály**, a francia **XIV. Lajos** (1638–1715), így is hívatta magát. Már 17 évesen **Apollón** szerepét táncolta egy számára írt kosztümös balettben. Kastélyainak, mindenekelőtt **Versailles**-nak a jelképi mondanivalója ezt volt hivatott hirdetni. A kastélyegyüttes tájolása, a király hálószobája, a **4** évszak kútjai és az **Apollón**-kutak, melyek **Apollón** napisten „életének" eseményeit a király életéből vett jelenetekkel vegyítették – a belvederei **Apollón**-szobor és a király **arc**vonásait összedolgozva – mind erről szóltak. Ezt példázta Lajos hírhedt udvari etikettje, a *grande levée* és a *grande couchée*, a „felkelés" és „lefekvés" nyilvános szertartása, aminek mondanivalójára a királyi hálószoba és a nagy **Apollón**-kút egymásra néző együttese is utal; a kastélytól nyugatra, amerre az ablakból látszik a lemenő Nap, ér vizet **Apollón** aranyos fogata, vele szemben, a palotában pedig a király tér meg az ágyába.

Keleten ma is él az uralkodó napisteni származásának a hagyománya. A japán császárra még mindig úgy tekintenek alattvalói, mint aki **Amateraszu** egyenes ági leszármazottja, noha a II.

világháború végét jelentő fegyverletételkor kötelezték, hogy nyilvánítsa ki, a dinasztia nem égi eredetű. Hála a történeti folytonosságnak és a fejlett írásbeliségnek, e hagyomány ősi kínai változatát részletekbe menően ismerjük.

Mint a világ sok régi műveltsége, a kínai is egy égben gyökerező, csodálatos fát kapcsol a Naphoz. A *„Tíz Égi Tő"* és a *„**Tizenkét** Földi Ág"* 60 napja ezen a „naptárfán" hajt. Jelképesen szólva, a Nap ennek a fának a tövén kél keleten, ennek a csúcsán delel, és ezen nyugszik nyugaton. A „kelet" kínai írásjele a fa és a Nap együttes stilizált ábrázolása: 東. Az 5 ágens („elem") közül a fát a kínaiak a kelet égtájhoz társították.

*Ez a fa nemcsak a Nappal, hanem a császárral is együtt mozog, más szóval az élet fája mindig ott nő, ahol a császár épp tartózkodik. **Nyári napfordulókor** elméletben a birodalom szívében, a főváros közepén lévő császári palotában, ahol a világegyetem középpontja van* (Kína kínai neve, *Csung-Kuo* „Közép-ország"-ot jelent), *a világ tengelyében áll a fa. Délben, amikor a Nap a fa csúcsán delel, a mindennek mértéket adó császár sem vet árnyékot – vagyis kínai felfogás szerint tökéletes –,* ahogy adott földrajzi szélességen **nyári napforduló**kor a **gnómon**nak sincs árnyéka. Mint e példa is mutatja, a császárnak mindig összhangban kell lennie a Nap haladásával. Hiszen ő a Menny Fia, a Nap képmása (a mitikus hagyomány szerint **Hszi-Ho** napanya-istennő hatalmas császárok ágyasa volt), és mert számára a Nap a követendő példakép, lévén az egyetlen helyes út a Nap útja: a ***Tao***. A császárnak ezért meghatározott rend szerint a Nap útján kellett járnia, képletesen szólva, mindig a fa alatt kellett laknia.

*Minden ötödik évben bejárta a birodalmat. Tavasszal a keleti országrészbe látogatott, nyáron a délvidéket kereste fel, ősszel nyugaton, télen pedig északon tartott udvart, majd visszatért középre, a fővárosba. Abban a 4 esztendőben is követte a Nap útját, amikor nem hagyta el a fővárost, mégpedig úgy, hogy az évszakok változását követve palotája megfelelő 3–3 lakosztályát lakta 1–1 hónapig; s keleti szárnyban hált tavasszal, a déliben nyáron, ősszel a nyugati oldalon, a tél 3 hónapjában pedig az északi lakosztályokban. A nyár harmadik havában – **nyári napforduló**kor – megszakítva a körforgást foglalt helyet a középső csarnokban, hogy így jelölje ki az év és a mindenség középpontját. Így őrizte a birodalom egységét időben és térben, ég és föld mediátoraként. Idővel enyhítettek a császár szertartásos életrendjének szigorúságán. Nem kellett már állandóan költözködnie, ehelyett havonta fölkereste az Égi Hatalmak Csarnokát és a közepén emelkedő napoltárt, hogy a hónapnak megfelelő épületrészben illetve „középen" elvégezze az előírt ceremóniát.*

A császárt nemcsak a Nappal, hanem az ég közepével, a Sarkcsillaggal is azonosították, ezért alattvalóinak, miközben ő délnek néző trónusán ült, észak felé fordulva kellett leborulniuk előtte. Nap- és sarkcsillagmás lett volna egyszerre? Úgy tűnik, igen. Egy elterjedt hiedelem szerint a Nap éjjel, amikor nem látjuk, az „ég közepén", a Sarkcsillag mögött tartózkodik. **Teszkatlipoka** volt az aztékok első napistene, de ő volt a **Göncöl** (és a Sarkcsillag?) megszemélyesítője is, az éjszakai Nap. És **Jahvét**, akinek számtalan napisteni tulajdonsága van, a próféták és más bibliai szerzők észak felől rettegik: *„Észak felől aranyszínű világosság támad, Isten körül félelmetes dicsőség."* (Jób 37, 21. L. még Jer 1,13.)

A kínai császár tevékenységét szigorú előírások szabályozták. Nem volt szabad vétenie ellenük, mert akkor *„a Nap is elvétette volna útját"*, aminek következtében a Földet katasztrófák sújtották volna, és a társadalmon is a zűrzavar lett volna úrrá. A kölcsönösség alapján – úgy hitték – neki is módjában állt egyengetni a Nap útját, s így szabályozni a naptárt. Így lett a világtengelyen forgó élő mutatóként a

19. Hammurapi törvénysztéléje. A király hallgatja a napisten parancsolatait. Kr. e. 18. század, Párizs, Louvre

császár a Nap képviseletében az idő földi kormányzója.

És ezt így hitték mindenütt. A (pap)-királynak kellett ügyelnie arra, hogy a Nap le ne térjen kijelölt pályájáról, különösképpen a „veszélyes kanyarokban", a **napfordulók**on. Mágikus tevékenységét az uralkodó ünnepélyes körülmények között végezte, ahogy illett. (A régiségben minden, ami ünnep, egyúttal naptári, fordulati ünnep volt. Lat. ***Sol***-ból ang. *solemn „ünnepélyes"*, fra. *solennité „ünnepélyesség"*).

A naptárrendezés az uralkodó hatalmában állt. *„Ennek egyik legrégebbi példája, hogy **Hammurapi** óbabiloni birodalmában (i.e. XVIII–XVII. század) maga a király rendelte el alkalmilag egy-egy szökőhónap beiktatását."* Tegyük hozzá, a Nap nevében. **Hammurapi** híres törvénysztéléjén **Samas** napisten, a törvény és igazságosság legfőbb őre diktálja a királynak törvényeit, mint később **Jahve Mózes**nek a Szinai-hegyen. *(19. rajz) „Mezopotámiában az intercalatio mindvégig királyi jog maradt, amelyben a papok véleménye is érvényesült. Athénban az arkhón, a Caesar előtti Rómában a pontifexek testülete döntött a szökőhónapok beiktatásáról."* (HAHN 1983: 39.)

Julius Caesar azért adhatott parancsot Szoszigenész egyiptomi csillagásznak új naptár kidolgozására, mert egy személyben volt *consul, dictator* és *pontifex maximus.* (Azaz „főpap". E cím szó szerint „legfőbb hídverő"-t jelent. A pontifex ég és föld között „vert hidat".) **XIII. Gergely pápa** ugyanezen a jogcímen, tehát mint a keresztény közösség pontifex maximusa, a legmagasabb földi hatalmasság és **Krisztus** földi helytartója vette magának a bátorságot, hogy a Julianus-naptár hibáit kijavíttassa. A pápai jelvények: az arany-ezüst lobogó, a két kulcs és a hármas **korona** a naptárkészítési jogot is kifejezik. A heraldikai színek a Nap és Hold színei, a menny és a föld **kapu**jának kulcsai a *ianuá*-k, a **napfordulói kapu**k, azaz a János-napok (dec. 27., jún. 24.) jelképes kulcsai. A pápai tiara 3 abroncsa a „három világ" feletti uralom jelképe, csillagászati értelemben

a Ráktérítő, az Egyenlítő és a Baktérítő köreit szimbolizálja.

Az első naptárkészítők parasztok voltak, mivel a naptár tulajdonképpen „csak" a mezőgazdasági munkák rendjét formalizálta. Miután a jó termés volt az élet záloga, a jó termés viszont az égiektől függött, az ő nevükben pedig a király kormányzott, a fordulatünnepek rituáléjában főszerepet játszottak olyan varázscselekmények és jelképes aktusok, amelyekkel a király igyekezett biztosítani a jó termést. *Egyiptomban a vetés és aratás megkezdésére a fáraó adott jelt. Mihelyt az ár levonult, és a föld készen állt a mag befogadására, a fáraó ünnepélyes külsőségek között megejtette az első kapavágást (20. rajz), és elvetette az első marék magot. Ugyanígy ő aratta le a termés beérésekor az első kéve **búzát**,* amihez az égiek fölhatalmazására annál is inkább szükség volt, mivel fölért egy istengyilkossággal; a gabonában **Ozirisz** lakozott.

A kínai császárnak a csillagászai által megjelölt napon el kellett mennie az „Ima a Jó Aratásért" templomba, hogy ott elvégezze a megfelelő szertartásokat Egy másik ünnepen a mezőgazdaság templomának szent mezején felszántott egy darabka földet és esőáldozatot mutatott be.

A csorti maják Guatemalában ápr. 25-én egy 8 napig tartó esőcsináló ünnepségbe fognak, aminek az a fénypontja, amikor a **zeniten** áthalad a Nap; rá két nappal, máj. 4-én megkezdődik a vetés.

A keresztény naptári ünnepeknek mindmáig mezőgazdasági jellege van. Zöldág-szimbolika, terményszentelés, euphemizált termékenység-varázslás, a vetés, állatkihajtás, betakarítás ünnepi szakralizációja mindenütt él, csökött formában még városon is. A liturgia mezőgazdasági jellege már nem olyan nyilvánvaló, bár az istentisztelet főszereplője a **kenyér** és a bor. A liturgikus naptárba kevés agrárrítus jellegű szokást fogadtak be az egyházak; ilyen az április 25-i **búzaszentelés**. A zsidók jelesebb, ún. zarándokünnepeiket történelmi emlékünnepeknek tekintik, de hogy eredetileg agrárünnepek voltak, az mindhármójukról kimutatható. Peszáh, a zsidó Húsvét az aratás megkezdésére adott jelt eredetileg, Sávúót (Pünkösd) a sikeres betakarítást ünnepelte, Szukkót pedig szüretünnep volt.

20. A fáraó megejti az első kapavágást. Predinasztikus kor vége. Oxford, Ashmolean Museum.

Az idő templomai

A mindenség egy nagy óra, de a *pontos* időt nem könnyű róla leolvasni. Óra, naptár sokáig nem volt elegendő az időméréshez, s az egyes időegységek: nap, hónap, év pontos hosszának a megálla-

pításához a legutóbbi időkig szükség volt csillagászati mérésekre.

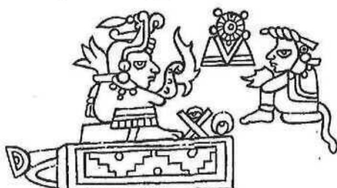
A mérőeszköz görög neve ***gnómon***. Legegyszerűbb formájában földbe szúrt **bot**, aminek árnyéka mutatja az idő múlását. A ***gnómon*** szó egy tőről fakad az emberi gondolkodás történetében oly nagy szerepet játszó *gnószisz*, „megismerés" fogalommal. Sokatmondó egybeesés. Mérni az égi változásokat annyi, mint megismerni az égiek akaratát. A gnószticizmus tanításának ez a csillagászati alapja. Erről (is) szól Prométheusz mítosza, a titáné, aki a **tüz**et és vele a szellem világosságát az istenektől lelopta a Földre. A **bot**, amibe az égi szövétnek parazsát rejtette, nemcsak „**tűzcsiholó pálca**". (Prométheusz nevének szanszkrit ősalakja: *pramantha* ezt jelenti, a **tűz** ellopása azt jelképezi, hogy a titán a **tűz** gerjesztésére tanította meg az embereket. Vagyis a mítosz arra az időre „emlékszik", amikor az ember ezt az eljárást feltalálta.) A bot **gnómon** is, mely az „égi **tűz**", a Nap árnyékát „lopja el", azaz teszi lehetővé mérni az időt, aminek birtokában az ember tényleg az istenekhez (az időt mutató planétákhoz) lesz hasonló. Prométheusz **Kronosz-Khronos**szal azonos, az Idő Atyával, akinek időjelző kozmikus **varázspálcája**, **gnómon**ja a földtengely; a mindenség órájának összes mutatója látszólag e körül forog. A **tűz**csiholó fúró szexuális jelkép is, az égisten erektált nemzőszerve, amelyet a földanyába fúrva új **tüzet**, új életet gerjeszt. (L. a *sivalingam*ot, **a hindu Siva** isten templomainak szentélyeiben ágaskodó kőfalloszt, mely eredeti **gnómon** jellegét rég elvesztette, s csak mint termékenységjelkép funkcionál. Észak-Európában is sok fallikus **gnómon**t találunk a megalit építmények maradványai között.)

Az írás feltalálása előtt az ember „nem vehette le a szemét" az ég „számlapjáról", sem mérőműszereiről, abban az időben maguk a **gnómon**ok voltak a kalendáriumok. Viszonyítási pontok vagyis **gnómon**ok híján csak körülbelül állapítható meg, hogy az év melyik időszakában járunk. A természetben élő embert az időjárás periodikus változásai, a flóra és fauna ciklusai (az egyes növények virágzásának vagy a termésük beérésének ideje, különböző állatfajok migrációs és párzási időszakai) segítették eligazodni az időben, de ez a tudás csak a paradicsomi állapotok fenntartásához bizonyult elégségesnek, az ember viszont – a történelem a tanú rá – többet akart tudni, „kiűzette hát magát a paradicsomból".

A gnószisz megszerzésének egyszerűbb formáit a természet tálcán kínálja, elég hozzá egy megfigyelő hely, olyan „magasles", ahová a megfigyelő mindig visszatalál, és egy jellegzetes alakzat (fa, szirtfok) a látóhatárnak azon a megfigyelni kívánt részén, ahol az égitestek felkelnek vagy lenyugszanak. Fejlettebb társadalmakban a mérési irányok már nem kötődnek a horizonthoz. Az egyiptomi piramisok „lélekablaka", az a nyílás, amelyen a fáraó lelke a circumpoláris csillagok irányába távozott, például a 4000 évvel ezelőtti Sarkcsillagra, a Draco csillagkép alfájára néz, és az egyiptomiak közismert napórái, az **obeliszk**ek a Nap **zenit**ponton való áthaladását mérték. Az ókori Sziénében, a mai Asszuánban, Egyiptom déli határán felállított „nyárs" a **nyári napforduló** idején, amikor a Nap a Sziéné szomszédságában húzódó Ráktérítő magasságába ért, délben

nem vetett árnyékot; ez jelezte, hogy a Nap a **zeniten** áll.

A legkézenfekvőbb megfigyelési pont mégis a kelés és a nyugvás helye. Ezért a legősibb naptárak „horizont-kalendáriumok". A mexikói *Bodley*-kódex miniatúrája „napnézőket" ábrázol; a látóhatárt két kúp alakú hegy jelzi, közöttük a kelő

21. Régi mexikóiak mérési módszere a Bodley-kódex miniatúrája szerint.

vagy a lenyugvó Nap. Az egyik „napnéző" előtt egyszerű mérőműszer (két keresztbe tett fadarab) látható, ágai közt a „csillag" közép-amerikai jelével, a szemmel *(21. rajz)*.

„Hegynaptár" lehetett az első egyiptomi kalendárium is. Erről tanúskodik a „látóhatár" hieroglifa *(ahet)*, mely két hegy között lenyugvó nap**korong**ot ábrázol *(22. rajz)*. Erről vallanak a kelet-nyugat iránynak tájolt egyiptomi templomok bejáratát őrző hegyszerű pülonok, amelyek közt a templomhoz vezető út felől nézve a Nap felkelni vagy lenyugodni látszik. A kettős pülon egyiptomi neve azt jelenti: *„az ég fényhegyű horizontja"*. Már a dinasztikus kor előtt (Kr. e. 3800 k.) ábrázolják a Napot és a hegyet együtt, és az első piramisok mint a „**fényhegy**ek" gigantikus kőmásolatai ebből a megfigyelési módszerből következően nőnek ki, s uralkodnak máig az egyiptomi sivatagi fennsíkon. A piramisszövegek a **napkeltét** az isten két hegy közti megjelenésének nevezik. Egy Kr. e. 2300 körüli akkád pecséthengeren **Samas**t látjuk, amint egy fűrésszel kivágja magát két hegy közül *(23. rajz)*. Naram Szín akkád király sztéléjén (Kr. e. 2250 k.) a győztes uralkodó egy hegycsúcs felé lépdel, felettük három Nap (vagy a Nap, Hold, Vénusz?) látható *(24. rajz)*.

„Látóhatárnaptárt" használtak a kaukázusi oszétok (a szarmaták utódai és a mi jászaink helyben maradt rokonai) még e század első éveiben is. Választott „napfigyelő" leste minden **napnyugta**kor a nyugati látóhatárt, amelyen 40–50 megfigyelési pont jelezte az év számontartandó napjait, és szájról szájra hagyományozódott versek őrizték a rájuk vonatkozó tudnivalót. Láthattuk, ugyanúgy működött (működik?) a pueblo-indiánok „hegynaptára".

Ahogy a valódi naptárak, úgy az időmérő horizont-kalendáriumok is az előrejelzés és a jóslás céljára szolgáltak. E műveletek az eredmény végtelenül fontos volta miatt váltak ünnepi aktussá,

22. Az ahet-jel két oroszlán között

szent cselekedetté. „Átmitologizálódtak": a mérési eredmények (a gnószisz) és a mérőeszközök (**gnómon**ok) a világkép, a vallás, az egész műveltség alapjai lettek.

Ilyen átmitologizált mértani alapjel az (égtáj)**kereszt**, aminek keletkezése

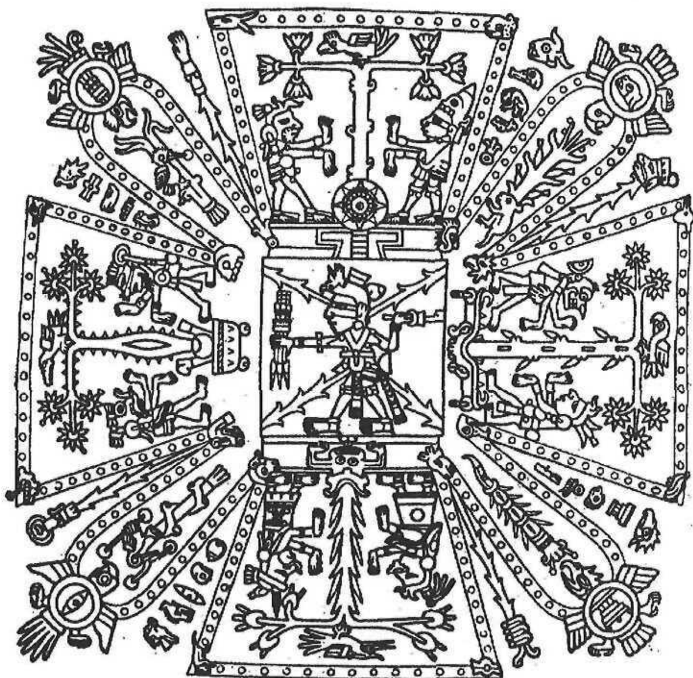

24. Naram Szín, akkád király 3 Nap (?) koronázta győzelmi sztéléje. Kr. e. 2250 körül. Párizs, Louvre

szerintem nem a látóhatár elméleti megfontolásból elhatározott „föl**négy**elééséhez" fűződik, inkább egy (mérési) pont x-szel való megjelöléséből és/vagy egy égitest „befogása" céljából ***kereszt***be tett két pálca alakjából vezethető le. (A maja *kin* „Nap", „nap", „idő" szó képírásjele két **kereszt**be tett fadarab: *21. rajz.)* Ezen x-jel szárainak meghosszabbításával vágjuk a Föld tortáját **négy** szeletre, s ez a **kereszt** attól fogva égtáj**kereszt** (így is, később 45°-kal elforgatva), hogy az ember fölfedezte, – a két **kereszt**be tett **pálca** segítségével! – hogy a Nap az év két „átellenes" napján, a **tavaszi** és az **őszi napéjegyenlőség**kor éppen keleten kél, és a keléspontal pontosan szemben nyugszik, s hogy e két pontot összekötő egyenesre húzott merőleges a mindenkori **nappálya** legmagasabb és (a látóhatár peremétől takart) legmélyebb pontjára mutat. (Bizonyosra veszem, hogy a csillagból képzett és az őskeresztények által a **kereszt** jele helyett használt ☧ **Krisztus**-monogramot, melyet a görög *X* és *P* betűkből róttak össze, a **Krisztus**t napistenként tisztelők a maja *kin*hez hasonló, Napot befogó **kereszt** jelének is tekintették.) Egyébként a Szenvedés **kereszt**je is égtájjel a maga nemében. A kö-

23. Samas – a kelő Nap – keresztülvágja magát a keleti hegyeken. Akkád pecséthenger lenyomata, Kr. e. 2300 körül. London, British Museum

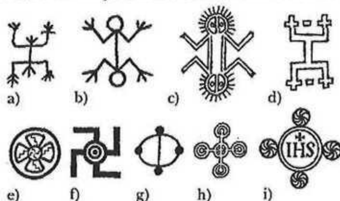

25. Fás naptár a Szent Számítás szerint a misték Mayer–Fejérváry-kódexből. Mexikó, 1350 előtt

zépkori Kálvária-képek a Megváltó jobb oldalára – a *jobb* latornak megfelelő helyre előírás szerint a Napot, a világosság jelképét festették, mintegy jelezvén: hogy az örök világosság fényeskedjék néki, bal oldalára, a *bal(ga)* latornak megfelelő helyre pedig a sötétséget megtestesítő Holdat, adott összefüggésben azt jelzendő, hogy a szerencsétlen túlvilági osztályrésze a külső sötétségre vettetés lesz. Az ábrázolás terének ilyetén felosztása a világosság és sötétség között – amúgy általános a hagyományos gondolkodásban és művészetben – egyben azt is jelenti más egyéb mellett, hogy a jobb oldal a világosságot hozó nap*keltéé*, a baloldal a sötétséget hozó **nap*nyugtáé***. **Krisztus**, lévén maga a Világosság és az **Igazság Napja**, e felfogás szerint szükségképpen *dél* felől tekint reánk, (észa-

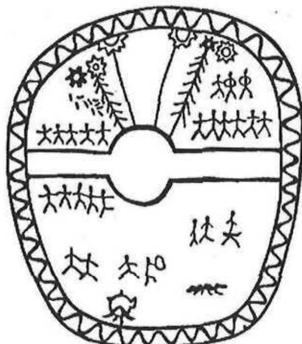
kon) didergő bűnösökre. (Vö. az égtájkijelölő gyermekverssel: *„Előttem van észak, hátam mögött dél, balra a Nap nyugszik, jobbra pedig kél."*)

Az égtáj**kereszt** lett egyrészt a világ, a lakott hely szimbóluma, minta a tele-

26. Négyes nap(pálya) jelképek: a) Észak-Amerika; b) Dél-Amerika; c) Afrika; d)Délkelet-Ázsia, e), f) Tibet; g), h) Spanyolország; i) Ausztria területéről

pülés alaprajzához, „falut" jelentő írásjel (Egyiptomban és Közép-Amerikában), jeladás Istentől (óhéber *tav* = „jel"), az élet, a (**kereszt**)út jele (az aztékoknál), a halálé és feltámadásé (a keresztények számára), még naptár is (mint a misték

27. Nappal együtt forgó világfa altaji sámándobon

indián *Fejérváry*-kódex égtáj**keresztje**, aminek peremén a Szent Számítás 260 napjának megfelelően 260 napocska fut körbe: *25. rajz*), továbbá számos szép és nemes, csúf és nemtelen célra fölhasznált jelkép alapja; másrészt egy nagy civilizáció teremtő találmány, a **kerék** valószínű ihletője. (A „**kerék**" és a „**kereszt**" szavak – nem csak a magyarban! – a „**kör**"-re mennek vissza, de legalábbis egy tőről erednek. L. lat. *circus* = „**kör**", *crux* = „**kereszt**", *currus* = „**szekér**".) A „**kerék**" mint naptár és mint napjelkép korábbi, mint a küllős **kocsikerék** *(26. rajz)*.

Mitopoétikusabban hangzik bár, mégis a mondottakat támasztja alá, ahogy az ausztrál bennszülöttek „álomidőtörténetei" magyarázzák egyik legfontosabb szertartási kellékük, a **kereszt** alakú *waninga* értelmét. Azt mesélik, hogy *két keresztbe tett szára a közösülő ősszülőket testesíti meg, akik viszont a Tejutat jelképezik.* (A Tejút egybeesik az égtáj**kereszt napfordulói** szárával, mivel a Nap 2 ezer év óta a **napfordulók** idején keresztezi a Tejutat.) A waninga távoli, hozzánk közelebb eső analógiái azok a kőből faragott, 5000 éves ciprusi **keresztek**, melyek szárait egymáson „pietá-szerűen" **keresztbe** fektetett nő- és férfialak alkotja.

Nemcsak kőszirt, hanem élőfa is lehetett természet adta **gnómon**. A fák a „nézők" sok-sok nemzedékét kiszolgálhatják, bár nem halhatatlanok, s hogy fontos szerepet játszhattak a csillagászati mérésekben, arra a fa és a Nap (valamint a többi égitest) szoros és eleven hiedelmi kapcsolatából következtethetünk.

Fa tövén kelő, fa ágai közt lebegő Nap képével minden műveltségben találkozunk. Megtaláljuk szibériai **sámándob**on *(27. rajz)*, japán selyemfestményen *(28.*

rajz), kínai írásjelen (東), egyiptomi bronzedényen *(29. rajz),* mexikói kódex-miniatúrán *(25. rajz),* a keresztény művészetben, a népművészetben *(30. rajz),* egyszóval mindenütt.

Százszámra idézhetnénk a fa–Nap kapcsolat szöveges példáit. *A napistenek fából, faistennő „ágyékából" jönnek a világra; így* ***Apollón,*** *akinek anyja, Létó,* a Tejút megszemélyesítője, *ciprus- és pálmaistennő volt, a palmürai* ***Malakbel,*** *akinek szintén ciprusfa adott életet.* Egy lett népdalban ***Saule,*** *a napistennő* (lat. ***Sol****ból)* *éjszakánként egy fában alszik,* mint ahogy egy óegyiptomi metafora szerint a *Nap éjjelente Nut* tejút- és világfaistennő *testében „jár" (Nut este felfalja és reggel újraszüli a Napot).*

29. Nutfa Nappal. Bronzedény, Kr. e. 7. sz.

30. Napos világfa kelengyeládáról, Borsodnádasd

28. Amateraszu földi kamija, fa koronájában Napot hordó szarvas. Kanó Eino 1691-ben készült festménye után.

A fa és a hegy egymásnak megfelelő jelképek. Ősi kínai hiedelem szerint *a Nap minden este a Kelet völgyében nőtt odvas eperfában vagy a sárkány hegyén pihen meg.* ***Mithras*** *napisten* – mint mesélik – *hegyből, barlangban született (31. rajz),* de úgy is ábrázolták, amint *ciprusfából lép elő.* A bibliai **Sámson**, akinek már a neve *(„Napocska")* is elárulja, kit is tisztelhetünk benne, **sziklabarlangban** él (Bír 15,8); két kőoszlopot középről átölelve rontja össze a filiszteus fejedelmek palotáját (16,29) – ez a történet egy olyan ábrázoláson alapulhat, mely a napistent egy **gnómon** két oszlopa közé állította –; egy legenda viszont „fanyűvőnek" mondja *(32. rajz).* ***Jézus (kereszt)fán hal meg, és sziklasírba temetik*** (Mt 27), és egy mithraikus hagyományban fogant legenda szerint *barlangban is születik.* A fa(odú) és a szikla(barlang) mint kozmikus szimbólum ugyanazt jelképezi: a Tejút hasadékát, ahol a **téli napforduló**kor „fordul meg" a Nap.

A természetes jelfát az idők során faragott pózna vagy kőrakás *(herma)*, kőoszlop váltja fel, később valóságos oszloperdő a különböző nézési irányoknak megfelelően. A hegyet pedig mesterséges halom, piramis, „templomhegy". Így alakul ki az a több értelmű jelrendszer, mely az ókori építészetet jellemzi. A mérőműszerek ugyanis nemcsak földi jelzőként működtek, hanem – láttuk – égi jelenségeknek is nevet adtak, és a (csillag)vallás központjaivá váltak. Az a **gnómon**, amely mögül a napisten egy kitüntetett időpontban kibukkan, vagy amely mögött lenyugszik, nyilván a legalkalmasabb hely a neki szóló áldozat bemutatására, és gyermekének, a királynak trónra emelésére illetve eltemetésére.

31. Mithras születése a sziklából

Az első élőfa-**gnómon** mutató és áldozati hely volt egyszerre: szent fa, az „élet fája". Égi jelként a látható Tejút élő növényi jelképe; „világfa", aminek ágai, gyökerei közt időről időre áthalad a Nap. Amikor mesterséges jelre cserélik, áldozati oszlopra, **obeliszk**re, az élőfa továbbra is kultusz tárgya marad, de az oszlopnak is helyet találnak az égben; a láthatatlan világtengely élettelen szimbóluma lesz.

A „két horizont" hegykaréjait helyettesítő mesterséges hegyek sem csupán mérőműszerek, hanem királysírok, nap- és sírtemplomok is, miközben a természetes hegyet továbbra is szent helyként tisztelik (a babiloni fogság előtti években, a Kr. e. 7. század végén a zsidók, mint ősapáik ezer évvel azelőtt, a papság és a próféták tilalma ellenére, még rendszeresen áldoznak egykori szent hegyeiken, hiába van templomuk Jeruzsálemben). A hegy szintén égi jellé válik, „világheggyé", amelynek a kutatók többféle jelentést tulajdonítanak, akárcsak a „világfának". Vagy a „**fényhegg**yel" azonosított égi jelenségnek, az **állatövi** fénynek feleltetik meg, mely **napkelte** előtt és **napnyugta** után látható az égen; vagy égbe vezető lépcsőzetes útnak tekintik, mint a fa és oszlop ágas, lajtorjás formáit (l. az egyiptomi, mezopotámiai, délkelet-ázsiai és közép-amerikai lépcsős piramisokat); vagy a földtengely billegése által leírt képzeletbeli kúp jelképének. A háromféle értelmezés végső soron egybevág. A **fényhegy** a Nap útja mentén látható, a túlvilágra vezető hegyi út pedig, akár a Tejúttal, akár a földtengellyel hozzuk összefüggésbe, szintén „napút" az archaikus képzetekben: az égi testétől elvált **naplélek**, a **halott nap**isten útja. Csak egy példa a Tejúton járó Napról: az afrikai pigmeusok szerint *amikor a Nap fénye meggyengül, **Khmvum**, a teremtő napisten útra kel a Tejúton, és égiteste számára egy kosárra valót összegyűjt a csillagok fényéből.*

A jelképes lajtorja fokainak száma megegyezik a planéták illetve a planétaszférák számával – a későantik csillaghit felfogása szerint a túlvilági lélekútnak a bolygó(szférá)k az állomásai –, másfelől azonban a fokok egy mérce fokai is! ***Nocikáme**, a vicsol indiánok **napgyermek**-istene minden nap egy létrán mászik föl az égbe.* Létrájának fokai a nappali órákat jelzik.

A **gnómon**-oszlop végül a Napnak szentelt hegytemplomok kultikus tárgyá-

vá válik, mint a *sivalingam*. *„Közép-Amerikában* – írja MADANJEET SINGH a napfák naposzlopokká, a naphegyek naptemplomokká válása kapcsán – *a maja királyok 'kőfáknak' nevezett sztéléket állítottak abban a hitben, hogy azok fejedelmi rangjuk tartóoszlopai lesznek a világegyetem középpontjában. Szent fák kidöntésének a szokása Japánban, a törzs levonszolása a hegyről a faluba, s a felállítása ott szent oszlopként (mi-hasira) a görög-római hegyanyának, Kübelének ősi, Nappal kapcsolatos évenkénti ünnepére emlékeztet, amelyiken ugyanúgy kivágtak egy fenyőfát és a szentélyébe vittek, s ott szerelmével,* ***Attisszal*** *együtt imádták."* Közbevetőleg hadd idézzem THOMSON görög példáját: *„a daphnaphoriákon a lányok körmenetben hordoztak egy olajfatörzset, amelyről a Napot, a Holdat, a csillagokat jelképező gömbök, valamint a Napév 365 napját képviselő* ***koszorúk*** *csüngtek."* (THOMSON, 1975:131.)

Szikh szerzőnk így folytatja: *„A hegy mint kultuszjelkép 'mennyei létrává' vált, melyen az égbe lehetett jutni, ahol – mint hitték – a napisten és más szoláris istenség élt. Egyiptomban a* ***'Hórusz*** *létrája' fogalom eggyé vált a legrégebbi masztaba formájú építményekkel, amelyekre a lépcsős piramisokat emelték (mint a szakkarait).* ***Samas****, a sémi pantheon napistene (...) vezeti be az olyan magasztos erődítmények építésének gyakorlatát, mint amilyen Nanna, a babiloni holdisten zikkuratja. A zsidók 'magaslatokat' (bamot) emelnek, és a görögök megpróbálják legmagasabb hegyüket, az Olümposzt lemásolni.* PAUSZÁNIÁSZ, *2. századi görög utazó említi, hogy látta Korinthosz fellegvárának, az Akrokorinthosznak a tetején a Nap oltárait. Az aztékok* ***Teotihuacan*** *piramisait a Napnak és a Holdnak szentelték. Hasonló szerepet tulajdonítottak az inkák az ő szent hegységüknek, a Chimborazonak az 'Andok szívében'.*

32. A fanyűvő Sámson. A limburgi dóm román kori falképe nyomán

A hegyszerű buddhista templomot az indonéziai Borobudurban Kailásának nevezik a Himalája egyik csúcsa nyomán, ahová hindu és buddhista zarándokok másznak fel, hogy onnan az istenek még magasabban fekvő lakhelyére eljuthassanak: a mitikus Meru hegyre; a pancsadzsana vagyis az öt törzs a Rig Védában 'a Nap felé emelkedő szellem különböző szintjeit' jelképezi. Bojonegoro hegyét Jáván azért tisztelik, mert 'a Nap belőle jött ki', és Sri Lankán ***Szamant****, 'a reggeli Nap istenét' a* ***Szaman****olakanda-hegyen imádják, amit* ***Ádám*** *Ormának is neveznek. Wu-Di, a kínai Han-dinasztia császára (Kr. e. 140–87) azért látogatta a Cseng-hegyet a Santung-félsziget keleti csúcsán, hogy imádkozhassék a tengerből fölkelő Naphoz. (...)*

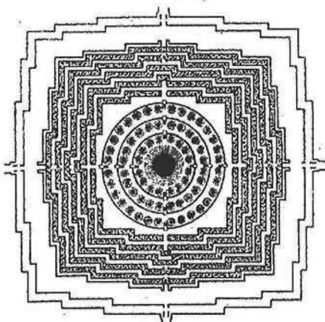
Obong szent hegyét a Nappal és a Holddal együtt ábrázolják, akikkel a koreai Ji-dinasztia uralkodópárja azonosította magát (...). Mexikóban a szent hegy és a Nap formálisan eggyé válik a Teocalli de la Guerra Sagrada (A szent háború temploma) szobrában (1500), amelyen a meredek lépcsőzet tetején a szokásos szentélyt a Nap képmása helyettesíti." (MADANJEET SINGH 1993: 23–26.)

Napszimbólum a „Megvilágosodott" jelképes sírja, a buddhista **sztúpa** is. A **sztúpa** a Nyugat-Ázsiából ismert *tumulus* vagy a belső-ázsiai *kurgán*, a sírhalom egy formája. (Az árják a sztyeppékről költöztek le Indiába.) A buddhista Indiában

már nem sírdomb, hanem emlékmű, kultikus rendeltetésű ereklyetartó építmény, amelynek gazdag szoláris és kozmológiai szimbolikája van. A kialakult formájú **sztúpa** az általános ókori felfogásnak megfelelően kerek és **négy**szögletes részek ötvözete. Félgömb alakú kupolája egy vagy több, **négy**szögletű vagy kerek talapzaton emelkedik. Erre lépcsők vezetnek. Kerítés övezi, amelyen a **négy** világtáj irányában „nap**kapu**t" vágtak. A **sztúpa** testét „**tojás**"-nak vagy „mag"-nak nevezik, mivel a világot modellezi, mely az idő kezdetén az „arany mag"-ból (a Napból?) keletkezett. Búbját kis **négy**szögletes tornyocska koronázza, ez a világhegy ormára képzelt isteni lakot jelképezi. A torony közepéből rúd, a világtengely szimbóluma nyúlik az ég felé. Rajta a **Buddha** lépteit, a lét síkjait és a planéta-szférákat jelképező, páratlan számú – többnyire 7 –, fölfelé egyre kisebbedő **napernyő** nyílik. Esővízfelfogó edény koronázza, mely a halhatatlanság vizeskorsaját ábrázolja.

A **sztúpa** alaprajza a kerítés kiugró **kapu**ival az ősi napszimbólum, a **szvasztika** formáját mutatja. A **sztúpa** *„az egyik legrégibb vallási eszmét, a Napnak, az életadó, éltető központi erőforrásnak kultikus tiszteletét szervesen összekapcsolja a **Buddha** iránti hódolattal. A pradaksina szertartás" (a.m. „jobb felé": a hívő úgy járja körbe a sztúpát, hogy az jobbra legyen tőle) „maga is a Nap kultusszal kapcsolatos, amit bizonyít, hogy a körjáratot mindig a keleti **kapu**nál kezdték, dél, majd nyugat felé haladva, vagyis a Nap látszólagos körútjának irányát követve."* (BAKTAY 1963:78.)

A mitopoétikus világkép leghatásosabb építészeti szintézise a jávai Borobudur („Sok **Buddha**"). Borobudur egy dombon emelkedő mesterséges hegy, lépcsős szentélypiramis és **sztúpa** egyszerre. Madártávlatból úgy néz ki, – a buddhisták éppúgy az égieknek építették szent helyeiket, mint a mi középkori kőműveseink a katedrálisaikat –, mint egy óriás, háromdimenziós mandala, azaz világmodell, ami nem is csoda, hiszen az *(33. rajz)*. 3 főbb szintje van. Széles, **négy**zet alakú alapját, hogy szét ne ha-

33. A jávai Borobudur alaprajza

sadjon a ránehezedő súly alatt, már az építés idején egy támasztó talapzattal eltakarták, a kövein kifaragott 160 domborművel együtt. Ez az alsó szint: a Vágyak világát jelképezi. A középső szint: 5 **négy**zet alakú, egyre kisebb terasz egymáson a Földet, az Anyag, a Forma világát szimbolizálja. Felső szintje: 3 kisebbedő, kör alakú terasz egymáson az Anyagtalanság (Alaktalanság) világának jelképe. A rajtuk sorakozó harang alakú, áttört falú sztúpák alatt **Buddha**-szobrok rejtőznek, szám szerint 32, 24, 16. Ők vezetik a hívőt a legfelső terasz közepén álló nagy sztúpához, a Nirvána szimbólumához. Az építmény szabad falain 1300

dombormű mesél a buddhizmus tanításairól, a **Buddha** életéről. A képek balról jobbra tekeredő csigavonalban – a pradaksina előírás szerint – vezetik a látogatót lentről, a Vágyak világából fel, a Nirvánáig.

***

A civilizáció egy bizonyos szintjén, általában az újkőkor és a rézkor határán az ember hatalmas kőtömbökből furcsa építményeket, megalitokat emelt mindenütt (gör. *megalith*, „nagy kő"): *menhir*eket (óbreton „hosszú v. magas kő", „kőoszlop"), *dolmen*eket (óbr. „kőasztal") és *cromlech*eket (óbr. „kőkör"). Ezek az első francia kutatóiktól kapott nevek azért terjedtek el, mert különösen nagy számban fordulnak elő maradványaik Franciaország nyugati részén és a bretagne-i félszigeten. Számuk Európában több tízezerre rúg, különösen a Brit-szigeteken és a kontinens északi országaiban gyakoriak, de megtalálhatók Svájc és Olaszország területén, a Földközi-tenger nyugati szigetein, még Észak-Afrikában is. Sokukat temetkezési célra, áldozóhelyként használták; vannak köztük földdel fedett halmok, fedett és nyitott „galériák", földistennő formájú szentélyek, ismeretlen szertartások kör és **hajó** alakú **körgyűrű**i, de ami a számunkra a legizgalmasabb, hogy többségüket meglepő pontossággal tájolták, néhányukat pedig mérésekre is használták.

A mérőket ugyan a megismerés vágya vezette, a művelet mégsem tudományos vizsgálódás, inkább rituális tevékenység volt. *„Meglehetős biztonsággal feltételezhetjük, hogy a történelem előtti vallásban volt valami sámánisztikus vonás. Csont, temetkezés és áldozat szentelte meg minden esetben a kőköröket azzal, hogy megidézte az élet, a halál és talán az újjászületés ritmusát. Ez a kozmikus téma a csillagászati tájolásban is tetten érhető. A hangsúly a Napon és a Holdon, a kelés- és nyugváspontokon, a nyáron és a télen van, esetleg más égi metaforán, aminek köze kellett hogy legyen a körgyűrűknél végzett minden egyes szertartás céljához és részleteihez. Azzal, hogy a kozmikus rend látható jelét a kövek közé zárt területre hozza, a csillagászati tájolás (..) ezt a teret megszenteli."* (KRUPP 1983: 228.) A szertartás idejét is, hiszen a tájolás meg a mérés, és belőlük adódóan az ünnep mindig egy tényleges időpontra utal. Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a „templom" és az „ünnep" fogalma az újkőkori rituális obszervatóriumokra és az ott végzett szertartásokra vezethető vissza.

A neolitikus sírépítészet egyik legnevezetesebb példája az írországi **Newgrange**-ben található. Kr. e. 3300 körül épült. **Szív** alakú dombját, amit egy ugyancsak **szív** alakú **kőkör** kerített egykor, fehéren szikrázó **kvarc**kőborítás fedi, a domb körül „elszórt" faragott kőtömbökre hármas spirálokat, rombuszokat, cikcakkos vonalakat, **kör**öket és más titokzatos jeleket véstek. A halomsírt nagy, lapos kövekből rakott álboltozat béleli ki. A bejárat felett egy tetőablak engedi be a fényt, ez – mint mondják – egész *„Írország legismertebb kőlyuka"*. Pontosan a **téli napfordulói napkelte** irányába néz, az évnek ezen a reggelén a sírkamra mélyére 20 percen át tűznek be a **napsugar**ak. Akik ezt a síremléket állították, talán abban hittek, hogy ama téli reggelen újjászülető Nap **sugarai** nemcsak bearanyozzák, hanem egyszer új életre is keltik majd a halottat –, hacsak

a sírrablók el nem tüntetik a tetemét onnét. (Ez történt.)

A megalit emlékek közül méltán **Stonehenge** a leghíresebb. Amit róla tudni lehet és érdemes, azt FRED HOYLE, angol csillagász megírta (1978). **Stonehenge** egy több periódusban épült rituális obszervatórium, mely csillagászati előrejelző és jóshely, naptár, áldozóhely és temető volt. Legfigyelemre méltóbb része a **Stonehenge** I.-nek nevezett legkorábbi építmény. (Kr. e. 2700–2600 körül épült.) **Stonehenge** I.-ben nincsen semmi misztikus és lenyűgöző. Egy több mint 90 méter átmérőjű, **kört** formáló árokból illetve földhányásból áll, mely északkelet felé megszakad, ahol egy durván megmunkált kőből felállított süveg alakú oszlop áll: a „Sarokkő". A Sarokkő a **nyári napfordulói napkeltére** van tájolva, de **Stonehenge** I.-ben nem ez az igazán izgalmas, hanem a felfedezője után Aubrey-gyűrűnek nevezett 56 gödörből álló **kör**gyűrű, mely az árok belső pereme mentén húzódik. Az első építőknek köszönhető még **négy** megjelölt pont, amely egy tájolt téglalapot rajzol az Aubrey-gödrökre, továbbá, **négy** meghatározott céllal egy sorban ásott gödör a Sarokkő szomszédságában.

Stonehenge obszervatóriumát nem az évszakok meghatározására használták. Igaz, ennek óriási gyakorlati értéke lett volna egy *„olyan társadalomban, amelynek nem állnak rendelkezésére pontos órák (...) a szükséges megfigyelések azonban korántsem igényelnek ilyen bonyolult építményt, (...) Gyakorlati meggondolásokat, mint a vetés vagy a nyáj tovább terelése, aligha befolyásolt volna mondjuk egy hét eltérés az évszakok meghatározásánál."* (i.m.: 24.)

Stonehenge I.-ben *minden* olyan megfigyelési irány megtalálható, mely a Nap és a Hold mozgásait követi. Legészakibb és legdélibb kelő- és nyugvópontjaik ezek, valamint olyan „segédirányok", amelyek segítségével akkor is meghatározhatók a szóban forgó pontok, ha a kérdéses időpontban a két égitest valamelyike ködbe, felhőbe burkolózik.

A rendelkezésre álló adatokból HOYLE arra következtet, hogy az építők tudtak a 18,61 éves nagy Nap-Hold ciklusról, amellyel **Metón-ciklus** néven már találkozott az olvasó, és amelyet több, mint 2000 évvel a babiloni csillagászok előtt náluk *pontosabban* alkalmaztak, az Aubre gyűrűvel modellezve az **ekliptika** köré amelyen a **nap-** és hold**pálya** metszéspontjai egy teljes kört írnak le. 18,61 év során.

*„Stonehenge I. téglalapjának rövid oldalai északon a **nyári napfordulói napfelkelte** irányába mutatnak, délen pedig a **téli napfordulói napnyugta** irányába (a napkeltének és a napnyugtának az észak-déli irányhoz viszonyított szimmetriája következtében). A hosszú oldalak a holdkeltének a 18,61 éves ciklus során adódó legdélibb pontja felé mutatnak, valamint a holdnyugta legészakibb pontja felé (ismét csak az észak-déli irányhoz viszonyított szimmetria következtében. Egy téglalapra csak akkor jellemzők ezek a tulajdonságok, ha Stonehenge földrajzi szélességén szerkesztik meg. ...) néhányszor tíz mérföldnyire (...) ez a kettős tulajdonság elvész."* (i.m.: 23.) Gondoljuk meg: azok a „kőkorszaki" emberek nemcsak a **Metón-ciklus** pontos hosszát ismerték – hogy a téglalap hosszú oldalai a legdélibb holdkelte irányába mutatnak, ezt bizonyítja –, hanem azt is tudták, melyik szélességi körön kell műszerüket felállítaniuk: (Vö. az egyiptomi Sziénéről mondottakkal.)

HOYLE elgondolása szerint az Aubrey-kör az **ekliptikát** „jelképezi" (ő írja így, helyesen, hiszen egy tudományosság előtti kor „műszerére" vonatkoztatja), és a **nap-** meg a hold**fogyatkozás**ok előrejelzésére szolgált; feltevés szerint a gödrökbe helyezett és bizonyos időközönként elmozdított „mutatók", jelek segítségével. Ilymódon háromféle mozgás követhető nyomon: a Nap, a Hold és pályametszéspontjaik (a „holdcsomópontok") mozgása.

A Napé úgy, hogy jelét az óramutató járásával ellentétesen 13 naponként 2 gödörrel visszük tovább, mely így 56/2x13=364 nap, azaz kishíján egy év alatt járja be az Aubrey-kört. A Holdé úgy, hogy jelét az óramutató járásával ellentétes irányban naponta visszük 2 gödörrel odébb, mely így 56/2=28 nap alatt, azaz valamivel több, mint egy sziderikus holdhónap alatt ír le egy teljes kört. A holdcsomópontok egymással átellenben lévő 2 jelét pedig az óramutató járásával megegyező irányban évente 3 gödörrel visszük odébb, így azok 56/3=18,66 év múlva térnek vissza kiindulási helyükre.

HOYLE szerint a pontatlanságok helyesbíthetőek a napi megfigyelés révén. A napjárásé a naptári fordulópontok idején, a megadott **napkelte**irányok szerinti utánigazítással, a holdjárásé havonta kétszer, új- és teliholdkor. Újholdkor, amikor a Hold együttáll a Nappal, egy gödörbe kell helyezni a két égitest mutatóját, teliholdkor, amikor az égen is szembenállnak egymással, a Hold mutatójának a Napéval éppen szemben kell lennie.

Napfogyatkozás akkor következik be, ha a holdjelző valamelyik holdcsomópontjelzővel esik egy gödörbe, és a napjelző 15 fokra megközelíti őket, vagyis hármas együttállás jön létre. (15° az „Aubrey-skálán" kevéssel több, mint 2 gödörnyi távolságnak felel meg.) Holdfogyatkozás pedig akkor várható, ha a holdjelző az egyik csomópont jelzőjével áll együtt, a napjelző pedig a szemben levő másik csomópontot közelíti meg 10 fokra.

Mivel a jelzők az égitestek mozgását és pillanatnyi helyzetét modellálják, **Stonehenge** I. csillagnézőinek rá kellett jönniük, hogy a **napfogyatkozást** a Nap és Hold együttállása okozza, magyarán szólva az, hogy a Napot a Hold eltakarja. Hát nem csodálatos? Kérdés persze, hogy igaza van-e HOYLE-nak. Ő maga mérésekkel és számokkal bizonyítja, majd így védi meg a maga igazát: *„...mi magunk felhasználhatnánk Stonehenge I.-et a **nap-** és **holdfogyatkozások** előrejelzésére. Ezt minden további nélkül megtehetnénk, és az építmény szerkezetén semmiféle változtatást nem kellene végrehajtanunk."* (i.m.: 56.)

Az obszervatóriumot használók a csomópontmérés pontatlanságait is ki tudták igazítani (a módszerből adódó 18,66... és a valós 18,61 év hossza között több mint 18 nap a különbség). A Sarokkő szomszédságában ásott **4** extra gödör ezt a célt szolgálta. Hogy miként, arra HOYLE könyve megadja a választ; mi itt elégedjünk meg annyival, hogy a műszer elvben korlátlan ideig használható. A valóságban nem így történt. **Stonehenge** III., az utolsó építési szakaszban emelt „kőtemplom" az, aminek ma a csodájára járunk, majd ezer évvel fiatalabb az Aubrey-körnél (Kr. e. 1700 k. épült), és már szinte semmit sem „tud" **Stonehenge** I.-hez képest. HOYLE ennek okát abban látja, hogy a megalit óraművet minden pontossága ellenére néhány ember-

öltő elteltével utána kellett volna igazítani, de miután erről a műszer „beállítói" nem tudtak, utódaikat sem figyelmeztethették, s azok, mihelyt az óra pontatlanul kezdett „járni" – nem tudván, hogyan s mit állítsanak rajta – letettek használatáról, illetve több lépcsőben átépítették. Az eredeti funkció feledésbe ment, bár nem teljesen. **Stonehenge** III. is a Sarokkőre „néz", és a belső „kőtemplomban" is vannak megfigyelési pontok. Ez a műszer azonban pontatlanabb, mivel túl kicsi ahhoz, hogy a szögeket az Aubrey-köréhez hasonló pontossággal lehessen mérni vele. **Stonehenge** hanyatlása jól példázza a civilizáció fejlődésének „fűrészfogasságát". Az első dokumentált példája annak, hogy egy műveltség hirtelen fejlődés után (neolitikus forradalom) visszasüllyedhet a barbárságba, ami persze viszonylagos: mert az „új barbárok" fedezték fel a fémolvasztást.

Stonehenge – legalábbis HOYLE szerint – szellem- és művelődéstörténeti szempontból nem lebecsülendő örökséget hagyott ránk. HOYLE **Stonehenge**-re vezeti vissza a 13-as és a **7-es szám** kiemelt hiedelmi jelentőségét, a **dámajátékot** vagy a láthatatlan isten fogalmát. Szerinte a **7-es** és a 13-as szám annak köszönheti különleges helyét a számszimbolikában, hogy alap-mértékegységek voltak az olyan kőkorszaki mérőműszerekben, mint **Stonehenge** I., hogy annak a működése a **dámajáték** elvére épült, s hogy a fogyatkozásoknak egy „láthatatlan", elvont geometriai fogalom: a holdcsomópont az oka. Amit HOYLE állít, elvben megegyezik azzal, amit fentebb a 3-as, **7-es**, **12-es** és 13-as számnak a naptár kiigazításában játszott szerepe kapcsán írtam.

„Tételezzük fel, – írja HOYLE – *hogy ezt a rendszert egy olyan társadalom találta fel, amelynek kulturális hiedelmei a Naphoz és a Holdhoz kapcsolódtak. Ha a Nap és a Hold isteni tulajdonságokat kap, mit mondjunk Cs-ről?"* (Cs = csomópont, a továbbiakban H = Hold, N = Nap) *„A megfigyelések azt mutatják, hogy amikor H és N közeli kapcsolatba kerül Cs-vel, bekövetkezik a* ***nap-*** *vagy* ***holdfogyatkozás****. A mi isteneink időlegesen megsemmisülnek. Ebből nyilvánvalóan az következik, hogy Cs-nek még hatalmasabb istennek kell lennie. De Cs láthatatlan. Lehetséges, hogy ez volt az eredete egy láthatatlan, mindenható isten, Ézsaiás Istene fogalmának? Lehetséges, hogy Cs jelentőségének felismerése semmisítette meg a napimádat vallását? Lehetséges, hogy H, Cs és N volt a Szentháromság-elmélet alapja? Igazán nem nélkülözné az iróniát, ha kiderülne, hogy jelenkori kultúránk nagy részének gyökerei a holdpálya csomóihoz nyúlnak vissza."* (i.m.: 50.)

Egy adalék a fentiekhez: a burmai *san* nép (a thai nyelvcsaládból) a **nap-** és hold**fogyatkozás** láthatatlan előidézőjének egy Szura nevű irigy sötét bolygó(isten)t tart, aki a Nappal és Holddal „testvérhármast" alkotott.

HOYLE ez utóbbi szellemes felvetése ellentmondásos és bizonyíthatatlan; napvallások 2000 évvel élték túl **Stonehenge** I.-et Európában, az olyan teológiai dogmák pedig, mint a Szentháromság-tana, nem egy lábon álló elméletek. De ha csak példázatnak tekintjük őket, akkor HOYLE-nak mélységesen igaza van; a nagy vallások, a mítoszok keletkezésének legfőbb *tudati* mozgatórugója ugyanaz, mint a tudományos felfedezéseké: a létjavító tudás megszerzésének vágya.

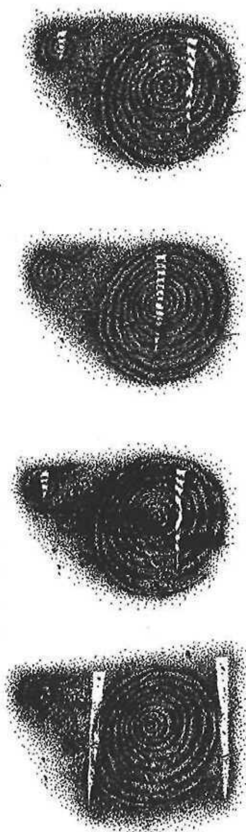
Az európaiakhoz hasonló, bár szerényebb kőnaptárakkal más földrészeken is találkozunk. Észak-Amerika indián népeinek zöme a kőkori vadászok életét élte, amikor a kontinens keleti partján a sápadt arcú megjelent, és olyan kőből kirakott **köröket** épített – eddigi ismereteink szerint legalább 50-et –, amelyek tájoltak voltak, és mintha **sámán**jaik ezek segítségével próbálták volna lemásolni a kozmikus menetrendet az égről. „**Orvosságos kerék**" (*Medicine*

34. Az anaszazik „falinaptára", Chaco Canyon, New Mexico, 950–1200 között.

Nyári nap

Őszi-tavaszi nap

Téli nap

Wheel) a neve ezeknek a kőköröknek. Orvosságosnak hívták őket, mert ez a felsőbbrendű hatalmakkal való kapcsolat jelzője (az indián **sámán** ezért **„orvosságos ember"**, *medicine man)*, és **keréknek**, mert többnyire küllősek, sejthetően a fontosnak vélt irányoknak vagy a naptári számmisztikai előírásoknak megfelelően. A „Nagy **Szarv**" **orvosságos keréknek**, mely a wyomingi Medicine Mountain hátán fekszik, 28 küllője van, s néhány általa megadott irány állócsillagok (Aldebaran, Rigel, Sirius) kelési helyére és a Nap **nyári napfordulói** kelés- illetve nyugvópontjára mutat. A 28 ez esetben nemcsak holdszám; a **kerék** kirakásának valószínűsíthető idején (1760 k.) a Rigel 28 nappal a **napfordulót** követően a Sirius pedig 28 nappal a Rigel után kelt. (Lám csak: több funkciójú naptári számaink sora újabbal gyarapodott, a 28-assal!)

Az orvosságos kerekek kirakói a síksági indiánok lehettek. Az ő egykori vadászterületükön találhatók, de erre következtethetünk abból is, hogy e kerekek elvén alapszik a sziú, csejenn, krí és más síksági törzs rituális **„naptánca"**.

A mondott szertartás az erre a célra épített ***„naptánckunyhóban"*** *zajlik le. A kunyhó kerek és nyitott – csak a váza épül meg –, a tánc nyárközépi időpontja szerint a* ***nyári napfordulói napkeletnek*** *van tájolva. A falát 28 oszlop alkotja, melyeket a központi „naposzlop" csúcsával 28 pózna kapcsol össze küllőszerűen mintegy a tető vázaként. A résztvevők a naposzlophoz kötött szíjak horgát a húsukba akasztva táncolnak, nyitott szemmel a Napba bámulva* (vö. a dél-ázsiai ***kadak***-szertartással). A **naptánc**ot az indián adatközlők emlékezete is az **orvosságos kerek**ekhez kapcsolja.

Ezeknél régebbiek a pueblo indiánok már letelepült életmódot folytató ősei, az *anaszazik* (navaho nyelven „az ősök") által épített műszerek, melyekben **Newgrange**-hez hasonlóan a beeső fénysugár működik mutatóként. Az anaszazik azonban alig avatkoztak a természet dolgába, nem úgy, mint **Newgrange** építői. A **Chaco Canyon**ban (New-Mexico), ahol 400 és 1300 között éltek, a hegy déli falának támasztottak néhány kőhasábot, úgy, hogy a köztük lévő réseken át a naptári fordulópontok napján délben ék alakú fényfoltok – olyanok, mint egy mai műszer mutatói – jelenjenek meg a sziklafalon, amit a megfelelő helyeken spirállal jelöltek meg *(37. rajz)*.

Európától és az Újvilágtól függetlenül Afrika fekete fiai is építettek megalitikus naptárakat. Kenya északnyugati részén fedezték fel a régészek az utóbb **Namoratunga** II.-nek nevezett kőkalendáriumot, amelyet a radiokarbon vizsgálatok egy 200 km-re lévő sziklaképeiről híres temetőhöz, **Namoratunga** I.-hez kapcsolnak, és keletkezési idejét Kr. e. 300-ra teszik. **Namoratunga** kőnaptára a ma is ott élő *konszó* törzs lunisztelláris naptárával mutat rokonságot; ugyanazon állócsillagok és kis csillagzatok (Bellatrix, Aldebaran, Pleiades, Triangulum, Orion öve) kelését követi nyomon, mint a konszóké, de rokon az óegyiptomiak első naptárával is, hiszen az szintén a hold- és a csillagjárás egyeztetésén alapult.

Ezeknek a nagyméretű szabadtéri csillag- és napvártáknak kései, de még mindig távcső nélküli, kifinomult utóda, **Dzsantar Mantar** az indiai Jaipurban áll. Márványból és színes kőből épült, valóságos „csillagváros". Jaipur tudós maharadzsája, Dzsai Szingh építtette a XVIII.

század elején. Céljának ma is tökéletesen megfelel; a *pandi*tok („bölcsek") ünnepek kívánatos időpontjának meghatározására használják. **Dzsantar Mantar** azonban „csak" csillagvizsgáló, nem templom. A két funkció már az ókor végén szétvált.

A megalit kő**körök** nyitottak voltak, a **gnómon**ok szabad téren álltak, hiszen árnyékot mértek. Szabad ég alatt állott az áldozati oltár, hogy az égbe szállhasson az áldozat füstje, s egyáltalán nyitottak voltak az első, igazi templomok is, szabadon átjárta őket a fény – ámbár a fény útja irányított volt. Kerekek voltak vagy **négy**szögletesek, mert külső körletük vagy az ekliptikát jelképezte, mint **Stonehenge** Aubrey-köre, vagy **négy** oldaluk a **négy** égtáj felé nézett, mint az egyiptomi piramisoké, és kivétel nélkül tájoltak voltak.

A „templom" eredeti szerepköréről vall a szó eredeti jelentése. A lat. *templum* „jóslathoz szükséges megfigyelések céljára elkerített hely" volt, illetve a „jós (augur) által behatárolt égszektor". Valószínűleg a gör. *temenosz* = „szentelt föld darab", „szent berek", „szent körzet", „kápolna", a *temnein* = „kihasít" igéből képzett szó latin megfelelője. Szerintem a lat. *tempus, „idő"* szóval is kapcsolatba hozható, népi etimológiás alapon bizonyosan (a népies etimologizálás a mitopoétikus gondolkodás leglényegéhez tartozik). A német *Kirche,* angol *church,* „keresztény templom", „egyház" szavak a görög *küriakon,* „az Úré", „az Úrnak (szentelt)" szóból erednek, ez meg a *küriosz*ból. *Küriosz, „úr"* a szanszkrit *szúra, „hős"*, „harcos" megfelelője (l. még a szintén gör. *hérosz*t valamint a **Kűrosz**ról fentebb írtakat), a *szúra* pedig mintha **Szúrja** napisten nevével mutatna rokonságot.

A történelmi időkben épült templomok esetében a tájolásnak és a megfigyelésnek jobbára már csak jelképes szerepe lehetett. Az anaszazi indiánok példája ezt látszik igazolni. Az anaszazik a **Chaco Canyon**ban az idő mérésére egyszerű, de megfelelő sziklaobszervatóriumot működtettek. Szertartási és más közösségi célokra volt egy kerek templomuk, a kozmosz jelképe: a ***kiva***. A **Chaco Canyon**beli nagy közösségi **kiva** *(Casa Rinconada),* melynek átmérője majdnem 20 méter, a 11. században épült több település lakóinak a számára. A falak által körülölelt tér a kerek égboltot másolja. Főbejárata a Sarkcsillag felé néz; az egész épületegyüttes a fő irányokra van tájolva. A **kiva** fedett volt, a sugarasan elhelyezett mennyezetgerendákat **4** hatalmas oszlop tartotta, s a belső teret a föld alól és az „égből", vagyis egy, a tűzhely fölötti tetőnyíláson keresztül lehetett megközelíteni. Ezen át figyelték a csillagok delelését. Körben a falban 28 fülke található egymástól egyforma távolságra (hogy mi volt a szerepük, nem tudni, mindenesetre a számuk árulkodó; emlékezzünk az **orvosságos kerek**ekre és a **naptánc**ra), továbbá 6 „szabálytalanul" elhelyezett nagyobb fülke a keleti és a nyugati oldalon. Ezeknek a szerepe az óra számlapjának számaihoz hasonlítható; például az északkeleti falon lévő ablaknyíláson betűző **napsugár a nyári napforduló** reggelén az egyik nyugati fülkére mutat.

Az anaszazik utódai, a pueblo indiánok ma is kivákban tartják szertartásaikat, és a **nyári napforduló** mindmáig a rituális megfigyelés tárgya náluk. Igaz, az ő **kiváik** szerényebb méretűek, földbe vájtak és **négy**szögletes alaprajzúak (elvétve a prehisztorikus **kivák** is azok), mé-

gis meghatározó jelképi szerepük van. Teremtésmítoszuk kulcsmotívuma ugyanis az alvilágból (anyaméhből) való fokozatos kiemelkedés. Hopi hagyomány szerint *az első emberek a Föld mélyén éltek, és csak hosszú vándorlás során értek ki a napvilágra.* A **kiva** tetőnyílása szimbolizálja ezt, míg a **kiva** tengelyében lévő *szipapu* (nyílás jelzése) a padozaton a mélyebb szintekről idáig vezető utat. Akoma indián tradíció szerint a **kiva**tető **4** tartóoszlopa azt az alvilágból az égbe nőtt **4** fát testesíti meg, amin az akomák a Föld méhéből felmásztak.

A síksági szkidi póni indiánok kerek „földkunyhó-temploma", közösségi háza szintén az univerzum földi tükörképe. Keleti bejáratát úgy alakították ki, hogy az év egy bizonyos napján a rajta beeső napfény a nyugati oldalon álló oltárra essék. A póni szent kunyhót is **4** oszlop tartja. Ezek a „mennyek oszlopai", s a pónik a Tejút **4** legfényesebb csillagával azonosítják őket: a fehér Siriusszal, a sárga Capellával, a „fekete" (kék) Vegával és a vörös Antaresszel. (E csillagokat jelképezhették az egyiptomi Nut karjai és lábai, melyekkel a tejútistennő a Földre támaszkodott, valamint a bibliai *„egek oszlopai"* és apokaliptikus lovasai. L. Jób 26,11; Jel 6,2.)

Kolumbia egyenlítői kogi indiánjainak szertartási kunyhója a „világorsót" formázza (e képzetnek számos párhuzama van). A kunyhó tengelye és tetőnyílása a **zenit**et keresztező égi egyenlítőre néz. **4** tűzhely található benne a mellékégtájak irányában, úgy elrendezve, hogy a **4** naptári fordulóponton a tetőnyíláson át más és más tűzhelyre süssön a Nap. *A kunyhó belső vázát és levélborítását jelképes értelemben a Nap szövi* a kogik szerint. *A földasszony teste a szövőszék, ennek **négy** sarka a **négy** tűzhely, rajta észak-déli irányban a képzeletben fölvetett láncfonal. Napférfi a vetélő, aki nappal fehér, éjjel fekete keresztszállal szövi földasszonyon az idő mintázatát.* (L. a szabályosan, hálószerűen beszőtt felső ég a gordiuszi csomóba gabalyodott alvilág képzetét a közép- és dél-amerikai kozmológiákban.)

A „szövés" a kogi világképben a közösülés euphémiája. Népmeséinkben is találkozunk a szövés = szülés, vetülés = vetélés analógiákra épülő szexuális töltésű mozzanattal (a *Két vitéz jóbarát*-típus mesében).

Olyan kép, amelyben a Nap az idő takácsaként lép elénk, az Óvilágból is ismert. A védikus szövegekben *az ég és föld közötti kapcsot a Nap szőtte szálak* (eredendően nyilván a **napsugar**ak) teremtik meg. A *Szatapatha Brahmana* a Nap által meghúzott és kifeszített égtájakat hasonlítja egy háló tartószálaihoz, a Napot pedig a pókhoz: *„A szövet takácsa az, aki ott fenn ragyog, mert úgy mozog a világok mentén, mintha szövet volna."* A Nap szövi a világot; a *Bhagavad-Gítá*ban **Krisna** a takács, mert ebben a költeményben ő a teremtő, akinek a kezei közt a mindenség szövete készült.

A metaforának bibliai párhuzama is van: *„Napjaim gyorsabbak voltak a vetélőnél..."* – panaszolja Jób (7,6).

A pueblo **kiva**, a póni és a kogi szertartási kunyhó nem obszervatórium, hanem naptár. Mexikó és Guatemala, Peru és Ecuador naptemplomai sem csillagvizsgálók, hanem szintén naptárak. Amikor ezek épültek, a hopi napnéző, a kogi **sámán** vagy a maja pap már tudni vélte korábbi nemzedékek tapasztalataiból mindazt, amit tudni akart. Az az égi üzenet, amit az év egy adott pilla-

natában a templom meghatározott helyén a Nap fénye vagy árnyéka a falra írt, mint Isten fényes ujja Belsazár lakomáján (Dán 5,5), vagy amelyet egy kiválasztott helyről megfigyelhető csillag sugároz, már nem mérési eredményeket tartalmaz, hanem ünnepre ad jelet, amiből viszont az egyszerű halandó is megtudhatja, hogy kitelt az idő, az év napjainak sorában ismét eljött egy fordulat.

Az egyiptomi templom éppúgy, mint a belső-ázsiai jurta és a póni földkunyhó a világegyetem kicsinyített, bár az említetteknél kétségtelenül grandiózusabb mása. Iszaptéglából rakott hullámvonalú külső kerítése a Földet kerített világóceánt jelképezte. Föld alatti tele kincstárai a Föld kincsekkel teli mélyét, járószintje a mi világunkat – az abból kinőni látszó növény formájú oszlopokkal együtt –, a falak felső sávja és a csillagos mennyezet az égboltot. A templomokat rendszerint kelet-nyugati irányban tájolták, **Amon-Ré** karnaki templomának **kapu**ja például a **nyári napfordulói napnyugta** irányába nézett, szentélye azzal átellenben a **téli napfordulói napkelte** felé. Itt, a keleti oldalon egy mellékkápolna állt egykor – ma már rom –, benne áldozati oltárral. GERALD HAWKINS archeoasztronómus szerint az oltárlap lett volna Egyiptom „Vatikánjának" jelzőberendezése; a kápolna ablakán betűző s az oltárra eső napfény a **téli napforduló** elérkeztét jelezhette a csillagászpapoknak. (A mondott oltárlap a hagyományos művészetek „közlékenységének" beszédes példája. A ráeső napfényben maga a tárgy világosít fel arról, kinek és milyen célt szolgált; a lap faragása a *hetep*, „áldozat" hieroglifa 8 ágú csillagát rajzolja ki.)

A templomokba beépített csillagászati tudásnak azonban többnyire már akkor is csak jelképes értelme volt. II. Ramszesz (Kr. e. 13. sz.) abu-szimbeli ünnepi templomát úgy tájolták, hogy a kelő Nap első sugara a fáraó februári születésnapjának reggelén tűzzön be a barlangtemplom legmélyén lévő szentélybe, és tegye láthatóvá, „keltse új életre" az uralkodónak a sötétben egyébként kivehetetlen szobrát. (A **sziklá**templomot az asszuáni gát építésekor hegyestül áthelyezték. Azóta az „ébresztő" **napsugár** már nem a megfelelő pillanatban csókolja meg a kő-Ramszesz homlokát.)

Egyiptomban az Újbirodalom korában a templomalapítási ceremóniák sorába tartozott a *„kötél kifeszítése"* szertartás. A fáraó kötelessége volt, hogy a *„kötél kifeszítésével"* az építendő templom főtengelyének irányát megszabja. Karnak, Dendera falainak domborművein látható a szóban forgó rituálé ábrázolása. Karnakban a fáraó előírás szerint, Szesat istennővel együtt feszíti meg a botjára hurkolt kötelet. Szesat az **írás** istennője volt, a király uralkodási éveinek és jubileumainak számontartója, az „építők úrnője", ez utóbbi szerepköréből adódóan ő, azaz papjai készítették el az épületek alaprajzát.

Egyiptomi hatásra vagy sem, de a bibliai leírás szerint Salamon temploma is tájolt volt; a bejárata keletre nézett. Itt, a keleti oldalon állt a két nevezetes oszlop, Jákim és Boáz, melyeknek inkább szimbolikus, mint építészeti funkciója volt. Nem támasztottak alá semmit, viszont a tetejükön arany gömbök voltak, amelyek talán a Napot és a Holdat jelképezték. Ha egymás mellett álltak – a szöveg ezt nem zárja ki –, arra is szolgálhattak, hogy a

templomból egy „néző" azt figyelje, mikor kel föl közöttük a Nap. A keleti tájolás és a zsidó naptár alapján ez elképzelhető, hiszen a **tavasz-** és **őszpont** idejére estek a zsidó újévkezdetek, s ekkor kel a Nap is éppen keleten (l.Kir 7,15–39).

A keresztények nem a zsidóktól, hanem a pogányoktól vették át a templomtájolás szokását (az első keresztény templomok épülése idején a jeruzsálemi templom már romokban hevert). A templomok szentélye eredetileg keletre, bejárata nyugatra nézett, de a középkorban már névadójának ünnepén kelő Nap szerint „keletelték" a templomot, vagyis a fénynek már csak egy naptári jelzőfunkciója volt; az, hogy patrónusának közeledő ünnepére emlékeztessen.

Közép- és Kelet-Európa első keresztény templomainak egyik alaptípusa centrális elrendezésű. A kerek vagy szögletes épületet, mely a Földet jelképezi, elkerekített kupola, az ég jelképe fedi le. („A **kör** ilyetén **négy**szögesítése" – a gyakorlatban a **négy**szög **kör**ösítése – valóságos építészeti program volt egykor, és a *„mint a mennyben, úgy a földön is"* eszméjének igazolását szolgálta szerte a világon.) Ez a templomtípus elsősorban családi kápolnákra, keresztelőkápolnákra, temetőkápolnákra és az ún. mindenszentek kápolnáira volt jellemző (jelesebb példái közül l. **Nagy Károly** aacheni palotakápolnáját, a pisai dóm battisterioját, a jeruzsálemi Szent Sír templomot), és az ókori (császári) mauzóleumokra valamint a római *„összes isten templomára"*, a Pantheonra vezethető vissza, végső soron azokra az újkőkori és bronzkori síremlékekre, amelyek közé **Newgrange** vagy a mükénéi Atreusz-sír tartozik. (A születés és halál, azaz keresztelés és temetkezés a „Nap véréből valók" esetében a Nap keléséhez és nyugvásához: **naptámadat**hoz és **napáldozat**hoz kapcsolódó események.)

A Pantheon (építése 125-ben fejeződött be) napóra volt. Kupolája középen nyitott, és a kerek nyíláson beeső napfény, a padozaton, falakon és a kupolán vándorló kerek fényfolt (a Nap földre vetült képe) tájékoztatta a templom papjait az idő napi, éves állásáról.

A Pantheon egyébként olyan, mint egy kőből emelt gigantikus jurta. A délre vagy keletre tájolt nomád jurta tetején lévő kerek nyíláson át a **sámán** az ott felállított **sámán**fára mászva társalkodott az ég szellemeivel, mindenekelőtt az „első **sámán**nal", a Nappal. A nyíláson betűző **napsugar**ak a sátornak mindig más részét megvilágítva úgy működtették azt, mint egy órát; a mongolok ezért osztják a jurtát **12** cikkelyre a **12** kettős óra szerint és nevezik el azokat a kínai zódiákus állatairól.

Az ég kupolája a hosszanti elrendezésű templomok építőinek képzeletét is fogva tartotta. A bazilika típusú templomok szentély felőli oldalához félköríves apszist tapasztottak az oltár fölé boruló negyedgömbhéj-boltozattal, amit a kora középkorban az égre való utalásul arany mozaikkal burkoltak. A **kereszthajó**s templomokban a „**négy**szög **kör**ösítését": a kerek kupolát a **kereszt**eződés alakította ki. (Az alaprajz a keletelésből adódóan egyben égtáj**kereszt** is.)

A hagyományos katolikus templom a már Egyiptomban alkalmazott elvet követi. Sírhelyül is szolgáló altemploma a halottak föld alatti világát, oszlopos járószintje, képekkel díszített oldalfalai a mi világunkat szimbolizálja – a fal- és oltár-

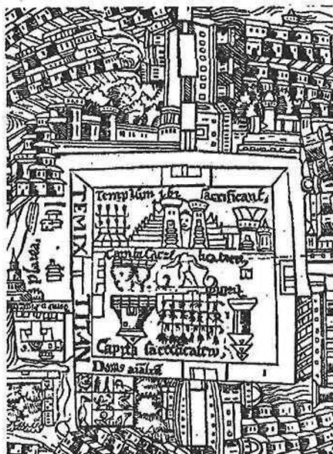
képek Urunk földi életének eseményeit, a szentek evilági cselekedeteit ábrázolják –, a *menny*ezet csillagos mintája vagy mennyországot ábrázoló freskója az eget jelképezi. Pogány templomokban az oltár a napisten földi „nyughelye" volt, az a hely, ahol egy kitüntetett pillanatban a napfény megpihen. A katolikus templomok oltárait két dolog szentelte meg igazán: valamilyen, lehetőleg magától **Krisztus**tól származó ereklye és az oltár tabernaculumában őrzött Oltáriszentség, Isten nap**korong** alakú **kenyér**teste. Az égen is látható egy „Oltár", az *Ara* (lat. „Áldozati asztal") csillagkép, mely a Tejút déli szakaszán látható, ott, ahol a **Nap** télen, „**áldozata**" idején tartózkodik.

Két tornyú templomok esetében még a homlokzat is az ősi mintához igazodik. A tornyok megfelelnek az egyiptomi pülonoknak, a köztük lévő **rózsaablak** pedig a pülonok közt kelő, nyugvó Napot idézi. És persze a templomot – nevének eredeti jelentése szerint – ma is sokszor körülkerítik.

Napvárosok

A szakrális épületek tervezői egy percig sem kételkedtek abban, hogy Isten látja művüket. Ezért olyan kifejezőek a templomok alaprajzai. A középkori székesegyházak felülnézetben Napot formáztak, görög vagy latin **kereszt**et, széttárt karú, Isten előtt **arc**ra borult emberalakot (ezt a tartást veszi föl a frissen felszentelt pap szenteléskor).

Az a szándék, hogy Isten figyelmét felhívjuk magunkra, a világi építészetben is kifejeződött. **Versailles** – mesterséges tavának óriás **kereszt**jével, a kastélyból sugarasan szétágazó utakkal szinte kérkedik vele, minek is képzeli magát gazdája. A **Napkirály** egy másik kastélyegyüttese, Marly az égből nézve a naprendszer makettje. Központi épülete a Napot, a környező pavilonok bolygókísérőit jelképezik.

35. Részlet egy 1524-ben rajzolt térképről, mely Tenochtitlan szent körzetét ábrázolja, a Nagy Templom piramisának két szentélye közt felkelő Nappal.

Régi időkben, amikor a szent és a profán még nem teljesen szakadt el egymástól, a világi települések alaprajza – még a római légiók ideiglenes katonai táboraié is! – a világot modellezték. Hát még az olyan állandó településeké, mint a „**Nap fiainak**" székvárosai, amelyek igazi „napvárosok" voltak. Így például az egykori nagy indián központok: **Cahokia** Illinois államban, **Pueblo Bonito** (**Chaco Canyon**) New-Mexicoban, **Teoti-**

huacan és **Tenochtitlan** Mexikóban, **Cuzco** Peruban.

Cahokia misszisszippi indián metropolisz – romjai 11 km-re fekszenek St. Louistól – tudatos kozmológiai terv szerint épült. A prehisztorikus város **négy** sarkát a főégtájaknak megfelelően földhalmok jelölik. **Cahokiá**ban száznál több halmot emeltek, soknak lapos volt a teteje, és épület (valószínűleg templom) állt rajtuk. Mások kúp alakúak, és sírokat rejt a belsejük. A legimponálóbb közülük egy 30 m magas, négy lépcsős piramis. A legtöbb halom és tér **négy**zet alakú, s egységesen a főégtájak szerint vannak tájolva. A romváros területén több „nap**kör**" nyomát is megtalálták, ezek szinte bizonyosan csillagászati mérésekre szolgáltak.

Tenochtitlan, az azték birodalom fővárosa, mely a nevét a város alapítási mondájában főszerepet játszó kaktuszgyümölcsről kapta, a Texcoco-tó közepén lévő szigetre épült. Ma Mexikóváros belvárosa áll a helyén. Az azték *Mendoza*-kódex illusztrációján *(9. rajz)* a tóvárosból szétágazó csatornák a **négy** világtáját jelölik. Egy, a hódítás idejében (1524) készült várostérképen jól látható, hogy **Tenochtitlan**t valóban az égtájak szerint negyedelték („városnegyed" szavunk világosan jelzi, hogy egykor nálunk is ez a felosztási elv érvényesült). A város, egyben a birodalom közepe a **négy**zet alakú szent körzet volt, közepén a Nagy Templom ikerpiramisával. A térkép azt a pillanatot örökíti meg – nyilván nem véletlenül –, amikor a piramis tetején álló két szentély, **Vicilopocstli** és Tlalok esőisten temploma között kikandikál a Nap *(35. rajz.* Vö. a *Bodley*-kódex piktogramjával: *21. rajz)*. A térkép szerinti helyzet a **tavaszi napéjegyenlőség**et jelezte. Egy 1532-ben írt krónikából azt is megtudhatjuk, hogy a piramis kelet-nyugat főtengelye kissé eltért a valóságostól, ezért az utolsó azték uralkodó, II. Moktezuma (†1520) le akarta bontatni, hogy újraépíttethesse.

Az Újvilágban ugyanaz az elv vezérelte a városépítőket, akár sátortáborról, akár faluról, akár fővárosról volt is szó, mint az Óvilágban: a körbe írt égtáj**kereszt**. Ezzel a jellel tucatszám találkoztak a régészek Közép-Amerikában, így a szent város, **Teotihuacan** főútvonalán, a város főtengelyét kijelölő egykori geodéták „mesterjeleként." E jel a településekben testet öltött, s ölt testet ma is *(36. rajz)*. Hasonló jel volt a már emlegetett egyiptomi „falu" hieroglifa: ⊗, s szintén a **kör** ***(kukeldas)*** illetve a **kör**be írt **kereszt** ***(sastepa)*** volt az iszlám előtti Közép-Ázsia és Perzsia városépítészetének geometriai egyszersmind elvi alapja.

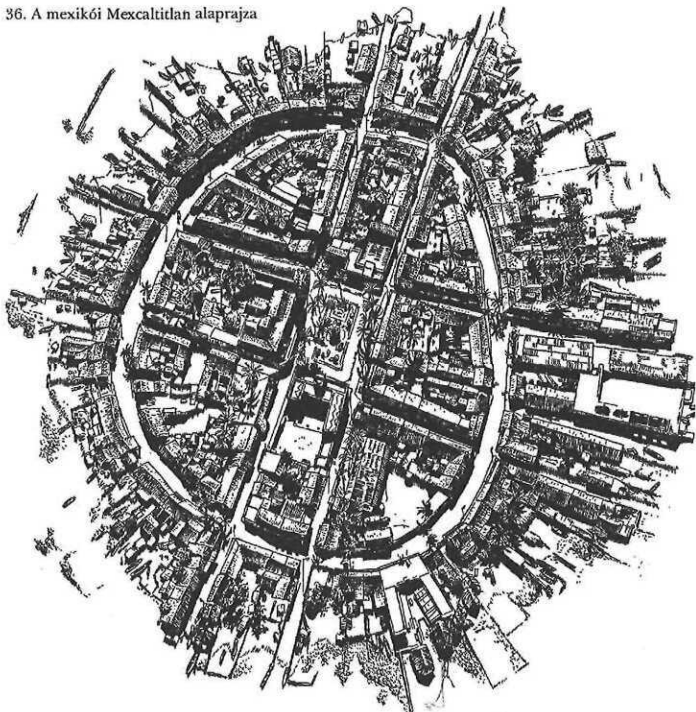
Peking az egyetlen létező főváros, aminek szerkezetét ma is az eredeti kozmikus tervrajz határozza meg. Még a legújabb kor építményei, a zászlórúd a Tienanmen téren, a Népi Hősök emlékműve, Mao mauzóleuma is a város észak-déli főtengelyébe, a Tienanmen és a Csienmen **kapu**k közé esnek. A Tienanmen téren a teret ketté osztó főtengelytől nyugatra áll az Országos Népi Gyűlés palotája; a keleti oldalról a Kínai Történelem és a Kínai Forradalom Múzeuma néz vele farkasszemet. Az északi Tienanmen **kapun** (a „mennyei béke" **kapu**ján) át az út egyenesen vezet az egykori császári palota együttes szívébe, a Tiltott városba, amelynek észak-déli tengelyében márványút visz a Legfőbb Harmónia csarnokába. Itt, a „világ közepén" állt a császár arany trónusa, melyről az uralkodó egyenesen a déli

Csienmen, azaz *„Nap-kapu"*-ra látott. A Legfőbb Harmónia csarnokának teraszán egy napóra áll; ez figyelmeztette a császárt az égi rendre, aminek szellemében kormányozni kellett.

Kínában nemcsak a császári főváros és a palota helyét, alakját, tájolását igazították az égi rendhez. A *geomantia* („földjóslás") – a *geodézia* („földmérés") egyszerre praktikus és szimbolikus formája határozta meg minden település, minden ház, egyáltalán minden lakhely fekvését, így a sírokét is.

A geomantia Európában sem ismeretlen, mint ahogy a napvárosok építése sem. A **kör**be írt **kereszt** alaprajzú Mexcaltitlannak szinte pontos mása a római alapítású francia városka, Bram (Kr. u. 333), és Nap formájúak a reneszánsz építészek ideális városai: mint az 1593-ban épült olasz Palma Nuova vagy az elzászi Neuf-Brisach.

36. A mexikói Mexcaltitlan alaprajza

A Nap égi háza

A mitopoétikus felfogás a napisten templomát a „**Nap házá**"-nak nevezte. Az aztékok a Nap-piramis tetején álló szentélyt hívták így *(37. rajz.* A *teokalli,* „szentély", „templom", szó szerint „isten háza"), a kaliforniai csumas indián **sámán**ok barlangszentélyeiket, ahol napábrázolásokat is találtak *(38. rajz),* s ahová a **téli napforduló**kor tűz be a napfény, szintén *„a **Nap házá**"*-nak nevezték ***(szapakszi)****.*

Magától értetődően az Óvilágban is használták ezt a fogalmat. Például Ninive, asszír főváros neve azt jelenti: *„A Nap otthona".*

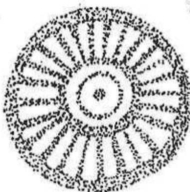
37. Azték templompiramis szobormakettje, a szentély helyén a napkoronggal. A lépcsőzet két oldalán a *nyúl* meg a *nád* hieroglifa látható. 1500, Mexikóváros, Museo Nacional de Antropologia

A halott **Nap háza** a sír. Egyiptomban a fáraók piramisai, Indiában a buddhista **sztupák** „napsírok" tulajdonképpen. A Nap földi házainak ajtaját „nap**kapu**"-nak nevezik, és ugyanígy hívták mindazokat a **kapu**kat, amelyek mögött a Nap felkelni, delelni vagy lenyugodni látszik, mint a pekingi császárváros déli, azaz fő**kapu**ját, s amelyeken át – mint ez a példa is mutatja – a Nap földi leszármazottai közlekedtek. Ilyen „nap**kapu**"-kat, más néven „Arany**kapu**"-kat minden nagy civilizáció fővárosában találunk. Rendszerint ezek a város, a palota vagy a templom fő**kapui**.

Egy zsidó hiedelem szerint *a befalazott jeruzsálemi Aranykapun, mely a kelő Nap irányába, egyúttal a temetőre néz, arrafelé, amerre a Dávid házából való királyok voltak eltemetve, csak a Messiás léphet a városba, s azért falazták be, hogy illetéktelen ne léphessen a küszöbére.* Bizáncnak sok **kapu**ja volt, a mondabeli *Botond azért zúzta be mégis pont az Aranykaput, mert ez volt a város fő**kapu**ja, s a jelképes gesztusnak* (a város képletes bevételének)*csak így volt súlya.* A nap**kapu**t arany borítása, szoláris szimbólumai és a bejáratát őrző napállatok: **oroszlán**ok, **szfinx**ek szobrai teszik fölismerhetővé. A világon mindenütt találunk ilyeneket a műkénéi **oroszlánkapu**tól Tiahuanaco nap**kapu**jáig *(39. rajz).*

A „**ház**" és annak „**kapu**ja" a Nap égi tartózkodási helyét is jelölheti.

Csumas hiedelem szerint *a Nap az égben is egy házban, mégpedig egy **kvarckristály** házban él.* (A **kvarckristály**nak ház formája van.) A **kvarc** mint „megszilárdult fény" Ausztráliától az Amazonasig a Nap és az ég **kristály**a a **sámán**isztikus hiedelmekben. Nyilván azért, mert színtelen lévén, nemcsak csillogva veri vissza, hanem meg is szórja, azaz felbontja a fehér fényt a szivárvány színeire, amire egyébként csak a Nap képes. (Emlékeztetőül: **kvarc** borítja **New-grange** falait is.) Persze ott, ahol **gyémánt**ra bukkantak, és csiszolni is tudták ezt a drágakövet – a **kvarckristály**t ter-

38. Küllős napkerék-ábrázolás a „Nap házából", Painted Rock, California

mészettől fogva síklapok határolják, a **gyémánt**ot nem feltétlenül –, ez utóbbi lett a Nap ékköve, hiszen mindazt tudja, amit a **kvarc**, csak még szebb és sokkal keményebb. (Gör. neve, *adamasz* „acél"-t, „**gyémánt**"-ot, szó szerint azonban „sérthetetlen"-t jelent. L. még a háromszögnél.)

Az első „napnézők", akik még nem építettek házat a Napnak, és barlangokat használtak naptemplomként, és azokat, mint a csumasok, talán ők is „ház"-nak nevezték. A **Nap** égi **házá**t oda képzelték, ahol az a „két horizonton", a „**fényhegyek**" közt fölkél illetve lenyugszik. A **kapu** a **fényhegy**ek közti barlangnyílás, amit a csillagos égen a Tejút hasadékainak (a tejútistennő vaginájának és végbélnyílásának illetve a szájának) feleltettek meg. A **kapu** és a ház metaforája naptári összefüggésben a fordulópontokhoz kapcsolódik. A **kapu**nak küszöbe van, s a Nap a **napéjegyenlőség**i pontokon úgy lép át, mint egy ajtó küszöbén; a **napforduló**kon viszont lelassul és megáll, mi-

előtt megfordulna, mintha egy kozmikus pillanatra megpihenne egy házban. (A hopik a téli és a **nyári napforduló** helyét a *„Nap téli és nyári házá"*-nak nevezik.) Ráadásul mind a **4** fordulópont küszöb is élet és halál között. Mivel a fordulópontokat *mindig* a látóhatáron kelő, nyugvó Nap helye szerint azonosították, ezért azok eleve mint élet és halál közti mezsgyék ragadtak meg az ember tudatában, lévén, hogy szemükben a látó*határ* fölötti Nap élt, a mögéje bukó Nap meghalt, de azért is, mert például a **téli napforduló**ban ténylegesen is a Nap újjászületésének helyét és idejét látták.

Hindu bölcsek szerint *a megváltás, a halhatatlanság csak a Nap* ***kapu****ján átkelve érhető el. A szibériai* ***sámán*** *a Nap* ***kapu****in* (a Tejút és az **ekliptika** kereszteződésein, ott, ahová a **téli** és a **nyári napforduló** esik) *áthaladva juthat el a felső vagy az alsó világba, az antik csillaghit szerint a lélek hasonló útra kényszerül lépni, amikor a túlvilágra indul, és* ***Mithras*** *beavatásra vágyó követőinek jelképesen ugyanezt az utat kell megtenniük.* ***Visnu*** *harmadik lépése* a *Rig Véda* szerint *Szúrjalokán (a „Nap lakhelyé"-n) át vezet.* Az *Upanisadok* így ír erről: az isten *„eléri a Napot; az megnyílik előtte, mint lyuk a* ***dobon****, rajta keresztül még magasabbra hág"*. A „nap**kapu**" más műveltségekben is jelképezhet lyukas nap**korong**ot, például Kínában és Szibériában; ilyen nap**kapu** a **sámán**jurtán lévő tetőnyílás. Ha a lyuk a nap**korong**on a „**kapu**", a **korong** maga a „**ház**", a (nap)istenség lakhelye. Ez a képzet szintén egyetemes: a hindu és a magyar hívő azért néz a Napba, hátha megpillantja a benne lakó Istent (**Jézust**, Máriát, a Szentlelket), az afrikai pigmeusok is azt hiszik, hogy ***Khmvum****, a teremtő alkalmanként a Napban lakik.*

Az ókori Egyiptom, Izrael és Hellász szintén ismerte és használta ezeket a fogalmakat. Az egyiptomi túlvilághitben a halott lelkének útja különböző **kapu**kon át vezet (a túlvilághit változásaitól függően: az Óbirodalom idején ez az út a napisten közbenjárásával, *„****Hórusz*** *létráján"*- vagy a sarkkörüli csillagok közé vagy a Napba visz; később az alvilágba, **Ozi-**

39. Napisten az ég kapujában, oroszlános ajtószárnyak közt. Akkád pecséthenger lenyomata. Kr. e. 3. évezred második fele. London, British Museum

rìszhez, de ekkor is a Nap útját járja a lélek; az **Ozirisz**-vallás szerint a Nap ugyanezt az utat teszi meg).

A kora középkorban felvirágzó héber misztikában, a kabalában a *Szefirot*-fa égi tövén a Nap **koronája** *(Kether)* ragyog. Itt, a dolgok égi gyökerénél van az úti cél. A zsidó misztikusok a Nap **kapuját** *G'bilon*nak nevezik, az út rajta át vezet a Kozmikus Trónhoz, Isten lábához. A kabala középkori alapműve a *Szefer ha-zohár*, magyarul: a „Ragyogás könyve".)

Az antik költők mitikus tárgyú költeményeikben magától értetődően használják ezt a metaforát; így OVIDIUS, amikor **Phaethónt** verseli meg:

„Nagyratörő Phaethon ámult, szemlélte e művet,
s íme a friss-éber Hajnal feltárta a fénylő
Napkeleten bíbor kapuját..."
(Phaethon: II. 111–113.)

És egy élő magyar költő:

„Emelj a napnak házat.
Cserepezd be az éjszakánkat."
(KOVÁCS ISTVÁN: *Csángók*)

A „**ház**" metaforát az asztrológia is használja. A horoszkópházak – eredetileg az **állatövi** jegyek – a Nap életútjának állomásait jelezték az asztrológiában. Jelentéstartalmuk ebben az ún. „világhoroszkóp"-ban, amelyben a **ház**ak és a jegyek (hónapok) sorszáma azonos – az 1. **ház** a Kos-jegynek, a 12. a Halaknak felel meg –, a Nap sorsára nézve igazít el bennünket. Láttuk, a 8. **ház** a „halál **háza**", s a világhoroszkópban a Skorpió a 8. jegy, a naphalál „térideje". Míg például a 10. **ház** a „nyilvánosság elé lépés" és „az anyával való kapcsolat" **háza**, s ez a napsorsot illetően a Bak jeggyel (hónappal) azonos, annak megfelelően, hogy a szoláris mítoszokban a Nap a Bak hónap elején, a **téli napforduló**kor hozza a világra anyja a napistent.

„…ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDÖKLETES…”

Az évezredeken át Napra aggatott jelzőkről, tulajdonságokról, képességekről, belőlük adódóan a napszimbólumok és metaforák lélektani hátteréről hasznos áttekintést ad a Nap asztrológiai jellemzése:

„Pozitív, tevékeny, ***tüzes****, férfias, szétáradó erejű. A teremtő erőt képviseli, az élet elvét általában, az erők forrását. Az emberben Nap-elem az egyéniség, a felsőbbrendű öntudat, az életerő (vitalitás), a férfiasság elve.*

Jellemformáló hatása: harmonikusan: nemes, egyenes, határozott, nagyvonalú és nagylelkű, nyílt, őszinte, öntudatos, méltóságteljes, önérzetes, melegszívű, jóindulatú, bátor, szabadság- és függetlenség-szerető, parancsoló, imponáló, tiszteletreméltó, ember- és társaságkedvelő, pompaszerető, igazságos, bőkezű, adakozó, segítségre kész, gyors felfogású, intuitív. – Diszharmónikusan: (…) dölyfös, önhitt, ellentmondást nem tűrő, túlzó, nagyhangú, kérkedő, bántóan nyílt, hiú, zsarnokoskodó, fölfelé alázatos, lefelé fölényeskedő és kemény, élvhajhászó, fecsérlő, érzéki, szenvedélyek rabja, nyakas, hajthatatlan." (Akárha **Apollón** vagy **Héraklész** jellemzését olvasnánk.)

„A szervezetben a szív, az ütőerek, a hát, elsősorban a hátgerinc" (vö. világtengely, naposzlop, **tűz**csiholó fúró, **Ozirisz** gerincoszlopa, a **dzsed**) *s a nagyagy áll a Nap hatásával közvetlen kapcsolatban. A hagyomány szerint a férfi jobb szeme, a nő bal szeme s általában a test jobb oldala áll különösen a Nap hatása alatt.*

A Nap a Teremtőeszme, a tiszta Gondolat (Logos) jelképe. Napjellegű minden, ami első helyen, magasan áll: uralkodók, államfők, nagybefolyású, előkelő emberek, magas rangú köztisztviselők, főpapok, vezetők; általában az állam maga, a hatóságok, a felsőbbség.

Nap-természetű fém az arany, a drágakövek között főleg a ***gyémánt*** *és a rubin."* (Az arany azték neve *teokvitlatl*, „istenszar", maja neve *tahkin*, **„Nap szara"** volt.)

„Férfi-horoszkópban a Nap a horoszkóp tulajdonosát magát, női horoszkópban az élettárs-férfit, minden horoszkópban az apát és a tudatos Ént jelképezi." (Baktay 1947: 108.)

Az asztrológia szimbolizmusát tárgyalva Baktay Ervin maga is hivatkozik a (mitopoétikus) hagyományra, amelynek az asztrológia csupán csak egy, bár igen fontos eleme. Mint látni fogjuk, a Nap szimbolikája megfelel az idézetben foglaltaknak, csak összehasonlíthatatlanul gazdagabb.

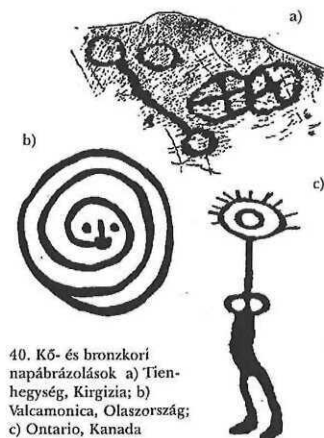
A régiek tapasztalata és tanítása szerint *minden mindennel összefügg, mindenek előtt a Nappal,* mint azt a hindu *szutratma-*doktrína vallja. Az összefüggés alapja rendszerint nyilvánvaló és hétköznapi. A gyümölcsöt a Nap heve érleli gömbölyűvé meg pirossá, és széles peremű, kerek, sárga **szalmakalap**pal és ugyancsak Nap alakú **napernyő**vel védekezünk ellene. (A

szalmakalapot, de még a **napernyő**t is sokan újkori találmánynak vélik, pedig használatuk már az ókorban elterjedt Európában is, nem csak Keleten.)

Az összefüggés többnyire jelképes értelmet nyer, s a szóban forgó tárgy kultikus tiszteletben részesül. A Nap érlelte **alma „aranyalma"**, a halhatatlanság és a tudás szimbóluma lett; a Nap heve ellen védő ernyő méltóságjelvény és a buddhista szimbolikában játszik főszerepet.

Kör, négyszög, háromszög

A Nap kerek. Minden kerek forma, ami felfogható szimbólumnak, vagy jel kiindulási alapja lehet (kinyílt virág tányérja, gömbölyű gyümölcs, kerek **arc**, tányér, **hordó**, vödör, pajzs, **kerék** és millió más), kapcsolatba hozható vele. Íme a Nap egy angol találósversikében:

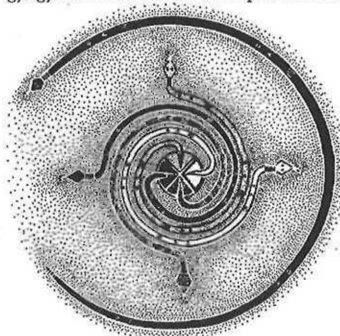
40. Kő- és bronzkori napábrázolások a) Tien-hegység, Kirgizia; b) Valcamonica, Olaszország; c) Ontario, Kanada

*„Piros, mint az **alma**,*
*kerek, mint a **labda**;*
*Túl a tornyon, szél**kakas**on,*
gurul magasabbra."

A **kör**, **sugaras kör**, koncentrikus **körök**, pontos **kör**, **kör**be írt kereszt közismert napjelképek. Esete válogatja, mikor jelképezik a nap**korong**ot és mikor a **kör** alakúnak hitt nappályát. A pontos **kör** például a Nap asztrológiai és asztronómiai jele. **Kör**e a geocentrikus világképnek megfelelően valószínűleg az ekliptikát, a közepén lévő pont pedig a Földet jelképezi. (De a jel levezethető a „lyukas" nap**korong** már említett képzetéből is.) Hasonló a helyzet az égtáj**kereszt**tel. A **kereszt** metszéspontjában mi vagyunk, csúcsain a **nappálya** fontos állomásai találhatók. A **kör**be írt **kereszt** az asztrológiában a Föld jele, de mivel a napjárást értelmezi, napjelkép is egyben. Az eredetileg ívelt szárú **szvasztika** (forgó **kereszt**): mely az egész világon elterjedt, ebből a jelből vezethető le. (Ha az égtáj**kereszt** csúcsain lévő „**napkapuk**" kinyílnak, a **kereszt** körüli **kör** megszakad, az eredmény a **szvasztika** lesz; a buddhista sztupa alaprajza is erre az elvre épül.) Napútjel a **kör**bezárult spirál (a **labirintus**), a Nap alvilágba vezető útját jelképezi. A jel lehet teljesen geometrikus, de ki is egészülhet szimbolizációra utaló elemekkel, például antropomorf jegyekkel. Mindkét típusra találunk példát már az újkőkorban *(40. rajz)*.

Ezek az ábrázolások nem öncélúak. Napórának használják őket; testet ölthetnek a kőnaptárakban, mint az árnyék vagy a fény útjába helyezett számlapok *(34. rajz)*. Mint mágikus jelek, a világos-

ságnak tulajdonított gonoszelhárító, mindent elrendező képességgel, a Nap gyógyító hatalmával állnak kapcsolatban.

41. Navaho homokfestmény

A spirál, mely a Föld „tekervényes belű” mélyére is utal, ahová temetkezünk, a Nap útja az alvilágba, de a Nap útját járó lelkéé is. Ezért hol **labirintus**nak hívják (a gör. *lab-*, *labr-* tőből képzett szavak a „sír tátott szája” jelentést társítják hozzá; l. *labé* „fogóhely”, *labropotész* „falánk”), hol spirálnak (a lat. *spiro* „lélegzem” igéből képződik a „lélek” jelentésű *spiritus*). Ha felrajzolják, az eltávozó léleknek készítenek jelképes visszautat. (Ezen tért vissza **Thészeusz** naphérosz a halált jelképező labürinthoszból.)

A többi jellel hasonló a helyzet. A navaho indiánok egykor hittek abban, hogy homokból készített szertartási napfestményeikkel a betegség minden fajtáját képesek kikúrálni *(41. rajz)*. Ezeknek a mágikus diagramoknak persze csak a váza egyszerű **kör** vagy más kerek napszimbólum. A navaho homokfestmények vagy a tibeti mandalák pompás díszítésű, részletgazdag képek, akárcsak a gótikus katedrálisok hasonló rendeltetésű **rózsaablak**ai vagy **labirintus**mozaikjai. A Nap égtáj**keresztes** **kör**étől vezet az út a **kocsikerék**hez. A **kerék** azonban nem csak a teherszállítást forradalmasította. Mint jel elvont eszmék hordozója lett l. Sors **kereke**, Szerencse**kerék** Európában, Tan **kereke** Indiában).

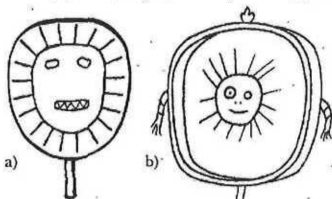
A Nap kerekdedsége más, hozzáfűzött elvont fogalomnak, például az igazság(szolgáltatás)nak is formát adott. PARMENIDÉSZ, görög filozófus (Kr. e. 5. sz) a Nap után az igazságot *„kerek”*-nek nevezi.

A kőbe vésett *„kerek igazsághoz”* ma is ömlik a Rómába látogató turisták áradata. A *Santa Maria in Cosmedin* templom előcsarnokában mered rájuk a Kr. e. 2. században faragott kerek márványarc, a híres ***Bocca della Veritá***, *„Az Igazság Szája”*, mely a Napot (?) mint büntető égi bírót ábrázolja. Ma is élő babona szerint, *aki hazudós, jobb, ha nem dugja a szájba a kezét, mert az leharaphatja (42. rajz).*

42. Az „Igazság szája” *(Bocca della Veritá)*, Kr. e. 2. század

Félig-meddig tréfás metaforákban, találós kérdésekben a Nap bármilyen kerek tárgy képében megjelenhet. Lehet **koszorú**, diszkosz, tányér, tepsi, tál, serpenyő (amiben sül éppen valami), kútvödör, (zsíros, vajas, **mézes**) bödön, (bo-

43. Naparcú sámándobok: a) ázsiai eszkimó, b) csukcs

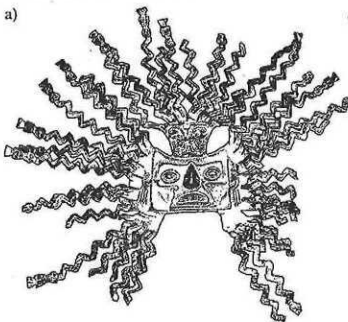
ros) kupa, lepény, labda, **gombolyag**, dinnye, **tök**, (piros, arany) kerek gyümölcs. Például:

„Van két vödör fenn az égben,
megmártóznak a tengerben;
mikor lemerül az egyik,
akkor jön föl épp a másik.
Mi az?
(A Nap és a Hold.)”

Nemcsak tréfás hasonlatok ezek, mitológiai vonatkozásban is beszédesek. Például a Napra alkalmazott fra. *poêle* nem csak „palacsintasütő”-t jelent, hanem „kályhá”-t, sőt meglepő módon „díszmennyeze-”t is (ami alkalmasint az ég jelképe) átvitt értelemben pedig „himlőhelyes **arc**”-ot, amilyen a palacsinta és amilyen a Nap – **napfolt**maximumok idején (a Nap „ragyáira” még visszatérünk). Hasonló asszociációkat kelt az ugyancsak fra. *galette,* „lepény”, „kerek pénz” szó is (a *galet,* „gömbölyű kavics” nőnemű alakja), amiről egy franciának eszébe juthat a „padlásszoba” *(galetas),* „fedett csarnok” *(galerie)* – vö. égbolt, mennybolt –, a „rüh” *(gale)* – vö. **napfolt**ok –, a „gálya” *(galère)* és a

44. Négyszögletes napok: a) Equador; b) Columbia; c) Bolívia, Tiahuanaco műveltség, 500–800 között

„Tejút" *(galaxie)*, amin a mítoszok napgályája közlekedett.

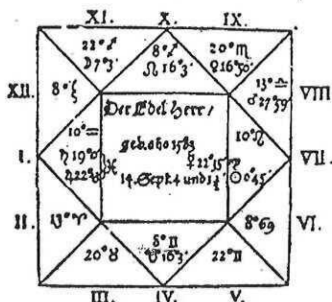
Naptojások. Inkább csak keleten: Szibériában, Indiában találkozunk velük. A **tojás**dad formának több lehetséges hiedelmi oka van. Az egyik az az elképzelés, mely a világot **tojás**ból, ovális magból eredezteti (***Hiranja-garbha*** a hindu mitológiában **Brahma** arany **tojás**a, amit a *Rig-véda* „ragyogó Nap"-nak nevez). De ovális a Nap aranyos növényeinek, a gabonaféléknek a magja is, és ovális az emberi **arc**, az pedig köztudott, hogy a Nap egyik legelterjedtebb „ábrázata" éppen egy lobogó haj keretezte emberi (isteni) **arc** *(43. rajz)*.

A négyszögletes Nap. Ez ellentmondás, mégis van rá magyarázat. A **4** nap- és évszak, a **4** égtáj, a **4** naptári fordulópont miatt a **4**-es a Nap egyik szent száma, mely különösen nagy becsben állt az Újvilágban. A maják például **Kinics Ahau** vagy **Ahau Kin(csil)** napistent egyenesen a **4**-es szám megszemélyesítőjének tartották. Az inkák pedig **Inti** napisten **arcát négy**szögletűnek ábrázolták *(44. rajz)*, s ez az ábrázolásmód elterjedt Dél-Amerikában. Az óvilágbeliektől sem volt idegen ez a forma. A Nap kínai írásjele 日 (*rì*) az írásmódból adódóan szögletes, de kerek formából fejlődött ki (⊙→⊖→⊟), és a szögletes **szvasztika**, spirál, **labirintus** éppoly ismert mindenütt, mint a **kör** alakú. A hindu mágikus diagram ***(dhúli-csitra)*** napábrázolása is lehet szögletes, és a **négy**szögletű szvasztikára megy vissza, amivel már 4500 éves Indus-völgyi tárgyakon találkozunk.

Végső soron a „**kör négy**szögesítésével" állunk szemben. Az ég (**kör**), Föld (**négy**zet) együtt jelenti a teljességet. De mivel a **kör** minden pontja egyenlő, az **ekliptika** „sarkalatos" pontjai földi viszonyítás nélkül megfoghatatlanok – az égtájsarkok csak a látóhatáron jelölhetők meg –, le kell hozni az anyagi világba, ki kell „sarkítani", s akkor kézzel foghatóvá lesz. (Az ember keze nyoma jobban szemet szúr ott, ahol prokrusztészi hajlandóságának engedve az erdőirtások, parcellák, utak, csatornák hálózatának, a települések, házak alaprajzának rácsába fogja a táj lágy hajlatait.)

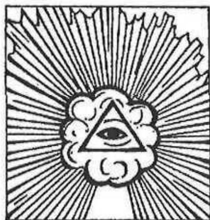
Ez fejeződik ki a **kör**be írt **négy**zetek (és **keresztek**) számtalan formájában is. Róma ősi, **négy**szögű *mundus*ában, amit **Romulus** kerek árokkal szántott körül, a Mandala egyszerre **kör** és **négy**zet vázú kompozíciójában, a sztupák alaprajzában. Ezért lehettek **négy**zet alaprajzúak a piramisok, a napoltárok és többségükben **négy**szögletesek a temp-

45. Egy Kepler által készített horoszkóp egykorú, négyzetes séma szerint

lomok, melyekbe azért beépült az égi **kör** a mennyboltot jelképező boltív, kupola formájában. Nem utolsósorban **négy**zet alakú volt sokáig az asztrológusok kifejtéshez használt sematikus horoszkópábrája – noha az eget másolta! – és ma is az a hinduk mágikus planétadiagramja *(45. rajz).*

Háromszögletű napjelkép is van, bármily hihetetlen. Az például az egyiptomi piramis, mely a „**fényhegy**ek" kőből

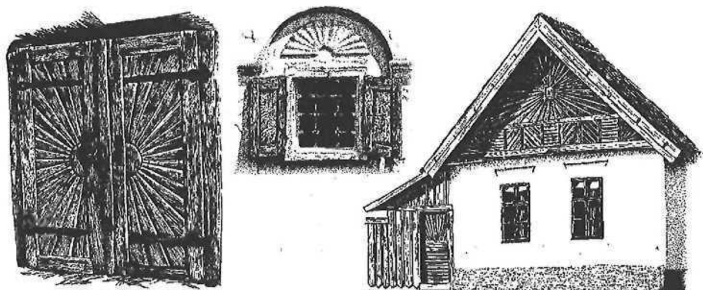

46.
Isten szeme a Szentháromság jelében

rakott mása. A „**fényhegy**", az *ahet* hieroglifa azt a helyet jelöli, ahol a Nap lenyugszik és fölkel, vagyis ahol – két hegy között – az egyik világból a másikba átlép. KÁKOSY LÁSZLÓ a **fényhegy**-metafora alapjának azt a valóban gúla vagy háromszög alakú fénypiramist tartja, mely Egyiptomban olykor **naplemente**kor a nyugati égbolton, **napkeltekor** keleten látszik (l. még „**állatövi** fény"). Magát a Napot is ábrázolják gúla alakúnak, amiből arra következtet, hogy a piramist napjelképnek is felfoghatjuk. Háromszögbe **kristály**osodó forma az egyiptomi **obeliszk**, mely a **napsugár** gránitba faragott (egykor aranylemezzel burkolt) metaforája. A **napsugar**akat pedig kis háromszögekből álló füzérek formájában ábrázolták (például a denderai Háthor templomban: *16. rajz*).

A piramisépítő mezo-amerikai indiánok kései utódainak, a vícsoloknak a szemében, akiknek a világképében a felső és az alsó világ két, talpával összeillesztett gúlát formáz, tehát oktaéder alakú, a **kristály**forma szintén alapvető szimbólum. (A vícsol gúla éppúgy világhegy és túlvilágra vezető út, mint az egyiptomi piramis.) Az ember hajlamos azt hinni, a piramisépítő egyiptomiak a világot ugyanúgy oktaéder alakúnak képzelték, mint szellemi rokonaik az Újvilágban. (A piramis belsejében a lefelé vezető aknafolyosók fordított piramist formáznak.)

Vícsol hiedelem szerint *a lelkek, köztük a **napgyermeké** is, akiből a Nap, **Táu** lesz, **kristály**szilánkalakban költöznek a Napba. E **kristály**ok a napisten részecskéi, megszilárdult apró madarak (**kolibrik**) vagy szárnyas rovarok, melyekben a **sámánok**, **orvosságos emberek** és a hagyománytisztelők lelkei öltenek formát, s érdemeik jutalmául válnak nap**kristály**okká. A **sámánok** lelkei abban a megtiszteltetésben részesülnek, hogy **Táut** elkísérhetik napi útján.* A vícsolok a „Nappal utazó" **kristály**okat házi szentélyekben őrzik, és ugyanúgy imádják őket, mint magát a Napot. „**Kristály**os" a kolumbiai deszanák világképe is, de az ő **kristály**uk hatszögletű.

És hát mi más lenne, mint „napháromszög" a Szentháromság **napsugar**as háromszöge? *(46. rajz).* A Szentháromság minden egyes személyéről a néphit tudni véli, hogy a Napban lakozik; Isten mindent látó **szem**ét egy hagyomány szintén a Nappal azonosítja – szó lesz róla alább –, s az egyenlő oldalú háromszög mint a tökéletesség jelképe is utal az isteni tökéletességű Napra.

47. Ahol bejő a fény – a padlásra, udvarra, szobába, színbe. Napsugaras magyar házorom, kapu, ablak- és ajtódíszek

Szeged népművészetének jellegzetességei a **napsugar**as oromdíszű házhomlokzatok. *(47. rajz)* Mint Bosnyák Sándor írja, a tető mintázatában *„a szegedi parasztok a 'napfelkeltét, a delelést, a napnyugtát' s alul a zárt rekeszekben az 'éjszakát' látják."* (BOSNYÁK 1974: 47.) BÁLINT SÁNDOR szerint e **napsugar**as háromszög szentháromság-jelkép volt, szerintem napszimbólum is. (A két nézet nemhogy megfér egymás mellett, az ókori Egyiptomban össze is tartozott; a kelő, delelő és a lenyugvó Nap alkotta a nappali triászt, mely kiegészült az éjszakai napisten személyével.)

BOSNYÁK SÁNDOR ugyanott írja, hogy *„a székelyek **napsugaras** kiskapuik **tizenkét** vagy tizenegy **sugarában** ('Júdás elhagyta **Krisztus** urunkat, ezért csak tizenegy **sugara** van a Napnak') **Jézust** látják"*, pontosabban szólva, a **Krisztus** napistent körülvevő apostolokat, *„A tizenegy vagy **tizenkét** sugarú Nap országszerte ismert, Szentgálon pl. egy juhász borotvatokjának felső részén látható."* (Egy birtokomban lévő mexikói **tükör** aranyozott fakerete 11 **sugarú** Napot formáz. *Képét l. a borítón*)

Tűz, levegő, föld, víz

A **4** elem az Óvilág nyugati részén és az 5 ágens keleten (**tűz**, víz, föld, fém, fa), amiket pontatlanul „elem"-nek is neveznek, mind kapcsolatban állt a Nappal, az anyagi világ teremtőjével.

A **tűz** magától értetődően. A Napot minden **tűz** ősforrásának hitték. **Tüz**et vagy 1 millió éve rakott először az ember. Eleinte bizonyára **villám**sújtotta fákról, erdő**tüz**ekről „gyújtott rá". De talán annak is százezer éve már, hogy két fadarab összedörzsölésével maga csiholt **tüzet**. Ez a módszer – évezredeken át az egyetlen – ihlette a **tűz** eredetéről szóló mítoszokat; mind arról szólnak, hogy az ember végső soron a Naptól nyerte. A Nap *(**tau**)* totemhez tartozó indonéz **tauk** úgy mesélik, hogy *az első **tűz** a **tau**-fa, a Nap fája és a rátekeredő lurek lián közösüléséből* (egymáshoz dörgölődéséből) *született*. Az ausztrál őslakók és a pápuák szintén totemőseik nemi aktusából származtatják a **tüz**et. Indiában, Mexikóban, több afrikai országban a rituális **tűz**gyújtáshoz használt két fadarabot férfinak és

nőnek nevezik. A maorik és az északnyugati part indiánjai hasonlóképp magyarázzák a **tűz** keletkezését. Az a kép, hogy *a Nap a világfa odvában születik* – Kínában ezért kapcsolják a fa ágenst kelethez (a magyarban a „születik" értelmű *keletkezik* képződik a *kelet* szóból, l. még *kikelet* szavunkat) – összefügg azzal, hogy az „apafa" dörzsölésétől az „anyafa" lyuka parázslani kezd. A világfa tetején ragyogó Nap ábrázolása égő, **villám**sújtotta fa látványát asszociálja. (A **villám**, ha lesújt az égből, a fa tetejét gyújtja meg. L. még a gömb**villám**ot, a **hajó**árbocok csúcsán **villám**ló, „Szent Elmo **tüzé**nek" nevezett jelenséget, *ég* szavunk kétértelműségét.)

A **villám** eső- és viharistenek attribútuma ugyan, ám ezek az istenek szoláris tulajdonságokkal is rendelkeznek, illetve gyermek- és ifjúkorukban maguk is napistenek voltak. Egy hagyomány a **villámot Hélioszn**ak tulajdonítja. E nap-isten nem az olümposzi istenek körébe tartozik, mint **Zeusz**, aki viszont maga is napistenként kezdte. A mai görög és balkáni ortodox néphit **Héliosz**t és a viharisteni tulajdonságokkal felruházott **Szent Illés**t váltig összekeveri. A nyári **Illés**-nap (júl. 20.) körüli viharokat kísérő **villám**lást és mennydörgést **Illés ostor**pattogtatásával, szekerének dübörgésével magyarázzák. A gnosztikus **Jao** (**Jahve**) isten kezében **Héliosz villám**ló **ostor**a van *(48. rajz)*.

Azok a fegyverek (hajítódárda, **lándzsa**, balta, **íj** és **nyíl**), melyeket az újkőkori, bronzkori sziklarajzok napos, naptestű férfialakjai szorongatnak a kezükben *(2. rajz)*, nem annyira a Nap **sugar**ait, mint inkább a **villámot** jelképezik. Történelmi időkben az égi hajítódárdák, a kánaánita **Hadadé** vagy a skandináv **Ódiné**, a viharistenek mennyköveit jelképezték, a balta és **Zeusz** germán megfelelőjének, Thornak a kalapácsa a néphit tanúsága szerint szintén mennykőjelképek. (A balta, bárdszerűen ívelt élű pengéje miatt – a krétai kettősbaltáké például ilyen – a növő, fogyó Holdhoz hasonlít, s a *vizes* holdistenség attribútuma volt.)

A *levegő* áttételesen tekinthető a Nap elemének. A Nap a levegőégből, a levegőn át **tűz** le reánk, s a régiek tisztában voltak azzal, hogy levegő nélkül nem élhet meg a **tűz** (már rézkori kovácsok is fújtatóval élesztették a **tüzet**). Ezt szimbolizálja a védikus **tűz**oltár, amihez **Visnu** 3 lépésének megfelelően 3 lépcsőfok vezet. Ezek a **tűz**, a szél- (vihar) és a Nap (**Agni**, Vaju, **Áditja**) egyetemes világosságát jelképezik. Ezen a lépcsősoron járnak föl s alá ég és föld között a **Szúrja** napisten leheléte által életre keltett istenek.

A *föld* nem napelem, de a földanya hozza a világra a **napgyermeket**, a napférfi őt termékenyíti meg, és amikor halni tér, a föld alá megy. A földelem (és a fém ágens) mindemellett fontos szerepet játszik a Nap megtestesüléseiben, tőle származik, mint hitték, a Föld minden aranya (mint a Nap megszilárdult szara, **könnye**, vére). Templomai, képmásai elpusztíthatatlan kőből és romolhatatlan aranyból készültek. A halott Napot, mivel a Föld felszíne alatt tartózkodik, kővé váltan képzelték el; a hegyek mögött lebukó Nap értelemszerűen „meg-

kövesedik". A bibliai **Sámson** föld alatti *börtönben szenved, és malomkő a terhe* (Bír 16,21). **Sziszüphosz** az *alvilágban* a Napot szikla alakban görgeti.

A *víz* aztán tényleg nem tűnik napelemnek, a **tűz** után leginkább mégis ő mondható annak. *„Víz szülte a tüzet"* – írja a *Rig-véda*. Sok ősi elképzelésben e két ellentétes elem eggyé válik a legfőbb Egyben, a Napban, és kiegészülve a két halványabb karakterű elemmel, alkot teljességet (**tűz** és a levegő az ég, a föld és a víz a Föld eleme).

Az ember hacsak tehette, víz mellett települt le. Nem szorul magyarázatra miért. Onnét nézve a Nap vagy a vízből emelkedett ki, vagy a vízben „szentült le". Ősi kínai rege szerint *a Nap Kelet völgyének a tavából kel föl; **Hszi-Ho**, a 10 Nap anyja reggelenként ebben a tóban fürdeti gyermekeit.*

Versailles napkirályi szimbolikájának központi témája a vízben lenyugvó Nap. A nagy **Apollón**-kút szoborcsoportja azt a pillanatot örökíti meg, amikor a napisten fogata nyugaton vizet ér. *(Az ókori Rhodoszon, **Héliosz** szigetén évente egyszer lovasfogatot hajtottak egy sziklaszirtről a tengerbe, áldozatul a tengerbe bukó Napnak.)* Egy másik **versailles-i** szoboregyüttes a **XIV. Lajos arc**vonásait viselő **Apollónt** Thetisz víz alatti barlangjában, a tengeristennő udvarhölgyei körében ábrázolja, amint felkészítik az éjszakára, a *Grand Couchée*-hez. Egy harmadik kút szobraiban **Apollón** gyermekkorának az az epizódja elevenedik meg, amikor *anyja, Létó békákká varázsolja az ivóvizüket összezavaró pásztorokat.*

A Nap és a víz jelképes összetartozása fennmaradt a vallásos keresztény szimbolikában is, és a *Szentírás*ig vezethető vissza, **Krisztus**nak az Atyától örökölt vizes csodatetteihez, amilyenek például a vízenjárás és a vihar lecsendesítése. (Mt 14,25; Lk 8,24. Csak égitestek „járnak", lebegnek a víz felett, és csak derült időben csillapodik le a viharos tenger.) Csontváry pontosan tudta, mit csinál, amikor a *Mária kútja* képen a Szűzanya és a gyermek **Jézus** mögé a forrás vizéből kiemelkedő óriás Napot festett.

Elterjedt képzet a férfias **tüz**et a Naphoz, a nőies vizet a Holdhoz (az **„éjjeli Nap**hoz") társította. De Hestia **tüz**e vagy az a **tűz**, ami a földanya méhében parázslik, nőies, míg az eső, a mennyei ondó férfias. Ellentmondásos a kép. Talán ez magyarázza, hogy egyes műveltségek miért bizonytalanok a napisten nemét illetően. A németek azt mondják: *die Sonne,* noha az indogermán napisten férfi; a héber „Nap", ***Semes*** androgün, azaz hím- és nőnemű egyszerre; Indonéziában biszexuálisnak mondják; Japánban és Kínában újabban vitatják, hogy **Amateraszu** és **Hszi-Ho** valóban nő lett volna.

Ugyancsak elterjedt képzet szerint a régiek termékenyítő erőt tulajdonítottak a Napnak, a meddő nők kitárták ölüket a **napsugar**aknak, így remélték, hogy megfogannak. A hiedelem szublimált változatában a **napsugár**nak csak az a szerepe, hogy a lelket az anyaméhben formálódó magzatba juttassa.

E termékenységi babonában a víz is helyet kap. Indiában *a meddő nő, ha gyermeket akar, meztelenül a vízbe áll, és arcát a Nap felé fordítja.* Bengáliában *a gyermektelen asszonyok ma is elmennek **Dharma** templomába abban a reményben, hogy a termékenység „napvíz"-ének egy csöppje legalább a fejükre hull, amikor a szoláris **Dharma** Thakur istenség szobrát megfürdetik a*

folyó vizében. Együtt szerepel a **tűz** és víz az indiai halotti rítusokban. A hinduk elégetik halottaikat – aki teheti, a szent Gangesz partján –, és a folyóba szórják a hamvakat.

Az etruszkok **Héraklészt** (Herklét) a „**Tűz** ereje"-nek nevezték, s előszeretettel ábrázolták úszás közben. Görög vázaképeken **Héraklész Héliosz** arany cséjében – a nap**korong**ban – ringatózik a vízen *(49. rajz).* Napistenek és -héroszok vízen érkeznek az életbe (például a görög **Perszeusz** és a zsidó **Mózes**), és úgy is távoznak innen (az egyiptomi **Ozirisz** vagy a kelta Arthur).

48. Római Jao (Jas, Jaw) gemma, 3. század

Még meglepőbb, hogy a Nap gyakran mint a vizek adományozója jelenik meg (ami magyarázza, hogyan lesz a **napgyermek**ből férfikorba lépve eső- és **villám**isten). *Mózes, miután száraz lábbal átkel népével a tengeren, **tüzes** istene segedelmével egy keserű forrást megédesít, máskor botjával fakaszt a **sziklá**ból vizet* (Kiv 15, 23–25; 17,5–7). ***Sámson** egy szamár állkapcsából fakaszt forrást* (Bir 15,19), *az iráni **Mitra** a **nyilá**t lövi a kősziklába, hogy a víz megeredjen, a népmondák **Szent László**ja* (igazi naphéroszi alak) *bárdjával lékeli meg vízért a hegyet. Ha a népmesék szoláris hőse **arany vesszejével** megüti a földet, nagy víz támad* (*A rest fiú* mesetípus keretében). A vízfakasztó varázseszköz a napisten **Föld**et termékenyítő falloszát jelképezi, a víz pedig – mint az esőistenek esetében az eső – a spermája.

Szoros kapcsolatban áll a Nap arany**kosa** a vízzel. Egyiptomban a **kos**istenek a Napot és a Nílust testesítették meg. **Hnum kos**isten a Nílus forrásának volt az őre, ő „jelezte" a közelgő áradást az első katarakta alatt, Egyiptom déli határán lévő kultuszhelyén, Elephantinében. **Amon Ré**vel egyesülve a Nap **kos**istene lett, de a nevét, ami egyiptomi nyelven *„Rejtőzködő"*-t jelent, a líbiai berber *aman, „víz"* szóval is kapcsolatba hozzák (sivatagi ember számára létkérdés, *rejt*-e a homok *vizet). **Amon*** az éjszakai vizein hajózó Napot testesítette meg.

A görög mítosz **aranygyapjas kos**a, a **tavaszpont**on, a Kos csillagképben álló Nap állatjelképe, *Poszeidón tengeristen gyermeke.* (Poszeidón hónapjára, a Halak havára Kos hava következik úgy, ahogy az apa helyét a fiú foglalja el.) Hogyan lett a **kos** napállat, egyszersmind a vizek gyermeke?

A **bárány**ok feláldozásának közel-keleti szokása s az ebben gyökerező **kos**kultusz az újkőkorig vezethető vissza. Az áldozat ideje a tavaszelő, az esős időszak közepe. Erre az időszakra, február elejére esik ugyanis a **juh**ok ellése. Innen az állatisten vizes természete. (NB. a Kos csillagkép akkortájt februárban adott otthont a Napnak.) Egyiptomban a **kos**kultusz akkor váltotta fel a **bikáét** – korábban a **bika** is kapcsolatban állt a

Nappal és a vízzel –, más szóval, **Amon** akkor lett napállattá, amikor rájöttek, hogy időközben – a precesszió következtében – a Kos csillagkép **tavaszi napéjegyenlőségi** „jegy" lett, vagyis a Nap már a **tavaszponton** lép a Kos csillagképbe. Ekkor lett a Kos „**tüzes** jegy".

A **tűz** és víz ilyetén kombinációja egyáltalán nem volt idegen az egyiptomi embertől, hiszen a szinte örökösen tűző Naptól és a Nílus éves áradásától *együtt* függött az élete. Az áradás a legforróbb nyárban (júl. 19-e táján) érkezett meg, amikor a Nap éppen átlép a „vizes" Rákból a „**tüzes**" Oroszlán jegybe. Erre emlékeztetett az égen, hogy a „**tüzes**" Oroszlán csillagképet a „vizes" Hydrán taposva jelenítették meg *(50. rajz)* – *hüdra* görögül „vizet", „víz**kígyót**" jelent –, s hogy a hónap egyik egyiptomi dekáncsillagképe **oroszlán**fejű **kígyót** ábrázol. Ugyanilyen megfontolásból díszítik a denderai Háthor-templomot – egy olyan országban, ahol igen ritkán esik az eső! – vízköpő **oroszlán**fejek. A témához tartozik, hogy **Ozirisz**, a meghaló és feltámadó napisten egy másik aspektusában a leapadó és kiáradó Nílust személyesítette meg.

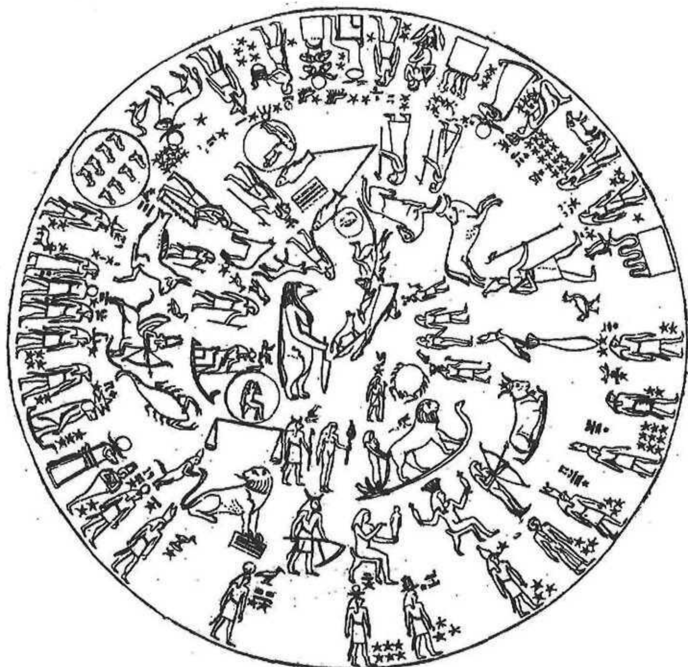
A **bárány**, (**nap**)isten **gyermek**, áldozat, víz a *Bibliá*ban is összetartozó fogalmak. *Ábrahámnak fiát kellene föláldoznia Istennek, Isten azonban az áldozatot egy **kossal** váltja meg* (Ter 22). A bibliai történet görög párhuzamában *Athamasz királynak Phrixoszt (a „Göndör"-t) kell feláldoznia **Zeusznak**, az ő kezét nem angyal, hanem **Héraklész** naphérosz fogja le, és **Zeusz** sem akármilyen **kost**, hanem az **aranygyapjast** küldi Athamasznak Phrixosz helyett.* Ettől a ponttól a két történet más-más irányt vesz, a leírtakból mégis tudható, Ábrahám áldozatának mi volt a csillagászati jelentése. Az ószövetségi korban a zsidók ***bárányt** áldoztak Peszáhkor* (a **tavaszpont** utáni holdtölte alkalmával), és bár ehhez történelmi magyarázatot fűztek (Kiv 12.), az áldozati állat és az áldozat időpontja a bizonyosság amellett, hogy a húsvéti

49. Héraklész a napserlegben. Attikai vázakép, Kr. e. 5. század

báránynak köze volt a „Napba öltözött" Kos csillagképhez.

Egy másik bibliai történetben a **bárány**gyapjúból facsarni lehet a vizet. Az elbeszélés hőse, Gedeon („Fanyűvő", „Nagy harcos") küldetését Istentől különös módon tudakolja meg: *„Ha csakugyan az én kezem által akarod megszabadítani Izráelt, a miképpen mondottad, íme egy fürt gyapjat teszek a szérűre, és ha csak maga a gyapjú lesz harmatos, míg az egész föld száraz leénd: erről megtudom, hogy valóban az én kezem által szabadítod meg Izráelt, a mint mondottad."* (Bir 6,36–37.) Gedeon, aki több naphéroszi adottsággal rendelkezik, azonosítja magát a gyapjúval, és csak akkor tekinti magát megváltónak, ha Isten

50. A denderai zodiákus. Római kor. Párizs, Louvre

csak az őt szimbolizáló gyapjúfürtre küldi az életet jelentő égi harmatot. (Vö. azzal, hogy alkalmasint a **bárány**felhőkből is facsarni lehet a vizet.)

A vizes napállatok sorában a Bak csillagkép érdemel még különös figyelmet. A csillagképet kezdettől fogva halfarokkal ábrázolták. A **hal**farok a „télvíz" és a világot kerítő égi óceán mélyének a jelképe, s a Bak havát indító **téli napfordulóra** utal, amikor a Nap megszületik – ezúttal mint gödölyeisten.

A pikkelyes állatok általában a víz megtestesítői, ezért a „napvíz" többnyire a Nap ősellenségében, a sárkány**kígyó**ban ölt testet, aki viszont a Nap anyja is. Ám a **kígyó**ban a „nap**tűz**" is megtestesülhet.

Nommo, az afrikai dogonok Prométheusza, aki ellop egy darab Napot, hogy **tűz**zel szolgáljon a dogon kovácsoknak, kétnemű lény, **kígyó**szerű végtagokkal.

Egyiptomban a fáraó **koronáján** a rossz szándékkal közeledőt a **tűz**köpő

ureuszkígyó, Utó (a „Nap **szeme**") tekergő képmása riasztja el.

Mózes a pálcát, amellyel vizet fakaszt a sziklából, kígyóvá tudja változtatni (Kiv 7,9–12). *Isten a pusztában zúgolódó zsidókra **tüzes kígyókat** küld, majd, amikor megszánja őket, azt tanácsolja **Mózes**nek, hogy csináljon egy **rézkígyót**, az megszabadítja a hozzá könyörgőket.* A *Szentírás* tanúsága szerint e **kígyó**bálványt Ezekiás (Hiszkija) király idejéig (kb. Kr. e. 724–695) a templomban őrizték. A keresztény szimbolika a „**tűz**zel keresztelő" **Krisztus** előképének tartotta a fára szegezett réz**kígyót** (Szám 21,6 skk; 2Kir 18,4). A gnosztikusok Istent (**Jaot**) kakasfejjel és **kígyó**- vagy **hal**farokkal ábrázolták. Az előbbi az égi **tűz** (a világosság), az utóbbi a vizek urának mutatja (48. rajz). Több száz idézettel támaszthatnánk alá az ószövetségi Isten hasonlóan kettős: **tüzes**, vizes természetét.

Cauthának, a lenyugvó Nap etruszk istenének hüllőbőre van. A képet kétségtelenül az ihlette, hogy a nyugati tengerbe merülő Nap „bőre" vizes lesz, miként a hegyek mögé bukó Napé „köves". A **halott nap**hérosz kővé, **kígyó**vá változása analóg mozzanat. Annál is inkább, mivel a **kígyók** jobbára a szárazföldön élnek. A halált jelképezi, hogy a föld alatt fészkelnek, és téli álmot alusznak; a feltámadást, hogy vedlenek. (Vö. **a sziklá**ból születéssel.)

A **kígyó**bőr és a kőburkolat megfelelése pozitív értelmet nyer az északi szágák naphéroszának történetében. ***Sygurd*** (ném. **Siegfried**) *a megölt sárkány vérében megmártózik, ettől sérthetetlen lesz; kőkemény sárkánybőr szárad rá, amin kicsorbul a kardpenge.*

Brahmanista felfogás szerint ***Agni****, a tűz istene* (szoláris jellegéből adódóan) *nap-nap után a tengerből születik. Miközben **Agni** a világ időleges megsemmisítésén és megújításán fáradozik, **Visnu** az ősvizeken ringatózva, az Ananta* („Végtelenség") ***kígyó** hátán alszik.* Ananta legyezőszerűen szétterülő **7** feje mint a **dicsfény** keríti az alvó isten **arcát**, s ez a **kígyós glória** megfelel **Sámson, Mithras, Világügyelő Férfi 7** ágú hajfonatának, **koroná**jának.

Kínában a termékenység és megújulás mint **Fu-Hszi** nap- és Nü-Va holdistenek **kígyó**farka fonódik egybe a **tao**ista teremtésmítoszban. Kínában a sárkány jang és jin lehet. A hímnemű égi sárkány, a „kiváló értelmű lény" a halhatatlanság és a gyógyítóerő birtokosa, az eső, az időjárás, a termékenység **tüzes** ura, a kelet égtáj védnöke, a **Nap fiá**nak, a császárnak a címerállata. Sokszor ábrázolják együtt a Nappal és a Holddal. (A nőnemű jin-sárkány a kaotikus alsó vizek úrnője, igazi sárkányanya.)

Japánban a vízbe hanyatló, vízből kievickélő Napot **béka** jelképezi. A futamigaurai tengerparton, ahol a japánok újévkor köszöntik a felkelő Napot, óriás bronz**béka** látható a parti köveken, amint éppen kimászik a tengerből.

A hopik, *amikor esőt kérnek a Naptól* (!), *a **kígyó**antiloptáncot járják el neki, s a négy égtáj felé **kígyókat** eresztenek szabadon (41. rajz).*

Végül, egy példa a Nap és a **4** (5) elem összetartozására. Az aztékok mitikus történelmüket 5 korszakra osztották; mindegyikben más Nap uralkodott. *A **4** **Jaguár Nap** az első korszakon, a **4** Szél Nap a másodikon, a **4** Eső Nap a harmadikon, a **4** Víz Nap a negyediken és a **4*** Földrengés Nap

az utolsón. Felfogásuk és a kínaira emlékeztető öt elemű felosztásuk szerint az egyes korszaknak „elemi” pusztítás vet véget: **tűzözön**, tornádó, vízözön stb.

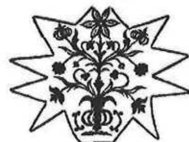
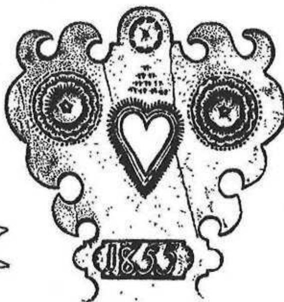
„Világ világa, virágnak virága”

Világ és *virág* szavunk rokon hangzása megihlette a nép képzeletét is. A világ világosságot ad – l. mécsvilág, napvilág –, és a virág mint napábrázolás a népművészetben a leggyakoribb *(51. rajz).*

A *„világ világa”* Istent, Isten világosságát jelenti a hívő keresztény és muszlim szemében. Tanú erre az *Ómagyar Mária siralom,* s így nevezi a *Korán.*

Az isteni fényesség virágos ábrázolásának hagyománya van. Az egyiptomi **napgyermek** a vizen(!) nyíló **lótusz**bimbóból „kel ki”. Indiában is az ezerszirmú **lótusz** jelképezi a Nap **sugar**ait, a kinyílt virág a **dicsfény** az isten feje körül. A **lótusz** növekedése során keresztülmegy az elemi létformákon: a tófenék fekete iszapjából (tk. a *föld*ből) a *víz* homályán át jut a *levegő*re, hogy ott kinyílva az égi ***tűz*** jelképévé váljék. Kínában a **lótusz** a legnaposabb évszak, a nyár jelképe. Az egyiptomi művészetben a Napból záporozó virágok jelképezhetik a **napsugarakat**, a fény kvantumait *(3. rajz).* KÁKOSY LÁSZLÓ a „virágkvantumot” a másik jellegzetes egyiptomi napfény-ábrázolás, a „fényháromszög” elnövényesedett formájának tartja *(15–16. rajz).*

A napszínű, fehér, sárga, piros virágok, különösen a fészkesvirágzatúak, amilyen a margaréta vagy a kokárdavirág, s amelyeket, ha frontálisan ábrázolják őket, körzővel könnyű megszerkeszteni, általában napjelképek. A népművészet minden olyan virága, aminek nincs szára, szinte bizonyosan égitestet jelképez. Ismerve a Nap növényi szimbolikáját, még a leveles, száras virágok is – kozmológiai szinten – többnyire a Napot szimbolizálják. A szár hosszától, a virágzás idejétől függ, hogy melyik napszak, melyik évszak Napját.

51. Virágnapok a magyar népművészetben

Napnak szenteltek sok tavasszal, a földből az újjászülető Nappal együtt kibúvó virágot: ibolyát, kökörcsint, szellőrózsát, jácintot. Ezek a virágok a mitikus hagyomány szerint a napisten, de legalábbis szoláris karakterű vegetációs istenek véréből sarjadtak. *Az ibolya **Attisz**éből, a kökörcsin és a szellőrózsa Adoniszéből, a jácint **Hüakinthosz**éből.*

Hüakinthoszt egy görög elbeszélés **Apollón** tragikus fiúszerelmének mondja, a tudós magyarázat azonban a virágnevű hérosztőősi napistenségnek tartja, akit **Apollón** megölt, hogy helyét elfoglalhassa. Történetük szerint *a két ifjú diszkoszhajításban versengett egymással – a repülő diszkosz jelképezi a Napot –, amikor Zephür, a nyugati szél eltérítette Apollón diszkoszát, s az **Hüakinthoszt** halálra sebezte.* (Azért Zephür, mert a halál nyugatról fenyegeti a napistent, hisz' nyugaton bukik le, és mert a nyugati szél hozza a Napot eltakaró esőfelhőket.)

A nyáron nyíló, hosszú szárú virágok, például a napraforgó, vagy a népművészet „virágfái" a magasra hágó Napot jelképezik, az őszi „aranyvirág", a krizantém pedig az ősszel meghaló Napot. Ezért *is* lett halottak-napi virág.

Sok virág nem a Napé, közvetve mégis hozzátartozhat. Ilyen a **rózsa**, korábban Vénusz, majd Szűz Mária virága, aminek kelyhéből sok mesei naphérosz és az isteni „**rózsa**gyermek", **Jézus** születik. (A **rózsa** a női szeméremtestet jelképezi. *52. rajz.*)

Napszimbólum lehet a növény termése is, így a nyáron érő *gabona*félék hosszú száron ülő, aranyos szemtermése. A gabonaistenek, a **kukorica**, rizs, **búza** szellemei rendszerint a Nap megtestesülései.

Az indián napistenek a **kukorica** védőszellemeiben inkarnálódtak. A fehér, sárga, piros és fekete színben pompázó **kukorica**csövek az égtájak szerint jelképezték a kelő (kikelő), delelő (beérő), lenyugvó (learatott) és eltávozott (elvetett) napmagot. ***Vicilopocstli** évente két ízben megült nagy ünnepén az ő képére és hasonlatosságára **kukorica**lisztből mézzel*

52. Jézus-gyümölcsöt termő virág. Német fametszet 1520-ból

kalácsszobrot gyúrtak, amit az ünnepet megkoronázó lakomán a résztvevők darabokra tördeltek és elfogyasztottak. Pontosabban nem őt, hanem földanyától született fiát, földi megtestesülését, a **kukorica**istent ették meg a hívek eucharistiaként.

Csuzima (Cusima) japán sziget lakói *aratóünnepükre egy különleges fajta vörös*

rizsből gyúrnak gombócot, az jelenítette meg számukra **Tentót**, a Napot.

A **búzát** személyesítette meg az elvetett maggal meghaló és a kikelővel feltámadó egyiptomi **Ozirisz**; a sarlós **Kronosz**, aki Hellász lakóinak egyik első napistene volt; és nem utolsósorban **Jézus Krisztus**: *jézus*nak hívta még nem is oly rég népünk az első learatott **búza**kévét.

Jézus is a saját testét és vérét, a kenyeret és a bort hagyja az áldozat emlékére lakomául híveinek (ostya, lat. *hostia,* „áldozat". Mt 26,26–27). A katolikus hitben a mise során átváltoztatott ostya, mely napszimbólum is, **Krisztus** testévé válik, ezért kerek s van rajta feszület vagy **napsugar**as IHS monogram. Napjelkép már az eucharistia ószövetségi előképe, az égből hulló manna is: *„Imé én esőképen bocsátok néktek kenyeret az égből..."* (Kiv 16,4). De szent napszimbólum volt régen minden **kenyér**. Elég, ha csak a **kenyér**rel kapcsolatos, mára kiveszőben lévő előírásokra és tilalmakra gondolunk; arra, hogy késsel *keresztet rajzoltak rá megszegése előtt, vagy hogy halálos bűn volt rálépni, vagy egyszerűen arra, hogy kerekre formálták.* Középen lyukas volt az ószövetségi zsidók kerek lepény**kenyere** – mint a Nap jele, a pontos **kör** –, mert botra fűzve szállították. Ezért írja a *Szentírás* az éhezőkről, hogy „eltört **kenyer**ük **bot**ja" (Lev 26,26; Ez 4,16; Zsolt 105,16). (Vö. *kalács,* blg. *kolács,* „középen lyukas, kerek **kenyér**"; az ősszláv alapszó: *kolaèü* „**kerék** alakú, kerek tárgy" jelentésű.)

Az evangéliumokban a **kenyér** és a **búza Jézus** csodáinak és példázatainak egyik legsűrűbben előforduló eszköze és tárgya. (*„Az aratni való sok..."*: Mt 9,37; kalásztépés és gyógyítás szombaton: 12,1; a magvető példázata: 13,18skk; *„őrizkedjetek a farizeusok és a szadduceusok kovászától"*: 16,6; a szérű megtisztításáról: Lk 3,17.) Különösen napistenhez illő a **kenyér**szaporítás csodája. Ki mástól függne kenyerünk szaporasága: az *élet,* ahogy a magyar ember régen a **kenyér**gabonát nevezte? (**Dionüszoszt** mint Plutoszt, azaz a „Bőség"-et is ábrázolták teli kenyereskosárral.) A Megváltó által megszaporított **kenyér** és **hal** s e kettő megjelenése az utolsó látomásban a világra szóló fordulatot hangsúlyozza; a Nap *(**kenyér**)* tavasszal a Halak csillagképbe *(**hal**)* lép mostantól fogva (Mt 14; Jn 21, 9).

Keresztény legendák kedvelt motívuma a szent remetéket (Benedeket, Pált) **kenyér**rel tápláló **holló** csodája (a **holló** napmadár). A képet ***Illés** próféta* történetéből kölcsönözték. **Illés**t az elbeszélő több napisteni tulajdonsággal felruházta; *barlangban lakik, szárazságot, esőt tud csinálni, lehívja az Úr tüzét az égből, halottat támaszt fel, egy özvegy kenyerét és olaját megszaporítja, tüzes szekéren az égbe megy* (1Kir 17–18).

A Nap *gyümölcsei* gömbölyűek, sárga vagy piros a héjuk. Fán, fává terebélyesedő bokron teremnek, hiszen nyáron érnek, amikor a Nap az ég magasát járja. **Alma**, körte, füge, szőlő, datolya, grán**átalma** terem a Nap égi fáján: a tejútvilágfán: a heszperiszek **aranyalma**fáján, a mesebeli aranykörtefán, a különféle népek szent fügefáin, **Dionüszosz**, Noé és **Jézus** égi szőlőtőjén, Lat (Létó) pálmafaistennő levelei közt (Lat illetve Létó **Dusárá**nak, a nabateus napistennek illetve **Apollón**nak volt az anyja), **Baál** Rimmon grán**átalma**fáján (ny. sém. és héb. *rimon,* „grán**átalma**").

Jézus a legtöbb napgyümölcs(fa) fölött rendelkezik. A bűnbeesés **almája** fölött, mert ő szabadítja meg a világot az eredeti bűntől; a „pogány" füge fölött, amelyet ezért elátkoz, s amelynek istenétől egyik apostolát hívja el (Mt 21,19; Jn 1,49skk); a datolyapálma fölött, amelynek levelei, mint király előtt bókolnak előtte (Mt 21,8); a gránát**alma** fölött, melynek vércseppekre emlékeztető húsos magvai önfeláldozását jelképezik; a szőlő (és a bor) fölött, melyek számos példázatában szerepelnek (l. a kánai menyegző: Jn 2; az újborról és a régi tömlőről: Mt 9,17; a szőlőmunkások: 20,1skk; a szőlőművesek példázata: 21,33skk; a gyilkos szőlőművesekről: Lk 20,9skk; a szőlőtő és szőlővessző metafora, melyben önmagát a szőlőtőhöz, az Atyát a szőlőműveshez hasonlítja: Jn 15,1–5; és aminek levét nevezi a vérének: Mt 26,27–28). A keresztény művészetben a gyermek **Jézus**t, de a megfeszítettet is sokszor ábrázolják szenvedése gyümölcseivel, **almával**, gránát**almával**, szőlőfürtökkel.

Távoli tájak exotikus gyümölcsei is jelképezhetik a napistent, például az „elragadtatást" kiváltó közép-amerikai **pejotl** *(Lophophora williamsii)* kaktusz gyümölcse, amit szertartások alkalmával ma is fogyasztanak. A vícsol indiánok hite szerint keleten, a Nap hegyén nő, ahová csak az **orvosságos ember** és a hagyományokhoz hűek jutnak el. A kaktuszszedők így énekelnek:

„Én vagyok a Kelet Szarvasa, én vagyok a pejotl.
Hajnalban kelek, hogy köszöntsem a Napot.
Hajnalban letérdelek, hogy leszedjem a Napot."

Nemcsak a virág, mag, gyümölcs, hanem az egész növény is lehet a „Napé". Minden fa, akár közönséges, akár mesés tulajdonságokkal van megáldva, a Nap fája, ha a naptárhoz (életfa) és a kozmoszhoz (világfa) köze volt. Csak néhány példa.

A „közönséges" fák közül a *fenyő*, a neve szerint is a születő *fény* (a **téli napforduló**, Karácsony, **Dionüszosz**) fája; a nyírfa, melyhez például a mesei hagyomány szerint a mesehős a Napot kötözi (*Hajnalkötöző királyfi* típusú mesék); aztán az olajfa, aminek termésétől milliók léte függ ma is a mediterráneumban, és ami **Héraklész** szent fája volt a nyárfával együtt (a **tavaszpont** és az **őszpont** jelfái voltak). **Apollóné** volt a babér és a ciprusfa, megdicsőülésének és halálának jelei. **Dusáráé** a pálma, mely a születését, a **téli napfordulót** jelezte. Az ószövetségi Isten napfája volt **Mózes** égő csipkebokra (Kiv 3,2), egy „lángoló" napvirágot hozó akáciaféle.

És a nem evilági fák, amelyek odvában nő, amelyek tövében télen a világra jő, és amelyek **koroná**jára nyárközépen felhág a Nap. A brahmanok, kabalisták napos tövű fordított fája; a **Buddhát** megvilágosító Bo-fa; a *Védák* szent fából faragott áldozati oszlopa ***(jupa)***, mely a védikus oltárhoz hasonlóan a **Tűz**, Szél, Nap triászát (is) szemlélteti hármas tagolásával; a **sztúpa** „árboca" ***(csattravalli)***, a ***sztambha***-oszlop; a régi zsidók szent oszlopa ***(maceva)*** és kánaánita megfelelője, az ***asera;*** **Ozirisz** „gerincoszlopa", a ***dzsed;*** a pogány szlávok **négy**szögletű oszlopistene, **Szventovit**, és a többi „világfából faragott", világtengelyt jelképező égbe nyúló oszlop, lajtorja, **obeliszk**, **gnómon**: a nap-

tár sarkait kicövekelő karók, melyek közül mint jelkép is kimagasodik a **kereszt**.

Aranypikkely, aranyagancs, arany**toll**

A Nap növényi és állati szimbolikája egymásba fonódik, amit a nyelv is tanúsít. A görög *melón* azt jelenti: „**alma**", „dinnye", „kerek, bogyós gyümölcs", de „**juh**"-ot is, „**kecské**"-t is jelent. A héber nyelvben egy sor olyan szó van („bor", „szőlőfürt", „futószőlő", „szőlővessző", „szőlőskert", „gyümölcsöskert", „dinnye", „birs**alma**", „kajszibarack", „gömbölyűség", „emlő", „**kör**", „kalács", „kerek **kenyér**", továbbá „szamár", „**kecske**", „**bárány**", „**juh**", „**borjú**", „tulok"", a „hegy Istene", végül *„Nap"* jelentésben), melyek rokonhangzásúak és a népi etimologizáló mitopoézisben össze is tartoznak.

Ez részben megmagyarázza, miért „isten gödölyéje" a máskülönben nap- és gyümölcsisten **Dionüszosz**; miért épp szamár a hátasa, mint **Jézus**nak; miért hasonlítja az *Énekek éneke* szerzője „**alma**fa alatt született" kedvese gömbölyűségeit egyszer szőlőgerezdekhez, másszor ugrándozó vad**kecské**khez (4,5; 7,7); miért párhuzamos végig a *Szentírás*ban a **bárány** (nyáj) és a szőlő (fürt) szimbolikája; miért találkozik a kettő éppen **Krisztus**ban, aki „szőlőtő", „Isten **Báránya**" (Jn 1,36), de *„jó pásztor"* is (Jn 10), akinek születésekor **pásztor**ok hódolnak (Lk 2,8skk; l. még az elveszett **juh** példázata: Lk 15,4; *„Legeltesd az én juhaimat!"*: Jn 21,17; az ítélkező **Bárány**: Jel 5,6skk); miért nevezi őt a jámbor nép „**aranyalmá**"-nak.

Jelképes értelemben a nap**kos** fának a gyümölcse: Árész szent ligetében fára akasztott **aranygyapjú**; Isten által küldött, **szarv**ánál a bokorban fennakadt **kos**; **kereszt**re szegezett **Bárány**.

A gyümölcs-**bárány** megfelelés a mesékben átváltozássorrá bomlik; *a Megölt aranyhajú ikrek (Nap és Hold) aranygyümölcsű ikerfává, majd arany**kígyóvá**, abból aranyszőrű **báránnyá**, ezután arany**varjú**tojássá, végül aranyhallá változnak, mielőtt visszanyernék eredeti alakjukat*. A mesei átváltozássor képi párhuzamai a különféle állati és emberi részekből összevarrt „szörnyek", illetve ezek elnövényesedett formái, amilyeneket például honfoglalóink indás-palmettás díszítőművészetéből ismerünk.

Az áldozat (állat, ember) gyümölcsként való nyelvi, mesei, jelképi felfogása az áldozat módjában gyökerezhet. Az áldozatra szánt (nap)állatot éppúgy az áldozófához kötötték, mint ahogy a gyümölcsöt fához köti a kocsánya. Indiában a szent *asvattha*-fa *(Ficus religiosa)* neve „lófá"-t jelent, és kapcsolatban áll az *asvamedha* („lóáldozat"), *asva**jupa*** („lókötöző oszlop") és az Ikrek csillagkép, illetve a Nap-Hold ikerpár ősi nevével *(asvin)*. ló az indoárják első számú napállata volt, a fa – általában! – a Tejutat, gyümölcsei a Napot, a Holdat és a csillagokat, az oszlop a világtengelyt jelképezte. Ebből logikusan következik, hogy azoknak az állatoknak az elnevezéseiben, melyek a Nap seregletébe tartoztak – a legfontosabb, egyben legrégibb háziállatainkról és a legjelentősebb vadállatokról van szó! – szerepet játszhattak a Nap metaforái, melyek gömbölyű gyümölcshöz, **méz**esbödönhöz, **tollgombolyag**hoz hasonlították. (Erre példa a görög *melón*.)

Rovarok.

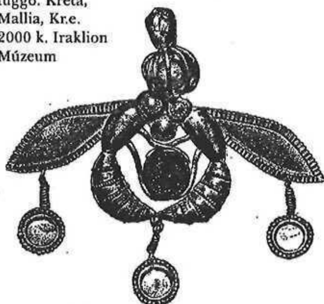
Napállatkák voltak azok a szárnyas rovarok, melyeknek Naphoz társítható tulajdonságaik vannak és hasznosak. (Vannak kivételek. A mesékben, a mesék keleti hősének párhuzamaiban az **arany-hajú** naphérosz *feje olykor bizony tetves.* A mesélő csak annyira szépíti az élet eme tudomásul vett tényét, amennyire az a Naphoz illik: ***aranyhajában aranybogarak tenyésznek.***)

A méh. Arany színű állatka, mely az aranyló **méz**et és a világításra szolgáló **gyertya** viaszát állítja elő. Fullánkjának fájdalmas csípése a **napsugar**ak okozta leégést asszociálja (l. még **nap*szúrás***). Első kirajzása a **tavaszi napéjegyenlőség**, Húsvét idejére esik Európában; ezt jelzik a „**méh**eresztő" szentek ünnepei (Patrik: márc. 17., József: márc. 19., Benedek: márc. 21., Ambrus: ápr. 4., György: ápr. 24.)

A **méh** „államalkotó" rovar. A **méh**-állam uralkodóját, a hatalmasra duzzadt potrohú királynőt úgy gondozzák alattvalói, mintha istennőjük lenne. Gyermekei, a dolgozók életüket áldozzák a kaptár védelmében, férjei, a herék pedig belehalnak a vele való egyesülésbe. Csupa napmítoszi mozzanat. Figyelemre méltó, hogy a **méh** háziasítása a Nagy Istennő, az anyajog egyeduralmának az idejére esik (Kr. e. 6–5. évezred). A Nap anyját egyik alakjában *„Nagy Méh"* néven tisztelték a Közel-Keleten.

Egyiptomban azt tartották a **méh**ről, hogy ***Ré könnyeiből keletkezett.*** Alsó-Egyiptom szimbóluma volt – Neith istennő deltavidéki templomát Szaiszban a *„Méh házá"*-nak nevezték –, az országrész első királyainak a jelzői között szerepelt: *„Ő, aki a méhhez tartozik."*

Egy Kréta szigetén előkerült arany-függő két **méh**et vagy darazsat ábrázol *(53. rajz).* Egy kerek lépet fognak közre; szárnyaikról és összeérő potrohukról három kisebb és dísztelenebb **koron**gocska függ. A lép a delelő (nyári) Nap

53. Lépet (Napot?) tartó darazsak. Aranyfüggő. Kréta, Mallia, Kr.e. 2000 k. Iraklion Múzeum

54. Méhszárnyas napkorong

teli „**méz**esbödönjét" jelképezheti – gyöngyös borítása utal a sejtekből kigyöngyöző **mézre** –, de az elrendezés és a díszítésmód arra enged következtetni, hogy a három másik, „belül üres" **koron**gocska is napjelkép lehetett; a Nap „oldalsó" és „alsó": tavaszi és őszi, illetve téli állását szimbolizálhatták.

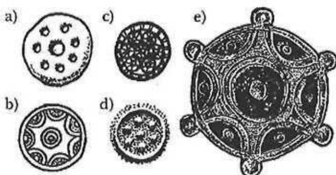
A **méh**kultusz középpontja háziasításának színtere, Kisázsia volt. **Méh** és **oroszlán** kísérte Kübelét, a kisázsiai napanyaistennőt. **Méh** és **oroszlán** *együtt* szerepel **Sámson** történetében; a naphérosz *megöl egy **oroszlánt** a szőlőben, majd otthagyja a dögöt. Amikor ismét arra visz az útja, a tetemben **méhekre** és **mézre** lel* (Bír 14,5skk). A szorgos kis állat nevét viselte

a Nap pálmája alatt bíráskodó Debora („**Méh**") prófétanő (Bír 4,4–5).

A Nappal együtt szerepel a méh a néphitben. Egy bolgár monda szerint *valaha az ördög Isten társa volt; együtt tevékenykedtek. Egyszer Isten elhatározta, hogy feleségül veszi a Napot. Ki is tűzte az esküvő időpontját, az ördögöt azonban nem hívta meg. Az dühbe gurult, de lenyelte a mérgét, és hívatlanul is beállított az esküvőre. Isten mondta a* ***méh****nek, hogy fürkéssze ki az ördög gondolatait. Az az ördög kalapja alá röppent, és meghallotta, amint az ördög épp azt gondolja: – Ha ezek összeházasodnak, a Föld megsemmisül, és az emberek megégnek. – Még végig sem gondolta ezt, amikor észrevette a* ***méh****ecskét.* ***Ostor****ával rácsapott, mire annak torra és potrohra hasadt a teste.*

Sírva röpült vissza Istenhez, de az megvigasztalta a „gondolatolvasó" állatkát: – Így maradsz most már örökre, de a te hátsó feled fogja előállítani a legjobbat és legértékesebbet. – Isten megfontolta, amit az ördög gondolt, és nem vette feleségül a Napot.

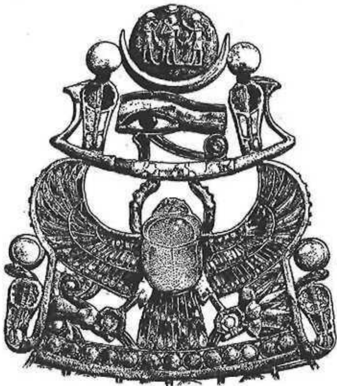
55. „Hétpöttyös" napjelek: a) tordosi hálósúly; b) trójai orsónehezék; c) mükénéi aranydísz, d) phaisztoszi korong írásjele; e) szarmata kori korongos fibula

VALKAY ERZSÉBET a kalotaszegi varrottasok jelkészletéről írott tanulmányában bemutat egy „**szárny**as nap**korong**ot", mégpedig a maga nemében egyedülállót: naptestű **méh**ecske formázza *(54. rajz)*.

Katicabogár. Hasznos is, kedves is a gyerekversek **7** pöttyös kedvence. Nevezik a *„Nap madará"*-nak, a *„Nap* ***juhocs****kájá"*-nak (!), a *„Nap gyermeké"*-nek. Németül *Marienkäfer* („Mária bogara"), *Sonnenkäfer* („*Napbogár"*), *Gotteslämmchen* („*Isten* ***bárány****kája"!*); angolul *Ladybird* („Miasszonyunk madara"), románul *Vaca Domnului* („Isten tehene") többek közt a neve. Kiszámoló versikékben a gyerekek gyakran mint közvetítőhöz fordulnak hozzá, hogy szóljon apjának, a Napnak (vagy a jó Istennek), csináljon végre szép időt.

A **katicabogár** mindezt kerekségének, piros színének, legfőképp pedig **7** pöttyének köszönheti. KABAY LIZETT ugyan ezért a **Göncölszekér** állatjelképének tartja (1993: 94skk), de az általa felhozott példák és „**katicabogár**"-illusztrációk *(55. rajz)* is inkább napállatka volta mellett szólnak. Mindamellett a két állítás nem zárja ki egymást. A **Göncölszekér** (és a Fiastyúk)

56. Sólyom-skarabeusz Nap-Holdat és Udzsat-szemet szállító bárkát emel.

7 csillaga épp a Nap és a planéták száma miatt tett szert oly nagy mitológiai jelentőségre. Elterjedt képzet szerint például a **Göncöl** volt az eltávozott és újjászületésre váró **naplélek** tartózkodási helye. Ugyanakkor a Nap lelkét szárnyas rovarok alakjában is elképzelték.

Skarabeusz. A leghíresebb napbogár. Magyarul **galacsinhajtó**nak nevezik. Petéit a szalmától „aranyló" szamárganéjba tojja, és gyakran látni, amint a kiválasztott gombócot maga előtt gurítja.

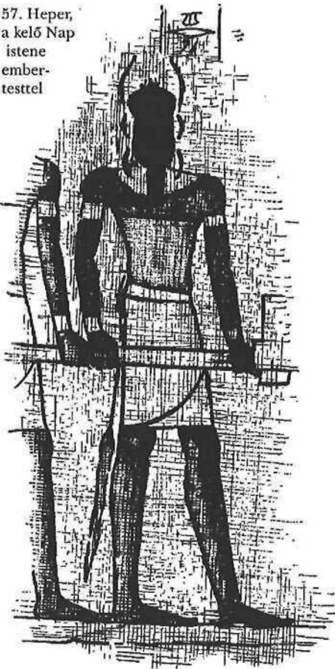
Az egyiptomiak úgy hitték, hogy minden előzmény nélkül kel ki a galacsinból. ***Hepri, Heper*** (*„Aki önmagából jött létre"*) volt a neve (egy. *hpr,* „keletkezik", „felkel"). A korai időkben **Atum** teremtőisten, később **Ré** manifesztációjának tekintették. Ő volt a reggeli Nap világra segítője; e képet a látóhatár pereme fölé guruló Nap ihlette. Tágabb értelemben a feltámadás szimbóluma: *„Felröppentem, mint ahogy az őseredeti szárnyal fel;* ***Heperré*** *lettem. Úgy nőttem, ahogy a növények nőnek... az összes isten gyümölcse én vagyok."* (*Halottak könyve* 83. fejezet.) Képmása a feltámadás jelképeként kerül sírok és halotti templomok bolthajtásaira *(56., 57. rajz).*

A fényt, meleget sugárzó napbogár zsírkő és fajansz képmása népszerű amuletté lett – ma is az –; a feltámadás reményében tekerték a múmiapólyába. Az amulettet **„szívskarabeusz"**-nak nevezték abban a hitben, hogy a **szív** a Nap szerve, és az élet, az érzelem és az intellektus fészke az emberi testben. *Azt a célt szolgálta, hogy az alvilági vallatáskor súgjon a halott szívének, amikor* ***Ozirisz*** *kikérdezve és mérlegelve a szívet döntött a halott további sorsáról.*

Skarabeusznak hívták eredetileg az egyiptomi **Állatöv** Rák csillagképét, mely többek közt a rövidfarkú rákok (például a tarisznyarák) **skarabeusz**hoz hasonló formája miatt is kaphatta későbbi nevét. A denderai zodiákuson már rövidfarkú rák látható, de olyan, amelynek nap**korong** a teste *(50. rajz).*

Halak, hüllők, kétéltűek.

A mitológiákban tipikusan alvilági lények, de mivel a Nap minden este föld alá, víz alá merül, szükségképpen lesz jelképes értelemben a bőre pikkelyes, és kerülnek napállatként **halak**, csúszómá-

57. Heper, a kelő Nap istene embertesttel

szók – és a rovarok közé tartozó pikkelyes „férgek", amilyen a Rák vagy a Skorpió a csillagos égre.

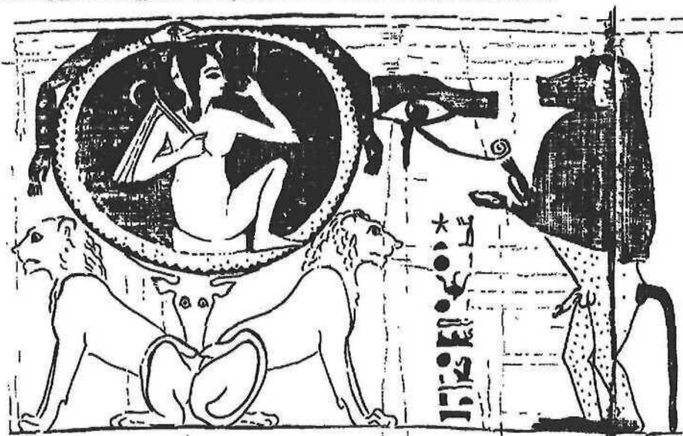
Hal. Hal szavunk és finnugor megfelelői egy tőről erednek a „háló", „halál", „hulla" jelentésű szavakkal. (Vö. ang. *hell* „pokol"; *hole, hollow* „üreg", „gödör"; *halibut* „óriás laposhal". A *hali* előtag a *holy*, „szent" jelző elírása. Ezt a halat ették ui. ünnepekkor, *on holy days*, ahogy az angol mondja. L. még ném. *Hölle* „pokol"; *heilen* „gyógyít", „orvosol"; *heilig* „szent".) Egyfelől tehát a **hal** – az (uráli) napisten esetében *aranyhal* – a halott „szent" lelkét jelképezi. Másfelől vasháló, varsa, óriás **hal** képében a lelket felfalni kész alvilági szörnyet, a halálistent (manysi *Kuly-Otirt*) testesíti meg. (Ha *„a nagy hal megeszi a kis halat"*, a lélek, a mindent orvosló Nap nem tér vissza többé. A Nap túlvilági útjáról szóló szibériai regék egy csoportja azt meséli el, hogyan bújik ki a lélek**hal**acska a halálos hálócsapdából.)

Ebből a képzetkörből származik a keresztény **hal**szimbolika is, mely azonban már csillagászati korszakváltást is jelez. Az Üdvözítő (ném. *der Heiland)* színre lépése egybeesett egy, a maga idején ugyancsak világra szólónak tekintett eseménynyel; azzal tudniillik, hogy a **tavaszpont** a Kos csillagképből a Halakba tolódott el. Ezért lett a **hal** eucharistia, az új korszak, a keresztény világéra *szent* jelképe.

Cethal, delfin. Minkét állat emlős, de a **hal**tól sem az ókorban, sem a középkorban nem különböztették meg. A Halak csillagképet is ábrázolták **delfin**pár alakjában, s egy a Halakhoz kapcsolódó görög mítoszban is **delfin**ek szerepelnek **hal**ak helyett.

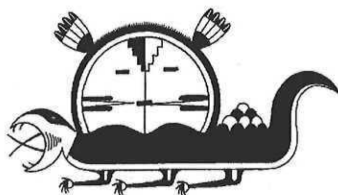
A cet, a Cet csillagkép az égen a napistent felfaló, majd kiokádó „nagy **hal**". Amikor **Jézus** majdani pokolra szállásá-

58. Napgyermek kígyókörben. Papirusz a XX. dinasztia korából, Kairói Múzeum

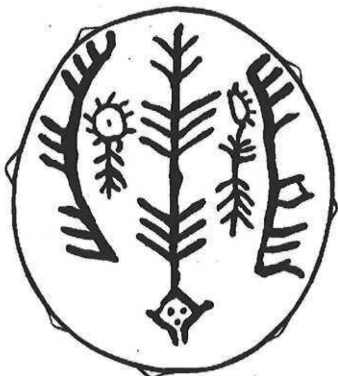
ról jövendöl tanítványainak, a cet**hal** által elnyelt **Jónás**hoz hasonlítja magát (Mt 12,39).

A **delfin** a cet**hal** „jó testvére". A „**delfin**" elnevezés az „anyaméh" jelentésű görög *delphüsz* szóból származik, ami jelzi, hogy a napmagzatot rejtő anyaistennő állatalakja volt, mint a „rossz" cet is; ez utóbbi nyeli el az istent, amaz szüli ismét a világra. E képnek való–ságalapja van, amit görög regék is feldolgoztak. A **delfin**ekről köztudott, hogy kimentik a fuldokló embert, ha a baj a közelükben esik meg. Alája úsznak és a víz felszínére emelik, hogy levegőhöz jusson, vagyis új élettel ajándékozzák meg. A Napot szülő **delfin** képzetét ez ihlette. A Bak cikkelyében, a Tejút téli ága mellett látható az alvilági vizekből a felső égbe szökkenő Delfin csillagkép. Mítosza épp egy ilyen „születéstörténetet" mesél el. Arról a **delfin**ről kapja a nevét, mely *a vízből kimentette és partra vitte Ariont, az énekest.*

59. Avanju kígyó, hátán a Nappal. Pueblo indián rajz 1930-ból

Delfinről vagyis Delphüné istennőről kapta Delphoi, **Apollón** későbbi szentélye, Hellász „köldöke" a nevét. A hely jósbarlangja korábban a földanyaistennő szentélye volt, **Apollón**, a fia (mert, mondanom sem kellene talán, Delphüné és Létó ugyanaz a személy, csak más néven) tőle örökölte, illetve vette el erőszakkal, ahogy mítosza mesélte. **Apollón**, aki egyébként az énekeseknek, így Arionnak is patrónusa volt, a **delfin**t a maga szent állatává tette meg, olykor az alakját is fölvette.

60. Szölkup dob „fás" Tejútgyíkkal, „fás" Nappal és Holddal

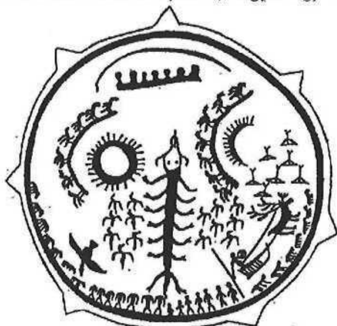
A kereszténységben a **delfin Krisztus** szimbóluma lett, világi jelképként pedig a francia trónörökös, a *Dauphin* heraldikus állata – mindkét minőségében szoláris jelleggel.

Kígyó. A régiek magát a **nappályá**t és a Tejutat is egy „végtelen" azaz saját farkába harapó **kígyó**nak képzelték. **Kígyó** *(urobórosz)* fogja körül egyiptomi ábrázoláson a **napgyermek**et *(58. rajz)*. A későantikvitás már a Napot is az urobórosszal azonosította, a **kígyókör**t a nap**korong**gal, amit **négy** „erő" húz fehér **lo**vak képében.

Különböző kultúrákban ez a kép másképp is megjelenhet. Például a spirálba

tekeredett **kígyó** a földanya jelképe volt eredetileg – *Démétér istennő kocsija kígyóabroncsú kerekeken gördül tova* –, de anyáról fiúra szállva napállat lett; életmódja miatt (föld alatti fészek, téli álom, vedlés) alkalmas erre a szerepre.

Közép- és Észak-Amerikában a csörgő**kígyó** az egyiptomi kobra (**ureusz**, Utó) megfelelője. *Vicilopocstli anyja, Koatlikue (a „Kígyószoknyájú") földistennő, mielőtt még a napistent megszülte volna, hogy áldozatot mutasson be, naponta felment a mitikus Koatepekre* („**Kígyó**hegy":

61. Napszemű, holdszemű égarc-dob „madárzó" szemöldökkel. A dob visszatérő száma a hetes.

a **tenochtitlani** nappiramisnak is ez volt a neve). *Vicilopocstlival is itt esett csodás módon teherbe, s az isten itt is született meg, kezében Siuhkoatl-lal, tüzes napkígyójával, amellyel az első reggel megölte ármánykodó holdnővérét és csillagtestvéreit.* **Siuhkoatl** a kelő Nap **sugarát** jelképezi, mely minden reggel elhalványítja a csillagok és a Hold fényét. A Hajnalcsillag istenének Kecálkoatl, „Tollaskígyó" volt a neve. E „**tüzes**" **kígyó**k modellje a félsivatagos vadon csörgő**kígyó**ja volt.

Az indiánok vízi**kígyót**, vagy inkább -szörnyet is társítanak a Naphoz, azon elv alapján, hogy a Nap nyugaton a nagy vízben nyugszik le. Egy pueblo festmény Avanjut, a vizek sárkányszerű őrét ábrázolja hátán a lenyugvó Nappal *(59. rajz)*.

Teknősbéka. A kanadai Mintonban (Saskatchewan-állam) van egy „**Nap háza**" (**orvosságos kerék**), amit „**Teknős**"-ként emlegetnek a környékbeliek, mert az indián kő**kör**ökre jellemző módon 6, csillagirányba mutató küllője túlnyúlik a **kör** peremén és meg van jelölve. A 6 küllő úgy helyezkedik el, ahogy a **teknős** feje, farka és lábai a páncél széle mentén.

A **teknősbéka** az óvilági kozmológiákban a világot cipeli a hátán, de kerek és domború páncélja nemcsak az ősvizekből kiemelkedő szárazulatot jelképezheti, hanem a kelő Napot is (ez más, vízből partra evickélő kétéltűvel kapcsolatban is elmondható, l. **Amateraszu** futamigaurai **békáit**). Ki tudja, nem ezért társították-e a **teknőst** a görögök **Apollónhoz**?

Az isten **7** (!) húrú lantjának a teste **teknőc**héjból készült. *A lant feltalálását Hermésznek tulajdonították, ő is játszott rajta először, de aztán **Apollónnak** ajándékozta, aki továbbadta az egyik múzsától született fiának, a legnagyszerűbb lantosnak, **Orpheusznak**. Az ő halála után a hangszert **Zeusz** a csillagok közé emelte.* A Lant *(Lyra)* csillagkép görög neve *Khélüsz* („**Teknős**páncél"), a Hercules csillagzat és **Apollón** madarának, a **hattyú**nak a csillagképe között látható az égen.

Gyík. A szibériai ketek **dob**jainak tengelyében a Tejutat jelképező világfenyő, vagy a napisten vagy egy állat látható, amelyet a *„Gyík"*-nak neveznek *(60. rajz)*.

A **gyík**, ha teheti, a Nappal sütteti magát, ezért a görögök **Apollón** szent

állataként tisztelték. *A Napon sütkérező gyíkot* a középkori bestiariumok *olyan lélekhez hasonlítják* (vö. **„Gyík"** a **sámándobon** = Tejút = lelkek útja), *mely a szellem világosságát keresi.* Egy **gyík**fajról azt tartották, hogy *ha vénségére megvakul, a kelő Napba néz, hogy visszanyerje látását.* Keresztény eszmekörben e hiedelmet **Krisztus**ra, az *„Igazság Napjá"*-ra vonatkoztatták, ezért faragtak a templomi oszlopok lábazatára és a **gyertya**tartókra **gyík**okat.

A nép is napállatnak tekintette. Azt hitték róla, hogy *csak **naplemente** után múlik ki.* (A hidegvérű fürge **gyík** csak akkor fürge, ha átmelegszik a Napon. Mikor a Nap lemegy, „megdermed".) *A Szent György-nap* (ápr. 24.) *előtt látott gyík különösen meleg tavaszt jelez; szerencsét hoz, és* – mint égi gazdája – *gyógyít is,* analógiás alapon *torokgyíkot, hideglelést. A gyík rokonáról, a szalamandráról azt hitték, hogy nem árt neki a **tűz**,* ezért a **tűz** és az éghetetlen anyagok állatjelképévé tették.

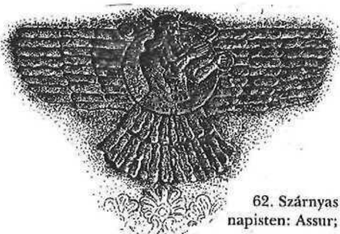
Persze a **gyík** is kapott negatív jelentést; róla mintázták a mítoszok fényrabló sárkányait, így a (világ)fára, oszlopra kúszó **gyík** a világosság és a meleg elrablóját is jelképezheti. A **gyíkölő Apollón** szobra ezért kétértelmű; játékosan **gyík**ra szegzett **nyil**a a melengető **napsugár** szimbóluma, de sárkányölő fegyver is.

Napmadarak.

Mivel a Nap az égen jár, madarak a legkedvesebb állatai.

A szibériai ketek **sámándob**jain ***hetesével*** ülnek a madarak a napisten **hajsugarain**, madár verdes magán az égitesten, és a nap-, hold**szemű dobarc** „szemöldökét" is vonuló madárraj rajzolja ki *(61. rajz).* A Nap mindent látó **szem**ét madár jelképezte (vö. **„sasszem"**). A hopi indiánok szerint *a madarak a Nap teremtményei.*

Vícsol mítosz szerint *a Napot és a madarakat együtt teremtették az istenek. Amikor még sötétség uralkodott a világon* – így mesélik – *az istenek világosságot akartak teremteni, és **tűz**be dobtak egy ötéves fiúcskát. A **tűz**ben a gyermek vörös mellű, fehér szárnyú ittáime madárrá vált és elrepült. Egy második fiút is a **tűz**be hajítanak, belőle a raikwitá madár lesz. Újabb és újabb áldozat követi egymást, bíborszínű, sárga, piros*

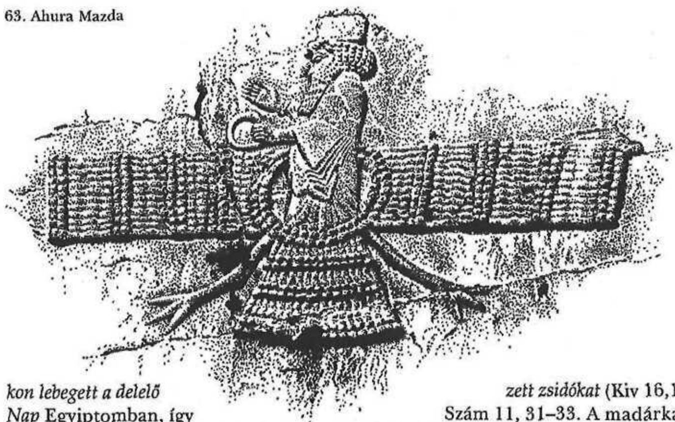

62. Szárnyas napisten: Assur;

madarak lesznek belőlük. A hatodik fiúcskából sikerül végre megteremteniük a Napot. E lángszínű madarak és a szláv mitológia meséinkből is jól ismert **tűz**madara, melynek egy **toll**a is a boldogság **napsugar**as fényével árasztja el a világot, azonos szellemben fogantak. A vícsol napmadarak az „elő**napok lelkei**" és a madár – a Naptól elválaszthatatlanul – lélekszimbólum másutt is. Óegyiptomi felfogás szerint *az elhunyt ba lelke a Napot érintve madáralakban távozik a túlvilágra.*

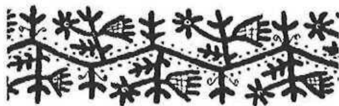
A napisten égi röptére, lebegésére néha csak madártestrészek utalnak: kiterjesztett **szárny**ak, farok**toll**ak, amelyekről a **napsugar**ak is eszünkbe jutnak. A babiloni **Samas** láng**szárny**airól ismerhető fel *(19. rajz).* ***Sólyomszárnya-***

63. Ahura Mazda

kon lebegett a delelő *Nap* Egyiptomban, így ábrázolták névadó főistenüket, **Assurt** az asszírok, **szárnyas** nap**korong**ból kiemelkedő emberalak képében **Ahura Mazdát** a zoroasztriánusok *(62, 63. rajz).*

Fürj. Kínában a déli égtáj és a **tűz** jelképe. A *Rig-védá*ban a farkas (éj, téli

64. Túlvilági út a feltámadást hirdető fekete kakasokkal. Mezőségi halottas lepedő hímzése. Budapest, Néprajzi Múzeum

sötétség, Farkas csillagkép és ami a **napfogyatkozás**t okozza) szájából kiszabaduló **fürj** (napfény) a hajnalhasadást jelképezte. A görög mitológiában *Zeusz és Létó fürjalakban párosodva nemzették* ***Apollónt*** *és Artemiszt, akik a „farkasok órájában" születtek a „Fürjek" (Ortügia, más néven Délosz) szigetén.* ***Jahve*** *a pusztában fürjjel lakatja jól a húsra kiéhezett zsidókat* (Kiv 16,13; Szám 11, 31–33. A madárka a bujaság és a mohóság jelképe is volt.)

Pulyka. Dürgéskor „felfújja" magát, **sugar**asan szétteríti bronzfényű fark**toll**ait, varacskos feje, nyaka megduzzad és kipirul. Egyes indián törzsek ezért napmadárnak tekintik. A vícsol mítoszban *a Nap egy varacskos bőrű* ***gyermekből*** lesz. (Vö. azzal, hogy a *ragya* nemcsak az óvilági gabonaféléket támadja meg, hanem az újvilági napisten földi gyermekét, a **kukoricát** is.)

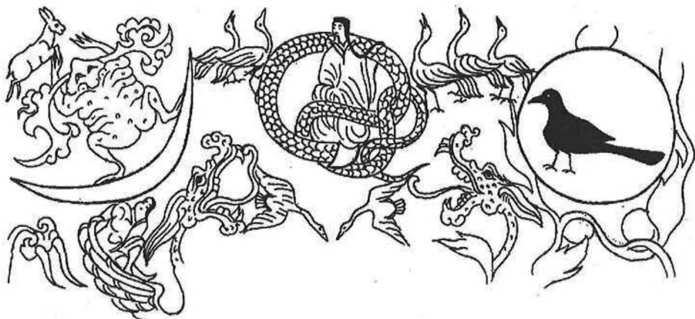
Kakas. Ő köszönti a kelő Napot, láng**koroná**ra emlékeztető vörös taraja van, harcias és többnejűségben él, ezért ő lett a lét kezdetét jelző világosság, a feltámadás és a **tojás**ból születő termékeny új élet heroldja, az éberségnek, az időjelzésének és a szellem világosságának szimbóluma. Nemcsak az égi, hanem a földi **tüz**ek lobogásában is a **kakas szárny**csapkodását látták („vörös **kakas**"). Kínában a **tűz** elleni védekezésül a házak falára festették a képét, Tibetben már a lobogó vágy **tüzét** is szimbolizálja. (Mint a **fürj**. 7. *rajz.*)

A zsidó misztika Isten madarának tekinti, mivel Isten teremtéskor kiejtett első szavaira: *„Legyen világosság!"*, akárcsak a **kakas**kukorékolásra, kihajnalodik a világ, és mert úgy hitték, a kukorékolás a gonosz szellemeket is elűzi.

Kakas ébreszti minden reggel ***Hélioszt,*** de a görögök más fényistenséggel is társították madarunkat: Éósszal (a Hajnallal), **Apollón**nal és anyjával, Létóval, Héraklésszel és feleségével, Hébével, Hermésszel, a dioszkurokkal, Aszklépiosszal, aki **Apollón** fia, pontosabban szólva (lélek)gyógyász alakmása volt; a feltámadás jelképeként alvilági istenekkel: Perszephonéval, Hadésszel, **Ozirisszel**. Az antikvitásban ***kakast** áldoztak nekik és Aszklépiosznak, ha meghalt valaki, hogy lélekmadárként a halott lelke előtt repülve hangjával jelezze annak érkeztét.* Ezért szerepel a „lélekvezető" Hermész, továbbá **Attisz** mellett, a régi germánok és szlávok (gyász)szertartásaiban, az altáji **sámán**hitben; *a magyar táltos is azért tűz a hajába* ***kakastollat,*** *hogy könnyebben jusson „odaátra"*. A néphit szerint *az eltávozott lélek is ölthet* ***kakas****alakot (64. rajz).* (Hold)róka szájában vergődő **kakas** jelképezheti a fogyatkozó Napot.

Az újjászületés fizikai feltétele a férfiúi nemzőerő, ennek is a **kakas** madárjelképe. Például a zsidóknál, akik az ószövetségi korban többnejűségben éltek. A görögök ezért *is* kapcsolták Hermészhez (annak fallikus hermái miatt). Harciassága okán viszont a tavaszi hadistenek: Árész és Athéné riadót jelző madárának tekintették. Mindezen a Nap szimbolikája sugárzik át, és szinkretizálódik **Jaó**ban, a gnószisz **kakas**fejű istenében, aki **Héliosz korbács**át suhogtatja *(48. rajz).*

A kereszténységben a jelkép pogány jelentése alig módosul: madarunk az isteni világosság hirdetője, az ördöggel, a bűnnel harcoló léleknek, és mivel Péter apostol árulását jelezte hangjával, **Krisztus** szenvedéseinek a jelképe lett. Református templomok tornyán az **Igazság Napjá**nak visszatértére vár, a hit éberségét és a bűnbánatot hirdeti. A gyógyító napisten attribútumaként a nyugati szlá-

65. Holdbéka, napvarjú darvakkal, sárkányokkal, Nu-Wa holdistennővel és a kígyófarkú Fu-Hszi napistennel. Temetési zászló részlete, Kr. e. 2. század, Ma-wang-dui, Kína

vok napistenétől, **Szventovit**tól az örökébe lépő „segítőszent", Vítus örökölte meg.

A muszlimok a fehér **kakas**t a Próféta szent madarának tartják, mivel – úgymond – a **kakas**szó imára hív, és angyal jelenlétére figyelmeztet. A palesztin arabok kukorékolást utánozva kérnek esőt Istentől.

A fekete **kakas** értelemszerűen mindennek az ellenkezőjét jelenti. Érdekes viszont, hogy közismert fekete madaraink, a **holló** és a **varjú**, bár a közhit gyászmadárnak tartja őket – mert *kár*ognak és mert dögevők, ezért lettek lélek(vivő)-madarak is –, sokhelyütt mégis napszárnyasok voltak, persze mint halálmadarak, az éj sötétjébe merülő **Nap lelké**nek megtestesítői. Szimbolizációjukban szerepet játszhatott, hogy gyűjtik a csillogó holmikat, s hogy igen okosak. Jósmadaraknak tartották őket, mert „beszélni" is tudnak, és belek között turkálnak, mint a jövendőmondók.

Holló. Sok ázsiai nép és indián törzs kultúrhérosznak, a teremtő társának tekinti. Szibériai mítoszokban *ő lyukasztja ki az ég (az éj) sátrát, hogy beáradhasson rajta a fény, ő lopja vissza az égre a világító égitesteket. A korjákok ősatyja a mindenséget elrendező Nagy* ***Holló****, a csukcsoknál a „csillogó holmik": a Nap és a fény hozója.*

Egy talán még Ázsiából hozott indián mítosz elmeséli, *hogyan akarta az ördög elrabolni a Napot. Isten, hogy keresztülhúzza számítását, megteremti a* ***hollót****. Ez, amikor az ördög épp elnyelné a Napot, lecsap rá és kikapja a szájából.* (Vö. *A róka és a* ***holló*** meséjével.) **Holló** a madara **Amateraszu**nak, **Apollón**nak (mint lélekvivő és jósmadár), **Lug**nak, **Mithrá**nak. Két **holló** ül a „nap**szemű**" **Ódin** vállán: Hugin és Munin, az „Emlékező" és a „Gondolkodó". A *Biblia* Hélioszát, **Illést holló** táplálja.

Varjú. A külső sötétség bolygóistenkirályának, Szaturnusz-**Kronosz**nak a szent madara volt (gör. *koróné* „**varjú**", „**korona**", „**Kronosz** sarlója"), de **Kronosz** ifjú korában maga is napisten volt; *Apollón egyik asszonyát, Aszklépiosz anyját Korónisznak hívták,* és például Kínában a **varjú**t a **Nap lelké**nek tartották *(65. rajz).*

A magyarral ellentétben a görög és a latin nyelv figyelembe veszi a **holló** és a **varjú** rokonságát, hasonlóságát (gör. *korax,* lat. *corvus* „**holló**"; lat. *cornix* „**varjú**"). Ennek tükrében figyelemre méltók ***holló*** szavunk e madarak mitológiai múltjáról árulkodó indogermán kapcsolatai. (Vö. lat. *cor = „szív", „lélek".)* A magyar elnevezés – amennyiben ennek jelentősége van – uráli kori és hangutánzó eredetű (vö. vog. *kōnaχ,* osztj. *kǭlək*, jeniszeji szam. *kuruke,* szelk. *kulli* „**holló**"), de hasonlóképp hívják mindkét madarat a perzsák is *(kalaγ).* Ezért említést érdemel, hogy Szaturnuszt szanszkritül *kalā*-nak is nevezték, ami „kékesfeketé"-t, „halál"-t, „idő"-t jelent. Nem csoda, hogy eleink a *holt*akon lakmározó, *hulla*zabáló ***holló***t *halál*madárnak hitték.

Lúd és hattyú. Mindkettő lélekmadár, és mert vízről szállnak fel és vízre ereszkednek le, a vízparton élő ember szemében napszimbólumok is egyben.

Egyiptomban a **lúd** jelenítette meg a fáraó lelkét. **Amon** napisten szent madara és a teremtő egyik alakja is **lúd** volt: a *„Nagy Gágogó"*, aki a világot kiáltásával hozta létre (mint az *Ószövetség* Istene).

Brahma szoláris attribútuma **Hamsza**, a magasan szárnyaló, magányos

vad**lúd**, aminek *hátán vagy alakjában utazik az isten.* **Hamsza** az eltávozó Nap és a túlvilágra repülő lélek szimbóluma egyszerre.

Vándormadár lévén, alkalmas modellje volt a madáralakban elképzelt tá-

66. Jaguár- és saslovag. Azték miniatúra a hódítás korából

vozó lelkeknek. Elterjedt képzet szerint a vándormadarak és a lelkek a Tejút mentén „költözködnek". A kép alapja: őszi és tavaszi alkonyokon a Tejút épp a vad**lud**ak **húzási** irányával esik egybe.

A szibériai népek hite szerint *a Tejúton: „Madárút"-on, „Vadludak ösvényé"-n a* ***napisten lelke*** *vezeti a lélekmadarakat gúnár képében.* A Hattyú csillagkép csillagainak népi magyar nevei *(Vezércsillag, Zászlótartó, Sereghajtó, Három hadnagy)* mutatják, hogy a Tejúton eltávozott Csaba királyfinak és hadnagyainak lelkét a népképzelet e csillagzattal azonosította. **Hattyú** volt a jakutok és burjátok ősanyja; a hantik, tunguzok **hattyú**bálványokat állítottak. Ez a **hattyú** volt **Apollón** lélekmadara is. Küknosz (gör. *küknosz*, „**hattyú**"), **Apollón** tragikus sorsú fia a meghaló napistent testesíti meg, akinek lelke **hattyú**fogaton távozik a halál országába, a hüperboreuszok földjére. Az a mítoszokból adódó következtetés, hogy **Apollón** nem is görög, hanem „hüperboreusz", azaz idegen, északi eredetű istenség, meglehet, csupán abból adódik, hogy az isten minden télen délre, minden nyáron északra távozik. Szó szerint: a Nap a **téli napforduló**kor kel és nyugszik a legdélebben, a **nyári napforduló**kor pedig a legészakabban.

Daru. Rendszertanilag nem rokona a fenti kettőnek, mégis olykor a helyüket foglalja el. A manysik Tejúton járó napistenének egyik ritkábban használt neve „**Daru**comb-hótalp-bőr" (az a bőr, amit a hótalp befedésére használtak).

A **daru** jellegzetes hangjából, röptéből jósoltak – *Hermész a röpképükből alkotja meg az ábécé betűit*, az írást viszont végső soron a Naptól kapott ajándéknak tartották. A kiáltó **daru** az éberség jelképe, mint a **kakas** vagy a **lúd**. (A hagyomány szerint *azért tartottak* ***ludakat*** *a római Capitoliumon, hogy riasszák az őrséget, ha éjjel a fellegvárra támadna ellenség.)* ***Apollón****nak* ***daru*** *jelezte, hogy marháit a csecsemő Hermész ellopta.*

A rituális tánc, melyet a ***7*** *athéni ifjú lejtett, mielőtt be kellett menniük a* ***labirintus****ba, áldozatul a Minotaurusznak, a* ***darvak*** *násztáncát utánozta,* és a planéták mozgását jelképezte. Déloszi **daru**táncnak nevezték, mert az ottani holdistennő (Artemisz) tiszteletére koreografálta **Thészeusz** naphérosz.

Kínában a **daru** a jang, a fényprincipium madara, a hosszú élet, a halhatatlanság szimbóluma. A **taoisták** azt mondják az elhunytról, hogy *„daruvá vált"*. Egy selyem sírzászlón (Kr. e. 2. sz.), amit azért tettek a halott mellé, hogy a lelket a túlvilágra irányítsa, a Nap és a Hold képe között darvak táncolnak a mennyei nap**kapu**ban álló lélek körül *(65. rajz)*. A kínai 10 Nap anyjának, **Hszi-Ho** istennőnek a nevében ott a **daru** *(ho)*.

67. Az Egyesült Államok címersasa

Kolibri. Csak nappal repül, és tavasszal meg nyáron, amikor a Nap pályája emelkedik, aktív igazán. Olyan, mint egy röpdöső szikra, **toll**ai a napfényben úgy ragyognak, mint a drágakő. A röpte – egy helyben lebegni és hátrafelé repülni is képes – a Nap keléspontjainak mozgását jelképezi.

Sajátságos módon épp a legvérengzőbb azték istent, **Vicilopocstlit** testesítette meg. A név jelentése: *„Déli **kolibri**"*, *„Bal oldali (balkezes) **kolibri**"*, s az az értelme, hogy a Nap pályája Mexikóban a **zenit**től mindig délre esik, illetve, ha a napjárás szerint nyugatnak fordulunk, bal kézre.

Az isten homlokát **kolibri** alakú sisak fedi, pajzsát az aztékok 5 Napjára és az isten csodás születésére emlékeztető 5 **toll-labda** ékesíti. *Egy nap* – mesélik –, *amikor Koatlikue szokása szerint áldozatot mutatott be a Koatepeken, egy **tollgombolyag** pottyant le az égből. Az istennő a **kígyószoknyája** alá rejtette, s azonnal teherbe esett. Amikor ezt gyermekei, a Hold és a csillagok megtudták, elhatározták, hogy megölik. **Vicilopocstli**, mert hiszen őt rejtette a **napgombolyag**tól fogamzott anyaméh, megígérte Koatlikuénak, hogy megvédi, és amikor a támadók közeledtek a Nap hegyéhez, kiesett anyjából, csillagtestvéreit megfutamította, Kojolsaukí holdistennőt pedig darabokra metélte.*

Az aztékok hite szerint a kiváltságosok: *azok a férfiak, akik csatában vagy az istennek bemutatott áldozatként, és azok a nők, akik gyermekágyban haltak meg, haláluk után visszatérnek a Napba; lelkük **kolibrivé** (és lepkévé) válik; így röpdösnek a Nap körül, virágillattal és nektárral táplálkozva.* (A szibériai **sámán**dobok madaras Napjai hasonló képzetekről tanúskodnak. *61. rajz.*)

Vicilopocstlinak volt egy másik madara is, mely jobban illett ragadozó természetéhez.

Sas. Az aztékok totemállata. **Tenochtitlan** már emlegetett alapítási mondája szerint *Vicilopocstli sas képében mutatta meg népének, hol építse föl fővárosát.* Ő volt a védnöke a **sas**lovagoknak, akik a **jaguár**lovagokkal együtt a katonai elitet alkották. A két lovagrend a nappali és az **éjszakai napi**stent szolgálta *(66. rajz)*.

A **sas** általánosságban az égi hatalom, a fény, a megvilágosodás, a gnószisz madara. A királyt mint a Nap fiát jeleníti meg. Mivel a földi, halandó világból emelkedik az égbe, a halhatatlanság jelképe lett. *Ő vitte a mennybe a megdicsőült római császárokat.*

Azt hitték róla, hogy *képes a Nap közelébe emelkedni, és a **szeme** elbírja annak vakító sugárzását. „A sas a szemem Napja"* (a **szem**em fénye) – mondja a kirgiz solymász. A szibériai népeknél a Nappal egylényegű legfőbb lény jelképe, *a türkök és a mongolok ősapja, az első **sámán***

atyja (**sas** helyett néha más ragadozó madár szerepel). Koreában, Tibetben is napmadárnak tartották. A *Kalevalá*ban *ő hozza le az égi tüzet*. A közel-keleti

68. Egyike a legkorábbi sólyom-napisten ábrázolásoknak, az ún. Narmer-palettán látható. Kr. e. 3000 körül, Kairói Múzeum

műveltségekben **sas-**, **keselyű-**, **sólyomszárny**akon lebeg a Nap képmása. A kelta mítoszok „alvó" napistenének, **Lug**nak a lelke **sas** képében száll az égbe. **Zeusz**–Jupiter madara is talán épp azért lett, mert a görög főisten **napgyermek**nek született.

A madár eme funkcióit a **téli napforduló** után újjászülető Nap csillagmadaraként a Sas csillagkép hordozza. Ezért állítják ellentétpárba a **kígyó**val, az égkörön a megelőző évszak Kígyó csillagképével, mely viszont a megháló, önmagát újranemző Napot (avagy a Napot felfaló sötétséget) testesíti meg az égen *(67. rajz)*. A Sas csillagkép szolgált mintául a **négy** bibliai „lelkes állat" egyikéhez; a másképp apokaliptikus fenevadaknak nevezett állatok az asztrológia „szilárd keresztjén" ülő **4** csillagképnek felelnek meg. Ezek: a Bika, az Oroszlán, a Skorpió és a Vízöntő 4000 évvel ezelőtt a naptári fordulópontok csillagképei voltak. A Sas a Skorpiót helyettesíti, mint annak *paralellolontá*ja, azaz mint vele együtt kelő csillagkép. A zsidó-keresztény szimbolika is a csillagképet öltözteti **toll**ruhába. A **sas** ebben a gondolatkörben is feltámadásjelkép, amihez az a hiedelem társult, hogy *évente egyszer a Nap közelébe emelkedik, ahol* **tollazata** *megújul, és visszanyeri ifjúságát* (a valóságban épp fordítva van; a Nap újul meg akkor, amikor a Sas csillagkép közelébe ér). Napba néző **sas**hoz hasonlították az isteni világosságot felfogó embert; így lett János evangélista attribútuma (a **kígyó**val együtt). Mint ismeretes, a szent névünnepe (dec. 27.) a Születés ünnepkörébe esik.

A *Jelenések könyvé*ben írja János a Napba öltözött asszonyról, akit sárkány támad meg: *„...adaték az asszonynak két nagy*

69. Madárlélek. Permi bronz, Oroszország, 6–9. század

sasszárny, hogy a kígyó elől elrepüljenek." (13,14.) A mennyországba jutó igaz keresztényt a halász**sas** (**Krisztus**) által vízből kiemelt halacskához hasonlították.

Sólyom. Egyiptomban **Ré** madara volt. Legtöbbször **sólyom** képében je-

lenítették meg, *(68. rajz)* vagy **sólyom**fejű ember alakjában, nap**korong**gal a feje tetején. **Ré** idővel összeolvadt a szintén **sólyom**alakú **Hórusz** égistennel.

Madarászok szerint **sólyom**, mások – például ANONYMUS – úgy vélekednek, hogy héja, ismét mások szerint pedig karvaly volt az **Árpád**ok totemisztikus ősapja, a ***turul***. A **sólyom**tól való származás hangzik ma a legelőkelőbbnek, de mint jelkép a héja, karvaly egyenértékű vele, hisz minden ragadozómadár a Napból érkező lélekmadarat, a magzatba madár**szárny**on érkező **naplelke**t testesítette meg *(69. rajz)*.

Dögkeselyű. Napmadár volt Egyiptom **keselyű**istennője, Nehbet, Felső-Egyiptom szent jelképe, aki a két királyság egyesítésekor mint kobra fejű **keselyű** eggyé olvadt Utóval, Alsó-Egyiptom **kígyó**jelképével. Ők voltak a Nap-**Hórusz szeme**i, a forró sivatag úrnői, a Nap tiszta fémének, az aranynak oltalmazói.

Napmadár a **keselyű** a dög eltakarítójaként is, amint a magasban keringve, lebegve kutat elhullott tetem után, aminek, ha nem az ő begyében végzi, az ég magasáról **tűző** Nap hevétől bomlik le a húsa, aszalódik múmiává.

Számos napmadár a képzelet szülötte. Az volt a mesebeli **griff**, s talán a ***haomá*** madár is, az iráni hitvilág füles sólyma, *(70. rajz)* mely a nagyszentmiklósi kincs két korsaján is látható madáristen képmásához szolgált modellként, s az volt a rakamazi **korong**pár elnövényesedett ragadozója. Mind a három totemisztikus eredetmondák apamadara volt, míg a kétfejű, „Janus-arcú" nap**sas**, mellyel majd minden óvilági műveltségben találkozunk, a múltba és a jövőbe néző fejeivel az év fordulóját jelképezte. A *„jeniszeji osztjákoknak kétfejű **sas**uk van, Di (...**Doh**), aki vagy az első **sámán**, vagy az első **sámán** tanítómestere."* (RÓHEIM 1984: 58.)

Egyiptomban ***bennu*** néven tisztelték egy szürkegémre emlékeztető mesebeli madarat, amit mint az eltávozott Nap lelkét az Estcsillaghoz társították (egy. *bnw*, „aki magától keletkezett"; *wbn*, „fénylik", „emelkedik"). A **bennut** azonosítják a **főnix**madárral, bár az igazi **főnix**nek aranyos bíbor **toll**azata van (gör. *phoinéeisz, phoinikiosz*, „veres", „piros", „bíbor", „**tűz**színű", „véres", „datolyapálma", „főníciai"). *A Napba tud nézni, mint a **sas**; reggelenként együtt kél, majd együtt halad a Nappal, hogy ártó **sugar**aitól megóvja a Földet kiterjesztett **szárny**aival. Mint mondták, 500 évig él. Amikor megvénül és a **szárny**a elerőtlenedik, datolyapálma-ágakból rakott „**tűz**fészekben" elégeti magát. Hamvaiból új **főnix** támad, mely korábbi önmaga maradványait arany mirha**tojás**ba balzsamozza, majd Heliupoliszba repül vele, s ott a Nap oltárára teszi.*

Főnix-féle a kusán fejedelmek indiai pénzein (1–3. sz.) az alvilágból kiröppenő ***khvarenah*** madár (a *„Nap-szerű"*). Kínai neve ***feng-huang***; a fényes janghoz, a **tűz** ágenshez tartozik, és a déli cinóber-barlangban lakik. A fej**toll**aiba 3 ágú fésű *(huang)* van **tűz**ve; ez a kelő Napot jelképezi. ***Csu-miao*** („vörös madár") néven is ismerik.

Az arabok képzeletbeli napmadarának ***rukh** (anka)* a neve, a perzsák ***szimurg*** *(szenmurv,* „pávasárkány") néven ismerik (Zált a **szimurg** nevelte fel). A hindu **Garuda** a madarak királya, **Visnu** hátasa, a *Rámájana* eposzban ***„Ráma** napszeme"* néven szerepel.

Ezek a madarak azonban nem feltétlenül magát a Napot szimbolizálják. Ha

például a madár a Napot a hátán hordozza, akkor a többi hátashoz hasonlóan a Holdat, esetleg az eget, annak napjárta részét jelképezi, mint Héra pávája (*71. rajz*).

Négylábúak.

A görög napistenek **pásztor**istenek voltak. **Apollón** legkorábbi alakjában farkas képében „vigyázott" a nyájakra (*A. Lükaiosz*)– az ősi felfogás a ragadozókat a növényevők urának képzelte –, később megszelídült és **kos**alakot vett fel, és **nyil**aival a nyájakat dézsmáló farkasokat öldöste. (*A. Lükoktonosz*). Ennek már csillagos magyarázata is van. **Apollón** és Artemisz ugyanis az Ikrek havában, az Ikrek csillagzata „alatt" születtek, hajnali „farkasfényben", ezért **Apollón**t a görögök az Ikrek olümposzi urának tették meg. A tavaszi-nyári Ikreket az ég túloldalával a Tejút köti össze, ott átellenben látható az őszi-téli Farkas

70. Égberagadás-jelenet nap- és holdikrekkel. Szászánida ezüsttál, Irán, 6-7. század, Szentpétervár

csillagkép, az isteni Ikrek szó szerinti ellenlábasa. Csü Jüan kínai költő (Kr. e. 340–278) versében magával a napistennel mondatja:

„Égi Farkas-csillagot megcélzom és nyilazok,
lehorgasztom nyilamat, homály ellen robogok..."

(WEÖRES SÁNDOR fordítása)

***Bárány** és Gödölye.* Az aranyfürtű **Apollón**nak az **aranygyapjas kos**hoz nincs köze. Ez utóbbi mint a Kos csillagkép névadója a görög mitológia igazi nap**bárány**a. Története szerint tavasszal áldozzák föl, és bőre a március névadójának és planétaistenének, Marsnak, görög nevén Árésznek szent ligetét ékesíti, ahonnét **Iászón** naphérosz lopja el. Egy vázaképen **Iászón**t látjuk, amint épp kifordul a gyapjút őrző sárkány torkából, melyet belülről ölt meg (elterjedt motívum ez). Feje fölött az **aranygyapjú** lóg egy fáról, Athéné istennő, a március

71. Szimurg a holdhónap gyűrűjében szászánida szövetminta, 6–7. század. Párizs, Louvre

olümposzi úrnője pedig asszisztál a jelenethez *(72. rajz).* A kép azt meséli el, hogy a Nap a Cet csillagkép „száján" át távozva elhagyja a Halak cikkelyét, és belép a márciusi Kos csillagképbe. **Iászónt** Médeia királylány segítette. Őt egy másik vázaképen látjuk, amint egy öreg **kost** fiatal **bárány**nyá varázsol éppen, magyarán szólva: megújítja az évet. (**Kos**fejű **kígyó** volt a **tavaszpont**on kezdődő napév egyik jelképe. 73., 126., 137. rajz.)

Ahogy a **juh**ot és a kecskét az *Ószövetség* is összekeverte – a két állatot együtt legeltették –, úgy lett a **kecske**bak napállat a **kos** mellett. **Krisztus** nemcsak Isten **Bárány**a volt, az ószövetségi *„bűnbak"* is az ő engesztelő áldozatának volt az előképe (Lev 16, 9skk), pogány megfelelője pedig **Dionüszosz** volt, *„Isten Gödölyéje"*.

Napállat volt a **kecske** Palműrában. A *Rig-véda* az *Adzsa-ekapad* (*„Gyors-egyláb"*) nevű aranyszakállú **kecskét** nevezi a „jó **pásztor" Pusan** napisten állatalakjának. *7 kerekű aranykocsiját is kecske húzza,* amit **Szúrja** napisten lóra cserél fel. Egykorú kínai útleírás szerint II. **Szúrja**varman, khmer **„napkirály"**, Angkor Vat 12. századi építtetője egy körmenet alkalmával aranyos szerszámú **kecskéket** és **lo**vakat fogatott be aranyborítású **kocsi**jába. A tibeti buddhizmusban a **kecske** a Nap büntető igazságszolgáltatásának jelképes eszköze.

Az indoeurópai örökségből jutott a nap**kecske** a letteknek; a tavaszi Nap fényét és melegét fehér **kecské**hez hasonlítják, mely szétporlasztja a folyók jegét. (*Fehér**ló**fia*-meséink egy változatában a naphéroszi *hősnek egy fehér és egy fekete **kecske** kínálkozik, hogy felviszi őt az alvilágból. A hősnek a fehéret kell választania, ha fel akar jutni.)*

72. Iászón a sárkány torkában. Görög vázakép, Kr. e. 5. század. Vatikáni Múzeum

A **kecske**bak lett a **téli napforduló** csillagjegyének állata; a gödölye a megszületett napistent jelképezte. Bizonyos sajátosságok (a **kecske**bak bűze, az időpont), a pantheonok keveredése (új napistenek legyőzik a régieket, a fény ellenségei részben ez utóbbiakból lesznek), az asztrológia kialakuló szimbolikája (a Bak jegy uráui a külső sötétség Szaturnuszát teszik meg) eredményezték, hogy a (fekete) kecskére úgy nézünk, mint az ördögre. Jó példa erre a **kecske**ember Pán esete, aki a keresztény ördögábrázolásokhoz szolgált modellül, holott **Zeusz tej**testvére, **Apollón** vetélytársa, tiszteletbeli olümposzi volt.

*Borjú, **bika**, **ökör***. Vegyes használatú állatjelkép a szarvasmarha is. Hagyományosan holdállatként, meg eső- és termékenységistenek állata(lakja)ként ismert. **Héraklész**nek például le kell győznie egy **bikát** vagy egy ökröt. Az állat a télvizet testesíti meg, amit tavasszal szárít fel a Nap. Erre utal **Héraklész** ***„Ökörevő"*** mellékneve (a szoláris hősök arról nevezetesek, hogy egy ökröt felfalnak

ültőhelyükben). Abban a korban azonban, amikor a **tavaszpont** még a Bika csillagkép **szarv**ai közé esett, a **bika** még napállat volt.

73. Cernunnos, a kosfejű kígyóval. A gundestrupi aranyozott ezüsttálról, 2–3 század. Koppenhága, Nationalmuseet

Él bibliai megfelelője, **Elóhim** alighanem **bikaszarv**aival állítja meg a Napot (Józs 10,13). A **bikaszarv** az ókori sémi kultúrában a szentség és az Istentől való hatalom jele volt; **szarv**ak meredeztek az oltár sarkain, *Mózes Isten látásától fényszarvakat kapott,* **bikaszarv**ak jelképezték az uralkodó fejékén a királyi hatalmat, s csak isteni jelként értelmezhetők az olyan szentírási metaforák, mint az *„üdvösség szarva"* (Kiv 27, 2; 34, 29; Mik 4,13. Vö. héb. *keren,* **„szarv"**, „kürt", „fény**sugár"** – ez az, ami **Mózes** homlokán ragyogott; gör. *kerasz,* **„szarv"**, „szarukürt"; lat. *cornu,* **„szarv"**, „szarukürt").

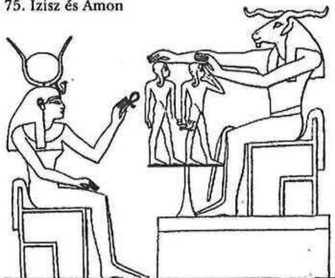
Krétán, az iraklioni múzeumban olyan kis arany **bika**fejfüggőket őriznek, amiknek mindkét **szarv**án fityeg egy-egy arany**korong**, bizonyára a Nap és a Hold jelképeként. Máskor a **bika** vagy tehén

74. Bikafej, holdas szarvai közt a kereszttel. Oszlopfő faragványa, Bolinszk, Grúzia, 5. század

hold**szarv**ain vagy a homlokán viseli a Napot illetve annak jelét *(74. rajz).* Az erdélyi Szamosújvár- és *„Dézs-környéki falvak téltemető szokásában virágokból és zöldágakból font* ***koszorú*** *jelképezi a tél felett diadalmaskodó Napot"* (Bosnyák 1974: 47), amit egy fehér tehén **szarva** közé erősítenek a parasztok. Az egyiptomi **Hórusz** napisten anyja, Háthor (*„Hórusz háza"*), az „ég tehene" címet viselte, és azonosult Ízisszel, a „másik" napanyaistennővel, aki ugyan már nem tehénalakú, de a fején néha ő is **szarv**akat, s azok közt nap**korong**ot visel *(75. rajz).* Fiukat, a Napot ezért az istenanya borjaként is ábrázolták *(76. rajz).*

75. Ízisz és Amon

Az egyiptomi napistennek külön **bikái** voltak. A fehér szőrű **Mnevisz bika** a heliupoliszi napisten kultuszához tartozott. *„Ré közvetítője, aki Atummal közli*

76. Napborjú, két fa, közöttük a felkelő, keresztes nappal. Sírfalkép a XIX.–XX. dinasztia korából

az igazságot" – volt a jelzője, de **Ré** megtestesülésének is tartották; őt is **szarva** közt nap**koronggal** ábrázolták.

A görög mitológia napistenei, **Apollón**, **Héliosz** híresek voltak gulyáikról.

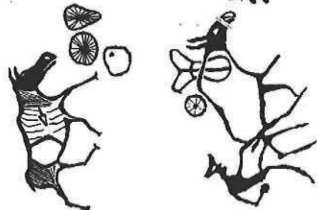
77. Szarvas, agancsain a Nappal, újkőkori sziklavéset. Valcamonica, Olaszország

Héliosz 350 fehér marhája egy népszerű magyarázat szerint a jó idő **bárány**felhőit jelképezte. Valószínűbb azonban, hogy a holdév napjait testesítették meg. **Gerüón**, akinek gulyáját **Héraklész** hajtotta el, szintén napisten lehetett.

A kelta **Cernunnost**, aki az „Állatok Ura", halálisten és az évforduló Ianushoz hasonló kétfejű istene volt, a nevéhez illően hol agancs**koroná**val, hol **bikaszarv**akkal ábrázolták *(73. rajz)*. Szobrán a két állat együtt is szerepel. A **bika-** és **szarvas**maszk Európa-szerte együtt játszik az év(szak)kezdő alakoskodásokban, a magyar regölésben is. Sebestyén Gyula a mongol és tibeti ***bika-** és **szarvas**álarcos ünnepi táncot*, amit a **tavaszpont** idején járnak, összeköti az európai szokásokkal.

78. Napok és jávorszarvasok szibériai sziklarajzokon

79. Napkorong, szarvas, életfa. Bronz ruhadísz, Szibéria, Kr. e. 1. évezred, Minuszinszki Múzeum

A **bika** leginkább mégis ellenfélként kapcsolódik a Naphoz. A sumer **Gilgames**nek, a görög **Thészeusz**nak és a perzsa eredetű **Mithras** fényistennek a sötétség (a Hold) **biká**ját kell legyőznie. Ez a **bika**, a letűnt Bika-korszak napállata, a Bika csillagkép, mely (az asztrológia szerint) a Vénusz és a Hold uralma alá tartozik, ezért küldi Istár (Vénusz) **Gilgames**re. Ezek a **bikák** feketék, csillagpettyes szőrűek, amilyennek a csillagkép mutatja. Az egyiptomi Ápisz-**biká**knak is ilyennek kellett lenniük, sőt, még azokat a szarkofágokat is fehéren pettyezett fekete gránitból faragták, amelyekbe Szakkarában e hold**biká**kat temették. (Ezzel szemben a **Mnévisz-bikák** szarkofágjai fehérek voltak.) Mivel azonban a Nap ma is minden évben egy hónapig az égi Bika **szarv**án ül, erre az időre a csillagkép ismét napállat, **„aranyborjú”** lesz.

Szarvas. **Cernunnos** szoláris jellege tagadhatatlan. Ezt az agancs**korona** is példázza, ami persze többi szerepkörét is jelzi. Artemisz egyik jelzője épp azért volt **„szarvas”**, mert az „Állatok Úrnője” volt; az agancs – példa rá a *Szarvassá vált fiúk* kolindája – a halál jele, de az évköré is, hiszen a **szarvas** évente nemcsak lehullajtja fejdíszét, hanem újra is növeszti.

Cernunnosnak szerepe lehetett abban, hogy a **szarvas Krisztus** állatszimbóluma lett. A keresztény Fiúisten glóriával övezetten (égtáj**keresztes** nap**korong**ban) jelenik meg Szent Eusztáknak és Szent

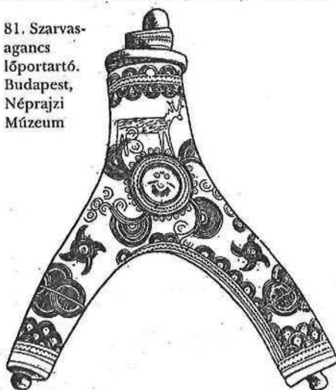
80. Napos, szarvasos bálványkő kiterített rajza. Mongólia, Kr. e. 8. század

Hubertnek egy csodálatos **szarvas** agancsai közt.

A magyar legendárium **Krisztus**ra vonatkoztatott ***Csodafiúszarvas*** elnevezése és egyáltalán a **szarvas**szimbolika hangsúlyos szerepe a magyar hagyományban arra vall, hogy eleink már az őshazában összekapcsolták a **szarvast** és a Napot. A csoda**szarvas**monda ünőjének két fia, Hunor és **Magor** „lélekben" az égi Ikreket, „testben" a Nap–Hold kettőst személyesíthette meg. A **szarvas**mondák evenki változatában *az égi szarvas a Nap elrablója.* Ha még keletebbre megyünk, **Amateraszu** földi kamijába, a japánok csoda**szarvas**ába botlunk *(28. rajz).*

Már az őskorból ismerünk naphordó **szarvas** ábrázolásokat. Európában Val-

81. Szarvasagancs lőportartó. Budapest, Néprajzi Múzeum

camonica (Észak-Olaszország) sziklafalán fedezhetjük föl kőkorszak végi képmását *(77. rajz).* Szibériában a nagyszámú sziklarajz tanúsága szerint a Nap **szarvasa** központi szerepet játszhatott a hiedelmekben *(78. rajz).* Ezeket a képeket talán a „**szarvas**ok népe", a szakák,

82. Ló, tomporán szvasztikával. Kínai nyomott selyem 9–10. század. London, British Museum

akik közé a szkítákat is sorolják, karcolták a sziklába. Tény, hogy a fentieknél régebbi (szkíta) ábrázolásoknak a mitológus **szarvas** a legjellegzetesebb motívuma. Egy minuszinszki bronzlemezkén (Kr. e. 1. évezred), mely maga is a nap**rozetta** formájú, **sugar**as nap**korong**ot, alatta **szarvast** láthatunk; testéből az Eurázsiában általános felfogásnak megfelelően életfa nő *(79. rajz).* Középkori mongol Kök-bálványokon (*Kök*, „Kék" = az égisten neve) vésett **szarvas**ok legelésznek a Nap és Hold fülbevalók társaságában (80. rajz. Szaka fejedelmi sír mumifikálódott tetemein valóban találtak mitikus állatszörny-tetoválásokat, köztük **szarvas**okét is.)

A nap**szarvas** hazai megjelenítésének legkifejezőbb, egyben sajátosan magyar példái a vadász lőportartók. A **szarvas**agancs villásan elágazó részéből készültek, s az *ember formájú* készség hasát, lábait gazdagon díszítették. *„Mind a népi, mint az átmeneti jellegű, sőt még az 'úri' lőportartók egy részének fő ábrázolásai mögött is közös gyökerű, rendkívül archaikus jelentéstartalom (...) szimbolikája található meg.*

*A népi darabok legfontosabb ilyen szimbóluma a **szvasztika**szerű forgórózsa; az átme-*

neti jellegű és az 'úri' művészetben pedig többnyire a szarvas (...). E tárgyak egy kis részénél a nap, hold és a csillagok képeivel találkozunk, vagyis az ég szimbolikus ábrázolására törekedtek." (BORSOS 1982:77.) Számos olyan darabot ismerünk, amelyen a *„forgórózsa"* kétségtelenül napábrázolás, és olyanokat is, amelyeken a **szarvas** és a Nap (**szvasztika** vagy **-rózsa**) együtt is jelenik meg *(81. rajz)*. A **szarvas**os példányok „túlbeszélik" a mondanivalójukat, hiszen a tartó anyaga agancs, mely elágazásán viseli a Napot. Mondhatjuk tehát, hogy a *tüzes* lőpor tartója naphordozó **szarvas** is egyben. Sőt, mivel a lőportartó ember formájú, és a hasán viseli a Napot, ahogy a hasában a lőport, mondhatjuk rá azt is, hogy a **napgyermek**kel viselős csoda**szarvas**ünő tárgyi jelképével állunk szemben. „Kétágú" a Napot szülő, **szarvas** tejútanya is! A lőpor–Nap **tüze** analógia magyarázza, hogy ez a jelentéstartalom miért épp lőportartókon bontakozott ki. Ismerjük a kétágú agancskészségek avarkori előzményeit – ezek is gazdagon díszítettek, „**szarvas**" szimbolikájuk ugyancsak égi – de nem kötődik kizárólagosan a Naphoz.

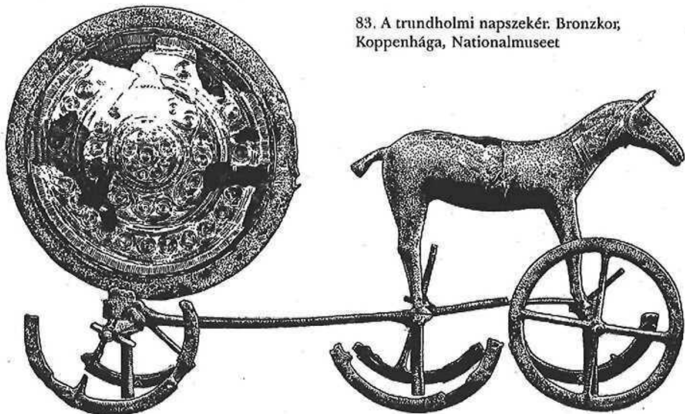
84. Napkéz csillagpettyes lovakkal. Őskori barlangfestmény, Pèche-Merle, Franciaország

Ló. A **szarvas** átadta helyét a **ló**nak. A rén**szarvas**tenyésztő népek a jégkorszak elmúltával északra húzódtak, vagy **ló**tartásra adták a fejüket. Így a **ló** mint a Nap hátasa is átvette a **szarvas** szerepét.

A **lo**vat a Kr. e. 4. évezredben Irán területén törte be először az ember. Me-

83. A trundholmi napszekér. Bronzkor, Koppenhága, Nationalmuseet

zopotámiában még ugyanabban az évezredben, Kínában ezer évvel később ültek **ló**ra az előkelők. Míg tehát a *„napkultusz a szkítáknál és a szarmatáknál, a masszagétáknál és a tagároknál elsősorban a rénszarvas alakjában jutott kifejezésre (..), az Avesta szent himnuszaiban, pontosabban a VI. Jashtában a napot 'gyorslovúnak' nevezik, egy másik himnuszban 'a vágtató lovú naphoz' imádkoznak."* (OKLADNYIKOV–MARTINOV 1983: 177.). A szkíták is **lo**vas néppé lettek, de szent **szarvas**ukat nem felejtették

85. Hórusz mint Szent György. Egyiptomi kőfaragás, 4–5. század, Párizs, Louvre

el; a fejedelmi sírokban ezért találunk tömegével **szarvas**os díszű mellékleteket, még a halott **ló**vát is **szarvas**maszkkal álcázva temették el.

Noha a **ló** és a Nap együttes ábrázolása Kínából is előkerült – egy Tang-kori selyemfestmény hasas kancákat ábrázol, tomporukon **szvasztiká**val (vagyis a kancák Nappal vemhesek, *82. rajz*) –, a **ló** elsősorban az indoeurópai népek napállata volt. A *Rig-véda* Varuna istent a Nap **ló**vával azonosítja. **7** paripa vagy egy **7** fejű paripa húzza **Szúrja** napfogatát, az iráni **Mitra** szintén **ló**vonta **szekéren** jár, **4 ló** van **Héliosz kocsi**jába fogva, az égtájak száma szerint. Kettejük nyomán még a középkorban is ábrázolják **Krisztust** *(Christo **Sole**)* **kocsi**hajtó napistenként. Ugyanebben a szellemben ké-

86. Sárkányölő vitéz holdas paripán. Párthus pecsétkő. Nisa, 1–2. század. Párizs, Louvre

szült a bronzkori dánok híres nap**szekere** *(83. rajz)* egy bronzból készült, kerekeken gördülő aranyozott **korong** ez, ami elé bronz**lo**vacska van fogva. A **ló** is **kerék**en jár, nyilván azért, mert ünnepi alkalmakkor **kör**menetben vontatták az alkot-

87. Szárnyas, holddiadémos, emberarcú táltoson vadászó, lángkoronás fejedelem. A nagyszentmiklósi kincs 2. számú korsójáról. 9–10. század, Bécs, Kunsthistorisches Museum

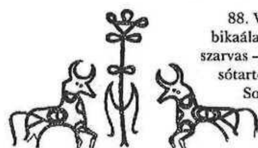

mányt. A **korong**nak csak az egyik oldala aranyozott; egy vélekedés szerint a „sötét" hátlap az **éjszakai Napot** jelképezi.

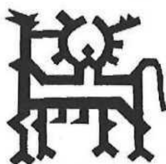
Minden jel arra mutat, hogy uráli rokonaink az indoeurópai szomszédságtó tanulták a **ló**tenyésztés fortélyait. Err

vall, hogy **lo**von járó napistenük egyik neve, a **Világügyelő Férfi** is a szanszkrit ***Avalokitésvara*** tükörfordítása.

Az ószövetségi templomi kultuszba is a **ló**tartás és a **szeker**ezés izraeli elterjedésével kerültek a próféták által felhánytorgatott pogány nap**szekerek** és nap**lo**vak (2Kir 23,5;11). **Héliosz szeker**ezését idézi **Illés** próféta égbe ragadásának története. Amikor **Illés** (*Élia*, a **Héliosz**-név sémi eredetije?) és a tanítványa *„menének és menvén beszélgetének, ímé egy tüzes* ***szekér*** *tüzes* ***lovakkal*** *elválasztá őket egymástól. És felméne* ***Illés*** *szélvészben az égbe."* (2Kir 2,11.) Az ószövetségi Isten naptermészetéről árulkodik e történet (és arról, hogy az elbeszélés alapjául szolgáló mítoszban a próféta maga volt a földre szállt napisten): a **szeker**ező Élia Isten két leggyakrabban előforduló szentírási nevét viseli a nevében.

88. Világfát őrző bikaálarcos – holdszarvas – lovak. Avar sótartó, 9. század, Sopronkőhida

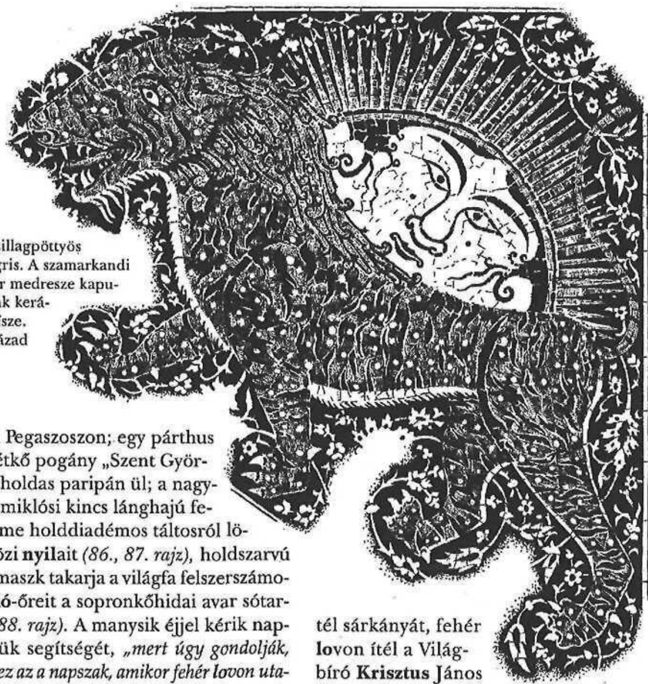
89. Világügyelő férfi lóháton, Manysi áldozati terítőről

Felteszem, hogy a **ló** és a Nap jelképi összekapcsolása a **ló** háziasítása előtti időre nyúlik vissza, és egyidejű lehet a **szarvas**éval. A franciaországi Pèche-Merle őskőkori barlangfestményén például a csillagos ég pettyes **lo**vakban ölt testet; a pöttyös **szarvas**ok is a csillagos eget jelképezték, mint például Väinämöinen (Orion) *„kékhátú* ***szarvasa***", azaz *„borsópöttyös paripája"*. A **lo**vak felett a Nap **sugar**as képe látható – széttárt ujjú **kéz** lenyomatának a formájában *(84. rajz)*.

A **ló** sem napszimbólum volt eredetileg, amikor még csak vadászta az ember. Épp ellenkezőleg. Az állatjelkép ősmodellje a fekete vagy éppen fakó vad**ló**: a Föld, a vizek, a sötét éj, a Hold, a növényzet, az ősanya, a szexualitás és a halál jelképe; **ló**anya, a faistennő állatmása. Ő a kancafejű Démétér, a táltosszülő Medúsza, fehér **ló** a *Fehérlófia*-mesékből; párja a vizek ura, a csődör Poszeidón – a *hippokamposz*, a „**hal**farkú **ló**" az ő attribútuma –, illetve a mesebeli Monyók (*monyas* = „mén"), a regebeli Ménrót. (Igen, mondabeli **szarvas**ünőnknek mén volt a párja!).

Csikajuk a Holdat testesíti meg, de csillagképmása is van (mint a hold**biká**nak a Bika csillagkép), a Pegasus („Nagytátos") csillagzat alakjában. Patája holdsarló alakú, és a nyomán forrás fakad. Homlokán azonosító jel: Hold vagy csillag alakú folt fehérlik. Míg Artemisz holdistennő szekerét **szarvas**ok húzzák, Szelenéét (Lunáét) egy fehér és egy fekete **ló** (a telihold és az újhold jelképei). E vad táltoscsikó a napmítoszok egyik főszereplője. Ő maga és általában a **ló** szimbolikája attól változik meg, hogy betörik és a hátára ülnek.

Hátas**ló**ként mén vagy herélt paripa, fel van szerszámozva, nyergében elmaradhatatlan **lo**vasa, a naphérosz vagy napisten. **Lo**von harcol a kelta **Lug**, és a római korban **ló**ra száll a **sólyom**fejű **Hórusz** is *(85. rajz)*. **Héraklész** Arión holdparipán lovagol, **Bellerophón** és **Persze**-

90. Csillagpöttyös naptigris. A szamarkandi Sir-dar medresze kapuzatának kerámia dísze. 18. század

usz a Pegaszoszon; egy párthus pecsétkő pogány „Szent Györgye" holdas paripán ül; a nagyszentmiklósi kincs lánghajú fejedelme holddiadémos táltosról lövöldözi **nyil**ait *(86., 87. rajz)*, holdszarvú **bika**maszk takarja a világfa felszerszámozott **ló**-őreit a sopronkőhidai avar sótartón *(88. rajz)*. A manysik éjjel kérik napistenük segítségét, *„mert úgy gondolják, hogy ez az a napszak, amikor fehér lovon utazik egyik helyről a másikra"*. (RÓHEIM, 1984: 96. *89. rajz*). Az éj fehér lova „testben a Hold, „lélekben" a Tejút metaforája (l. *asvattha*-fa = „**ló**fa", *Yggdraszil* = „**Odin** lova"; mindkettő a Tejutat jelképezte).

A példákból kitűnik, hogy a táltos korábbi alapvető ismérveit megtartja ugyan (föld és víz elem, Hold planéta, analógia a világfával), de gazdája átsugározza rá a maga jelképiségét. Szőre a Nap fényében arannyá vagy vakító fehérré válik. A tavasz harcos, szoláris szentje, György fehér **lo**von győzi le a tél sárkányát, fehér **lo**von ítél a Világbíró **Krisztus** János egyik látomásában: *„És látám, hogy az ég megnyilt, és ímé vala egy fehér ló, és aki azon ül vala, hivatik vala Hívnek és Igaznak, és igazságosan ítél és hadakozik. És az ő **szemei** olyanok, mint a tűzláng; és az ő fején sok a **korona**;..."* (Jel 19, 11–12.) A *Királyok könyve* hősének, **Rusztem**nek táltosát Rahsnak hívják (per. *rahs* = „fény", „ragyogás"). Mohamed emberfejű táltosa, a Burák (ar. *buraq*, a „fényleni", „világítani" szóból) fehér és **szárny**ai vannak. A Nap **lo**va ugyanis **hal**farka helyett **szárny**akat

kap, mint a Pégaszosz és a nagyszentmiklósi kincs táltosa; a tenger habja helyett a szeleket testesíti meg, mint **Illés** **tüzes lovai**. (Analógiaképpen: uráli mítoszban a **Nap** madár**lelke** elveszti **szárnyait** és **hal**lá változik, amikor átverekszi magát a túlvilági átjárót elrekesztő vashálón.)

Napmítoszokban **ló** és **lo**vasa a teljesség, a sötétség feletti győzelem jelképe: kettősükben egyesül a **négy** elem, a Nap és a Hold, a nappal és az éj varázsa, ereje. Ettől legyőzhetetlenek. Az asztrológiában a „fénypáros" csak együtt közömbösítheti a sötétség (Szaturnusz) ártó hatásait; szoláris hérosz csak lova által „kerülhet nyeregbe", és viszont. Mesehős *úgy csinál táltosparipát a rozzant csikóból, hogy parazsat etet vele, a halálból őt „cserébe" táltosa támasztja fel;* az obi-ugor napisten *gebévé sorvadt bűvös lovát tüzes leheletével gyógyítja meg, amikor viszont az ő „csontja törött és húsa rothadt", fehér lova nyalogatja életre.*

Az ír királyok 12. századig érvényben lévő beiktatási ordójában *a jelöltnek, ha a „Nap megtestesülése", azaz király akart lenni, közösülnie kellett egy kancával, amelyet aztán feláldoztak és megfőztek, a királyjelöltnek ebben a levesben kellett megmerítkeznie, ahogy kancatejben* az ***Aranyhajú** leány* típusú mesék hősének. A **lovas** és a **szekerező** népek harcosai abban a hitben temettették maguk mellé hátasaikat és **szekere**iket, hogy miként a Nap visszatér a **lo**yán (**kocsi**ján) minden reggel, úgy **lo**vuk, úti járművük őket is visszahozza egyszer.

Egér. A gabonát pusztító, járványokat terjesztő rágcsálók elszaporodása a földművelő ember számára az egyik legnagyobb csapás volt. Mivel az **egér** és patkány föld alatt élő, éjjeli állat, a Napot tekintették természetes ellenségének. Ezért imádkoztak a görögök **Apollón**hoz, hogy az **egér**vészt hárítsa el. Ugyanakkor egyik alakjában **Apollón** **egér**isten (*Szmintheusz*), mivel – úgymond – őt is, az egeret is a Föld szülte, és mivel a régiek felfogása szerint az volt a természetes, hogy az szüntesse meg a bajt, aki okozta (a nyájpusztító farkas is így lehetett a nyájak védnöke). Ezért volt **Apollón**nak mint a gyógyítás istenének a betegségeket terjesztő **egér** az állatjelképe. Egy antik elbeszélés beteg hősével *mézbe mártott egeret nyeletnek le.* A **méz** is, az **egér** is a gyógyító Nap jelképes orvossága; *„az ókorban a Földközi-tenger medencéjének keleti részén végső esetben ezt adták be orvosságként a beteg gyermekeknek."* (Graves 1970: I. 488.)

Esmunnak, aki a gyógyítás isteneként **Apollón** kánaánita megfelelője volt, szintén **egér** volt a szent állata. Egy bibliai elbeszélés szerint, *amikor a zsidók frigyládáját elrabolják a filiszteusok, ragály sújtja azokat a városokat, amelyekbe a ládát viszik. Hogy megszabaduljanak a „fekélyektől", nem elég visszaadniuk a frigyládát, áldozatul öt „fekélyforma" aranyat és öt arany egeret is kell küldeniük Izrael Istenének, mégpedig úgy, hogy a frigyládát és az offereket szekérre kell tenniük, és az igavonó barmokra kell bízniuk, hová viszik szent terhüket. Ha a szekér Beth Semes* (a „Nap háza") *felé tart, akkor a baj tőle származott. Így is történik. A fuvar Beth Semesbe megy, s jelképes értelmű, hogy amikor megérkeznek az arany egerek, épp aratnak a zsidók* (1Sám 6,5skk).

Róka. A rágcsálók esküdt ellensége. Ezért – de már veresarany színe miatt is – gabonaszellem, napállat lett.

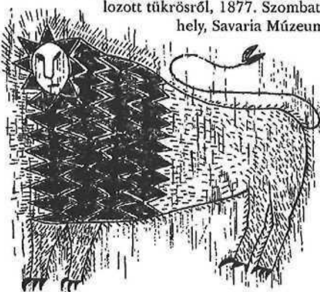
Japánban Inarinak, a bőség védőszellemének állatkísérője, a magtárak kulcsának jelképes őre volt. A régi Rómában a gabonarozsda (-ragya, -üszög) elleni védekezésül rókákat hajtottak a gabonatáblákba (homeopáthiás, rokonelvi mágia: a fertőzött gabona **róka**színű). A lat. *robigo*, „rozsda", „gabonaüszög" a *ruber* = „pirosság, „vörös" szóra megy vissza, s a mi ***róka*** szavunk eredete is a *rozsda, ragya, rőt,* ***rózsa*** szavakkal hozható kapcsolatba. A magyar néphitben *a gabonaüszög* ***róka*** *nagyságú szőrös állat; olyan asszony szüli, aki a tűzhely parazsát vízzel öntötte le* – ez tabu volt –, *s annak felszálló gőzétől esett vele teherbe.* (Az *üszög* *és* üszök „parazsat", „pernyét" is jelent).

Lángveres bundája miatt a **róka** általában is a **tűz**, Nap, fény állatjelképe. A bibliai ***Sámson*** *300 égő farkú rókával perzseli föl a filiszteusok vetését* (Bir 15,4–5), ami úgy értendő, hogy a Nap heve „égette ki" a filiszteus **búza**mezőket. A 300 „lángoló" **róka** az évnek azt a 300 napját jelképezi, amelyen számottevő a Nap ereje.

Egy népmonda szerint *a* ***tűzvész*** *úgy keletkezik, hogy egy vörös állat* (nem derül ki, milyen) *parazsat lop, és azt farkával szétteríti. Kínában a rókát más egyéb mellett* ***tűzszellemnek*** *tartották.* Egy hagyomány szerint *a kora tavaszi bágyadt Napot is a* ***róka*** *lobbantja lángra.*

Az afrikai dogon mitológiában *nőstényróka méhlepényéből lesz a Nap.* A **róka** a népmesékben mindig szemben áll a farkassal, a napfaló sötétség állatával. A finnek a sarki fényt nevezték el róla.

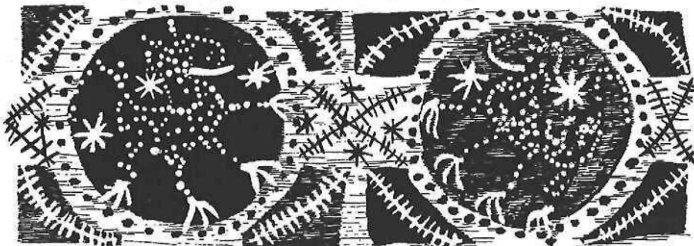
Negatív aspektusában – ugyancsak vörös színe és ebrokonsága miatt – ördögi vonásokat vesz fel, és holdállat lesz. (Vö. azzal, hogy a csukcsok a Holdat *„a gonosz szellemek Napjának"* nevezik.)

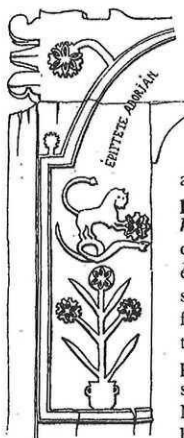

91. Naporoszlán Vas megyei spanyolozott tükrösről, 1877. Szombathely, Savaria Múzeum

Jaguár. Közép- és Dél-Amerika éjszakai nagyragadozója az **„éjjeli Nap**nak", **Teszkatlipoka** istennek volt az állat-

92. Csillagkép-ragadozók középkori ácsolt ládáról. Budapest, Néprajzi Múzeum

93. Kígyón taposó oroszlán, mancsai közt napvirággal. Székelykapufaragás, Nyárádszentlászló

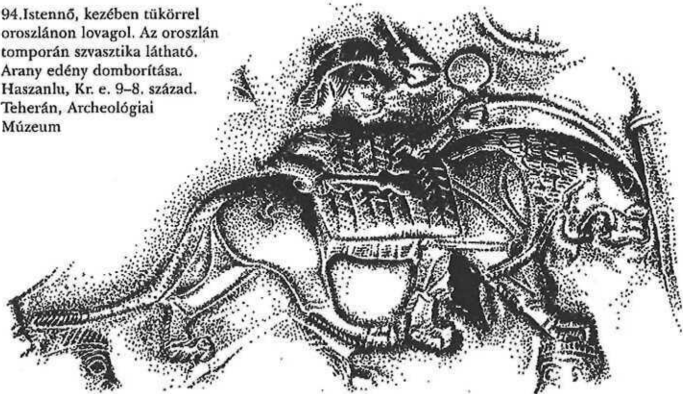
alakja. **Teszkatlipoka** (*„Füstölgő Tükör"*), aki a Sarkcsillag körüli ég, észak, a hideg és a sötétség, valamint a fekete obszidián istene volt, az azték pantheonban az első világkorszak ősi Napja. **Jaguár** alakban foltjai jelképezték az éj csillagait (ugyanezen okból viselhettek pettyes leopárdbőrt a vállukon Egyiptom csillagászpapjai).

Tigris volt keleten a Nap ragadozója, és miatta lett a Nap hérosza, **Rusztem tigris**bőrös lovag. Vörös színe, „lobogó" csíkjai, a szeméből kicsapó *„sárga láng"* mind a **tüz**et, a Napot idézik. **Tigris** mögül kél föl a Nap a szamarkandi Sir-dar medresze **kapu**zatán *(90. rajz);* Síva feleségét egyik félelmetes alakjában (Durga) olykor **tigris**háton lovagolva ábrázolják. **Tigris** vontatja **Dionüszosz kocsi**ját.

Oroszlán. Ereje, aranyló szőre, lángoló sörénye miatt, és mert a forró égövi pusztaság a hona, ő az első a Nap állatseregletében.

Az ember nemcsak azért irtotta, mert megdézsmálta a nyájakat; az **oroszlán**vadászat a férfiasság, az uralkodásra termettség próbája volt. Így lett az állatok királya és a királyok állata a Nap és a „Nap véréből valók" attribútuma.

A Nap mellett a nyári forróság, a **tűz**, az arany, az alkímiában a sárga kén társult melléje. Mint **állatövi** csillagkép a **„Nap háza"**, a legforróbb hónap (júl. 24–aug. 23.) uralkodó jegye; az ókori birodalmak felemelkedése idején a **nyári napforduló** csillagképe volt. Számos **oroszlán**-ábrázolás e csillagos képzetkörből ered.

94. Istennő, kezében tükörrel oroszlánon lovagol. Az oroszlán tomporán szvasztika látható. Arany edény domborítása. Haszanlu, Kr. e. 9–8. század. Teherán, Archeológiai Múzeum

95. Szülő istennőt őrző oroszlánok. Agyagszobrocska Catal Hüyükből. Kr. e. 7–6. évezred

A **kígyó**n taposó **oroszlán** az Oroszlán és az alatta hullámzó Vízi**kígyó** csillagkép együttesét ábrázolja. A **keréke**l, gömbbel, **rozettá**val (**Állatöv**- és kozmoszjelképekkel) gurigázó **oroszlán** szintén az *„Állatöv királyá"*-nak a képmása (az egyiptomiak hívták így a csillagképet). Szent Márk evangélista **szárnyas oroszlán**ja, az *Ószövetség* „lelkes állat"-ainak egyike (Ez 1,5skk) mint égtáj- és évszakjelkép szintén e csillagképre vezethető vissza. Az állat asztrológiai és csillagászati jelentőségét mutatja, hogy ott is napjelképpé vált, ahol soha nem láttak **oroszlánt** *(91., 92., 93. rajz).*

Oroszlánt kellett legyőzniük a naphérosz királyi sarjaknak, hogy bőrüket felöltve maguk is „**oroszlánná**", azaz királlyá váljanak. Ilyen „nap**oroszlán**" volt **Gilgames, Sámson, Héraklész,** az ír **Llew Llaw Gyffes,** az iráni **Rusztem.**

Rusztem egész nemzetsége *„oroszláni"*, és a Nap, anyai ágon pedig a Hold vére folyik ereiben. Nagyapja, **Szám** sah olyan, mint a *„vad oroszlán"*. **Szám** *„ébenhajú, rózsa-orcájú holdat"* mondhat feleségének, aki fehér hajú fiút szül neki, az *„oroszlánszívű"* **Zált**, akinek *„orcája nap"*. **Zál** az *„ezüstkeblű, hold arcú"* Rudábét kéri feleségül. A leány beleszeret az *„oroszlánkarú, vállú"* hercegbe, apja pedig így köszönti jövendőbeli vejét:

96. Napkerék és oroszlánok Asóka király emlékoszlopáról, Kr. e. 240. körül Delhi, Szárnáth Múzeum

97. Rozettás tomporú oroszlán. Falfestmény a középkori esztergomi királyi palotából

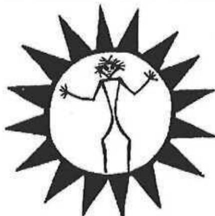
„világítsd be napként a hajlékomat". Rudábé *„oroszlán-erős szép fiúsarjat"*, *„szőkehajút"* szül. (Iránban a szőke haj ismeretlen, „szőke" legfeljebb csak albínó lehet. A fehér hajú **Zál** is az kellett, hogy legyen; fekete hajú népeknél az albinizmus a Naptól való származás jele volt.) A gyermek **Rusztem**nek *„oroszlánok csókolják lába porát"*, *„akként jött, miként szép arany nap ha kél"*, amikor felébred, *„sötét hegy mögül kélt a nap szép feje."* Még babája is játék**oroszlán**. Apja *„napsugár"*-nak, *„oroszlánkölyök"*-nek becézi.

98. Irán címere az Iszlám Forradalom előtti időkből

A szászánida perzsa ötvösség kedvelt motívu-

ma: a **szarvast** ölő **oroszlán**, a tavaszi Nap télvíz feletti győzelmét szimbolizálja, a tavaszi évkezdő *Nouruz*-ünnepet, amikor a sáhinsahot koronázták. A világoszlopból kilépő **oroszlán**fejű emberalak *(Nara-szimha)* **Visnu** egyik megtestesülése, az igazságosztó Napot szemé-

99. Napban álló ifjú. Varjú indián pajzsdísz

lyesíti meg. Fekvő **oroszlán**on áll,néha **oroszlán**fejű **Nofertum**, a **napgyermek**kel azonosított **lótusz**istenke. A görög mitológiában a zene **apollóni** hatalmát egy **Orpheusz** lábánál heverő szelíd **oroszlán** jelképezte. (**Orpheusz**, **Apollón** fia, tulajdonképp az isten halandó, meghaló és feltámadó alakmása volt.) **Dionüszosz** szőlőisten szoláris termé-

100. Sziszüphosz büntetése. Görög vázakép, Kr. e. 6. század. München, Staatlichen Antikensammlungen

szetét jelzi szőlőinda-farkú **oroszlán**kísérője, mely a bor Nap hevétől származó **tüz**ességét szimbolizálta.

A Nap anyja és felesége (nővére) vagy maga a napistennő a Közel-Keleten **oroszlán**os istennő volt. **Oroszlán**fejű volt **Mut**, a *„Nap szeme"*, a karnaki **Amon** felesége, és memphiszi mása, **Szahmet**, Ptah neje, aki a sivatagi forróságot személyesítette meg. A híres haszanlui aranycsészén **oroszlán**on lovagló istennő látható; az **oroszlán** tomporán és a nőalak kezében napszimbólumok vannak: **szvasztika** és **tükör** *(94. rajz)*. **Oroszlán** vitte a hátán **Vurunsemu**t, a hettita napisten anyját, **oroszlán**ok húzták a phrűg Kübelé fogatát, **oroszlán**on lovagolt a hindu Durga istennő. A babiloni Istárt, **Samas** nőtestvérét mint a háború istennőjét ugyancsak **oroszlán**ra állították.

101. Lépegető napkorong. Bronzkori sziklarajz, Svédország

Oroszlántrónuson ültek a „Nap véréből valók", **oroszlán**os **kapu**k őrizték palotáikat. **Oroszlán**os és napos címerek, zászlók, vert aranypénzek hirdették a király égi származását *(95., 96., 97., 98. rajz)*. „Júda **oroszlán**ja" (nemrég még az abesszin császárság címerállata) a királyság, a Messiás és a judaizmus szimbóluma megtalálta a helyét az európai királyi házak heraldikájában is.

Egyiptomban az **oroszlán** Nappal kapcsolatos csillagászati fogalmakat is jelölt. A Föld *(Aker)* hieroglifája egy két végén **oroszlán**fejekben végződő vízszin-

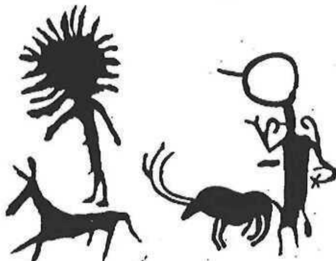
tes szalag volt. A „két horizont"-ot: a **napkelte** és a **napnyugta** helyét két egymásnak háttal ülő **oroszlán**nal, köztük a nap**korong**gal vagy az *ahet* hieroglifával jelölték *(22. rajz)*. A kelő Nap kőbe faragott képmása volt a félig ember, félig **oroszlán** gizehi **szfinx** – egyiptomi néven: *„Hórusz a horizonton"* –, amelynek ugyanezért kölcsönözték a királyi megbízó **arc**vonásait.

„Ecce homo"

A klasszikus mitológiák napistenei rendszerint sugárzóan szép ifjak, ragyogó nők. **Apollón, Mithras, Szúrja** vagy **Amateraszu** eszményien szépek, s az – még ha a Fájdalmak Férfiaként ábrázolják is – **Jézus Krisztus.** Ez a felfogás nem kizárólagos; lehet a Nap gyermek, érett férfiú, öregember, de gülü**szemű**, ragyaverte rém is. E megszemélyesítések sajátossága, hogy az égitest a napember **dicsfény**be vont **fejé**nek felel meg, aminek vagy van teste vagy nincs *(1., 7. rajz)*. De arra is van példa, hogy a **korong** a napembernek nem a fejét, hanem más testrészét helyettesíti *(2. rajz)*, s arra is, hogy a napember önállósul, s mint ilyent a **korong**ban vagy a **korong**gal ábrázolják *(58., 99., 100. rajz)*.

Az antropomorfizáció miértjére adható rövid válasz közhely: istent a maga képére formálta az ember. A természeti ősnépek felfogása szerint a természeti jelenségek, égitestek, állatok eredetileg mind emberek voltak, úgy viselkedtek, mint az ember, tehát a Nap is azért alszik barlangban, mert az emberek régen barlangban háltak.

Egy busman (szaán) mítosz szerint *a Nap valaha ember volt, a „régi nép"-ből, akiknek tagjai, részt vettek a teremtés munkájában. Ennek az „embernek" a hónalja világított. Ha fölemelte a karját, fény áradt szét a földön, ha a kezét feje alá téve álomba merült, minden sötétbe borult.* Egy másik szaán mítoszban *a Nap valamikor **tűz**ember volt. A feje árasztotta a fényt. Ő hozta a vadászszerencsét, de cserébe a legjobb falatokat magának követelte. Ezt az emberek megelégelték; kőkéssel levágták a fejét, dárdára tűzték és a magasba hajították. Így keletkezett a Nap, mely azóta is hasztalan kering a Föld körül abban a reményben, hogy testét megtalálja.*

102. Antropomorfizált napábrázolások bronzkori sziklarajzokon. Kirgízia

103. Emberarcú nap. Bronzkori sziklarajz, Kirgízia

A napember legegyszerűbb, legelvontabb formájában **korong** csupán, aminek **lába** van. A **lába**k, mint a **szárny,** az égitest **sugar**ait és haladását kívánják jelezni *(101. rajz)*. A megszemélyesítés

következő fokozata, amikor a nap**korong** már testrésszé válik. Leggyakrabban **fej**jé, mely – egyelőre még **arc**vonások nélkül – egy jelzésszerű alak nyakán ül *(102. rajz)*. Az „emberré" (személyes istenné) válás újabb állomásaként **arc**vonásai is lesznek *(103. rajz)*, majd a Napot megszemélyesítő emberalak különválik az égitesttől. (Ez a sorrend csak az antropomorfizáció mértékét jelzi, nem fejlődési folyamatot feltételez.)

104. Lótuszból születő Nofertum

Az égitest és az isten (hérosz) szétválása sokáig nem jelent önállósulást, hiszen sorsuk elválaszthatatlanul összekapcsolódik. Ennek egyik legdrámaibb mítoszi megjelenítése **Sziszüphosz** története. *Ephüra (Korinthosz) alapító királya azzal lakol agyafúrtságáért* – a héroszok és mesehősök egy része nem nyílt harcban gyűri le ellenségeit, hanem túljár az eszükön (angol műszóval *trickster*) –, *hogy mindennap föl kell görgetnie a Nap szikláját az alvilágból az ég hegyére.* **Sziszüphosz** éppúgy elválaszthatatlan a **szikl**ájától, mint ahogy a **skarabeusz** a galacsinjától. (**Sziszüphosz** naphérosz volta mellett szól, hogy *Korinthoszban* a hagyomány szerint nem is ő, hanem **Héliosz** uralkodott elsőként, s hogy *Sziszüphoszt a Tartaroszban a **tűzkerék**hez kötözött **Ixión** szomszédságában képzelték el.* **Ixión tűzkereke** a Nap jelképe. *A társaságukban bűnhődött Tantalosz is, akit többek között azzal sújtottak az istenek, hogy egy hatalmas **sziklát** függesztettek föléje, ami a koponyáját szétzúzással fenyegette.* Ezt az inkább **Sziszüphosz**hoz illő képet PINDAROSZ úgy magyarázta, hogy a kő a Nap, Tantalosz pedig természettudós volt, akinek azért kellett így bűnhődnie, mert azt merészelte állítani, hogy a Nap fehéren izzó fémtömeg.)

Ugyanez a végzetes összetartozás fejeződik ki **Phaethón** tragikus szerencsétlenségében. **Phaethón** a Nap, bukása a mítosz évenként megismétlődő őszi hanyatlását örökíti meg. A nap**szekér** hajtója ugyan nincs összenőve a **szekér**rel, **kerék**kel (a **szekérkerék** jelképezi az égitestet), mégis elválaszthatatlan tőle. (Miként az ókori **kocsiverseny**ek hajtói, akik a gyeplőt, hogy ki ne csússzon a kezükből, a derekukhoz kötözték. A quadrigákhoz – a **Phaethón** hajtotta nap**szekér** is az volt – 8 gyeplőszár tartozott. Ha a **kocsi** felborult, és a hajtó nem vágta el időben a szárakat, biztos halál várt reá. **Phaethón** a **kocsi**hoz köti életét, **Ixión** a **kerék**hez.)

A napistent nap- és évszak szerint ábrázolták gyermeknek, ifjúnak, meglett férfinak, öregembernek, halottnak illetve – lévén örök körforgás az élete – újjászületésre váró mag(zat)nak.

Hogy mindjárt a végén kezdjem: ***Brahma** mint emberisten aranymagzatként formálódott az idő méhében. Arany magból születik a **Hórusszal** azonosított **Ré**,* görög néven **Harpokrátesz**, akit Memphiszben **Nofertum**nak neveztek. **Nofertum**, Ptah és **Szahmet** fia a növényzet és a sarjadzás szoláris istenképe volt, a *„**Ré** orrában lévő **lótusz**"*. Egy mítosz szerint ***Ré** minden reggel abból a **lótuszból** feslik ki, amelyik az ősvízből kiemelkedő szárazu-*

*laton nő (104. rajz); „Látjátok a fényét, beszívjátok az illatát... Ez a ti fiatok, aki mint gyermek jött a világra és két **szemével** bevilágítja az országot... A mocsár **lótuszát** hozom néktek, **Ré szemét** személyesen, azt, aki az összes őst teremtette, aki létrehozta az első isteneket; ő csinált mindent, ami ebben az országban van."* – olvasható egy denderai feliraton.

Nemcsak a reggel fölkelő, hanem a télen vagy tavasszal feltámadó napistent is hasonlították csecsemőhöz, gyorsan növekvő gyermekhez. A babiloni ***Marduk napgyermekként** a **tavaszi napéjegyenlőségkor** jő a világra sárkány anyja méhéből. A **napgyermek Zeusz** viszont **Kronosz** (Szaturnusz) uralma idején, a **téli napfordulókor** született.* (Az asztrológia szerint **Kronosz** a **téli napfordulót** követő Bak és Vízöntő hónap ura. A Nap viszont a Bakban születik és a Vízöntőben van „száműzetésben". Ez az asztrológiai mondanivaló **Zeusz** gyermekségtörténetében is benne van. *Anyja Kronosz szemei elől rejti, „száműzi" a* Tejút *téli barlangjába, ahol* a Bak csillagképet megszemélyesítő *Pán **kecskeanyja** szoptatja.*)

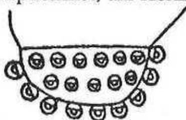
Jézus **napgyermek**ségéről árulkodik, hogy „hivatalosan" *ő is a **téli napfordulókor** született, s hogy egy szaturnikus király, Heródes gyilkosai elől neki is menekülnie kell, mégpedig egy ugyanolyan értelmű jóslat miatt, mint **Zeusznak**.* E jóslat szerint **Zeusz Kronosz** uralmát, **Jézus** Heródesét fenyegeti. Ez a szoláris mítoszok jellegzetes motívuma.

Ifjúnak – örökifjúnak! – vagy meglett férfiúnak ábrázolják a hatalmuk teljében lévő, vagy halhatatlan napisteneket (mint **Apollón**t vagy **Héliosz**t) – az „örökifjúság" és az a lassú változás, amit a férfikor évtizedeit jellemzi, időtlenséget fejez ki –, illetőleg azokat, akik idő előtt távoznak el (pl. **Héraklészt**). Mondhatnók, haláluk pillanatában kimerevedik a képük, hiszen csak halandó részük hal meg, és e halandó képmás vissza-visszatérő, halhatatlan énjüket örökíti meg. Ifjak a tavasszal, életük virágjában meghaló (és feltámadó) istenek: **Tammúz, Attisz, Adónisz** és **Krisztus** (akinek ábrázolása annyiban rendhagyó lehet, hogy Pantokrátorként, az Atya képmásaként meglett férfi vonásait viseli). Javakorabeli férfiak azok – **Dionüszosz, Héraklész** –, akik ősszel költöznek a másvilágra. A téli álomba merülő, este lenyugvó Nap fáradt öregember képében jelenik meg (**Atum**), a **halott Napot** – **Ozirisz** a legjobb példa rá – múmiának ábrázolják, testét hulla-, (iszap)színűnek.

A Nap istennőként is megjelenhet. **Amateraszu** a példa rá. (Hogy a fényt, **tüz**et, eget és a Napot az ember többnyire férfiasnak fogta fel, annak a felsorolt jelenségeknek tulajdonított nemi jelleg az oka. Az ég, amiből a fény, meleg, termékenyítő eső árad, „felül van"; a **tüzet**, amit szintén égi eredetűnek hitt az ember, **tűz**csiholó fúróval gerjesztette egy falapba vájt lyukban. Az „alul lévő", befogadó Földet és az alsó vizeket viszont általában nőiesnek fogta fel, mivel a Földből és a vízből születik az élet és a Nap. Hogy mindkettő férfias vagy nőies legyen, annak nem lett volna semmi értelme. De a Földet ott is nőiesnek képzelték rendszerint, ahol a Napot nőalak személyesítette meg, ezért az embernek, hogy a nemek aránya helyre álljon, más férfias égi hatalmakat kellett keresnie, s azt a napistennőre boruló égben, a felhőkben, vagyis a viharistenben, még

gyakrabban a Holdban találta meg. (A Hold növekedése az erekciót is szimbolizálhatja, és **napfogyatkozás**kor ő „borul" a Napra!)

Az ugariti szövegek említenek egy **Sapas** nevű napistennőt, aki Hermész-

105. Az éjszakai ég és csillagászpap rajza az azték Mendoza-kódexből

hez, **Agni**hoz hasonló közvetítő szerepet tölt be evilág és túlvilág között. **Sapas** isteni lámpa, ki „az árnyak borát issza", és hatalma van a holt lelkek felett, mint **Ozirisz**nek. **Sapas** a Nap (**Samas**) éjszakai megszemélyesítője lehetett.

A Közel-Kelet más népei is tiszteltek napistennőket, például a hettiták **Vurunsemu** és **Hepat** személyében, akik egy Napot szülő anyaistennő helyi (városállami) változatai lehettek, aztán a déli arabok, de az ő napistenségeiknek bizonytalan a neme. (Isteneknél a kétneműség nem ritka!)

Az afrikai dogonok viszont ma is nőneműnek fogják fel a Napot. A neve *Naj*, ami „**négy**"-et jelent, s ami a Nap száma másutt is, de a dogonoknál a tetejében még nőies szám is, amennyiben a nőknek **4** szeméremajka van. (A mitikus nőstény**róka** placentája, amiből hitük szerint a Nap keletkezett, **4** részre lett osztva.)

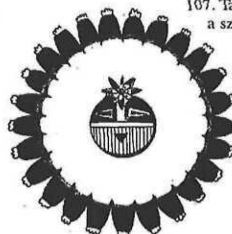
Európában a lett *dainák* (népénekek) őrizték meg az ifjú **Saule** napistennő nevét. *Saulét* a dainák *Isten vagy Isten Fia feleségének nevezik, de összeházasítják a holdférfival is.* **Saule** nő volta kivételes Európában, de régen nem lehetett egyedül; erre mutat a ném. *die Sonne, der Mond* név, s az is, hogy a *Grimm-mesék* főhőse jobbára leány-, s nem fiúalak. Általánosságban elmondható, hogy a „nő Nap" „férfi Hold" páros az archaikusabb mítoszokra jellemző.

Szibériában a legteljesebb zűrzavar uralkodik e téren. A nganaszánok például a Napot és a Holdat is nőalakban tisztelik, az égi férfiút Num nemző-teremtő isten képviseli, a csukcsoknál a

106. Szakállas Nap. Indián rajz az inka Inti Rajmi ünnepségről. Hódítás utáni évek

Hold minden tekintetben egynemű a Nappal, ahogy ők mondják, *a Hold a go-*

107. Tajova képmása a szertartásvezető „Nap főnök" hátán. Pueblo indián rajz

nosz szellemek Napja. A napasszonyoknak olykor a neme is, kiléte is bizonytalan. Evenki hiedelem szerint *Dilacsa, a napasszony magától nem is tud világítani, csak akkor, ha kisebbik fia* – a tulajdonképpeni napisten? – *„fölkapcsolja".*

A napistennők mintha inkább anyaistennők lennének, s amennyiben mégis azonosak a nap**koronggal**, akkor úgy foghatjuk fel őket, mint anyaölt, anyaméhet, amiben a Nap antropomorf istene ül, akárcsak az egyiptomi fáraó (Nap) az Ízisz-trónus ö(b)lében.

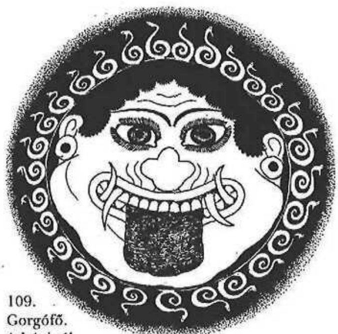
A napanya-istennő fogalom magyarázatra szorul. A mítoszok ősrétegében, például a paleoszibériai népek legrégibb mítoszaiban a Napot, a Holdat és a többi természeti erőt mind mint „anyákat" személyesítik meg, ősvallásuk pantheonjában csak istennők: Nap Anya, Hold Anya, Szél Anya, Víz Anya, Tűz Anya uralkodnak. Ugyanezek a népek egyidejűleg a Napot nő, a Holdat férfi alakban is elképzelik, az utóbbit az előbbi férjeként (szölkupok, nyenyecek például).

108.
A középkori festők körökből szerkesztették ki a szentek arcát

„Ugyanakkor szól nyenyec mítosz a Nap-fiúnak közönséges halandó leányával, ill. a Holddal kötött házasságáról..." (*Mitológiai Enciklopédia* II. 567.)

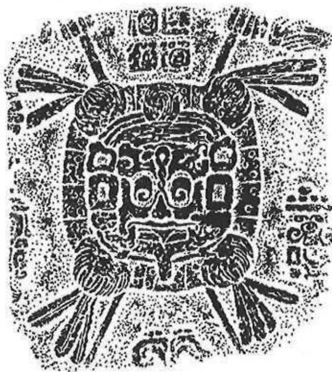
Különböző mitikus képzetek egymásra rétegződése általános jelenség, és bár

109.
Gorgófő.
Athéni tál.
Kr. e. 560 körül, München, Staatliche Antikensammlungen

nagyon megnehezíti ezek értelmezését, egyúttal sokat elárul a mítoszfejlődés hátteréről. Az például, hogy ősi pantheonokban férfi-istenségeknek nemigen jut hely, olyan időkre emlékeztet, amikor még az ember nem ismerte föl a férfi valóságos szerepét a gyermeknemzésben, ezért csak az anyákat tisztelte (leányágon tartotta számon származását, mint az újabb kori természeti népek anyajogú társadalmaiban). Ebben az időben férfiú csak alsó mitológia hőse, földre szállott isten lehetett csupán, és mint anyja fia személyesült meg – hasonlóan a mesehősökhöz (l. *Nap* szavunk MUNKÁCSY BERNÁT szerinti értelmezését: ugor *Nai pi* = **„Nap fia"**, „Nő fia"). A férfiak térfoglalása az égben a férfiúi nemző-

funkció felismerésével, az apajog eluralkodásával kezdődik csak meg igazán. Az Anya, a Fiú Anyjának kultikus tisztelete mindazonáltal kultúránk máig kiirthatatlan része (a katolikus és ortodox népi jámborság a Szűzanyát jobban tiszteli az Atyánál és a Fiúnál), ami többek közt a kultusz régiségéről árulkodik. (Legalább a kőkorszaki anyaszobrocskák készítésének idejéig nyúlik vissza.)

110. Dörzskép a dülledt szemű éjjeli napról. A palenquei naptemplom dombormûve, Mexikó, 7. század

„Orcája fénylik, mint a Nap" – áradozik **Rusztem**ről Firdauszi; *„fényességes orcájú padisah"* – hízelegnek alattvalói a szultánnak. Magáért beszélő hasonlatok ezek; a Nap (és a Hold) megszemélyesítésének legközkeletűbb formája ma is, hogy a gyerekek *szem*et, orrot, szájat rajzolnak a Napnak, **sugarait** *haj*nak fogják fel.

Ennek az égitest-ábrázolás megszokott rendjén belül az a magyarázata, hogy míg a csillagok és a bolygók pontszerűek – úgy csillognak, mint **szemek**ben a fény –, addig a Napnak, Holdnak „tepsiképe" van, és méretarányosan úgy viszonyulnak a többi égitesthez, mint **szem**ekhez az **arc**. Ezért terjedt el az a metafora, hogy a csillagok és bolygók **szem**ek *(105. rajz)*, a Napnak, Holdnak viszont **arc**a van. Bár a Hold foltjait a legkülönfélébb dolgokhoz hasonlítják: nyúlhoz, békához *(65. rajz)*, dobot tartó sámánhoz, hegedülő Szent Dávidhoz, kétségtelenül szomorú **arc**ot is formáznak, ami döntő lehetett a fenti kép kialakulásában.

A Napot kerek képe miatt – mely szemben a Holdéval soha sem „esik be" – a perzsa költők **alma** képű leányzóhoz *(khorsid)* hasonlítják. Japánban a gömbölyű, piros pofácskájú gyerekeket a *„Nap áldottjai"*-nak nevezik. A naparcok nemi jegyeket is viselhetnek magukon, például szakállasok *(1., 7., 81., 106. rajz)*.

„Nap-arcú" volt a kelta **Lug** (a „**Varjú**"), és felmenője, a szintén napisten **Ogma**. **Arc**a van a szibériai és újvilági napistennek, **Inti**nek, a hopi Tajovának *(13., 14., 107.)*.

A keresztény művészetben a naparc kerekdedségét a **kör** alakú **dicsfény** helyettesíti, bár a középkori művészek az isteni **arc**ot is körzővel szerkesztették *(108. rajz)*.

Mivel vakító fénye miatt nem tudunk belenézni, a Nap **arc**ához nem csak pozitív asszociációk társulnak. **Jima**, az iráni mitológiában a **Nap fia**, ősapa, a „Nap-**szemű**" első sah, akinek **arc**ába földi halandó nem tud tekinteni (a török szultánok fentebb idézett megszólítása erre megy vissza). Ember a vakító fényben megjelenő **Jahve arc**át sem pillanthatja meg. Az ókori görög ábrázolásokról ránk vicsorgó kerek gorgófők a Nap

gonoszelhárító vagy negatív aspektusú képmásai lehettek eredetileg. (Úgy tartották, hogy aki gorgó **szem**ébe néz, az kővé dermed. *109. rajz.)*

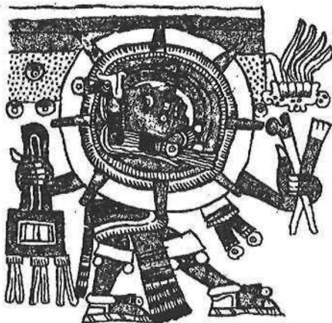
Való igaz, a Nap **arc**a nem mindig szép. A maják napistenének dülledt **szemű arca** kifejezetten riasztó látvány *(110. rajz),* és a világ minden részéből fennmaradt a ragyás bőrű, gülü **szemű napgyermek** története.

A mítosz pápua változata szerint *holdasszony egy **kígyó**ember özvegye volt, és apjával, az óriás**kígyó**val meg fiacskájával, a Nappal élt együtt. A **napgyermek** gyenge és fekélyes testű volt. Nagyapja rendszeresen bántalmazta, ezért a Hold fogta a gyereket és bevette magát a bozótba. Ott találkozott Mengindával, a halál szellemével. Menginda elküldte az asszonyt a folyóra halat fogni, s amíg az távol volt, levakarta a Nap fekélyeiről a vart és befalta. Mikor a visszatérő holdasszony látta, mi történt, visszamenekült a fiával a faluba. A halál a nyomukban volt, de a Hold útközben találkozott a nővérével, az elbújtatta őket.*

*Másnap a Hold nővére elküldött mindenkit hazulról, hogy egyedül maradjon a gyenge kicsi Nappal. Két nagy csöbröt megtöltött vízzel, aztán két nagy lapos követ felizzított a **tűz**ön. Ekkor levelekbe burkolta a gyereket, és mintha meg akarná sütni, a kövek közé tette. Egy idő után a gyerek félrelökte a főzőköveket és a levegőbe ugrott. Erős férfi lett belőle. Ezután, hogy felfrissüljön, megmártózott a **tűz**hely két oldalára készített vizescsöbrökben* (a keleti és a nyugati tengerben?), *a nagynénje pedig csalánnal bedörzsölte a hirtelen növéstől kisebesedett ízületeit. Hála a kezelésnek, szinte sugárzott az egészségtől.*

*Tevékenységét azzal kezdi, hogy felkap egy **lándzsát** és célba dob vele, de még gyenge a karja és elvéti. A nagynéni vesz tűt és fonalat, és szorosabbra varrja a vállait. Erre napférfi keringeni (!) kezd, mint a bolond, de ezután már célba talál a **lándzsával**. **Dob**ot akar faragni* (a **dob** naphangszer), *de nem lel alkalmas fára. A nagynéni fejjel a földbe fúrva magát fává változik* (égben gyökerező „fordított fává"!). *Napférfi **dob**ot csinál belőle. A fa forgácsaiból démonok, a Nap kísérői(!) lesznek.*

Egyszer a démonok megölik a Nap (egyik) rokonát és megisszák a vérét. Napférfi ezért

111. Tonatiu

elhatározza, hogy az égbe megy. Összeeszkábál egy óriási létrát, összedobolja az embereket, és nekik ajándékozza a démonokat, belőlük lesznek a falvak bálványai. Ő pedig a létrán felmászik az égbe.

A pápua elbeszélés kísértetiesen hasonlít a Nap születésének vícsol indián változatára, mely viszont az azték napmítoszból ered.

E szerint az ötödik Nap, a mi Napunk, a Mozgás Napja. Ő a legnemesebb lelkek és az égi Atya házája. Emblémája egy emberi **arc** (nap**arc**) vagy egy drágakő (l. lepkék, **kolibri**k = élő **kristály**ok, drágakö-

vek). A neve **Tonatiu**, aminek jelentése: *„Nap"*, szó szerint *„A férfi, aki (a **tűzből**) ragyogva jő ki"*. SAHAGUN 16. századi krónikája írja le keletkezését.

*A negyedik világkorszak végén összeültek az istenek, hogy eldöntsék, melyikük legyen a Nap. Máglyát raktak, és a kiválasztottnak a **tűz**be kellett ugrania. Senki sem merte vállalni az áldozatot. Végül találtak egy jelentkezőt **Nanauatl** (**Nanauacin**, „Fekélyes", „Daganatok borította") nevű istenke személyében, aki egy rettenetes betegségben szenvedett. A lángok közé vetette magát, ahol minden fekélye leégett.* (Vö. azzal az ószövetségi elképzeléssel, hogy az ajakhoz érintett parázs igazmondóvá, vagy azzal az indoeurópai hiedelemmel, hogy *a **tűz** halhatatlanná tesz.* Ez utóbbiak azért hamvasztották el halottaikat, mert úgy hitték, a **tűz** kiéget minden tisztátalant, tehát halandót az emberből. A képzet azzal is összefügg, hogy a föld terményei, mindenek előtt a **kenyér** és a hús, sülve válnak ehetővé, az agyag kiégetve lesz kőkemény cseréppé, az érc kiolvasztva hasznos fémmé.)

*Amikor egy másik próbálkozó, Tekkistekatl („A tengerikagyló lakója" vagyis „Gyöngy") látta, hogy **Nanauatl** a **tűz**ben **sugár**zóan szép férfi lett, ő is a lángok közé ugrott. **Nanauatl**ból lett **Tonatiu**, a Nap, Tekkistekatlból Mectli, a Hold. Mectli eleinte éppoly fényesen ragyogott, mint **Tonatiu**, de egy féltékeny isten nyulat vágott az **arcába**, s attól a fénye megfakult* (az észak-amerikai indiánok – az aztékok is északról vándoroltak le későbbi hazájukba – nyulat láttak a Hold foltjaiban, éppúgy, mint a hottentották vagy a kínaiak).

*Miközben a két isten még edződött a **tűz**ben, a többi isten várta, hogy keleten újjászülessenek. De hiába, sem a Nap, sem a Hold nem moccant. Ezért elhatározták, hogy feláldozzák magukat, hátha attól a két égitest életre kel. Önfeláldozásuknak köszönhetően a Nap és a Hold megkezdte rendes útját az égen.* Ez a mítosz az ideológiai alapja a tömeges emberáldozat szükségességének.

Tonatiu nyakában egy **sugar**as Napot formázó nyakörv van, a haja **tűz** és **sastoll**ak díszítik. Az ő madara is a **sas**, mint **Vicilopocstli**nak; égi útját a **sas** röptéhez hasonlították *(111. rajz)*.

A vícsol mítoszban *az istenek öt hiábavaló próbálkozás után találják meg az igazi **napgyermek**et egy szőke (!), dülledt **szem**ű és fekélyes testű kisfiú személyében, aki egy íjászversenyen egyedül tud beletalálni egy mozgó kerek céltábla* (a napkorong) *közepébe. A gyermek, mielőtt a lángokba lép, fölfedi kilétét; nem enged senkit közeledni magához, ajándékokat követel és rendet csinál: fölszenteli a mindenséget kormányzó hatalmakat, és kijelöli az égtájakat. Majd a **tűz**be ugrik, és miközben testét elnyeli a rengő Föld, forgószél támad és szétszórja a betegségeit; lázat, köhögést, himlőt, **szem**bajt és a „**nyíl**betegséget"* – így hívják a vícsolok a tuberkolózist, amit a Nap **kristály**hegyű **nyil**ainak tulajdonítanak. (Ugyanígy osztogatja a bőrbetegséget **Arthuron**, **„Napfia, Tűz"** oszét napisten.)

*A Nap öt lépést tesz meg a Föld alatt, az ötödikre **Táu**, a „Mi Atyánk" megszületik.* (Emlékszik tán még az olvasó, **Visnu** három lépéssel méri fel az univerzumot).

A vícsolok *Táut Nocikáméhoz, az istengyermekhez, **Jézus**hoz hasonlítják, aki reggelente az „ötödik tenger"-be létrát állít, hogy a Nap ki tudjon mászni az óceán vizéből.* Az a vícsol hiedelem, hogy bizonyos betegségeket a Nap terjeszt, köztük a himlőt (a Nap „saját" fekélyes betegsé-

gét), arra vezethető vissza, hogy **Táu** és **Apollón nyil**ai, (vagy a nap**kakas** fenekéből kibújó fullánkos **darazs**ak a *Pode meg a Bocskoros* című mesében), magyarán szólva a Nap **sugar**ai ártalmasak lehetnek az emberre. (L. **napszúrás**.) Aki leég a Napon, annak az istenéhez hasonlóan felhólyagosodik a bőre, mintha himlős lenne, és láza lesz.

A **napgyermek** varasságáról és „bőrbaja" elmúlásáról szóló mítoszok a **napfolt**okra próbálnak magyarázatot adni. Az, hogy a **napgyermek** fekélyes, és hogy a **tűz**ben szépül meg, azt jelentheti: a **Nap foltj**ai téli reggeleken és alkonyokon láthatóak szabad szemmel (**napfolt**-maximum idején), akkor, amikor a Nap még „gyerek", és gyenge a fénye. De ahogy a napfény erősödik, úgy tűnnek el a foltok a Nap saját **tüz**ében; megszépül az **arc**a.

A **napfolt**okra alkalmazott hasonlat a Hold képén látható himlőhelyek analógiájára keletkezhetett. Mégpedig igen régen. Már az ókorból vannak arra nézve adataink, hogy rendszeresen megfigyelték a **napfolt**jelenséget. A rájuk vonatkozó legkorábbi feljegyzés Arisztotelész tanítványától, THEOPHRASZTOSZTÓL (Kr. e. 372–287) származik. Említésre érdemes, hogy a **napfolt**ok létezését a püthagóreusok kétségbe vonták, abból a megfontolásból, hogy mivel isten (a Nap) tökéletes, **arc**án egy szeplő sem lehet. Maga ARISZTOTELÉSZ is ezt vallotta.

Időrendben a következő egy kínai utalás Kr. e. 28-ból. Az 1300-as években kiadott *Nagy Kínai Enciklopédia* további 45, 301 és 1205 közötti alkalomról tesz említést, amikor Kínában **napfolt**okat lehetett látni. Koreai és japán feljegyzések szerint Kr. e. 28 és 1743 között 143 alkalommal észleltek **napfolt**okat. A középkori Európában az első, **napfolt**ra vonatkozó adat 807-ből való. További európai adataink vannak 840-ből, 1096-ból, 1371-ből, 1588-ból, 1607-ből.

Az adatközlők korántsem tudták mindig, mit látnak. Az első kínaiak például óriás kiterjesztett szárnyú madarakat véltek látni a Napban (vagy a Nap előtt; a **napfolt**ok a Nap forgása következtében mozognak, és nem ritka, hogy reggel és alkonyatkor madarak húznak el a látóhatár peremén vöröslő nap**korong** előtt). JOHANNES KEPLER csillagász (1571–1630) 1607-ben maga is megfigyelte a jelenséget, de azt jegyezte fel róla, hogy a Merkúr haladt el a Nap előtt. Volt olyan nézet is, mely a **napfoltokat** optikai csalódásnak, a légkörben lezajló ismeretlen jelenség következményének tartotta (ahogy például a teljes **napfogyatkozás**kor megfigyelt **napkitörés**eket a Hold működő vulkánjainak). A sok tévhit, félremagyarázás azért tarthatta magát, mert az egyház e téren is konzervatív volt, és ragaszkodott az arisztotelészi tanokhoz, mely szerint a Nap tökéletes, **orcá**ja *„makula nélkül való tükör"*. A távcső felfedezéséig kellett várni, hogy mérvadó tudós körökben elfogadottá váljék, ami a mitikus hagyomány őrei előtt ismert volt: bizony, a Nap sem makulátlan.

A **napfolt**okról a magyar néphit is tud: *„A Napnak is van foltja"* – tartja a szólás, s erre vall, hogy a szemölcs, árpa, kelés gyógyulását homeopáthiás alapon a nép szintén a Naptól (és a Holdtól) várta.

„A pszichoterápiás szemölcsgyógyító módszerek többsége az újholddal van kapcsolatban, de néhány a Nappal, a ***napfelkelté****vel*

is." OLÁH ANDOR eme állítását egy gyógyulással illusztrálja, amit maga a (hadikfalvi) gyógyult személy ad elő: *„– Na, aztán vannak a szemőcsök. (...) Születésem után mingyá kezdett nőni. Hát oszt egyik asszony mondja (...), reggel keljek föl, (...) forduljak a napnak szembe és mondjam, hogy 'engem hívnak lakodalomba, de én nem megyek el, elküldlek tüktököt. Menjetek!' Phü, phü, phü, háromszor köpjen el. (...) Szóval, háromszor, de napfeljötte előtt, mikor kel fel a nap, úgy kivörösödik, gyorsan akkor addig a nap felé simítsam el (a szemölcsöt), a nap felé köpjem. Megcsináltam, Isten bizony, elment."* (OLÁH 1986: 53–54.)

OLÁH ANDOR szerint a gyógyulás önhipnózis eredménye, de az eljárás módja azt jelzi, hogy a régiek úgy hihették: ha a Nap a saját varát, **folt**jait el tudja égetni a saját **tüz**ében, akkor elbír a mi szemölcseinkkel is; ez magyarázná a máskor halálos bűnnek számító, Nappal szembeni tiszteletlen viselkedést. (Ami az újholdba fektetett bizodalmat illeti, ennek talán az a magyarázata, hogy a Hold ragyáit – ha ideiglenesen is – a holdfogyta törli le.) A **napgyermek** varasságával a mesékben is találkozunk; a *Disznóficskó* című mese hőse *úgy szabadul meg ragyáitól, hogy levetett varas bőrét felesége nagyanyja elégeti.*

*Arany haj**korona**.* A **napsugar**ak jelképeként a napisten **arc**át arany (szőke, fehér, vörös) **haj**fürtök keretezik. **Apollón** nyíratlan, hosszú **hajú** isten. Archaikus szobrain fonatokban vagy kibontva terül a vállára, a híres ***Belvederei Apolló*** kontyot visel a feje búbján, pont olyant, mint a **Buddha**.

A napisten **haj**ának hosszúsága erőnlétét jelzi. ***Sámson*** *szintén nyíratlan, azért olyan erős. A hajában van az ereje, mint a Napnak a **sugaraiban**. Amikor Delila „lenyíratta az ő fejének **hét** fonatékát (...), eltávozék tőle az ő ereje ."*(Bír 16,19.) ***Héraklész****, amikor 3 nap után kivágja magát a tengeri szörny gyomrából, kopasz és vörös, mint egy újszülött.*

Az obi-ugorok ***„aranyhajfürtös"***-nek nevezik a Napot, *„az ő **hajfürt**jeinek erejénél fogva nyár, van tél."* Az Ob jege megolvad, ha *„**Aranyfejedelem** '**haj**fürtjeit széteereszti'. Vízirovarok sütkéreznek a **hajában**, és **haj**fürtjén ott áll a nap."* A **haj**át ő is vagy kontyban viseli, vagy **7** ágba fonva. *„Hét ágra süt a Nap"* – mondjuk verőfényes napsütésben. A **7-es szám** ugyanilyen jelentéssel bukkan föl az obi-ugor „napimákban": *„Nyisd ki **hét** oldalú házad **hét** ajtaját, és engedd ki a Nap **sugarait**". „**Hét** szögletű szent nyergedre – az előbukkanó Nap arany **sugárkévéjét** ... sugároztasd föl."*(RÓHEIM 1984: 96–97. Vö. azzal, hogy ókínai felfogás szerint a Nap **7** stációt jár végig mindennap, **Mithras-Sol**-nak **7** ágú **sugárkoroná**ja van, s a manicheusok **7**-szer imádkoztak hozzá naponta.)

A nagyszentmiklósi kincs „láng**haj**ú" fejedelme is minden bizonnyal a napistent, mégpedig a nyárban diadalmaskodót ábrázolta. (A korsón látható másik három jelenet a többi évszak szimbóluma. *87. rajz.*)

*„Isten **szeme** mindent lát." A világosság, fény* szavak és a ***„szeme** világa", „**szeme** fénye"* kifejezések sok nyelvben összetartoznak. A képzet, amire ez a metafora utal, általános és igen régi eredetű lehet (a **tűz** felfedezése előtti időkben keletkezhetett). Az az alapja, hogy igazán csak a Nap világít meg, tesz láthatóvá

mindent; és mivel a világot a magasból lehet áttekinteni, és a napfény világossága – *tiszta* időben – szinte mindenhová behatol, a mitologikus észjárás szerint ebből az következik, hogy a Nap látja a legjobban a dolgokat. Így alakult ki a mindent látó, következésképpen mindent tudó napisten képe. Az afrikai fanok így imádkoznak hozzá:

> *„Nap, te, aki mindent látsz,*
> *Te, akinek ragyogása*
> *Áthatol a sötét felhőkön,*
> *Téged köszönt ez az ima, Nap,*
> *Ég királya, isteni vadász..."*

A mitologika szerint, aki mindent lát és tisztán lát, az látja a jövőt is (fra. *clairevoyance* „jövendőmondás", szó szerint „tisztánlátás"). Ezért a napisten a legfőbb látnok, a jövendölés és a jósok istene is. Ezért mondhatta magáénak **Apollón** az antik világ első számú jósdáját Delphoiban (volt több más jóshelye is). Ezért lesz Hermész szent madara, a **daru** több más madárral egyetemben **Apollónė**, hiszen az ókori jövendőmondók: a madárjósok a madarak röptéből, kiáltozásaiból jósoltak.

Egy antik görög mítosz *a darvak és a pigmeusok közti harcról mesél. Egy másikból megtudjuk, hogy Héra egy pigmeus fiút* ***da*****rumadárrá**, *vagyis jóssá változtatott. A fiút Mopszosznak hívták, ahogy több hírneves görög látnokot. Egy másik Mopszosz, az argonauta,* ***Apollón*** *tanítványa volt, és értett a madarak nyelvén. Nemcsak jósolt, hanem – ahogy azt elvárták a jövendőmondóktól – gyógyított is Aszklépiosz (vagyis* ***Apollón****) módszerével, mely abból állt, hogy a napisten Hermésztől kapott 7 húrú lantján a mindenség harmóniáit zengedezte a betegnek, s amellyel a 7 szent magánhangzó lélekgyógyító énekét kísérte.* Zenével gyógyít a **sámán** is, miközben ráolvas a betegre. A szó mágiája, a költészet, jóslás, ráolvasás tehát szintén napisteni varázs, de a gyógyításban illetőleg a rontásban a látásnak, a **szem**nek a néphit szerint talán még a kimondott szónál is nagyobb szerepe van (l. **szem**mel verés, hipnózis).

A görög mítoszok leghíresebb látnoka Teiresziász volt (a név *„csillagjós"*-t jelent, gör. *teirosz „égi jel", „csillagzat"*). *Két leánya közül az egyik, Daphné* (alighanem azonos azzal, akit **Apollón** hiába üldözött a szerelmével) *híres szibülla („jósnő") lett; a másik, a látnoki képességekkel szintén megáldott Manto egy Mopszosz nevű fiút szült* ***Apollón****nak. Ez a Mopszosz is jós lett. Kasszandrát, a trójai királylányt* ***Apollón*** *tanította meg a jóslás művészetére, és Kalkhász, a trójai háború görög látnoka* ***Apollón*** *papja volt.*

Sok jós a másik napistent, ***Héliosz****t mondhatja ősapjának. Kirké, Médeia, Kalüpszó varázslónők az ő leányai (unokái) voltak.* ***Héliosz*** *Rhodétól, szigetének, Rhodosznak a névadójától származó 7 fia* (hány fia is lett volna, ha nem **hét**?) *mind csillagász és jövendőmondó volt.* (Rhodé egyébként ***„Rózsa"*** magyarul, és a ***„rózsaujjú*** *Hajnal"* egyik neve lehetett.) *A monda szerint* ***Héliosz*** *egyik fia alapította Héliupoliszt, és tanította meg az egyiptomiakat a csillagjóslásra.*

Annak a hiedelemnek, hogy *a Naptól származik a jövőbe látás tudománya*, racionális alapja van. A jóslás az előrejelzés mágikus formája. Az, aki az égitestek járását, kelését figyeli, veszi azok (előre)-jelzéseit, vagyis a jövőbe lát.

A megvilágosodásnak nemcsak a vakító napfény, hanem a **villám** is jelképes eszköze (s persze, Isten haragjának figyelmeztető jele; vö. *„sugárzó tekintet"*,

„villámló szemek"). A **villám**csapásszerű felismerésnek ősidők óta nagy szerepe volt a jövendölésben. A sötétben felvillanó fényben csak a feltűnő alakzatok ismerhetők fel, s az éles kontrasztok is csak azt emelik ki, ami lényeges. A fény kialvása után még sokáig káprázik a **szem**, és a káprázat mint egy halványuló fénykép vési a látottakat az emlékezetbe. (De ez még csak a megvilágosodás kezdete. *A valóság káprázat – mondja a hindu bölcs –, az igazság túl van a káprázaton. Az igazságot viszont a Nap tudja. Ezért néz az igazlátó a Napba. S ha meg is vakul, annyi baj legyen, legalább a valóság nem zavarja az igazság felismerésében.* A leghíresebb látnokok és költők, mint Teiresziász vagy Homérosz, vakok voltak, semmi sem zavarta belső látásukat.)

Babilonban ***Samas** és **Hadad** (**Marduk**) **napsugár-** és **villámkez**ükkel együtt írták döntéseiket a **báránymájba** a jósoknak.* Az *Ószövetség*ben *az isteni akaratnyilvánítás legmeggyőzőbb jele, ha az áldozatot az oltáron az égből lecsapó **tűz**, vagyis **villám** gyújtja meg* (1Kir 18,37–38). *Láttuk, **Héliosz korbácsát villám**kötegből fonták,* s más jelek is arra utalnak, hogy eredetileg a **villám**ot sokhelyütt napisteni attribútumnak tekintették.

A gyógyító **Apollón** negatív aspektusában a hirtelen halál, a gyorsan terjedő járványos betegségek okozója volt, mint a vícsolok **Táu**ja. Gyógyító–rontó szerepkörében kettősség érvényesül, mint ahogy **pásztor**istenként is a nyájak oltalmazója és farkasa volt egyszerre. Mindkét minőségében a **nyíl**: „**szeme sugara**" volt a fegyvere. (L. még *„istennyila"*, a *„halál **nyilai**"*, a *„pestis **nyilai**"*, a *„halálos szerelem **nyila**"*, mely a ***szem**en* keresztül hatol az emberbe, úgy betegíti meg.) Napisteni és viharisteni funkciók szétválaszthatatlanul összekeverednek, hiszen **Apollón**, **Assur**, **Táu** és más napistenek **nyil**ai a közfelfogás szerint a Nap ártó **sugar**ait jelképezik, a **villámnyil**ak Indra, **Hadad**, **Marduk**, **Jahve** és más ég- és viharistenek attribútumai, ugyanakkor a Nap által okozott halál mindennek nevezhető csak gyorsnak nem, viszont a gyors halálnak mégiscsak a **villám** az alkalmas jelképe. (Mintha a magyar néphagyomány is emlékezne a „Nap **villá**maira"; a *„derült égből lecsapó **villám**"* ki mástól jöhetne?)

Aki mindent lát, látja a jót és a rosszat. Ezért lett a Nap „**Igazság Napja**", a legfőbb bíró a régiek képzeletében. Iustitia (az „Igazságszolgáltatás") bekötött **szem**ű képmása viszonylag újkeletű. Eredetileg nyitott **szem**mel ábrázolták, úgy, amint éppen ránk mered, vesékig hatoló pillantással (e kép bibliai eredetű: Zsolt 7, 10).

Egyiptomban a mindent látó Nap és a legfőbb bíró maga **Ré**. Ő tesz igazságot az örök ellenségek, Széth és **Hórusz** (**Ozirisz**) között, akiknek harca az örök **kör**forgást jelképezi. *Rét leánya, Maat („Igazság") mindenhová, alvilági hajóútjára is elkíséri. A **(halott) Nap** és Maat a főszereplő az elhunytak cselekedeteinek megítélésében is. Anubisz és Thot az elhunyt **szívét** egy **toll** (Maat jelképe) ellenében teszi mérlegre a holtak bírája, **Ozirisz** jelenlétében.*

Egyiptomban a *„Nap **szeme**"* önálló életre kelt. Utó és Nehbet kobra- és **keselyű**istennők a Nap **tüzes szem**ét testesítik meg. De a „Nap **szeme**" volt Ízisz (Háthor) is, őt nevezhették a gnosztikus iratok *Koré Koszmu*nak. (Gör. *„Világ Szeme**fénye**"*, *„Világ pupillája"* illetve „Világ leánya"). Megjegyzendő, hogy az egyip-

tomi isten**szem**-ábrázolásokon az írisz vagy pupilla alakja és színe olyan, mint a napábrázolásoké: kissé belapult, vörös **korong**, amilyennek a kelő vagy nyugvó Nap látszik. **Mut** istennő szintén a Nap vigyázó **szeme** volt, **Amon** feleségének a szerepkörében. **Amon-Ré** kultuszában ő az, aki **oroszlán** alakban küldi a **tűz**köpő **kígyót** és a **keselyűt** a fáraó ellenségeire. A **kígyó**marás, a **keselyű**csőr csípése a Nap égető **sugara**it jelképezik, átvitt értelemben ők a büntető igazságszolgáltatás eszközei (**Jahve** is küld **tüzes kígyó**kat büntetésül a sivatagban tévelygő népre).

A babiloni *Samasnak semmi sem kerülheti el a figyelmét. Ő a jog és az igazságosság istene, ő diktálja a törvényeket **Hammurapi** királynak, őt tartották a szerződések (**szem**) tanújának.* Egy kasszita kori naphimnuszban (Kr. e. 1200 előtt) a természet és az idő szabályozásán, az élőkről való gondoskodáson kívül ő fedi fel a titkokat, bünteti a bűnt és felügyeli az ember összes cselekedetét. Azért látható a Hold és a Vénusz társaságában a babiloni határköveken, hogy elriassza a határsértőket *(11. rajz).*

Mithra, a nappal mindent látó istene ugyanezért kapta a perzsáktól a *„határok kiegyenesítője"* nevet, és lett a (béke)szerződések istene. Mint **Ahura Mazda kocsi**jának hajtója, ő volt a teremtő **szeme**, mely ellát a messzeségbe, átlát mindenen, így rajta keresztül nyeri tudását a főisten.

Az indiai **Mitra szem**e **Szúrja**, a *„Végső Igazság"*, ahogy a napistent nevezik. *Ő volt az egyetlen, aki látta, amikor Ráhu démon belekortyolt az istenek halhatatlanná tévő italába,* aminek a nap- és a holdfogyatkozások örökös sora lett a következménye.

Héliosz Szúrja görög megfelelője. Ő a *panoptész (pantepoptész = „mindent látó")* isten, *„Fáradhatatlan **Szem**", „**Szem**ünk világának forrása", „A **szem**ek sokat látó anyja"* (**Héliosz** éppúgy váltogatta nemét, mint más napistenek). Szúrjához hasonlóan *ő volt az egyetlen, aki látta, amikor Hádész elrabolta Perszephonét,* ami szintén rettenetes következményekkel járt; emiatt tűnik el ugyanis a Föld növénytakarója (Perszephoné) 3 hónapra minden évben.

Apollón is felbukkan igazságosztó szerepben; egyik megtestesüléséhez, **Orpheusz**hoz pedig, mint Maat **Ré**hez, nőalakban társult Iustitia: Eurüdiké személyében. E név jelentése: a *„minden(ki)re kiterjedő igazságszolgáltatás".*

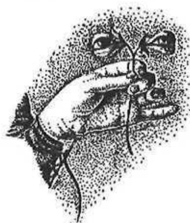
A rómaiak **Sol**t a *„világ **szem**é"*-nek hívták, és a *„Nap **szem**ére és az igazságra"* esküdtek.

Az uráli napisten egyik neve **Világügyelő** (-figyelő!) **Férfi** volt, ami a szanszkrit ***Avalokitesvara*** tükörfordítása. **Avalokitesvara** kínaiul *Kuan-Jin.* A népszerű kínai buddhizmusban ő az *„ezer **szem**ű és ezer **kez**ű"* Igazság, aki a Napban lakozik. (Az igazságszolgáltatásnak – amint a szólás tartja – *„messzire elér a **kez**e".)*

Az újvilági napistenek is az igazság bajnokai. Egy ironikus hangvételű kecsua monda szerint *egyszer a férfiak föllázadtak az asszonyok ellen. Összegyűltek és panaszkodtak: „Rosszul bánnak velünk, dolgoztatnak, miközben ők vadászni járnak. Ami halat, vadat hoznak, nekünk kell elkészítenünk a számukra, ők csak parancsolgatnak. Meg fogjuk ölni mindnyájukat, mert erkölcstelenül élnek, és nem ismernek törvényt. Nem akarunk a rabszolgáik lenni." Így is tettek. De a Nap, az igazságos **Inti**, látott mindent, és azt mondta: „Feleségem, a*

Hold ne világítson többé a sötétben az embereknek, és én sem fogok többé ragyogni a nappali égen. Éljenek örök sötétségben, gyűlölöm őket." Azzal prémsapkát (felhőt) nyomott a fejébe és elbújt, a Hold meg melléje.

A *Bibliá*ban sok hasonló képpel találkozunk. *Isten is felhőbe rejtőzve fordul el a bűnös néptől, elveti azt* **szemei** *elől* (1Kir 9,7). *Fénytrónusának* **kerekeiről**, *a trónálló kerubok* **szárnyairól** *„vigyázó* **szemek**" *figyelnek* (Ez 10, 12). *Amikor mint igazságos bíró a vesékbe pillant, azokat a* **szívekkel** *együtt mérlegre teszi az év fordulóján* (a Mérleg havában) *esedékes mérlegeléskor.* (Ézs 40,12; Jer 11, 20.) A mindent látó Nap (Isten **szeme**) törvénykező szerepé-

112. Részlet Francesco del Cossa: Szent Lucia c. képe nyomán. 1470 után. Washington, National Gallery of Art

ről énekel a zsoltár, de csak a sorok között olvasva érthetni meg (abból, hogy a Nap heve, az Úr világos törvényeinek dicsérete, a **szem**, és a Nap aranyának meg **mézé**nek emlegetése egymás után következik a versekben): *„...nincs semmi, a mi elrejtőzhetnék" (a Nap) „hevétől. Az Úrnak törvénye tökéletes, (...) parancsolata világos, megvilágosítja a* **szemeket**. *(...) ítéletei (...) igazságosak. Kívánatosabbak az aranynál, (...) édesebbek a* **méznél**..." (19, 7skk).

Az égi **tűz** igazzá teszi a hamist; *Isten keze „eleven szenet" érint a próféta ajkához, hogy „tiszta igazat" szóljon; a hazug beszédűek nyelvét* **tüzes nyíl** *(!) döfi át; „odaát" tisztítótűzben szabadulunk meg bocsánatos vétkeinktől* (Ézs 6,6–7; Sof 3,9; Zsolt 120, 3–4).

A Messiást Malakiás az **„Igazság Napjá"**-nak nevezi (4). Az egyházatyák és a manicheusok **Krisztus**ra vonatkoztatták a *„Világnak világossága"* elnevezést. Az evangéliumi **Jézus** azt mondja magáról: *„Én vagyok az út, az igazság és az élet..."* (Jn 14,6), és többször él a napvilág és a megvilágosodás (igazság) metaforájával (Lk 12, 2–3; Mk 4,21–22). János úgy ír róla, mint az *„Igazság Lelké"*-ről (Jn 16,13), *„benne vala az élet, és az élet vala az emberek világossága; és a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt. (...) Az igazi világosság (...) megvilágosít minden embert."* (Jn. 1,4 skk.)

A *Jelenések* **Krisztus**a még napistenhez illően a világon ítélkezik, de az ókeresztény írók a Nap világosságát már csak hasonlatként használják. Mégis, a pogány eszmék erejét jelzi, hogy a népi vallásosságban **Jézus** és az igazlátó Nap, a szellem és a Nap világa újból és újból összekeveredik. (Mint Petőfinél: *„Ha majd a szellem napvilága Ragyog be minden ház ablakán"*.)

Ahogy a látás és az igazság a világossághoz, úgy a vakság, elvakultság és a hamisság a sötétséghez kapcsolódó fogalmak. A sötétség a szellemi vakság, sötét butaság, elvakult gonoszság kifejezője (l. *„sötét alak"*, *„de sötét vagy"*), mivel fátylat borít a rendetlenségre, bűnre, törvénytelenségekre. (Ez nincs ellentmondásban azzal, hogy a napisten igazlátó szolgái, a jósok között sok vak is akadt. Fizikai vakságuk tette lehetővé, hogy a valóság ne zavarja őket a mélyebb igazság felismerésében. Tény viszont, hogy e fogalmak értelmezése kö-

rül nagy a zavar. L. Iustitia előbb ránk meredő, utóbb bekötött **szemű** ábrázolásait.) A napmítoszok tárgya a világosság és a sötétség harca, aminek kimenetele a fény naponkénti, évenkénti csökkenése, növekedése szerint alakul. A sötétség győzelmét a fény elrablása vagy kioltása fejezheti ki, amit viszont a naphérosz megölése, föld alá hurcolása, hajának levágása, megvakítása szimbolizál. Egy Kr. e. 2000 körül följegyzett *Tammúz-sirató* így búcsúztatja az istent:

„Az uralkodó, az ország ereje, nem él többé!
*Elpihent delelő **ökörként**,*
*megfáradott **bárányként** elnyugodott!*
...
‚Hol van a hős, Tammúz, jaj, hol van?' – kiáltom.
...
‚Tammúz a hegyekbe vonult!' – kiáltják vissza.
‚Az erős megvakult a hegyek közt!' – kiáltják vissza."
(Rákos Sándor fordítása)

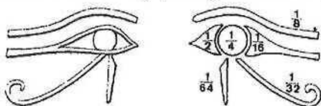
Sámsont háromszorosan is megfosztják fényétől; *lenyírják a haját, kiszúrják a szemeit és börtönbe zárják* (ahol mindazonáltal vele hajtatják az idő malmát. Bir 16, 19skk).

*Óriónt is megfosztják a **szeme** világától, és a világtalan hérosz a Naphoz megy, hogy gyógyítsa meg. Ez meg is történik;* a Naptól – erre láttunk már példát – főleg olyan betegségek elmulasztását remélték, amilyeneket okozhat. Órión mítosza azonban nem erről, hanem egy fontos csillagászati eseményről szól. Az Orion csillagkép akkor „vak", amikor sötétben van, azaz látható az éjszakai égen, és akkor nyeri vissza „látását", amikor találkozik a Nappal, s az a fényét – úgymond – neki adja. A mítosz latin elbeszélője a *lumina restituere* („visszaadni a látását", szó szerint „helyreállítani a világosságát") kifejezést használja. És miért volt fontos csillagászati szempontból, hogy a csillagzat visszakapja a (**szeme**) fényét? Azért, mert találkozása a Nappal a **nyári napfordulót** jelezte.

A **téli napforduló**hoz egy megvakított szent legendája kapcsolódik. A legsötétebb téli napok szentjének, Luciának a neve a latin *lux,* „fény" szó származéka, de közvetlenül a Napot világra segítő pogány isteni bábától, Lucinától kapta *(112. rajz).* Lucina („fényes", „napfényre hozó") még nem volt vak, hiszen alakja és neve az újjászülető fényhez kapcsolódott. Luciát viszont azért vakították meg legendájának kiötlői, mert azt akarták kifejezni vele, hogy vértanúsága (dec. 13.) a legsötétebb naptári időszakra, **Krisztus** születésének adventjébe esett.

Oidipusz önmagát vakítja meg, büntetésül, amiért saját anyjával hált. Akadt ókori szerző, aki a megvakítást a kiherélés euphémiájaként értelmezte. Nemcsak formai okokból – a két **szemgolyó** megfelel a másik páros szervnek (a nyelvben is: már csak azért is, mert ami gömbölyű, annak nevét rendszerint ajakkerekítéses magánhangzóval képezzük, ezen túl, mintha az indogermán nyelvekben a **„szem"** és a **„tojás"**, „here" elnevezései közös tőről erednének; pl. gör. *augé, oraszisz* = **„szem"**, *orkhisz* = „here" – vö. *organon* = „szerv", *orgasz* = „buja vágy" –; ném. *Auge* = **„szem"**, **„tojás**csíra", Ei = **„tojás"**; ang. *eye* = **„szem"**, *eyeball* = **„szemgolyó"** – vö. *ball* = „here" –; *egg*

= „**tojás**"; fra. *oeil* = „**szem**"; *oeuf* = „**tojás**") –, hanem mert ez az elkövetett bűn logikus büntetése. A pszichoanalitikusoknak is ez a véleménye. A mélylélektan érvei azonban magukban nem meggyőzőek. Ha viszont tudjuk, hogy Oidipusznak egy „dülledt **szem**ű" naphérosz lehetett a modellje, mindjárt más a hely-

113. Hórusz széttépett szeme a megfelelő törtértékekkel.

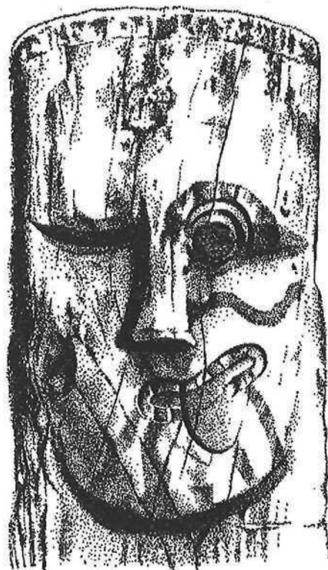
zet. Történetének legfontosabb állomásai: *kitevés csecsemőkorban, apagyilkosság, a szfinx legyőzése, vérfertőzés az anyával, megvakítás* mind naphéroszi származásra vallanak. (Ami a megvakítás módját illeti, a szoláris mesehősöknek nem kiszúrják, hanem – mint a herélésnél – kivájják a **szem**ét, így a **golyó**k épek maradnak, s amikor a rend helyreáll, a hős visszakaphatja őket. L. a *Lélekrabló tündér* típus meséiben.

A mitikus incestusnak igazán csak kozmikus szinten van értelme. A Napot a Föld szüli, ugyanakkor a Földet a Nap is termékenyíti meg. De mivel a Nap egy sugárzó **korong** csupán, a szimbolizáció ilyen átfedései, mint amilyen a **szem**ek megfelelése a heréknek, vagy a **napsugar**ak fallikus felfogása, teljesen érthetőek.

Néha egyenesen a Nap **szem**ének tulajdonítanak nemzőképességet. Az óegyiptomiak *a Nap **könnyei**t ondónak tekintették, mondván: az emberiség (remetj) a Nap (**Ré**) **könnyei**ből (remit) keletkezett.* A perui indiánok is azt hitték, hogy *az aranyos hímporú lepkétől az aranybajszú kukoricáig minden **Inti** aranykönnyeiből lett.* Ez a mitologika egyenes következménye.

A világító testeket a régiek Isten **szem**einek is nevezték. Egyiptomban *a Napot és a Holdat az ég-**Hórusz** jobb és bal szemének tekintették (3. rajz),* és ebben a jelképrendszerben a holdváltozásokat az fejezte ki, hogy *Széth Hórusszal vívott örökös párviadalában havonta széttépi ellenfele egyik **szem**ét.* **Hórusz** darabokra „tört" **szem**ét az egyiptomiak matematikai jelnek is használták, mégpedig a törtek jelzésére, amire a gabona*szem*ek mérésénél volt szükség *(113. rajz).* A ***szem*** ez esetben *mag,* több nyelven *rügy*kezde-

114. A nap- és holdszemű Ódin. Festett, faragott faoszlop. Hegge, Norvégia

mény is, ami megintcsak a mitologikus gondolkodásból következően sok nyelvben „férfimag"-ot jelent (lat. *semen*, ang. *seed*). **Ozirisz** nap- és holdisten maga volt a meghaló (földbe vetett) gabona**szem**, s az abból kikelő új élet. Az aranyló gabona**szem** a nap*mag*zat jelképe is, amit az égen egykor az aratásra jelt adó Szűz csillagkép méhében ragyogó *Spica*, „Kalász" csillag jelzett (l. a *Kalászos Madonna* ábrázolásait).

Amateraszu *Idzanagi megdörzsölt bal* ***szeméből****, holdfivére az égatya jobb* ***szeméből*** *hulló* ***könny****cseppből születik.* A kínai mitológiában is *az Ég (Pan-Ku) bal* ***szeméből*** *lesz a Nap és a jobb* ***szeméből*** *a Hold.* A tibeti mítosz úgy meséli, hogy *Lumo istennő jobb* ***szeme*** *a Nap, bal* ***szeme*** *a Hold, felső fogai pedig a bolygók.* A délkelet-ázsiai *Aedie főisten égarcának jobb felén a nap****szem****, bal felén a hold****szem*** *világít.* Az óind **tűz**isten, ***Agni*** *egyik* ***szeme*** *szintén a Nap. Az óind* ***Mitra*** *is nap****szemű*** *isten volt.* Az iráni mitológia főistenének, *Ahura Mazdának is* ***szeme*** *a Nap, s ugyanezt mesélik a „sugárzó"* ***Jimáról****, aki azt kívánta, hogy alattvalói istenként tiszteljék, amiért is büntetésül az alvilág uralkodója* (halott napisten) *lett. Odalenn nem láthatta többé a Nap fényét, azaz megfosztották* ***szeme*** *világától* (avesztai *hvarnah*, „sugárzó **dicsfény**", a *hvar*, „Nap" szóból). Egy kusán érmén **Jimát** „szeme fénye" madáralakban hagyja el.

Nap**szemű**, hold**szemű** égarcok merednek ránk a szibériai **sámándob**okról *(61. rajz)*.

Az északi germánok főistene, **Ódin** fél**szemű**: ép, nyitott (kerek) **szeme** a Nap, lehunyt **szeme** a Hold (a lehunyt **szem** íve akár az újholdsarló: *114. rajz*). *„Az a* ***tűzszemű****"* – mondták róla. Úgy mesélték, hogy *a fél* ***szemét*** *a jóslás tudományáért adta cserébe.* A hold**szemét**. Azért épp ezt, mert a Nap a világos értelem, az **apollóni** ráció égiteste, a Hold viszont a sötétségben tapogatózó **dionüszoszi** mágiáé, varázslásé, jövőbelátásé. *(Teiresziász is* ***szeme*** *világáért cserébe kapta az istenektől a belső látás képességét. Tanulságos, hogyan vakult meg. Héra verte ki a* ***szemét*** *mérgében, mert Teiresziász azt merte állítani, hogy a szex több élvezetet okoz a nőknek, mint a férfiaknak. A jós tudta, mit beszél, mivel életének egy szakaszában nőalakban élt.* (Mint a napistenek!) A történet belső logikájából adódik, hogy a megvakítás mélyebb értelem szerint itt is férfiatlanítást jelent.

Az ószövetségi Istennek **7 szeme** van: a Nap, a Hold és a szabad **szem**mel látható 5 bolygó (Zak 4, 10). Az a kép, hogy a Nap Isten **szeme**, tovább él a keresztény szimbolikában, de az Egy Istennek egy **szeme** van csak; a Szentháromság-ábrázolás ennek közismert példája *(46. rajz)*, Hieronymus Bosch képe *(A Bölcsesség asztala* avagy *Az Isten* ***szeme****)* pedig legszebb példája. És tovább él abban a szóképben, mellyel „**szem**ünk fényé"-nek nevezzük gyermekeinket (a teremtéstörténetekben Isten első gyermekei a Nap és a Hold).

Maguk a napistenek is sokszor fél**szem**űek. **Lug**ról, a nyugati Nap istenéről mesélték, hogy *egyik* ***szemét*** *mindig lehunyta, hogy varázslónak higgyék, mint* ***Ódint****.* A kelta mitológiában *fél****szemű*** *napistenek harca folyik. A szembenálló felek* ***Balor*** *és unokája,* ***Lug****.* Történetük **Akriziosz** és **Perszeusz** mítoszának pontos mása. **Balor** és **Lug** görög megfelelőikhez hasonlóan a két félév **napkirály**ait testesítik meg. *Csatájuk*, amit a kelta újév

alkalmával, nov. 1-jén vívnak, *Lug győzelmével ér véget. Lug a fél szemét lehunyva céloz és talál csodálatos lándzsájával, egyenesen* ***Balor*** *egy szemének a közepébe.* (A képzet kialakulásának alapja: a harcosok lehunyják fél **szem**üket, amikor céloznak, a harcosok fő istene, hogy jobban lásson – ez a legfőbb tennivalója! – a fél **szem**ét szintén lehunyja.) Egy másik északi napisten, a skandináv ***Baldr*** *(„Úr") úgy hal meg, hogy a vak Hödr egy „aranyággal" (fagyönggyel) találja szíven. Fanyárssal szúrja ki Odüssszeusz* ***Polüphémosz*** *egyetlen homlokszemét* (a ciklopsz Poszeidón tengeristen fia volt, vízből született hát, mint a napisten, és mint amaz, ő is kövér **juh**airól volt nevezetes). Egy mezopotámiai agyagtáblán *(12. rajz)* a halálisten látható, amint egy ciklopikus napszörnyet fejez le.

A Nap fallosza. Bronzkori nap-testű emberábrázolásokon *(2. rajz)* az alak karjai, lábai, nyaka a jelzésszerű fejjel és hatalmas nemi szerve **napsugar**asan nőnek ki a **korong**ból, ennek felel meg a jelentésük is. Egyenértékűek (**kéz**, **láb**, **kéz**ben a fegyver, nyak és fallosz) és megfelelnek a máskor szintén **napsugar**akat jelképező **haj**zatnak, szakállnak. Szerepkörük is fedi egymást. A Nap ereje – nemzőereje is – a **sugar**aiban van, a **sugar**ai válnak tehát kézzé, lábbá, fegyverré, utódnemző szervvé, mely ebben az összefüggésben a **korong**gal mint herezacskóval alkot egészt, ahogy a nap**arc** **haj**jal és szakállal. Így érthető igazán, miért lett – a **szemgolyó**-here analógia párhuzamaként – a **láb** a fallosz euphémiája, miért hívják a vérfertőző hérószt Oidipusznak, azaz *„Dagadt láb"*-nak.

Az elsődleges nemi szervekre a másodlagos nemi jelleg utal. Ezt régóta tudja az ember. Ezért volt olyan kényes minden időben a férfi a férfiasságát jelző férfiúi díszére, s gyászolt, ha elvesztette, vagy épp azzal gyászolt, hogy egy időre lemondott róla. Általánosságban a beretvált **arc**, kopasz fej a nőkről való lemondás önkéntes vagy kényszerű jele volt: kopaszok voltak az egyiptomi papok, borotváltak az eunuchok az asszír domborműveken, borotválják a buddhista boncok és lámák a fejüket, és a katolikus szerzetesek illetve apácák szüzességi fogadalmának nyilvánvaló jele a legutóbbi időkig a kiborotvált tonzúra, levágott haj volt.

A kemény fallosz (l. *pallos* szavunkat és a kedélyeskedő szóhasználatban más fegyvert idéző szinonimáit: rúd, dorong, bunkó, dárda, szerszám, löveg stb.) a szerelmi csatározások fegyvere, de az állatok hímjei, a csődörök, kandúrok például, amikor a nőstényekért küzdenek, egymás harc közben is ágaskodó nemi szervét támadják, nyilván azzal a céllal, hogy a másikat a párzásra alkalmatlanná tegyék. Ez történik a szoláris mítoszokban – ha csak jelképesen is. A napisten, naphérosz megfosztása **haj**ától, látásától, fegyverétől férfiatlanítását, azaz fényereje elvesztését jelenti, amit az indokol, hogy a Nap meggyengülése a Föld terméketlenségét vonja maga után. Egy jemeni sziklarajz az újkőkör nagy anyaistennőjének és a **sugar**asan kalászhajú napistennek a közösülését ábrázolja *(115. rajz)*. A pár férfitagja gyermekméretű az anyányi nőalakhoz képest, de fallosza hatalmas. Ez a kettősség a Nap és a Föld vérfertőző viszonyát fejezi ki; az óriás nemi szerv a Nap férfiasságára,

a kis termet gyermekségére utal. (A Földről nézve a Nap eltörpül a Föld mellett).

„Messzire elér a keze." A legősibb és szó szerint legkézenfekvőbb napábrázolások azok az őskőkori kézjegyek lehetnek, amelyeket az ősember úgy hagyott a sziklafalakon, hogy falnak támasztott, szétterpesztett ujjú kezét vörös festékkel körbefújta *(84. rajz)*. Hogy tényleg napábrázolás lett volna ez, bizonyíthatatlan, de vegyük figyelembe, hogy a **kéz** később valóban napjelkép lett. Szimbolizálhatta magát a **sugar**as nap**korong**ot, a **napsugar**at, a legfőbb istenség **kez**ét, amivel a teremtés műveként kimérte a világot (az ősi mértékegységek testre szabottak, a nevük is mutatja; hüvelyk, tenyér, arasz, könyök, öl, **láb**, lépés); vagy amivel a napisten számol, ír, fegyvert forgat, és amiből ajándékait osztogatja. A perui inkák az újévi **„Új Tűz" szertartás** alkalmával a **napsugar**akról – gyújtott **tűz**re azt mondták, hogy a *„Nap kezéből"* származik.

A *Rig-véda* hosszú karú, arany **kez**ű istennek írja le **Szavitar**t, akit az indoárjak megkülönböztettek **Szúrjá**tól. **Szavitar**, a költői ihlet és a vallásos rajongás (nap)istene inkább **Apollón**nak, az aranyfogaton száguldozó **Szúrja** pedig inkább **Héliosz**nak felel meg. Varuna égistenről, a törvény és rend uráról írják a védikus szövegek: *„Ő, aki az űrben lebeg, mérte föl a Földet, mércéjével, a Nappal."* (5.85.)

Az uráli napistent is hosszú **kez**űnek, mondják az imaszövegek: *„A nap **sugar**ait időnként a 'nap **haj**fürtjeinek' nevezik (az északi voguloknál) vagy a ,'nap kezének' vagy ,a nap-sapka-kesztyű' névvel illetik. (...)*

*A **Világügyelő-férfiú**val kapcsolatban ugyanezeket a kifejezéseket használják: Te, aranyos nap – az előbukkanó nap **keze** –, te kelő napbeli **aranysugaras**, te **aranylúd** alakú Aranyos, **Aranyfejedelem**..."* (Róheim 1984: 96–97. Vö. a szólással: *„aranykeze van"*.)

A kelta **Lug** állandó jelzője: „hosszú **karú**". **Aton**t, a nap**korong**ot **Ehnaton** fáraó művészei **kez**ekben végződő hosszú **sugar**akkal ábrázolták, a kezekben az „élet" jelentésű *anh* hieroglifával *(116. rajz)*.

115. Óriás nővel közösülő apró napférfi. Kőkori sziklafestmény, Sa'ib Szamma, Jemen

*„Afrikában a széttárt ujjú **kéz** mint napszimbólum a szaharai Tasszili falképekig vezethető vissza, melyek a kelő Napot szimbolizálják; e hagyomány elevenségét a nap**korong**okkal (phila) díszített kuba-busung fa**dob**okra faragott **kez**ek mutatják. Történelem előtti **kéz**jelképeket a dél-svédországi Bohuslän körzetében és a dániai Bornholm-szigeten is találunk. A széttárt ujjú **kéz**jegyek a dán sziklarajzokon mintha égtáj**kereszt kar**jainak a végződései lennének. (...) Egyértelműen **napkelte**-szimbolikájúak azok a nagy, felemelt **kez**ek, amelyeknek az ujjai **napsugar**akra vagy **szarvas**agancsra hasonlítanak. Az észak-olaszországi Valcamonica sziklaképein láthatók ilyenek, vagy az anaszazi eredetű petroglifeken Arizona kővé vált erdőiben. (...)*

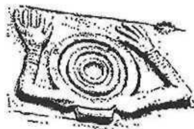
*Lefelé mutató, széttárt ujjú kéz szokás szerint **napnyugtát** vagy ‚**éjszakai Napot**' jelent; az etruszk napisten, **Cautha** vagy **Uzil** ezt mutatja. A Kr. e. 5. századi Etruriából való tárgy **szárnyas** ifjút ábrázol, hüllő bőrű testtel"*, amint vízbe merül (MADANJEET SINGH *1993: 40; 118. rajz*).

116. Aton fénykezei. Gömbölyű Nap Ehnaton sztéléjén. Kairó, Egyiptomi Múzeum

A megnyugtató kéztartás *(abhaja mudra)*, amellyel a **Buddha** nap**rozettás** tenyerét mutatja, szintén napjelkép. A nagy tanító **brahma**nista napistenektől, például **Szúrjá**tól örökölte. A **kéz**rátételnek tulajdonított gyógyító hatás, aminek önszuggesztióból származó eredményességét nem akarom lekicsinyelni, a **kéz = napsugár** szimbolikus megfeleléséből eredhet. Ezzel magyarázhatók **Illés** és **Jézus** csodálatos gyógyításai. (A régiek csak a „Nap véréből valók": **sámá**nok, főpapok, királyok **kez**ének gyógyító erejében hittek. Az európai uralkodók a XVIII. században még „gyógyítottak" így.)

Végül egy adat az európai folklórból. Bretagne-ban és Skandináviában úgy tartják, hogy a *facipőkészítésnél, kötélverésnél előnyös a hosszú **kar***. E hiedelem eredetére világít rá, hogy az említett országokban *a Napot facipőkészítőnek és kötélverőnek is hívják*. A kötél, amit a *Fehérlófia*-mesék hősei fonnak az alvilágba való leereszkedéshez, a homályoszlató **napsugár** szimbóluma. De tejútjelkép is, és a Nap az, „aki" utat csinál a Tejútról a Földre, a Földről a Tejútra igyekvő lelkeknek. (Ami a facipő készítést illeti, l. Tejút = világfa.)

Szem, kéz, írás, napsugár összetartozó fogalmakként jelennek meg a dogon mitológiában. A dogonok szerint a Napnak 22 **sugar**a van, és a pupillához hasonlítják (a dogòn mitológia meglepő rokonságot mutat az óegyiptomival). E 22 **sugar**at a *„Nap szavai"*-nak nevezik. Figyelemre méltó párhuzam, hogy a héber ábécének 22 lángbetűje van, melyek **sugar**as utak formájában hálózzák be a kabala életfáját, a Nappal megkoronázott Szefiroth-diagramot. (Az egyiptomiak meglehetős pontossággal határozták meg a Ludolf-féle szám, a π értékét. A 22/7 törtszámmal fejezték ki, amelyben a számláló a **kör** kerületét, a nevező a **sugar**át jelenti: egy olyan **kör**nek, amelynek a kerületét kiadó zsinóron 22, egyenlő távolságra lévő csomó van, an-

117. Nagykezű naplények középkori német katedrálisok kőfaragványain

118. Cautha (Uzil), Etruszk napisten. Bronz, Kr. e. 5. század. Szentpétervár, Ermitázs

nak a **sugar**án **7** csomó lesz. Két „szent” szám hányadosa a π, hát nem érdekes?)

Az **írás** keletkezéséről szóló elméletek egy része az első írásjegyeket a geometrikus napjelekből, spirálból, koncentrikus és pontos **kör**ökből vezeti le. Indiában a *szunja-múrti* (*„nulla formájú”*) egyike a Nap legkorábbi jeleinek. Úgy vélik, a matematikai zéró fogalmának a felfedezéséhez ez a jel vezetett. A *nullát* az arabok ponttal jelölik, mi **kör**rel; hindu neve, *szunja* azt jelenti: „üres”. Az egyiptomi hieroglif, azaz „szent” írásban a **kör** az ég és **Ré** jele. Az egyiptomi **Atum** napisten nevének *„minden”* vagy *„semmi”* a jelentése. Kínai tudósok szerint a neolitikus kerámiák napábrái (Kr. e. 4300–2500) szolgáltak az első kínai írás alapjául.

Észak-európai hagyomány szerint is a Napnak (**Ódin** bölcs, ép **szem**ének) köszönhetjük az **írást**. *(Az isten felakasztotta magát a világfára, és 9 nap, 9 éjjel függött a kötélen azért, hogy a fa oldalába rótt szent rúnókat megtanulja.)* Az **írás** feltalálását az egyiptomiak Thotnak, a görögök Hermésznek tulajdonítják, de mindkettő a Naptól tanulhatta, hisz világosságukat (a szellemit is) tőle kapták, s Hermész, a Nap **sugár**övezetében keringő Merkúr megszemélyesítője csupán a Nap sebesen író **keze** volt, a **fej** maga Nap, hiszen az **írás** a bölcsesség tanújele, és a mindentudó ő volt, nem a kísérője.

A Nap szíve. **Szúrja** a *„Végső igazság”*, az igazságnak pedig – vélik a hinduk – a **szív** a lakhelye. Ezért a vörös nap**korong**ot, mégha **arc**ot rajzolnak is neki *„Szúrja szívé”*-nek hívják, amiben **Visnu** és párja, Laksmi istennő ül. A **Buddha** a Napot *„tüzes szív”*-nek nevezte. A 7–8. századi japán császári ediktumok ismételten a „Nap fényes, tiszta, becsületes és őszinte **szívé**”-re hivatkoznak, mint a kívánatos állampolgári erények

forrására. A mexikói indiánok egyedül az emberi **szív**et tartották méltó „naptápláléknak".

Az asztrológiában a **szív** a **tüzes** Oroszlán jegy hatalma alatt áll, s az Oroszlán a Nap otthona. Az Oroszlán csillagkép legfényesebb csillagát, a *Regulust* („Királyocska", „Kiskirály"), amit PTOLEMAIOSZ görög csillagász az **évkör** 0. fokának nevezett ki (a Reguluson áthalad a látszólagos **nappálya**), „Oroszlán-**szív**"-nek is nevezik.

Egyiptomi mintára a **szív** az európai gondolkodásban is „napos" erények fészke: a bátorságé, igazságosságé, egyeneslelkűségé, bölcsességé. **Ozirisz** az elhunyt **szívét** mérlegeli, s azt a múmiapólyába tett napjelkép, a **„szívskarabeusz"** képviseli. *„Nézz a szívedbe!"* – tanácsoljuk önvizsgálatul, és amit mi magyarok *„fejből"* tudunk, azt az angol *by heart* idézgeti. A **szív** = Nap **tüze** metafora a keresztény szimbolikában is él; lásd a szentképek **Jézus szív**e ábrázolásait.

Nap ihlette találmányok

A természetes napszimbólumok mellett sok, ember**kéz** alkotta tárgyból lett napisteni attribútum; ez a megszemélyesítés velejárója. Az emberistent körülveszik eszközei. Királyi jelvények, fegyverek, hangszerek, munkaeszközök, játékok, járművek és más hétköznapi tárgyak akadnak köztük. Bár – mondom – ember alkotta tárgyakról van szó, a mitologikus képzelet a Nap ajándékainak tartotta őket. Bizonyos értelemben joggal, hiszen a küllős **kereke**t például az ember hamarabb használta napjelképként, mint szállítóeszközként.

„Síppal, dobbal.." A hangszerek nem királyi, nem is főpapi attribútumok ugyan, de a szent és profán ceremóniák ének- és zenekíséret nélkül elképzelhetetlenek. A keresztény királyok bibliai eszményképe, Dávid istenes zsoltárairól és hárfajátékáról nevezetes; fia, Salamon a földi és égi szerelmet, az *Énekek éneké*t énekli meg. A szent szövegeket recitálók tulajdonképpen énekeltek. Énekelt a pap, lett légyen pogány **sámán** vagy bármely vallás felszentelt képviselője; kántált a jós, és a költő, akinek énekét hangszeres zene kísérte, énekmondó volt még a XVIII. században is. Erre vall a költői műfajok elnevezése is (líra, dal, hősének).

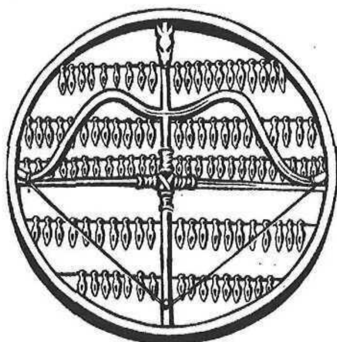
Apollónról tudjuk, hogy **napsugarakkal** felhúrozott lantjával ő volt a múzsák vezetője, az összes „zenész" műfaj olümposzi védnöke, köztük a történetírásé, amin jobbára mitográfiát kell érteni, és a csillagászaté is. A püthagoreusok szerint a **7** planéta és a csillagok a napisten lantjának zenéjére lejti égi táncát; azt hitték, hogy a zenei hangok közti távolság arányosan megfelel a planéták egymástól való távolságának. Úgy okoskodtak, hogy ha a napisten a felelős az égi Rendért, ő gondoskodik a mennyei harmóniáról is (l. a magy. *összhang* fogalom kettős értelmét).

A zene és a hangszerek szoláris szimbolikája nem kötődik sem a **hetes**, sem a **tizenkettes** számhoz, sem a pentatoniához. Visszanyúlik arra az időre, amikor a „lant" még csak egy húrú volt, azaz, amikor még a zenész egyéb hangszer híján az **íj** húrját pengette. Az viszont kétségtelen, hogy a **7** illetve **12** fokú hangsor annak nyomán alakult ki, hogy a zenét **Apollón**nak tulajdonították.

Apollónt a mitográfusok **sámáni**sztikus istenként emlegetik. Részint hüperboreusz, vagyis északi származása miatt, részint azért, mert mint a szibériai **sámán**ok, madáralakban repült a Tejúton, részint pedig egy bizonyos szkíta **sámán** okán, akit Avarisznak hívtak, aki **nyíl**vesszőn (**napsugár**on?) repült, és ókori források szerint **Apollón** papja volt. Az bizonyos, hogy Szibéria „madárlelkű" **sámán**jai a **Nap fia**inak tartották magukat; énekszóval, zenével gyógyítottak, jósoltak és mesét (történelmet) mondtak, és teszik ezt még ma is, ugyanúgy, ahogy egykor Hellászban **Apollón** papjai.

A **sámán** hangszere a **dob**, régebben azonban az **íj** húrját pengetve kísérte magát. Itt-ott Szibériában a **sámán**dobot „eredeti nevén" ma is „**íj**"-nak hívják, és az altáji **dob**ok vázának felajzott és megfeszített („útra kész") **íj**ra utal a formája *(119. rajz)*. **Íj**lantját, majd **dob**ját a **sámán** nem közönséges hangszernek tartotta, hanem varázseszköznek, napisteni attribútumnak (láttuk, **íj**, **nyíl** volt **Apollón**nak is a legjellemzőbb attribútuma); és nemcsak gyógyított, jósolt is velük (a *Biblia* is említi a **nyíl**jóslást: Ez 21,21). A **nyíl**vessző és a **dob** volt a **sámán** képzeletbeli utazó-alkalmatossága, rajtuk repült révületben a túlvilágra. A magyar nyelv és néphagyomány emlékezik még a **nyíl** és a **dob** varázseszköz-múltjára (l. ***nyil**allás*, sorsvetés ***nyíl**húzás*sal, istenítélet a mesékben magasba lőtt **nyíl**lal, gyógyítás **dob**bal, szitával, a gyerekdalocskában *„síppal, **dob**bal, nádi hegedűvel"*).

A kerek **dob**ok a nap**korong**ot, a Nap **arc**át idézik vagy az égisten **arc**át: az egész égboltot, a különböző fúvós hangszerek (sípok, furulyák) szára és a húros hangszerek húrjai a Nap **sugar**ait. Más összefüggésben a **dob** az anyaméhet jelképezi, a dobverő és a **furulya** a falloszt. Együtt a kettő a termékenység és a teljesség szimbóluma. Fuvolával ellenőrizték a régi görögök és a panamai indiánok a leányok szüzességét. **Krisna**, a **pásztor**- és napisten **furulya**szóval varázsolja el az asszonyokat, **Dionüszosz** bacchánsnői **dob**szóra és az isten **fuvola**játékára táncolnak.

119. Mongol íjas sámándob (belső oldal). A jelképes nyílvessző lófejben végződik, a sámánt égbe repítő táltost testesíti meg

A **dob**ot eső, azaz termékenységvarázslás céljából verték meg a világ minden részén (a **dob** hangjával a várva várt égzengést idézték meg). Nap-, víz-, és termékenység szimbólumok – például esőt jelző **békák** – együtt láthatók a Kr. előtti századokban készült kínai bronz**dob**okon.

*„A **fuvola** kozmikus jelentősége nyilvánvaló az olyan klasszikus európai zeneművekben, mint* Mozart ***Varázsfuvolája**. Két 'királyság' szerepel benne, melyeket a fény és az árnyék választ el egymástól. A harc a hatal-*

*mas, **hét** rétegű napkörért folyik, amit az Éjszaka királynőjének a 'férje', Sarastro (Zaratusztra?), Ízisz és **Ozirisz** kultuszának főpapja örökölt. A királynőt három udvarhölgy (istennői triász) kíséri, ők pusztítják el a **kígyót**, mely az ifjú Tamino herceget üldözi, és ők is adnak varázsfuvolát neki. Tamino neve **Tammúzéra** emlékeztet, **Adonisz** szíriai és föníciai megfelelőjére, akinek ifjú szépsége viszont **Orpheuszét** és **Krisnáét** idézi fel."*

MOZART operájának azonban nemcsak a szövegkönyve, hanem a zenéje is a szoláris szimbolika bűvöletében született, és nemcsak azért, mert a zeneszerző és librettistája szabadkőműves volt – a szabadkőművességben fontos szerepet játszott a fényszimbolika, l. *felvilágosodás!*–, hanem mert MOZART idejében az európai ember még kereste a mindenséggel a harmóniát. Ez a mű zenei kompozíciójának a rendező elve, mely a kvint**kör**re épül. MOZART a kvint**kör** szerint ment végig a hangnemeken; a kromatikus skálán **12** zenei hang van összesen, a kvint**kör**ben pedig **12** hangnem – a **12 állatövi** jegynek megfelelően. Ezt az elvet követte MOZART oly módon, hogy a legfenségesebb harmóniát, a c-dúr hangnemet a **napkirály**i Oroszlán-jegynek feleltette meg.

A legtöbb műveltségben a **furulya** és a **dob** a **naptánc** legfőbb kísérő hangszere. A **naptánc**ot általában **négy** táncos adja elő a **négy** égtáj képviseletében. A mexikói ***volada*** **négy** „repülője" **dob**- és **furulya**szóra kering, *„Japánban a **négy** táncos (jorozuimai) a **bugaku** nevű szertartásos táncot az említett hangszerek kíséretében adja elő. A perui inkák **Inti**-Rajmi napünnepén a hagyományos **furulya** a pincullo, amin alul is, felül is két-két lyuk van a **négy** iránynak megfelelően; ezen játszanak, összhangban a tinya nevű, bőrrel bevont kerek **dob** zúgó hangjával. Az ünnep egybeesik az aratási időszakkal, és a szűz hajadonok egymással versengenek, hogy a **négy** táncostól, a '**Nap fiai**'-tól teherbe essenek; nászuk a Nap és a Föld termékeny egyesülését jelképezte."* (MADANJEET SINGH 1993: 114.)

Az európai, s azon belül a magyar néptánc legrégibb formái közé – első adataink a bronzkorból valók! – a csoportos **kör**-, lánc-, füzértáncok tartoznak. Rituális alakzatúak (**kör**, fél**kör**, **kígyó**, csigavonal, vagyis **labirintus**) és kozmikus mozgásokat utánoznak. Idényjellegük is ezt tanúsítja. A leány**kör**táncot, a **kariká**zót korábban tavasszal járták, a böjti tilalom rá *„nem vonatkozott, sőt, ekkor volt a leggyakoribb. A tavaszi termékenységi rítusokhoz kapcsolódó – a múlt században még általános – falujáró, határkerülő, vonuló, **kígyózó**, **kapuzó** leányjátékok ciklusában a **kör**tánc is jelentős helyet foglalt el."* (MARTIN 1980:71.) Tegyük hozzá, a hasonló rendeltetésű határjáró **kör**menetek – például a **búza**szentelés – világi megfelelőjeként. A varázslás mindkét formáját a pogány múltból örököltük.

Egészen más típusúak, de ideológiájukban ugyanolyanok a szintén nagy múltú párbajszerű táncok, a régebben **kard**dal, újabban fokossal, juhászkampóval, egyszerű **bot**tal járt ún. botolók. A *botoló* tánc ritualizált küzdelem, amelynek nem az a célja, hogy győzzön a két résztvevő valamelyike. Épp ellenkezőleg, úgy járják, mint a kozmikus párviadal részesei; a harcnak nincs vége, csak ha „hazamennek a zenészek". (A botolók eredeti jelentésének legárulkodóbb eleme az, amikor a két táncos a **bot**ját a földre

teszi egymáson (égtáj) **kereszt**be, és felváltva végiglépik a **négy** „égnegyedet".)

A fegyvertáncok múltjában azonban fontos mozzanat, sőt eleve eldöntött volt az egyik fél győzelme. Az európai ***moreszka*-tánc**ban a gonoszt, telet, sötétséget megtestesítő „mórok", vagyis feketék mindig alulmaradnak a tavaszt, világosságot alakító fehérekkel szemben. Ezeket a táncokat is kora tavasszal járták, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy segítsék a Napot győzelmében.

Hasonló tartalma volt egykor a páros táncoknak is, mely azonban a személyes motiváltság mellett teljesen háttérbe szorult; kozmikus szinten a naplegény és a földleány tavaszi egybekelését idézték meg. Mutatós példája ennek a táncházakban szinte kötelező hagyományos széki leány- és legényviselet. A leányok virágokkal telehintett ruhában, fejkendőben járják, a legények napsárga **szalmakalap**ban, égszínkék mellényben.

Napjátékok. A néptánc és a népi gyermekjátékok közötti szoros kapocs tanújele, hogy ez utóbbiak is az éves **kör**forgást játsszák el, a táncéhoz hasonló változatossággal és ugyanúgy idényjelleggel.

Valamikor minden játék kozmikus jelentést hordozott, ha másképp nem, legalább úgy, ahogy HOYLE véli a **dámajáték** eredetét illetően, amikor szabályait **Stonehenge** I. feltételezett működési elvére vezeti vissza. Ugyanez elmondható a többi asztali társasjátékról.

Például a **sakk**ról, aminek 64 kockára osztott tábláján világos és sötét bábuk mérik össze erejüket. A **sakk** indiai eredetű játék, és talán összefügg a 64 **Jógini** kultuszával. A **Jóginik** (varázslónők vagy „anyák") levegőlények, akik a földön mindig **kört** formálnak. **Bhajrava** isten követői, aki velük táncol a **kör** közepén. A **Jóginik** templomai is **kör** alakúak és nyitottak, mint a nap- és csillagtemplomok általában. **Körtemplomuk** közepén a sivalingam áll, mely eredetileg a **gnómon** szerepét is betöltötte. *„Az Agni Puránában **Bhajrava** a Napba olvad, aki útját járva megtermékenyíti a Földet, amit a **Jóginik** köre jelképez; az állatrészek a 64 **Jógini** testében az állati létformákat jelképezhetik, melyek fennmaradását az év **12** hónapja során a Nap biztosítja."* (CHRISTINGER 1973: 43–44.)

A **sakk**ot korábban dobó**kocká**val játszották. A **kocka**dobás döntötte el, hogy a játékosnak melyik bábuval kell lépnie. (Vö. sorsvetés.) Ezt a *„játékot Indiában 'bolygócsaták'-nak hívták, és még a 16. századi Európában is 'Mennyei háború', 'Csillagjós-játék' volt a neve, míg a kínai **sakk**tábla a két táborra osztott Tejutat mutatja."* (SANTILLANA–DECHEND, 1969:161.)

A bábukkal, dobókockákkal (rendszerint kettővel: a két kockával dobható legmagasabb érték **12**!) játszható társasjátékok mellett „naptári" játék alapjában véve a **kártya** is. A tarokk például, hiszen 22 számozott lapja van a skízzel együtt annyi, ahány **sugar**a a Napnak a zsidó és a dogon misztikában. (A birtokomban lévő mexikói „nap**tükör**nek" – l. a *borítón* – 11 **sugar**a van és 11 **„sugár**köze"!) A francia **kártya** egy paklijában 52 lap van a hetek számának megfelelően; **4** színből áll, ahány évszak van az évben; minden szín 13 lapot számol az évet végigjáró Nap (ász vagy király?) és az ő **12** hónapja, illetőleg a 28 napos holdhónapok száma szerint; végül a lapok összértéke 1 híján 365-öt tesz ki.

A legtöbb **kártya**játékot **négy**en játszszák; az osztás és hívás – rendszerint a napjárás szerint – körbemegy; bizonyos játékokban (whistben, bridzsben) az egymással szemben ülők, mint a naptári fordulópontok az év **körén**, egymással „hidat" alkotnak (vö. a gyerekek „**hidasjáték**"-ával). Tegyük hozzá, mind a zsidó, mind a keresztény családok körében régen a **kocka** és a **kártya** „előírásos" Hánukká- illetve karácsonyesti (**téli napfordulói**) játék volt (a piros és a fekete színek rangsora: treff, káró, kőr, pikk megfelel az év fényviszonyainak). A mitológiai magyarázat egyébként a játékok feltalálójának Hermészt tartja.

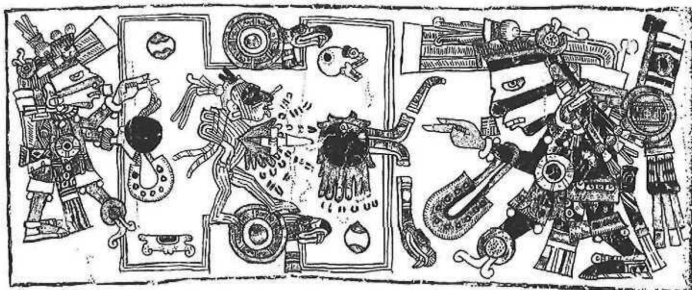
120. Patollit játszó aztékok. Miniatúra a hódítás előtti időkből

Az Újvilágból is ismerünk hasonló játékokat. A közép-amerikaiak olyan dobójátékot játszottak, aminek táblája maga a naptártáblázat *(120. rajz)*. A „Ne hagyd magad kidobni!" típusú játék (azt. ***patolli***) alapja az 52 éves nagy ciklus volt.

Mind az Ó-, mind az Újvilágban a napszimbolikájú játékok között is a legelőkelőbb helyet azok foglalják el, amelyeket a Napot jelképező **labdá**val játszottak. Ilyen volt a **lovaspóló**, melyet a perzsák I. Dárius (Kr. e. 522–486) idejében már ismertek, Indiában pedig az 5. században terjedt el. A játék napszimbolikáját **Akbár** „napmogul" újította meg a 16. században. Az ő idejében égő **tűzlabdá**val, belül égő anyagot tartalmazó, áttörő felületű fém**golyó**val *(csakkar)* pólóztak az eget jelképező pályán, két végén két „naptári **kapu**val". (Egykorú miniatúrákon a labda „napszínű" vagyis arany).

*„Tény, hogy a **labda** a Napot jelképezi minden olyan sportban, mint amilyen a labdarúgás, a hoki, a kosár**labda**, a krikett és a baseball. A baseball rendkívül népszerű játékát az ívelt szegélyű pálya napórára emlékeztető formája, mintázata, szabályai és a pontok számolásának módja egyaránt a Naphoz kapcsolja."* (MADANJEET SINGH, 1993: 88.) A gyephokit már az ókori Egyiptomban és Görögországban játszották, s például a tenisz pontjait eredetileg fertályórák szerint számolták. Egy győztes játékhoz (*game*-hez) a játékosnak legkevesebb **4** ütéssel 60, egyenként 15–15 pontot kellett gyűjtenie.

Az újvilági **labda**játékokban, amilyen az észak-amerikai *lacrosse* és a középamerikai indiánok rituális **labda**játéka (az. *tacstli*, maja *pok-ta-pok*), nemcsak a **labda**, hanem a résztvevők is égitesteket testesítettek meg. Az azték *Borgia-kódex* miniatúráján *(121. rajz)* a vörös és a fekete **Teszkatlipoka** isten, a Nap két szembenálló (marsikus déli és szaturnikus északi) alakja tacstlizik egymással. A kemény kaucsuk**labdát** a H alakú pálya két kőgyűrűjén kellett nyakkal, könyökkel, csípővel vagy térddel átjuttatni a játékosoknak. A játéknak élet vagy halál volt a tétje. A vesztes csapat kapitányát megnyúzták, és a **szívét** kivágva feláldozták. A miniatúrán a pálya közepén látható a vesztes, amint épp **Sipe-Totek** istenné, *„Megnyúzott Urunk"*-ká

121. Teszkatlipoka labdázik. Azték miniatúra a hódítás előtti Borgia-kódexből

válik. Talán mondanom sem kellene, hogy a **labda**tereket tájolták, és a mérkőzéseket naptári fordulópontok idején játszották.

Kozmikus léptékben folyik a játékos élet-halál harc a guatemalai kicse-maják szent könyvében, a *Popol Vuh*ban, mely *két ikerfivér, Hunahpu, a Vadász és Sbalanke, a* ***Jaguárszarvas*** *(Jaguár Nap) alvilági utazását meséli el. A fivéreknek számos próbát kell kiállniuk, és többmenetes* ***labda****játékban küzdenek meg Sibalba, (a pokol) uraival életükért.*

A Vadász a Vénuszt, a **Jaguárszarvas** a Napot személyesíti meg. Csillagászati értelemben a Vénusz és a Nap valóban testvéri szeretettel „csüng" egymáson, vagy ahogy maja nevük jelzi, mint a vadász és a vad kerülgetik egymást; a Vénusz hol a Nap előtt kél, hol utána nyugszik, de sohasem távolodnak el igazán egymástól. Korábban már szó esett arról, hogy a kettejük összehangolt mozgásából adódó 8 éves ciklus sok ókori naptár alappillére volt, így a maja kalendáriumé is.

A mitikus ***labda****játékban Vadász maga is* ***labdává*** *válik. A játék egyik szünetében ugyanis „elveszíti a fejét", egy Haláldenevér levágja. Vadász nem hal meg; egy csapattársa kerít egy* ***tököt****, ezt ültetik a nyakára, s ő azonmód* ***labdázik*** *tovább, immár a fejével:*

„És Vadász feje gurult be a játéktérre.

– Mi már régen nyerésben vagyunk, nektek végetek. Jobb feladni, biztosan elvesztettétek – mondták az Alvilágiak.

Mindazonáltal Vadász ütött.

– Üssétek a fejét, akár a ***labdát****. Minket nem sértenek meg többé, nem ütnek meg minket – mondták.*

Ekkor az Alvilág urai ütötték a ***labdát****.*

Jaguárszarvas *visszaütötte, a* ***labda*** *egyenesen a gyűrűnél állt meg, gyorsan átpattant a játéktéren, és egy ugrással, két ugrással a paradicsom-ültetvényhez gurult.*

A Nyúl azonnal kifutott, nagyokat ugorva szaladgált, és az Alvilág urai utána futottak. (...)

Jaguár*szarvas ekkor megfogta Vadász fejét, odatette, ahol eddig a* ***tök*** *volt, azaz Vadász nyakára.*

A ***tök****öt pedig a* ***labda****játék terére gurította."* (*Popol Vuh* 35. fejezet.) *A meccs a* ***tök****kel folyik tovább, és hőseink győzelmével ér véget.* (A maja mítosznak van magyar

párhuzama. A *Gyöngyharmat János* című mese naphérosz-*hősét darutündérek* ***lab-dává*** *változtatják, s úgy játszanak vele.)*

A kaliforniai csumas indiánok a világ rendjének dialektikus egyensúlyát úgy

122. Égi Kojot orrán a napot egyensúlyozza. Jokuc indián sziklarajz, San Joaquin Valley, California

képzelték el, mint *egy éjszakánként folyó szerencsejátékot két csapat között, amiben a Nap az egyik csapat kapitánya, míg a Sarkcsillag vezeti a másikat. A Sarkcsillagot „Égi Kojot"-nak nevezték, és mivel körülötte kering a többi csillag, ő lett az éj megtestesítője. A két csapat hajnalig játszik, Estcsillaggal a Nap, Hajnalcsillaggal Égi Kojot csapatában.* (Estcsillag azért lett a Nap játékosa, mert **naplemente** után követi a Napot a látóhatár mögé, vagyis együtt maradnak alul az éjszakával szemben. A Hajnalcsillag fénye viszont a többi csillaggal együtt halványul el reggel, ő tehát a Nappal szemben vesztes oldal játékosa.)

A játszma egy évig tart, a ***téli napfordu-lókor*** *számolják össze a pontokat. (A Hold a pontozóbíró, mert ő a szakértő a napok számontartásában.) Ha a* ***téli napfordulókor*** *a Nap győzne, vagyis kelésepontja tovább nyomulna dél felé, tovább rövidülnének a napok, nagy bajba jutna a Föld; megfagyna minden élő. Azzal, hogy Égi Kojot visszakergeti a Napot északra, helyreáll a dolgok rendje;* ismét hosszabbodnak a nappalok. Egy sziklarajz meg is örökíti a két játékost, mégpedig igen kifejező módon. Égi Kojot az orrán egyensúlyozza a Napot, mint a **labdát** az idomított fóka *(122. rajz).*

Nappal, Holddal, csillagokkal „**lab-dázó**" istenábrázolásokat mindenhonnét ismerünk. Altáji **sámándob**ok „gazdaszellemét" (a főistent) úgy festik a **dobra**, amint épp az ég „**labdá**ival" zsonglőrködik. Hasonló gondolattársítást vált ki a teremtés némely naiv keresztény ábrázolása *(123., 124. rajz).* Különösen e moldvai csángó karácsonyi kánta hallatán:

„Feltekinték magos mennybe,
S nyitva látom mennyország ajtóját,
Azon belül egy bölcsőcske,
Abban van a világ Úr **Jézus**a,

Ott ringézi asszonyunk, Szűz Mária.
Jobb kezibe' arany alma,
Bal kezibe' arany vessző.
Fel-felhajtja, megzúdítja,
Leültibe' kikapkodja."

DOMOKOS PÁL PÉTER gyűjtése

Az „arany **alma**" és az „arany **vessző**", **Jézus** király ország**almá**ja és **jogar**a a

123. Altáji sámándob égitestekkel labdázó világfa szelleme

Napot és a **napsugar**at jelképezi, amelyekkel az isteni Gyermek gyermekhez illőn bánik, mint **labdát** és ütőt használja őket. (A *Fehérlófia* típusú mesékben a *sárkányok által alvilágba rabolt égitesteket a hős vagy* ***alma*** *vagy* ***labda*** *képében hozza fel a föld alól.*)

E szimbólumokra jellemző kétértelműséggel már a ***Gilgames***-eposzban találkozunk. Az eposz sumer ősváltozatában, mely egyébként a Nap és a sport közti jelképes kapocs legrégibb írásos nyoma (Kr. e. 2100 k.), *Gilgames,* ***Utu*** *napisten fia Innin* (Vénusz) *nyárfájából készített varázs**dob**ját és dobverőjét az alvilágba ejti.* A magyar fordítás szerint. Az angol fordításban nem varázs**dob** és **dob**verő, hanem sporteszköz: gyűrű vagy **labda** és bot szerepel. (Hja, az angol sportnemzet!) *Elvesztésük* (a Nap és a **napsugár** eltűnése a föld alatt) ***Gilgames*** *büntetése, amiért országa férfinépét örökös atlétikai versenyekkel (dobolással, azaz katonásdival) gyötri:*

„parancsoló a ***dob****: úton, utcán* ***dob*** *pereg;*
hangos a ***dob****szó: úton, utcán* ***dob****szó*
pereg.

A városban a legénynek ***dob*** *parancsol,*
szenvedés, kín a ***dob****,*
elhagyott asszonyaik keserve:
‚Ó, én hitvesem!'
‚Ó, én mátkám!' – így jajongnak.
...
az ifjú szüzek kiáltásától
Gilgames dob*ja, dobverője lehull a Nagy*
Lakóhelyre..."

(29. 148–161)
KOMORÓCZY GÉZA fordítása

Tárgyunk szempontjából mindegy, **dob**, dobverő, **labda** és ütő, esetleg **kenyér** és **bot**ja-e (Lev 26,26), ami elveszett. Egyformán napjelképek ugyanis, amit az is bizonyít, hogy *amikor Enkidu leszáll értük az alvilágba, ott ragad, s* ***Utu****nak kell kürtőt nyitnia a felvilágra, hogy visszatérhessen.*

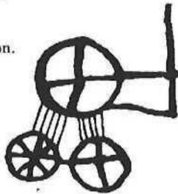
A sportok szoláris jellegének nem feltétele, hogy **labdá**val játsszák. Az

124. Nappal, Holddal „labdázó" Időatya (?). Román kori Zodiákus-ábrázolás

olimpiai **fáklya**, amit a Nap összegyűjtött **sugar**airól gyújtanak, s amit futó visz a játékok színhelyére, s aminek **tüze** fennen lobog a játékok ideje alatt, azt jelzi, hogy ez az esemény a Nap védnöksége alatt áll. A Delphoiban megrendezett **püthiai játékok** alapítását **Apollón**nak tulajdonították, az **olümpiai játékok**at **Héraklész** alapította. Abban, hogy a versenyzők **4** éven-

ként találkoznak, szintén naptári szempont érvényesült.

125. Napjármű bronzkori sziklarajzon. Svédország

*„A **püthiai játékokat négy** évenként, bukatiosz 7-én rendezték. Mivel a nyolcéves ciklus kilencvenkilenc hónapból áll, a játékok hol negyvenkilenc, hol ötven hónaponként ismétlődtek. Ahhoz tehát, hogy mindig ugyanabban a naptári hónapban rendezhessék meg őket, egy szökőhónapot kellett beiktatni a ciklus negyvenkilencedik hónapja után, (...) és kettőt az ötvenedik után. A 7-i dátumot természetszerűleg az indokolja, hogy ezt a napot, amely az első holdnegyedet jelezte, **Apollón**nak szentelték. (...) Az **olimpiai játék**ok szintén negyvenkilenc illetve ötven hónaponként kerültek sorra, (...) teliholdkor rendezték őket, nevezetesen tizenötödikén. Pindarosz leírja, hogyan ragyogott a telihold, amikor **Héraklész**, a játékok alapítója, elindult az első futóversenyen."* (THOMSON 1975:122.)

A delphoi *bukatiosz* hónapot Olümpiában *apollóniosz*nak hívták, és az Oroszlán havának felelt meg. Az ókori Európában az Oroszlán hónap aratás végi

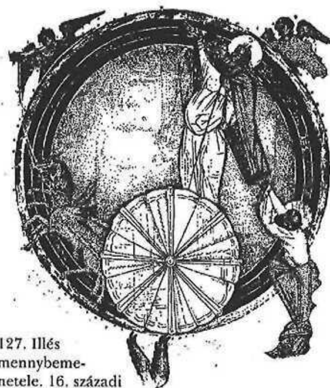
126. Kerekes napisten, kosfejű kígyó, griffek és farkasok a gundestrupi aranyozott ezüsttálról. Kr. e. 2–3. század, Koppenhága, Nationalmuseet

időszaka telis-tele volt ünneppel, sportversenyek rendezésére való alkalommal. Beleesett **Lug** napja, a kelta őszkezdet (aug. 1.), **Sol** római ünnepe (aug. 8.), Diana és Vesta aug. 13-i és Consus aug. 21-i betakarítási ünnepe. A keresztény naptárak sem szakítottak e hagyománnyal; a zsidó-keresztény **Héliosz**, Szent **Illés** júl. 20-án szekerezik át a naptár egén, Szent **Vasárnap**ot (Domonkost) aug. 4-én ünneplik a katolikusok, Urunk színeváltozása (aug. 6.) mint igazi fordulópont napra pontosan felezi a **nyári napforduló** és az **őszi napéjegyenlőség** közti évnegyedet. Aug. 15-én pedig Nagyboldogasszonyt köszöntjük Diana illetve Vesta helyett, s az aratási időszakot is az ő ünnepe zárja. Az újkori nyári **olimpiai játék**okat is többnyire ebben az időszakban rendezik meg.

A sor végére hagytam azt az ókori sportágat, mely a leginkább illett az indoeurópai népek **szeker**ező napistenéhez: a római **kocsi**versenyt. Ami az eredetét illeti, van, aki az etruszkokat, van, aki az itáliai görögöket tartja a sport meghonosítójának a félszigeten. Maguk a rómaiak **Romulus**tól származtatták.

Kezdettől fogva a Mars-mezőn rendezték, ott, ahol Consus ősi, **Sol** későbbi temploma állt. A hagyomány szerint az idősebb Tarquinius király építtette oda az első cirkuszt. A **kocsi**versenyek hagyományos időpontja a tavaszi *Equirria* lovasünnep és a téli *Consualia* volt. *Az Equirria* a háborús évad nyitóünnepei közé tartozott; március 14-én, a tavaszponthoz legközelebbi telihold vigíliáján rendezték meg. A decemberi *Consualia* (11-én vagy 15-én) a gazdasági évet zárta, a vetés befejezésének ünnepe volt (*Consus, Consualia* a *conserere*, „ültetni" igéből).

Szembetűnő a **kocsi**versenyek napszimbolikája. A helyszín, a Mars-mezőn épített *Circus Maximus* a világegyetemet jelképezte. Versenypályája az **ekliptikát** (*circus*, „**kör**"), a pálya körüli vizesárok (*euripus*) a világot kerítő égi *Oceanus*t, a cirkusz közepén húzódó *spina* („gerinc"), amit a **kocsi**knak kerülgetniük kellett, a Földet, a középen álló **obeliszk** a világtengelyt vagy a **nappálya zenit**jét, mely két felé osztja a **(nap)pályát**. A cirkusz egyik rövidebbik végén fal emelkedett az indítóállások **12** árkádos **kapu**jával, vele átellenben állt a diadal**kapu**, amelyen át a győztes távozott. A *spina* egyik végén **7** fa**tojás**, a másikon **7 delfin** sorakozott, velük számolták a megtett köröket.

127. Illés mennybemenetele. 16. századi orosz ikon nyomán

4 „istálló" (*factio*) versenyzett egymással; a zöld, a vörös, a kék és a fehér. Eredetileg a 4 évszakot képviselték; a zöld a tavaszt és Venust, a vörös a nyarat és Marsot, a kék az őszt és Neptunust

vagy Saturnust, a fehér a telet és Iuppitert. A factiók évszakhoz illő növényi jelképeket is választottak; **rózsát**, **búzát**, borostyánt és kölest.

A versenyzők eleinte *bigát* (kettős fogatot), később *quadrigát* (négyes fogatot)

128. Napisten bigán. Kelet-turkesztáni falfestmény, Kína, 8. század

hajtottak, olyant, amilyen **Sol** *aurigája*. *Aurigának* nevezték a **kocsi**hajtót is, de *Auriga* („Szekeres") egy csillagkép neve volt; arról a nap**szekér**ről kapta, amellyel **Phaethón** balesetet szenvedett. Az *auriga* „aranyos", „égi" és „füles **kocsi**"-t egyaránt jelenthet. (A **kocsi**szekrény két oldalán lévő karfákat hívták füleknek, amelyekbe a **kocsi**kísérő kapaszkodott.)

Szárazon és vízen. Ott, ahol az ember hátasállatot használt vagy valamilyen járművet, az égi király sem gyalog közlekedett. A legismertebb napjármű az indoeurópai és a sémita népek nap**szekere**, s annak elődje a nap**kerék**, merthogy a napisten hamarabb „járt" **keréken**, mintsem annak gyakorlati hasznát fölfedezte volna az ember.

Az első napkerekek nem is utazó alkalmatosságok, hanem a Nap vagy a világ **kör**ének égtájküllős jelei. Ilyen jellel az Újvilágban is találkozunk, pedig őslakói a **kerék** feltalálásáig nem jutottak el *(13., 38. rajz)*. A **kerék**re emlékeztető napjel az óvilági régiségben is a legkülönfélébb szerepet töltheti be: lehet a napember törzse, pajzsa, **dob**ja, talán még **kerék** is, napjármű kereke persze *(125. rajz)*. Nap**kerék**-ábrázolás azonban jármű nélkül – kézben, állati mancsban – még a **kocsi**használat idejében is sűrűn fordul elő *(126. rajz)*. A **„szekér"**, amelyen a napisten utazik, néha csak egy stilizált **kerék** (**dob**), vagy két **kerék** egy tengelyen, mely elé nincs állat fogva, esetleg két **kerék**, amelyekből „értelmetlenül" két ló nő ki *(127., 128., 129. rajz)*, s lehet használhatatlan, **7** kerekű **kocsi**.

Mindebből arra következtethetünk, hogy az ember előbb képzelte a Napot **„kerék**en": kozmikus körhintán keringő **tűzgolyó**nak, vagy magát az égitestet forgó, guruló **„kerék**nek" (a dogonok tudják – valószínűleg a **napfolt**ok elmozdulásából –, hogy a Nap forog a tengelye körül), mint állat vontatta **kerek**es járművön utazó istennek. Míg az előbbi

129. Napisten (?) két keréken. Falfestmény, Kelet-Turkesztán, Kína

kép valóban azt fejezi ki, amit a Nap (látszólag) tesz, az utóbbinak csak áttételesen van értelme.

Indiában a Nap kerékszerű képe – a **kerék**agy a nap**korong**, a küllők a **napsugar**ak – **nappálya**-ábrázolás valójában. Egy 7–8. századi faragványon **Szúrja** látható ilyen **kerék**kel; **12** küllője az **Állatöv** cikkelyeit jelképezi, agya a világ tengelyén forog *(130. rajz)*. A konaraki naptemplom falába faragott óriás „Lét **kereke**" magában áll, hacsak magát a templomot nem tekintjük a Nap járművének. A „Lét kereke" sem csak a Nap, hanem az egész forgó mindenség szimbóluma; szellemi tartalommal telik meg, a „Tan **kereké**"-vé lesz a buddhizmusban, mely a tanítás két ágazatát, a sokaknak és a keveseknek szólót is járműhöz hasonlítja („Nagy **szekér**", „Kis **szekér**": *Mahajána, Hinajána* buddhizmus).

A görög mitológiában *a Nap tüzes kereke kínzóeszköz, amihez* ***Zeusz Ixiónt*** *kötözi.* E kép annak mitikus magyarázata, miért nem tér le a Nap a pályájáról. A viszonylag későn kereszténnyé lett lettek pogány elemekkel átszőtt hiedelmeiben a Nap arany **kerék**, mely hegyre föl-, hegyről legurul, mint **Sziszüphosz** kerek sziklája. Nyugat-Európa egyes vidékein a fordulatünnepek (Húsvét, Szent Iván-nap) alkalmával a Nap járását mímelve ma is **tüzes kerek**eket gurítanak le a dombokról. A motívummal meséinkben is találkozunk; *az Égitestszabadító hős* ***kerék****alakot öltve ütközik meg a sárkánnyal.*

Ezékiel látomásában *Isten trónusa* ***4 kerék****en gördül* (Ez 1, 15skk). Ezek sem **kocsikerek**ek valójában, hanem egy asztrolábium egymásban forgó abroncsai, amelyek a geocentrikus világkép kozmikus **kör**eit, a mennyek kerekes gépezetét jelképezik („fogas" **kerék** *vagy* asztrolábium Alexandriai Szent Katalin attribútuma), de ami mégiscsak jármű, s amit Isten **Héliosz**hoz hasonlóan hajt. (Ezért tartottak volna a királyság idején a jeruzsálemi Templomban nap**lo**vakat és nap**szeker**eket? Ezért adták a gnosz-

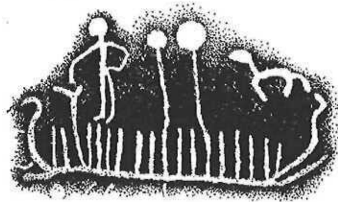

130. Szúrja napkerékkel. Kőfaragvány, 7–8. század, India

tikus gemmákon **Héliosz villámostor**át Isten kezébe?) **Jahve** tüzes **szeker**ébe **lo**vak helyett a „**négy** lelkes állat" van fogva, a Bika, Oroszlán, Skorpió és Vízöntő állatszimbólumai, melyek eredetileg az **állatövi kerék** küllős sarkait (a fordulópontokat) képviselték.

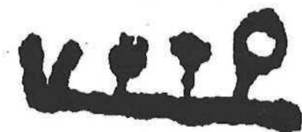
Az igazi nap**szekér** csak jóval a **ló** vontatta jármű elterjedése után jelenik meg a művészetben. Ez a kép mindenütt ismert az indoeurópai hatásnak kitett területeken; Indiától Kínáig (bár a kínaiak madárfogatra is ültették a napistent),

Belső-Ázsiától a Közel-Keletig (a palmürai **Sol Malakbel kocsi**ját **griff**ek húzzák), természetesen Görögországban (**Héliosz** eleinte ugyan bikafogaton jár), Itáliában és a szkíták, kelták, germánok Európájában. A klasszikus ókorban már

131. Naphajó, bronzkori sziklarajz, Norvégia

minden isten kocsin jár, melybe saját jelképes állatát fogta. Démétér azért érdemli meg külön a figyelmünket, mert az ő kocsija is egy jelképes kerék volt csupán eredetileg, a földkorong kígyó abroncsú köre; a holdistennők pedig azért, mert ló, szamár vagy szarvas vontatta az ő járművüket is; Poszeidón tengeristen viszont azért, mert kagyló alakú járműve, amit

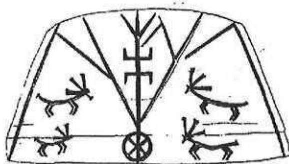

132. Napcsónak szibériai sziklarajzon

halfarkú lovak húztak, átmenet a kocsi és a hajó közt, ahogy a csónak alakú szán is az, amin a befagyott folyókon közlekedtek az északi népek és isteneik.

A napisten úti alkalmatossága is lehet vízi jármű. Ez a kép ott alakult ki, ahol a nap**korong** vízből látszott feljönni, vagy a vízen túl nyugodott le. Emiatt a nap**bárka** éjszakai jármű, lélekladik, amiben az alvó vagy halott isten az éj, tél, halál sötét vizein kel át (*felkel, átkel* igéink közös tövét napmítoszi háttér magyarázza).

Lélek**hajó**val, napcsónakkal már az újkőkori, bronzkori sziklarajzokon találkozunk *(131., 132. rajz)*. A Jenyiszejen halászó ketek a feltámadás szimbólumát, a világfa tövén fölkelő Nap **Krisztus**-monogramra emlékeztető „**kerek**es" képét vésték csónakjaikra *(133. rajz)*. A babiloni **Samas** éjjelente **hajó**n szeli át az alsó ég vizeit. Egy óegyiptomi elképzelés szerint a Nap éjszaka **kos** alakban **hajó**zik végig a Tejút,

133. Világfa, tövén napkerékkel, két oldalt szarvasok. Ket csónakdísz, Jenyiszej vidéke

az égi Nílus alsó ágán *(134. rajz)* **Kos** alakban, mivel az égben eredő földi Nílus forrásának istene, Hnum is kosisten volt. A képzetnek megfelelően **Amon** szobrát bárkán őrizték, amit ünnepi alkalmakkor körmenetben vállon hordozva mutattak meg a népnek. Babilonban és az Óvilág más részein is élt ez a szokás. (Kényelemből vagy pedig a **kocsi–bárka** analógia nyomatékául ittott a nap**hajók** kerekesek voltak. L. karneváli felvonulások járműveit; lat. *carrus navalis*, „**hajókocsi**".)

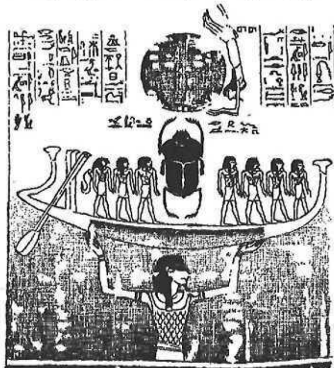
A képzettel a görögöknél is találkozunk. Az **aranygyapjú**ért útra kelő argo-

nauták – élükön **Iászón**nal – **naplélekhajón** jutnak célba. Az Argó Hajó *(Argo Navis)*, ez a csillagzatként is nevezetes ókori gálya a Tejút alsó szakaszán ringatózik, igaz, darabokra hullva. Újkori csillagászok szétszedték, így lett belőle a Hajótat, Hajógerinc és Vitorla csillagkép. **Héliosz**ról azt mesélték, hogy *este leszáll **kocsijáról**, és egy nagy, szárnyas aranyserlegbe ül. Miközben alszik, ez viszi az alvilági vizeken nyugatról keletre, a heszperiszek földjéről az aithiopszok* (etiópok) *országába, ahol **kakas**kukorékolás ébreszti, és visszaszállhat ott várakozó **kocsijára** (49. rajz)*. Apolló szent szigetén, Déloszon is találtak kultikus célokat szolgáló bárkákat. Őt valószínűleg **Héliosz** éjszakai járművének analógiájára ültették szárnyas üstbe *(135. rajz)*.

Jelképes értelemben ez ugyanaz *az üst, amelyből újjászületik az esztendő **báránya** (136. rajz)*, és értelemszerűen *megfelel annak az ezüst bölcsőnek, amiben **Világügyelő Férfi**t szülei felhúzzák az égbe, és annak a teknőnek, amelyben nagyatyja a csecsemő **Perszeuszt** és anyját a tenger hullámaira bízza.*

***Mózes** ládikában érkezik a Níluson*, s ez szó szerint világra jövetelt jelent. Különösképp Egyiptomban, ahol a Nílust a világok közti hajózó útnak képzelték. A napisten a túlvilági vizekből, a földanya méhének magzatvizéből jön a világra, és amikor meghal, oda is tér vissza. ***Ozirisz** úgy hal meg, hogy ládába, koporsóba zárják, és a Nílusba vetik. A folyón, majd a tengeren jut el Bübloszba, ahol anyja, az erika-világfa visszafogadja magába.* A képzet nyelvi háttere: héb. *áron, argoz* = „szekrény", „láda", „koporsó"; *tébah* = „**bárka**", „láda"; gör. *arkeó* = „tart", „óv"; lat. *arca* = „láda", „tömlöc", „koporsó"; ang. *ark* = „Noé **bárkája**", „frigyláda". Az Argó **hajó** nevének jelentése is e körbe tartozik.

Az *Argó* azt is jelenti: „ezüstös", „fehér". Ez a jelző a Tejútra utal, amelynek része a csillagkép, de mint planetáris szimbólum más jelentése is van. Ahogy ugyanis a Nap táltosparipája a

134. Heper a Nappal a bárkán. Halottak könyve, XX. dinasztia. Kr. e. 1100 körül, London, British Museum

Holdat testesíti meg, úgy a Napot szállító **bárka** ívelt teste is a naphordozó ezüst holdsarlót jelképezi. (Ezért ezüst **Világügyelő Férfi** bölcsője.) A Holdat mint naphordozót akár **ló**, akár **bárka** formájában csak bizonyos helyzetben képzelhették el, nevezetesen akkor, amikor a két égitest együtt áll, azaz újhold táján. A Holdnak csak közvetlenül újhold előtt és után van sarló vagyis csónak formája.

A bibliai vízözön az **őszpont**hoz legközelebb eső újholdkor, újévkor kezdődött, és rá egy évre ért véget. A szőlőültető, **bárka**építő Noé történetének meg-

135. Apollón a nap szárnyas üstjében. Görög vázakép, Kr. e. 5. század. Vatikáni Múzeum

értéséhez tudnunk kell, hogy az ókori Közel-Keleten *egy újhold alakú* ***bárkát*** *hordoztak körbe az őszi szüretünnepen, benne áldozatul felajánlott állatokkal és terményekkel.* A görög vízözön-monda Noéját Deukaliónnak hívták, amit Graves „Újbor**hajós**"-nak fordít, s aki alighanem maga **Dionüszosz** lehetett. Ez utóbbi, **Ozirisz**hez hasonlóan rendkívül sokoldalú istenség volt, egyik alakjában az **éjszakai (halott) Nap**ot (bizonyos értelemben a Holdat) személyesítette meg. Ezért kétértelmű az a mítosz, amelyben egyfelől Noé görög másaként, másfelől mint **éjjeli napi**sten jelenik meg különböző vadállatok képében, szőlővel befuttatott **hajón**, miközben körötte a borrá változott tengerben – Homérosz nevezi az alkonyi tengert „borszínű"-nek – a napisten állatai: **delfin**ek úszkálnak. Egy athéni csészén *(137. rajz)* az árbocra felfutó szőlő 7 fürtöt érlel a bolygók és a Nap szent száma szerint. **Dionüszosz** egyik attribútuma a boros edény, a *kantharosz* volt, mely szó szerint „hajó"-t jelent, s *athéni szüretünnepén maszkját egy* ***hajótestű***, *holdsarló alakú szekéren hordozták körül.* Az evangéliumi halászcsónak képén keresztül, amelyből **Jézus** tanít (Luk 5,1–3), a (hold)**bárka Krisztus** hordozójaként is fennmaradt. Vagy mint a gyermek bölcsője, a **napsugar**as jászol megfelelőjeként, vagy mint boroskehely, vagy mint az egyház **hajó**ja, mely árbockeresztjén a halott, megfeszített **Krisztus**t hordozza *(138. rajz)*. A **Krisztus-hajó** a Szűzanya jelképe is lehet, hiszen a magzatot, csecsemőt és a halott férfit is Mária hordja ölén (vö. *anyaszentegyház, templomhajó*).

Minden testnek útja

A Napot a régiek halhatatlannak, egyszersmind halandónak képzelték. Halhatatlannak, mert a napos, éves körforgásban mindig visszatér; halandónak, mert estente – ***napáldozat***kor, ***napszentület***kor – a látóhatár mögé *bukik*, telente pedig megöregszik, és a *magos* északon, ahol télen elő sem bújik napokon, heteken át, meg is hal – úgy hitték *(139. rajz)*.

A fény csökkenésének és újbóli növekedésének ritmikus hullámzását sokféleképpen fogták fel. Az egyik véglet a józan paraszti észjárást tükrözi; e felfogás szerint „odaát" is többé-kevésbé ugyanolyan a világ, csak időeltolódás van, vagyis amikor nálunk lenyugszik a Nap, „odaát" akkor kél. Egy német mese

137. Dionüszosz a tengeren. Görög vázakép, Kr. e. 6. század. München, Staatliche Antikensammlungen

ezt így beszéli el: *egy paraszt hatalmat nyer egy törpe felett. Az komoly váltságdíjat ígér neki szabadulásáért cserébe, csak kiköti, hogy még* ***napkelte*** *előtt el kell jönnie a pénzért. (A föld alá, mivelhogy a törpék a föld alatt élnek.) Miután a paraszt elengedi a törpét, valaki felvilágosítja, hogy a törpék országában a Nap éjfélkor kel. Így hát a paraszt már éjfél előtt ott van a megadott helyen, s hallja, ahogy a törpék torkuk szakadtából arról énekelnek nagy nevetések közepette, hogy*

> *„A buta paraszt nem tudja,*
> *Hogy éjfélkor kél a Napja."*

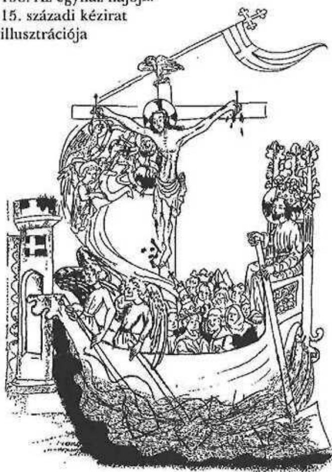
A paraszt persze előlép, és megkapja a pénzét.

A másik véglet a mítosz. A mítosz a napjárást hősi karriernek, heroikus vállalkozások ismétlődő sorozatának fogja fel. A naphéroszi sorsot megelevenítő szüzsének a fény elvesztése (a Nap elváltozása, áldozata, elveszejtése vagy elrablása, alulmaradása a sötétség erőivel szembeni harcban) és a fény visszaszerzése (a Nap csodálatos gyógyulása, feltámadása, kiszabadulása, győzelme) a fő-témája.

A kozmikus harcnak minket közelebbről érintő tétje van; a földi élet, amit a mitologikus észjárás a Nap és a Föld „gyümölcsöző" kapcsolatából származtatott – helyesen. Ezért a kiérleltebb szüzsékben a küzdelemnek nemcsak a fény a tárgya (aminek mint energiának ebben a vonatkozásban már fallikus jelentése van), hanem a megöregedett napherosztól elvett földasszony is, akit visszafiatalodva újból meg kell hódítania, és visszaszereznie elrablóitól.

136. Médeia üstjéből az öreg kos megfiatalodva ugrik ki. Attikai vázakép, Kr. e. 6. század

138. Az egyház hajója. 15. századi kézirat illusztrációja

A történet nem egy helyen játszódik, hiszen a Nap naponta megkerüli a Földet, évente pedig végigjárja az **állatövi** csillagképeket. A naphérosz életútja tényleges út tehát, s ennek során beutazza a mitikus világegyetemet, megfordul a túlvilágon is. Egyszerűbb esetben úgy, hogy alvilági lénnyé, földies, vizes elemű állattá, **hal**lá, **kígyó**vá, **béká**vá válik, s amikor visszatér, ismét *„elemében van"*: **tüzes**, levegős lény lesz újra.

Összetettebb a mondanivalója azoknak a mítoszoknak, amelyekben a *„napjötte"* születés, a *„napmente"* halál értelmű. A világosság férfia e történetekben a sötét víz-, föld-, vagy éjszakaanyától születik, s meghalni beléje tér vissza. Ebből persze „nemek harca" lesz. *Tiámat anyát, akit immár sárkányszörnynek ábrázolnak, a világra jövő **Marduk** kettérepeszti, majd egyik felét az égbe, a másik felét a föld alá rekeszti. Isten hasonlóképpen cselekszik. Mihelyt világosságot támaszt, elválasztja a vizeket a vizektől* (Ter 1,1skk). *A küzdelem második fordulójában ismét egyesülnek a vizek, és elnyelik a fényt, mint az egyiptomi teremtéstörténetben Nut anya.* Erről emlékezik meg a vízözön-monda.

Még gazdagabb szüzsékben az ellenfél már nem az anya, hanem a hős vetélytársa, ő rabolja el, falja fel, teszi magáévá a Napot: az égitestet, az azt megszemélyesítő nőalakot – vagy még áttételesebben – az égitestet megszemélyesítő hős asszonyát, aki viszont vagy a Föld vagy a Hajnalcsillag vagy mindkettő szerepét „játssza".

A dolgot tovább bonyolítja, hogy a Naptól rossz is származik, például kiszárítja a földeket. A parasztok, akik a földjeiket öntözni voltak kénytelenek, inkább a vizüket féltették, mint a Napot.

139. A halott Nap. Festett azték kőfaragvány a hódítás előtti időkből

Tisztában voltak a víz körforgásával. (A *Biblia* a tanú rá: *„Hogyha magához szívja a vízcseppeket, ködéből mint eső csepergenek alá, A melyet a fellegek özönnel öntenek..."* Jób 36, 27–28.) Mint ők a mindennapi életben, mítoszaik hősei is azért küszködnek, hogy a vizet kiszabadítsák a szörnyek karmai közül, újjáélesszék a természetet a száraz évszak vagy egy aszályos időszak után. Ezek a szörnyek már nem a vízanyát, de nem is a Napot testesítik meg, hanem egy láthatatlan, harmadik gonosz erőt.

Egy már emlegetett indiai mítosz szerint *az istenek halhatatlanná tévő italát egy Ráhu nevű démon megdézsmálja. A Nap tanúja a történteknek, és elárulja* ***Visnunak***, *mit látott, s az levágja ugyan Ráhu fejét, de megölni nem tudja, hisz a démon immár halhatatlan.* Ráhu levágott fejéből lesz a „felszálló holdcsomópont", farkából Ketu néven a „leszálló holdcsomópont". Az asztrológia ma is *Sárkányfej*nek és *Sárkányfarok*nak nevezi a holdcsomópontokat, melyek alatt a nap- és a holdfogyatkozások láthatatlan okozói, az **ekliptika** (gör. *eklipszis*, „fogyatkozás") és a holdpálya metszéspontjai értendők. Ráhu és Ketu azonban „látható" mitikus lény volt. Ráhuról, akinek a finn mitológiában Rakkoi (Rahko) a megfelelője, Ráháb, a bibliai *„mélység vizei"*-t megszemélyesítő szörnyanya juthat az eszünkbe, Keturól a görög Kéto(sz) szörny, a Cetus csillagkép, de a „Sárkányfej", „Sárkányfarok" elnevezés fennmaradt a *Serpens Caput* és a *Serpens Cauta* („Kígyófej" „Kígyófarok") csillagképnevekben is.

Egy másik indiai mítoszban *Indra, az esőfelhők és* ***villámok*** *ura, a mennyek királya győzi le Vritrát, az aszálydémont,* nem a napisten. Az ugariti mitológiában „Szél Úr" (**Baál-Hadad**) veszi át *„Nap Úr"* (**Baál-Hammón**) szerepét. *Ő száll alá a poklokra, s ő küzd meg Lótan kígyóval,* a bibliai Leviathán, a görög Ládón sárkány megfelelőjével, aki mint a napistenszülő Nagy Istennő szörnyalakja azonos Lédával, Létóval, Lattal.

Az öntözéses földművelés elterjedésével a felhőfedte hegyormokon trónoló viharistenek, akiknek korábban csak az volt a feladatuk, hogy a földanyába juttassák a Nap mennyei ondóját, most, mint az eső és a hegyekből lezúduló vizek gazdái kisajátították a napisten (napistennő) attribútumainak jó részét, megfosztották mindenhatóságától, és a helyére ülve az istenek királyai lettek. A mítoszok a hatalomváltást többféleképpen mesélik el. Az új főisten például megfosztotta a régit rangjától és megölte vagy száműzte. Így bánt el **Zeusz** atyjával, **Kronos**szal, aki eredetileg szintén napisten volt. A hatalomváltásra, esetenként egyszerű szerepváltásra utal az esőistenek szoláris jellege, vagy az arra való utalás, hogy az istent – így magát **Zeuszt** is – ifjúkorában napistenként tisztelték.

Volt, ahol a régi napisten helyére – idegen hódítókkal – új napisten érkezett. Egy feltevés szerint ez az alapja az **Apollón** által megölt **Hüakinthosz** történetének, és egy ilyen eseménynek állíthat emléket az a már bemutatott akkád terakotta dombormű, mely Ningirszu (Ninurta), a mezopotámiai halál- és viharisten győzelmét egy korábbi vagy idegen napistennő felett ideologikus elfogultsággal ábrázolja, a napistennőt egy**szemű** szörnynek állítva be *(12. rajz).*

És mindemellett tovább éltek és hatottak azok a történetek, melyek a nap-

isten vízért folyó küzdelmét énekelték meg, és az éves megújulást jelképezték. Változatlan népszerűségnek örvendtek az olyan hősök, mint az észak-amerikai huron mitológiában **Dzsoszkeha**, a tavasz megszemélyesítője, aki megöli a Nagy Békát, mely nem engedi szabadon folyni a vizeket.

A világkép változása persze nyomot hagyott a történeteken. Az még csak hagyján, hogy a lett **Saule** nő létére nem maga harcol a sötétség farkasa ellen, amely föl akarja falni, hanem Perkunas viharistentől kér segítséget, de a kelta **Lug**, hiába a harcosok vezére, szintén távol marad a harctól, és az iráni **Jima** sem küzd sajátkezűleg. Még **Héliosz** is **Zeusz**hoz fordul, hogy álljon bosszút helyette.

Mindazonáltal a Nap harcait is számtalan változatban énekelték meg. Ezeket a Nap olykor állat-, olykor emberalakban vívja meg, ellenfelei azonban rendre kígyó vagy sárkány testű szörnyek. **Ré sólyom** vagy **sólyom** fejű ember, máskor szamár- vagy nyúlfülű macska, a *„Nagy Kandúr"* képében harcol Apóphisz kígyó vagy Szebek krokodil ellen.

A szamárfül Széth istené, Széth ezúttal **Ré** szövetségese és fegyvere; a Merkúr bolygó isteneként kerül a képbe. A *Halottak könyve* 108. fejezete szerint alkonyatkor a világ nyugati szélén lévő hegyhasadékban (tejúthasadék a Skorpió csillagképben) az odaérkező nap**bárkát**, az ott leselkedő Apóphisz (Kígyó csillagzat) állítja meg a tekintetével. Széth teszi ártalmatlanná a gonoszt. Hogy Apóphisz is csillagistenség lehetett, arra az Apóphisz-**szem** éjjel bénító erejéről szóló túlvilági beszámoló tanúskodik, és az, hogy egy rituális **labda**játékban (*„A **labda** ütése"*) a **labda** a kígyó **szem**ét jelképezte. (A busmanok is élnek a planéta = **szem** metaforával; a bolygókat láthatatlan állatszellemek **tüz**esen izzó fél **szem**ének képzelik.)

Az egyiptomi *Amduat*-könyvben (*duat*, „túlvilág", a jele körbe írt csillag: ⊛) végigkísérhetjük a Napot képzelt éjszakai útján.

*Amikor **Ré** eltűnik a nyugati horizonton, felölti éjszakai alakját; **kos**fejű holttest, **Amon** lesz. Az éj első órájában találkozik azokkal, akikre nappali kíséretét cseréli fel. Ez a 8 főből álló őrség fogja vigyázni az éj **12** órája alatt, ők eveznek, és vontatják a **bárká**ját, és világítanak neki, ha szükséges (kínai hiedelem szerint is 8 szellem kíséri a Napot alvilágjárásán). A második órában még baráti országokon haladnak át, az éjszakai **bárka** simán ereszkedik alá az éj folyamán* („folyamán": mily kifejező kétértelműség a magyarban!), *miközben a két partról **Ozirisz** hívei integetnek feléje. A harmadik órában még **Ozirisz** országában járnak, a negyedik órában viszont már igazi pokolbeli vidékre érnek. A nap**bárka** zsilip**kapu**kkal felszabdalt szűk csatornán siklik. Aztán elfogy a hajózható víz, sivataggá válik a táj, a csónakot azonban nem homokon, hanem egy óriás **kígyó** testén vontatják. Ez a memphiszi Szokarnak, a halottak egykori fejedelmének a birodalma. Itt teljes a sötétség, még **Ré** sem lát (!), csak a hangjukat hallja azoknak, akik benépesítik ezt a vidéket. A hatodik órában túljutnak a mélyponton, a folyómederben ismét van víz, nem kell többé vontatni a **hajó**t. Egy rejtelmes helyre érnek, ahol **Heper** isten* (a kelő Nap) *képével találkoznak. **Ré**t itt úgy képzelik el, amint lábainál a „hús" („test", „tetem") hieroglifájával, a feje felett egy **skarabeusz**ba kapaszkodva fekszik kiterítve egy ötfejű védő**kígyó** hátán. A kép a halott*

isten új napcsírává való átalakulását fejezi ki. A következő órában ismét megnehezül az előrehaladás, mert a folyó elmocsarasodik. Ezt a helyet választja Apóphisz, hogy felszívja a maradék vizet, és végleg zátonyra futtassa a naphajót. ***Ré*** *Ízisz varázslóművészetével ezt az akadályt is legyőzi. A hetedik órában homokdombok alatt rejtőzködő istenszentélyek sora mellett haladnak el. A nyolcadikban a* ***bárka*** *bebalzsamozott és bepólyált istenek és szellemek múmiái közt folytatja útját. Ám a hullák éledezni kezdenek, különös hangok hallatszanak, melyek bogárzümmögésre, macskanyávogásra, bikabőgésre,* ***sólyom****rikoltásra emlékeztetnek* (a napisten állathangjai ezek). *A kilencedik órában* ***Ré*** *evezősei kiszállnak a csónakból, mert az ismét mély vízben halad. Az átszelt vidék gazdagabb, mert lakói szellemek közbenjárására* ***Rétől*** *ennivalót kapnak. A tizedik órától kezdve* ***Ré*** *Agarit országában* ***hajózik****, melynek uralkodója* ***Heper*** *alakját öltötte fel.*

A ***skarabeusz*** *fokozatosan azonosul a halott istennel, majd el is foglalja helyét. Megkezdődik a reggeli újjászületés. A tizenegyedik órában üstöket látunk, bennük* ***Ozirisz*** *ellenségei főnek. Most már látni, hogy a vontatókötél nem más, mint a 6. órában megpillantott védő****kígyó****. És itt a tizenkettedik óra! Hajnalodik. A* ***bárka*** *egy hatalmas* ***kígyó*** *farkán hatol be, átfurakodik a testén, és a száján jön ki. Ebben a hüllőben, amelyet „az istenek életé"-nek neveznek, és amely vedlése miatt lett az örök megújulás jelképe, áll* ***Heper*** *a halott isten helyére. Az új Nap reggeli istene nappali* ***bárkájára*** *száll át, míg porhüvelye az éj országában marad.* (A porhüvely kifejezés és a napisten rovar alakú megjelenítése összeillik; a rovarok életszakaszai: a pete, lárva, báb, és imágó a napisten átalakulását, különböző minőségeit jelképezik. A 12 éjszakai óra alatt nem 60 perces órákat kell értenünk, hanem a **napnyugta** és a **napkelte** közti időszak 1/12 részét.)

A Nap alvilági utazásáról szóló leírások (az *Amduat*-könyvön kívül a ***Kapuk*** *könyve, Barlangok könyve, Éjszaka és Nappal* könyve) illusztrálják a királysírok falait. A téma ugyanaz, de az előadásmód drámaibb. **Ré** helyett néha **Atum**, az öreg napisten szerepel, és Apóphisz küzdelmének sokkal nagyobb teret szentelnek. A nap**bárka** utasai, a Nap és az ő csillaglélek-kísérői minden éjjel megölik, és apróra vagdalják a halált, Apóphiszt; úgy mesélték, az ő vére festi reggelente pirosra az eget. Apóphiszt az időt szülő kígyóval azonosították. Világos beszéd ez: az idő felaprítása évekre, hónapokra, dekádokra, napokra, órákra, kinek a dolga, ha nem a Napé és éjszakai kísérőié?

Fekete Afrika pigmeusai napistenükben szintén a halál legyőzőjét tisztelik. Évente megrendezett ünnepén így énekelnek hozzá:

> „Ó, Nap, ó, Nap! Jön a halál, itt a vég,
> Kidől a fa és vége.
> Ó, Nap, ó, Nap!
> A gyermek világra jött anyja méhéből,
> A halott él, az ember él, a Nap él.
> Ó, Nap, ó, Nap!"

A pápua **napgyermek** ősellensége is a kígyó meg a halál.

A közép-amerikai indiánok elképzelése a Nap éjszakai útjáról meglepően hasonlít az egyiptomi **Ré** túlvilági utazására. A vícsol Nap, ***Táu****, alkonyatkor a felső világot (az eget) jelképező piramishegy nyugati lábához ér, ekkor* ***Cakaimókává****, az*

*alvó Nap istenévé válik, „nyugati harcos"-sá, aki **Táut** megvédi a rátámadó felhőkígyóktól, miközben lemerül a Csendes-óceán vizébe, és megkezdi gyötrelmes leszállását a fordított alvilági piramis (a déli égbolt) csúcsa felé, ahol **jaguár**alakban számtalan akadályt kell legyőznie, melyek eltorlaszolják az útját. Miután felülkerekedik az árnyékvilág szörnyein, éjfélkor áthalad az alvilághegy csúcsán (a nadíron), ahol a **tűz** istene, a legnagyobb **sámán** énekkel dicsőíti az isteni harcos tetteit. Énekét hegedűn kíséri, a hangszere **tűz**csiholószerszám is, a játékával gerjesztett **tűz**zel táplálja a Napot, hogy legyen ereje felkapaszkodni a hegy keleti lejtőjén. **Táu** új erőre kap, amire szüksége is van, mert új ellenségekkel kell megküzdenie keleten, mielőtt elhagyja az árnyékvilágot.* Hogy sikerrel járjon, bizonyos alkalmakkor, például a **téli napfordulón**, amikor különösen nehéz a dolga, állatokat áldoznak neki, hogy a vérükből erőt meríthessen. **Táu** valójában a csillagokkal küzd éjjeli útján, elsősorban a Hajnalcsillagot kell legyőznie ahhoz, hogy fölkelhessen.

Az óind ***Rámáján**á*ban ez a szüzsé hatalmasan hömpölygő eposszá teljesedik ki, s a kozmikus erők harca mitikus-történelmi keretbe ágyazódik. E keret korabeli aktualitás; az északról behatoló világos bőrű árják leigázzák a sötétbőrű őshonos dravida törzseket. A főszereplő **Ráma Visnu** megtestesülése, a **Nap fia**, egyben a **Nap-nemzetség** sarja. „*... az eposz eredeti címe, Rámájanam (...) két szó összetétele: Rámá-ajanam. „Ajanam" jelentése út, (...) vándorlás, elsősorban a Nap útja a zodiákus körén, utalással arra, hogy **Ráma** a Nap megtestesítője..."* (BAKTAY 1960: 695.)

Kozmikus értelemben az eposz főszereplői a mitikus-mesei szerepkörök és planetáris istenségek megszemélyesítői. **Ráma**-Nap gyönyörű hitvese, Szítá és az ellenlábas Rávana csúf banyafelesége a mesebeli keresett személy és annak negatív aspektusa (a Vénusz és a Föld) szerepén osztozik. Rávana Szítá elrablója, a fekete ráksaszák 10 fejű, 10 karú, csúf és vérengző, varázserejű királya a károkozó Szaturnusz. Hanumán, az ezüstszőrű, fekete képű majomisten, **Ráma** harcostársa, a segítő Holdat testesíti meg. Majom volta, külseje, szeleburdi: Holdhoz illően változékony természete, és persze tettei alapján mondhatjuk, valóban úgy viszonyul **Rámá**hoz, mint a Naphoz a Hold. Ő kutatja fel a sötétség (éj) országában az elrabolt Szítá rejtekét; ő támasztja föl a megölt **Rámát**. A többi szerepben Indra, az ég királya mint elküldő Jupiter, **villám**nyilai mint merkuriális varázseszközök, Rávana fia, aki megöli **Rámát**, pedig mint álhős Mars szerepelnek a történetben.

A cselekmény veleje: *Rávana elrabolja Szítát. **Ráma** sereget gyűjt, szövetségesre lel Hanumánban és Alsó-Indiába indul* (meséinkben pokol helyett néha Alsó-India szerepel). *Rávana sem késlekedik, összetoborozza harcosait. A számos összecsapásból álló küzdelemsorozat helyszíne Rávana országa, vagyis az alvilág. Az utolsó előtti csatában **Ráma** és bajnokai elesnek, de Hanumán a Himalájáról* (a világhegy, az ég tetejéről) *csodafüvet hoz, és föltámasztja őket. Következik a döntő csata, melyet az eredeti szöveg szerint is a Fény és a Sötétség vív meg egymással. **Ráma** és Rávana személyesen csap össze. **Ráma** hiába vagdossa le ellenfele fejeit, azok újranőnek* (jól ismert motívum ez). ***Kocsi**hajtója, akit harci szekerével együtt Indra adott kölcsön **Rámá**nak, árulja el, hogyan győzheti le:*

*„– Királyi hős, **Nap fia**, miért kísérletezel a gyöngébb fegyverekkel? Egyetlenegy fegyver törheti meg Rávana sötét erejét: a **nyíl**, amelyet az örökkévaló adott Indrának. Amott várja puzdrájában, hogy íjad kiröpítse. Brahmá kegye folytán az istenek kezében nem árthatott Rávanának, de a te nemes emberi kezedben visszanyeri ellenállhatatlan erejét! **Tolla** a hegyeket rázó vihar fergetege, szárában a Föld ősi eleme tömörült szilárddá, hegyén a **Tűz** és a **Villám** pusztító hatalmát hordozza!"* (i.m.: 356.) *A hős hallgat a szóra és a sötétség királyát, miközben az Ráhuként* (!) *testével takarja el a Napot, a **villámnyíllal** átvilágítva megsemmisíti.*

*Ezután következik a ráksasza sereg legyőzésének hosszadalmas leírása, Rávana temetése, **Rámá**hoz húzó öccsének megkoronázása. Majd Hanumán elmegy Szítáért, akit **Rámá**hoz vezetnek. Most jöhetne a boldog vég, de **Ráma** szívét kétségek mardossák, hisz ellensége a karjaiban tartotta asszonyát. Szítá, hogy tisztaságát bizonyítsa (vagy hogy megtisztuljon?), **tűz**próba elé áll; máglyára veti magát. Önfeláldozásától és **Ráma** hős tetteitől elragadtatva az istenek nem engedik meghalni. Maga **Agni**, a **tűz**isten vezeti **Ráma** elé.* Szítá a lobogó **tűz**ben nem más, mint a magával a Nappal egyesülő Hajnalcsillag (vagy Föld); emlékezzünk arra, hogy az egyiptomiak a Nap és a Sirius együttállását – a csillag eltűnését a Nap **tüz**ében – a napisten és a csillagistennő egybekeléseként ünnepelték meg.

A világirodalom sok nagy eposza, a kaukázusi és belső-ázsiai hősénekek, a *Királyok könyve*, az *Iliász*, a *Völsung-szága*, a *Kalevala*, a *Popol-Vuh* alapjában véve ugyanazt meséli el: a világosság és a sötétség küzdelmét, a Nap harcait, útját a sötétség országában. Ne tévesszen meg bennünket az antropomorfizálás, a történelmi környezet, a műveltségek sajátosságaiból adódó különösség; az, hogy nem egy, hanem több hőse van a történetnek, hogy olykor hősök generációi járnak ezen a sokféleképpen ábrázolt alvilági úton.

A naphéroszt az különbözteti meg más hősöktől, hogy meghal és feltámad. A halálból való visszatérés csak az örök körforgásban résztvevőknek adatott meg, de nem egyformán. A napisten „halála és feltámadása" a nappal és éj, a nyár és tél fény- és hőmérséklet különbségéből következően a legszembetűnőbb. A Hold *„egy élete, egy halála"*, fogyása és újulása feltűnő ugyan, de a Napéhoz nem mérhető. A bolygók fényereje a Napéhoz, Holdéhoz mérten jelentéktelen; fogyatkozásuk fényváltozásuk – a Vénuszét leszámítva – nem vagy alig érzékelhető. A csillagok egy része sohasem nyugszik le, ezek a *„halhatatlanok"*, más részük viszont soha nem kel föl, örökös halál az osztályrészük. Az embert a többi égitest „halála" korántsem töltötte el akkora rettegéssel, mint a Napé, hiszen eltűnésük a földi életet közvetlenül nem fenyegeti.

A szenvedés és halál megtapasztalása, a sötétségtől való állati rettegés, a tél keservei szolgáltak mintául ahhoz, hogy elképzelje, mi történhet a Nappal éjszakánként vagy telente, s hogy azt emberfölötti szenvedésnek fogja fel. Ugyanakkor a legsúlyosabb végső megpróbáltatás újítja meg az istent, éppen az, ami az ember halálát okozná.

Az azték, vícsol, pápua ***napgyermek tűz**ben lesz felnőtt, erős és egészséges. **Héraklész**, hogy a Nesszosz-ing okozta szenvedéstől megszabaduljon, a **tűz**halált választja, s a máglyán ég halhatatlanná. Médeia az öreg nap**kos**t fortyogó üstben főzve fiatalítja*

meg. A mesehős zubogó kancatejjel teli katlanból lép ki hétszer szebben, vagy a tűzokádó sárkány gyomrában, a pokol tüzében töltött 3 nap után tér vissza újjászületve. S ha többszöri megújuláson is megy át, a végén rendszerint megint csak **tűzre** vetik, s a **tűz**ből kipattanó szikrából kel új életre. *„Ha a tűzből szikra nem pattan ki, s a tűz így alszik ki, a megújulás megszűnik, s a lélek örökre megsemmisül. Ezek a hagyományok magyar, orosz, ugor és altáji területen élnek.* (...)

A megszólaltatott hagyományok lényegét így összegezhetjük: az élet feltétele a lélek, a lélek feltétele a tűz; ahol pedig tűz nincs, nincsen élet." (BERZE NAGY 1982: 251, 253.)

A Napra vonatkoztatva igaz ez; a **tüzet** gyúanyaggal vagy **tűz**zel kell táplálni ahhoz, hogy égjen, hogy *éljen*. Az egünket járó **tűzgolyó** istenének **tűz**lelke van, mely „odaát" sem hamvadhat ki, különben elvész a feltámadás reménye. Hogy a túlvilági hamu alatt izzik a lélekparázs, afelől a föld mélyének megtapasztalt forrósága (a vulkáni tevékenység, hőforrások, a feltörő és maguktól meggyulladó olaj és gázok) nyugtatta meg az embert.

Az indoeurópai népek azért hamvasztották el halottaikat, mert hittek abban, hogy a **tűz** csak a halandó részt égeti ki az emberből, a halhatatlan lelket nem. Így hitték, mert antropomorf napistenük sorsát az emberi sors mintájára képzelték el; s megfordítva, mindazt, aminek a tapasztalat nem mondott ellent – márpedig azt, hogy mi lesz velünk a halál után, emberfia nem tapasztalta meg – a teljes megsemmisüléstől való félelmükben az elképzelt napisteni sorsból visszavetítették az emberre. A **naplélek** halhatatlanságáról, a Nap újjászületéséről alkotott képzetből így keletkezhetett általában a lélek halhatatlanságába vetett hit és a lélekvándorlás tana.

Eltérő módon bár, de minden nép, mely hitt a lélek létezésében, a Nappal kapcsolatos hiedelmeire alapozza ezt. Gondoljuk meg, hány műveltségben találkozunk azzal az elképzeléssel, hogy a Napban lakik a „Szentlélek", hogy a kiváltságosak lelke a Nap **sugar**ain repdes, hogy a lélek a Nap útján **napsugár**on jár; hogy a halhatatlan lélek ugyanazon az úton jár körbe ég és Föld között, mint amely utat bejárnak a megtestesülő napistenek, s ez a lélekút azonos azzal a képzeletbeli úttal, amin a Nap a túlvilági útibeszámolók szerint halad.

Az egyiptomi fáraósírok falán azért látható a Nap – csillaglelkek társaságában! – megtett éjszakai útja, mert úgy hitték, a halott fáraó lelke is ezt az utat teszi meg. Egyáltalán, az egyiptomi lélekhit elválaszthatatlan a csillaghittől és a napvallástól. A halott lelkét az óbirodalmi idők kezdetén a Nap, később pedig a **halott, éjszakai Nap**: **Ozirisz** ítéli meg (a **Nap „lelke"** az Orion csillagkép „testében"). A nagy piramisépítkezések idején az volt az uralkodó felfogás, hogy a lélek a halál után a *„pusztulást nem ismerő"* sark körüli csillagokkal egyesül – ezért ábrázolták csillaggal a lelket.

Az egyiptomival rokon ógörög elképzelés szerint az elhunyt lelke csillagba költözik, s onnét **villám** hozza le a Földre. A **villám** szétveti a csillagot, s az így szétszórt lélekszikrák földi testekbe repülnek. A magyar néphit szerint a hulló csillag emberhalált jelez. A manysik szerint a kelet felé hulló csillag gyermek

születését, a nyugat felé hulló csillag felnőtt halálát jelzi. A kép az égitestek kelésén, nyugvásán alapszik; a keletre hulló csillag lélekszikrája csak olyan (égi) testbe költözhet, amelyik épp fölkel, a nyugatra hulló csak olyanba, amelyik épp lenyugszik.

Az egyiptomi temetkezési rituálé 70 napig tart, mivel épp ennyi idő telik el az egyiptomiak számára oly fontos Sirius csillag eltűnése és újbóli megjelenése között. Hogy mi köze a két dolognak egymáshoz? A Sirius eltűnése *ebben a képzetkörben* a csillag halálát jelentette, és egyiptomi felfogás szerint a halott csak addig halott igazán, amíg halála után 70 nappal, a temetési rítus záróaktusaként ki nem szabadítják a testből a halhatatlan lelket. Ezt „a száj megnyitása" szertartásnak nevezték. *Mielőtt a koporsót sírba tették volna, a bejárat előtt felállították, s a halotti maszk száját és szemét egy teknővájó baltára emlékeztető eszközzel megérintették, abból a célból, hogy „életre keljenek", azaz megnyíljanak a halott ka lelke előtt, s az szabadon közlekedhessék földi lakhelye, a sír és az ég között.* Semmit sem bíztak a véletlenre. „A száj megnyitása" célszerszámának olyan alakja volt, és ugyanaz volt a neve is, mint a **Göncölszekér**nek, amit sokáig a lelkek túlvilági otthonának tartottak, s amit a halálisten Széth-bika letépett combjáról neveztek el.

Apuleius (2. sz.) ma is olvasott regényében, *Az aranyszamár*ban *(Metamorphoses)* a hős beavatás, alvilági lélekutazás révén aranyszamárrá válik, azaz a Napba jut. Csillagászati szempontból értelmezve a képet, a Rák csillagkép két „Szamárka" csillagának egyikével azonosul, éppen akkor, amikor a **nyári napforduló**kor a Nap bearanyozza őket. (Vö. Shakespeare: *Szentivánéji álom* című darabjának rokon elemével.)

„A halál határán jártam," – írja a szerző hőse nevében – *„Proserpina küszöbét tapostam, végigmentem az összes elemeken s visszatértem, láttam éjfélkor hófehér fényben szikrázni a napot, odajárultam az alvilági istenek, s az égi istenek színe elé, s színről színre imádtam őket."* (XI. 23. Vagyis a hős végigjárta az összes planéta- és csillagszférát, s járt az alvilágban is, ahol éjfélkor delel a Nap.)

„Később Apuleius *12 köpenyről beszél, amelyeket a beavatás után a papok ráadtak, ezek a túlvilág 12 tartományának és a 12 éjszakai órának felelnek meg, amelyekről két egyiptomi túlvilágirat, az Amduat és a* ***Kapuk*** *könyve beszél."* (Kákosy 1984: 43.)

Egykor úgyszólván mindenütt azt hitték, hogy a Nap, amikor nem látjuk, a Tejút túlsó, Föld alatti szakaszán jár. Az egyiptomi *Halottak országa megfelel Nut tejútistennő testének, amelyben éjszakánként végighalad a Nap.* ***Phaethón*** *a Tejúton* ***szekerezve*** *hal meg,* ***Apollón*** *a Tejúton repül* ***hattyú****fogatán a mitikus északra;* a szibériai, észak-amerikai és kolumbiai **sámán** napistene nyomán a Tejúton jár lélekben, ha révületbe esik; az obi-ugor napisten, ***Lúdfejedelem*** *a Tejúton vezeti a holtak madárlelkeit ősszel a túlvilágra, a megszületendőkét pedig tavasszal vissza a Földre.* A késő antik szinkretisztikus kultuszokban, a mithraizmusban, gnoszticizmusban, sőt, az egyház által megtűrt népies keresztény vallásosságban a lélek útja szintén a Tejút, s ennek az útnak a Nap és a többi planéta egy-egy állomása. (L. a Tejút népies elnevezéseit, mint pl. *Hadak útja, Isten barázdája, Isten útja,* ***Jézus*** *útja, Lelkek útja, Szent Mihály útja, Tündérút*).

Pusannak, a Nap óind **pásztor**istenének a felesége a **Nap leánya** volt, akit Pathjának, azaz „Út"-nak, „Ösvény"-nek neveztek. Ez a kép is a Tejúttal kapcsolatos. A hinduk a Tejutat „Kígyóösvény"-nek nevezik. Itt a kígyó a feleség–anya negatív megjelenési formája; azért negatív, mert Nuthoz hasonlóan minden este felfalja a férjét. A **halott Nap** a kígyóanyában újrafogan, majd miután az anyai test belső „ösvényén" végighalad, reggel mint **napgyermek** ismét a világra jön. (Vö. azzal az elterjedt hiedelemmel, hogy *a halott kígyótestben él tovább.*) A **kígyó**testben való végigaraszolás megfelel a Tejúton mint úton, folyón, kötélen, létrán, ágasbogas világfán való haladásnak. Innen van, hogy a ket **sámán**dobok tejút-világfa-ábrázolása helyett néha egy gyíkot látunk a **dob** tengelyében, melynek „gyíkbordázat" a neve; ezért hívják Nut istennőt „létrá"-nak, amit a halott **Ozirisz** gerincével: a **dzsed**oszloppal azonosították. Ezek a képek mind a túlvilági utazásra s a Tejútra utalnak.

A Nap és a lelkek útja jelképes úttá lesz a vallásbölcseletben. Keresztény felfogásban damaszkuszi út, királyi út, vagy, ahogy az *„Igazság Napja"* mondta: *„Én vagyok az út, az igazság és az élet..."* Másutt: *„Én vagyok az ajtó...", „Én vagyok a jó **pásztor**...", „A ki pedig az ajtón megy be, a juhok* **pásztor**a *az."* (Jn 10,2skk. Példák arra, hogyan kapcsolódnak egymástól szemre messze eső metaforák, melyek mind **Jézus** napisteni vonásaira mutatnak.)

A kínai taoizmus a Napot az egyetemes Úttal társítja. A ***Tao*** („Út") a középút, az ellentétek kiegyenlítője, amelyen tézis és antitézis szintézisben simul össze. Miután a bölcs nem hagyja magát elvakítani a fény és árnyék játékaival, – úgymond – fellép a Nap **kocsi**jára (ez az a jelképes jármű, amelyet a buddhizmus hol kis, hol nagy **szekér**nek nevez), s onnan széttekintve már nemcsak ezt meg azt látja meg ebből és abból, hanem „Ezt meg Azt" együtt látja. A **Tao** szerint a Nap kozmikus fényjelzés, amit a bölcs azért követ, hogy vele együtt semmisüljön meg, s beleolvadjon az ősi el-nem-különülés állapotába. A taoista bölcs képes beszéde szerint a Nap a fölfelé vezető útpálya tetőfokán áll. Mindez azt jelenti, hogy a **Tao** nem az **ekliptiká**val, hanem a túlvilágra vezető „napúttal" a Tejúttal azonos.

Ezt a szellemiséget fejezi ki a napos világfa és a császári székhely jelképes összetartozásának kínai felfogása. Ahol a császár székel, ott hajt ki az élet fája. Nyárközépen, délben, a főváros szívében a képzeletbeli fa helyén felállított **gnómon** nem vethet árnyékot, mert a Nap épp a csúcsán pihen; így jelöli ki a világ közepét, a tengelyt, a királyi utat, a **Tao**t.

„Nem az a Nap süt az égen"

A régi elképzelések között vissza-visszatér az a hiedelem, hogy nem egy Nap van (volt régen). És most nem csupán arra gondolok, hogy például az egyiptomiak a reggeli, déli, esti és **éjszakai Napot** más néven nevezték, és más alakban képzelték el, vagy hogy a *Hajnalkötöző királyfi*-mesék testvérhősei is napszakok szerint különböztethetők meg. (**Amateraszu**nak is voltak kisegítői, kisebb nap-*kamik* a Nap különböző állásai szerint.) A népnyelv szólás formájában még őrzi ezt a hiedelmet. Ha

nagy a hőség, *„a kint dolgozó vagy 'takaró' ember így szokta jellemezni az időjárást: 'Süt a nap tizedmagával.' (...) ha nem ilyen perzselő, tikkasztó a meleg (...); 'Süt a nap másod- vagy harmadmagával.' (...) 'Sokan vannak az égen', vagy 'sokan jöttek ma az égre'."* (BERZE NAGY 1982: 325.)

A teremtésmítoszokban néha felmerül a kérdés: hány Napot is alkotott eredetileg a Teremtő? Egy korábban már idézett bolgár monda *(Az Isten feleségül akarja venni a Napot)* román változatában *Isten azt akarja megtudni, mi az ördög véleménye, egy vagy több Napot teremtsen? Elküldi tehát hozzá a* ***méhet****, mely akkor még fehér volt, lesse ki az ördög gondolatait. A* ***méh*** *az ördög fejére szállt, és gondolatokra várva megpihent. Az ördög magában morfondírozott: – Nem lenne jó, ha több Nap lenne, forróságuk meghaladná a pokolét, és az embereket semmi sem tartaná vissza a rossztól. De azért sem lenne jó, mert a Napok az éjt is nappallá tennék, és neki mint az árnyékvilág urának elfogyna a dolga.* (A történet folytatása és tanulsága a két változatban megegyezik, de a bolgár változatban a több Napot Isten és a Nap vőlegény–menyasszony párosa helyettesíti.)

Több Napról tudnak a burjátok. Mondájuk szerint *egyszer, amikor nagy hőség volt a Földön, egy* ***Erkhe-Mergen*** *nevű hős egy kivétellel minden Napot a tengerbe lőtt.* Torgut monda szerint *az ördög 3 Napot varázsolt, hogy az Isten teremtette világot elégesse. Isten vízözönnel hűtötte le a Földet, s a 2* ***pótnap****ot a pokolra taszította, hadd legyen melege az ördögnek.* Gold változatban *nappal 3 Nap fűtött, éjjel 3 Hold vakította az embereket, mígnem egy hős a felesleges Napokat és Holdakat lenyilazta.* A monda változatait más szibériai népek, de a hinduk, az indonéz szigetek lakói, sőt az amerikai indiánok is mesélik. A legismertebb változatot Kínában jegyezték le a Kr. e. 4–2. században. Ez így szól: *Ti-Csün császár – a főisten – egyik felesége,* ***Hszi-Ho*** *szült 10 Napot. A keleti Giliszta-völgyben élt gyermekeivel egy odvas eperfában.* ***Hszi-Ho*** *minden reggel megfürdette egyik gyermekét az „élő vizű" folyóban vagy tóban, majd egy arany****varjú*** *hátára ültette. A* ***varjú*** *fölrepült vele a fa tetejére, onnét indult a Nap égi útjára.* (Ősibb változatban az aranyvarjak maguk a **napgyermek**ek.) *10 nap alatt mindegyik gyermekre sor került, s utána kezdődött minden előlről. (Az égi császárnak volt egy másik felesége, Csang-Jo, vagy Csang-O, aki 12 Holdat szült neki. Ő nyugaton élt a gyermekeivel, egyébként ugyanúgy járt el, mint* ***Hszi-ho****, esténként megfürdette és felküldte az égre a 12 Holdgyermek egyikét.)*

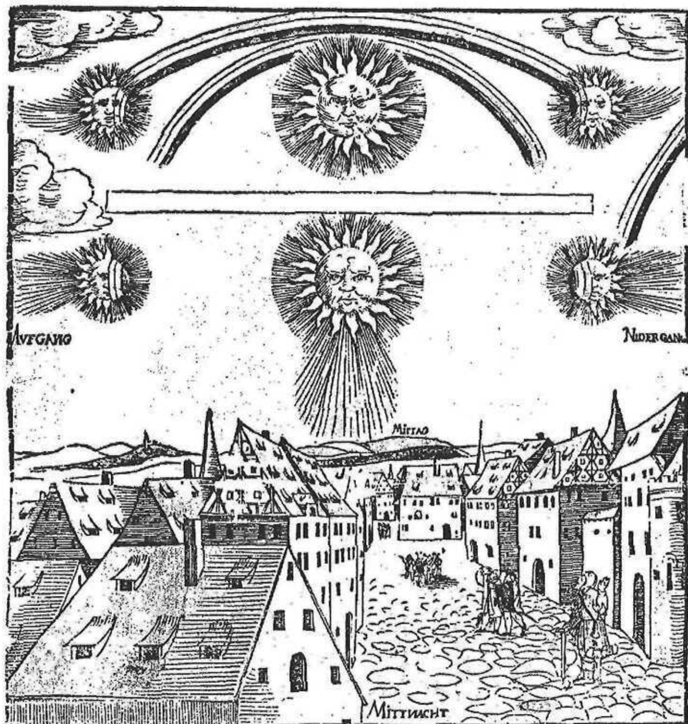
A Nap meleget és fényt ad az embereknek, de néha pusztító forróságot áraszt. Így szokás magyarázni a mítosz szerint történteket. Az történt ugyanis, hogy *egyszer a 10 Nap felborította a rendet, és egyszerre mentek föl az égre. Az iszonyú hőség miatt kiégett a föld, és az emberek szomjan pusztultak.* ***Ji****, az íjász kérte a napokat, hogy menjenek haza, de hiába. Akkor lelőtt közülük kilencet.* (Egy változat szerint Csang-Jo holdistennő **Ji** felesége volt, ami arra utal, hogy **Ji** alakjában maga Ti-Csün császár rejtőzködik.)

A 10 Nap és a 12 Hold mítosza a kínai csízió sajátosságait tükrözi, de a történetnek vannak más kozmológiai vonatkozásai is. Délkelet-Ázsiában egy olyan változatot mesélnek, mely szerint *66 Nap fenyegette a világot, ebből az íjász 60-at lőtt le, 5 a tenger színe alá menekült, de annak is, amelyik megmaradt nekünk, megsérül az egyik szeme* (l. „félvak" égistenek).

A másik híres „több Nap" elmélet az aztékoké. Ennek magja föllelhető a már idézett mítoszban, mely szerint az istenek több napjelölttel próbálkoznak, mire rátalálnak az igazira. E mítosz annak jelképes foglalata, ahogy az aztékok korszakolták történelmüket. Egy 1558-ban nauatl nyelven lejegyzett krónika szerint *az azték történelem 5 nagy világérára bomlik; minden korszakot egy új Nap keletkezése vezet be, és valóságos világvége zár le.*

Az első Nap, a ***4 Jaguár*** *(Föld) Napja 678 évig tartott, s a végén minden élőt* ***jaguár****ok faltak föl.* A **jaguár Teszkatlipoka** isten állatalakja, vele azonosították az első, még sötét **„földi" Nap**ot. *A második a 4 Szél Napja volt, és 364 évig tartott. A végén a szél mindent Napostul elsodort, és*

140. Parhéliosz. Az 1554. március 6-án Ingolstadtban látott jelenséget megörökítő német metszet

az emberek majmokká változtak. A harmadik 4 Eső Nap valójában a ***Tűz*** *Napja volt, mert 312 év múltán mindent* ***tűzeső*** *emésztett meg, s az emberek* ***pulykává*** *váltak. A negyedik, a 4 Víz Napja 676 évig tartott. Akkor lezuhant az ég, és minden víz alá merült, és* ***hallá*** *vált minden élő. A vízözön csak 52 év múlva apadt el, s akkor eljött az ötödik, a 4 Mozgás Napja,* ***Tonatiu****, a mi Napunk, akit azért neveztek el így, mert amikor a* ***tűzben*** *Nappá égett, nem tudott megmozdulni, amíg az istenek föl nem áldozták magukat érte.*

A korszakváltás és a több Nap elmélete, mint a kínai mítosz, az időszámítás sajátosságaival függ össze, s éppúgy nem nélkülöz naivnak tűnő mitológiai elemeket. Ilyen naiv elem például, hogy ***Teszkatlipoka****, az éj és Kecálkoatl, a Hajnalcsillag istene között minden korszak kezdetén párharc döntötte el, lesz-e új napkelte vagy sem. Ehhez Kecálkoatlnak kellett győznie, s az ő kiváltsága volt, hogy leszálljon az alvilágba az ősök csontjaiért, hogy belőlük új emberiséget teremtsen.*

Az azték több Nap elmélet persze jelképesen értendő, az új Nap csak új időszámítási egységet jelent (vö. a Szent Számítás szerinti 52 esztendős „nagy évvel").

Mondhatnók úgy is, hogy e Napok generációs istenek, olyanok, amilyenekkel az Óvilágban is találkozunk. A görög mitológiában két Nap-dinasztia is uralkodik egymás mellett. Az egyik „alapítója" **Hüperion**, akinek fia, **Héliosz** és unokája, **Phaethón** is napisten volt, a másiké **Kronosz**, akinek fia, **Zeusz**, és több unokája, **Apollón**, **Héraklész**, **Dionüszosz** meg még sokan mások szintén napistenek vagy naphéroszok voltak életük egy szakaszában.

Az istenek megsokszorozódása egyébként sem ismeretlen, és többnyire csak szimbolikus jelentősége van. Cicero például több Mercuriust különböztetett meg, az egyiptomiak Thot két természetéről beszéltek, ahogy a Vénusz is vagy Estcsillag vagy Hajnalcsillag lehet; nem beszélve a különféle szerepkörök szerinti sokszorozódásokról.

Itt azonban nem egyszerűen metaforáról van szó. Régi tapasztalat az ún. „**melléknap**ok" (gör. ***parhéliosz***) jelensége. A szokatlan égi jelenségekkel foglalkozó régi könyvekben sűrűn találkozunk ábrázolásaival *(140. rajz)*. A magyar a **melléknap**ot *„vaknap"*-nak nevezi, jelezvén, hogy tudja, csak káprázat az, nem valódi égitest. Oláh Andor egyik adatközlője meséli az apjáról, hogy a *„szelet a vaknapról jósolta meg. Egy ízben két nap látszott: 'vaknap, no nézd!' – mutatta. Háromnégy óra tájban délután felleges volt az ég, a felhő úgy tündökölte át a napot, hogy a nap mellett kisebb nap látszott."* (Oláh 1986: 56.) A **melléknap** meteorológiai jelenség. Akkor keletkezik, ha tiszta az idő, és a magas légkörben sok jégkristály gyűlik fel. A napfény a jégkristályokon megszóródik, a fénytörés következtében két ragyogó gyűrű képződik a Nap körül, s a gyűrűkön néha felül, alul és két oldalt fénylő foltok jelennek meg.

Ugyanebbe a képzetkörbe tartoznak a két Napra vonatkozó hiedelmek. Ezek egy csoportja a Nap fényerejében, melegében napszak és évszak szerint jelentkező különbségek nyomán keletkezett; másik részük a Nap kettős természete, hol jótékony, hol ártalmas hatása miatt; míg a harmadik – bizonyos szálakon a másik kettőhöz kapcsolódva – a „másik" Napot a Holddal azonosítja. Ez esetben a Hold a **Nap helyettese**ként szerepel. Ebbe a csoportba sorolom – belátható,

miért – a (teljes) **napfogyatkozás**ok „**fekete Nap**"-ját. A **pótnap**ot hívják még „**éjszakai**", „**éjféli**" és „**halott Nap**"-nak, adott esetben „**átkozott**" vagy „**gonosz Nap**" a neve.

A nyári és a téli Nap között kirívó a különbség. Különösen északon, ahol az égi fényforrásokat télen jobbára felhő, köd takarja, s a Nap napokig, hetekig elő sem bújik a látóhatár mögül. A Nap (Hold és csillagok) elrablásáról szóló történeteket ez a tapasztalat szülte.

Az elrabolt égitest(ek) visszaszerzésére hős, naphérosz vállalkozik, de addig is, amíg az igazi Nappal, Holddal, csillagokkal vissza nem tér, az emberek, mivel az orrukig sem látnak a sötétben, pótfényforrásokat csináltatnak. Ezek elkészítése a mitikus kovács feladata. A *Kalevalá*ban *Ilmarinen kovácsol arany Holdat, ezüst Napot, és fel is szalajtja őket az égre:*

„... a hold végre fenn volt,
a nap is magasan állott,
hold a fenyőfa hegyében,
nap a szálfenyő tetején:
de a holdnak nincs világa,
de a napnak nincsen fénye."

49. ének, 69–74.
NAGY KÁLMÁN fordítása

Hiába, a **pótnap** – a téli Nap – fénytelen, nem ad semmi meleget, az igazihoz, a nyári Naphoz képest. (A Nap és a Hold fémének fölcserélése – arany Hold, ezüst Nap – mintha szintén azt jelezné, hogy ezek az égitestek nem valódiak.)

A *Királyok könyvé*ben is felbukkan ez a kép, de Irán fekvésére való tekintettel, ott a tél és a nyár között már nem akkora a különbség, már nem szó szerint értendő, hanem a Gonosz (Dahák sárkánykirály) ezer éves rémuralmára, annak jelképes sötétségére vonatkozik, amit a hős **Firédún** oszlat majd el, de addig is segítőtársának, *Káve kovácsnak bőrkötényzászlaja világít a sötétben:*

„A hős sáh-fi, látván a bőrszalagot
a lándzsán, tekint benne jócsillagot;
és rum-i brokáttal díszítette, tett
aranyló alapjára dús ékkövet;
...
s ez így lett a 'Káve sugárcsillaga',
mely éjben, sötétben sütött, mint a Nap..."

III.5:103skk.

Káve zászlaja az iráni nemzeti lobogó előképe; az iszlám forradalomig a zászlón **kard**os **oroszlán** volt látható, háta mögött a kelő Nappal. Történelmi jelkép tehát, de eredeti jelentése átviláglik a versek szövetén.

Nem deríthető ki minden esetben, hogy a Dahákhoz hasonló sárkányok uralma éjszakát, telet vagy **napfogyatkozás**t jelképezett-e mitikus nagyításban, de az biztos, hogy uralmuk ideje, vagyis amikor az égen **pótnap** világít, a „**fekete Nap**" időszaka. Ezért a „**fekete Nap**"-ot megszemélyesítő isten is ördögi vonásokat vesz fel.

Teszkatlipoka és maja megfelelője, az egylábú **Hurakán** (a megtestesült hurrikán) ilyen isten. **Teszkatlipoka** („Füstölgő **Tükör**") az **éjszakai Nap**ot jelképezi, az első, „kísérleti" Napot (Szaturnusz-**Kronosz**t) a naua törzsek mítoszaiban, aki éppen ezért tökéletlen, mint Ilmarinen **pótnap**ja. Ugyanakkor jelentős istenség, akitől félni kell; az éjszaka ura, az útonállók, varázslók pártfogója. Jelzői szerint az *„ellenséges"*, a *„szeszélyes úr"*, a *„viszálytkeltő"*; aki Ictli néven az

emberáldozathoz használt kést személyesíti meg; mint Csalcsiutotolin az áldozat vérét, más neveken a hidegnek, jégnek, földrengésnek, a barlangoknak, a büntetéseknek és a szerencsétlenségeknek csillagistene. Ép lába kozmikus léptékben a világtengelyt jelképezi (vö. az egy lábon táncoló **Sívával**), földi méretekben a pusztító forgószelet. A tengely megszemélyesítőjeként ő az örök körforgás, az Idő (**Khronosz**) kérlelhetetlen ura.

Gonosz és átkozott – méghozzá okkal, erejénél fogva – az igazi Nap is lehet. Afrika törzsi társadalmaiban, különösen a sivatagos vidékeken, a Napot jobban rettegik gyilkos **sugar**ai miatt, mintsem hogy áldanák jótéteményeiért. A kontinens nagy részén az év két szakaszra, egy száraz és egy esős évszakra oszlik. Az eső jelenti az életet, és noha tisztában vannak azzal, hogy a Nap fénye, melege nélkül a mag nem csírázna ki, és a termés nem érne be, a pusztító hevének köszönhető, gyakran tömeges éhhalált okozó aszályok gyűlöletessé teszik az égitestet. Már HÉRODOTOSZ följegyezte, hogy az észak-afrikai berberek *megátkozták a Napot,* amiért minden munkájukat elemészti. Kongóban reggelente *azért verik a dobokat, hogy megfélemlítsék a Napot,* melyet csordáikat dézsmáló vérengző **oroszlán**hoz hasonlítanak, és aminek mennydörgés (!) az üvöltése.

A bantu nyelvet beszélő tabwák Délkelet-Zairében és a fipák Délnyugat-Tanzániában ma is megjelenítik a Nap romboló hatalmát a nap**kígyó** képében, melyet a lubák **Nkongolo**nak neveznek. E **kígyó** „szivárványlélegzetét" tartják a járványok, a mérges gázok és a sújtólég okozta bányaszerencsétlenségek okának. Nosztalgikusan emlegetik a régi szép időket, amikor a varázslók még *csapdába tudták csalni, hogy a húsából vagy a véréből egyenek, miáltal a leghatalmasabb varázslatokra is képessé váltak,* ami nélkül természetátalakító tettekhez: vasolvasztáshoz, gyógyításhoz vagy az ellenség tönkretételéhez hozzá sem fogtak. Tabwa elképzelés szerint ilyen varázslattal *meg lehet állítani a Napot a gonosz szomszéd földje felett, hogy kiégesse annak vetését.* A Nap erejének kölcsönvételéről szóló prométheuszi mítoszok sorába tartozik a dogon demiurgoszé, **Nommó**é, aki *lelop egy darabka Napot az égből, hogy legyen az embereknek vasolvasztáshoz* **tüzük**.

A több Napról szóló képzet elterjedtsége jelzi, hogy a Nap természetét a „jóból is megárt a sok" elve alapján általában mennyiségi kérdésként kezelték, de a mitologikus észjárásra jellemző módon arról sem feledkeztek meg, hogy a kettősség, ellentmondásosság a kozmikus, természeti erők lényegéhez tartozik. Jó példa erre, hogy **Héliosz**nak, **Amateraszu**nak, **Hszi-Ho**nak nem meghatározható igazán a neme (egy leírás az utóbbit a Napok fuvarosaként említi, aki sárkányok vontatta hintón **kocsi**káztatta, és nem **varjú**háton röptette őket az égen). A Nap kétneműsége kettős: tüzes–vizes, jang–jin, pozitív-negatív, jó–rossz természetét szimbolizálja.

Formálisan a két Napot attribútumaik különböztetik meg; például az, hogy nappal **ló**háton, **kocsi**n, éjjel csónakon közlekedik. A hettiták nappali napistene, a viharisten fia, az *„emberiség pásztora, aki a tengerből kiemelkedik"*, fegyveres, szakálltalan ifjú; **oroszlán**háton ábrázolják. De a hettiták megkülönböztettek tőle egy **„földi Nap"**-ot, akiben az alvi-

lágban tartózkodó Napot láthatták, és akinek – amiért „odalenn" megnyúzták? – véres bőrt áldoztak.

Egyiptomban nemcsak elváltozott a Nap, amikor pokolra szállt, hanem találkozhatott saját halott, csillagképi másával, Ozirisszel is, aki az alvilági hierarchia csúcsán ült; fizikai értelemben is, ahogy APULEIUS alvilágjáró hőse odalenn éjfélkor látja delelni a Napot.

A görögöknek ahány napistene, annyi **éjszakai, halott Nap**ja volt, sőt, mesei fordulattal élve: még eggyel több. **Phaethón** az élő **Héliosz** halott párja. **Apollón** és **Héraklész**, akik mellesleg személyükben egyesítik a jó és a rossz Napot, evilágról távoztukban túlvilági napistenekké válnak. **Apollón hattyú**fogatán megy a messzi északra, vagyis oda, ahová az ókorban az alvilágot képzelték (a hideg észak nemcsak tér-, hanem időbeli fogalom is volt; az éjszakára illetve a télre vonatkoztatták). **Héraklész** ugyan halhatatlanná lesz és feljut az Olümposzra, de ennek ellentmondóan a mítoszok mást is állítanak halála utáni sorsával kapcsolatban. Mégpedig azt, hogy a földi **Héraklész** szellemképmása: halandó része az alvilágba került, s olyan riasztó látványt nyújtott, hogy még a többi lélek is megrettent tőle. *„Olyan volt, mint a sötét éj, íját a kezébe tartotta, **nyíllal** az idegén. Szemét félelmetes pillantással nagyra meresztve, örökké lövésre készen állt. Hasonló alakban látták őt az égbolton is: az Engonasin csillagképben, a jobb térdére ereszkedő, mindig fáradozó férfi alakjában..."* (KERÉNYI 1977: 317.) Ez az északi *Hercules* csillagkép, mely a Sárkány csillagképpel szemben alulmaradó hérószt ábrázolja.

Volt a görögöknek egy „napistenük", aki eleve a **halott Nap**ot személyesítette meg. **Dionüszosz** ő, akinek a nevét lehet *„újjáéledő Zeusz"*-nak fordítani, utalásul a **téli napforduló**kor újjászülető **halott Nap**ra-, vagy *„éjjeli Zeusz"*-nak, ami a meghaló **Dionüszosz** természetét jobban kifejezi, hiszen a görögök a bőség isteneként Plutosznak nevezték úgy, ahogy a rómaiak az alvilág urát, Plutót.

MACROBIUS (5. sz.) *Saturnales* című munkájában azt állítja (helyesen), hogy minden ókori istennek köze volt a Naphoz, de **Apollón**nak és **Dionüszosz**nak különösképpen. *„A vallás misztikus gyakorlata szerint* – írja – *a nappali szertartásokban a napot **Apollónnak**, az éjjeli szent cselekmények alkalmával pedig **Dionüszosznak** nevezik."* PLUTARKHOSZ azt állítja, hogy **Dionüszosz** majdnem olyan fontos szerepet játszott Delphiban, mint **Apollón**. Vélhetően mint az **éjszakai** (téli) **Nap** istene **Apollónt** helyettesítette annak távollétében. Éves viszonylatban a két Nap nyilvánvalóan a félévek GRAVES által sokat emlegetett istenkirályait: az emelkedő és a hanyatló Nap félesztendején uralkodó ikeristeneket testesíti meg.

Az **„éjféli"** vagy **„fekete Nap"** képe a legújabb időkig megihlette az embert. A 12. századi Irán szúfi bölcse, SZOHRAVARDI, amikor a sötétség méhében megfogamzó világosságról (kínai párhuzammal élve: a jin fekete cseppjében fehéren világító jang pöttyéről) ír, **„éjfél Nap**já"-nak nevezi. A **„fekete Nap"** visszavisszatérő témája a modern festészetnek is (l. az utolsó fejezetben).

És hogy jön a Hold a képbe?

Mítosz és hagyomány, naptár és csillagászat egymás mellé rendelte a két égitestet. A dualista teremtésmítoszok két főalakja, a mitikus oppozíciópárokat

(világosság–sötétség, **tűz**–víz, meleg–hideg, fenn–lenn, férfi–nő, jó–rossz stb.) megszemélyesítő istenpáros „őstestei" a Nap és a Hold lehettek, akiket ikertestvéreknek tartottak, vagyis egymás alteregóinak, akkor is, ha különneműeknek képzelték őket.

Az indiai mitológia ősi ikerpárja (az asvinok), a görög Kasztór és Polüdeukész, a latin **Romulus** és Remus megfelelői **Vivaszvat** napisten és Szaranju („Fürge") nászából születtek. **Vivaszvat** és Szaranju adtak életet az emberiség ősszüleinek, Jamának és Jaminak is. Az iráni pantheon fényes főistene, **Ahura Mazda** és a sötétlő Angro Mainju ikertestvérek. Egy többféleképpen mesélt hagyomány szerint *a Nap és Hold Ahura Mazdának az anyjával (vagy a nővérével illetve a leányával) folytatott vérfertőző viszonyából jött a világra.* Együtt látható az istencsalád egy 6–7. századi szászánida tálon *(70. rajz).* Ikerfák között az égi **sas**, **Ahura Mazda** madara látható, karmai közt a földanya (-nővér, -leány), alul két gyermekük attribútumaikkal: a **napgyermek íj**at feszít, a holdgyermek baltát emel ikertestvérére.

Mezopotámiában – mint később az araboknál – a Hold nagyobb becsben állt a Napnál. Ez a köztük lévő rokoni kapcsolatban is kifejeződött; *Szín holdisten volt Samas apja.* Jobban tisztelték a Holdat a Napnál a nyugat-sémi népek is.

Ez tükröződik a *Bibliá*ban, melynek ikerhősei: **Ádám** és Éva, **Káin** és Ábel, **Ézsau** és Jákob Nap–Hold ikreknek tekinthetők. A szentírási szerzők a kettősből többnyire a holdikert pártfogolják, s a zsidó nép ősapjának is ez utóbbit teszik meg. A jelzők, amelyekkel például **Ézsau**t és Jákobot illetik, önmagukban véve is világossá teszik ezt. **Ézsau** vad, **tüzes** természetű, vörös és szőrös, azaz „**napsugar**as". Jákob szelíd, halovány orcájú és csalfa, mint a közmondás szerint a Hold. Egy gnosztikus szekta a földművelő **Káin**t a Nappal, Ábelt, a pásztort pedig a Holddal azonosította (héb. *hebel*, „mulandóság"; tudományos körökben ma is tartja magát a nézet, miszerint a letelepült földművelők inkább a Nap, a nomád pásztorok inkább a Hold járása alapján szerkesztették naptáraikat). A kainiták a Nap tisztelőiként szembefordultak az *Ószövetség*gel, és **Ézsau**t Jákób fölé emelték. A zsidó hagyomány a bíbor és a mérleg fölfedezését **Káin**nak tulajdonítja. Mindkét találmány az ősapa napterméezetéről árulkodik. A bíbor a Nap királyi, főpapi színe volt (gör. *phoinix*, „bíbor", „hajnalpír", de a Nap fáját, a datolyapálmát és mesés madarát is így hívták), a mérleg a napév fordulóját és az isteni Igazságosságot jelképezte.

Ami **Ádám**ot (a „Vörös"-t!) és Évát illeti, ők a zsidó–keresztény szimbolikában alighanem egyiptomi és perzsa mintára Nap–Hold ikrekként jelentek meg. A *Biblia* erre vonatkozóan csak annyit árul el, hogy *Évát Isten Ádám testéből teremtette.* Egy testből, vagyis egy anyagból valók voltak, amint azt a régiek az égitestekről hitték, s amit a tudomány végül is igazolt. Az egyiptomi mitológiában a testvérházasságok istennemzedékeken át ismétlődnek Su és Tefnut, majd Geb és Nut, végül **Ozirisz** és Ízisz ikerpárosában. A mintát legalábbis formálisan követik a „**Nap fiai**", a fáraók is, amennyiben feleségüket nővérüknek nevezik. A mitologikus iráni dinasztiák uralkodó párjait a költői szövegek – lát-

tuk fentebb – a Naphoz és a Holdhoz hasonlítják.)

A kozmogonikus törzsi mítoszokban gyakran találkozunk a Nappá és Holddá változott ősszülők történetével, amiben rendszerint a vérfertőzés mint ősbűn is jelen van a „mennybemenetel" okaként (vö. a bibliai bűnbeeséssel). A pápua húlik szerint az ősszülők: ***Ni** és Hana, fivér és nővér voltak, akik egymásba szerettek és együtt háltak. Ezért büntetésül el kellett hagyniok a földet és gyermekeiket. Fölemelkedtek az égbe, s ott égitestekké, Nappá és Holddá váltak.* Hasonló szüzsékkel világszerte találkozunk, a magas műveltségek vallási rendszereiben éppúgy, mint a természeti népek mitológiájában.

Van mítosz, amelyben az égitestté válás, van, amelyikben a két égitest összetartozása és van, amelyikben ősszülő-voltuk kap hangsúlyt („embertől" való származásuk említése nélkül; az „embert" azért tettem idézőjelbe, mert a természeti népek felfogása szerint – láttunk már példát erre –, minden, ami mozog, „ember"; l. V. K. Arszenyev hősét, Derszu Uzalát, a tunguz vadászt, aki szerint a Nap és a Hold két nagyon fontos „ember").

Egy ausztráliai totemisztikus mítosz szerint *a Hold férfi, a Nap leány. A Hold, mely az oposszumtotemhez tartozik, egy kőkéssel megy föl az égbe, elvonul nyugat felé, s ott leereszkedik egy fára. Azon pihenve oposszumhústól kövérre hízik* (telihold lesz). *Ebben az alakjában fáradt kenguruvá válik. Vadászok elejtik, de egy csontja megmarad, s abból új Hold születik. A Napról meg azt mondják, hogy egy fán mászik fel az égbe.*

A mikronéz szigetvilág lakói szerint *a Nap és a Hold istenség **személyéből**, égre hajított csigákból vagy egy kettétört és feldobott kőből keletkezett; az első emberpártól születtek, együtt a tengerrel; földi nőtől egy testben, összeforrva, mint a sziámi ikrek, akik összevesztek, és úgy váltak ketté.*

Egyenlítői Afrika pigmeusai *a Napot és a Holdat egyszerűen házaspárnak tekintik. Azt a* jelenséget, hogy a két égitest néha együtt látszik az égen, *a férj és feleség közti háborúságot követő békülési kísérlethez hasonlítják; egyik fut a másik után, hogy bocsánatot kérjen.*

Egy japán rege hasonlóképp magyarázza, hogy a két égitest rendszerint más napszakban jelenik meg. *Eredetileg együtt kormányozták az eget,* – meséli – *de Cukujomi holdisten egy sértés miatt megölte a gabonaistent, amiért a **Amateraszu** úgy megharagudott, hogy kijelentette, a nyilvánosság előtt többé nem hajlandó együtt mutatkozni a fivérével.* (Már szüleik, Idzanagi és Idzanami is ikertestvérek; még egy betű híján egyforma nevük is jelzi ezt.)

Ókínai felfogás szerint *a Napnak és a Holdnak közös atyja volt,* s a két égitest hajdani hivatalos kultusza mutatja, hogy hasonmásoknak tartották őket. A páratlan években ugyanis mindig a Nap, a páros években viszont mindig a Hold ünnepeit ülték meg.

A Nap és a Hold közti szoros, bár felemás kapcsolatra az Újvilágból is számos példát idézhetnénk. A kecsuák *a napisten „szentháromságát"* (*Apu-**Inti***, „Nap Úr"; *Csuri*-Inti, „Nap Fiú", *Uake-**Inti***, „Nap Fivér") *és Mama Kvilja holdistennőt testvéreknek és házaspárnak tekintették.*

Az aztékoknál a Napról és a Holdról két elképzelés élt egymás mellett. Az egyik szerint *fivérek és vetélytársak* (**Tonatiu** és Mectli), a másik szerint *fivér és nővér* (**Vicilopocstli** és Kojolsauki), *akik szintén harcban állnak egymással.*

A vérfertőzést elkövető Nap–Hold testvérpárról Grönland és Alaszka eszkimói éppúgy mesélnek, mint az Andok indiánjai. A kolumbiai deszanák mennek a legmesszebb. Teremtéstörténetükben *a Nap meg a Hold öröktől fogva léteznek, mint fivér és nővér, férj és feleség.* Mi több, a Holdat a Nap negatívjának, egyben éjjeli megnyilvánulásának tartják, magyarán szólva, **éjszakai Nap**nak.

Különös, de épp a törzsi mitológiákban találkozunk a Nap és a Hold teljes összeolvadásával (l. fentebb is). Az afrikai dahomey mitológia kétnemű főistene, **Mavu-Lisa** a Nap–Hold ikrek összeolvadásából keletkezett. Kelet-Indonézia mítoszaiban **Leravulan** főisten neve „Napholdat" jelent. A pápua **Ugatame** is a Nap és a Hold egyesüléséből jött létre.

A két legfőbb látható égi hatalom egyesülésének vallásfejlődési oka és következménye van, alapja azonban egyszerű megfigyelés. A Nap és a telihold nagyon hasonlít egymásra. Szemre azonos a méretük, mindkettő világít, **arc**uk himlőhelyes. Amikor az egyik lenyugszik, akkor kel föl a másik. Mintha a lenyugvó Nap a stafétabotot adná át a kelő teliholdnak. Tényleg olyanok, mint Nap és ellen-Nap, két ikertestvér. Összetartoznak, mert jó naptár csak mozgásuk *egy*eztetésén alapulhat, de ellenfelek is, hiszen kölcsönösen kioltogatják egymás fényét. Éppen ez magyarázza teljes azonosulásukat. **Napfogyatkozás** ugyanis újhold idején következik be, amikor a két égitest *együtt* áll; teljes **napfogyatkozás**kor a Hold tányérja kitakarja a nap**korong**ot, vagyis egy időre eggyé válik vele. A Napba néző a Nap helyén **„fekete Napot"** lát ilyenkor. (Nyelvünkben is a *pár* jelenti a teljességet: l. *feleség* szavunkat, vagy azt, hogy akinek egy **szeme**, **kar**ja, **keze**, **láb**a van, azt mi *félszem*űnek, *félkar*únak, *félkez*űnek, *félláb*únak mondjuk. Továbbá: sötétben az fél, aki *egy*edül van.)

Persze, ha együtt állnak, eggyé válnak is, a Hold nem mindig takar ki a Napból. Ilyenkor – újhold lévén – a Hold nem világít, nem is látszik, tehát nincs, e tekintetben tehát fokozottan alárendelt helyzetben van a Naphoz képest. Kettejük tömege viszont összegződik; ezt a helyzetet fejezheti ki az a kép, hogy a Hold viszi a Napot – a hátán. Szembenálláskor, vagyis amikor holdtölte van, a Hold fényereje a legnagyobb. Ilyenkor *a fény uralma nappal és éjszaka folytonos* – feltéve, hogy nincs holdfogyatkozás, ami holdtölte idején várható. Tömegük viszont – látszatra legalábbis – ellensúlyozza egymást. Rendes körülmények között az újhold is, a holdtölte is kedvező időpont a két „isten" együttműködése szempontjából.

Ha együttálláskor a Hold kiharap valamennyit a Napból, pláne ha kitakarja az egész **tűzgolyót** (vagy szembeállás idején holdfogyatkozás következik be), új helyzet keletkezik, amire mitologikus észjárású elődünk kétféleképpen reagálhatott. Tekinthette a fogyatkozást baljós jelnek, veszedelemnek; **Romulus** és Remus tragikus története ebben a szellemben fogant például. Remusnak, a Holdnak azért kellett meghalnia, mert a tilalom ellenére átugrotta **Romulus** árkát, azaz: a Nap körét. (Fogyatkozás akkor következik be, ha újhold vagy telihold idején a két égitest épp pályáik kereszteződésében tartózkodik.) Ám a fogyatkozás okozta félelmét enyhíthette az a gondolat, hogy a két égitest végtére is egyesült. Ez az egyáltalán nem ritka ese-

mény szülhette azt a képzetet, hogy az ikerpár mint férj–*feleség* lesz *eggyé*.

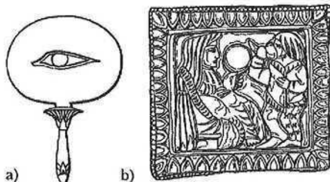
Nap és **tükör**

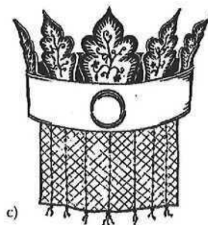
A **tükör** az egyik legfontosabb napjelkép. Fényesre csiszolt, kerek fém**tükörre** gondoljunk, leginkább arany**tükörre**, melynek többnyire sima, néha azonban homorú lapja vakítva verte vissza, s gyűjtötte olykor össze a **napsugarakat**; hátlapját pedig napszimbólumok, mitológiai jelenetek díszítették.

Ilyen **tükrök** mindenhonnét előkerültek az Óvilágból. A szibériai **sámán**ok viseletének az égi fényforrásokat szimbolizáló **tükrök** ma is elengedhetetlen kellékei. A legkorábbi kínai **tükrök**, amelyeken a napszimbolika jelei fölismerhetők, bronzból készültek, és Kr. e. 8. sz-i sírokból kerültek elő. Ennél korábbi, Kr. e. 10–9. századi egyiptomi, égei, etruszk **tükrök** hasonlóan egyértelmű napszimbolizmusról árulkodnak. Az egyiptomiak a **tükrök** nyelét egyebek között Háthor istennő alakjára formálták. A Nap anyja úgy tartja fején a kerek tükröt, mint hivatalos képmásain a nap**korong**ot.

A **tükör** mint a szépítkezés eszköze, inkább napistennői kellék. **Tükör** látható például a haszanlui napistennő kezében *(94. rajz)*. **Amateraszu** 8 szögletű (karéjú) bronz**tükre**, amivel a mítosz szerint a többi isten előcsalogatta az istennőt a tél barlangjából, a japán sintoizmus legszentebb kultusztárgya *(141., 142. rajzok)*.

Amateraszu mítosza a tanú, hogy a **tükör**ben a régiek amolyan **pótnap**ot láttak, amilyent Ilmarinen is kovácsolt ezüstből és aranyból az *„acélhegynek rejtekében, vassziklának belsejében"* sínylődő, elrabolt Nap és Hold helyett. A perzsák ***Nouruz***kor kerek **tükröt** állítanak a terített asztal főhelyére, hogy az ünnepi **gyertyák** fényét megduplázza. A kéthetes ciklus során az erősödő napfény szimbólumaként minden este eggyel több gyertyát gyújtanak (vö. zsidó *Hánukká*).

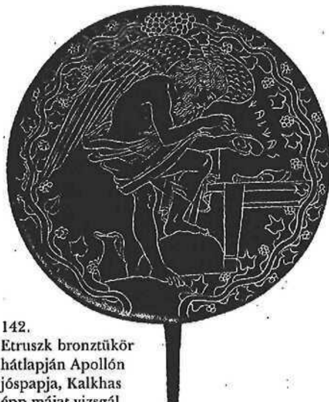

141.
a) Egyiptomi tükör közepén szemmel. Enyhén lapult formája megegyezik a napábrázolásokéval
b) Szkíta aranylemez „tükör-istennővel" és „élet vizét" ivó harcossal
c) Mandzsu sámánkorona, a homlokpántján elöl kerek tükörrel

Az ausztrál őslakók is úgy tudják, hogy az „álomidőkben" *a Nap – egy szép asszony! – barlangban aludt, úgy kellett onnét kicsalogatni.* Barlangban született sok **napgyermek**, vagy ott rejtőzködik téli, csecsemőkori kiszolgáltatottságában. **Amateraszu** mítoszában a Nap, a **tükör** és a barlang együtt szerepel. Az utóbbi kettő mitológiai kapcsolata a **tükör** fény-

visszaverő, fénytovábbító képességének a tájolásban és mérésben, illetőleg a föld alatti napszentélyek és barlangtemplomok megvilágításában játszott szerepével függhet össze. „Nap**tükrök**et" a fény továbbítására már az őskorban is használhattak, sötét barlangok mélyén készült sziklaképek festésénél, ahol a jelek szerint legfeljebb állati zsiradékkal táplált mécsesekkel világíthattak, mivel a falakon koromnak semmi nyoma nincs. Persze ne csiszolt kő**tükrök**re gondoljunk, hanem vízzel teli kéreg- vagy agyagedényekre, még inkább elárasztott vagy természettől vizes padlatra, vagyis víz**tükör**re, mely a mécsesek fényét megsokszorozta vagy/és a nyíláson beszüremkedő fényt a barlang mélyére továbbította. Ez persze puszta feltevés.

142.
Etruszk bronztükör hátlapján Apollón jóspapja, Kalkhas épp májat vizsgál

Richard A. Proctor angol csillagász (†1888) elképzelése szerint a gizehi nagy piramis belső járatainak készítésénél ilyen tükröt kellett használniuk az építőknek. Szellemes hipotézise szerint a piramist csak úgy tájolhatták a Sarkcsillagra (ez az építkezés idején az alfa Draconis volt), hogy egy vízzel teli edénybe vagy egy **tükör**be fogták be a képét. (A Sarkcsillag az a fénypont, ami nem mozdul el, tehát a képe sem megy el a **tükör**ből.) A piramis sírkamrájából egy szellőző kürtő pontosan a Sarkcsillagra néz, abból a célból, hogy a halott fáraó – tulajdonképp a „hegy" mélyén lenyugodott **Nap lelke** – a kor elképzelésének megfelelően a sark körüli csillagok közé eltaláljon. A Sarkcsillagra néz a piramis alatti föld mélyén lévő első sírkamrába vezető lejárat is; továbbá, a lejáratból a fáraó végső nyughelyére vezető úgynevezett Nagy Galéria lejtése ugyanolyan szöget zár be a talajszinttel, mint a lejárat, amit az építők úgy érhettek el a legegyszerűbben, ha valamilyen tükröt használtak, s gondosan ügyeltek arra, hogy sem a föld alatti akna fúrása közben, sem a Nagy Galéria építésekor ne veszítsék szem elől a megfelelő helyre tett **tükör**ben tükröződő Sarkcsillag képét. Aknafúrás közben a munkásoknak magukkal kellett vinniük a tükröt, a Galéria építésekor pedig a feljárat aljára kellett tenniük ahhoz, hogy munka közben ellenőrizni tudják, jó irányba haladnak-e.

Proctor feltevését két távoli példával támaszthatjuk alá. A *Rejtekbe látó királykisasszony* című mese hősnőjének *van egy bűvös* ***tükre****, amelyben éjfélkor meglátja a hőst,* a naphéroszt, *aki előle a tenger mélyére, egy cethal alá rejtőzik.* A szóban forgó tenger cethalastul az égen található: az **állatövi** Halak tengere ez, amiben a Cet csillagkép úszkál, ez az a rejtekhely, ahonnét az ókorban a Nap

tavasszal bújt elő. Csillagcetről lévén szó, persze hogy éjjel néz a királylány a **tükré**be.

A másik példa az Újvilágból való. Az első azték napisten, **Teszkatlipoka** neve azt jelenti „Füstölgő **Tükör**". A név az obszidiánra, a **tükör**nek is használható természetes fekete üvegre és az éjszakai égre utal (obszidiánból pattintották az áldozati kőkést is, amit szintén ő személyesített meg). Az isten bőrszíne fekete volt, hiszen az éj urának tekintették, birodalmának a központja, az „ég köldöke" a circumpoláris csillagok északi övezetében található, az ég legsötétebb részén, ott, ahol nem jár a Nap, örök sötétség uralkodik. Az égnek ez a része valóban felfogható a délen ragyogó nap sötét **tükör**képének. Az isten csillagos alakját mintha a Sarkcsillaggal (a Szaturnusz csillaglelkével) és a Nagy **Göncöl**lel azonosították volna. Egy mítosz szerint *a föld-alligátor leharapta Teszkatlipoka bal lábfejét,* az isten többek között épp lábcsonkjáról ismerhető fel. A metafora talán azt jelenti, hogy a **Göncölszekér** csillagai közül a rúdvégen szikrázó Benetnash az egyetlen, mely Mexikó földrajzi szélességén a látóhatár mögé bukik. **Teszkatlipoka** kezében látható névadója, a fekete **tükör** (az „**éjjeli Nap**"), amiről **7** csillaggal ékes öv vagy nyaklánc függ. A **tükör** és a csillagos öv ugyanolyan kapcsolatban van egymással, mint a Sarkcsillag és a **7** csillagból álló Nagy **Göncöl**; a világ minden részén elterjedt képzet szerint a **Göncölszekér** csillagai pórázra kötve keringenek az égi pólus körül. És **Teszkatlipoka** a Sarkcsillagot is képviseli, a **tükre** is azt „keresi". Ezt bizonyítja, hogy a sötétség és a világosság között folyó **labdajáték**ról szóló mítosz csumas változatában **Teszkatlipoka** helyett a Sarkcsillag az egyik csapatkapitány.

A megfeleléseknek korántsincs vége. Ha azt állítom, hogy a csillag(kép)isteneknek planetáris hatalmak „árnyalakjai", úgy Teszkatlipokának a Sarkcsillag és a **Göncölszekér** „jogán" legalább két planétája van (mint **Héraklész**nek, akiről tudomásunk szerint két csillagképet neveztek el: a Kígyóölőt és a Herculest, és akit a források a nap mellett a Marssal is azonosítottak). Legalább, mondom, mert a *121. rajz*on három **Teszkatlipoka** szerepel, a feketének, a vörösnek mondott és a megnyúzott, fehér vesztes.

A Sarkcsillag jogán a Szaturnus lehet az „**ős Nap**" **Teszkatlipoka** égi teste, amennyiben a Sarkcsillag az idő kerekének égi tengelycsapszege, Saturnus-**Khronosz** pedig maga az Idő, vagy ahogy mondták, az idő kerekét forgató isten. A **Göncölszekér** jogán pedig a „**fekete Nap**", vagyis a Hold az isten planétája, **7** csillagos **tükre**. A Holdat több minden összeköti a **Göncölszekér**rel. A leglényegesebb: a Holdat az élő Nap, a **Göncölszeker**et a halott napisten járművének tekintették. A Szaturnusz is sok szálon kapcsolódik a Holdhoz. Például: a Szaturnusznak annyi év a keringési ideje, ahány nap a Holdé; s a holdsarló volt Saturnusnak mint gabona-, halál- és időistenségnek a szerszáma, fegyvere.

De miért füstölög a **tükör**? Az elnevezés mindenekelőtt az obszidián füstösségére utal, a jelentésnek ezen a szintjén maradva, általában a kezdetleges **tükrök**nek a régi képes beszédben sűrűn emlegetett homályosságára. A mítosz szintjén azonban, mivel az isteni **tükör**-

ben az **éjszakai Nap** ölt testet, a homály a fény éjszakai, téli távollétét jelenti. A téli Napot megszemélyesítő hérosz sokszor ezért vak, és ezért világít homályosan az Ilmarinen kovácsolta ezüst (aranynál fénytelenebb) **pótnap**. Az örök homály a Halált uralja, a **tükör** homályossága ezt is kifejezi. Ám a mitologikus észjárás mindig gondol a dolgok kettős természetére; ezért a homály a **tükrön** életjel is lehet. Akkor, amikor a halottnak hitt ember szájához tartva kicsapódik rajta a lehelet párája. (És tudjuk, a Nap nem igazán hal meg.)

A **tükör** füstölgése azonban érthető egészen másképpen is. A perui inkák **Inti Rajmi** ünnepén az új **tüz**et úgy gyújtották meg, hogy a Nap **sugar**ait homorú arany**tükör** segítségével egy száraz gyapotcsomóra fókuszálták. Az inka pap **tükre**, mely lángra lobbantja a gyapotot, nem csupán napjelkép, hanem valóságos **pótnap**. Ennek fényében nem csoda, ha a **tükör**, amit ráadásul jóslásra is használtak, a mesékben a mindent látó Napot helyettesíti.

Jóslásra, azaz előrejelzésre, mégpedig a következőképpen. Homály uralkodik **napfogyatkozás**kor is. A fekete obszidián a fény nagy részét elnyeli ugyan, de azért átlátszó. Így a kormozott üveghez hasonlóan, kiválóan alkalmas a **napfogyatkozás** megfigyelésére, és aki teljes **napfogyatkozás**kor a **„teszkatlipokát”** a szeméhez emeli, bizony füstölgő, fekete **tükröt** lát: lángoló peremű **fekete Napot** – Holdat – a rendes Nap helyén is! A látvány nemcsak félelmetes és lenyűgöző, fontos és hasznos dolgokra, az időjárásban, sőt az éghajlatban beálló esetleges változásokra is következtethettek belőle.

Ami a **napfogyatkozás**t illeti, többször hangsúlyoztam, hogy a mitologikus észjárást a sötétségtől való félelem motiválta. Azt azonban elképzelhetetlennek tartom, hogy a **napfogyatkozás**ok megfigyelésének olyan műszerei, mint **Stonehenge** I. csupán azt a célt szolgálták volna, hogy előre tudják, mikor van félnivalójuk (jobb félni, mint megijedni alapon), mikor kell bemutatniuk áldozatot a katasztrófa elhárítására. Az embernek néhány évszázadnyi rendszeres megfigyelés után rá kellett jönnie arra, hogy igazából nincs mitől félnie. (Ha csak nem attól, hogy az időjárás, éghajlat alakulását illetően az égiek rossz hírrel szolgálnak.) Maga **Stonehenge** I. is – ha hihetünk Hoylenak – az óra elvén működött, vagyis a kezelőszemélyzetnek tudnia kellett, hogy túlélik az eseményt, az „időnek van folytatása”.

Meg vagyok győződve arról, hogy a **napfogyatkozás**ok megfigyelésének a célja jóslás (előrejelzés) volt. Ahhoz, azonban hogy megértsük, mit láttak, és mit olvashattak ki eleink belőlük, előbb meg kell ismerkednünk közelebbről a **napfolt**tevékenységgel.

Mi a **napfolt**? **Napfolt**oknak azokat a sötét „ragyákat” nevezzük, melyek meghatározott rend szerint bukkannak föl a csillag felszínén. Általában párosával alakulnak ki, és amikor nagy méretű foltokká érnek, a kettős körül csoport alakul ki. A foltpárok mágnesesek, ellentétes polaritással, mintha egy Nap testéből kifelé mutató mágnespatkó sarkai lennének.

Hogyan keletkeznek a **napfolt**ok? A legelfogadottabb elmélet szerint (Horace W. Babcock, 1961) **napfolt**ciklus kezdetén a csillag általános mágneses teré-

nek erővonalai a felszínhez közel húzódnak, és szabályos két pólusú teret alkotnak. Igenám, csakhogy a Nap forog a tengelye körül (erre épp a **napfolt**ok elmozdulásából jöttek rá), és mivel nem szilárd test, különböző részei más-más sebességgel mozognak. A legnagyobb átmérő mentén, az egyenlítőn gyorsabban (25 nap alatt), a pólusokon lassabban (35 nap alatt) fordul egyszer körbe a Nap, átlagosan tehát egy hónap alatt. Ez azonban épp a **napfolttevékenység**től függően változik, a Nap forgása ennek függvényében lelassul és felgyorsulhat. A forgás egyenetlensége miatt a mágneses erőtér eltorzul, a mágneses erővonalak lassacskán föltekerednek a csillag felszínére, a kezdeti egyszerű erővonal-eloszlás összegabalyodik, miközben az erővonalak képezte csőben a hőmérséklet süllyedni kezd, és csökken az anyag sűrűsége. Egy kritikus ponton a cső két vége kilyukasztja a Nap „bőrét", és az első foltpárok megjelennek az **arcán**. Az elmélet szerint a ciklus vége felé az erőtérgombolyag kibogozódik, és ismét kétpólusú lesz. A „feltekeredés" spirál-jellege az erővonalak irányítottságát a Nap két félgömbjén ellentétessé teszi. Ezért az északi és a déli félgömbön a „vezető" foltok, azok, amelyek a forgásirány szerint elől keringenek, ellentétes polaritásúak. Ebből az is következik, hogy az új **napfolt**ciklus során az erőtér irányultsága az előzővel ellentétes lesz.

Ciklusról beszéltünk. Nos, igen, a foltok száma századokra, évezredekre visszamenően majdnem szabályosan ismétlődő ingadozásokat mutat. Hol tucatnyi foltcsoport, vagy ennek többszöröse ütközik ki a Nap felszínén, hol évekig olyan sima a bőre, mint a babapopsié. Ha „kiveri a ragya", **napfolt**maximumról, ha letűnnek a hegek, **napfolt**minimumról beszélünk. A **napfolt**szám 11,1–11,3 év alatt éri el a maximumot. Két ciklus időtartama, ami alatt az eredeti mágneses irányultság helyreáll, ennek kétszerese: 22,2–22,6 esztendő. A kereken 11 (22) éves ciklus különös figyelmet érdemel, – és nemcsak számmisztikai okokból, bár úgy is! – mivel a Napban, Nap felszínén lezajló többi jelenség (kitörés, alakváltozás, forgási sebesség megváltozása) ugyanilyen ritmusban ismétlődik. Ezért ma már nem **napfolt-**, hanem **naptevékenységi** ciklusról beszélünk.

Mivel a **Nap foltja**i szabad szemmel is láthatók, e jelenséget már az ókorban rendszeresen megfigyelték. Erről, mint fentebb láttuk, nemcsak csillagászati följegyzések tanúskodnak; a jelenség mindenütt a Nap mitológiájának szerves része lett. 1610-ben az akkor fölfedezett távcsővel már a jelenség tudományos nyomon követése is megkezdődhetett, megbizonyosodhattak arról, amit addig csak a mítoszok sejtettek, hogy a Nap is forog a tengelye körül. Azt pedig, hogy a **napfolt**szám *normális* **naptevékenység** esetén kereken 11 éves ciklus szerint ingadozik, 1843-ban fedezte föl (újra?) egy német amatőr csillagász több évtizedes megfigyelés alapján. (Lehet persze, hogy a 22-es szám hiedelmi jelentősége, a 11 **sugarú** napábrázolások nagy száma és a **napfolt**tevékenység „számai" között csupán véletlen az egybeesés.)

Egy sokat vitatott elmélet szerint külső okok is befolyásolják a **naptevékenység**et. A múlt században két csillagász, a svájci Wolf és az angol Carrington hív-

ta föl a figyelmet arra, hogy a normális **napfolt**ciklus és a Jupiter keringési ideje (11,87 év) közelítőleg egyezik, s feltételezték, hogy a Jupiter gravitációs ereje, az általa keltett árapály-jelenség idézi elő a **napfolt**okat. Mivel az egyezés nem pontos, az idő során olyan naggyá válik az eltérés, hogy *„legfeljebb arról lehet szó, hogy a Jupiter hatása – talán – kissé módosítja a **napfolt**ciklust. De még ez sem bizonyos."* (HÉDERVÁRY 1980: 202.) HÉDERVÁRI PÉTER ezt a felvetést sokad magával már csak azért is elveti, mert mint írja, *„a bolygók árkeltő ereje elenyészően kicsiny a Nap gravitációjához képest"*, továbbá az elmélet hibájául rója föl, amiért *„magától értetődően feltételezi, hogy a 11,1 év körüli **napfolt**ciklus már időtlen idők óta így folyik"*, ugyanakkor nem tud magyarázatot adni a **napfolt**ciklusok időszakos rendellenességére (l. alább).

A bolygóhatások mértéke azért nem olyan elenyésző. Ha a Föld Napra gyakorolt vonzerejét 1-nek vesszük, akkor a többi bolygóra a következő értékek adódnak. A kicsiny, de napközelben keringő Merkúré majdnem annyi, mint a Földé (0,91); a Földnél nagyobb és a Naphoz közelebb keringő Vénuszé több, mint a kétszerese (2,15), a távoli, de óriás Jupiteré annál is több (2,26), míg a többi bolygóé távolságuk miatt együttesen is elhanyagolható. Egy 1969-es fölfedezés nyomán érthetjük meg, e számértékek mit is fejeznek ki. Fölismerték ugyanis, hogy a napi relatív **napfolt**számok menetében kimutatható egy kicsiny, de állandó jellegű periódus, amely a Merkúr sziderikus (állócsillagokhoz viszonyított) keringésével hozható kapcsolatba! Ennek alapján attól sem zárkózhatunk el, hogy a Vénusz, a Föld és a Jupiter tömege is hat a Napra.

*„Felvetődött továbbá az a lehetőség, hogy nem annyira az egyes bolygók hatása érződik a **naptevékenység** alakulásában, hanem az együttállásoké, főként azoké, amikor a napról nézve nem is két bolygó látszik közelítőleg ugyanabban az irányban, hanem három vagy több."* (I.m.: 203.) Tudományos értelemben az árapályt keltő erők összegződéséről van szó, de az együttállás fogalmát hasonló értelemben használja az asztrológia is; mint rendszerint pozitív hatást az erők összegezéseként fogja fel. (A csillagjóslás szerint a planéták hatását három tényező befolyásolja. Az egyik: hol, pályájuknak melyik szakaszán tartózkodnak. A másik: egymáshoz képest hogy helyezkednek el. A harmadik: látszat szerint merre, előre vagy hátra mozognak. Mindhárom tényező lényegében azt határozza meg, hogy a planéták ereje milyen mértékben összegződik, vagy éppen egyenlíti ki egymást.)

GRANDPIERRE ATTILA csillagász egy cikkében közzétesz egy grafikont, mely a bolygók együttes „vonzerejének" változását és a **napfolt**szám alakulását hasonlítja össze az utolsó 200 év során. Feltűnő, hogy a két görbe csaknem azonos. *„Azt, hogy a bolygóhelyzetek változását kísérő árapály-ingadozás a Napon hogyan vezet a **naptevékenység** kiváltására, mindmáig nem sikerült tisztázni, sőt, még az is kérdéses, hogy ez a görbe folytatódik-e, hiszen az utóbbi időben mintha kezdene a bolygóállások jelezte maximum lemaradni a **napfolt**görbe mögött. Lehet, hogy a jelenség magával a Napon keltett dagállyal-apállyal függ össze.* TRELLIS *például megmutatta, hogy a **napfolt**ok területe (nagyobb), és az aznap megjelenő új csoportok száma magasabb, ha az adott helyen a bolygók*

*keltette dagályhullám magasabb. Mások bebizonyították, hogy a Merkúr és a Vénusz napközelsége idején mérhető **napfolt**többlet mutatkozik. Ismét mások más adatokra támaszkodva ezt kétségbe vonták.*

Tény, hogy a bolygók a Nap körül keringve változtatják a Naprendszer tömegközéppontjának a helyét. Bár a bolygók össztömege a Napénak csak mintegy ezreléke, nagy távolságuk miatt képesek a Naprendszer középpontját időnként a Nap felszínén kívülre helyezni. Mivel a Naprendszer minden égiteste a tömegközéppont körül kering, ezért a Nap a bolygók helyzetétől függően más és más pont körül kering, s ez az áramlási rendszer változását eredményezheti. A kérdés az, hogyan teszi ezt." (Grandpierre 1992: 16.)

A **naptevékenység** földi hatásairól külön fejezetet lehetne írni, lett légyen szó annak meteorológiai, klimatikus, a földmágnesességet érintő, orvosi s általában biológiai következményeiről. A **napfol**tokkal együtt jelentkező kitörések (**flérek**) következtében megnövekvő röntgen- és ibolyántúli sugárzás a magaslégkörben kelt zavarokat; a **flér**ekből származó részecskék mágneses viharokat keltenek a Földön; megváltozik az időjárás, a csapadék mennyisége elsősorban, s ennek következtében a növényzet növekedése (a fák évgyűrűiből kiolvasható a ciklusok időtartama), ami kihat az érintett állatfajok szaporulatára; s hogy az emberre leselkedő ártalmakról is szóljunk, a fokozott **naptevékenység** közvetve a balesetek, az ideg-, a szív- és érrendszeri betegségek számának megugrását okozhatja.

Belátható, hogy a **naptevékenység** előrejelzése – mitopoétikusan fogalmazva: a napisten hangulatának kifürkészése – mérhetetlenül hasznos lehetett (volna) a korai, időjárási és éghajlati változásoknak kiszolgáltatott földművelő társadalmaknak. Fürkészték is, a maguk olyan eszközeivel, amilyen az asztrológia (mely eredetileg nem az egyéni sors kilátásait, hanem az egész társadalom, a belátható világ jövőjét kutatta). Mindemellett az asztrológusok a planéták hatásait illetően ugyanúgy gondolkodnak, mint azok a csillagászok és napfizikusok, akik a bolygók Napra gyakorolt hatását és annak földi következményeit kutatják. Ha egyszer s mindenkorra bebizonyosodik, hogy különböző bolygóállások esetén másképp viselkedik a Nap, talán nem lesz akadálya többé annak sem, hogy végre tudósok vizsgálják fölül az asztrológia tapasztalatait.

Mindaz, amiről eddig szó volt, a normális **naptevékenység**re vonatkozik. 1893-ban Walter Maunder, angol csillagász régi feljegyzések alapján kiderítette, hogy 1715 előtt 70 éven át „pihent" a Nap; rendhagyó naptél, **napfolt**minimum volt, és mindazok a jelenségek, amelyek a Napon és a Földön a **napfolt**tevékenység következményei, úgyszólván szüneteltek a jelzett időszakban.

John A. Eddy, amerikai csillagász és csapata a közelmúltban kimutatta, hogy több hasonló, rendellenesen hosszú, úgynevezett szekuláris **napfolt**minimum volt a történelem során. Ezek azonosításához többek közt a ***napfogyatkozás**kor megfigyelt **napkoroná**k alakjáról szóló régi följegyzések* szolgáltak alapul. *A **napkorona** formája ugyanis összefügg a **naptevékenység**gel.*

Ilyen volt a „kis jégkorszak"-nak nevezett hűvös Spörer-minimum időszaka az újkor hajnalán (1400 és 1510 között). A „nagy század" rideg időjárásáról a tár-

gyi emlékek is tanúskodnak. Az egykorú házakon megszaporodnak a kémények, a divat megváltozik; a korábban általános lenge öltözetet prémmel szegélyezett, magasan záródó, többrétegű ruházat váltja fel.

„Ha a Spörer-minimumtól visszamegyünk az időben, megállapíthatjuk, hogy az összes kimutatható szekuláris minimum a jégárak előretörésével járt együtt, vagyis hideg időjárással. A Spörer- és a Maunder-minimumokat – ezt viszont történelmi följegyzésekből tudjuk – szintén erős lehűlés kísérte. Ezzel szemben a szekurális maximumok időszakában a magashegyi gleccserek mindenütt visszahúzódtak, ami az általános felmelegedés jele. EDDY *úgy véli, s bizonyára igaza van, hogy a 11,1 éves 'normális'* ***napfoltciklusnak*** *csak viszonylag gyenge kihatása van a földi időjárásra (...), a nagyobb időket átívelő szekuláris periódusoknak azonban már feltétlenül komoly szerep jut."* (HÉDERVÁRI 1980: 198.)

Az elmúlt 5 ezer évben a szekuláris maximumok és minimumok sora így alakult: három nagy maximum követte egymást a korai ókorban. Az első Kr. e. 2700–2600, a második 2400–2100, a harmadik 1900–1800 közé esett, az ókori civilizációk felvirágzásának idejére. Ezután három minimum következett: az „egyiptomi" (1400–1300), a „homéroszi" (900–650) és a „görög" (500–300 között), ezt a „római" maximum követte, amelynek időtartama csupán 100 év volt a C-14-es szénizotóp mennyiségére vonatkozó mérések szerint, viszont 700 a gleccsermozgások szerint (a mondott 100 év a jelzett 700 éves periódus – Kr. e. 300 – Kr. u. 400 – közötti időszak közepére esik). Majd jött egy kora középkori naptél, a C 14-es adatok alapján a 7. században, 400 és 700 között a gleccsermozgások szerint. Rendhagyó napnyár volt a 12–13. században, és végül jött a már említett két, zord időjárással járó periódus. Bár a feltevés, hogy a lehűlés szükségképpen zord történelmi változásokkal járna, csak rövid távon állja meg a helyét, hiszen a tartós hideg az embert fokozott teljesítményre kényszeríti, és noha az sem állítható egyértelműen, hogy az enyhe klíma kényelmessé teszi az embert, mivel fékező hatása csak hosszú távon mutatható ki, biztos, hogy a szekuláris **naptevékenység** befolyásolta az emberi nem sorsát. A maximumok fellendüléssel, a minimumok hanyatlással, de legalábbis szembeszökő változásokkal jártak. A három nagy, majdnem összeérő ókori maximum magáért beszél. Ettől eltekintve ma sem világos, hogyan jöttek létre a „semmiből" az első civilizációk. A római „nyár" időszaka is kész csoda civilizatórikus szempontból. Nem véletlen fordult a reneszánsz megújhodást keresve az antik Róma felé. De azért a középkori maximum is termett egy csodát, az ókor óta egyetlen újat, ekkor szökött virágba a gótika.

Azért időztem ily hosszadalmasan e témánál, hogy világos legyen: az ember számára, aki egész korai történelme során a sorsát befolyásoló jelek után keresett, kutatott az égen, egyáltalán nem volt mindegy, hogy alkalmi lehűléssel illetve fölmelegedéssel kell számolnia adott esetben, vagy jégkorszaknak, esetleg „hosszú forró nyár"-nak néz elébe. Bizonyára mindent megtett azért, hogy előre lássa, mi következik be. Fentebb írtam: a **napfogyatkozás**ok alkalmával megfigyelt **napkorona** alakjából volt módja következtetni az időjárás várható

menetére. És minden okunk megvan arra, hogy feltegyük, e lehetőséget már az ókorban fölismerte.

Ha van jelenség, mely látnokot, tudóst egyaránt megigézett, a Nap **koronája** az. (Íme egy fizikai jelenség tudósoktól kapott szimbolikus elnevezése!) A **napkorona** a Nap „légkörének" külső képződménye, lényegében ez az az övezet, amelyet a gyerekek is **sugar**akkal ábrázolnak. Két része van, a külső és a belső **korona**. A külső **korona** sok száz millió kilométerre sugárzik szerteszét, s olvad bele elmosódva a külső kozmikus sötétségbe. Messze túlterjed a Föld pályáján, magyarán, a mi bolygónk is a **korona** külső sugárövezetében kering. A belső **korona** más; méretében úgy viszonylik a Nap gömbjéhez, mint **Sámson ar**cához lobogó sörénye, vagy mint egy **korona** ágai viselője fejéhez. A belső **korona** nem látható a Földről, belevész a vakító napfénybe, kivéve a teljes **napfogyatkozás** rövid perceit. Ha tehát valaki meg akarja figyelni, tudnia kell előre, mikor fog az bekövetkezni. És érdemes tudnia, mert van rajta mit figyelni!

A **napkorona** alakja ugyanis a **naptevékenység**től függően periodikusan változik. Napnyáron, azaz **napfolt**maximum idején a belső **korona** ágai körbeveszik a Napot. Naptélen, **napfolt**minimum idején viszont alul és fölül, a pólusokon a **sugar**ak megrövidülnek, sőt, el is tűnhetnek. Ilyenkor csak két oldalt látunk *szárnyas*an kinyúló **koronasugarak**at, esetleg alul farka, fölül bóbitája van a **korong**nak *(I., II. kép)*. Ismét más látványt nyújt a **korona** hosszan tartó, szekuláris naptél idején. A Maunder-minimum időszakában készült följegyzések szerint a megfigyelők csak az úgynevezett „hamis **koroná**"-t, az **állatövi** fény halványvörös gyűrűjét látták (e fényjelenség az **ekliptika** síkjában különösen sűrűn lebegő porszemcséket megvilágító napfényről kapta a nevét). Hogy a szekuláris **napfolt**maximumoknak is jellegzetes **napkorona** alak lenne a kísérőjelensége, arról a régi följegyzések nem tudósítanak.

Mi következik mindebből? Először is tudjuk, hogy a **napkorona** háromféle alakja szélsőségesen eltérő időjárási (éghajlati) viszonyokat jelez. Másodszor, tudjuk, hogy az embernek mennyire fontos volt, hogy a jövőbe lásson e téren, s hogy a **napfogyatkozás**okat és más égi jelenségeket jelekért: lényegében meteorológiai prognózis céljából már az ősidőkben nyomon követte, s az írásbeliség kezdeteitől az égi jelekről rendszeres följegyzéseket vezetett. Harmadszor, tudjuk, hogy a **napkorona** kétféle alakja, a **sugar**as és a **szárny**as forma *minden olyan ókori műveltségben,* ahol teljes **napfogyatkozás** gyakran észlelhető volt, *rendszeresen és egyidejűleg tér vissza az ábrázolásokon* (és velük együtt a **korona** nélküli, sima **korong**forma: *12., 21., 22., 24., 25., 62., 63., 156. rajzok*).

Mindebből arra következtetek, hogy a formákat tudatos megkülönböztetésül használhatták, az egymásnak megfelelő kompozíciójú **sugar**as és **szárny**as formákat bizonyosan, s mindkét forma ihletője a teljes **napfogyatkozás**ok idején végzett megfigyelés lehetett. Ebben az összefüggésben a **sugar**ak nem egyszerűen a Nap konvencionális díszei, hanem a napnyár jelei voltak, és a **szárnyak** sem csak a röpülő Nap képzeletbeli mozgásszerveit jelezték, hanem nagyon is valóságos „más állapotát", a naptelet.

A ZODIÁKUS HŐSE

Ha van naphéroszi sors, mely igazán példa értékű, az **Héraklészé**. Mindaz, ami a naphéroszt jellemzi, benne megtalálható, s ami egy napherosztól elvárható, azt rendre megcselekszi. Ő a görög mitológia legtöbbet emlegetett, legtöbbet foglalkoztatott hőse.

Alakját több hasonnevű héroszból gyúrták össze. DIODORUS SICULUS három **Héraklészről** tud; egy egyiptomiról, a krétai Daktülosz **Héraklészről** és a mi hősünkről, akit megkülönböztetésül tirünszi **Héraklésznek** neveztek. CICERO hatot, VARRO negyvennégyet, GRAVES huszonhármat különböztet meg előneveik: Buphagosz, Daktülosz, Dór, Egyiptomi stb. alapján. Rajta kívül több olyan hőst ismerünk, aki tettei, sorsa alapján hérakiészi alaknak minősül. Ilyen volt **Thészeusz**, akit éppen ezért neveztek „athéni **Héraklész**"-nek. Hősünknek nemcsak görög megfelelői akadtak. Hozzá hasonló héroszokat az egész ismert ókori világban tiszteltek. HÉRODOTOSZ ezen az alapon azonosítja az egyiptomi Honszu istennel, miközben egyiptomi forrásra hivatkozva föníciai eredetű istennek hiszi. A kelták *„Nap-arcú"* **Ogma** görög megfelelőjét látták benne; s kelet felé a föníciai (tűroszi) **Melkarton**, a zsidó **Sámsonon** keresztül a sumer **Gilgamesig** s azon túl nyomozhatunk hasonmásai után.

Héraklész, mint a napheroszok általában, párhuzamosan több héroszi szerepet tölt be; kisemmizett trónkövetelő királyfi (mint a mesében), népek ősapja (például a szkítáké), kultúrhérosz (számos természetátalakító tettet hajt végre), jósdai hérosz és isten, akit templomokkal és szentélyekkel, szertartásokkal és áldozatokkal tiszteltek meg. Naphérosztól idegen funkciókat is kapott. Egyiptomi megfelelője, Honszu például holdisten volt. I. Antiokhosz Epiphanész kommagenei király (trónra lépett Kr. e. 62-ben) sziklába vésett horoszkópján pedig a Mars bolygónak kölcsönözte a nevét (*Püroeiszhéraklé*, „Vörös **Héraklész**").

A hérakiészi mondakör áttekinthetőségét nehezíti, hogy történetei más napistenek és napheroszok mítoszaival, legtöbbször **Apollónéval** keverednek. Kettejük közös történeteit többféleképpen is értelmezhetjük. Például, mint planéta ikrek (Nap és Hold, Nap és Mars) együttes vállalkozásait. Vagy mint a vak csillagképóriásét, Orionét, aki ***Hélioszhoz*** *megy, hogy szeme világát visszanyerje.* Mint a Nap megszemélyesítője **Apollón** is találkozhat valamelyik **Héraklész**-csillagképpel, az *Ophiuchus*szal vagy a *Hercules*sel. De úgy is tekinthetünk rájuk, mint egymásra következő periódusok, például az emelkedő és hanyatló félév

egymással versengő napisteneire, hisz' **Héraklész** és **Apollón** rendszerint ellenfelek. Amikor *Apollón Püloszt, az égi „Kapu"-t védelmezi Héraklésszel szemben,* mint az Ikrek havának szülötte és a hónap olümposzi védnöke, azt akarja megakadályozni, hogy a hérosz az egyik félév tartományából a másikba jusson. (Az Ikrekben, a **nappálya** és a Tejút egyik kereszteződésében volt az égi kört – az évet! – ketté választó egyik égi **kapu**.) Kettejük hatalomcseréjére utal az a történet, mely szerint *Héraklész megpróbálta elrabolni Apollón delphoi jóshelyéről a szent háromlábat, hogy vele a maga nevében új jóshelyet alapítson.*

Sorsukban sok a párhuzamosság. Atyjuk **Zeusz** volt, már gyermekkorukban az életükért kellett harcolniuk, vad természetű, kegyetlen isten mindkettő. **Héraklész** éppoly híres **íj**ász volt, mint **Apollón**. Napistenhez illően halálos pontossággal találnak célba **nyil**ai, s azok éppúgy a sötétséget széthasító fény**sugar**akat szimbolizálják, mint a „homályoszlató" **Apollón**éi. Végezetül, **Héraklész**hez hasonlóan **Apollón**nak is egy földi (alvilági) uralkodó szolgálatába kellett állnia egy esztendőre, vagy egy „nagy évre" (egy 8 éves Nap–Hold–Vénusz ciklusra).

Az elbeszélések szerint *Héraklésznek égi atyja, de földi anyja volt.* A „földi" jelzőt akár idézőjelbe is tehetjük. Alkméné, az anya ugyanis holdistennő volt. A nevében rejtőző *mén* tő jelentése „Hold", „holdfény", „holdvilág" (vö. lat. *mensis* „hónap", ném. *der Mond* „Hold"). Úgy tartották, hogy *az éj, amikor Alkméné Zeusszal hált és Héraklész megfogant, olyan hosszú volt, hogy a Hold háromszor kelt fel.* Ezért nevezték volna **Héraklészt** a „háromszoros Hold gyermeké"-nek. A valóságban a „háromszoros Hold" a holdistennő-hármaság neve volt.

***Zeusz** volt az, aki megparancsolta a Holdnak, hogy nyújtsa el az éjszakát, és **Héliosznak**, hogy oltsa ki a Nap **tüzét**, vagyis fogja ki a **lovakat** a **kocsijából** és maradjon otthon, mert – úgymond – egy **Héraklészt** nem lehet kapkodva nemzeni.* **Héliosz** morogva engedelmeskedik, ami érthető, hiszen a tervezett hérosz neki is vetélytársa. (**Héliosz** nem maga világít; **tüzes** lovai és szekere „gyújtják fel az eget". Ez is példa az égitest és megszemélyesítője ketté válására.)

Az idő (a Nap és Hold) megállításának isteni csodájával más mitológiákban is találkozunk. *Amikor **Dagda**, a pogány írek „jóságos, jó istene"* – **Héraklész** egyik ír megfelelője – *együtt hál szerelmesével, 9 hónapon át az égbolt tetején tartja a Napot, hogy az asszony, aki másnak a felesége, még ugyanazon a napon szülje meg fiukat.* (Vö. még a Nap és a Hold megállításának bibliai csodájával. Józs 10,13; Hab 3,11.)

Végső soron Alkméné az égi királynénak, Hérának földi mása lehetett, hiszen fia egész „földi" életét Héra szolgálatának szentelte. Neve is azt jelenti: *„Héra dicsősége", „Akinek Héra dicsőséget adott".* (A hőst sok jelzővel tisztelték meg. Közülük jó néhány mutat napistenségére. Nevezték *„Fényes **Szemű**"*-nek, *„Győztes"*-nek, *„Gyógyító"*-nak és Kígyóölő"-nek, mint **Apollón**t, *„Mennyei"*-nek, *„Minden Rosszak Elhárítójá"*-nak, *„Szabadító"*-nak és *„**Almá**"*-nak, mint a keresztény Fiúistent. A fiúság a naphéroszi sors része. A szoláris hősök szerepkörük szerint atyai, anyai, a mesekutatásban használt műszóval: „elküldői", „adományozói" parancsok végrehajtói.

A hős Hérának köszönheti, hogy már csecsemőként halhatatlan lett. Az elbeszélés szerint ugyanis *Alkméné, a féltékeny Hérától féltve, nyomban születése után „kitette" a gyermeket, Héra pedig, aki „véletlenül" épp arra járt, Athéné rábeszélésére megszoptatta. Az istennő **teje Héraklészt** halhatatlanná tette. A történet szerint a Tejút, ami annyira fontos szerepet játszik a Napról szóló elbeszélésekben, ekkor keletkezett; a nagy erejű csecsemő oly mohón kapott Héra emlője után, hogy a **tej** az égre fröccsent.* (Nem árt, ha tudjuk: a „tehén**szemű**" Héra az egyiptomi Háthor tehénhez vagy Nuthoz hasonlóan maga volt az ég, szűkebb értelemben a Tejút nő alakú megszemélyesítője.) Egy másik forrás szerint a *Tejút akkor keletkezett, amikor Rheia anya erőszakkal elválasztotta a csecsemő **Zeuszt**.* Ez csak azt bizonyítja, hogy a „dolgok" az egymásra következő istennemzedékkel megismétlődnek.

A halandó földi anya beiktatására a szoláris mítoszok belső logikája miatt volt szükség. Egyrészt úgy látszik, mintha a Nap a földből, a földanyától születne; másrészt, mivel minden este eltűnik a látóhatár mögött, halhatatlanságában is halandónak hitték. Az anyaistennők felemás természetét, Alkméné jóságát, Héra gonoszságát **Héraklés**szel szemben szintén ez magyarázza; a Napot anyja szüli és szoptatja, de halálát is ő okozza, immár feleségeként. A naphérosznak ugyanis újra kell nemzenie vele önmagát, amibe bele is hal; az egyiptomi Nut esténként fölfalja a Napot, az így tér vissza az anyai méhbe, hogy reggel újraszülethessék. A Földre vonatkoztatva a képnek az az alapja, hogy a Nap nem ott nyugszik le, ahol kél; jelképes értelemben: nem ott fogamzik, ahol a világra jön majd, nem úgy tehát, ahogy egy közönséges halandó esetében elvárható lenne. Ezt a képzetet az égre vetítették, és többnyire a Tejúttal hozták összefüggésbe, mivel a Tejút két helyen metszi a Nap „életpályáját", és bizonyos korokban, így az elmúlt kétezer évben is, e metszéspontok az év átellenes naptári csomópontjaival egybeestek. Időszámításunk kezdete óta a Nap a **téli** és **nyári napforduló** idején tartózkodik a Tejúton. Ezért azonosult téli születésnapjának, a **téli napfordulón**ak az égi színtere: a felső tejúthasadék a napszülő anyaistennő ölével. (Az „öl" tavaszi megfelelője a Cetus csillagkép szája, amelyen a tavasszal születő Nap távozik. Ez a változat maradt fenn **Héraklész** és Hészióné történetében.)

Ha természeti tapasztalatra és égi jelenségekre vonatkoztatjuk, a kannibál anya (feleség), azaz az orális *(szűzi)* fogantatás képzete nem tudatlanságból, hanem a napjárás körkörössége folytán keletkezett. Ezek után miért is lenne meglepő, hogy **Héraklész** és **Krisztus** életének csodás elemei emlékeztetnek egymásra. **Krisztus** a Szentlélektől (tulajdonképpen az Atyától) fogantatik, **Héraklész**nek is az Égi atya a nemzőapja. **Krisztus** halandó anyja szüzen fogant, de földi férje is van. Alkméné is szűz, amikor nászéjszakáján **Zeusz** földi férje képében meglátogatja. Húsvéti pokolra szállásának jellemző középkori ábrázolása **Krisztus**t úgy jeleníti meg, amint belép a poklot megtestesítő óriás cet alakú szörny száján, **Héraklész** a Kétó szörny képében ugyanígy és ugyanakkor, a **tavaszi napéjegyenlőség**kor győzi le a Halált.

A naphéroszok nemcsak föld- és tejút-, hanem holdistennői minőségében is

feleségül veszik a Nagy Istenanyát (az asztrológiában a szűz Hold az anyaméh védnöke; Szűz Máriát, mintha csak pogány istennő volna, előszeretettel ábrázolták Holdon állva), aminek szintén naptári oka volt; tulajdonképpen a nap-holdjárás egyeztetésének a szándéka. A különböző elgondolásokat megtestesítő istennők a közös női (anya-, feleség-, szűzleány-) szerep révén váltak egylényegűvé (hasonlóan a Szentháromság személyeihez). Ezért írhatja GRAVES, hogy *„e hold-istennőnek számtalan neve volt: Héra, Athéné, Augé, Iolé, Hébé"* (ez utóbbi **Héraklész** felesége a mennyekben).

Naptári célzatú Nap–Hold nászt sejtet a Theszpiosz leányairól szóló rege, mely elbeszéli, *hogyan hált Héraklész 50 egymás utáni éjszakán Theszpiosz 50 leányával.* Valójában csak 49-cel, mert az ötvenedik nem adta oda magát a hősnek. Haláláig szűz maradt, és papnőként szolgált **Héraklész** theszpiai szentélyében. Ennek alapján GRAVES az 50 (49) leányzót holdpapnőknek tartja, mivel számuk megegyezett a két olimpiász között eltelt holdhónapok számával. Ha nem hónapokban, hanem hetekben és napokban számolunk, akkor is nap- és holdszám a 49 (**7x7**), lévén a **7**-es a Nap szent száma, de azért is, mert a luniszoláris naptárakban a **7x7** nap a 6x**7**-tel felváltva szerepel mint naptári egység; a két ciklus tesz ki kereken egy évszakot.

A mondottakat összefoglalóan példázza az az etruszk bronz**tükör**, melyen *„Iupiter (Zeusz) látható, amint áldását adja 'Hercele' és 'Iuno' (Héra) szent házasságára, (...) a római esküvőkön a menyasszony övén a Iunónak szentelt csomót, melyet a vőlegénynek kellett kibogoznia, 'Hercules csomójának' nevezték."* (GRAVES 1970: II. 133.)

Héraklész születése naphéroszhoz méltóan zajlott le. Ókori szerzők fogalmazása szerint *Zeusz atya isteni fénnyel árasztotta el a thébai szülőszobát;* én úgy mondanám, **Héraklész** világra jövetele a napfölkeltéhez volt hasonlatos. Nem egyedül jött a világra. *Ekkor született halandó nevelőapjától való félikertestvére, Iphiklész is,* aki a félistennek éppen olyan gyenge, halovány mása volt, mint a Napnak a Hold.

Az ókori szerzők különös fontosságot tulajdonítanak annak, mikor született **Héraklész**. OVIDIUS szerint akkor, amikor a Nap az **Állatöv** 10. jegyébe lépett, THEOKRITOSZ szerint viszont akkor, amikor a Nap az **Állatöv** 1. fokán állt. Mindkét vélemény arról tanúskodik, hogy napistent tiszteltek benne. Az **Állatöv** 10. jegye ugyanis a Bak, amelybe a **téli napforduló** esik. OVIDIUS szerint tehát a **téli napforduló**kor, a thébai újév napján született volna, mint **Zeusz**, **Mithras**, **Krisztus.** Ha viszont az **Állatöv** 1. fokán álló Nappal együtt jött a világra, akkor tavaszi Újévgyermek volt, mint **Marduk**, aki a **tavaszi napéjegyenlőség**kor született – vagy támadt fel közel-keleti felfogás szerint: a keresztény naptárban a két felfogás ötvöződik. **Jézus** télen születik, de tavasszal támad fel.

A naphéroszok életrajzában az olyan sorsforduló, mint a születés (napszak szerint **napkelte**, éves szinten **téli napforduló** vagy tavaszpont) sokkal jelentőségteljesebb, mint az azt követő átmeneti életszakasz, a gyermek- és serdülőkor. Nem csoda, hiszen a kelő Nap lényegesen szembetűnőbb változást hoz az éjszakához képest, mint a délelőtti Nap a kelő Naphoz képest, a naptári fordulatok pedig szintén igazi fordulatot jelen-

tenek. (**Jézus** evangéliumi élettörténetében, ami igazán csodálatos, az fogantatása és születése illetőleg feltámadása; ifjúságáról viszont nem jegyeztek föl semmi említésre méltót.) E sorsfordulók tehát csomópontok, abban az értelemben is, hogy köröttük a hős kilétére utaló jelek összesűrűsödnek.

Ezek körébe tartozik **Héraklész** első hőstette, amit egyes elbeszélők az újszülöttnek, mások az alig egyéves csecsemőnek tulajdonítanak. A történet szerint *Héra egyszer éjféltájban két hatalmas kék kígyót küldött a gyerekszobába, hogy öljék meg a gyermeket. Az ikrek a zajra felébredtek, mire ismét vakító fény árasztotta el a szobát* (nyilván annak jeleként, hogy a Nap „felébredt", vagyis felkelt). *Fivére sikoltozni kezdett, de a „gyereklész" nem rettent meg, puszta kezecskéjével megfojtotta a két szörnyeteget.* A képet PINDAROSZ úgy magyarázta – helyesen –, hogy **Héraklész** az újévi **napgyermek**, akinek ereje megsemmisíti a kígyó jelképezte tél és általában a sötétség hatalmát. A két óriás kék – alighanem sötétkék, tehát éjszínű – kígyó az **Állatöv** mentén tekergőző nagy Kígyó csillagképeket, a *Hydrá*t és a *Serpens*t testesíthette meg.

A hőstett naptári vonatkozásaira vet fényt, ahogyan a megkönnyebbült Alkméné megünnepli. *Száraz ágakból rakott **tűzön** elégeti a **kígyók** tetemét, a palota oromzatát vadolajfa-**koszorúval*** ékesíti, és vadkant áldoz **Zeusz** oltárán. A görögök a vadolajfát a tavaszpont fájának tartották. **Héraklés**szel azért hozták kapcsolatba, mert ez volt a hős egyik feltevés szerinti születésnapja. *A felnőtt hérosz legkedveltebb fegyvere vadolajfa-buzogány volt; amit úgy csinált magának, hogy kitépett egy fát gyökerestül, és az ágait letördelte.* A buzogány a mesehősök jellegzetes fegyvere, és a fanyűvés is jellegzetes mesemotívum, emellett tipikusan nap- és csillaghéroszhoz illő cselekedet. Az ókorban a kentaurokat, a középkorban **Sámsont** fanyűvőnek képzelték el *(146. rajz)*. A kép a Tejút (a fa), illetve bizonyos tejútcsillagképek, Orion, Nyilas, Kentaur és a Nap együttállásán alapszik.

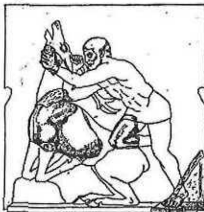
A vadkanáldozat ezzel szemben a Nap téli születésnapjára emlékeztet: a sertés már az ókorban a télközépi ünnepek áldozati állata és ünnepi fogása volt Hellászban is. (Ilyen nagy múltú eledel az újévi malacpecsenye!)

A **tűz**rakásnak is van naptári jelentősége: Alkméné télbúcsúztató máglyát gyújtott, amilyent ma is gyújtanak Európa-szerte, rendszerint húshagyókor, legkorábban Gyertyaszentelő napján. Elégetik a gyümölcsfák meg a szőlő metszése nyomán visszamaradt halott, száraz rőzsét, hogy sarjadzásra buzdítsák a rügyeket, s a tél mindenféle maradékát, szemetét, amit a kígyódögök (a kígyók levedlett bőre) jelképeznek. Az ókori Hellászban, Attikában az *Antheszterion* („Virágzás") hónap előtti napokra (február első fele) esett ez az ünnep.

Héraklész gyermek- és serdülőévei érdektelenek. A tanulóévek ezek; s persze mindenben – termetre nézve is – kimagaslik társai közül. *Első hőstettei azonban már elárulják kilétét. Vérszomjas, kegyetlen suhanc,* amilyenek általában a marsikus kamasz napistenek. *Héra meg is elégeli túlkapásait, és őrültséggel sújtja. A hős elmeháborodásában lemészárolja saját gyermekeit. Vagy ezért kellett trónbitorló vetélytársa szolgálatába állnia, és annak megbízására 12 hőstettet végrehajtania,* mint

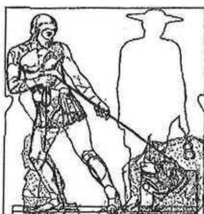

143. Héraklész 12 munkája. Az olümpiai Zeusz templom metopéi

egyes ókori szerzők állítják, *vagy azért, mert a Nagy Istennő ezt szabta a halhatatlanság elnyerésének* a feltételéül.

***Eurüsztheusznak** hívták azt az alakot, aki Héra cselvetésének köszönhetően hősünktől elbitorolta Argosz, Tirünsz és Mükéné trónját.* KERÉNYI KÁROLY szerint a naphérosz ellenségéhez illően valójában az Alvilág királya volt.

Héraklész leginkább erről a **12** hőstettéről, ismertebb nevükön a „munkák"-ról nevezetes. Minden naphérosznak hasonlóan „munkás" az élete. A mitikus, mesei hősöknek is, hogy szerelmük beteljesüljön, *fele* királyságukat (az év napos fele fölötti uralmat) vagy éppen a halhatatlanságot elnyerjék, emberfeletti feladatokat kell végrehajtaniuk, s ezeket rendszerint ellenségük szabja ki rájuk, és végrehajtásukat egy gonosz banya nehezíti.

Ismeretes, hogy **Héraklész** hőstettszámba menő munkái a Nap **Állatöv**ön megtett útjának **12** állomását jelképezik. Már a munkák száma is erre enged következtetni, még inkább az, hogy *Héraklészt vállalkozása sikeres teljesítéséhez a* **12** *olümposzi isten fegyverezte föl,* márpedig az olümposziak épp azért voltak ennyien, mert ők voltak az év hónapjainak, az **állatövi** jegyeknek a védnökei. ***Héraklész** munkái végeztével* **12** *oltárt állított hálából a* **12** *olümposzinak.* **12** *próbája szerint szervezte újjá az **olümpiai játékokat**. Ő maga is indult az első versenyen, és persze mind a* **12** *számban (dodekathlon) övé lett a győzelem.*

A különböző forrásokban nem ugyanaz a **12** munka szerepel, sorrendjük is eltér egymástól, s abban sincs egyetértés, hogy egyéb jeles tetteit, amelyeknek pedig szintén vannak naptári–csillagászati vonatkozásai, mikor, mely munkák kapcsán vitte végbe. Általában két szomszédos munkát cserélnek fel a szerzők (a harmadikat és a negyediket, az ötödiket és a hatodikat, a tizenegyediket és az utolsót), s egészében véve úgy tűnik, mintha az az igyekezet hajtotta volna őket, hogy a munkák és a hónapok egyeztetése mennél meggyőzőbbnek hasson. Én azokat a munkákat vettem alapul, melyek a Kr. e. 5. század első felében épült olümpiai **Zeusz**-templom metopéin láthatók *(143. rajz)*, abban a sorrendben, amiben az ókori források többségéhez igazodva a modern mítoszkutatók megegyeznek. Mégpedig:

1. munka: a nemeai **oroszlán**
2. munka: a lernai Hüdra
3. munka: a kerűniai **szarvas**
4. munka: az erümanthoszi vadkan
5. munka: **Augeiász** istállói
6. munka: a sztümphaloszi madarak
7. munka: a krétai **bika**
8. munka: Diomédész **lo**vai
9. munka: Hippolüté öve
10. munka: **Gérüón** gulyája
11. munka: a heszperiszek **almái**
12. munka: a Kerberosz

Bizonyos munkák több csillagképhez, jegyhez illenek. Ezzel kapcsolatban fölmerül a kérdés: a munkák egymásutánja végül is a Nap melyik futását követi, az évest vagy a „világévest"? Netán mindkettőt egyszerre? Hogy tudjuk: a Nap egy év alatt az ún. kis évkörben előre haladva, a Kostól a Halakig járja végig a csillagképeket. Ugyanakkor hátráló mozgást végez a csillagképekben; ezt a kört rendkívül lassan, kereken 26 000 év alatt teszi meg, ezt nevezzük világévnek. Erről a jelenségről, aminek

precesszió a neve, már a mítoszok is tudnak. Modern értelemben vett tudományos igénnyel elsőnek egy Kr. e. 2. sz.-ban élt görög csillagász, HIPPARKHOSZ írta le. Az ő munkásságát a hősünkkel foglalkozó legtöbb mitográfus: APOLODÓROSZ, DIODORUS SICULUS, HYGINUS, OVIDIUS, PAUSZANIASZ, PLUTARKHOSZ, VALERIUS FRACCUS és mások ismerhették, hiszen utána éltek.

Értelmezési nehézséget okoz, hogy a precesszió fölfedezésével a hónapok és csillagképek szimbolikája többértelmű lett. Azzal például, hogy a tavaszpont a Bika csillagképből a Kosba majd a Halakba hátrált, megváltozott a három csillagkép „tartalma" (a hónapoké nem), miközben a régi képzetek az újabbakkal elkeveredve nyilván tovább éltek.

Tovább nehezíti a megértést, hogy *„az elbeszélők nem tudták biztosan, (...)* ***Héraklésnek Eurystheusnál tizenkét*** *munkát kellett-e elvégeznie, vagy* ***tizenkét*** *évre szólt a kötelezettsége, s esetleg tíz munka is elég volt hozzá."* (Több forrás szerint az istennő eredetileg 10 munkára kötelezte a héroszt, s az úgy kerekedett ki **12**-re, hogy **Eurüsztheusz** hozzácsapott még kettőt azok helyett, amelyeket a már elvégzettek közül nem fogadott el érvényesnek. Emögött az húzódhat meg, hogy a görög csillagászok viszonylag későn, a Kr. e. 2. sz.-tól fogva különböztettek csak meg **12** állatövi jegyet. Az sem kizárt, hogy a 10 munka egy 10 csillagképből álló **Zodiákust** jelképezett egy 10 hónapos munkaévre vonatkoztatva – ezért lehetett „munka" a hőstettek neve –, annak mintájára, ahogy a **Romulus**nak tulajdonított első római naptár is egy 10 hónapos gazdasági évvel számolt, amibe a munkátlan téli hónapok nem számítottak bele.)

„Az engesztelés és szolgálat időszaka az isteneknél egy nagyévig, vagyis nyolc esztendeig tartott. Így volt ***Apollónnál****, így volt állítólag Kadmosnál, és az egyik számítás szerint* ***Héraklésnél*** *is: az első tíz munkát állítólag nyolc év és egy hónap alatt végezte el."* (KERÉNYI 1977: 278.)

Ha **Héraklész 12** évig dolgozott, az azt jelenti, hogy egy Jupiter-ciklus volt a szolgálati „éve" és, nem egy-egy hónapot, hanem egy-egy esztendőt kellett mindegyik **állatövi** csillagképben eltöltenie. Ettől persze még a munkák és a csillagképek megfeleltethetők lennének. Más a helyzet azonban a nagyévnek nevezett Vénusz-ciklussal. Ezen a cikluson belül, ha a 10 munkának megfelelően 10 szakaszra bontjuk, akkor 292 napos (kereken 10 holdhónapos) „nagyhónapokat" kapunk. (Két „nagyhavonként", azaz 584 naponként kerül a Vénusz a Naphoz képest ugyanabba a helyzetbe.) Éppenséggel ezek a Vénusz-járás szerinti időtartamok is megfeleltethetők egy „vénuszhérosz" **Héraklész** munkáinak, de ebben a szisztémában értelmetlenül bonyolult és sajátos logika érvényesül: a Vénusz kerek 10 hónaponként egyre hátrébb kerül az **Állatövön**, hol egy, hol több csillagképet átugorva. Mivel az egymás utáni nagyévekben változik a Vénusz-járta csillagképek sorrendje, a munkák és a csillagképek egyeztetésének ebben a rendszerben nincs semmi értelme.

Látni fogjuk, hogy a mítoszkörökben feltűnően sok csillagkép azonosítható, ami arra vall, hogy a „munkás" történetek szerkesztése viszonylag későn fejeződött be. Ez egybevág azzal, hogy az **Állatöv** is csak a klasszikus ókor végén nyerte el végső sorrendjét. (EUKTÉMÓN görög naptára Kr. e. 430 körül már a

mai **zodiákus**jeleket vette alapul a hónapbeosztásnál, először azonban csak ARATOSZ írja le őket részletesen *Phainomena* című csillagkölteményében, a Kr. e. 3. század első felében.) A korai szerzők hallgatása is erről árulkodik. Olyan nagyságok, mint HÉSZIODOSZ vagy HOMÉROSZ, nem beszéltek **12** munkáról. **Héraklész** ősalakjának a **Zodiákus**a nyilván eltért az általunk ismerttől. *„A pelaszg **Héraklésznek** – az év kelta istenéhez hasonlatosan (...) – valószínűleg egy tizenhárom hónapból álló éven kellett végighaladnia. Az ír és walesi mítoszokban a hónapok szimbólumai ilyen sorrendben következtek egymás után: **szarvas** vagy **bika**, árvíz, szél, harmatcsepp, **sólyom**, virág, máglya, **lándzsa**, lazac, domb, vadkan, hullám és tengeri **kígyó**. A babiloni **Gilgames**-eposzban viszont **Gilgames** kalandjai az **Állatöv** jegyeivel függnek össze, márpedig a tűroszi **Héraklésznek** sok közös vonása van **Gilgamessel**."* (GRAVES 1970: II. 156.) GRAVES nem csillagképekről, hanem hónapszimbólumokról és jegyekről beszél. Tudjuk, hogy a precesszió következtében a jegyek időszámításunk kezdetétől ténylegesen elszakadtak névadó csillagképeiktől, és hónapjelek lettek. Én azonban – figyelembe véve, hogy a korban, amelyben ezek az elbeszélések végső formájukat elnyerték, még csillagkép és jegy egybeesett – a munkákat az **állatövi** csillagképekkel egyeztettem égi környezetüket is figyelembe véve.

*1. munka: a nemeai **oroszlán** elejtése*

Szinte minden ókori mitográfus egyetért abban, hogy *az első munka állata a fent említett szörnyeteg volt, a thébai **szfinx** állítólagos testvére. A nemeai **oroszlánt** vagy Tűphón, a forró szárazság démona, vagy Orthosz kutya, a kánikulát jelző Nagy Kutya csillagkép egyik névadója nemzette*, egyes szerzők szerint *Ekhidna kígyóistennővel, az Oroszlán csillagkép talpa alatt tekergő Vízikígyó anyjával. Mondják anyjának a Khimairát is, őt szintén Ekhidna ellette.*

144. Phanes világrajön a Zodiákus világtojásából. Orphikus dombormű

A nemeai **oroszlánt** az Oroszlán csillagképpel azonosították már az ókorban is. Egyes források úgy tudják, hogy *Zeusz mint a királyság állatszimbólumát helyezte a **Zodiákus** élére. A munkáról szóló elbeszélések viszont azzal zárulnak, hogy Héra csinált belőle a legyőzése után csillagképet.* (Az állatok királya az égi királynőknek volt szentelve.)

Ha az *első* munka az Oroszlán csillagképhez kapcsolható, akkor ez azt jelenti,

hogy a görögök, de legalábbis a thébaiak ismertek egy Oroszlán hónappal kezdődő évet, még abból az időből, amikor a **nyári napforduló** az Oroszlán csillagképbe esett (a Kr. e. 3. évezredben). Több városállam, Athén és Delphoi például még a klasszikus korban is a **nyári napforduló**val kezdte az évet. Nem kisebb csillagász, mint PTOLEMAIOSZ javasolta, – egy még élő hagyományra támaszkodva? – hogy az Oroszlán jegy 0. fokától számolják a napévet. Minden alapja megvolt erre, hiszen az Oroszlán olümposzi ura maga az istenek királya, **Zeusz** volt, s a jegyet már az ókori asztrológia is a *Nap „házá"*-nak tekintette. A csillagkép (jegy) kiemelkedő jelentőségét mutatja, hogy a késő antikvitásban Phanest (Aiónt), az „Idő", „Örökkévalóság" megtestesítőjét, **oroszlán**fejjel vagy a hasán **oroszlán**nal, testére csavarodó kígyóval ábrázolták, rendszerint a **Zodiákus** gyűrűjébe foglaltan *(144. rajz)*. A **kígyó** is időjelkép, de az együttes az Oroszlán–Vízikígyó kettősére, az Oroszlán hónap korábban már taglalt **tüz**es, vizes természetére is utal. Ez a hónap volt a hőség és Egyiptomban az áradás időszaka; Orthosz és Tűphón, az egyiptomi Széth görög megfelelője, ezért szerepel a történetben.

***Héraklész** 30 napot adott magának a feladatra.* Nem végezhette volna el hamarébb, a Nap áthaladása egy-egy csillagképen átlagosan egy hónapig tart. A napjárásra vonatkozik az a kitétel is, hogy *a nemeai **oroszlán** barlangjának két bejárata van.* Értelemszerűen: a Nap az egyik végén lép egy-egy csillagkép „barlangjába", azaz cikkelyébe, és a másik végén lép ki belőle. Még egy naptári utalás az évkezdő munkával kapcsolatban: *a jutalmat, amit az elbeszélők szerint **Héraklész** Nemea városától kapott az **oroszlán** elpusztításáért, átengedte 360 kleóniai szövetségese rokonainak. A 360 kleóniai az éliszi háborúban az ő oldalán harcolva esett el.* A naphérosz oldalán elhulló hősök az év fogyó napjait jelképezték, maga a mozzanat pedig az Oroszlán hónap évkezdő jellegét hangsúlyozza.

*Mivel a nemeai **oroszlán** sebezhetetlen volt, a hős fejbevágta buzogányával, majd az elkábult állatot megfojtotta. A bőrét lenyúzta és felöltötte, így ő maga is sebezhetetlen „oroszlánember" lett.* Ugyanezt mesélik első elejtett **oroszlán**jával kapcsolatban is, ami hősünk „**oroszlán**emberségét", naphérosz-voltát hangsúlyozza.

Az a kép, hogy **Héraklész** magára ölti az **oroszlán**bőrt, szó szerint azt jelenti, hogy a Nap az Oroszlán csillagképbe lépett. Mivel azonban a hős többé nem veti le e díszt, ennél tágabb a jelentése. Öltözete azt fejezi ki, hogy igényt tart Eurüsztheusz trónjára a földön (az alvilágban) és **Zeusz**éra az égben. **Héraklész** ezzel a tettével tehát jelképes uralkodását kezdi meg az esztendő felett.

Erre vonatkozik az antik asztrológia jellemzése is az „**oroszláni**", Oroszlán jegyben született emberekről: *„Királyi jegy. Mivel nem mindenki lehet uralkodó, sokan vadászok lesznek az akkor születettek közül. Általában jóindulatúak, de hirtelen haragúak, néha durvák, erőszakosak..."* (KÁKOSY 1978: 185.) E jellemzés illik hősünkre.

A Nap **oroszláni** erejének jellemző epikus példáit már láttuk ugyan, de hadd idézzek még egyet a *Királyok könyvéből*. Az eposz egyik napbéroszi hőse, *Firédún a legyőzött sárkánykirályt elszakíthatatlan **oroszlán**bőr szíjakkal kötözi meg:*

„a gúzst szerte nem tépi bősz elefánt". (IV. könyv.) A szíj tartóssága nem az **oroszlán**bőr kivételes szívósságának köszönhető; az Oroszlán havában tartózkodó Nap erejét jelképezi, és győzelmét az éjt, hideget megtestesítő sárkány felett, melynek az Oroszlán talpa alatt heverő Vízikígyó a csillagképe. Az asztrológia szerint a két legvilágosabb és legmelegebb nyári hónapban, a Rákban és az Oroszlánban a sárkány planétája, a Szaturnusz „rangvesztés"-ben, „száműzetés"-ben van.

A metaforák kiüresednek. Az **oroszláni** tulajdonságokkal valamikor dicsérőleg jellemeztek embert. Az oszmántörök *arszlan* eredetileg „**oroszlán**"-t, „erős, hős ember"-t jelentett. Magyar szóhasználatban a múlt században az *arszlán* jelentése „divatfi"-vá, „úri aszfaltbetyár"-rá kopott (vö. régies fra., ang. *lion,* „**oroszlán**", „divatfi", „bálvány").

2. munka: a lernai Hüdra elpusztítása

***Héraklész** második feladata az volt, hogy ölje meg a lernai Hüdrát. Egy hagyomány szerint ez a szörny is Tűphón és Ekhidna szülötte, a nemeai **oroszlán** testvére volt.* Nevének jelentése „víz", „nőstény vízikígyó", mint a már emlegetett csillagképé. *Kutyához hasonló teste és sok feje volt, közülük egy halhatatlan. Egy platánfa gyökerei közt volt az odúja, Lerna mocsaraiban. Itt volt az alvilág egyik bejárata, Hádész itt jött fel a Perszephonéért, és vitte le magával birodalmába. A Hüdra éppúgy az alvilágot őrizte mint sok fejű és kutya testű testvére, a Kerberosz.*

***Héraklész** először **tüzes nyíl**záport zúdított az odújába, hogy előcsalogassa. Amikor előbújt, lélegzetét visszafojtva kellett ölre mennie vele, mivel mérges volt a lehelete. A buzogányával nem sokra ment, ezért görbe **kard**dal próbálta levagdosni a sárkány fejeit, de hiába, rögtön kettő nőtt a levágott fej helyén. Ráadásul, miközben birkóztak, egy óriás rák mászott elő a mocsárból, és hátulról belemart a hős sarkába. **Héraklész** előbb a rákot ölte meg; összetörte a páncélját. Ezután segítője, Ioláosz közreműködésével izzó **fáklyá**kkal kiégette a Hüdra nyaksebeit, hogy a levágottak helyén ne nőhessenek újabb fejek. Most már le tudta csapni a szörny halhatatlan fejét is. Miután az állat kimúlt, nyilait megmártotta az epéjében, mely halálos mérget tartalmazott. Antik mitográfusok szerint a rákot Héra e győzelem emlékére emelte a csillagképek sorába.*

A Hüdra elpusztítása ízig-vérig naphéroszi tett. **Héraklész tüzes**, majd halálos mérgű **nyil**ai és a **fáklya** a nyári Nap gyilkos erejű **sugar**ait jelképezik. A fa tövén, nedves közegben élő, nőnemű sárkány, amelynek mérges lehelete és sok (naptári számú) feje van, melyek helyére, ha levágják, újabbak nőnek, és amelynek testében a hőst később segítő erő (itt **nyíl**méreg) lakozik, jellegzetes ellenfele a szoláris hősöknek.

Ha elfogadjuk a munkák sorrendjét, akkor is marad a kérdés, merre induljunk el? Előre, a kis évkörnek, vagy hátra felé, a világévnek megfelelően? Próbálkozzunk meg mind a kettővel, mégpedig előbb a kézenfekvőbbel!

Maguk a források állítják, hogy e munkához fűződik a Rák csillagkép keletkezése. A Rák az Oroszlán szomszédja, ő jön sorra, ha visszafelé forgatjuk az **Állatöv**et. (A mítosz *óriás* rákról beszél, nyilván azért, mert a Rák csillagkép, bár halovány, az Oroszlánnál alig kisebb.) A megfeleltetés mellett szól, hogy a mitikus földrajz az alvilági átkelőhely egyik szín-

tereként Lernát nevezi meg. A régiek úgy tartották, hogy a Rák jegyben (de időszámításunk kezdetétől a precesszió okán az Ikrek csillagképében) kezdődik az ég alvilági fele. Ebben az összefüggésben a Hüdra platánfája a tejút-világfa jelképe. A Rákra utal, hogy az asztrológia a víz elem alá rendelte ezt a jegyet, továbbá, hogy ezt a *„mítoszt összefüggésbe hozták az ősi lernai víz-papnők, a Danaidák mítoszával"*. (GRAVES 1970: II. 167.)

A lernai Danaosz leányai arról voltak nevezetesek, hogy büntetésül, amiért megölték férjeiket, az alvilágban feneketlen korsókba kellett hordaniuk örökkön örökké a vizet. GRAVES a számuk alapján – épp 50-en voltak, mint **Héraklész** ifjúkori feleségei – holdpapnőknek tekinti őket, és a sokfejű Hüdrát is velük azonosítja. A Hold illik a képbe. Egyrészt a vizek és a Rák planétaura volt, másrészt a Holdra utal a Hüdra kutyateste; a kutya holdállat (l. *„Holdra vonító ebek"*), és említés esik a kutyafejű Hekaté holdistennőről is a történetben. Végül **Héraklész** a sárkány fejeit holdsarló alakú **kard**dal vagdossa le. És hát ott van az égen a csillagos bizonyíték! Az óriás *Hydra* (Vízikígyó) csillagkép a Rák, az Oroszlán és a Szűz alatt tekereg (a farka még a Mérleg cikkelyébe is átnyúlik). Az égi Hüdrának csak egyetlen feje van (ez a szörny halhatatlan feje!), mely épp a Rák cikkelyében nyaklik alá; ez utalhat legyőzetésének helyére (idejére). Nyakán, testén viszont legyőzője, az Oroszlán tipor *(50. rajz)*.

A régiek a Hydrában az őskáosz, a vízözön csillagképét, a nyári Nap **tüze** által kordában tartott égi és földi vizek megtestesítőjét látták, másfelől a Hydra volt hitük szerint a víz elem maga, amelyből az Oroszlán-Nap **tüze** születik.

Ez azonban csak a világévre vonatkoztatható értelmezés, hiszen **Héraklésznek** van a Rákhoz kapcsolható munkája a kis évkörben, épp a tizenkettedik.

Ha előre indulunk az Oroszlántól a kis évkörben, a munka és a jegy (csillagkép) akkor is megfelelni látszik egymásnak. Az Oroszlánt követő csillagkép ez esetben a Szűz, melynek olümposzi védnöke a „lernai" Démétér volt, névadója pedig a Lernában alvilágba szálló leánya, Perszephoné. Lerna arról is nevezetes volt az ókorban, hogy a Nagy Istennőt több alakjában tisztelték itt, mint Athénét, Aphroditét, Hékatét, legfőképp pedig mint Perszephoné anyját, Démétért. Démétér szent állata a kígyó volt – talán éppen a Hüdra –, attribútuma pedig a **fáklya**, talán ugyanaz, amivel hősünk a kutyatestű szörny nyaksebeit égette ki. (A kutya, szájában égő **fáklyá**val az aug. 4-én ünnepelt Szent Domonkos jelvényeként a keresztény szimbolikában is kánikula-jelkép maradt.)

Még fontosabb, hogy a Hydra csillagfolyama a Szűz alatt ered; a *Crater* („Keverőedény") csillagképből látszik kiömleni. A „Víz" kiöntőjét magával a Szűzzel azonosíthatjuk – már a csillagképek kölcsönös helyzetéből adódóan is –, s erre következtethetünk abból az egyetemes képzetből, mely a „Vizet" (a Káosz ősvizét, a magzatvizet, a mesebeli „élet és halál vizé"-t) a női princípiummal hozza kapcsolatba. A képzet legősibb formájában a „Víz" maga az istenanya, későbbi felfogásban a víz birtokosa pozitív, negatív értelemben egyaránt. A Szűz és a Keverőedény testesült meg Pandórában (a „Mindent Adó"-ban), aki valójában Déméter földanya egyik alakja volt, és szelencéjében, melyből baj, szerencsét-

lenség zúdult a világra, ha az istennő felnyitotta.

A rákszörnynek a kis évkör sorrendjében is van helye a történetben. Az elbeszélés szerint a hőst, miközben a Hüdrával birkózik, az óriás rák *hátba* támadja; **Héraklész** kénytelen szembefordulni vele. Ez a csillagok nyelvén azt jelenti, hogy az Oroszlánt (**Héraklészt oroszlán**bőrben) a Rák és a Szűz két oldalról fogja közre, s a Hydrát mellső lábaival fojtogató Oroszlán a Rák felé néz. (Ne feledjük, nem a Rák a főellenség, hanem a Hüdra, a Szűz Keverőedényéből kiömlő Víz, a Ráknak csupán az a feladata, hogy az **oroszlán**hérosz figyelmét megossza.)

*3. munka: a kerüniai **szarvas**ünő befogása*

***Eurüsztheusz** harmadjára azt parancsolta **Héraklésznek**, hogy fogja be a kerüniai **szarvast**, és elevenen hozza Mükénébe. A bronzpatájú, arany agancsú ünő* – egyesek szerint *bika – a görög csodaszarvas, Artemisz szent állata volt, végső soron maga az istennő.*

***Héraklész** egy álló éven át hajszolta a fél világon keresztül. Egyesek szerint hálóval ejtette el, ahogy Órión csillaghérosz vadászott, mások szerint alvás közben lepte meg egy fa alatt. Ez a fa a heszperiszek **aranyalma**fája lehetett.* Egy vázakép a jelenetet legalábbis így örökítette meg. A legismertebb változat szerint *a kimerült állat épp a Ládón folyón gázolt át, amikor a hős – ügyelve arra, hogy az állatnak ne essék nagyobb baja – íjával célba vette, s a kilőtt **nyílvesszővel** összetűzte a lábait.* A mitográfusok egy része úgy tudja, hogy *ezután feláldozta Artemisznek az Artemiszion hegy csúcsán,* más részük azt állítja, hogy *az istennő engedélyével Mükénébe hurcolta.*

A kerüniai **szarvas** regéje a többi csoda**szarvas**-mondával egybehangzóan arról szól, hogy az állat a vadászt isteni úrnőjéhez férjnek csalogatja. Az ősváltozatokban az istennő csalja állatalakban maga után üldözőjét, s ha az utoléri, visszaváltozik, és mint arra érdemesnek, odaadja magát neki. A beteljesülés azonban a hős halálát is jelenti. A **szarvas** *„üldözése azért volt veszedelmes, mert az ismert vadászterületen túlra vezetett, egy másik országba, ahonnan soha nincs visszatérés. (...) Ebben az elbeszélésben még nem érkezett meg 'Túlnanra', amikor **Héraklés** utólérte és elfogta. (...) Itt lépett elébe az isteni testvérpár, **Apollón** és Artemis, a Túlnan istene és a Túlnanra átvezető hegy- és lápvidék istennője. (...) **Apollón** erőszakkal el akarta venni a hérosztól a gímszarvast. Artemis a szemére vetette, hogy megölte szent állatát."* (KERÉNYI 1977: 280. **Apollónt** és Artemiszt azért nevezi a szerző a „Túlnan" isteneinek, mert az előbbi az Ikrek, az utóbbi a Nyilas olümposzi védnöke volt, azé a két csillagképé, melyeken át a világot ketté választó Tejút vezet. Ez utóbbit az egyik mítoszváltozatban a Ládón folyó, a másikban a heszperiszek fája jelképezi.)

Ha a kis évkörben keressük a 3. munka helyét (idejét), kézenfekvő, hogy az Oroszlántól számított harmadik csillagképre (hónapra), a Mérlegre gondoljunk, melyet a Kr. e. 2. században a görögök még a „Skorpió csápjai"-nak neveztek. Mérleg havának kezdőnapja az **őszi napéjegyenlőség** napja, határ „Innen" és „Túlnan" között, hiszen az ősi hagyomány szerint ekkor halt meg a Nap. Az asztrológia a halál házának a

Skorpiót tartja, ami nem ellentmondás a Mérleg korábbi nevének ismeretében, de azért sem, mert abban az időben, amikor a **nyári napforduló** az Oroszlán csillagképbe esett, a Skorpió volt az őszpont csillagképe. Ebben az összefüggésben a fa, ami alatt a hérosz az ünőt utolérte, az ezüstnyár volt, az ő másik szent fája meg az **őszi napfordulóé**, amit az ókori szerzők halálfának tartottak, mivel **Héraklész** az alvilági Akherón folyó partjáról hozta Olümpiába, és ültette el ott a vadolajfa mellé (gör. *akheróisz*, „ezüstnyárfa").

Szeptember–október, az az időszak, amelybe a Mérleg hava esik, a **szarvas**vadászat ideje. Hogy ilyen gyakorlati szempont szerepet játszhat a mondaképződésben, azt a keresztény vadászlegendák egész sora tanúsítja. Azok a jelesebb szentek, akiknek névünnepül őszi napokat választott az egyház, szinte mind legendás kapcsolatban álltak az erdei vadakkal.

Az, hogy az elbeszélés szerint Artemisz **Héraklész** elébe ment, a kis évkör vonatkozásában azt jelenti: az istennő saját otthonából, a novemberi Nyilas hónapból sietett a hozzá igyekvő Nap felé. A kerüniai **szarvas**ünő, azaz Artemisz csillagképmása az egykor talán Eurázsia-szerte ismert „Szarvas"-csillagzat (a *Cassiopeia-Perseus-Auriga* együttese) lehetett, mely a rege feltehető keletkezése idején az **őszpont** táján jelent meg teljes pompájában az éjszakai égen, hogy vadászait, az Ikreket (a monda egy másik változatában *ők, a féktelen óriás ikrek: az Alóadák űzték a szarvast: magát Artemiszt*), az Oriont és az Ökörhajcsárt vadászebeikkel (a Kis Kutya, Nagy Kutya csillagképekkel) együtt maga után csalja. Az égi **szarvas**tehén bikája az **állatövi** Bika, borjai a Bika felett és a „Szarvas" mellső lábainál „legelésző" *Pleiades* (a finnségi „Borjúcsapat") csillagai voltak. Az égi fővadászmester, az Ökörhajcsár *(Bootes)*, a mondott időszakban nem volt látható. Lévén a Mérleg cikkely csillagképe, ahol ekkor járt a Nap, az Ökörhajcsár „Napba öltözött", vagyis vadászó **Héraklés**szé lett.

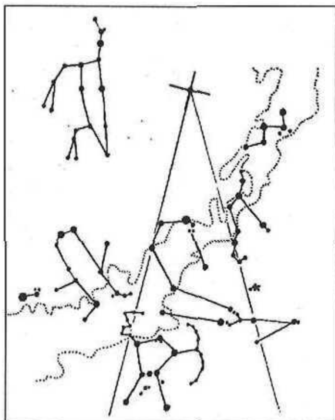
(A kerüniai **szarvas**ünő és a mondott „Szarvas" megfelelése mellett szól a „lábösszetűzés" mozzanat, aminek változata ismert a finnségi és uráli **szarvas**mondákból; *az égi vadász a hatlábú szarvas két hátsó lábát levágja, így a csodaállat az ember számára is utolérhető lesz.* Említést érdemel, hogy a csillag**szarvas** maga alá húzza a lábait, – ilyen a szkíta arany**szarvas**ok legtöbbje! – mintha feküdne, vagy a lába össze lenne tűzve.)

Árulkodó a helyszín – mindkét változatban –, ahol **Héraklésznek** sikerül a **szarvas**t utolérnie. Ez az egyik esetben a Ládón folyó, azaz a Tejút, mely az „Innent" és a „Túlnant", az égbolt világos (nyári) és sötét (téli) felét választja el. Az elbeszélés szerint a hős akkor ejti foglyul az állatot, amikor az a határfolyóba lép. A tárgyalt időszakban az **őszi napéjegyenlőség**kor vált láthatóvá a „Szarvas" csillagzat, amely úgy néz ki, mintha épp a Tejúton gázolna át. A csillagkép és a Tejút kölcsönös helyzete értelmezi a vadbefogás „fás" változatát is. A fa (a heszperiszek fája, ezüstnyárfa) a világfa, vagyis szintén a Tejút; a mondott vázakép úgy ábrázolja **szarvas**unkat, amint keresztben áll az **aranyalma**fa előtt.

Az ókori szerzők egy része a 3. és a 4. munkát fölcseréli, ami talán a már említett okokra vezethető vissza (a Mérleg korábbi nevére, az **őszpont** elmozdu-

lására a Skorpióból a Mérleg csillagképbe). Túl ezen, szomszédos csillagképekről (hónapokról) lévén szó, mind az elbeszélés, mind a csillagászati mondanivaló ellentmondásai a tűréshatáron belül maradnak. A Skorpió hava éppúgy a vadászszezonba esik, mint a Mérleg. Artemisz ide is elébe mehetett a hősnek. Sőt, amíg az **őszpont** a Skorpióban volt, az elbeszélés még hívebb is volt az égi látványhoz, hiszen a határnap a határjelző Tejútra esett – a mítoszban a Ládón folyóba, mely itt (a Skorpióban és a Nyilasban) ömlik át az **Állatövön** két ágra szakadva, körülfolyva a tejúthasadékot, azt a helyet, amelyet a mítoszok a heszperiszek kertjének neveznek, s ahol a fás változat szerint a hérosz a **szarvast** utolérte. Ez a pillanat viszont csak akkor következhet be, amikor a Nap is bejutott a Skorpió-beli kertbe.

Mindkét helye szerint illik a munka a világévkörbe is. Az Oroszlántól visszafelé számolva az Ikrek a harmadik, a Bika a negyedik csillagkép (és jegy). A Nyilassal és a Skorpióval szemben helyezkednek el, és a Tejút köti össze őket egymással. A nagy égi **szarvas**monda több szereplője itt látható az égen. A vadászok egyik csoportja: az Orion és az Ikrek, és az űzött **szarvas**ok közül: a Bika és a Pleiades. Az Ikrek és a Bika közt átfolyó Tejút itt az eget ugyanúgy „Innenre" és „Túlnanra" osztja, mint átellenben. Különösen áll ez arra az időszakra, amikor az **őszpont** a Skorpió csillagképben volt; a tavaszpont (határnap ez is) ekkor a Bikába esett. Ahogy Artemisz szereplése a kis évkörben indokoltabb, úgy a világévkörben **Apollóné**, hiszen az isten az Ikrek patrónusa volt, s vele **Héraklész**nek mindig az Ikrekben gyűlik meg a baja. A hérosz, akit odaát az Ökörhajcsár csillagóriása képviselt, itt az Orion csillagképben ölt testet, amikor ez „Napba öltözik". A két csillagkép nagyon hasonlít („ikrek" ők is ilyen értelemben), ami magyarázza, miért játszanak a **szarvas**mondákban ők is testvérvadász szerepet. Órión, a csillagkép névadója, maga is nagy vadász volt, s mint **Héraklészt**, őt is ábrázolják bunkóval *(145. rajz)*.

145. Az Orion csillagkép és az égi szarvasvadászat többi résztvevője

4. munka: az erümanthoszi vadkan elfogása

A naphérosz negyedszerre – vagy harmadszorra – azt kapta feladatul, hogy elevenen fogja el az erümanthoszi vadkant. Útban Erümanthosz felé, a hős meglátogatta Phólosz kentaurt a barlangjában. Phólosz megkínálta vendégét a kentaurok közös borával, amit egy óriás cseréphordóban tartott. A bor-

szag odacsalta a többi kentaurt, akik dühödten ***Héraklészre*** *támadtak. Messziről célba találó mérgezett* ***nyilai*** *ellen azonban a kő-****sziklák****, amiket a hérosz felé hajigáltak, a tövestől kitépett fák, amelyekkel hadonásztak, hatástalan fegyvernek bizonyultak. A lóemberek megfutamodtak. A hős egészen a hírneves bölcs kentaur, Kheirón barlangjáig űzte, gyilkolta őket. Egy másik kentauron áthatoló* ***nyíl*** *Kheirónt is halálra sebezte.* ***Héraklész nyilától*** *– igaz, véletlen baleset folytán – halt meg vendéglátója, Phólosz, és bár a szerzők más alkalomhoz fűzve mesélik el,* ***Héraklész nyíllal*** *ölte meg felesége elrablóját, majdani halála okozóját, Nesszosz kentaurt is.*

Az epizódnak egy „bevallott" csillagászati vonatkozása van: ***Zeusz*** *Kheirónt érdemeiért a csillagok közé emelte,* belőle lett a Kentaur *(Centaurus)* csillagkép a Tejúton, a Skorpió cikkelyében. Vannak azonban, akik szerint a csillagkép Phólosz képmása. A Skorpióval szomszédos **állatövi** Nyilas is kentaurt ábrázol.

A kentaurokkal vívott győztes csata után ***Héraklész*** *egyenesen az Erümanthosz hegységbe ment. Az Erümanthosz folyó partján verte föl a vadkant, onnét fölkergette a havas hegycsúcsokra, hurokkal megfogta, megkötözte és a vállán Mükénébe vitte.* A vázaképek megörökítették azt a jelenetet, amikor ***Héraklész*** *a vaddisznóval megérkezik* ***Eurüsztheuszhoz****, aki a hőstől (vagy a vadállattól?) való félelmében egy földbeásott óriás bronzkorsóba bújik el.* Eurüsztheusz korsója pont úgy néz ki, mint a kentauroké.

A hős nem ölte meg a vadkant, mivel sietett. Meghallotta ugyanis, hogy az argonauták már gyülekeznek. Ő is a találkozóhelyre ment, hogy elindulhassanak az ***aranygyapjúért. Apollón*** *neve is felbukkan a történetben; a hagyomány szerint a fenevad agyarait az isten cumaei templomában őrizték.*

A 4. munka színtere a kis évkörben a Skorpió és környéke. Erümanthosz Artemisz szent hegye volt, alighanem azonos a 3. munka helyszíneként említett Artemiszion heggyel, mint ahogy az Erümanthosz folyó a Ládónnal lehet azonos, vagyis a Skorpión átömlő Tejutat jelképezi. A Skorpió alatt és az Argó Hajó csillagkép felett, a Tejúton látható a Kentaur. Ha hihetünk a mitikus időrendnek, a szóban forgó kaland az Argó útja előtt esett meg. A híres szümplegádok, a felső tejúthasadék „**szikla**-falai", amelyek közt majd a naphérosznak argonauta társaival együtt át kell hajóznia, egy csillagképpel odébb láthatóak, a Nyilas felett (a Nap a Skorpió után lép a Nyilas csillagképbe). A Kentaur mellett látható Kheirón égi barlangja, az alsó tejúthasadék. (A kentaurok barlangban laktak, *Phólosz* nevében ott is a „**kapu**".) Ez a „Föld szája", mely a napistent elnyeléssel fenyegeti. **Eurüsztheusz**nak, ennek az alvilági figurának és a kentauroknak a *pithosza* is azt jelképezi. Azok a roppant kőtömbök, amikkel a lóemberek dobálóznak, megfelelnek az Argót összemorzsolással fenyegető „bolygó **sziklák**"-nak. Ismét egy másik jelrendszerben a kitépett fák, amikkel hadonásznak, szintén a tejútfa ágait jelképezik. A **szikla**- és a fapáros megfelelésének hiteléül: a *Borsszemvitéz és szép Júlia, aki erdőt zödít és füvet virágoztat* című mesében a „tengersziget" (a tejútágak által körülölelt „sziget"?) mellett *„fa verekedik fával, fű fűvel, kő kővel, víz vízzel, hab habbal"*. A tejútfa odva és a barlang analógiája okán ábrázolják rendszerint fával a vállukon a kentaurokat *(146. rajz)*. A tejútvilágfára utal a kentaurok származása is: Phólosz anyja kőris-, Kheiróné hársfa volt. Ela-

tosz kentaur neve pedig az *elaté*, „fenyő", „pálmahajtás" szóra megy vissza (Vö. a Létó, Léda, Ládón tejútnevekkel). **Héraklész** gyilkosa, Nesszosz kentaur viszont tette révén illik ide, a naphéroszokat itt, a Skorpióban éri utól a végzetük.

A Skorpió cikkely csillagképei között két **Héraklész** látható. Az ismertebb közülük a féltérden **nyil**azó *Hercules*, melyet kapcsolatba is hozták a hős kentaurölő kalandjával. Mivel fejjel lefelé látható, inkább olyan, mint aki alábukik; annál is inkább, mert a fölötte (a Tejút mentén és a Sarkcsillag körül) tekergő Sárkány támadja. Ez a csillagkép a sokat emlegetett Ládónról kapta a nevét. Már *volt szó arról, hogy a Hercules, az „Árnyalak"*, **halott nap**hérosz csillagképmása. Erre vall eredeti neve is (*Engonaszisz, „Aki a térdein van"*), s hogy benne látták a széttépett **Orpheuszt** – az ő lantja (*Lyra* csillagkép) mellette látható –, a leláncolt Prométheuszt, megvakított Tamüriszt, a **sziklagörgető Thészeuszt** (akinek **sziklája** vagy a Nap, vagy a Tejút egyik szümplegádja), csupa szenvedő naphéroszt tehát. (**Sziszüphosz** „nap**sziklájának**" mintájára mondhatjuk a télen születő Napra, hogy kőtömbje a Tejút **sziklái** körül *has*adt ki.)

Hercules másik oldalán, a Mérlegben látható az Északi Korona, ami után az óriás Kígyó csillagkép kapdos. Ez volt **Héraklész** halála utáni lakhelye, de **Thészeusz**hoz is kapcsolták, mint Ariadné **koszorú**ját, amely neki az alvilágban világított. Kötötték Prométheuszhoz és **Ixión**hoz; annak a **tüzes kerék**nek a csillagos mását látták benne, amelyen az utóbbi kínhalált szenvedett.

A másik **Héraklész**-csillagkép az óriás Kígyótartó (Ophiuchus) a Kígyóval. Ez a csillagkép egy magyarázat szerint az *Akhelóiosz folyamistennel* birkózó **Héraklészt** ábrázolja, akivel *a hősnek Déianeira kezéért kellett megverekednie*, – minden valószínűség szerint két ízben. Akhelóiosz a sötétség fejedelme volt, a neve is ezt sejteti. *Tavasszal*, a Bika havában *bika képében küzdött meg a naphérosszal és*

146. Héraklész felajzott íjával fákkal hadonászó kentaurra céloz. Késõgeometrikus korból való kőpecsét lenyomata. Párizs, Bibliothèque Nationale

alulmaradt; a hős letörte a szarvát (innen ered a szólás is). *Szégyenét* Akhelóiosz a Bika hónap fájának, *a fűznek az ágából font* **koszorú**val *takarta el. Ősszel*, a Skorpió havában mérték össze erejüket másodszor. *Akhelóiosz ekkor* **kígyó**alakot *öltött és győzött*. GRAVES szerint a **bika** és a **kígyó** – a csillagképállatok is – a növekvő és a fogyó esztendőt jelképezik. A görög városállamokban a két állatot már az írásbeliség előtt együtt tisztelték mint a meghaló és újjáéledő természet istenének, **Dionüszosz**nak őszi és tavaszi alakját. A két állat kultusza nyilván abban az időben alakult ki, amikor a **tavaszi napéjegyenlőség** a Bikába, az őszi a Skorpióba esett.

Hogy **Héraklész** valaha is vesztett volna Akhelóiosszal szemben, arról a források hallgatnak. Csak a naphéroszi sors fordulatainak ismeretében következtethetünk erre, meg abból, hogy ugyanaz a Déianeira volt küzdelmük tárgya, akit Nesszosz rabolt el tőle (ősszel), és akit sikerült visszaszereznie,

miután a kentaurt lenyilazta (tavasszal). Mint ismeretes, ebbe a vetélkedésbe belehalt. Méreggel átitatott *„Nesszosz-ing"* lett a hős őszvégi halálának okozója. (A mesemondóktól hallani a gyilkos ing ellentétpárjáról; a *Juhász Palkó* című mesében *a hősnek szeretője egy tízszeres erőt kölcsönző selyeminget ad.*)

Bizonyos, hogy a régiek képzeletében *az erümanthoszi vadkan bőrében éppúgy isten rejtőzött, mint a kerűniai szarvasünőében. Ugyanaz a vadkan lehetett ez, mint amelyik* ***Adóniszt*** *megölte.* Erről az állatról mondják, hogy ***Apollón*** *ölt agyaraival* (a cumaei templomban őrzött agyarak említése erre utalhat), *így állt bosszút Aphroditén,* ***Adónisz*** *szerelmesén, aki megvakította fiát, Erümanthoszt.* Egy változat szerint *a féltékeny Artemisz küldte a fenevadat* ***Adóniszra.*** A legismertebb verzió szerint a vadkan bőrébe Arész, Aphrodité állandó szeretője bújt. **Adónisz**ról, aki a meghaló és újjáéledő növényzet istene volt, mint **Dionüszosz**, és a napistenekkel együtt élt, halt az örök körforgás szerint, azt is mesélték, hogy az év téli negyedét, amikor a természet halott, Perszephonénál, a flóra női megszemélyesítőjénél töltötte az alvilágban. (**Adónisz** halála szintén a Skorpió havába esett, amikor a levelek lehullanak.) Halál-értelmű **Eurüsztheusz** elrejtőzése is a vadkan elől. A föld alá bújik, eltűnik, mintha a föld nyelte volna el: így hal meg a növényzet, és így hal meg a Nap. (**Eurüsztheusz Héraklész** ellenlábasa és alvilági alak, de ez nem zárja ki, hogy a **„fekete Nap"** *megszemélyesítőjét lássuk benne.*)

Vadkanná tehát változhatott **Apollón** is, tudjuk, mennyire féltette hősünktől a hatalmát, küldhette ellene Artemisz holdistennő a szomszédos Nyilas úrnője, a legvalószínűbb mégis, hogy Arészt látták benne. A vaddisznó volt az egyik szent állata ennek a vaddisznó természetű istennek, latin nevén Marsnak, akinek viszont mind olümposzi, mind asztrológiai minőségében a Skorpió jegy az otthona. (A vadkan holdállat is volt félhold alakú agyarai miatt, s az asztrológiában a „romlás" épp a Skorpió jegyében éri a Holdat.)

Miért nem ölte meg **Héraklész** az erümanthoszi vadkant? Azért, mert ennek csak később a **téli napforduló** alkalmával jött el az ideje, amikor általános ókori szokás szerint sertést áldoztak az újjászületett Nap tiszteletére. Ekkor kerülhettek agyarai trófeaként a napisten szentélyébe.

A világév körén a 4. munkának a Bika világhónapjában van a helye. Néhány utalás az elbeszélésben erőltetés nélkül jelzi ezt. Ilyen a bikaszarvú, kígyófarkú Akhelóiosszal vívott küzdelem, mely egyaránt illik a Bika és a Skorpió csillagképhez. (Mivel a két csillagkép szembenáll egymással, sok más közös történetük maradt fenn. Ez jellemző a csillagmítosz-képződésre, s azzal függ össze, hogy amikor az egyik csillagkép felkel, akkor nyugszik a vele szembenlévő, s amikor az egyikben a Nap jár, akkor látszik legtovább a másik.)

Hasonlóan kétértelmű az az utalás, miszerint a vadkant héroszunk az Argó útra kelése előtt ejtette csapdába. Láttuk, hogy a kis évkörön mit jelent ez. A világévben a Bika után a Kos következik, *s az argonauták célja éppen ez, az égi* Kos **aranygyapjá**nak a megszerzése.

Az asztrológiai utalások is ilyen értelműek. (Az asztrológiában a szembenálló jegyek éppúgy „egymásra vannak utal-

va", mint a szembenálló csillagképek.) A Bikában a Hold „erőben" van (míg a Skorpióban – láttuk – „romlásban"). A jegyben Vénusz, vagyis Aphrodité van „otthon", s ő a hónap olümposzi úrnője. (Gondoljunk Artemisz holdistennő szerepére a történetben, vagy arra, hogy „szemben" a holdsarló agyarú vadkan Aphrodité szerelmesét ölte meg.) Mars viszont, akinek a Skorpió az „otthona", a Bikában van „száműzetésben".

Találunk-e mitikus vadkanvadászatok leírásaiban valami nyomot, ami indokolta, hogy némelyik szerző fölcserélje a **szarvas**űzéssel? Hogyne, mégpedig számosat.

Mindkét hőstett vadászkaland, Artemisz érdekeit sértette. A vadászszezon a vaddisznó esetében is ősszel kezdődik, de egy jó hónappal tovább, tél elejéig tart. A csereberére ennek ellenére sor kerülhetett. A csoda**szarvas**-mondákban nemegyszer disznó jelenik meg **szarvas** helyett.

Alba Longa alapítási mondájában például *Aeneasnak isteni jóslat adja tudtul, hogy jövendő lakhelyét egy négylábú állat fogja kijelölni. Egyszer egy fehér kocát készül feláldozni, de az elszabadul, és egy dombra fut, ahol 30 malacot ellik. Aeneas itt alapítja meg városát, amit a disznó fehér színéről nevez Albának.* Egy magyar népmonda *aranysörtéjű vadkan*ról mesél, mely *reá vadászó honfoglaló eleinket aranyos vizű patakhoz vezeti, ahol majd a középkorban aranybányáiról híres Abrudbánya épül fel.* Egy középkori angol monda *hősét 8 lábú anyadisznó járhatatlan mocsáron át egy termékeny szigetre csalja, ahol egy* ***almafa*** *alatt* ***Arthur király*** *teteme nyugszik.* (A szibériai csoda**szarvas**nak 6 lába van, a kerüniai ünő a heszperiszek **aranyalma**fája tövén pihen meg.) Ide kívánkozik, hogy a két magyar eredetmondában szereplő ősanyák egyikét *Eneh*nek, azaz „Ünő"-nek hívják, a másikát *Emesé*nek, vagyis „Emsé"-nek, ami viszont anyadisznót jelent.

A hőstettek fölcserélésére az asztrológia is nyújt támpontot. A Mars, az *„égbolt vörös vadkanja"*, mely a Skorpióban „otthon" van, a Mérlegben „száműzetésbe" kényszerül (csakúgy, mint a Bikában). Asztrológus szemmel nézve hihetőbb, ha mitikus vadkan nem a Skorpióban, hanem a Mérlegben jár pórul.

A cserére a világév körén is sor kerülhetett. A nagy körön is a **szarvas**űzés helyett folyik a vaddisznóhajsza, mégpedig az Ikrekben, a megfelelést alátámasztó évek is ugyanazok, az Ikrek a Nyilassal állnak szemben (a Tejút itt is az Erümanthosz folyó képében jelenik meg). Lévén **Apollón** az Ikrek védnöke, Artemisz pedig a Nyilasé, vele szemben a világévkörre vonatkoztatva a vadkan **Apollónt**, küldője Artemiszt képviseli a történetben.

5. munka: ***Augeiász*** *istállóinak a kitakarítása*

Héraklész *következő feladata az volt, hogy egy nap alatt tisztítsa meg a trágyától az éliszi* ***Augeiász*** *király hihetetlenül mocskos istállóit.* **Augeiász** maga is napistenfi volt, **Héliosz** egyik gyermeke. (A neve *„Fénylő"*-t *„Tisztán látó"*-t, *„Megvilágosító"*-t jelent.) Azt mesélték, a **szeme** ragyogott, mint a Nap (gör. *augé* = „fény", „sugár", „**szem**"). Hatalmas gulyái voltak – innen az istállók mocska –, mint **Apollón**nak vagy **Héliosz**nak. Élükön **12**, **Héliosz**nak szentelt **bika** állt, vezérüket úgy hívták, mint **Héliosz** másik, tragikus sorsú fiát: **Phaethón**nak.

KERÉNYI KÁROLY szerint **Augeiász** országa a leáldozó Nap királysága volt (Élisz Görögország nyugati részén fekszik), s ő maga inkább az Alvilág fölött uralkodott. **Halott nap**isten volt tehát, mint **Eurüsztheusz**, s úgy is állott szemben *az élő* Nappal, *Héraklésszel (vagy* úgy – mint GRAVES mondaná – ahogy az emelkedő és a hanyatló Nap istenei álltak szemben egymással).

Hősünk megállapodott Augeiásszal, hogy a „sötétség beállta előtt" a nyájak egy részéért, no meg jó mesei szokás szerint, a király leányának a kezéért cserébe elvégzi a munkát. Megkötik tehát az alkut, ám ekkor ***Phaethón, a bika Héraklésznek*** *ront, mert* ***oroszlánnak*** *nézi az* ***oroszlánbőrös*** *héroszt. Az elkapja az állat szarvát, és puszta kézzel a földre dönti* (mint majdan a mi Toldink). *Ezután két oldalt áttörte az istállóudvar kerítéseit, odaterelt két közeli folyót, mely áthömpölyögve az istállókon a felhalmozódott trágyát magával sodorta.*

Az 5. munka az Oroszlántól számított 5. csillagképbe, a Nyilasba illik. A két folyó a Tejút ágaival azonosítható, az istálló az alsó tejúthasadékkal, a pokol bűzhödt tornácával, a tejútanya végbélnyílásával, aminek a trágyával teli istállónál nem is lehetne alkalmasabb jelképe. Más is a megfeleltetés mellett szól.

Például az, hogy **Augeiász** a leáldozó Napot személyesíti meg. **Téli napfordulói** évkezdéssel számolva az év utolsó hónapja a Nyilas, ami az „öreg" Nap uralmának a végét jelenti, és az új Nap trónra léptét vetíti előre. Ezt fejezi ki, hogy **Héraklész** legyőzi **Augeiász** öreg nap**bikáját**. Szó volt arról, hogy Iránban az újév kezdetét, új uralkodó trónra léptét a (nap)**oroszlán (szarvas)bika** feletti győzelme jelképezte.

A történetben szereplő két folyó a Tejút Nyilas csillagkép feletti két ágával lehet azonos. A nevük: *Alpheiosz* és *Péneiosz* ugyanis „Fehérlő"-t illetve „Motollára felcsévélt fonal"-at jelent. Az előbbi magáért beszél; az utóbbihoz annyit, hogy régen a világegyetem forgását hasonlították az orsóéhoz is, a forgó tejútkarokat pedig motollához. A Sarkcsillag, ami körül forog a világ, ezért kapta népünktől a *Bába motullája* nevet.

E munka kapcsán kerül sor a hős újabb kentaurkalandjára. *Mükénébe hazafelé menet, betér Dexamenosz királyhoz. Soha jobbkor. A király leánya, akit egyes szerzők Déianeirának neveznek, akarata ellenére épp a menyegzőjét üli egy Eurütión nevű kentaurral. Lovagias hősünk a vőlegényt agyonüti, s az így szabaddá tett leányzó keze az övé lesz.*

Eurütión valószínűleg Nesszosz másik neve volt. És nem csak úgy, minden előzmény nélkül kényszeríthette magához Déianeirát hanem, mint Nesszosz történetéből tudjuk, alighanem egyenesen **Héraklész**tól orozta el. (*A hős betoppanása az utolsó pillanatban a kényszeresküvőre, a hamis vőlegény megölése és a leány kezének elnyerése* a *Sárkányölő* mesék ismert motívuma. Az epizódot a mesékben *a sárkány hős általi legyőzése előzi meg; az „álhős" ezt kilesi, a küzdelem után megpihenő hőst orvul megöli, és annak „színeiben" járul a leány apja elé.* A **hérakleszi** mondakörben Déianeira elrablása előzményének az Akhelóiosszal vívott párharc tekinthető, vagy a **Phaethón-bika** földre döntése. L. még *Penelopé Odüsszeusz által lenyilazott kérőit, vagy a* ***Sámson*** *által lemészárolt filiszteus vőfélyeket, akik „üszőjén szántottak".* Bir 14,11–20.) Akárhogy is, Eurütión ken-

taur bizonyosan a Nyilas csillagképet személyesíti meg. A Nyilast ugyanis rendre íjat feszítő kentaurnak ábrázolták, *Eurütión* pedig „Jó lövő"-t jelent.

Ha eltekintünk a kentaur epizódtól, arra is találunk magyarázatot, miért tette néhány szerző a 6. helyre; a Bak cikkely „**kecske**óljába" ezt a piszkos munkát. (Van a Bakban „**ló**istálló" is: nevezett csillagkép felett látható a Csikó *(Equuleus)* kis négyszöge.) Ehhez járul az évfordulóból adódó bizonytalanság: mikor takarítsunk, az év végén vagy az év elején? S elbizonytalanodik az ember akkor is, ha az égre néz. Szabad szemmel el nem döntheti, hogy a Tejút a Nyilas vagy a Bak felett ágazik ketté.

A világévben a Kos csillagkép (jegy) az ötödik. Égi akol ez is, így megfelel a „takarítás házának". Ráadásul a kérdéses időszakban a Kos tavaszi évkezdő csillagkép volt, a hónap kezdete fordulópont; a korszak (világhónap) a **kos**istenek uralma alatt állt. Az asztrológia szerint a Nap „erőben van" a Kos jegyében, ez az ő „felmagasztalása". **Augeiász** és **Héraklész** napistenek hatalomcseréje, **Héraklész** „nap**oroszlán**" győzelme a **Phaethón** „nap**bika**" felett ezt is kifejezheti.

Mindazonáltal a világévben is van alapja az 5. és 6. munka fölcserélésének. A hatodiknak sorra kerülő csillagkép (világhónap) a Kos mögötti Halak. A Halak tengeréből kel föl időszámításunk kezdete óta a tavaszponton a Nap; „elárasztott" égi terület nincs az övénél valóságosabb.

6. munka: a sztümphaloszi madarak elűzése

A legtöbb forrás megegyezik abban, hogy ***Héraklésznek** hatodszorra a sztümphaloszi mocsarakat kellett megtisztítania az ott fészkelő emberevő madaraktól. Rézből voltak, tolluk borotvaéles; úgy támadták meg kiszemelt áldozatukat, hogy nekirepültek és rézcsőrüket beledöfték. Arész szent madarai voltak; az Orkhomenosz melletti „Farkastorok" farkasai űzték őket a Sztümphalosz tó tájára.*

***Héraklész** rengeteget lelőtt **nyíllal**, parittyával közülük, a maradék Arész Feketetengeri szigetére költözött. Képmásuk díszítette a vidék istennőjének, Artemisz Sztümphaliának a templomát.*

Graves a rézcsőrű madarakat fallikus lényeknek, erotikus kultuszt gyakorló papnők állati maskaráinak tartja (gör. *sztümphalosz*, „merev hímvessző"). Graves rézcsőrű madárnőinek a rokonai a mesebeli vasorrú bábák és a magyar néphit különös madara, a „rézfaszú bagoly".

Kerényi halál- és lélekmadaraknak tartja e mitikus szörnyeket, melyek az alvilági Akherón partján vernek fészket. Ez egybevág azzal a hiedelemmel, mely szerint az elhunyt lelke a Tejút mentén, madáralakban távozik a túlvilágra.

Ha hihetünk az ókori elbeszélőknek, a 6. (egyesek szerint 5.) munka a Bak (illetve a Nyilas) csillagképhez (hónaphoz) kapcsolódik. Csakugyan, a két történet úgy illeszkedik helyileg egymáshoz, mintha a sztümphaloszi mocsár az **Augeiász** istállóin átvezetett folyók szennyes hordalékából keletkezett volna. Mocsaras égi táj ez. Az égi **tej**folyam alvilági torkolata, amire Kerényi Károly utal, itt van a szomszédos Skorpió és Nyilas csillagképben, és vizes vidék képét idézi fel a Bak halfarkú ábrázolása, felette a „vízből" kiugró Delfin, s alatta a Déli Hal és a Flamingó csillagkép.

A legtöbb madárcsillagkép is itt látható; a Hattyú és a Sas a Bak és a Nyilas

felett a Tejúton, a Daru (az ókorban még Flamingó volt a neve) a Bak alatt. JOHANN BAYER német csillagász tudta, miért nevezte el madarakról az égnegyed további három déli csillagképét 1603-ban kiadott csillagtérképén (ezek a Paradicsommadár, a Páva és a Tukán).

Arész sem véletlenül kerül a képbe. Az asztrológia szerint a Bak jegyben van „erőben". Orkhomenosz „Farkastorka" pedig, ahonnét madarai Sztümphaloszba költöztek, a Tejút szomszédos alsó hasadékában, a Skorpió alatt látható Farkas csillagkép tátott szájára utal. Arész kétszeresen is „otthon van" a Skorpióban, és a farkas is az ő állata. (Orkhomenosz jelentése szerint is szomszédos Sztümphalosszal. A név „dúsan termő kert"-et, „duzzadó herék"-et jelent. Az előbbi a tejútágak közre fogta mitológiai tündérkertre utal, az utóbbi a merev hímvessző nélkülözhetetlen tartozéka.) Arész Fekete-tengeri szigete is a tejútágak által körülfolyt „szigetet" jelképezheti. Az Argó úti célja is a Fekete-tenger túlpartján található. Ott, Arész kolkhiszi szent ligetében őrizték az **aranygyapjút**. Ha a szóban forgó **hajó** csillagképmása ott ragyog a Tejúton, akkor ennek déli szakaszát joggal azonosíthatjuk a mítoszok Fekete-tengerével. A mesékben oly sokat emlegetett „Fekete tenger" is a Tejút itteni, „alvilági" kiöblösödése lehetett.

A madarakra **nyil**azó héroszt az égen a Hercules csillagkép képviseli. Kilőtt **nyila**: a Nyíl csillagkép a Hattyú mellett suhan el. (**Héraklész** megküzdött a Hattyú névadójával, Küknosszal is – *küknosz* „**hattyú**"-t jelent –, ezt a viadalt azonban más munka mellé sorolták a szerzők, ezért a maga helyén fogunk foglalkozni vele.)

A történethez Artemisznek vadászistennői minőségében a Nyilas olümposzi védnökeként van köze, holdistennőként viszont a Bakban játssza el a **Héraklés**szel szemben vesztes Artemisz Sztümphalia szerepét: az asztrológiában ugyanis a Hold a Bakban van „rangvesztésben, száműzetésben", s a rézcsőrű madáristennőt – ki mást jelképezhetnének e madarak, ha nem őt? – **Héraklész** valóban elkergeti – „száműzi" – oda, ahonnét jött: a Nyilas cikkelyébe. A mondottak talán érzékeltetik, miért nem tudtak az ókori mitográfusok megegyezni a munka helyszínében.

A világévben a munka számba jöhető színtere a Halak illetve a Kos cikkelye. A történet illik a Halakhoz, hisz ez az ég legvizesebb területe, de illik a Koshoz is, lévén ez Arész másik asztrológiai „otthona". Ezen túlmenően a Halak és a Kos csillagkép a tavaszi évkezdést tekintve ugyanolyan határhelyzetben volt a tárgyalt időszakban, mint a Nyilas és a Bak a téli évkezdést illetően. A Nyilas (a Halak) volt a **halott Nap** újranemzésének égi színtere, a Bak (a Kos) pedig az újjászületéséé. Az előbbit a Nyilas cikkelyében a **hattyú**mítosz meséli el; **Zeusz** a Hattyú csillagzat képében nemzi újra a Nap–Hold ikreket a nagy Fehér Istennővel (Leukotheiával, Lédával, Létóval, Nemeszisszel); a helyszín ismét a felső tejúthasadék, amelybe a Hattyú kinyújtott nyaka úgy hatol be, mint hímvessző a hüvelybe. A Bak, Pánnak, **Zeusz** tejtestvérének képmása ugyane rendszeren belül arra emlékeztet, hogy a napisten már megszületett. A tavaszi változat a Halak és a Kos alatt elnyúló Cet csillagképhez fűződik; a Cet testesíti meg az

égen az istenanya szörnyalakját, mely elnyeli, majd újra szüli napfiát. (Vö. azzal, hogy **Jézus** a Bak jegyben születik, de a Kosban támad fel, miután 3 napot az Alvilágban tölt, mint – Ő mondja! – **Jónás** a cethal gyomrában (Mát 12,40). Bűnbak és Isten **Bárány**a, ez is, az is magára veszi a világ bűneit.)

*7. munka: a krétai **bika** megfékezése*

A szerzők túlnyomó többsége ezt a hőstettet a 7. helyre sorolja. *A **bika**, melyet **Héraklésznek** Mükénébe kellett vonszolnia, a krétai Mínosz király tulajdona volt, hasonlóan ahhoz, amelyik a Minotauroszt nemzette Pasziphaé királynéval. És mintha azonos lenne azzal a **bikával**, amelyik **Zeusz** parancsára Európával Kréta szigetére úszott.*

*Ez a **bika** is a tenger hullámaiból merült fel, és Mínosznak egy korábbi ígéretéhez híven fel kellett volna áldoznia Poszeidón oltárán, de mivel sajnálta elpusztítani a szép állatot, a tengeristen megharagudott, megvadította a **bikát**, s az mérhetetlen kárt tett a parasztok vetésében.* (Azt is beszélték, hogy *ez volt az a **bika**, mely iránt a sértett Poszeidón szerelmet ébresztett Pasziphaéban.* Ez még inkább valószínűsíti, hogy mindhárom krétai **bika** ugyanaz a mitikus állat volt.)

*Isteni lény volt, annyi szent, **tüzet** okádott, mint azok a **bikák**, melyeket Iászónnak kellett „leigáznia". **Héraklész** persze teljesítette a feladatot. Miután Mükénébe vonszolta, **Eurüsztheusz** Hérának szentelte, és szabadon engedte. A **bika** össze-vissza barangolt a félszigeten, míg egy másik híres munkavégző, **Thészeusz** el nem fogta Marathónnál, hogy feláldozza **Apollónnak**, vagy* – mint egyes szerzők állítják – *városa patrónájának, Athénének.*

A 7. **állatövi** csillagkép az Oroszlántól számítva a vele éppen szembenálló Vízöntő. Találó elnevezés egy télközépi csillagképre, a mediterráneumban a Vízöntő hónap a téli esőzések csúcsideje. A görögök a Vízöntő alakját egyszer *Ganümédésszel, **Zeusz** pohárnokával azonosították – ő töltögette a halhatatlanságot nyújtó nektárt az isteneknek –, másszor Pandóra fiát, Deukaliónt, a vízözön görög túlélőjét látták benne.* (Amikor az ókorban a Nap a Vízöntőbe lépett, akkor uralkodott az éjszakai égbolton a Pandóra piksziséből kiáradt Vízikígyó csillagkép.) Egy harmadik nézet szerint a Vízöntő *az athéniak első királyát, Kekropszot ábrázolta, a „vizet adót", akinek két leányát „Harmatcsepp"-nek és „Mindent Beharmatozó"-nak hívták. Kekropsz idejében* – így mesélték – *az emberek még nem ismerték a bort, és vízzel áldoztak az isteneknek.*

Ha csakugyan megfelel e munka ennek a csillagképnek (jegynek), akkor a szóban forgó **bika** a Halak tengeréből emelkedett ki. Poszeidón nemcsak a földi tengerek ura volt, hanem a Halak vizes elemű jegyének olümposzi védnöke is. A munkát a Vízöntőhöz kapcsolja, hogy a **bika** eső- és viharistenek (**Zeusz**) és a vizeket szabályozó Hold szent állata. A holdsarlót idéző bőségszaru, az áldozati **bika** letört tülke eredetileg a vízáldozat edénye volt. Ebből hintve vizet a földre *(libatio)* csinál esőt a varázsló az árapályért és időjárásváltozásért felelős, harmatadó Hold nevében.

„Újholdkor az északi szél
mindig hűvös esőt ígér.
Teleholdkor, ha jő zivatar,
sűrű és bő esőre vall."

(DALOS GYÖRGY fordítása)

Így olvasható a középkorban népszerű, gazdálkodóknak írt *Geoponiká*ban. Ókori hiedelem szerint a **bika** *„bőgése a közeledő vihar jele volt, amelynek kitörését a rhomboi, azaz zugattyúk forgatásával is siettették. A* ***villámlást fáklyák hajigálásával*** *ösztönözték (...); ezek a* ***bika*** *tüzes leheletét jelképezték."* (GRAVES1970: II. 188.)

Bikaisten volt Él, a nyugatsémi népek viharistene. Az „arany**borjak**", melyeket a jeruzsálemi kultuszközponttól elzárt izraeli törzsek Bétel és Dán szentélyeiben fölállították, **Jahvé**nak mint az időjárásért felelős istennek a képmásául vagy talapzatául szolgáltak. Jeroboám király és utódai az őszi esőket köszönték meg nekik az esős Marhesván hónap (október-november) telihold-ünnepén (1Kir 12,32). Később is Marhesván hó elején (újholdkor) imádkoztak esőért a zsidók. A név elején lévő *mar* tő („vízcsepp", „úr", „keserű") utal a hónap esős jellegére. Az esőt adó, vagy mondjuk úgy, „vízöntő" égi **bika** tisztelete nem korlátozódott a mediterráneumra, mindenütt találkozunk vele, ahol a vízkedvelő szarvasmarhafélék éltek, Kínától Dél-Afrikáig.

A **bika**, mely elrabolta Európát, hogy átússzon vele a „keserű vizen", és Krétán a magáévá tegye, maga a **villám**ló **Zeusz** volt, akinek hivatalos felesége, a „tehénszemű" Héra patronálta az Olümposzon a Vízöntő hónapot. **Eurüsztheusz** ezért szentelte neki a krétai **bikát**.

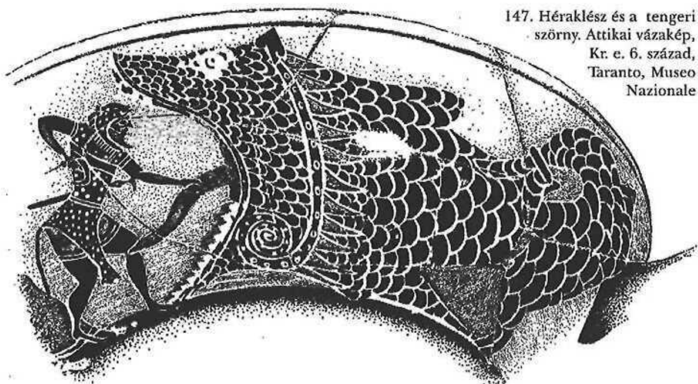
KERÉNYI KÁROLY ugyan maga is írja, hogy a legtöbb szerző ezt a munkát a 7.-ként említi, ő mégis a 8. helyen tárgyalja. Az **Állatöv** 8. állomása a Halak. E változat mellett néhány asztrológiai érv szól (a Halak vizes elemű jegy, Jupiter, vagyis a **bika-Zeusz**, illetőleg Neptun, a **bikát** küldő Poszeidón „otthona"), ezek azonban a Vízöntőre vonatkoztatva is érvényesek; a bika értelemszerűen a Halak felől kerül szembe a Vízöntőhöz a Bakból érkező naphérosszal. A Vízöntő úgy áll szemben az Oroszlánnal, ahogy a télvíz **bikája** (**ökre**, bivalya, **szarvas**a) a nyári nap**oroszlán**nal. A Bika-korszakban, amikor a **nyári napforduló** az Oroszlán csillagképbe esett, a **téli napforduló**nak a Vízöntő volt a csillagképe. Abban az időszakban a **bika oroszlán** általi legyőzése okkal szimbolizálhatta a (téli) évkezdetet.

Ha a világév körén keressük a munka helyét, a Vízöntő ott is a hetedik, így erről nincs mi újat mondanom (a 8.-ként következő Bak és a munka közti egyeztetést egyetlen egy adat sem támogatja).

8. *munka: Diomédész lovainak betörése*

Eurüsztheusz *8. parancsa az volt, hogy a hős hozza el élve Diomédész thrák király négy, vaslánccal megbéklyózott, ércjászolnál abrakoló, emberevő lovát. Diomédész vagy a „vasas" Arész, vagy az eget tartó Atlasz fia volt; anyja egy változat szerint Aszterié pleiád.* Égi lény volt tehát maga is, csak az ég sötétebb, alvilági térfeléről való. Neve mögött ugyanis a *„****lova****iról híres"* alvilági fejedelem, Hádész rejtőzködik KERÉNYI szerint; kancái, más verzióban csődörei, a halál **lo**vai voltak. (**Héliosz** is „híres a **lo**vairól", de az ő paripái ragyogó szőrűek. Diomédész **lo**vai feketék lehettek, mint a „lidércnyomás" – ang. *nightmare*, ami szó szerint „éjkancá"-t jelent –, ez volt a nedves és sötét őskáosz hiedelmi állatképviselője.)

Diomédész mása és névrokona volt *Admétosz* (*médosz, métisz* „eszesség", „tanács", „tevő"; *médeisz, métisz* „senki", „semmi"), akinek *lovai mellett* ***Apollón***

147. Héraklész és a tengeri szörny. Attikai vázakép, Kr. e. 6. század, Taranto, Museo Nazionale

szolgált. Az ő történetük, amit EURIPIDÉSZ is feldolgozott *Alkésztisz* című drámájában, ***Héraklész** e kalandjához szolgált bevezetőül.* (A darabban ***Apollón** épp távozik Admétosztól, amikor megérkezik a Halál, hogy Alkésztisz királynét elragadja. Az utolsó pillanatban betoppan **Héraklész**, birokra kel a Halállal, és visszaszerzi tőle zsákmányát.)* ***Héraklész** Admétosztól jut el Diomédész országába.*

*Hátborzongató, ahogy teljesíti a feladatot. Diomédészt saját **lo**vai elé veti eledelül, amitől azok kezes **bárány**okká lesznek. Közben persze történik egy és más; egy változat szerint például előbb ellopja a kancákat, majd harcba elegyedik üldözőivel, akiken úgy kerekedik felül, hogy tengerrel árasztja el a csatateret. E thrákiai hőstette után csatlakozik az **aranygyapjú** megszerzésére vállalkozó argonautákhoz, s ezen a **hajó**úton, még odafelé menet szabadítja meg Hésziónét, a trójai király leányát egy tengeri szörny karmaiból.*

A régebbi szerzők szerint ***Héraklész**nek ez a kalandja a 8. és a 9. munka közé esett, s akkor történt, amikor az Argó Kolkhiszba tartva, még azt megelőzően, hogy átkelt volna a Boszporuszon, a Szümplegádok között Trója falai alá érkezett. Trója királya Laomedón volt, akinél **Apollón** pásztorként szolgált* (eszerint Laomedón Admétosz trójai neve volt). *Vele volt Poszeidón is, ő építette Trója falait. Laomedón a fizetéskor becsapta isteni szolgáit, amiért **Apollón** dögvészt, Poszeidón pedig egy tengeri szörnyet küldött Trójára. A jóshely azt tanácsolta a királynak, hogy áldozza fel a szörnynek Hésziónét. Ki is tették a királyleányt a tengerpartra, Laomedón pedig kihirdette, hogy táltos paripáit, amelyeket korábban a két istennek ajánlott fel fizetségül, a szabadítónak adja.*

*Az éppen odaérkező **Héraklész** vállalkozott a feladatra. Beugrott a tengeri szörny kitátott szájába, megölte, majd kivágta magát a dögből. 3 nap múlva, kopaszon tért vissza.* Egy antik vázán a festő azt a pillanatot örökítette meg, amikor a hérosz épp kivágja az óriáshal nyelvét, hogy ezzel bizonyítsa, ő volt az, aki megölte. (*147. rajz*. A motívum föllelhető az egész vilá-

gon. Legősibb változata a **Marduk**-mítosz, legismertebb a bibliai **Jónás** története, de fennmaradt kaukázusi hőseposzban, a *Sárkányölő*-mesékben; még Petőfi is fölhasználta *János vitéz*ében, s egy perui vázakép tanúsítja, hogy kecsuainka változata is volt. *148. rajz.*)

Mind a 8. munka, mind a hozzákapcsolt történetek azt bizonyítják, hogy a szóban forgó hőstettet **Héraklész** a Halak csillagképében (havában) hajtotta végre. A szerzők véleménye ugyan megoszlik abban, hogy **Héraklész** mikor indult útnak az argonautákkal – emlékszünk még rá, hogy az Argó útját a 4. munkával is összekapcsolták –, de még ez az ellentmondás is amellett szól, hogy az epizódok rakosgatásánál a csillagképek sorrendjére figyeltek. A 4. munkánál az Argó emlegetését a Skorpió szümplegádjai indokolták a kis évkörben; a világévben pedig az, hogy a Bika után az „**aranygyapjas**" Kos következett. Itt épp fordítva van, a kis évkörben a Halak után következik a Kos, ezért kellett beilleszteni egy olyan történetet, ami mindkettőhöz illik. Ez a trójai kaland.

De lássuk a **lo**vakat. Az eurázsiai hősmesék és szoláris mítoszok nélkülözhetetlen eleme, hogy a hős, mielőtt megküzd ellenfelével, a párviadalhoz fölfegyverkezzék és **lo**vat szerezzen. A görög hérosztörténeteknél maradva, ***Perszeusz** úgy tesz szert **ló**ra és fegyverre, hogy megöli Medúsza gorgót, a szörnynőt, annak nyaksebéből jön a világra Pégaszosz, a csodaló és Krüszaór, az „Arany **Kard**". **Bellerophón** is a Pégaszoszon harcol a Khimairával, de ő a táltost Athénétől,* a Kos hónap olümposzi úrnőjétől *kapja ajándékba. **Héraklész**, amikor Küknosz és apja, Arész ellen indul harcba, a mén-Poszeidón táltoscsikaját Ariónt fogja a **kocsijába**. A tengeri szörny legyőzését is két halhatatlan fehér csődörért vállalja, melyek a vízen és a levegőben szélsebesen nyargalnak.*

Ezek a **lo**vas párviadalok a **tavaszi napéjegyenlőség**kor esedékesek. A világosság bajnoka csak most győzhet, mivel a nappalok hossza ekkor haladja meg az éjszakákét. A Kos korszakban a párbaj akkor dőlt el, amikor a Nap a Halakból a Kosba lépett, ezért a **ló**fékezés, **ló**szerzés nem csupán a győzelem előfeltétele volt, hanem közvetlenül meg is előzte azt, miként a Halak a Kos csillagképet, vagy pedig a küzdelem része, célja volt, mint a Hésziónéról szóló mítoszban.

A történetet az ég tavaszi negyedének csillagképei örökítik meg **Persze-**

148. Indián hérósz tengeri szörnnyel harcol. Mocsika kerámia dísze a hódítás előtti időkből

usszal. Ott látható a *Perseus* csillagkép, „kezében" a Gorgófővel (*Algol* csillag), alatta Kétó vagy Kétosz (*Cetus*) tátott szája, mellette az Androméda csillagképe (ő Hészióné megfelelője az égen látható történetben) és az óriás Ló (gör. *Hipposz*, lat. *Pegasus*) csillagzat a Halak, a Vízöntő és egy „orrhossznyira" a Bak cikkelyében, ahol a másik **ló**csillagzat, a Csikó fürdik a Delfin jelezte égi vizekben (vö. a 8. munka során tengerré változtatott csatatérrel). A két **ló**csillagkép Laomedón táltosparipáit is megjeleníthette. Pégaszoszról tudjuk, hogy Poszeidón és Medúsza **ló**nászából született, Arión Poszeidón és Démétér csikaja volt. A hagyomány szerint Poszeidón, a Halak ura adta ajándékul a **lo**vat az emberiségnek; máig él az a kelta eredetű képzet, hogy *a ló a tenger tajtékából lett.* (A *Pégaszosz* név a *pégé*, „forrás" szóból keletkezett. Laomedón **lo**vai nemcsak a levegőben, hanem a vízen is tudnak nyargalni.) Ez a hiedelem még a középső kőkorszakban születhetett, erre vall a **ló** (**szarvas**) és **hal** ezidőből való együttes ábrázolásainak sora *(84. rajz).*

Lószerzés, **ló**betörés az ellenséggel vívott harc előtt meséink jellegzetes motívuma. A mozzanat kísértetiesen hasonlít a görög héroszok lószerző kalandjaira. *A hős vagy megszolgál érte egy banyánál,* mint **Bellerophón** a „bagolyszemű" istennőnél, vagy erőszakkal ragadja el tőle, mint **Perszeusz** Medúszától. *A szolgálat 3 napig tart,* amennyit **Héraklész** tölt a **lo**vakért Kétó hasában, s ameddig a Hold újholdkor, amikor nem látszik, „távol van" (ne feledjük, ezek a táltosok kivétel nélkül holdparipák!), és abban áll, hogy *a Vasorrú Bába érclovait, vasderes, fekete kancáit kell őriznie* (l. Diomédész kancáinak „arészi" vasláncait, ércjászolát). *Ezek a kancák ellik a hős táltoscsikaját,* mint a kancafejű Démétér Ariónt. A mesebeli *ércménes ellenében a Nap segíti a mesehőst* (megolvasztja őket, mint a sötétséget). *A kancák őrzésében olyan „állatsógorok" segítenek neki* – a Nap és más planéták helyett! –, *mint az egerek királya* (**Apollón**) *vagy a halak királya* (Poszeidón) az *Állatsógorok*-típus meséiben.

E két isten trójai szereplése is segít helyre tenni a Hészióné-történetet. Poszeidón mint a Halak ura, **Apollón** mint a Kos jegyében „felmagasztosuló" Nap jelenik meg **egér**isteni minőségében. (Dögvészt küld a trójaiakra!) **Héraklész** visszatérte csupaszon a Kétó gyomrából a Hold újbóli láthatóságát asszociálva a napcsecsemő újjászületését jelképezte. Mindez persze már a Kos-béli fordulathoz illő magyarázat; a tavaszújév nemcsak a Közel-Keleten kapcsolódott a Kos hónap kezdetéhez, hanem itt-ott a görög, főleg kisázsiai városállamokban, így talán Trójában is, s ahol luniszoláris naptárt használtak, ott az évkezdést a legközelebbi holdváltozáshoz igazították.

A 8. munkát kétséget kizáróan a Halakhoz köti, hogy az Argó útját előzi meg. Az argonauták az **aranygyapjú**ért kelnek útra, ami nem más, mint az égi Kos csillagszőre akkor, amikor felragyog az odaérkező nap(hérosz) fényében. Már szó volt arról, hogy az **aranygyapjas kos**nak is Poszeidón volt az apja, s hogy a **kos**-mítosz hőse, **Iászón**, éppúgy megjárja a gyapjút őrző sárkány gyomrát, mint **Héraklész** *(72. rajz).*

KERÉNYI néhány ókori szerző nyomán a 8. munkát a 7. elé helyezi. Szerint a hőstettre a Vízöntő havában került volna sor. Annyi alapja van mind-

össze a cserének, hogy a Ló csillagkép nagyja nem a Halak, hanem a Vízöntő cikkelyébe esik.

Ha a munka helyét a világév körén keressük, az vagy szintén a Vízöntőbe esik, amennyiben KERÉNYI kissé erőszakolt sorrendjét fogadjuk el, vagy az „előírás szerint" a Bakba. Ennek aztán van égrajzi alapja! Nem annyira azért, mert a *Pegasus* orra (*Enif* csillag) és a Csikó csillagzat a Bak fölött látható. Sokkal inkább azért, mert csak így teljes a mítosz égi mondanivalója. A világévkörön hátrálva a Bak után, a Nyilasban és a Skorpióban a szümplegádok várnak a Napra, annak megfelelően, ahogy a 8. munka után az Argónak is, fedélzetén Héraklésszel az égi Boszporuszhoz, a szümplegádokhoz kellene érkeznie. Ez a kis évkör szerint nem látható az égi tablón. Helyette a Hészióné kalandot meséli el. A világév körén viszont ez utóbbi hiányzik az adott szakaszon, a kettő viszont együtt teljes képet ad. Ez a látszólagos ellentmondásosság együtt jár a történet égi kétirányúságával, de az ókori naptárrendszer és szimbolika feloldja. Ahogy a **téli napfordulón** és a **tavaszponton** való átkelés – mindkettő újévkezdet lévén – megfelelnek egymásnak, úgy a Szümplegádok közötti **hajóút** és az átjutás a *Cetus*-szörny nyíló, csukódó száján is csak kétféle előadása ugyanannak a mondanivalónak.

9. munka: Hippolüté övének megszerzése

***Eurüsztheusz** 9. parancsa az volt, hogy leánya, Admété számára **Héraklész** hozza el Hippolüté amazónkirálynő arany övét, melyet az apjától, Arésztől kapott.*

***Héraklész hajón**, társakkal kelt útra, szerencsésen meg is érkezett az amazónok földjére, és sikerült is majdnem békés úton Hippolüté övéhez hozzájutnia – a királynő ugyanis beleszeretett, és szerelmi ajándékul fölajánlotta neki. Héra azonban amazónnak álcázta magát, és egymásnak ugrasztotta a vendégeket és háziasszonyaikat. Az amazónok **lóról nyílzáporral** támadták a hajósokat, de azok, **Héraklés**szel az élükön megfutamították őket. Hippolüté és sok társnője a harctéren maradt. Így az öv végül is a királynő élete árán került a hős birtokába.*

Az amazónok földje a Don folyó torkolatvidékén terült el, a Kaukázustól északnyugatra. Az ókori szerzők ezt a munkát összekötik a trójai kalanddal és az Argó vállalkozásával. (A hős **hajón**, társakkal ment ide is, oda is, ugyanaz az út!) *Társai közt sok neves argonautát említenek,* sőt egyes források szerint *az összes argonauta részt vett e hadjáratban.* A két kaland között más egybeesés is akad. *Az argonautáknak is meggyűlik útközben a bajuk harcias asszonynéppel; például a férjeiket legyilkoló lemnoszi nőkkel, és harcba keverednek a szarmatákkal, akik* a szokványos logikának fittyet hányó mitográfusok szerint azoknak *az amazónoknak a leszármazottai voltak, akikkel **Héraklésznek** később* (?!), *de ugyanazon a **hajóúton** gyűlt meg a baja.*

Az Argóéra emlékeztető alvilági utazást sejtet e **hajóút** számos részlete. ***Héraklész** oda-vissza kiköt egy Lükosz nevű királynál. Lükosz* „farkas"-t jelent, s így hívtak egy már emlegetett déli csillagképet a Tejút alsó hasadékában. *Aztán **hajóját** egy vihar Kósz szigetére sodorja. Itt meggyűlik a baja a sziget királyával, Euri**pülosszal, vagyis a „Széles **Kapujú**"-va*
*mégpedig egy **kos*** (!) miatt, *s ezért meg kell vívnia* a tejúthasadékra utaló név birtokosának *a fiával, Khalkódónnal, az „Ércfogú"-val. Mikor minden elrendeződik, fele-*

végül veszi a király leányát, akit „Ércarcú"-nak hívnak, mint az „aranygyapjas" Phrixosz kolkhiszi menyasszonyát. Ezek az „érces" nevek a mesebeli lóadományozó vasorrú bábát illetőleg Hippolüté atyját, Arészt (Marsot) juttatják az ember eszébe, a Kos jegy asztrológiai urát, akinek kolkhiszi ligetében őrizték az **aranygyapjút**, és aki ugyanakkor a tejúthasadék csillagképeinek, a Skorpiónak és a Farkasnak volt a gazdája.

Ha már nevek kerültek szóba, figyelemre méltó, mily gyakran fordul elő az amazónok nevében a „kanca", „**ló**". Így Hippolütéében (jelentése „Eloldott Kanca", a jelző a derekáról leoldott övre is utal), Lüszippéében (ugyanazt jelenti, mint Hippolüté neve), Hippóében („Kanca"), Melanippéében („Fekete Kanca"). Az amazónok Diomédész kancáinak humanizált másai; nem **lo**vak, csak **ló**háton harcolnak, és **ló**neveket viselnek. Ezen az átalakuláson a Baktól a Kos felé a Ló csillagkép is átmegy. A feje, mellső lábai, a teste lóé; ezt mutatják csillagainak arab nevei is. Hátsó lába, noha úgy látszik, mintha lenne, még sincs; a *Pegasus*nak ez a része a **Perszeusz**-monda hősnőjéről, Andromédáról kapta a nevét, aminek a jelentése: „Nem emberszerű". Ennek a csillagképi metaforának van mesebeli feloldása. A „kancaleányos" *Állatsógorok*-típus már idézett meséjében *(Borsszemvitéz és szép Júlia, aki erdőt zöldít és füvet virágoztat) a hős a táltost „tengersziget mellől hozta, hol fa verekedik fával, fű fűvel, kő kővel, víz vízzel, hab habbal; ez a verekedés csak délben szünetel egy órát; van ott egy csipkebokor, azon egy kantár van felakasztva, azon van egy szürke ló, az a csikót a ballábából rugta ki."* Mi más lehet ez, mint a Halak tengerében lévő „szümplegádos" **napéjegyenlőségi** átkelőhely, ami felett az Androméda-lábú Ló csillagkép ragyog?

Mindebből kiderülhetett, hogy **Héraklész** 9. hőstettére a Kos csillagképében (havában) került sor. Más is erről tanúskodik. Az amazónkirálynő atyja, Arész a Kos hónap uralkodó planétaistene. Arany öve, amelyet **Héraklész** Hippolüté holttestéről leold, és elvisz Admétének, nem lehet közönséges öv. Már maga az aktus is jelképes értelmű. A görög istennők – így tartja a hagyomány – mindig *tavasszal* újítják meg szüzességüket. Az öv megoldása a leány asszonnyá válását szimbolizálja, az öv viselése pedig *szüzességének tanújele.* Hippolüté halála, övének elvétele, Admété felövezése, a föld (istennő) évenkénti megújulásának jelképe lehet. Admété „hajadon"-t jelent, de az *Admétosz* név női megfelelőjeként (!) „fékezhetetlen"-t is. Kancaleány volt ő is, akit **Héraklész** Hippolüté övével = kantárával fékezett meg.

Arész arany öve jelképezheti magát az **Állatöv**et, aminek csatja (a feje) Arész csillagjegye. De fonhatták a Kos **arany–gyapjá**ból is. PINDAROSZ említi, hogy az amazónok ruházata, öve vadállatok bőréből, szőréből készült. Héra, aki maga is amazónnak álcázza magát a történetben, római szobra tanúsága szerint **kecske**bőrt viselt, mint Athéné, a Kos olümposzi védnöke, akinek híres *aigisze* Amaltheia **kecske**istennő lenyúzott bőre volt.

A világév körén az Oroszlán után 9. állomásként a Nyilas következik, majd 10.-ként a Skorpió, a történetben szereplő Eurüpülosz és Lükosz égi birodalma. Itt találhatók a kentaur-csillagképek; és hát mi más egy **lóhátról nyil**azó,

lónevű, szőrös, bőrös amazón, mint a kentaur nőnemű kiegészítője? Kentaurnőkről az ókori források nem beszélnek.

*10. munka: **Gérüón** gulyájának elrablása*

A görög mitológia a nomadizáló múlt emlékeként telistele van marhatolvajlásról szóló történetekkel. **Héraklész** 10. hőstette is mintha csak az lenne.

*A hősnek át kellett kelnie az Ókeanoszon, a távoli nyugaton lévő Erütheia („Alkonypír") szigetére, ahol Arész fia, Eurütión és Menoitész csordás őrizte a kétfejű Orth(r)osz kutyával (a Kerberosz testvérével) **Gérüón naplemente**-színű marháit. **Gérüón**nak deréktól felfelé három teste, hat karja és szárnya volt.* Halálisten volt ő is, egyfelől a lenyugvó Nap, másfelől pedig Arész (Mars) egyik megtestesülése, **Héraklész** alvilági tükörképe.

***Héraklész**nek most is át kellett kelnie **kapu**kon. Püloszban szállt tengerre ugyanis, s e név Hadész **kapu**ját jelentette. Meg is kellett küzdenie az átjutásért Néleusszal, a „Könyörtelen"-nel. Az ütközetben mindkét oldalon részt vettek istenek, hősünkkel szemben Hadész, Arész és Héra; **nyilai**val mindhármójukat megsebesítette. Miután legyőzte a halált (szó szerint!), eljutott a Gibraltárszorosig, ahol két oszlopot állított fel az egymásra néző két parton. „Hercules oszlopai"* – így él nevük a köztudatban – a túlvilági **kapu** félfáit jelképezték.

*Egyesek szerint ezen az útján állt elébe Antaiosz, a földanya óriás fia, aki a szembejövőket birkózásra kényszerítette. Legyőzhetetlennek tűnt, mert ha ellenfelének sikerült is a földhöz csapnia, anyja érintése új erőt öntött bele. **Héraklész** úgy bánt el vele, hogy felemelte, és a levegőben roppantotta össze.*

*Különféle kalandok után végre hősünk ott állt az Ókeanosz partján, de nem tudott tovább menni. Gondolt egyet, és **íj**át a Napra szegezte. **Héliosz** megijedt és kölcsönadta **Héraklész**nek óriás aranycsészéjét, amelyben ő szokott éjjelente átkelni az Ókeanoszon (49. rajz). Így jutott el a hős a vörös szigetre. Itt először megölte Orthroszt, aztán legyőzte Eurütiónt, majd az „Arészhez hasonló" **Gerüónt**. A csordát pedig a serlegbe terelte, és visszatért az Ókeanosz innenső partjára. **Héliosz**nak visszaadta aranycsészéjét, és lábon hajtotta tovább a marhákat.*

*Liguriában Poszeidón fiai támadtak rá sereggel. Előbb **nyilai**val próbálta megfutamítani az ellenséget, majd, miután kiürült a tegze, letérdelt, hogy köveket keressen parittyájába. **Zeusz** kőzáporral sietett fia segítségére,* mint a bibliai Józsuénak Isten (Józs 10,11). Egy magyarázat szerint *ennek a csatának az emlékére emelte az égbe **Zeusz** a térdelő **Héraklész** már emlegetett képmását: az Engonaszisz (Hercules) csillagképet.*

*Az itáliai félszigeten átkelve akadt útjába a föld alatt szorgoskodó Kakosz, aki háromfejű, félig ember, félig állat volt, mint a Kerberosz vagy **Gérüón**. Kakosz ellopott néhány **bikát** és tehenet az épp alvó hőstől* (vagyis visszalopott, hisz' benne támadt fel a megölt Arész-**Gérüón**), és a farkuknál fogva bevonszolta őket a barlangjába. Amikor **Héraklész** felébredt, persze észrevette a hiányt, és megölte az alvilági barlang lakóját.

*Az itáliai csizma orrán egy **bika** elszakadt a csordától, és átúszott Szicíliába. **Héraklész**nek, hogy visszaszerezhesse, meg kellett küzdenie a tengerszoros szörnyével, Szküllával,* aki éppúgy, mint Kétó vagy a Szümplegádok, a túlvilági átjárók vala-

melyikét testesítette meg, *valamint Erüxszel, a sziget királyával.*

Ezután a hős a dalmát partok mentén hajtotta hazafelé a gulyát (jó nagy kerülővel). *Itt Héra rászabadított az állatokra egy bögölyt, amitől azok megvadultak, és a világ túlsó végére, a szküthiai pusztába rohantak.* ***Héraklész*** *persze a nyomukban, s miközben megpróbálta összeterelni a marhákat, szerelmi kalandba keveredett egy* ***kígyótestű*** *nővel. Három fiú származott együttlétükből, köztük Szküthész, a szkíták ősapja.*

Már majdnem hazaért, amikor az iszthmoszi szorosban az óriás Alküóneusz támadt rá, aki maga is marhatolvaj volt (állatait Héliosztól lopta, s azok szintén Erütheiáról valók voltak).

A „nagy marharablás" a Bika csillagképének (hónapjának) a története. Erre vall a szerteágazó elbeszélés minden lényeges pontja. Az égboltnak ezen a részén fontos, gazdag mitológiájú csillagképek láthatók; a Bika, a Fiastyúk, az Orion, a szomszédos Ikrek a Tejúton, a Kis és a Nagy Kutya csillagzat.

Más, Bika csillagképről szóló regék feltűnően emlékeztetnek a 10. munka egyes epizódjaira. *A csecsemő Hermész például ugyanúgy lopja el* ***Apollón*** *marháit, mint* ***Héraklészét*** *Kakosz. Háttal tereli be őket barlangjába, hogy* ***Apollón*** *a nyomok alapján épp ellenkező irányban induljon keresésükre.* MANILIUS, latin költő (1. sz.) csillagokról szóló tankölteményében Hermész cselekedetét azzal magyarázza, hogy a Bika a többi **állatövi** csillagképhez mérten fordított helyzetű, háttal forog körbe az égen.

Vagy vegyük a bögölyös kalandot. Egy mítosz szerint *a féltékeny Héra* ***Zeusz*** *egyik szeretőjét, Iót tehénné változtatja, és egy bögölyt uszít rá, hogy az űzze körbe a*

149. Mithrasz megöli a bikát. Római márványdombormű, 400 körül, Párizs, Louvre

világon. Az ókori csillagászok az Ió-tehenet a Bika csillagképnek feleltették meg, azon az alapon, hogy az égi Bikának nincs hátsó fele, így a neme sem azonosítható. A Bögöly a vele átellenben keringő Skorpió egyik neve volt. Mint már említettem, jellemző a csillagmítoszokra, hogy a szemben álló csillagképeket egy történetbe foglalják: így kerül a Skorpió a **Mithras**-oltárokra is, amint a Bika heréjét mardossa *(149. rajz).*

A bögölyös kalandban szereplő kígyóistennő a Kígyó csillagkép lehet, mely az *Ophiuchus*szal vagyis **Héraklész**szel ölelkezik a Skorpió felett (ugyancsak a Bikával átellenben). Szó volt már arról is, hogy a Skorpió a kozmikus halál és fogamzás égi cikkelye. Ugyanezért kerülhetett a fölötte lévő „halott" Hercules csillagkép is a történetbe.

Az út során lebírt óriások, Antaiosz és Alküóneusz az Orion megszemélyesítői lehetnek. Antaiosz jelentése „Szembejövő". A Kosból a Bikába lépő Nappal az Orion csillagkép jön – úgymond – szembe. Antaiosz is, Órión hérosz is Poszeidón és a Föld fia volt (vö. azzal az epizóddal, hogy **Héraklész**nek Poszeidón fiaival kell harcolnia). Az Orion csillagképet személyesíthette meg Atlasz is, akiről a 11. munka kapcsán szólunk részletesebben; az ő másik neve lehetett Alküóneusz, a *halküón-*, „jégmadár"-leányok atyja. Atlasz volt ugyanis a Fiastyúk csillagainak az apja, akik közül a legidősebbet Alküónénak hívták. (PLINIUS a jégmadarakról írván szintén említi a Fiastyúk csillagzatot.)

Ami a „**kapu**kat" illeti, két helyen is találhatók. Egyrészt **kapu**nak hívták az Ikrek és a Bika cikkelyén átfolyó Tejút kereszteződését az **Állatöv**vel, másrészt – láttuk – annak nevezték azt a másikat, mely a Bikával és az Ikrekkel szemben található. Az Ikrek jele egy alul és felül összekötött, **kapu**nyilásra emlékeztető oszloppár. Az ókori Spártában így ábrázolták az Ikreknek nevet adó Dioszkurokat. Ezt a jelet értelmezhetjük Hercules oszlopai szimbólumának. Orth(r)osz kutya – a Nagy Kutya csillagzat – az Ikrek **kapu**ját őrzi; két feje, mint a római Ianusé, a **kapu**ból az ég két térfelét vigyázza. (Időszámításunk kezdetétől a **nyári napforduló** az Ikrek csillagképbe esett, ettől kezdve ez a **kapu** már nemcsak térelválasztó, hanem az esztendőt is felezi.)

Héliosz és **Héraklész** afférja **Ji**t, a **nyil**aival Napra lövöldöző isteni **íj**ászt juttatja az ember eszébe. **Ji** valóban a kínai **Héraklész** volt, a főisten fia, akit ugyanazért küldött atyja a földre, amiért Héra a görög hőst, vagyis hogy különféle szörnyektől és természeti csapásoktól szabadítsa meg az embereket.

Ami a világév és a 10. munka közti lehetséges összefüggést illeti, a világév körén a Skorpió cikkelye következik, mely – s erről már szó esett – szembeszökően nagy helyet kap a történetben. Amiről még nem beszéltünk; Arész, a Skorpió asztrológiai ura és olümposzi védnöke itt a szokottnál is többet szerepel. Emlékeztetnék arra, hogy gulyását Erütiónnak hívják, mint **Héraklész** egyik kentaur-ellenfelét. A szerzők nyilván a *Centaurus* csillagképre gondolva ragasztották a gulyásra a kentaur nevét. (Ésszerű magyarázatokat kereső „mitológusok" szerint a kentaurok valójában lovas pásztorok voltak. L. gör. *kentao* = „hajt", „ösztökél".)

Még egy gondolat a szembenálló csillagképek mitikus jelentőségéről.

Minden **állatövi** csillagképpel szemben van egy másik, de csak a 4. és a 10. munkához társítható cikkelyekre jellemző ez a kettős kapocs; nevezetesen, hogy mind térben (az égbolton), mind pedig időben (a kis év**kör** és a világév viszonylatában) farkasszemet néznek egymással. Ugyanakkor az sem általános szabály, hogy a szemben lévő csillagképek minden munkánál szerepet kapnának, ez csak a 4. és a 10., illetve kisebb mértékben a szomszédos 5. és 11. munkánál szúr szemet. Az ok: a szóban forgó csillagképeket nemcsak szembenállásuk, hanem egy valódi, látható kapocs is összeköti, a Tejút, mely a csillagnéző szemét az égbolt egyik sarkából a másikig vezeti. Ezeknek a csillagképeknek különösen nagy volt a jelentősége azokban a korszakokban, amikor két szemben álló naptári fordulópont a Tejút és az **Állatöv** e kereszteződéseibe esett.

11. munka: a heszperiszek ***almáinak*** *megszerzése*

Héraklész *utolsó előtti feladata az volt, hogy hozzon aranygyümölcsöket Héra „paradicsomi" fájáról, melyet Atlasz és leányai, a heszperiszek őriztek. Rosszul, mert ők maguk is meg-megdézsmálták a fát* (mint a tündérek a *Tündér Ilona, Csonkakezű leány* típusú mesékben). *Héra ezért küldte rájuk felülvigyázónak sárkányát, Ládónt, aki, mint általában a* kígyók *az* ***almafás*** *történetekben, a fára tekeredett.* Ez *a Ládón egyike volt a mitikus szörnyanyák, Ekhidné vagy Kétó gyermekeinek; testvére, valójában alakmása volt tehát mindama szörnyetegnek, melyeket* ***Héraklész*** *ölt meg.*

A hős, hogy kitudakolja az odavezető utat, felkereste a heszperiszeket az Eridanosz folyó barlangjában, „melyben az isteni folyó a Túlnanról átfolyik a földre" (KERÉNYI 1977: 296). *Ők Néreuszhoz, a tengeri öreghez küldték, hogy igazítsa útba a hőst* (későbbről is jól ismert mesealakok e tanácsadó, útbaigazító öregek). *Egy változat szerint útban Néreuszhoz küzdött meg Küknosszal és apjával, Arésszel. Néreusztól is küzdelem árán csikarta ki, hogy megtudja: tőle Prométheuszhoz kell mennie, akit* ***Zeusz*** *közismert vétke miatt a Kaukázushoz láncolt, ahol egy* ***saskeselyű*** *(Ekhidné szülötte!) marcangolta a máját. Útközben* ***Héraklész*** *megállt Rhodoszon,* ***Héliosz*** *szigetén, ahol egy szántóvető* ***ökrét*** *elvette, feláldozta a napistennek, és egy ültő helyében megette* (vagyis magának áldozta fel). **Héraklészt** *Buphagosz,* azaz „**Ökör**evő" néven is tisztelték, mert rendszeresen előfordult vele, hogy *egy ültő helyében befalt egy* ***ökröt****, és vödörszám itta rá a vizet.* A közép-ázsiai hősénekek és a mesék hősei is hasonmód nagyétkűek. A *Nagyevő és társai* mesetípus keretében *„nagy-ehető"* – a napisten „időfaló" aspektusának mesei megszemélyesítője – *egymásután* 366 *tulkot nyel le,* melyek nyilvánvalóan az év napjait jelképezik; *társa, „nagy-iható", aki kiissza még a tengert is, mégis szomjas marad,* a Nap minden vizet elpárologtató melegét szimbolizálja (*Az ólom-barát* című mese).

Héraklész *megérkezik tehát Prométheuszhoz,* ***lenyilazza*** *a* ***keselyűt****, noha följegyezték, hogy minden madár közül – lévén napmadár – ez állt hozzá a legközelebb. Ókori mitográfusok a* ***keselyűt*** *eltaláló* ***nyíl****vesszőt helyezték a* ***Nyíl*** *csillagképbe.*

A megszabadított Prométheusz a világ túlsó végére, Atlaszhoz küldte ***Héraklészt****, s jó tanácsokkal is ellátta, mit tegyen.* ***Héraklész*** *az utat napistenhez méltón tette meg:*

*habokon futó **kocsiban**, egy verzió szerint ismét kölcsönkérte **Héliosztól** a napserleget.*

Miután megérkezett a kerthez, elbánt a sárkánnyal, ebben állítólag a heszperiszek segítették. Ládón képmását Héra a csillagok közé emelte: ez a Sárkány *(Draco)*, mások szerint a Kígyó *(Serpens)* csillagkép. A legtöbben azonban úgy mesélték, hogy felajánlotta Atlasznak, tartja helyette az eget, amíg az bemegy a gyümölcsökért a kertbe. Így jutott 3 **aranyalmá**hoz. (*Az* aranyhajú *kertészbojtár* című mese naphérosz-hősének a „Hajnalkertből" kell 3 **aranyalmát** szereznie.)

Van szerző, aki a 11. munkához kapcsolja Antaiosz legyőzését; nem mesélem el még egyszer.

A 11. munka az Oroszlántól számított 11. csillagképben (hónapban), az Ikrek cikkelyében vár a héroszra. Héra **aranyalma**fája a tejút-világfát jelképezi, aminek ágai az Ikrek–Bika és a Nyilas–Skorpió csillagképeken keresztülnőve borulnak fölénk. **Héraklés**szel, aki az elbeszélés szerint vándorútját a Bika cikkelyében kezdi – a heszperiszek említett alvilági folyója, az Eridanus csillagkép itt ered, az Orion lábából –, a mesélő azért járatja körbe az **almá**kért a világot, hogy jelezze nekünk, a fát két helyről is megközelíthetné (a Nap is kétszer keresztezi az év során a Tejutat). Ezért mondja a mítosz, hogy a Sárkány csillagkép a fa őre; a Sárkány a Tejút mellett tekereg, és tátott szája a Hercules csillagképet látszik fenyegetni.

Atlasz nem más, mint az Orion, aki valóban a vállán tartja az eget; egészen pontosan az **Állatöv** körét. GRAVES szerint Atlasz és **Héraklész** helycseréje a féléveket megszemélyesítő szent királyok hatalomcseréjét jelképezi. S valóban, a Tejút a kis évkört pontosan két félévre vágja. Ezért kell megküzdenie a hősnek Néreusszal, aki nem más, mint az előző munkában szereplő tengeri **kapu** őre, Néleusz. Ők szintén az Oriont képviselik. A birkózás Antaiosszal ugyanezért kerülhetett ebbe és az előző epizódba is. Ő is az Orion csillagképet személyesíti meg, és mivel az Orion az Ikrek és a Bika *között* helyezkedik el, a mitográfusok kényük-kedvük szerint szerepeltethették mindkét cikkelyben.

Héraklész és Orion helycseréjének a naptárin kívül hiedelmi alapja is van. Mégpedig az, hogy a csillagképet a **halott Nap**, a **naplélek** megtestesítőjének hitték. Amikor **Héraklész** (a Nap) elfoglalja Atlasz (Orion) helyét, meghal; **naplélek**ké válik, aki a Tejúton útra kelhet a túlvilágra. Atlasz viszont megszabadulva terhétől élő Nappá lesz, és az ekliptikán folytathatja útját.

Az **alma** is ezért kap helyet ebben a történetben. Héra **aranyalmái** a szerelmi beteljesülést, a boldog véget jelképezik, de szó szerint, mert a boldogságot a naphérosz halálos ölelésben nyeri el. Ebben a szimbólumrendszerben Atlasszá válni, azaz a halhatatlanság **almái**nak őrévé lenni evilágban halált és túlvilági halhatatlanságot jelent, és megfelel a mennyország **kapu**sa szerepkörének. **Héraklész** is, miután meghalt és halhatatlan lett, ezt a feladatot látta el a mennyben. A történet szerint **Héraklész** kis híján Atlasz helyén ragad, de aztán csellel megszabadul; s valóban, az ő halála a túloldalon, a „fa tövén" következett be, akkor, amikor az **őszpont** még a Skorpió csillagképbe esett.

A Küknosszal vívott párbajt azért illeszthették ebbe a történésláncolatba, mert a Hattyú (gör. *Küknosz*) mint tejútcsillagkép a Nyilas felett és az Ikrekkel átellenben helyezkedik el. Prométheusz megszabadítása ugyanezért kap itt teret. A Hercules csillagképet tartották a képmásának, mely Atlasz-Orionnal áll szemben, a máját marcangoló **keselyűt** pedig a **Sas** csillagképnek feleltették meg, mely az Ikrekkel van oppozícióban a Nyilas felett.

A felfalt **ökör** epizódja viszont azért kerül a történet bevezető részébe, mert a naphérosz a források szerint is, meg a valóságban is a Bika csillagképből indul el. Hogy éppen **Héliosz** szigetén, az isten tiszteletére eszi meg az **ökröt**, arról Órión mítosza juthat az eszünkbe. Eszerint *a hérosz afeletti örömében, hogy **Héliosz** visszaadta látását, egy **bikát** vág le a napistennek, amit közösen költenek el a **bika*** (a Bika csillagkép) *bőrére telepedve.*

A világévkörön a Mérleg a tizenegyedik jegy, s a munkák közül is megfelel a tizenegyediknek. Erre utal, hogy a hős egyszer már járt a heszperiszek kertjében, éppen akkor, amikor a Mérleg csillagképben a kerűniai **szarvas**t üldözte.

A megfelelésnek megintcsak van naptári és hiedelmi alapja. Amikor az **őszpont** a Mérleg csillagképbe hátrált, ez lett a naphérosz halálának időpontja és helyszíne. Erre utal a történet egyik lejegyzőjének a „nyelvbotlása", vagyis hogy a Sárkányt – szerintem szándékosan – fölcserélte a Kígyó csillagképpel. Ez illik ugyanis ide. A Kígyónak a Mérlegbe esik a nyaka és a feje, amit az Északi Korona **koszorúz** meg, az a csillagkép, amelybe – mint PINDAROSZ írja a 3. munka kapcsán – a halála után költözött **Héraklész** lelke. Maga a Kígyó az adott jelképrendszeren belül a haláluk után **kígyó**alakban tovább élő héroszok égi képmása volt. **Héraklész** halálban való megújulása, azaz halhatatlanná válása olyan, mint a **kígyóé**, amelyik levedli a bőrét. A **kígyók** a hiedelem szerint nem öregednek meg, mert levedlik régi bőrüket (gör. *gérasz*, „régi bőr", „öregség").

*A **kígyó**bőrben élő, elátkozott **aranyhajú** királyfi* meséje, melyben *szolgalelkeivel a tündérkertből, a boldogság fájáról **aranyalmát** hozat, majd madárrá változik és elrepül* (*A **kígyó**bőr, A **kígyó**ruha* c. mesékben), ékesen bizonyítja, hogy a két, csillagos térben egymástól távol eső mesemotívum: az **aranyalmák** megszerzése (az Ikrekben) és a **kígyóvá** válás (a Mérlegben) összetartoznak. A **kígyó**bőrös királyfi is naphérosz, a Kígyó csillagkép cikkelyében meghaló, majd a Hattyú (Sas) cikkelyében feltámadó Napot személyesíti meg.

12. munka: a Kerberosz felhurcolása az alvilágból

Héraklész utolsó, egyben legnehezebb munkája volt ez, bár sok régi elbeszélő ezt a munkát fölcserélte a 11.-kel, talán abból a megfontolásból, hogy a belépés Héra paradicsomába egyet jelent az istenné válással. Mások viszont úgy gondolták, hogy lemenni az alvilágba és onnét visszatérni ennél is több, és jobban is illik a munkák végére, mivel ez a cselekedet az év lezárását és az új esztendő kezdetét jelenti egy meghaló és feltámadó isten élettörténetében. Okozhatta persze a keveredést – mint az átellenben lévő Nyilas és Bak csillagképek esetében – a precesszió is. Hiszen **Héraklész** legtöbb „életrajzírója" akkor élt, amikor a **napfordulók** a Rák és Bak csillagképek-

ből az Ikrekbe meg a Nyilasba költöztek. Az új helyzetben mégis a régi elnevezéseket használták. Úgy hitték, hogy a nyári **kapu** a Rák jegyben van, miközben az már az Ikrek csillagképbe esett.

***Héraklésznek**, mielőtt „alászállott volna a poklokra", el kellett mennie Eleusziszba, hogy Déméter megtisztítsa és beavassa misztériumába. Ehhez legalább formálisan athéni polgárrá kellett lennie. Az athéni „hérakIész", **Thészeusz** javaslatára egy Püliosz nevű ember adoptálta. Miután eleget tett minden feltételnek, a hérosz egy barlangnyíláson át leszállt az alvilágba, a bagolyszemű Athéné és a lélekkalauz Hermész vezetésével. A pokolra szállás helyét* egyes források *a Fekete-tenger egyik félszigetére teszik.*

*Amikor a világot elválasztó Sztüx folyóhoz érkezett, az alvilági révész, Khárón úgy megrémült a hőstől, hogy szó nélkül átevezett vele a túlsó partra, amiért később Hadész egy teljes évre bilincsbe verette. **Héraklész** több elhunyt híresség árnyával találkozott útközben, köztük Meleagrosszal, aki megígértette vele, hogy feleségül veszi a húgát, Deianeirát, ha visszatér a felvilágba. Ezek szerint a hérosz mint később (?) annyi mesehős, az alvilágban szerzett magának feleséget, s ez is lett a végzete.*

*Közvetlenül is beleavatkozott Hádész belügyeibe. Megszabadított egy Aszkalaphosz nevű démont a szenvedéseitől, akit azonban Démétér azonnal fülesbagollyá változtatott. Ezután levágott egyet Hadész tehenei közül, hogy friss vérrel, jóllakassa az árnyakat, ezért Menoitész, Hadész csordása birokra hívta ki, amin kis híján rajtavesztett, csak Perszephoné közbelépése mentette meg az életét. **Héraklész** Hadész palotájának **kapujában** rátalált két „ottragadt" barátjára: **Thészeuszra** és Peirithooszra, akik azért bűnhődtek, mert az alvilág királynőjét akarták elrabolni. **Héraklésznek Thészeuszt** sikerült kitépnie az őt fogvatartó székből, bár egy darab hús a tomporából kiszakadt és ottmaradt örökre, Peirithooszt azonban ott kellett hagynia.*

*A Kerberoszt, a lernai Hüdra édestestvérét az Akherón **kapuinál** találta meg. A háromfejű, kígyósörényű és tüskés farkú ebet puszta kézzel kellett elvonszolnia; Hádész csak így járult hozzá, hogy magával vigye. Egy beszámoló szerint ott jött fel az alvilágból, ahol **Dionüszosz**; mások szerint a Fekete-tengeri lejáraton tért vissza. Amerre mentek, a Kerberosz szertefröccsenő nyála nyomán mindenütt mérges sisakvirág bújt ki a földből. Ezt a boszorkányos növényt hekateisznek nevezték, mert a kutyafejű halál- és holdistennő, Hekaté kevert először bájitalt belőle.*

Már tisztáztuk, hogy minden keveredés ellenére a 12. munka a Rák csillagképhez (jegyhez) illik. A tárgyalt időszakban itt volt a nyári **kapu**, s amikor az az Ikrek csillagképbe fordult, továbbra is Rák jegynek nevezték a helyét. A **kapu**ra utal **Héraklész** fogadott apjának, Püliosznak a neve – „**Kapu**hoz tartozó"-t jelent –, és különféle **kapuk** többszöri emlegetése. A Fekete-tengeri helyszín azonos azzal, amelyről a Bak jegy (Nyilas csillagkép) kapcsán esett szó.

Khárón a Nagy Kutya vagy az Orion csillagképpel lehet azonos; az egymást követő világhónapok égi révészei ők voltak; a tejútfolyón szállították át a lélekutasokat. Amikor a **napforduló** a Rákba esett, a révész a Nagy Kutya volt (Egyiptomban ezt úgy mesélték, hogy a kutyafejű Anúbisz vitte át a vállán **Hórusz**t a Níluson), amikor az Ikrekbe, akkor már az Orion (erről szól a „**Krisztus**hordozó" Szent Kristóf legendája).

A lélekvezető Hermész, aki az Ikrek csillagkép (Rák jegy) **kapu**jába, Khárón ladikjához kísérte a lelkeket, az Ikrek asztrológiai ura és a Rák jegy (hónap) olümposzi védnöke volt. (Az isteni funkciók is megoszlottak az Ikrek és a Rák között!)

Aszkalaphosz „fülesbaglyot" jelent; ez az éji madár a kuvikkal, Athéné szent madarával együtt halálmadár volt – a „bagolyszemű" istennő is ezért lép be a történetbe.

Khárón csónakhoz bilincselése, a héroszok alvilágba ragadása a mesékben tovább élő motívum. *Az **aranyhajú** ördög* típusú mesékben *a túlvilágra vagy a Naphoz vezető utat folyó, fekete tenger keresztezi. Ennek a révésze a csónakjához van ragadva, s csak akkor szabadulhat, ha óvatlan utasa a helyére ül.* (Vö. Atlasz és **Héraklész** helycseréjével is. A típushoz tartozó *Szerencsés óra* c. mesében még Aszkalaphosz megszabadításának változata is megtalálható.) *A török-zultán* fia című mesében (***Aranyhajú** kertészbojtár*-típus keretében) *a gonosz anya egy háromlábú aranyszéket csináltat, mely azzal, aki ráül, a pokolba szalad.* (Emlékezzünk a szent háromlábra, a delphoi **Apollón** jósszékére, amelyet tőle **Héraklész** el akart rabolni!) *A királyfihőst akarják ráültetni.* Húsdarab a szabadulás ára a *Hajnalkötöző királyfi*-típus egyik-másik meséjében; *Hajnal, a hős a vasrostéllyal körülvett alvilági város **kapujában** a reá fenekedő két **oroszlán** elé a karjából levágott húst vet. Amíg azok esznek, beszökik a **kapun**.* A *Fehérlófia*-mesék hőse *saját combja húsával kénytelen etetni a **griffet**, hogy annak legyen ereje fölrepülni vele az alvilágból.*

A Kerberoszt rendszerint 3 fejűnek írják le. Ez a szörny a „háromfejű" Hekaté állatalakja volt. A Hold, Hekaté planétája viszont a Rák jegyben van „otthon" az asztrológia szerint, és 3 „fejű" a Rák csillagkép is.

A világévben a 12. munkának a 2. csillagkép (jegy) felel meg, ahogy a 2. munkának a 12. Több meggyőző bizonyíték található erre vonatkozóan az elbeszélésben. Az egyik Démétér és Perszephoné szereplése. Démétér a Szűz havának olümposzi úrnője volt, a leánya pedig a Szűz csillagképet személyesítette meg. Hermész, aki szintén felbukkan a történetben, az asztrológia szerint a Szűz jegyben is „otthon" van. A Rák és a Szűz közt teremt kapcsolatot, amit a források is hangsúlyoznak, hogy a Kerberosz és a lernai Hüdra testvérek.

Sok tennivaló várt még a hősre a munkák után földi életében. Megírhatnám például, hogyan *fáradozott Omphalé lűd királyné szolgájaként,* miért *öltött női ruhát,* mint Akhilleusz vagy később egy mesénk hőse: Gyöngyharmat János. Dehát **Héraklész** összes dolgát megírták már, és a hős minden cselekedetével nőket, istennőket szolgált. Felfogható persze Omphalé körüli sürgés-forgása jelképes értelemben is, hiszen Omphalé „köldököt" jelent, és mint a földanya megszemélyesítője a geocentrikus világképben ő volt a világ közepe, mely körül a Nap keringeni látszik.

Utoljára Déianeirának tett szolgálatot azzal, hogy előbb alvilági kérőjétől, Akhelóiosztól, utóbb, amikor már a felesége volt, elrablójától, Nesszosztól megszabadította. Ez lett a hérosz végzete. Az ő halálát is, mint a legtöbb naphéroszét, a felesége okozta; a női princípium megtestesítője, aki a világosság és a sötétség örökös harcá-

ban dinamikus egyensúlyt teremt, és a **kör**forgást fönntartja azzal, hogy szívét és segítő kezét mindig az ifjúnak és erősnek adja; tavasszal Nap fiatalúrnak, ősszel pedig a sötétséget, halált megszemélyesítő fekete legénynek.

Héraklész *gyilkosa, Nesszosz kentaur Khárónhoz hasonlóan alvilági révész volt.* Ő is az **Állatöv** és a Tejút egyik kereszteződésében tette a dolgát, mint a Nyilas vagy a Kentaur csillagkép megtestesítője. És alvilági lény volt, hiszen *amikor a vérébe mártott ing megölte* ***Héraklészt****, már rég halott volt. (Egy jóslat előre megmondta a hősnek, hogy alvilági lény végez majd vele.)*

A dolog pedig úgy történt, hogy *Nesszosz, amikor* ***Héraklész*** *mérgezett* ***nyi****lától találtan haldoklott, rávette az asszonyt, gyűjtse össze a vérét, és mártsa bele férjeura ingét, mondván, ha ezt ráadja, nem fog többé más asszonyba beleszeretni.* (A kentaur nem is hazudott.) *Déianeira elküldte a maga szőtte, vérbe mártott (veres?) díszinget* ***Héraklésznek****, aki éppen áldozatra készült a baljós nevű Kenaion-fokon* („Űr", „Elhagyatott hely", „Hiábavalóság helye"). *A hérosz az áldozathoz magára öltötte az inget, s a méreg, amely nem szerette a meleget és a világosságot (hogyan is szerethette volna, hisz a hideg éj képviselőjének a vérében volt), az inggel együtt azonnal beleette magát a húsába.* ***Héraklész*** *tudta, hogy ez a vég. Máglyát rakatott és fellépett rá. A* ***tűz*** *és apja égből lecsapó* ***villámai*** *halandó részét azonnal elhamvasztották, halhatatlan fele megifjodva, gyermekként suhant az égbe Athéné négyesfogatán.* A **kör**forgást fejezi ki az a mód, ahogy Déianeira akaratán kívül (?) elveszejti férjét hiszen, ha az ókori elbeszélők nem is mondják ki nyíltan, Nesszosz vérébe a mérget **Héraklész** halált hozó **nyila** juttatta.

Úgy mesélték, *a Skorpió* ***kapuján*** *át hajtott az égbe,* vagyis ott (akkor), ahol (amikor) a naphérosznak meg kellett halnia. *Fenn az Olümposzon „halálos" ellensége, Héra* – a földön Déianeira is őt képviselte – *most helyreállítja az általa felborított egyensúlyt. Újraszüli, s ezzel vér szerinti fiává teszi* ***Héraklészt****, s hozzáadja feleségül* ***Zeusztól*** *való egyetlen leánygyermekét: Hébét, önmaga ifjonti énjét.*

Héraklész és Hébé egy jövendő kor **Zeusz**a és Hérája lettek volna, de az égi trónusra ültetni őket az antik pogányságnak már nem maradt ideje. (Hébé neve ebből a szempontból igen sokatmondó. BEDRICH HROZNY cseh hettitológus Hébét Hawwával, „minden élő anyjá"-val vagyis hát Éva anyánkkal azonosítja. „Éva" elterjedt istennőnév volt az ókori Közel-Keleten, l. Lűd–phrűg Hipta, mitanni Hepa, hurrita Hebat, ez utóbbi ugyanazt a címet viselte ráadásul, mint Héra, ő volt az „Egek Úrnője". Vö. még az egyiptomi Háthor égistennő nevének első szótagjával; *Hát* szó szerint „ház"-at jelent, de lévén „**Hórusz** háza", az eget értették rajta.)

Zeusz Héraklészt be akarta venni az olümposziak közé, de végül is letett róla, mert nem tudta, kinek a helyére ültesse a 12 közül. Így hősünk egyike lett azoknak, akiket később *„létszámfeletti"*-nek neveztek.

Sok ilyen 13 főből álló szent gyülekezet emléke maradt fenn. Az ótestamentumi Jákóbnak és **Ézsau**nak, a finn Kalevának egyaránt **12–12** fia volt. Odüszszeusznak **12** társa, **Romulus**nak **12 pásztora**, **Jézus**nak **12** tanítványa, a dán Hrolfnak **12** harcosa; a skandináv **Baldr** istent **12** bíró kísérte, **Arthur király** kerek asztalát **12** lovag ülte körül

eredetileg, a hős Roland Frankhon **12** zászlósurát vezette a csatába a hónapok nevében. Igen, e **tizenkettők** éppúgy a hónapokat személyesítették meg, mint az olümposziak, tizenharmadik társuk pedig a Napot (vagy/és a Holdat), akinek tényleg nincs helye, helyben maradása, hiszen mindig tovább kell mennie.

Összefoglalásul és az áttekinthetőség kedvéért táblázatba foglaltam az írtakat:

	Munkák	Hónapok	Világhónapok
1.	Nemeai oroszlán	Oroszlán	Oroszlán
2.	Lernai Hüdra	Szűz	Rák
3.	Kerűniai szarvas	Mérleg	Ikrek
4.	Erümanthoszi vadkan	Skorpió	Bika
5.	Augeiász istállói	Nyilas	Kos
6.	Sztümphaloszi madarak	Bak	Halak
7.	Krétai bika	Vízöntő	Vízöntő
8.	Diomédész kancái	Halak	Bak
9.	Hippolüté öve	Kos	Nyilas
10.	Gerüón gulyája	Bika	Skorpió
11.	*Heszperiszek almái*	*Ikrek*	*Mérleg*
12.	Kerberosz	Rák	Szűz

SOLI DEO GLORIA

„Egyedül Istené a dicsőség" – vallja a magyar református diákok egykori latin nyelvű jelmondata, amiben annak credója is bennefoglaltatik, hogy egy Isten van. (***Solus***, „egyedüli", „egyetlen" belőle származik köznyelvi *szóló* szavunk.) A ***solus***, *a* ***Sol***, „Nap" melléknévi alakja – Napból tényleg egy van! –, így ha azt mondom: *Deus* ***solus*** *(est)*, „egy (az) Isten", mintha csak „napisten"-t mondanék.

Az első hitelesen dokumentált monoteista vallás a történelemben, az egyiptomi **Ehnaton** fáraó (Kr. e. 14. sz.) **Aton**-kultusza, napvallás volt, melynek hatását a zsidó monoteizmusra nehéz tagadni. De a napkultusz és az egyistenhit szoros kapcsolatán az sem változtat, ha a sorrendet megfordítjuk, és a *Szentírás* alapján álló teológusokkal együtt **Ehnaton** egyistenhitét a bibliai Józseftől és testvéreitől származtatjuk.

Szigorúan tudományos módszerekkel közelítve a kérdéshez, azt kell mondanunk, hogy minden vallás az egyistenhit irányába fejlődik, és jóval több vallás jutott el legalább a monoteizmus küszöbéig, mint hinnők. Hogy egy igazán ősi és minden zsidó-keresztény befolyástól mentes vallásról író szerző óvatos fogalmazását idézzem: *„Világos, hogy a sintoista kami, ideértve a napistennőt is, nem mutat olyan isteni tulajdonságokat, amilyeneket a monoteisztikus vallásokban találunk. Mégsem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy pl. a napistennő képzetében egy transzcendens, személyes és teremtőistenfelfogás rejtőzik."* (SHATORI BHANTE 1990: 23–24.)

A napkultusz és az egyistenhit közti kapcsolatnak van csillagászati alapja is. A napközpontúság naiv felfogása már jóval KOPERNIKUSZ előtt létezett, amivel nem csupán azt akarom érzékeltetni, hogy a Nap állott a többi isten gyűrűjében, a vallásos tisztelet középpontjában.

Az első ember, akiről feljegyezték, hogy tudományos alapon felismerte: a Föld kering a Nap körül és nem fordítva, a számoszi ARISZTARKHOSZ volt (kb. Kr. e. 320–250). „A heliocentrikus világrendszer atyja", ahogy hipotéziséért nevezik, még követőre is talált a Kr. e. 190 körül született ugyancsak görög csillagász, SZELEUKOSZ személyében. SZELEUKOSZ ARISZTARKHOSZ rendszerét használta fel az árapály-jelenség helyes magyarázatához (a dagály és az apály nemcsak a Hold hatására vezethető vissza; függ a Hold Naphoz viszonyított helyzetétől is). Bár a számoszi bölcs felfedezése a kortárs fizikus körökből csak ellenkezést váltott ki, soha nem ment egészen feledésbe. GEMINOSZ, görög csillagász és tudománytörténész (Kr. e. 1. sz.) elismerően jegyzi meg ARISZTARKHOSZról írván:

„Valóban található egy ember, aki megjelent, és azt mondta, hogy csupán azzal a föltételezéssel, hogy a Föld egy meghatározott módon mozog, és a Nap meghatározott módon áll, a Nappal kapcsolatos szemmel látható szabálytalanságok megmagyarázhatók."

A középkorban is tudtak róla, de az „Arisztotelészre föleskűdött skolasztikusok" csak annyit voltak hajlandók engedni geocentrikus felfogásukból, hogy elismerték, nem a csillagok forognak a Föld körül, hanem a Föld forog a saját tengelye körül, s a Merkúr meg a Vénusz a Nap körül kering, miközben az a Föld körül járja éves útját.

Jeles gondolkodók azonban már KOPERNIKUSZ előtt meg voltak arról győződve, hogy ARISZTARKHOSZNAK igaza volt. LEONARDO DA VINCI (1452–1519) például följegyzi: *„A Nap nem mozog"*, a Föld *„olyanféle csillag, mint a Hold"*. *„A Föld nincs sem a Nap pályájának középpontjában, sem a világ középpontjában"*.

A napközpontúság tudományos fölismerése tehát elég régi ahhoz, hogy a napistenhit henoteisztikus másodvirágzását (pl. a mithraizmust vagy az I–II. sz.-i orphikus tant) és ezek hatását a zsidó–keresztény monoteizmusra „tudományosan" is alátámassza. (Henoteizmusnak az egyistenhit azon formáját nevezzük, mely ugyan egy istent imád, de elismeri más isten létezését, és nem üldözi követőit.) Föltehető, hogy a szóban forgó napvallásokra és rajtuk keresztül vagy közvetlenül az egyistenhitre ARISZTARKHOSZ elmélete is hatott.

Akár igazam van, akár nincs, KOPERNIKUSZ (1473–1543), aki nemcsak csillagász, hanem pap is volt, úgy ír erről *De revolutionibus Orbium Coelestium* című főművében, mint akinek sikerült felfedezésével helyreállítani a napisten uralmát.

„...mindennek a közepén a Nap áll. Hiszen ki akarná ezt a lámpást ebben a csodálatos templomban más vagy jobb helyre tenni, mint oda, ahonnan az egészet megvilágíthatja? Őt egyesek a fénynek, mások a léleknek, ismét mások a világ kormányzójának nevezik. Triszmegisztosz a látható Istennek nevezi, Szophoklész Elektrája pedig mindent látónak. Valóban, a Nap királyi trónusán ülve, kormányozza az égitestek körülötte keringő családját. (...) Közben a Nap megtermékenyíti a Földet, amely terhes lesz, és évenként szül."

WALTER FUCHS tudománytörténész így kommentálja a fentieket: *„ebben az idézetben nemcsak a klasszikus pitagoreizmus vallásos gyökerei találhatók meg –* ***Ré****, az egyiptomi Napisten, az égi istenek között a leghatalmasabb, ünnepelte ragyogó feltámadását. Ezzel* KOPERNIKUSZ *valóban ‚jobb egyiptomi volt, mint* PTOLEMAIOSZ*'"* (mivel ez utóbbi a Földet, és nem a Napot tekintette a mindenség középpontjának). *„Így tehát valójában soha nem ‚halt meg' az isteni Nap. Az arab kultúrkörben egészen Mohamed próféta megjelenéséig soha nem tűnt el. A maseiai* SZTRABÓN *(i.e. 63–20), görög térképész és történész* ***Hélioszt****, népének Napistenét mint az arabok legnagyobb istenségét említi. (...) Az iszlám előtti araboknál egyenesen Napot imádó egyistenhitről lehet beszélni. Az újplatonista* JAMBLICHOS *(kb. i. sz. 300), aki a libanoni Chalkis-ból származott és arab nevet viselt, extatikusan elmélkedik a Napról, amire egyik szír kollégájának,* PORFIRIOSZNAK *(233–304) egyik híres írása ösztönözte. Magának* MOHAMED *prófétának a törzsében is volt egy család, amely magát ‚a Napisten szolgái fiainak' tartotta."* A pogány arabok nap- és holdimádatá-

nak erejét jelzi a szigorúság, amellyel Mohamed föllépett ellenük; a *Korán* 27. szúrájában a sábai (jemeni) arabokat ostorozza, mert *„Allah helyett a Nap előtt borulnak le. A Sátán fölékesítette az ő tetteiket és távol tartotta őket az (igaz) úttól..."* (24. vers; l. még 6.,78; 31.29–30.; 41. 37). Egyébként FUCHS azért épp arab „napimádókkal" hozakodik elő, mert az antik tudományosság ideillő írásos emlékeit az arab csillagászok mentették át.

Majd így folytatja: *„a kopernikuszi reformot mélyebbre nyúlva kell szemlélni – a heliocentrikus rendszer elméleti igazolása előtt annak mágikus elképzelése járt."* *„*KOPERNIKUSZ *a hatalmi rendszer ősi összetevőit, amelyek végül is Egyiptom és Mezopotámia piramisépítő korszakából származtak, új életre keltette vagy megfiatalította.* (...) *A lengyel csillagász ezzel olyan folyamatot indított el, amely a politikában az abszolutizmushoz vezetett,* ***XIV. Lajos Napkirályságához.****"*

FUCHS a mondottak igazolásául egy másik tudós csillagász, JOHANNES KEPLER (1571–1630) „Naphimnuszát" is közreadja. Olvassuk figyelmesen:

„...csak egy vak tagadhatja, hogy a legcsodálatosabb égitest a Nap. Legbelső lényege nem kevesebb, mint a legtisztább fény; nincs nála nagyobb csillag, egyedülálló és kizárólagos nemzője, őrzője és melegítője minden dolognak; a fény forrása, termékeny melegben gazdag és csodaszép, világos és tiszta, a látás forrása, minden szín festője, noha magának nincs színe, a bolygók királynője mozgása következtében," (a németben a Nap nőnemű: *die Sonne*) *„a világ szíve erejének következtében, a világ szeme szépsége következtében, egyedül a leghatalmasabb Istenhez méltónak kell tisztelnünk, ha az Isten anyagi lakóhelyében kedvét akarná lelni, és olyan helyet akarna választani, ahol az égi angyalokkal lakhat."* (FUCHS 1978: 221 skk.)

Egy az Isten

A közfelfogás monoteisztikus vallásnak a judaizmust, a kereszténységet és az iszlámot tartja. Annak ellenére, hogy *„a kereszténység a zsidó vallás eretneksége"*, az iszlám pedig zsidó és keresztény hatás alatt keletkezett, monoteizmusuk eltérő. JULES RENARD idézett aforizmája csattanós ugyan, de mint minden aforizma, pontatlan. A kereszténység hellenisztikus és őseurópai gyökerei éppoly fontosak, mint a zsidó hagyomány. Alapjában véve ezért nem tartják a zsidók egyistenhivőknek a keresztényeket, egyebek közt arra hivatkozva, hogy **Jézus** személyében egy másik istent is imádnak, akinek alakjához mintául pogány fiúistenek szolgáltak. A keresztény teológusok **Jézust** persze nem tekintik önálló istenségnek, csak az Isten földi megtestesülésének, az Atya „**arcának**" és önálló isteni személynek a Szentháromságon belül. Ez utóbbi tanítást viszont sok magát kereszténynek valló ember képtelen (volt) elfogadni, ami számos eretnekséghez és a Szentháromságot tagadó antitrinitárius (unitárius) vallás megalapításához vezetett.

A reformáció előtti kereszténység és kisebb mértékben az iszlám monoteizmusának „őszinteségét" az angyalok, a szentek, különösen pedig a Szűzanya tisztelete valamint az Istentől „elrugaszkodott" Gonosz önálló létezésébe vetett hit miatt valóban sokan megkérdőjelezik.

Közvélekedés szerint ezek az entitások a politeisztikus vallások alsóbbrendű isteneinek a helyét foglalták el, noha angyalok például már az *Ószövetség*ben is szerepelnek. Átmentésüknek nem teológiai korlátoltság volt az oka; ettől függött a térítés sikere. Olyan vallások igehirdetőinek, akik mindenkihez, az egész világhoz kívánnak szólni, kétféle mércével kell mérniük, mert – ahogy az *Írás* mondja: *„sokan vannak a meghívottak, de kevesen a választottak"*. A buddhizmus is így lehetett sikeres; népszerű „nagy szekér" ágazata az egyszerű lelkeknek számtalan istennel, szenttel, mítosszal és mesével szolgál, s ezek túlnyomó többségét saját múltjából mentette át. A keveseknek szóló „kis szekér" tanításban viszont isten egyáltalán nincs, csak szellem van – filozófiai értelemben.

Ha egyenlő mércével akarunk mérni, ki kell tágítanunk az egyistenhit fogalmát. Zaratusztra, **Buddha** iráni kortársa (a Kr. e. 6. sz.-ban élt, egy feltevés szerint azonban másfélezer évvel korábban), **Ahura Mazdát**, a fény istenét tekintette egyetlen istennek; a Mazda-vallás a gyakorlatban mégis politeisztikus volt. És nem azért, mert alapvetően dualista jellegű (**Ahura Mazdá**val Angro Mainju, a sötétség princípiuma öröktől fogva szemben áll) – filozófiai síkon a dualizmus megfér az egyistenhittel –, hanem azért, amit fentebb mondtunk; a tiszta monoteizmus elvont és élményszegény, nem tud hatni tömegekre. A Mazda-vallás lényegi monoteizmusát mutatja, hogy milyen nagy hatással volt a zsidó és keresztény gondolkodásra. Iráni eredetű az Istennel szembeforduló Sátánról szóló tanítás, a megváltástan, s látni fogjuk, mekkora szerepet játszott a perzsa eredetű **Mithras**-kultusz a keresztény mitológia kialakulásában.

A kereszténység gyors elterjedésének egyik fő oka kezdeti befogadókészsége volt. Az egyház engedékenységében odáig ment, hogy nem rombolta le a pogány kultuszhelyeket, épp ellenkezőleg, **Jézus** tilalma ellenére *„az új bort régi tömlőkbe töltötte"*. Azzal, hogy templomokat épített föléjük, a helyi hagyomány őreként lépett föl. Megtartotta a régi naptárt, és ezzel ünnepeik rendjét is átvette, a pogány kultuszok látványos elemeit beépítette a liturgiába a maga céljaira használva föl a pogány jelképeket. Például **Jézus** Krisztus fejét napisteni glóriával övezte.

Az inkább egyszerűségével hódító iszlámban hasonlóan kirívó példa kevés van. Ilyen a mekkai Kaába-kő imádata. E fekete meteoritot már az ókorban mint „égből hullott istenképmást" tisztelték az arabok. Egész pontosan a nabateusok napistenének, **Dusárá**nak lehetett a jelképe. **Dusárát** ugyanis egy fekete kőkocka képében bálványozták. (A Kaába tiszteletéből messzemenő következtetéseket vonhatunk le. Az arabok, akik igen jeles csillagászok voltak, már jóval Mohamed színre lépte előtt tisztában lehettek azzal, hogy a rendszer középpontja a Nap, és nem a Föld. A mekkai mecset udvarának *közepén* álló kocka alakú Kaába-szentély, mely ma is a muszlim zarándoklatok első számú úticélja, és a szó szerint körötte zajló rítusok erről árulkodnak. *A Kaábát ugyanis a zarándokoknak előírás szerint 7-szer kell megkerülnie*, s ez a rítus a **7** planéta keringését jelképezi. Azt már én teszem hozzá, hogy nyilván a Nap körüli keringésüket – ha egyszer a Kocka napisteni

szentély volt eredetileg. Ami értelemszerűen azt jelenti, hogy a Nap helyét a planéták között Mekkában a Föld foglalta el.)

Egyébként a (fekete) mennykövek tisztelete az istenség formátlan (arctalan!) bálványaként a mediterráneumban általános volt. Kis-Ázsiában Pessinusban (Pessinontéban) a Magna Matert (Kübelét) jelképező fekete kő előtt hódoltak, amit az istennő kultuszával egyetemben Kr. e. 204-ben Rómába vittek. Az epheszoszi szűz Artemisz fekete szobrai, majd később a „fekete Máriák" tisztelete (a katalóniai Montserratban, a lengyelországi Częstohowában és másutt; több magyar példa is van) Kübelé fekete kövére vezethetők vissza. (A Szűzanya tiszteletének első központja Epheszoszban, Artemisz kultuszhelyén alakult ki!)

„Faragatlan kép" volt a trójai Palladion, Athéné szent szobra, s azok lehettek **Mózes** „törvénytáblái", mint a két személyű (és nemű) **Elóhim** szimbólumai. Az istenképfaragás tilalma, épp úgy, mint az istennév kimondásáé, a korai időkben *elterjedt* tabu volt. Oka pedig az a hiedelem lehetett, hogy ha a szóban forgó kultikus tárgy és vele az isten idegen kezekbe kerül, akkor annak mágikus ereje is átszáll új tulajdonosára *(a Jákóbbal szökő Ráhel ezért lopja el apja házi isteneit, és az akhájok a trójai Palladiont; a jóslat világosan megmondta nekik, hogy Tróját csak akkor vehetik be, ha a „városvédő" istennő elhagyja falait)*. Ez okból imádhattak olyan *égi* eredetű alaktalan vagy éppen geometrikus „absztrakt" formára csiszolt köveket, amelyekben a beavatatlan nem ismerte föl az istenséget.

A folytonosság és a kapcsolódások legmeggyőzőbb példái az istennevek. Az ószövetségi Isten első helyen szereplő neve, **Elóhim**, a nyugatsémi pantheon főistenének, Élnek a nevét örökölte, rádásul a többes számú alakját. Él – akárhogy csűrjük-csavarjuk a dolgot – eredetileg mégiscsak több istennek volt a gyűjtőneve, s az **Elóhim**-névvel is illettek pogány isteneket; a moábita Kemoszt, a szidoni Astartét, az ekroni **Baál**-Zebubot stb. A bibliai **Elóhim** egy eggyé vált kettős isten neve lehetett, abban az értelemben, ahogy kínai felfogás szerint a teljességet a *jin* és a *jang* kétnemű, dinamikusan dualisztikus egysége fejezi ki. Az egyistenhez vezető úton két isten – a Nap és a Hold – eggyéolvadása jól megkülönböztethető állomás.

A gnosztikus JUSZTINOSZ **Elóhim** mellé külön női princípiumot társít: Edemet. A korai gnószisz egy ága Istent Barbelóval „adja össze". **Barbelo** (Barbale) grúz napistennő volt (neve a grúz **„kör"**, **„kerék"**, „fényes láng" szavakkal hozható összefüggésbe). **Elóhim** és **Barbelo** nászának gnosztikus-manicheista hagyománya maradhatott fenn az Isten és a Nap házasságáról szóló délszláv mesében. (A bolgárok és szerbek között komoly sikereket ért el a középkorban a manicheista bogumilizmus.)

Vagy lássuk Isten másik, kimondhatatlan nevét. A JHVH (**Jahveh**) istennév a hódító rómaiaknak Iuppiter megszólítását, Iovét asszociálta, s az a törekvés, mely a későantikvitás zsidó-keresztény-eretnek-pogány gnosztikusait vezette egy közös istenfogalom, a **Jao** (Jav, Jas) megteremtéséhez, részint ebből, részint az egyiptomi Jah holdisten nevéből táplálkozott. (Már a zsidó állam hellén hódítói is úgy vélték, hogy a zsidók istene azonos az ő **Zeusz** fő-

istenükkel, a szeleukida uralkodót türelmetlen szinkretizmusa késztette arra, hogy a templom szentélyét **Zeusz** szobrának felállításával megszentségtelenítse. Jah már a **Jahve(h)** istennév kialakulásában is szerepet játszhatott, hiszen a vallásalapító **Mózes** egyiptomi neveltetésű volt, és a zsidó naptárban a holdjárásnak a Napénál meghatározóbb a szerepe.

A zsidók a kimondhatatlan név helyett rendszerint Adonájt mondanak, ami azt jelenti: „Uram". A szó nyugatsémi gyökerű, és a Közel-Kelet meghaló és feltámadó pogány istenének megszólításából, az „Úr" jelentésű Adónból ered (görögös változata: **Adónisz**).

Vagy itt van az ószövetségi Isten egyik vitatott jelentésű megszólítása: El-Saddáj, ami fordítható a „hegyek Istené"-nek – gondoljunk Isten hegyes lakhelyeire, magaslati oltáraira –, de a név „keblek Istene"-ként is értelmezhető, ami az elnevezés mögött nőnemű istenséget sejtet, ilyen volt a sumer Ninhurszág, „Világhegy-úrnő" (a hegy–kebel analógia felismerhető még a szicíliai Szent Ágota legendájában és az Etnához kapcsolódó kultuszában is).

A latin nyelvű kereszténység a *Deus* szóval nevezi meg Istent. Ugyanúgy, ahogy pogány elődei (l. gör. **Zeusz**). *Deus* az indoeurópai „nappali világosság", „ég" jelentésű *dyaus* szóból ered (vö. lat. *dies,* „nappal"). A *Domine,* „Uram" megszólítás, amiből a **vasárnap** – a Nap napja! – nevét képezik a román nyelvek „Úr napja" jelentésben (l. ol. *Domenica,* spa. *Domingo,* fra. *Dimanche*), az Adonáj tükörfordítása.

Az iszlám Allah néven tiszteli az egy igaz Istent. Ő is **Él** tölgyfaistentől örökölte a nevét. (Héb. *élah* = „tölgy". A tölgy volt az a fa, melynek ágai közt Ábrahám, a zsidók és arabok ősapja Istent kereste.) Allah, mielőtt még Mohamed e néven nevezte volna a Magasztost, már – holdistenként? – ismert volt a sivatag fiai között. (Az arabok egykori holdtiszteletének erejéről árulkodik, hogy a „félhold" ma is a legtöbb iszlám ország felségjelei között szerepel. S mintha az arabok egyistenhite szorosan összefüggne naptáruk kivételes egyoldalúságával: a muzulmán naptár csak a Hold járásához igazodik. Ennek nem mond ellent, hogy Mohamed Allah tiszteletében a napkultusz elemeinek, így a pogány arabok szent Kaábá-jának is talált helyet.

A mi Isten szavunk eredete homályba vész, de bizonyosnak látszik, hogy eleink tulajdonnévként használták (fő) istenük megszólításaként, és valószínű, hogy a név ősforrása a hettita nap- és főisten (egyik) neve: **Istanu** (Estan) volt.

Túlzó leegyszerűsítés volna a monoteizmus kialakulását egyirányú fejlődési folyamatként, a politeista panteonok lassú kiürülésével magyarázni. Már a primitív animizmusról a pantheizmus e kezdetleges formájáról sem állíthatjuk bizonyosan, hogy hódolói minden fában, kőben, állatban *más,* a többitől elkülönült szellemet imádtak volna. A totemizmus lényege pedig éppen az, hogy a törzset, nemzetséget a közös állatős (a majdani főisten) tisztelete fogja össze (az *Ószövetség* Istene törzsi istenként jelenik meg *Mózes, Józsué* és a *Bírák könyvei*ben). Az ősök tisztelete ott is, ahol az ősök szellemei nem egyesülnek a teremtő istenséggel, a primitív monoteizmus sajátos formájának tekinthető, melyben az ősök szellemei mindaddig, amíg nem

térnek vissza új testbe, a filozófiailag meg nem határozható világlélek részei. Ahogy a *Mitológiai Enciklopédiá*ban olvasható: az ősök *„összefogják a kozmosz valamennyi részét mind térben, mind időben"* (i.m.: I. 209). A totemizmusban mintha már benne foglaltatna az evolúció, az „ember származásának" primitív (ösztönös?) felismerése. Amit majd a determinista vallások „Isten igájá"-nak fognak nevezni, azt a totemizmus a jelen etológusainak többségi (?) álláspontjával egyezően – igaz, kezdetleges fokon – az állatős (az állati múltból örökölt ösztön) parancsának tekintette.

A monoteisztikus tendenciák jeleire: isteni funkciók összeolvadására, ég- és napistenek főistenné, főistenek mindenhatóvá válására, láthatatlan, megismerhetetlen isten *(Deus Ignotus)* tiszteletére konkrét példát is bőven találunk a „primitív" törzsi vallásokban. Íme:

Avonavilona az észak-amerikai zunyi indiánok teremtő istene és minden létező ősoka, aki a *kezdet végtelen és homályos terében gondolatait összpontosította, s abból a lét csíráit tartalmazó ködök keletkeztek. Ezután Nappá változott, és fényének, melegének hatására a ködök eső formájában lehullottak. Így keletkeztek az első tengerek. Ezután saját testéből létrehozta az eget és a földet, az élet szülőit.*

Kitanitowit a kelet-kanadai algonkin indiánok mindenütt jelenlévő és láthatatlan teremtő istene. A jele a pontos **kör** (!), amelyet a **4** égtáj helyén megjelöltek.

Kon a dél-amerikai kecsua, junka, uarocsiri indiánok egy, mindenütt jelenvaló, mindenható és láthatatlan istene, a **Nap fia** (?!), *az első emberek teremtője. Paradicsomot is teremtett nekik, de mikor magukra haragították, sivataggá változtatta a Földet. Az embernek azóta is „orcája verejtékével" kell a kenyerét előteremtenie.* (Ismerős, nem?)

Phatuvcsung az északkelet-indiai áhom nép legfőbb teremtő istene. *Kezdetben nem létezett más, mint a világtenger és a fény, aki maga volt az isten. A teremtés első aktusa az volt, amikor **Phatuvcsung** kinyitotta a szemeit. Így keletkezett a Nap és a Hold.*

Tengri. E mongol-török név Belső-Ázsia népeinek legősibb mitológiai rétegébe tartozik. Jelentése: „Ég". (Távolabbi párhuzamai: kínai *tien,* sumer *dingir,* „ég"). Mint az emberek, népek sorsát irányító, meg nem személyesített férfiistenség már az ótürk mitológiában szerepel. Köznévi jelentése: „isten". Eredetét tekintve nem elhanyagolható, hogy a sumer *dingir* eredetileg „csillagot", végül „istent" is jelentett, s hogy milyen rendű istenséget tiszteltek benne, arról a *tengri*vel rokon magyar *tenger* szó eredeti jelentése („végtelen") árulkodik.

A politeisztikus magasvallásokban – bármilyen ellentmondásosnak is tűnik – szintén találkozunk az egyisten fogalmával. Csak néhány példa:

Aton. Az óegyiptomiak által „egyistenként" tisztelt nap**korong**.

Hunabku. A közép-amerikai maják transzcendens teremtő istene volt; mindenhatónak és mindenütt jelenvalónak hitték. Nem ábrázolták, mivel **arc**talannak, testetlennek hitték.

Pradzsápati. Mindenséget átfogó, abszolútumot megszemélyesítő, elvont ismeretlen isten a hinduista mitológiában.

Taj-Ji („Hatalmas Egy", „Hatalmas Egység", „Hatalmas Egyetlen"). Elvont égi főisten az ókínai mitológiában. A

Han-kori szövegekben (Kr. e. 3.–Kr. u. 3. sz.) csillagnév. Taj-Ji baljában a Nagy Medve rúdját, jobbjában a Sarkcsillagot tartja (vagy a Sarkcsillagon lakik). A világtengelyt (is) megszemélyesítő főistenek (maja **Hurakán**, azték **Teszkatlipoka**, hindu **Síva**) kínai megfelelője.

Tien („Ég"). Az ókínai kozmogóniában minden létező teremtője. Mindentudó és mindenható, kegyes és igazságos, személyes istennek képzelték, akitől félnünk kell és alávetnünk magunkat akaratának.

Virakocsa. A kecsua indiánok „megismerhetetlen istene", nap-, **tűz**-, föld-, vízisten egy személyben, egyúttal a Nap és Hold teremtője.

A fejlett politeisztikus vallásokról, ha az eddig írtak fényében vizsgáljuk őket, megállapítható, hogy híveiket ugyanúgy két „szekérre" ültetik, mint a buddhizmus és – valljuk meg, – mint a kereszténység. Egyfelől materiális szemléletűek, hiszen a fel nem foghatót is valóságosnak tekintik, és úgy is írják le, az anyagi világ különféle megnyilvánulásaival együtt. Ezek megszemélyesítői is istenek. Másfelől azonban a transzcendens, mindenekfölötti és mindenen túli, végtelen, láthatatlan, ám személyes isten létezésében is hisznek. A két „szekér" mégis egy úton halad, hiszen a pantheon materiális istenei között ott van az egy igaz isten cím várományosa kezdettől fogva, csak egyáltalán nem mindegy, melyikükből lesz az.

Nem jöhetnek szóba részistenségek, amilyenek többségükben a római *numenek* (lat. *numen* = „parancs", „istenség"). E fogalommal jelöli a valláskutatás az emberi tevékenységek legapróbb fázisairól is gondoskodó „funkcionális" isteneket. Meg kell azonban jegyezzük, hogy az idők folyamán a funkciókat egy-egy „valódi" isten sajátította ki logikus csoportosításban, gyűjtőfogalmak szerint. Az olyan latin istennevek, mint *Ianus*, „Kapus", *Portunus*, „Kikötői", *Terminus*, „Határ-" azonos gyűjtőfogalom alá tartozó jelzők csupán, melyek ugyanahhoz a határokat védelmező istenséghez tartoznak. Hasonlóan félrevezetőek a pantheonok létszámát felduzzasztó, önálló istenként megszemélyesülő aspektusok, amelyek szintén lehetnek valódi istenek „személyei", gondoljunk csak a Szentháromságra és előképeire, a pogány istentriászokra. Egyáltalán nem jöhetnek szóba a kézzel fogható matériát megszemélyesítő istenek, ők eleve az alsó mitológia részei (héroszok, félistenek, démonok, szellemek, stb.). Ugyanúgy azok sem, akik teljesen elvont (rész)fogalmakat személyesítenek meg, például az „Igazságot" (egy. *Maat*, gör. *Diké*, lat. *Iustitia*), még akár olyanokat is, amelyeket ma tudományos kategóriáknak nevezünk (az **Állatövet** és részeit, az égi Egyenlítőt, csillagképeket, dekánokat; az apokrif szentírási irodalom angyalai ilyenek).

Mindenható csak az egészt, a tér-idő teljességét kifejező istenség lehet. Ilyen monoteisztikus tendenciákat hordoznak a (törzsi) főistenek. Hivatalos „egyisten" ott válhat belőlük, ahol a belső fejlődés és az idegen hatások ennek teret engednek. E főistenek kivétel nélkül a „megfoghatatlan" eget testesítik meg „életük" egy szakaszában, de – és erre már sok példát láttunk – napistenek is; vagy mielőtt főistenné váltak, voltak azok, vagy azt követően költöztek csillagunk testébe.

A görög mitológiában ezt generációs istenszerepváltás fejezi ki. A Nap istené-

ből, ahogy öregszik, előbb Jupiter, majd a Szaturnusz bolygó istene, végül a „külső" ég istene (gör. Uránosz) lesz. A mítoszok tanúsága szerint a generációs funkcióváltás emelkedést is jelent a mennyei hierarchiában, és együtt jár a transzcendencia felé mutató fokozatos „átszellemüléssel", amiben kulcsszerepet játszanak a halállal és a lélekhittel kapcsolatos képzetek.

A szíriai Palmüra hellenisztikus arab oáziskirályságában *Malakbél isten délben még ifjú **Héliosz**, estére azonban megöregszik és Szaturnusszá lesz.* Az antik bölcselők felfogása szerint, mint CICERO írja *Somnium Scipionis* című művében, a világot magába záró külső égi szféra a legfőbb isten. (A görög mitológiában Uránosz már teljességgel átszellemült, ókori ábrázolása nincs is, felette már csak a testetlen világszellem képzelhető el.) CICERO leírásában hozzá csak két másik *„isten"* fogható: *„az emberi nemnek szerencsét és üdvösséget hozó fény"* (Jupiter) és a térnek csaknem közepén helyet foglaló Nap, *„minden más fény vezérlő fejedelme és kormányzója, a világ értelme és szabályozója, amely olyan hatalmas, hogy fényével mindent beragyog és betölt."*

CICERO tanúsítja, hogy antik felfogás szerint egy csillagvallás alapú egyistenhitben Istennek 3 pogány előképe lehet: az Ég, a Nap és a Jupiter istene, akik egylényegűek. (A Nap-**Hórusz** egylényegű az ég-**Hórusszal**, **Zeusz**, aki ifjú korában napisten volt, Uránosz trónján uralkodik, mint az ég királya). Babilonban **Marduk** ugyan a pantheon feje, ő szabja meg **Samasnak**, hogy számolja a napokat, de a legfőbb égi bíró címét **Samastól** örökli, és neki is *„fényes Nap"* a neve (születésekor *„egek Napjá"*-nak, *„Napfiúcská"*-nak nevezik; a **Marduk** nevet fordítják *„fiatal Nap"*, *„Nap **bikaborja**"* értelemben). A hellenisztikus korban **Baál Hadad**, nyugatsémi főisten, aki egyben viharisten is, egyesül a napistennel. (A görögök **Zeusszal** azonosították.)

A fejlődés útját a szinkretikus napistenek funkcióhalmozása jelzi. *„A szinkretizmus korának jellegzetes istenalakja Szarapisz, akinek neve az **Ozirisz–Ápisz** összetételből származik. Miután (...) ábrázolásmódja teljesen göröggé vált, **Zeusz** és Hadész vonásait egyesítette magában. (...) Az isten a **Zeusz**-fejen némelykor **kosszarvakat** visel, ami az **Amonnal** való azonosítást jelzi. A birodalom legnagyobb isteneit azonos természetűnek érezték Szarapisszal. A pannónai csévi feliraton Szarapisz a 'legjobb és legnagyobb Jupiterrel' és Neptunusszal azonos, Julianus császár egyik levelében pedig **Apollón** orákulumára hivatkozva **Zeuszt**, Hadészt és **Hélioszt** egynek mondja Szarapisszal."* (KÁKOSY 1984: 45.)

Az 5. században MACROBIUS, görög filológus odáig merészkedik, hogy Iuppiter, Phanes, Mars, Mercurius, Aesculapius, Hercules, Salus, Ízisz, Szarapisz, **Ozirisz**, **Hórusz**, **Attisz**, Nemeszisz, Pán, Saturnus, **Hadad** isteneket mint napisteneket azonosítja. Köztük vannak ősi napistenek, a napisten hiposztázisai, s olyanok, akiket a késő antik szinkretizmus azonosított a Nappal, de van köztük egy ősi istenség, Pán, akit a neve (gör. *pasz*, „minden", *panta* „mindenség") alapján az ókori bölcselet mindent egyesítő istennek tekintett.

Az első, feltűnő jele annak, hogy a napistenből egy világvallás „egyistene" lehetne, az volt, amikor **Augustus** császár nem Iuppitert, hanem **Apollónt** tet-

te meg a maga és a birodalom patrónusának, persze nem egyetlen istenként, hanem amolyan birodalmi nagyságrendű törzsi istenként, aki Rómáért harcol Kelet isteneivel az égben:

„Actiumán idegét odafönn pedig ajzza Apolló
S néz le; amelyre arabs, indus, meg a teljes Egyiptom,
Sőt a sabaseusok is mind meghátrálnak ijedten."

VERGILIUS: *Aeneis* 8, 698
(LAKATOS ISTVÁN fordítása)

Augustus nem lett volna gyakorlatias római, ha nem bátorította volna azokat, akik őt magát igyekeztek azonosítani **Apolló**val. Szemrebbenés nélkül eltűrte, hogy még életében neki, mint *„Apollónak, az isteni **Augustusnak**"* emeljenek oltárt.

Rómában arra, hogy igazi „egyistenné" váljék, a legnagyobb esélye Iuppiter főistennek volt. Legalábbis addig, amíg a terjeszkedés és az idegen eszmék behatolása miatt a birodalom eszmeileg kormányozhatatlanná nem vált.

*„Bizonyos monoteista, ahhoz közelítő tendenciák a legtöbb ókori vallás esetében megfigyelhetők: Ptah vagy **Amon-Ré, Marduk és Assur**, Ba'al és Milkum (Moloch), **Zeusz** és Iuppiter bizonyos értelemben és bizonyos időszakokban már közel állanak ahhoz, hogy egyetlen – de mindenképpen: legfőbb – istennek tekintsék őket."* (HAHN 1982:19.) A számbavettek mind főistenek voltak, de közülük egyedül Iuppiter állt egy világbirodalom élén. Illik ide ez a meghatározás, hiszen a pogány főistenek egyistenné válása nem annyira teológiai, mint inkább politikai megfontolásokból megy végbe. Egy törzsi isten hatalma úgy terjed, ahogy halandó alattvalói meghódítják szomszédaikat, és hatalmukkal együtt saját főistenük kultuszát is rájuk erőltetik. És mivel egyre hatalmasabb, „mindenhatóbb", azt a látszatot kelti, mintha ő lenne az egyedüli isten. Ezt a folyamatot Iuppiter jelzőinek szaporodása és értelmük fokozatos megváltozása érzékelteti.

Legősibb nevei még faszellem, kőbálvány korából valók: *I. Fagutalis* („bükkfa-"), *I. Ruminalis* („fügefa-"), *I. Viminalis* („fűzfa-"), *I. Lapis* („kő-Jupiter"). „Keresztnevéből" kiindulva nem kevésbé régiek nap- és viharistenségére utaló jelzői: *I. Lucetius* („világító"), *Elicius* („esőhozó") *Fulmineus* („**villám**szóró"), *Tonans* („mennydörgő"), és azok, amelyek a termékenység urának mutatják: *Dapalis* („étekadó"), *Frugiter* (gyümölcshozó"), *Pistor* („**kenyér**sütő"). Más jelzői már az állam legfőbb védelmezőjének mutatják: *Stator* („futást megállító"), *Feretrius* („zsákmányhordozó"), *Liber* („szabad"), *Victor* („győztes"), *Terminus* („határőrző"); ismét mások a legfőbb államhatalom letéteményesének: *Dius Fidius* (a „hűség és szótartás" Jupitere, akire esküdtek). Főisteni voltára mutat az *Optimus Maximus* („legjobb és legnagyobb") jelző, hatalmának csúcsát jelenti a *Conservator Orbis* („világot megőrző") cím, és végül, mint a *Mitológiai Enciklopédia* írja: *„Ahogy erősödtek a monoteisztikus tendenciák, J.-t már nem csupán főistennek, hanem egyetlen istennek tekintették* ('mindent betöltő J.')" (i.m.:II. 169).

A későantik korban – még azt megelőzően, hogy a kereszténység komoly fenyegetést jelentene, Iuppiter egyeduralma meginog. **Sol** és a birodalom ha-

talmas kiterjedésének köszönhetően elszaporodó kultuszok istenei és istennői jelentik a fővészélyt. Így például Ízisz, akit követői szemlátomást „egyistennőnek" tartanak: *„Ízisz univerzalitását legtömörebben egy capuai szobortalapzat (i.sz. 3. vagy 4. sz.) fogalmazza meg: 'Unam quae es omnia, dea Isis.' (Te egyetlen, aki Minden vagy, Ízisz istennő.)"* (KÁKOSY 1984: 48.) Ízisz azonban, minden népszerűsége ellenére csupáncsak nő egy pátriárkális világban. Legfeljebb az istenanya szerepét játszhatná, de az egyre inkább teret hódító kereszténység által tisztelt **Krisztus** anyjával szemben alulmarad, és más pogány istennőkkel együtt alakja beleolvad az Istenszülő Szűzanya mitizált alakjába.

Iuppiter igazi vetélytársa **Krisztus** pogány előképe a birodalomban: **Héliosz**, akit ***Sol***nak neveztek a rómaiak, és akit **Apolló**val vagy Iuppiterrel néha ők maguk is összekevernek. VARRO, római történetíró (†Kr. e. 30. k.) szerint Titus Tatius szabin király hozta még Rómába **Sol** (a szabin ***Ausel***) kultuszát, de az isten tisztelete csak a császárkorban, részben keleti, részben görög hatásra, **Héliosz**, **Sol** és **Mithras** összeolvadása nyomán bontakozik ki. Dicsőségének fényében a magukat istenítő császárok is sütkérezni akarnak, nevükbe fölveszik jelzőként az isten nevét, ősapjuknak teszik meg. A többi istenség ragyogása elhomályosul vagy **Sol** fényét szaporítja.

Caligula nemcsak az egyiptomi **Ozirisszel**, hanem **Zeusszal**, Poszeidónnal, Hérával, Aphroditéval is azonosítja magát. *„Tervezett, de meg nem valósult jeruzsálemi oltárának felirata mint 'földön megjelent új **Zeusz**'-t (Neosz **Zeusz** epiphanész) ünnepelte volna, egy görög nyelvű felirat pedig új napistenként (Neosz **Héliosz**) köszönti, 'aki immár hajlandónak mutatkozott fényével beragyogni a mindenséget' (...).*

*Új Herculesként mutatkozott be Rómában, új **Hélioszként** görög alattvalói előtt a **Caligulánál** nem kevésbé zavarodott elméjű **Nero** is. Pénzérméinek hátlapja pedig **Apollón** istent ábrázolja úgy, hogy az isten a császár arcvonásait viseli."* Mindennek tetejében a világmindenség uraként ünnepelteti magát, mint aki *„új napistenként ragyogván fel Hellász felett, (...) a legnagyobb görögbarát császárnak, 'Felszabadító **Zeusz**-Nerónak' bizonyult."* (HAHN 1982: 258.)

A 3. században már nyílt harcban állnak az egymást követő császárok, hogy ki legyen a legfőbb isten. A hagyományok tudatos őrzői inkább Iuppitert, a hellenisztikus keleti eszmék hívei inkább a napisten valamelyik megjelenési formáját választják. Vannak ingadozók: a konzervatív Diocletianus (uralk. 284–305) Iuppitertől származónak, *Iovius*nak vallotta magát, ugyanakkor hivatalosan elismerte a birodalom oltalmazó istenének **Mithras–Sol Invictust**. *„Hélioszt választotta istenéül egzaltált külsőségek közepette Elagabal, ugyanőt egy misztikus és filozófikus panteizmus jegyében Gallienus – és római formák között közeledett ugyanehhez az istenhez **Aurelianus**."* (i.m.: 265.) Az a **Héliosz**, aki **Aurelianus**nak (uralk. 270–275) látomásban jelent meg, és akit érméin *Conservator*nak nevez mint elődei Iuppitert, a perzsa eredetű **Mithras** és a latin **Sol** napistenek alakjával olvadt össze. **Aurelianus** császár és pontifex maximus családi alapon választja **Sol**t legfőbb istenének. Az *Aurelia* nemzetségnév okán, mely az *aureus, aureolus* („aranyos") illetve az *aura* („fény", „csil-

logás", „ég", „felső világ", „napvilág") szóból származik, ősének tette meg a Napot. (Pedig nem a „Nap véréből valók" közé tartozott; a neve felvett név volt, és egyszerű szerémségi parasztcsaládból származott. Hiába tette fejére **Mithras sugárkoronáját**, pénzei nem istennek ábrázolják, hanem parasztkatonának, ami volt. *150. rajz.*) **Aurelianus** anyjából főpapnőt csinált az istennek; Rómában a Mars-mezőn, a Circus

150.
Aurelianus
pénze a császár napkoronás képmásával

Maximus mellett óriás naptemplomot építtetett, hol a Nap születésnapját, dec. 25-ét minden évben nagy pompával ülték meg. És az utolsó próbálkozás: száz évre rá, Julianus császár, a „hitehagyott" (uralk. 361–363) szembefordult az akkor már triumfáló kereszténységgel, és **Mithras–Solt** mint az ég közepén trónoló legfőbb istent, minden más isten nemzőjét imádta.

Iuppiter és a napistenek vetélkedése az „egyisteni" hatalomért tagadhatatlanul nyomot hagyott a keresztény eszméken. A túlnyomórészt pogányokból lett keresztények számára a láthatatlan és éppen ezért személytelen Isten, akit **Jézus** az evangéliumokban „Atyának" nevez, Iuppiter atyával azonosul (aki szintén láthatatlan, lévén, hogy csak a szeme, a Jupiter bolygó látható), a személyes, jelenvaló Fiút, aki testben ment föl a mennyekbe, **Apollón**nal (**Zeusz**–Jupiter fiával), **Héliosszal**, **Mithasszal**, egyszóval a Nappal azonosítják.

Bármennyire is kimutathatók monoteista tendenciák a későantik vallásosságban, a politeizmusra jellemző nyitottság épp a lényeg tekintetében mond ellent a monoteizmusnak, mely minden más isten tiszteletét megtiltja. Így a kereszténység, ha kompromisszumok árán is, csak a pogánysággal szemben, és nem véle szövetségben győzedelmeskedhetett.

Naivság azt hinni, hogy **Krisztus** pogányok közt előforduló tisztelete, mint azt többen feljegyezték, monoteista törekvések jele lett volna. Alexander Severus császárról (uralk. 222–235) például a *Historia Augusta* című gyűjteményben az áll, hogy **Krisztust** az istenek sorába akarta iktatni. Jóindulatú gesztus volt a részéről, nem vitás, de arról árulkodik, hogy a császár épp az egyistenhit lényegét nem értette meg.

Nem kisebb naivitás lenne komolyan venni, amit az egyházatyák némelyike egyházpolitikai megfontolásból írt VERGILIUS *IV. eclogá*járól, mármint, hogy az általa megénekelt eljövendő aranykor uralkodója, a megváltó napisteni gyermek nem más, mint **Jézus Krisztus**, akinek születését a költő megjósolta. Mindazonáltal VERGILIUS költeménye, azzal együtt, hogy szimbolikája a csillaghiten alapszik, érzékelteti azt a szellemi közeget, amelyben a keresztény eszme termékeny talajra hull:

„Eljött már az idő, mit a jósnő szent
szava hirdet,
Újraszületve az évszázak nagy rendje
megépül.
Már megtérhet a Szűz, meg az ősi
saturnusi korszak,
Már új sarjat küld le a földre az ég a
magasból.
Csak te a most születő gyermekre, ki
hozza a vaskor
Végét, és akivel beköszönt az aranykor a
földre,
Szűz Lucina, vigyázz: bátyád országol,
Apollo."

4–10. sor
(TRENCSÉNI W. IMRE fordítása)

A versrészletben szereplő „Szűz" egyrészt a Szűz csillagkép, amelybe nagyjából **Jézus** születésétől kezdve esik a zsidó újévet meghatározó **őszpont**, másrészt Diana Lucina istennő, a „napfényrehozó", aki a **téli napforduló**kor újjászülető Napot a világra segíti. Nem csoda, hogy a költeményt a Messiásra vonatkozó jóslatok közé sorolták.

Ahol a Nap volt a teremtő isten

A mitologikus vallások főistenei közül jóval többen kezdték napistenként, mint hinnők. Az egyistenhit kialakulása szempontjából különösen figyelemre méltók azok az istenképzetek, melyekben a főistenség a nap- és a holdisten alakjából (mint a solori **Leravulan**, dahomeyi **Mavu-Lisa**, pápua **Ugatame**) vagy az *összes* égitestből és az *összes* szelleméből olvad össze (mint a koreai Irvolszonszin isten). Arra is van példa, hogy egy más hitre tért nép saját ősi „egyistenét" a mesék világába, az úgynevezett

151. Mithras, fején hétágú sugárkorona. Bronz mellszobor, London, British Museum

alsó mitológia alakjai közé száműzte. Így lett például a muzulmánná lett tatárok Hold-Nap istene, Ai-**Kün** közönséges démon, aki egy **12** fejű kígyóban tartotta a lelkét (vagyis az **Állatöv**ben).

Amerika fejlettebb indián törzsi vallásainak középpontjában egy transzcendes vonásokkal rendelkező, teremtő napisten áll.

A letelepült, földművelő hopik, akik ma is ősi lakhelyükön, az Egyesült Államok délnyugati részén élnek, teremtő főistenként **Tajovát**, a Napot tisztelik. Úgy mesélik, hogy *kezdetben nem volt más, csak a végtelen tér és* **Tajova**, *a teremtő. Valójában kezdet sem volt, sem vég, mivel idő sem volt. Nem volt semmi, aminek formája lehetne, és nem volt élet, csak a mérhetetlen űr. Minden más csak* **Tajova** *„agyában" létezett. „Aztán* **Tajovában**, *a végtelenben megfogant a véges. Először Szótuknangot teremtette meg, bizonyságul, így szólván hozzá: 'Megteremtettelek, mint az első meg-*

személyesült hatalmat és eszközt, hogy megvalósítsd az élettel kapcsolatos tervemet a végtelen térben. Én vagyok a bácsikád. Te vagy az unokaöcsém. Menj most, és helyezd el ezeket a világokat a megfelelő rendben, hogy együtt tudjanak működni egymással, összhangban, az én elképzelésem szerint.'" (WATERS 1963: 3.)

Tajova, a Nap tipikus főisten, aki nem maga, hanem demiurgosza által cselekszik, ő maga inkább csak parancsol és ellenőriz *(deus otiosus)*. Kultusza elvben mégis monoteisztikus napvallás. A hopik mindent **Tajovának** rendelnek alá. Úgy képzelik, hogy az emberi életút a Nap futását követi, ünnepeik a napjáráshoz igazodnak. A rítusok célja, hogy varázslattal (**Tajova** befolyásolásával) fenntarthassák a világ rendjét.

A kolumbiai deszana indiánok hite szerint *a Nap teremtő és ősapa, aki – nővérével, a Holddal együtt – öröktől fogva van.* Ez a napisten nem a mi Napunk, hanem egy *„ősNap", akit „Nap Atyá"-nak hívnak, aki,* mint Uránosz és **Kronosz,** *visszavonult egy paradicsomféle másik világba, Ahpikondiába. Ő sem vesz részt a teremtésben, hanem* ***Tajovához*** *hasonlóan képviselőjén keresztül, aki nem más, mint a testet öltött, fejünk felett ragyogó Nap.*

A Nap teremtő energiája egy hatalmas körben érvényesül (ez a **kör** a Nap útja, melyet a Tejút jelképez az éjszakai égen). *Ereje nem csökken és nem nő,* hiszen a deszanák az egyenlítőn élnek, ahol a nappalok hossza soha sem változik. Felfogásuk szerint *az embernek, ha energiát merít a Napból* – más szóval, ha segítséget kap istentől –, *azt vissza is kell adnia. Születésekor minden ember energiacsomagot, lelket kap Ahpikondiából, amit a deszanák kozmikus anyaméhnek tartanak. Amikor az ember meghal, az energia visszatér oda, nehogy a Földön rossz lélekként, vadállat képében reinkarnálódjék. Az arra érdemes deszanák külön mennyországba jutnak, ahol* ***kolibriként*** *repdesnek, és nektárt szívogatnak, ugyanaz az osztályrészük, mint az aztékok jeleseinek* ***Vicilopocstli kolibri****-paradicsomában.*

A deszanák *Nap* szava a *„csont"* és a *„teremtő képesség"* jelentésű szavakból tevődik össze, mivel felfogásuk szerint a teremtő Nap úgy tartja és hordja a kozmoszt, melynek ő a középpontja, tengelye, mint a gerincoszlop a testet. (Naiv heliocentrikus világkép?) A „naptengely" köti össze a felső, középső és alsó világokat; az eget a Tejúttal, mely[illegible] a Nap jár, a mi világunkat és alul Ahpikondiát. A deszanák a 3 világ egységét szexuálisan fogják fel. A „naptengely" a fallosz, megtermékenyítendő világunk a vulva (a „természet lágy öle"), Ahpikondia pedig, mint mondottuk, a világ ősméhe.

Bölcsen úgy tartják, hogy *a Nap ondójától nem csak jó fogamzik, hiszen ő a teremtője a rossznak is.* Mint mesélik, *az* ***ősNap*** *elsőként a Tejutat teremtette meg, csak azután a Nap égitestet, akivel együtt a Földet, majd Ahpikondiát hozták létre, végül pedig benépesítették a világokat szellemekkel és élőlényekkel. Mitológiájuk szerint az első halandó férfi anyja a* ***Nap leánya*** *volt, akit apja a Földre küldött, hogy a nemi élet titkaiba beavassa az embereket, tanítsa meg őket a tűzcsiholásra, kosárfonásra, agyagművességre és kőfaragásra, valamint a halotti rítusokra. A többi szertartásba azonban maga a Nap avatta be az embereket. Ő határozta meg a* ***sámán*** *feladatait, a hallucinogének és a dohány használatát, amelyek segítségével vele egyesülhetnek. Ő mutatta meg, milyen szer-*

tartási eszközöket készítsenek. Ő teremtette a mennydörgő, sárga jaguárt, és rábízta az indián falvak őrizetét.

A deszana **sámán**t „**jaguár**"-nak nevezik. *A Nap küldötte ő a Földön, akinek a lelke fényből van, mely szétoszlatja az árnyakat. Ő működteti a kozmikus ciklust; ő dönti el, kiknek kell meghalnia a bűnösök és ellenségek közül azért, hogy lelkük az élet megújulásáért szolgáljon. Őrködik az* ***ősNap**ból áradó parancsolatok betartásán, s azon, hogy az emberek a vérfertőzést* (endogámiát) *elkerüljék. (Maga az* ***ősNap*** *is vétkezett saját leányával,* mint mondják, *az asszonyok havi vérzése ennek a következménye.)*

A Napnak főpapja is van a *kumú* személyében. *(A papi intézményt is az* ***ősNap*** *teremtette.) A kumú, akiben a „Nap Atya" testesül meg, vezeti a hallucinogén-extázisban résztvevőket, értelmezi látomásaikat, amelynek során előbb a Tejútra lépnek, majd leszállnak Ahpikondiába.* Nem nehéz fölismerni a kumúban a szibériai **sámán**t, a „lélekutazás" is az ázsiai és európai (püthagóreus vagy mithraikus) beavatás pontos mása. (Hasonló párhuzam vonható a deszanák két napistene és a keresztény Atya–Fiú kettős középkori felfogása között.)

A deszanák az említetteken kívül más napmanifesztációkat is megkülönböztetnek. Ilyen a Hold („**éjjeli Nap**ként", aki mitologikus szinten a Nap nővére), a szivárvány (a napfényt nemcsak sárgának, hanem vörösnek, fehérnek és halványzöldnek képzelik), a közösségi ház oszlopa, mely a „naptengely" földi megfelelője.

A deszana világkép érdekessége – az óvilági párhuzamok mellett – abban rejlik, hogy ennek a vadászatból, halászatból, gyűjtögetésből, kis mértékben földművelésből élő, esőerdei törzsnek a „vallása" teljes mértékben csillagászati megfigyeléseken nyugszik. Ahogy sámánjaik mondják: *az emberi agy az égboltot modellezi, észjárásunk pedig úgy működik, mint az égitesteké, melyek a kozmikus koponya kamráinak érzékelői.*

A deszana **sámán** fétise, amit mindig magával hord, egy hatszögletű **kvarckristály**. A neve: *„Nap Atya pénisze"*. Hatszögletűnek képzelik ugyanis a fallikus „naptengelyt", melyet teremtésmítoszuk szerint *Nap Atya ott döfött a földbe, ahol a deszanák lakhelyét és annak középpontját jelölte ki.* Ennek megfelelően hatszögalakban helyezkednek el a deszanák és rokon szomszédaik falvai; hatszögű a deszana társadalmi modell; hatszögletűek a közösségi „hosszúházak", amelyek közepén hat oszlop zár körül egy hatszögletű szertartási teret.

A hatszög-szimbolika magyarázata: a deszanák és rokonaik világmodellje egy óriás **kvarckristály**t formázó hatszögű csillagzat, ami a Tejút egy részét és az Oriont is magába foglalja. Az elnyújtott hatszög csúcsait az Achernar, Canopus, Procyon, Castor és Pollux, Capella, Aldebaran, T3 Eridani csillagok alkotják. A hatszög rövidebb végein lévő csillagcsúcsok felelnek meg a hosszúház átellenes bejáratainak: az Achernar a férfiak, a Castor–Pollux kettős a nők ajtajának. Az Orion az égi ház rituális közepét jelzi. (A megfeleltetés folytatható. A deszanák folyóját, a Vaupés folyót az égen a Tejút képviseli ugyanúgy, ahogy az egyiptomiak számára a Tejút az égi Nílus, az obi-ugorok számára az égi Ob folyó volt.)

Az Orion egyfelől azért kerülhetett a deszana világkép közepébe, mert az

Orion övét az égi Egyenlítő keresztezi. Vagyis, mivel a deszanák az Egyenlítőn élnek, az Orion, amikor csak látható, mindig áthalad a **zenit**en, azon a ponton, ahonnét *„Nap Atya pénisze"* a földbe fúródott. Másfelől pedig azért, mert annak, hogy az Orion az év egy kitüntetett időszakában, a **nyári napforduló** körüli időben eltűnik, a csillagkép és a Nap együttállása az oka. Vagyis az Orion és a Nap mint az év kettéosztói együtt, eggyé válva jelennek meg (ez a csillagászati esemény húzódik meg a **Mithras**-vallás születése mögött is).

A deszana mitológiában szerepel *egy bűnös ősapa, aki saját leányával közösült, amiért kasztrálják, és péniszét az égre hajítják, ahol az „Orion öve" lesz belőle* (az Orion európai csillagmondáiban az „öv" rendszerint mint fegyver, **bot** szerepel). *Nap Atyá*ról ugyanezt a történetet mesélik, amiből nyilvánvaló, hogy a bűnös ősapa és *Nap Atya* ugyanaz a mitológiai alak, és hogy Orion az, akivé az **ősNap** „visszavonulása", azaz kasztrálása után változik. Erre vall az is, hogy deszana **sámán**ok Orionban „kígyónővérével", a Tejúttal közösülő **jaguár**t látnak, mely különben az **ősNap** állatalakja. A képzet minden lényeges eleme ismert a görög mitológiából. Az ősapa – Uránosz – kasztrálása, az ősapa visszavonulása, a hérosz, isten csillagképpé válása, a csillagisten násza a tejútistennővel – l. **Zeusz** és **Léda** –, a csillagképhérosz (Orion) azonosulása a Nappal.

Ráadásul a deszanák Oriont pontosan olyannak képzelik, mint a régi görögök. *„A deszana sámánhitben Orion az Állatok Ura, természetfölötti vadőr. Ő a nagy vadász, aki az égen látható, amint a Tejúton jár, mely az ő ösvénye; hol egy vadat, hol egy füzér halat, hol egy gyümölcsöskosarat cipel. Így jelzi a különböző betakarítási időszakokat. (...) Nyilvánvaló, hogy a legfontosabb konstelláció az Orion. Orion férfi: ő az Ősapa, a Hős, a Vadász, a Bűnös, végül az Áldozat. De minden évben újra visszatér, és amikor az emberek megpillantják őt, a feltámadottat az égen, a **sámán**ok emlékeztetik őket mindarra, amit a csillagzat megjelenít. Az egyik leírásban Orion a kínpad, amire a vérfertőzőt feszítették; a másikban száradó tapírbőr hat oszlopra kifeszítve, vagy egy fazéktartó állvány, vagy egy halcsapda... Orion öve a vérfertőző ifjú levágott pénisze, vagy éppen a kasztrált apáé; egy másik képben az öv véső, amivel a pálmabelet hasítják ki a fatörzsből, ez a fallikus szerszám az Állatok Urának fő attribútuma."* (A véső, a pénisz és a **kristály**hasáb megfelel egymásnak.) *„Ismét más képben a csillagzat egy gonosz **sámán**, aki **jaguár**rá változott, és akinek levágott péniszét – vagy nyelvét – egy fára akasztották és megégették; ő maga eltűnt a füstben, majd ismét megjelent, immár az égen, Orionként. (...) A mindenkori leírástól függően a nagy Orion-köd hol kifröccsenő ondóvá változik, hol egy halom pálmabéllé, hol egy fürt gyümölccsé."* (REICHEL–DOLMATOFF 1982: 169, 173skk.)

Hosszan idézhetnénk hasonló példákat az Újvilágból és persze máshonnét is. Legyen azonban ennyi elég. Ha végigtekintünk az archaikus és törzsi istengyülekezeteken, és potenciális „egyisteneket" keresünk közöttük, többnyire a napisten lesz az, vagy napisteni múlttal, szoláris tulajdonságokkal rendelkező (csillag)istenség, „legrosszabb" esetben olyan isten, aki a Nappal közeli rokonságban van.

Az Aton-vallás. Monoteizmus az ókori Egyiptomban

A közfelfogás az óegyiptomi hitvilág alatt egy, tipikusan sokistenhitű vallást ért. Pedig Egyiptomban nem egy vallás volt, hanem egymás mellett élő helyi kultuszok egész sora, amelyek közül egy, az **Ozirisz**-vallás, Egyiptomnak szinte az egész ókori történetén keresztül, az egész országban megőrizte a népszerűségét, sőt, határain kívül is hódított, egy másik, az **Amon**-vallás pedig hosszú időre a hivatalos állami kultusz rangjára emelkedett, egy harmadik, az **Aton**-vallás pedig nem egészen egy emberöltőnyi időn át a világ első igazi monoteisztikus vallása volt.

Az egyiptomi helyi kultuszok lényegében a henoteizmus példái. Különböző központokban más-más főistent imádtak, akiket saját kizárólagos istenüknek tekintettek, anélkül, hogy kétségbe vonták volna mások jogát saját istenük tiszteletére. E helyi isteneket kis létszámú mennyei kíséret és családjuk vette körül, ez utóbbival triászokat alkottak. **Ozirisz** a feleségével, Ízisszel és a fiukkal, **Hórusszal**; Thébában **Amon**, **Mut** és Honszu, Memphiszben Ptah, **Szahmet** és **Nofertum**, Esznában **Hnum**, Neith és Szobek, Hermupoliszban Nun, Naunet és **Atum**, Denderában **Hórusz**, Háthor és Ihi volt a megfelelő „szent család".

Hogy e helyi triászok már eleve politeisztikus istenfelfogásról árulkodnak? Ez nem egészen így van. Eltekintve most attól, hogy egy elfogulatlan kívülálló nem igazán látna különbséget mondjuk Ptah, **Szahmet** és **Nofertum**, illetve a katolikus és ortodox Atyaisten, a Szűzanya és **Jézus Krisztus** hármasa között (alighanem épp egyiptomi hatásnak tudható be, hogy Mária – kultikus tiszteletének túlhajtásaképp – már-már a Szentháromság negyedik személyévé vált, sőt, egyes időszakokban a Szentlélek helyét is elfoglalta), az egyiptomi felfogás szerint a fiúistenek (**Hórusz** például) ugyanúgy egylényegűek az atyákkal (esetünkben **Ozirisszel**), mint ahogy azt a keresztény teológia tanítja. Az élő **Hórusz** (Nap) a „halott" **Ozirisz** (Orion, *deus otiosus*) helyett tevékenykedik (mint a deszana és más törzsi napvallásban). Az atya és a fiú egylényegűsége a fáraók „istenségében" is kifejeződik. A fáraó, amíg élt, **Hóruszt** testesítette meg; amikor elhunyt, **Oziriszszá** vált. Ez a felfogás – mint Hellászban – kiterjedt az istenek összes generációjára. A héliupoliszi kozmogónikus enneáda („kilencség") tagjai közül a férfiistenek fiágon, az istennők leányágon felelnek meg egymásnak. Fiágon Nun, **Atum**, Su, Geb, **Ozirisz, Hórusz** és az ő fia, az első fáraó valamint annak minden utóda egyiptomi felfogás szerint egylényegűek voltak egymással.

A helyi istenek közti hasonlóságokat az egyiptomi ember fölismerte, ezért meg is feleltette őket. Egy-egy isten más istenekkel különféle okokból vált eggyé. Ptah, **Atum** és **Hnum** – úgymond – azért, mert mindnyájan teremtő főistenek voltak; Ptah és **Ozirisz** viszont azért, mert mint termékenységisteneket iszapzöld arccal, és mint halálisteneket múmiapólyába csavartan ábrázolták őket. Ez utóbbiért olvadt velük össze Szokarnak, a memphiszi halálistennek, és Minnek, a thébai termékenységistennek az alakja.

Atum, **Amon** és **Hnum** viszont részint azért lettek eggyé, mert főistenek voltak, részint pedig azért, mert **kos** alakban tisztelték mindhármójukat. **Amon** és Geb azért, mert mindkettőjük szent madara a **lúd** volt, **Hnum** és Geb azért, mert úgy tartották, hogy **Hnum** Geb „lelke" (a bégetésszerű *ba*, „lélek" szó és a „**kos**" egyiptomi neve ugyanúgy hangzik). **Hnum** és Hápi azért lett egy, mert mindketten Nílus-istenek voltak, így olvadt velük össze **Ozirisz** is. **Atum** és Hápi viszont azért, mert mítoszaik szerint mindketten Nun és Naunet „egyetlen" gyermekei voltak. **Atum** és **Heper** meg azért, mert más mítoszaik szerint mindketten önmagukból keletkeztek. E magyarázatok persze megkerülik a lényeget, hiszen ezek az istenek eleve egyek voltak – funkcióikat tekintve legalábbis, idővel pedig ténylegesen is: **Ré**ben. **Ré** volt a nagy nemzeti (nap)isten. A ***Ré*** elő- vagy utótag az istenek neveiben – **Ré-Harahti**, **Amon-Ré**, **Hnum-Ré**, Szobek-**Ré** – kultuszaik egyesítését jelzi.

Ugyanez a szinkretizáció lezajlik az isteni feleségek között, sőt, az égi királyné a férjével is egy lehet. A hermupoliszi ogdoáda („nyolcasság") négy **kígyó–béka** istenpárja ugyanazon fogalmak hím- és nőnemű megtestesítői, amit neveik alakja (neme) is kifejez. Nun–Naunet az ősvízé, Huh–Hauhet a végtelené, Kuk–Kauket a sötétségé, **Amon**–Amanuet az elrejtettségé. **Ré** napistennek is volt megfelelő női párja Réit személyében. Másképp volt egylényegű **Amon**nal **Mut**, aki e néven akkor lett **Amon** felesége és „**Szeme**", amikor ez nap- és főistenné vált.

Voltak persze olyan alacsonyabbrendű istenek, akik csak maguk helyett álltak, de ezek jobbára materiális istenségek voltak, fogalmak megtestesítői vagy jelképek. Megzavarhatja az embert az is, hogy egy-egy istennek több aspektusa, és ennek megfelelően több neve volt. A legtöbb épp a napistennek. **Heper**, a **galacsinhajtó bogár** volt a reggeli Nap, **Ré-Harahti**, a **sólyom** a delelő Nap, **Atum**, az öregember a lenyugvó Nap, **Amon**, a **kos** az **éjszakai Nap**. És sorolhatjuk még a neveket: **Hórusz**ét, **Ozirisz**ét, **Szahmet**ét, és másokat, melyek mind a Napot, vagy a Nap „valamijét" nevesítették meg. **Mnévisz**, a **bika** volt például a Nap *ka* lelke. Ahogy a *ba* lélek a **kos**istennel hozható kapcsolatba, úgy a *ka* a **bika**istennel (egy. *ka* = „lélek", „**bika**").

Az egyiptomiak tudták, hogy a sokféle elnevezés egy égitestet, egy istent jelöl. I. Széthi fáraó (†Kr. e. 1290 k.) thébai sírjában látható egy nap**korong** (**Aton**) ábrázolás, benne a **skarabeusz** **Heper** és a **kos**fejű (!) **Atum** napistenekkel. Ez arra vall, hogy tisztában voltak **Heper**, **Amon**, **Atum** **Aton**nal való egylényegűségével.

Összefoglalva a mondottakat, az „összegyiptomi" pantheon eleve nem tekinthető primitíven politeisztikusnak. Főistene egy soknevű, teremtő férfinapisten, akinek van egy véle egylényegű női párja (kiegészítője) és egy attól való fiúgyermeke, aki viszont a passzív atyaisten cselekvő ifjú énje. Triászuk az **Ozirisz**-vallásban kiegészül a főisten és fia negatív aspektusával, Széth-tel. A főistent kiegészítő hármas (nő, gyermek, ellenfél) a világ dinamizmusát fejezi ki, az örök megújulást kikényszerítő erőket jelenítik meg.

És még valami. Az egyiptomiaktól már az óbirodalmi időkben sem volt ide-

gen egy elvont istenképzet. A hermupoliszi ogdoáda istennevei mutatják ezt. Különösen figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy az újbirodalmi idők legfőbb állami napistenségének, **Amon**nak a nevét ők maguk értelmezték *„Az Elrejtett"*-nek, vagyis **Amon**t láthatatlan istenként fogták fel. Az egyiptológusok szerint azért kapta ezt a nevet, mert eredetileg a láthatatlan szélben rejtőző erőt testesítette meg. (A *Szentírás* szerint a zsidókat egy forgószél kavarta por-, füst-, **tűz**oszlop vezeti ki Egyiptomból.)

Ha a nevekből indulunk ki, **Atum** is elvont istenség lehetett, hiszen a név gyöke „minden"-t vagy *„semmi"*-t jelent. S **Heper** is úgy beszél önmagáról, mint egy transzcendens isten. A *Bremner-Rhind*-papiruszon így nyilatkozik meg:

„Amikor létezővé nyilvánítottam magamat, a lét létre jött. Életet nyertem ***Hepri skarabeusz*** *alakjában, aki elsőként létezett. És így a lét létezést nyert, mert előbb voltam az első isteneknél; elsőbbséget nyertem az első istenekkel szemben. Megtettem mindent, amit akartam ezen a világon, és kitágultam benne ... Úgy jöttem létre, mint egyetlen isten, és íme, három istenné lettem."*

Ilyen előzmények után már korántsem megy csodaszámba **Ehnaton** (Kr. e. kb. 1364–1347) vallási reformja, melynek keretében a fáraó egyedüli és kizárólagos istennek **Aton**t, a nap**korong**ot tette meg, magát pedig **Aton** főpapjának. (A „**korong**" meghatározás nem pontos. Az amarnai domborműveken gömbformájúra vésték ki a Napot. *116. rajz.*)

Ennek a lépésnek közvetlen előzménye is volt. **Ehnaton** apjának, III. **Amenhotep**nek, a művészetpártoló „napfáraónak" hosszú, békés uralkodása, valamint „személyi kultusza" vetette meg annak alapját, amit **Ehnaton** maga alapított székhelye után „amarnai forradalom"-nak nevezünk. (El-Amarna a lelőhely neve; a fővárost Ahet-**Aton**nak, *„Aton Fényhegyé"*-nek hívták. Thébától, a régi fővárostól északra épült fel, Junu-Héliupoliszhoz, a *„Napváros"*-hoz 450 km-rel közelebb.)

1989-ben a luxori templomban fölfedeztek egy szoborrejtekhelyet, s ott egy feliratot, amelyen III. **Amenhotep** magát *„A minden országra sugárzó Napkorong"*-nak nevezi. Fia, aki eredetileg IV. Amenhotep néven lépett trónra, az **Aton**-vallás bevezetésekor vette föl az **Ehnaton** nevet, amit *„Aton üdvözültje", „Aton szolgája"* vagy *„Aton megtestesülése"* értelemben fordítanak. **Ehnaton** csak az atyai tradíciót fejlesztette tovább.

Az **Aton**-kultusz gyökerei még régebbi időkre nyúlnak vissza. Sem a kép (nap**korong sugárkezek**kel), sem a név (**Aton**) *„nem teljesen új az egyiptomi vallásban. A kezekkel ellátott napkorong egyszer* II. Amenhotep *idejében is megjelenik, s a sokkezű Napistent már a Középbirodalom koporsószövegei is említik. Ugyancsak már a Középbirodalom idején is szerepel (...) az* ***Aton*** *szó is a Nap neveként. Az Újbirodalom korában egyre gyakrabban tűnik fel, annak jeleként, hogy a Nap-vallásban átalakulási folyamat ment végbe."* (KÁKOSY 1979:135.)

Ehnaton uralkodásának 5. évében változtatta meg a nevét, ettől kezdve beszélhetünk hivatalos **Aton**-kultuszról. Igenám, csakhogy minden forrás más-más időhatárok közé helyezi **III. Amenhotep** és fia uralkodási idejét, több szerzőnél az időpontok át is fedik egymást, amiből arra lehet következtet-

ni, persze a kronológia bizonytalanságai miatt csak igen óvatosan, hogy az egyiptomi gyakorlatnak megfelelően az öregedő apa kijelölt utódját társuralkodónak tette meg (**III. Amenhotep** 38 évig ült a trónon). Ez az apa szerepét az **Aton**-vallás bevezetésében tovább növelné. (III. **Amenhotep**nek több amarnakori ábrázolása is fennmaradt, melyeken a feje felett **Aton** ragyog, de eldönthetetlen, hogy ezek az élő vagy a halott királyt ábrázolják-e.)

SHIRZA KASSAM egyiptomi egyiptológusnak erről az a véleménye, hogy **Aton** isten már 1450 körül „megszületett".

A szerző által jelzett dátum közel 50 évvel megelőzi III. **Amenhotep** trónra léptének legkorábbra datált időpontját.

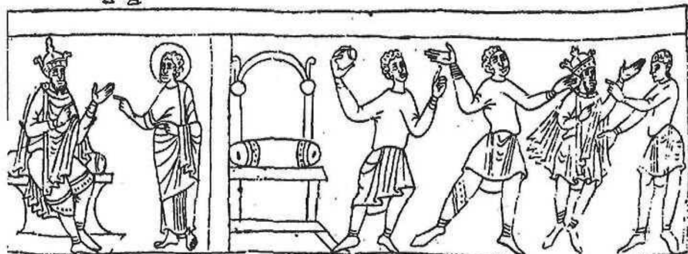
Az egyistenhitnek – méghozzá a napvalláshoz kötött formában – etikai alapja is volt Egyiptomban. Az egyiptomi felfogás ugyanis a Világtörvényt és Erkölcsöt Maat, „Az Isteni Igazságosság" személyében **Ré**hez, az Amarna-korban persze **Aton**hoz kapcsolta, mint a **nap**isten **leányát**. Ennek az erkölcsi világtörvénynek a szelleméhez kellett minden egyiptominak igazodnia. Maat megengedte a szabad választást jó és rossz között, vagyis az egyiptomi etika a fatalista görög szemléletnél emelkedettebb és fejlettebb volt.

A vallási reformnak politikai előzményei is voltak. A thébai **Amon**-kultuszközpont az ókori Egyiptom „Vatikánja" volt. **Ehnaton** egyik feliratából tudjuk, hogy az **Amon**-papság hatalma elődeinek uralkodása idején félelmetessé nőtt. **Ehnaton** reformja **Amon** hatalmának visszaszorítását is célozta, hiszen templomait bezáratta, nevét kivésette a feliratokból, és új fővárost építtetett a thébai hatalmi központ hatósugarán kívül. Tudta, kiktől kell féltenie reformját. Az **Aton**-vallás másfél évtizednyi egyeduralma után szinte teljesen eltűnt. Az Amarna-kor végétől meginduló **Amon**-restauráció a Ramszeszek korában teljesedett ki, a thébai papság minden korábbinál nagyobb hatalomhoz jutott; olyannyira, hogy Herihór főpap a XX. dinasztia korának a végén (Kr. e. 11. sz. eleje), a fáraói hatalomtól független teokratikus államot hozott létre Théba központtal.

A reform bukásába meghatározó módon belejátszott, hogy **Aton** tisztelete nem vált tömegvallássá; jobbára Amarnára és azon belül is az udvarra, az uralkodó elitre korlátozódott. Azzal, hogy a fáraó vadonatúj fővárosba költözött, valósággal elszigetelte magát és híveit az élő Egyiptomtól. (2500 év múlva ugyanígy járt Indiában egy másik álmodozó, **Akbár** „napmogul" Fahtepur Szikrivel.)

Az **Aton**-kultusz már csak a hagyományokkal való szakítása, intellektualizmusa és a populáris elemek teljes hiánya miatt sem lehetett sikeres. (Sok későbbi elitista tan ugyanezért nem tudott hódítani tömegméretekben.) **Ehnaton** halála után még néhány évig élt a kultusz Ahet-**Aton**ban, de Thébában már a fáraó életében visszatértek **Amon** tiszteletéhez. Az utókor az *„ahet-atoni ellenség"*-nek még az emlékét is kitörölte. I. Széthi abüdoszi királylistáján **Ehnaton** Amenhotep néven sem szerepel.

Az **Aton**-vallás – ha az írásos emlékek keletkezési sorrendjét vesszük alapul – az első kinyilatkoztatott egyistenhit. A nap**korong** tisztelete a monoteizmus minden fontos jegyét magán viseli. Egy, kizárólagos istent ismer el. Egyik himnuszában ki is mondja: *„Ó, te egyetlen*

152. Nabukodonozor álma. A középkori Rodan-Biblia illusztrációja

Isten, aki mellett nincs más Isten!" A judaizmus és az iszlám majd ezt a credót visszhangozzák. Prófétája fanatikus volt, a vallási türelmetlenség jellemezte. Az ország összes istenének a kultuszát eltörölte, nem csak **Amonét**; templomaikat bezáratta, szobraikat ledöntette, nevüket kivakartatta. Még a hallatlan népszerű **Ozirisz**-kultuszt is betiltotta, mivel tagadta a túlvilági élet lehetőségét – ahogy sokáig a zsidók is. **Ehnaton** teljes demitizálásra törekedett. Nem tűrte a bálványozást, istenének csak egyféle, elvont, ugyanakkor – a Napról lévén szó – nagyon is valóságos ábrázolását engedte meg. *„Az igaz istennek – mondta a király – nincs testi alakja"*. (WEIGALL 1923:103.)

153. Jin-jang

A **kezekben** végződő **sugar**as nap**korong**, amit legfeljebb az alján **ureusz kígyó** és a **sugárkez**ekben tartott *anh*- („élet"-)jel ékíthetett, felfogható a zsidó–keresztény istenábrázolások előképeként. 800 évvel **Ehnaton** után így írja le EZÉKIEL a látomásában megjelent Istent: *„És látám, és ímé vala mintegy **tűz**nek formája, derekának alakjától fogva lefelé **tűz** vala, és derekától fogva fölfelé vala mint a fényesség, mint az ízzó ércz. És kinyújta egy kézformát..."* (Ez 8,2–3.) A zsidók Isten ábrázolását azóta is legfeljebb csak **tűz** vagy fény, esetleg **kéz** formájában tűrik meg. És hogyan ábrázolja az Atyaistent a középkori keresztény művészet? Vagy **Krisztus** alakjában megszemélyesítve vagy ***korong*** alakú glória formájában, melyben **kéz** látható vagy amelyből **kéz** nyúl ki *(152. rajz)*. A kör – sugárke**zekkel** vagy anélkül, de *nem* függetlenül a Nap köralakjától – mint az ég, a teljesség, állandóság, harmónia és tökély jele valóban az egyetlen, ami méltón fejezi ki az egy, örökkévaló, mindenekfölötti Istent.

Az egyistenhit azonban egy már érintett filozófiai problémát is fölvet. Minden ősi vallás – az egyiptomi is – a tapasztalatnak megfelelően dialektikus, és szembenálló princípiumok, legalább a férfi- és a női elv dualizmusára alapítja tanításait. (Legelvontabban ezt a **Tao** ***körbe foglalt*** jang–jin kettőse fejezi ki. *153. rajz.*) A zsidók ószövetségi Istene egyik nevében – **Elóhim** – és a teremtés aktusában még kifejezi a kettősséget és a kétneműséget: *„Teremté tehát Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiúvá és asszonynyá teremté őket." (Ter 1,27.)* A középkori zsidó misztikusok a teremtéstörténethez fűzött kommentárjaik tanúsága szerint **Jahvét** tekintették az Isten „atyai", **Elóhimot** pedig „anyai" felének (*Zohar* 19b–20a, 22a–23b).

Ehnaton hasonló választ adott e kérdésre. **Atont** ugyanis hímnős istenként szólította meg: *„Te vagy anyja és atyja annak, amit megalkottál."* Egy feltevés szerint a *„király egyik meztelen szobrát, melyen a készítő nem dolgozta ki a nemi szervet, joggal hozták a teremtő istenek androgin jellegével kapcsolatba."* (KÁKOSY 1979: 141.) Nemcsak a férfi nemi szerv hiánya, hanem az **Ehnaton**-képmások hangsúlyozott nőiessége is jelzi ezt.

A monoteista vallások követői nem igazán tudnak meglenni isten földi inkarnációja (antropomorf ábrázolása), vagy ennek híján legalább az alapító istenítése nélkül. A zsidóknak szüksége volt (van) arra, hogy higgyenek a Messiás eljövetelében. A keresztények számára Isten Fia el is jött, **Jézus Krisztus** személyében. Mohamed arcát, mintha

isten volna, tilos ábrázolni az iszlám művészetben. A **Buddhát** – mivel a buddhizmus igazából isten nélküli „vallás" – isten helyett imádják követői. **Ehnaton Aton** földi megtestesülésének, „élő képmásának" önmagát tette meg. Ez volt az egyiptomi gyakorlat az óbirodalmi idők óta: a fáraó a **Nap**, azaz Isten **fia**, inkarnációja. Egy alulról megingathatatlan teokratikus államban a reinkarnálódott isten csak az uralkodó lehetett, aki egyszemélyben főpap is volt. **Krisztus** megtestesülésének idejéig nem sokat változott a világ. Mint Messiásnak dávidi sarjként még neki is királyi családba kellett beleszületnie.

Ehnaton nemcsak király, vallásalapító, hanem költő is volt. *Naphimnusza* második utóda, Ay sírjában maradt fenn. Egyik szakasza meglepő módon a *Bibliá*ban a 104. – *a Septuaginta* számozása szerint a 103. zsoltárban bukkan fel.

A hasonlóság valóban meglepő:

Ehnaton *Naphimnusza*

„Sötétségben hever a világ
mintha halott lenne;
minden ***oroszlán*** *előjön*
barlangjából (...).

De ha feljő a Nap (...),
lefekszenek odvaikba.
És megy az ember dolgára,
mezei szerszámaihoz,
míg este lesz (...).
A hajók ár ellen és árral
úsznak (...). A halak Eléd
ugrálnak, a Te sugaraid
a tenger mélyére hatolnak.
A világ a Te kezedben van,
ahogyan megalkottad (...).
Akkor élnek, ha Te feljössz,
ha lenyugszol, meghalnak (...).

Milyen sokfélék a Te műveid!
Te alkottad tetszésed szerint
a földet,
az embert, minden állatot."

104. zsoltár

„Szerzett setétséget,
hogy éjszaka legyen,
a melyben szétjárjanak a
mezőnek összes vadai;
Az ***oroszlán****kölykök, (...)*
Ha felkél a nap, elrejtőznek
és hajlékaiban heverésznek;
Az ember munkájára megy ki,
és az ő dolgára
mind estvéig. (...)
Amott gályák járnak s
czethal, a melyet azért
formáltál, hogy játszadozzék
benne.
Mindazok te reád néznek,
hogy megadjad eledelüket
alkalmas időben. (...)
Elfordítod orczádat, megháborodnak;
elveszed a lelköket, kimulnak és
porrá lesznek újra.
Mily számtalanok a te műveid,
Uram! Mindazokat bölcsen alkottad meg,
és betelt
a föld a te gazdagságoddal."

(PONORI THEWREWK 1993: 66.)

Az **Aton**-vallás és a zsidó monoteizmus

Hogy van köztük összefüggés, az kétségtelen; a vita nem is ezen folyik, hanem azon: Isten elsőként kinek nyilatkozott meg, **Ehnaton**nak vagy az ő választott népének?

A Szentírás és a tények.

A nyugatsémi népeket harmad annyi távolság választja el az alsó-egyiptomi deltavidéktől, mint a Tigris és az Eufrátesz partjain kialakult nagy rokon birodalmaktól. Az út is járhatóbb, Egyiptom a Szentföldről a tengeren is, és a tenger mentén haladva is megközelíthető. Kánaán és Egyiptom között ókori történelmük során a kapcsolat végig folyamatos volt, és a terület a Kr. e. 2. évezredben többnyire az egyiptomi hadsereg ellenőrzése alatt állt.

Az első *Bibliá*ban említett találkozás a két nép között: *a vándorló Ábrahám ősatya elhagyja Mezopotámiát – újabb olvasat szerint Észak-Szíriát –, előbb Kánaánba, majd „éhség miatt" Egyiptomba költözik* (Ter 12). A szentíráskutatók ezt az epizódot az egyiptomi hükszosz uralommal hozzák kapcsolatba.

A második átmeneti kor (Kr. e. kb. 1785–1552) első felében jelennek meg Egyiptom északkeleti határain azok a hódítók, akiket az egyiptomiak *hekauhaszut*nak (hükszoszoknak), magyarul a *„pusztdk fejedelmei"*-nek neveztek. Nomád pásztorkirályok voltak és sémiták, mint Ábrahám. Harmadik fáraójuk Ábrahám unokájának a nevével rokon Jakobher nevet viselte (l. még a későbbi Jakbemu, Jakbaal királyneveket). Több mint 100 évig uralkodtak Egyiptomon és Szíria–Palesztinán (1652–1544 között).

A második fontos epizód: *Józsefet eladják fivérei Egyiptomban, magas méltóságra emelkedik. A fivérek „éhség miatt" Egyiptomba jönnek gabonát vásárolni. József, miután atyját is magához hívja egész házanépével, a fáraó jóváhagyásával földet ad nekik a deltavidéken* (Ter 37; 39–47).

Ezt az epizódot egyesek szintén a hükszosz korba helyezik, mondván: egy hükszosz király maga is sémita lévén, nyilván szívesen állított szolgálatába más sémitákat, és fogadott be az országba rokon törzseket. (Vö. azzal a bibliai utalással, miszerint a fáraó „ismerte vala" Józsefet. Kiv 1,8.) Ennek ellentmond, hogy egyes bibliai helyek viszont József fáraóját „antiszemita" egyiptomiként említik (Ter 43,32; 46,34). Mások arra való hivatkozással, hogy az igaz Istent **Ehnaton**nal csak József ismertethette meg, az Amarna-korba helyezik a történetet. (Az újabb felfedezések fényében tehetnék éppen **III. Amenhotep**, vagy elődje, IV. Thotmesz idejére is.)

Akárhogy is, figyelemre méltó, hogy a hükszoszokat kiűző fáraó Jahmesznek nevezte magát (uralk. Kr. e. 1552–1527 k.), és körülötte megszaporodnak a Jah-istennévből képzett nevek (Jahhotep királynéé, aki a fáraó nagyapjának a felesége volt, Jahmesz kormányzóé, Jahmesz-Nofertarié, aki a következő fáraónak, I. Amenhotepnek volt az anyja. Az egyiptomi Jah, a Hold mint különálló istenség amúgy elvétve tűnik csak fel. A név hímnemű; ez – amennyiben Jahnak és **Jahvé**nak van egymáshoz köze – a **Jahve**-kultusz kialakulását tekintve sem lényegtelen, hiszen sokan vélekednek

úgy, hogy a zsidók ősvallása holdtisztelet lehetett.)

A harmadik és legfontosabb epizód a kivonulás története (Kiv.). Bár nem vehetjük komolyan, hogy a zsidók százezrei hagyták el Egyiptomot – ha így lett volna, az eseménynek az egykorú egyiptomi följegyzésekben is nyoma lenne, márpedig nincs –, az aligha vonható kétségbe, hogy éltek zsidók Egyiptom északkeleti részén, akiket II. Ramszesz idejében állami robotra köteleztek, és akik ezért vagy más okból, valószínűleg utóda, Merneptah fáraó uralkodásának első éveiben, tehát egy évszázaddal **Ehnaton** halála után tömegesen hagyták el az országot.

A fentiekből a *Szentírás* és a történeti források egyeztetésével sem adódik egyértelmű következtetés. Két uralkodó nézet van. Az egyik nézet szerint az ősatyák vallása és **Mózesé** egy és ugyanaz a vallás, és azt vallja, hogy az Egyiptomba vándorló zsidók ismertették meg **Ehnatont** az egyistenhittel. A másik nézet képviselői az ősatyák vallása és a **Mózes**-hit közötti folytonosságot elismerik ugyan, de azonosságukat kétségbe vonják. **Mózest** tekintik a judaizmus megalapítójának, és feltételezik, hogy a zsidó egyistenhit kialakulásában az **ehnatoni** reformnak és előzményeinek szerepe volt.

Előbb szóljunk az ősatyák vallásával kapcsolatos kételyekről. A *Teremtés könyvében* (mely végleges formáját persze csak sok száz évvel később nyeri el) a **Jahve** és az **Elóhim** istennév felváltva szerepel. A jahvista elbeszéléség szerint a pátriárkák istene **Jahve**. Őt tisztelte a teremtés hajnalától az egész emberiség (Ter 4,26), ő hívta ki Ábrahámot Háránból (Ter 12,1), ő teszi próbára Mórija hegyén (Ter 22,14). Másutt viszont maga az Úr jelenti ki: *„Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak úgy jelentem meg mint mindenható Isten, de az én Jehova nevemen nem voltam előttük ismeretes."* (Kiv 6,2–3.)

Az előhista és a papi elbeszéléság kerüli a név használatát, és az ősatyák istenét vagy egyszerűen Istennek nevezi (**Elóhim**), vagy valamilyen díszítő jelzővel tiszteli meg. Ilyen például az El Saddáj név („Magasságos Hegy", amit „Mindenható Isten"-nek fordítanak: Ter 17,1.). Fogadjuk el, hogy a különböző neveken már a pátriárkák is egy istent szólították, de a szentírási szövegek nem egyértelműek abban a tekintetben, még **Mózes**, sőt a bírák és a királyok idejére vonatkozóan sem, hogy rajta kívül nincsenek más istenek. Még a Tízparancsolat sem szól egyértelműen: *„Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem."* (Kiv 20,3.) Aminek az értelme ez is lehet: más népek isteneit ne helyezd rangban elém (vagy: szentélyembe).

Az ősatyák istene eredetileg törzsi istenség volt, vallásuk pedig nem monoteizmus, inkább csak monolátria (gör. *monosz*, „egy"; *látreia*, „tisztelet"), mely saját istenén kívül a többi nép istenét is létezőnek tekinti (csak alábbvalónak és legyőzendőnek). Ha pedig abból indulunk ki, hogy Él volt a nyugatsémi pantheonok főistene, akkor a zsidók ősei is csak bálványimádók voltak, amire a *Szentírás* is utal az atyák mezopotámiai és egyiptomi isteneit emlegetve (Józs 24,14). *„Csak sejthetjük, hogy milyen isteneket imádtak – bár az uri, háráni hagyomány (... mindkét helyen holdkultusz volt) és egyes személynevek alapján mint 'Táré', 'Lábán' stb. feltételezhetjük, hogy Ábrahám*

családja valaha Szín imádó volt." (BRIGHT 1983: 103. Emlékeztetőül: Szín a mezopotámiai holdistenség sémi neve volt.)

Más szerzők nyomán viszont arra következtethetünk, hogy az *Ószövetség* Istene eredetileg napisten volt.

„A teremtés harmadik napján Isten fő arkangyala, egy Lucifer nevű kerub, a 'hajnal fia' ('Hélél ben Sáhár') az Édenben járkált csillogó ékszerekkel felékesítve, (...). Lucifer, akit Isten minden népek őrzőjévé tett meg, egy ideig szerényen viselkedett, de hamarosan eluralkodott rajta a gőg. 'Felszállok a felhők és a csillagok fölé – mondotta –, trónusra ülök a Cefónon, a Gyülekezet Hegyén, és egyenlő leszek Istennel.' Amikor Isten látta Lucifer nagyravágyását, az Édenből alávetette őt a földre, onnan pedig a Seolba." Ehhez a héber mítoszhoz a közreadó szerzőpáros a következő kommentárt fűzi: *„Hélél ben Sáhár eredetileg a Venus bolygó volt, az utolsó büszke csillag amely még dacolni próbál a napkeltével."* (GRAVES–PATAI 1969: 47–48.) Ebben az állításban értelemszerűen benne foglaltatik, hogy miként a lázadó angyal a Vénuszt, Isten a Napot „személyesítette meg" eredetileg.

Nem tagadva, hogy a monolátria idővel igazi egyistenhitté vált, jól érzékelhető a különbség, ahogyan Ábrahám, és több mint 1000 évvel később Ezékiel imádta Istent. Ábrahám magas halmokon kis híján embert áldozott az Úrnak, akit pogány módra fákban tisztelt (Ter 12,6; 18,1; 21,33; 22,14). **Mózes**nek is fában – „égő csipkebokorban" – nyilatkozik meg Isten (Kiv 3,2), Dávidnak is (2Sám 5,24), sőt még az Ezékielnél 100 évvel később élt Zakariás prófétának is (Zak 1,8skk). Ezékiel Istenének a szemében azonban a hegyeken, fák közt végzett kultusz már bálványimádásnak tetsző cselekedet (Ez 6,13), miközben ez az Isten maga ismeri el, mit változott tisztelete az időben: *„... én is adtam nékik nem jó parancsolatokat, s törvényeket, a melyek által ne éljenek. S megfertéztetém őket ajándékaikkal, mikor tűzön vittek át minden elsőszülöttet, hogy elpusztítsam őket, hogy megtudják, hogy én vagyok az Úr."* (Ez 20,25–26.) A *Szentírás* a tanú rá, hogy a zsidók igaz próféták és kegyes királyok minden igyekezete ellenére még a babiloni fogság idején is a legkülönfélébb pogány kultuszoknak hódoltak, az emberáldozattól sem riadtak vissza, és a bálványimádással a jeruzsálemi Szentélyt is beszennyezték (Jer 7,31; Ez 8,7skk).

Összegezve a mondottakat, *„teológiailag helytálló lehet, de történetileg nem egészen pontos, ha azt mondjuk, hogy az ősatyák Istene **Jahve** volt. A **Jahve** tisztelet **Mózes**sel kezdődött, amint a Biblia ezt félreérthetetlenül mondja (Ex 6,2skk), s amint a források egyezően tanúsítják. Bárhonnan is ered a **Jahve** tisztelet, ennek nyomát **Mózes** kora előtt mind ez ideig nem találták."* (BRIGHT 1983: 100.) Bizonyság erre a *Szentírás*ból, hogy a **Mózes** előtti teophor („istenhordozó") héber nevek kizárólag az Él nevet tartalmazzák (Mikháel, Eliézer, Izráel stb.). Az első személy, akinek a nevében feltűnik a **Jah(ve)** istennév, Józsué (Jehesua); ő utána egyre gyakrabban találkozunk vele.

Az ősatyák pogány tradíciókat követő, soknevű istenének tisztelete és a **mózes**i törvények vasszigora között kiáltó az ellentét. **Jahve** nem csak kizárólagos istennek tekinti magát, akinek egy neve van, tisztelni is csak egy helyen, egyféleképpen lehet, és teokratikus államformát ír elő népének.

Ha tehát úgy vetődik föl a kérdés, hogy az Egyiptomba költöző pátriárkák hite adhatott-e impulzust a rövid életű, ám annál szigorúbb amarnai monoteizmusnak, *nem* a logikus válasz. Arra nézve viszont, hogy meríthetett-e **Mózes** ihletet **Ehnaton** fanatikus egyistenhitéből, bizonyos megszorításokkal igent mondanék.

Az első, ezzel kapcsolatban fölmerülő kérdés kronológiai. Az **Aton**-vallásnak kis idővel a fáraó halála után nyoma sem marad. A *Biblia* szerint *Mózes 80 éves, amikor kivezeti népét Egyiptomból,* amit aligha vehetünk komolyan, mindenesetre már túljuthatott ekkor élete derekán. Ha az összes forgalomban lévő időrendi táblázatot figyelembe vesszük, akkor **Mózes** születését tehetnők **Ehnaton** korára (vagyis a gyermek **Mózes**t **Ehnaton** valamelyik leánya is megtalálhatta a sok közül), de tehetnők 80 évvel későbbre is.

Ahogy **Mózes** az **Aton**-vallással megismerkedhetett – mint „egyiptomi hercegnek" erre bizonyára módja volt Junu–Héliupolisz papi iskoláiban, ahonnét néhány nemzedékkel azelőtt az **Aton**ról szóló tanítás kiindult –, már jobbára csak emlék lehetett az államvallássá nőtt **Amon**-kultusz árnyékában. Ha a monolátriában nevelkedett (?) **Mózes**nek meg is ragadta a képzeletét, már nem tudta elválasztani a hivatalos egyiptomi vallás külsőségeitől, és az egyisten homályos eszméjét az általa jól ismert egyiptomi rituáléba öltöztette. Az ószövetségi templomi kultusz egyiptomi jellegzetességei mindenesetre erre engednek következtetni, akkor is, ha a liturgia minden részletre kiterjedő leírása aligha tulajdonítható neki.

Jahve és Mózes

A **jahve**izmus egyiptomi eredetét firtató írások **Mózes** alakját állítják az előtérbe. Rendszerint nevének magyarázatával kezdik. Ma már kevesen vitatják, hogy a név az egyiptomi *messu, mose,* „született", „gyermek" szó tulajdonnévi változata, mely „-fi" értelemben fordul elő rendesen nevek utótagjaként (pl. a Thotmesz, Ramszesz, Ptahmesz, Jahmesz fáraónevekben; e nevek előtagja láthatóan istennév). A Mose, Mósze alak önállóan is előfordul; szokatlan ugyan a fáraó leányának fogadott fia, egy herceg esetében, de nem az, ha mitikus hősről van szó (**Mózes** élettörténete telistele van heroikus, naphéroszi motívumokkal). Még kevésbé az, bár ez már talán túl merész következtetés, ha egy olyan vallásalapító veszi föl, akinek Istene kimondhatatlan nevet visel. (Ha kimondhatta volna, Jahmesznek hangzott volna egyiptomiul.) **Mózes** – ez naphéroszi életsorsából is következik – „Isten fia" volt. Egyiptomi felfogás szerint úgy, ahogy **Hórusz** is, a fáraók is „istenfiak" voltak, judaista felfogás szerint pedig úgy, ahogy a Messiás, a Szabadító Isten fia (Ézs 9,6; Zak 6,12; Zsolt 2,7). A Messiásban a zsidók kimondva-kimondatlanul **Illés** és Dávid mellett **Mózes** reinkarnációját (a *messu*t) látják. FREUD és mások **Mózest** és **Jézust** egymás mellé sorolják, s az előbbit is megteszik meghaló és feltámadó istennek.

Mózes gyermekségének mitologikus eleme – a vízre kitevés papiruszládikában (Kiv 2,1–6) – bár más ókori történelmi alak élettörténetébe is beillesztették (például az akkád Sarukkín, Szargon királyéba), tipikusan napmítoszi motívum. (L. **Perszeusz** vagy **Hórusz** születéstör-

ténetét. E mitologikus elemeket épp azért szőtték jeles személyiségek életrajzába, hogy égi származásukat, istenfiúságukat, „**földi Nap**"-ként való megtestesülésüket sugallják velük.)

Perszeusz mítosza jobban emlékeztet **Mózesé**ra, **Hóruszé** viszont földrajzilag esik közelebb. Az elbeszélés szerint *Ízisz, miután héja-alakban megfogamzik a halott **Ozirisztől**, Széth elől egy papirusz-sajkán a delta ingoványaiba menekül. Ott ad **Hórusznak** életet.* Az egyiptomi túlvilághit meghatározó eleme, hogy *a lenyugodott Nap bárkán **hajózik** az égi Níluson az éjszakában, a halott **Ozirisz** ládában sodródik a „túlsó partra".* E jelképrendszeren belül az újjászületett **napgyermek** értelemszerűen vízen ringó sajkán, vagy ládikában tér vissza. Ez az elképzelés nemcsak a **mózesi** gyermekségtörténet, hanem már a vízözön-elbeszélés keretében is megjelenik a *Bibliá*ban, és a kultusz legfontosabb tárgyi kellékében ölt testet: a frigyládában.

*Az ifjú Mózes életének első egyiptomi időszaka váratlanul ér véget. Megöl egy egyiptomit, ezért menekülnie kell. Midjánba fut, ahol egy kútnál találkozik Midján papi fejedelmének 7 leányával, akiket támadóiktól megment. Egyiküket, Cippórát feleségül veszi, s így egyiptomi hercegből **pásztorkirályfi** lesz.*

A találkozás a kútnál, házasság a **7** leány egyikével, akinek a neve „Madarat" jelent, szintén ősi és elterjedt mesemotívum és kapcsolatba hozható a Tejúton repülő madár-naphérosz regéjével. (L. a *Hattyúnő* című mesetípus keretében, valamint a **lúd**ról írtakat.)

Mózes elhívása Egyiptomon kívül, Midjánban történt meg (Kiv 3,2skk). Egy *Biblián* alapuló vélemény szerint **Mózest** apósa, Jethro, a Szinaj-hegyi isten, **Jahve** főpapjaként avatja be a rítusokba, és tanítja meg **Jahve** törvényeire. (Kiv 18, 10 skk. E vélemény szerint **Jahve** a Szinaj-félsziget arab törzseinek volt a közös főistene.) Ebből két következtetést szoktak levonni:

1. A **Jahve**-vallás bevezetésével **Mózes** és hívei (a léviták) szembekerülnek az atyák Él-vallásának követőivel. És noha a későbbi iratok szerzői meg a judaista bölcsek mindent megtesznek, hogy Élt és **Jahvé**t egy istennek tüntessék fel (mint ahogy idővel az is lett), a kivonulás elbeszélése, Izra*el és Jú*da neve és későbbi története e szembenállás tanújeleivel van tele. Ebben a konfliktusban, mondhatni, a kánaáni és az egyiptomi istenfelfogás ütközik meg.

2. Mivel a **Jahvé**val való találkozás Egyiptomon kívül esett meg, a **jahve**izmus esetében nem beszélhetünk az egyiptomi monoteizmus egyszerű átvételéről. (Erre vall egyebek mellett, hogy a civilizált egyiptomi kultuszokhoz képest Jahvéé éppoly barbár és véres, amilyen a kánaánita Élé, Baálé és a többi helybeli istenségé.)

Nagy kérdés továbbá, hogy nyelvileg megfeleltethető-e az egyiptomi Jah név a sémi **Jahvé**nek vagy a rekonstruált arab Já-huvá istennévnek, amelyen a feltevések szerint Jethro szólongatta Istent. Nyelvi akadálya nincs a feltevésnek; az egyiptomi nyelv a hamita-sémita (afroázsiai) nyelvcsaládba tartozik. Mondhatjuk-e, hogy a nevet egyik a másiktól kölcsönözte?

Ilyen alapon nem vethető el teljesen FREUD szellemes feltevése sem, mely szerint az Adonáj megszólítás – ezt olvassák fennhangon a zsidók az írott, de ki-

mondhatatlan JHVH helyett –, az **Aton** névvel közös eredetű lehet. *„A zsidó hitvallás, mint ismeretes, így hangzik: Sömá Jiszroél, Adonáj Elohénu, Adonáj Echod. Ha az egyiptomi* ***Áton*** *(vagy* ***Átum****) név nemcsak véletlenül hasonlít hangzásában a héber Adonáj és a szíriai* ***Adónisz*** *istennevekhez, hanem ősidőktől való nyelvi és értelmi közösség folytán, akkor ezt a héber mondatot így fordíthatnók: Halljad Izrael, a mi Istenünk,* ***Áton****, egyetlenegy.* (...) *Weigall szerint:* ***Átum*** *isten, aki* ***Rét*** *mint a lenyugvó napot nevezte meg, talán azonos eredetű az Észak-Szíriában általánosan tisztelt* ***Áton****nal..."* (FREUD1987:40–41.)

Van más egyezés is az **Aton**-vallás és a **jahve**izmus között, nemcsak az isten kizárólagossága és megszólításának hasonlósága. Ilyen például **Aton** és **Jahve** hímnőssége vagy nemnélkülisége. SZONDI LIPÓT MARTIN BUBERT idézi ez ügyben: *„A nemileg meghatározott Isten, mint Baál-Peór – tökéletlen, még kiegészítendő, az nem lehet az egy Isten."* (SZONDI 1987: 343.) Ilyen a túlvilághit már említett hiánya mindkét vallásban, és ilyen elitista jellegük. A fogságig csak a próféták szűk köre volt következetesen egyistenhívő (a judaizmus ma sem térítő vallás, szigorúsága ma már a „kiválasztottak" többségére is nyomasztóan hat).

Mindemellett a Szinaj-hegyi, füstben, felhőben, **tűz**ben, **villám**lásban és mennydörgésben megjelenő **Jahve** jobban hasonlít Él Saddajra, **Baál Hadad**ra, **Zeusz**ra és Iuppiterre, mint Egyiptom akármelyik főistenére. Egyiptomban nemhogy viharok nincsenek, de nincsenek vulkánok sem, márpedig sokak szerint a kivonulás Istenének megnyilvánulásai vulkánikus tevékenységet jelképeznek. (A Szinaj-félszigeten nem voltak **tűz**hányók, Midján szívében viszont igen.)

A Szinaj-hegyen kapott törvénytáblák – feltevésem szerint **Elóhim** képmásai – elvontságukban megfelelnek ugyan az **atoni korong**nak, de ázsiai ihletésűek.

154. Tukulti-Ninurta oltára. Kr. e. 13. század. Berlin, Állami Múzeum

Fennmaradt egy asszír oltár, amelynek domborműve oltárra helyezett, és a törvénytáblákra emlékeztető sztéléket ábrázol *(154. rajz)*. A mai Izrael területén is találtak olyan faragatlan kánaánita istenképmásokat, naposzlopokat vagy emlékköveket, amelyekből **Stonehenge**re emlékeztető *kőköröket formáltak. Ilyen kőkört állíttatott* ***Mózes*** *a Szinaj-hegy lábánál* (Kiv 24,4), *Józsué pedig Gilgálban a Jordánon való átkelés örömére* (Józs 4,20).

Mózes későbbi csodatételei, amelyeket **Jahve** segedelmével hajt végre, csillag- és napistenekhez illenek, illetve egy olyan „Fiú"-hoz, akinek égi Atyja az egyiptomi **Amon-Ré**hez vagy a védikus Apám-Napáthoz hasonlóan egyszerre volt **tűz**- és víz-, nap- és holdisten. A száraz lábbal átkelés a tengeren (vö. **Jézus** hasonló csodájával) a vízből kiemelkedő nap-, hold- és csillagistenek sajátja. A sziklából fakasztott víz csodájának iráni párhuzamát ismerjük. A Siriust megszemélyesítő Tstrija istenhez fűződik; Irán-

ban a száraz évszak végét éppúgy a Sirius heliakus fölkelte jelezte, mint Egyiptomban.

E mítoszok Tejúttal szomszédos csillagképek és a Nap speciális konstellációiról mesélnek. Említett csodái révén **Mózes** mint az égi Egyenlítő vizében gázoló Orion naphérosz jelenik meg. *Pálcájával fakaszt vizet, és a tengert is a* ***pálcával*** *megütve választja ketté.* Az európai, s azon belül a magyar néphagyományban az Orion övét nevezik „**pálcának**". Ebben az összefüggésben a Vörös-tenger az ég tengere, a keletkező „gyalogút" pedig a Tejút, amelyen az „Odaát"-ra igyekvő naphérosz (Orion) jár. (Vö. a *Vasfejű farkas* típusú mesék hasonló mozzanatával.)

Miért épp Orion (csillagkép és naphérosz) lett a víz mitikus adományozója? Alighanem azért, mert elterjedt képzet szerint a nagy földi folyamok, a Nílus, a Gangesz, az Ob és a többi amelyeknek partján civilizációt, kultúrát teremtett az ember, az égben erednek; más szóval a vizüket az égi Nílus (Gangesz, Ob) vagyis a Tejút táplálja. Az Orion pedig ott „áll" a vizek találkozásánál, ott ahol a Tejút érintkezik a látóhatárral. Az ő dolga tehát, hogy az égi zsilipeket nyissa, zárja. Ugyanezen okból válhatott belőle egy másik szüzsében a Napot az égi gázlón átszállító „csillagos révész".

Ami **Jahve tüzes**-vizes természetét illeti, a *Szentírás* erre nézve számtalan példával szolgál. *Tűzben és* ***villámlásban*** *jelenik meg az égő csipkebokorban* (Kiv 3,2), *a Szinaj-hegyen* (Kiv 19,18), *a szent hajlékon* (Kiv 40,38), *tűzoszlop képében vezeti népét a pusztában* (Szám 9,15), *tűz képében emészti meg az égőáldozatot, és a néki „idegen tűzzel" kedveskedőket* (1Kir 18,38; Lév 10,2), *tüzes szekéren ragadja az égbe Illést* (2Kir 2,11), *tüzes parázzsal érintve meg Ézsaiás ajkát, s avatja igazmondó prófétává* (Ézs 6,7).

EZÉKIEL így írja le: *„És látám izzó érczként ragyogni, a melyet mintha tűz vett volna körül (...). És fényesség vala körülötte, mint a milyen a szivárvány, mely a felhőben szokott lenni esős időben..."* (Ez 1,26 skk). Fontos az eső említése, hiszen **Jahve** az égi és a földi vizek elválasztója, mennydörgő, **villám**ló Úr, akárcsak Él-**Elóhim**. A tengerek és a folyók árapályát ő szabályozza, *„nyílást hasít a záporesőnek"* (Jób 38,8 skk; Zsolt 18; 33,7; 89,10; 104,10 skk), *királyként trónol az özönvíz felett* (Zsolt 29,10), *és a vízen jár* (Jób 9,8), mint **Jézus** az újszövetségi elbeszélésben.

Mindez arra vall, hogy **Jahve** „fiatal istenként" éppúgy (szoláris) fiúistenség lehetett, mint a görög **Zeusz** vagy a babiloni **Marduk**, atyja pedig bizonyára Él volt, a kánaánita atyaisten. Ezt látszik igazolni, hogy *„egy ugariti szövegben Él, a főisten kijelenti: 'a fiam neve Jau', és ezt a Jaut kapcsolatba hozták Jahvéval".* (BERMANT–WEITZMAN 1979: 180.)

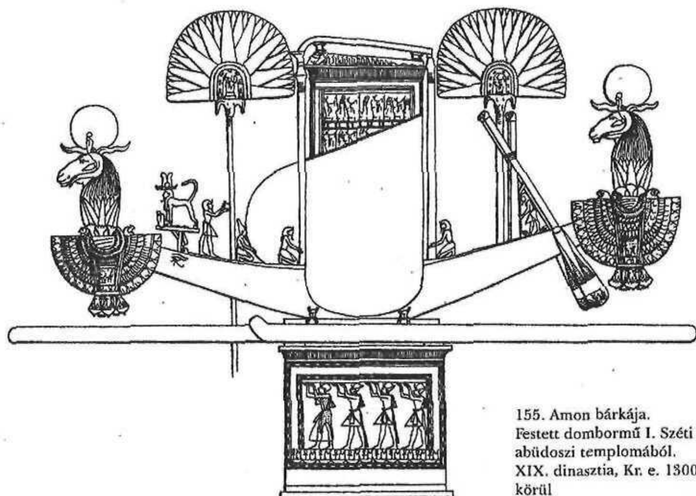
Az égi Atya és a földre szálló Fiú uralomváltásában az egymásra következő földi uralkodók hatalomcseréje tükröződik, ezért minden mitológikus vallásban találkozunk hasonló elképzeléssel. Ehhez képest lényegi változás a monoteizmus térnyerésével következik csak be. Mivel Jahvénak mint egyetlen istennek nem lehetett atyja, Éllel való viszonyát (vagyis az elóhisták és a jahvisták viszályát) csak kétféleképpen lehetett rendezni. Vagy összeolvasztják őket, vagy egyikőjüket nem létezőnek tekintik. A megoldás ismert, **Elóhim** és **Jahve** eggyé lett.

Mint kereszténynek, Él fenti kijelentése eszembe juttatja, amit *az Atya, akit Jézus a keresztfán Élinek szólít* (Mt 27,46), *mond Jézusról: „Ez amaz én szerelmes fiam..."* (Mt 3,17). **Jézus** (Jehesua) neve szó szerint azt jelenti, hogy *„Jahve, a szabadító"*. A következtetést az olvasóra bízom.

A kultusz

Az ószövetségi kultikus előírásoknak több olyan eleme van, ami éppúgy vagy inkább tekinthető egyiptominak, mint ázsiainak: a körülmetélés, tartózkodás a sertéshústól, a szent hajlék beosztása, a számmisztika, a csillagok, a Nap és a Hold minden prófétai tiltakozás ellenére kiírhatatlannak látszó tisztelete; fétisek, mint a réz**kígyó**, amit midjanita „totemnek" tartanak (Midján az ókorban rézbányáiról volt híres, ezek földjéből került elő „réz**kígyó**"); mitológiai lények, mint a kerubok, melyek nevük után ítélve asszír-babiloni kölcsönzések, a Palesztinából előkerült ábrázolásaik alapján viszont jobban hasonlítanak az egyiptomi szárnyas védőistennőkre és **szfinx**ekre.

A **Jahve**-kultusz és a régi Él-vallás szembenállásának, az egyiptomi és a nyugat-ázsiai gondolkodásmód különbözőségének kifejező bibliai példája az **aranyborjú**-epizód. *Amikor Mózes fenn tartózkodik a hegyen, hogy a Törvényt átvegye, az alant várakozó nép ráveszi Áront, hogy készítsen neki istent. Áron egy* ***aranyborjút*** *csinál, melyet a nép e szavakkal imád: „ez a te istened Izráel, aki felhozott Egyiptom országából. Midőn Áron ezt látta, oltárt épített előtte és kihirdette Áron és szólott: holnap ünnep lesz az Örökkévalónak."* (Kiv

155. Amon bárkája. Festett dombormű I. Széti abüdoszi templomából. XIX. dinasztia, Kr. e. 1300 körül

32,4–5.) A héberből fordított szövegből világosan kitetszik, hogy az **aranyborjút** a nép és Áron az egy Istennel, Éllel azonosítja. Ez az elbeszélés az ország kettészakadása utáni időkből való betoldás, és tulajdonképpen a zsidók ősi hagyományait támadja.

Amikor az ország Salamon halála után kettészakadt, az északi ország, Izráel első királya, Jeroboám (Kr. e. 931–910) *Bétel és Dán szentélyében egy-egy aranyborjút állíttatott fel* vagy azért, mert népének az ellenségeskedések miatt nem állt módjában a déli ország, *Jú*da területére eső jeruzsálemi szentélyt látogatni, vagy vetélkedésből, hogy alattvalóit az ottani (jahveista) kultusztól elvonja (1Kir 12,25 skk). Van, aki szerint az **aranyborja**kat eredetileg valóban Isten képmásának tekintették, ezt tanúsítaná a fentebb idézett formula, amelyet Jeroboám is megismétel, amikor a bálványok elkészülnek. Hitelesebb magyarázat szerint azonban ez az állítás a Júda-beli jahveista szerző ellenséges túlzása; az **aranyborja**k a rajtuk álló, láthatatlan Isten talapzatául, trónusául szolgáltak, amint *a négy „lelkes állat" is talapzatul szolgál Isten kerekeken gördülő trónusához* EZÉKIEL látomásában, megfelelően az előázsiai elképzeléseknek. A hettita, szíriai és mezopotámiai istenek szobrai is állatokon álltak. Mondhatjuk tehát, hogy az **aranyborjú**ban a nép és Áron az atyák Istenének (eredetileg a **bika**-Élnek!) régi, kánaánita rítus szerinti talapzatát, hordszékét látta. *És ekkor lejön Mózes a hegyről az új parancsolattal, mely Isten (Jahve) talapzatául, hordszékéül* egyiptomi mintára készített *hordozható ládát ír elő. És valóban ez is lesz, egészen az ország kettészakadásáig Isten egyetlen tartózkodási helye* (Kiv 40,20–21; 34–38; Szám 9,15; 1Kir 8,10). Mindenesetre az ekkor felállított **aranyborjak** a hagyomány erejét bizonyítják.

Mi az egyiptomi a frigyládában? Egyiptomban, lévén a Nílus az ország főközlekedési útvonala, mindent, amit lehetett, a folyón szállítottak. A halott koporsóládája is **bárkán** kelt át a Nílison végső nyughelyére, a nyugati partra. *A Nap bárkán, a halott Ozirisz ládában hajózik a túlvilági Níluson* az egyiptomiak hite szerint. **Amon** kultuszában ennek a képzetkörnek a részeként kapott központi szerepet a **bárka** mint az istenképmás szállító eszköze attól kezdve, hogy **Amon kos**fejű alakjában **Ré**vel, illetőleg a túlvilágon **hajó**zó **kos**fejű **Atum** napistennel egyesült. **Amon bárká**ja a templomi „Szentek szentjében" állt egy oltárszerű talapzaton, rudakra felfüggesztve. Ezeknél fogva emelték vállukra a papok, amikor elindultak vele körmenetre. Vagy amikor a kiáradó Nílus a hátára emelte. A karnaki templomban ma is látható az egykori áradások vízszintjének a nyoma az oszlopokon és falakon, jó néhány méterrel a padlószint felett. Vagyis a szállítóeszköz **bárka**formájának gyakorlati oka is volt.

A **bárkán** állott a *naosz,* az istenszobrot tartalmazó szekrény, láda, amit lepellel takartak le, hogy illetéktelen személy még csak véletlenül se pillanthassa meg, mit rejt a belseje. Az ábrázolások tanúsága szerint a naosz előtt és mögött szárnyas óvóistenségek szobrai álltak és térdepeltek. Az isten**bárka** előtt áldozatot csak **Amon** legfőbb papja, többnyire maga a fáraó mutathatott be. Ez a leírás minden tekintetben illik a frigyládára, kivéve a **hajó**testet, aminek elmaradása teljesen érthető azok után, hogy **Mózes**

a víztelen pusztába költözött népével (Kiv 25,10–22; 37,1–9; 40,20–21; Lév 16,2–17; Szám 4,5–6; 10,21; 33; *155. rajz*).

Mindez persze nem bizonyítja, hogy a zsidó monoteizmus az egyiptomi napvallásból nőtt volna ki. Tagadhatatlan viszont, hogy az ószövetségi egyistenhit és a napkultusz között kapcsolat állott fenn; ez kiolvasható a *Szentírás*ból. És most nem az olyan tanmesévé szelídült bibliai napmítoszokra gondolok, mint **Sámson** történetére, vagy József, **Illés** és **Jónás** történetének bizonyos részleteire, hanem kifejezetten a vallásgyakorlaton belüli kapcsolatra, mely a monoteizmus fejlődésének megfelelően változik. A legősibb bibliai istenkép mitologikus: a láthatatlan Isten **arcát** napisteni és jupiteri vonások rajzolják ki. Később, a templomi kultuszban a naptisztelet különválik **Jahvé**étől, és egyre inkább üldözendő pogány „pártoskodás"-nak tekintik.

Az Ószövetség isteni Napja

Isten szoláris természetét a legszebben a *Biblia* első sorai világítják meg. Isten lelke, mint napmadár lebeg a mélység felett; első szava, amit a Teremtés első, a babiloni naptár szerinti *„Nap napján"*, tehát **vasárnap** kiejt: *„Legyen világosság!" Jób könyve* a teremtést, az élet keletkezését, a *„világra* jövetelt" a *világosság* elnyeréséhez hasonlítja (3,20).

Valóban, ki más is lehetett volna világosság istene a zsidók őseinek elképzelésében, ha nem a napisten? A bibliai hasonlatok egész sorában él ennek az emléke. A legvilágosabban a 84. zsoltár beszél: *„Mert nap és paizs az Úr Isten;..."* (12). HABAKUKnál már csak hasonlat a kép: *„Ragyogása, mint a napé, sugarak támadnak mellőle; és ott van az ő hatalmának rejteke."* (3,4.) Az Úrról szól, de mintha a Napra vonatkozna a dicséret: *„Nézd a holdat, az sem ragyogó, még a csillagok sem tiszták az ő szemei előtt."* (Jób 25,5.) Ha természeti jelenség alakjában mutatkozik meg Isten, amit tesz, olykor felfogható „naptevékenységnek": *„Ástam és ittam idegen vizeket, és kiszárítom lábaim talpával Égyiptom minden folyóvizét."* (2Kir 19,24.) Mi az, ami a homokon kívül felissza a vizet? A Nap heve. Mit jelképezhet a folyót kiszárító isteni láb? Kiömlő lávát vagy a **napsugar**akat (vö. Náh 1,4). *„És lőn* ***napköltekor****, hogy tikkasztó keleti szelet rendele Isten..."* (Jón 4,8.) Mintha a kelő Nap támasztana szelet. *„Megszáradt a fű, elhullt a virág, ha az Úrnak szele fuvallt reá..."* (Ézs 40,7.) A nyári Nap heve által támasztott sivatagi szélvihar Isten forró lehelete.

Isten naptermészetére utal, hogy minden nappal zajlik, ami fontos az Úr szemében. Isten nappal nyilatkozik meg: *„Az Istenek Istene, az Úr szól, és hívja a földet a* ***nap keltétől lenyugtáig****."* (Zsolt 50,1. Mely „Istenek Istene" az Úr?) A napjárás szerint kell dicsérni az Urat: *„****Napkelettől napnyugot****ig dicsértessék az Úr neve!"* (Zsolt 113,3; vö. Mal 1,11.) Ha Isten jelet ad, gyakran a Nap segítségével teszi. Például amikor *visszatéríti az árnyékot Akház napóráján* (Ézs 38,8).

A bűn nagyobb, ha napvilágnál esik meg, mintha nem (Kiv 22,3). *A tisztátalan ember „mikor lemegy a Nap, tiszta lesz."* (Lév 22,7.) A büntetést nappal kell végrehajtani: *„akasztasd fel őket az Úrnak fényes nappal..."* (Szám 25,4.) Istent és a Napot hívja tanúul az, aki a király ágyasaival mindenki szeme láttára fényes nappal együtt

hál. Így adja tudtára a világnak, hogy a királyságra igényt tart (2Sám 12,11).

Csak nappal győzhet csatában Izráel, mert isteni segítségre csak **napkeltétől napnyugtáig** számíthat. Az Úr szavára *„megálla a nap, és vesztegle a hold is, a míg bosszút álla a nép az ő ellenségein."* (Józs 10,13.) *„És reggel, **napfelköltekor** korán kelj fel, és törj a városra..."* (Bír 9,33.) *„Holnap, mikor a nap felmelegszik, megszabadultok."* (1Sám 11,9.) *„És az ütközet mind erősebb lett azon a napon, és az Izráel királya az ő szekerében állott a Siriabeliek ellen estvéig, és **naplementekor** meghala."* (2Krón 18,34.)

Ha nappal Isten jelenlétében bizakodik Izráel, éjszaka a távolléte aggasztja: *„Meg ne nyittassanak Jeruzsálem kapui mindaddig, míg a nap melegen nem süt ..."* (Neh 7,3.) A gonosz *„setétben tör be a házakba; nappal elzárkóznak, nem szeretik a világosságot"* a bűnözők. *„Sőt inkább a reggel nékik olyan, mint a halálnak árnyéka..."* (Jób 24,16–17.) *A vadállatok is „ha felkél a nap, elrejtőznek..."* (Zsolt 104,22.) ÉZSAIÁS a sötétséget az „istenfélelemmel", a nappali világosságot Isten dicsőségével társítja (Ézs 59,19).

Isten naptermészetéről tanúskodnak attribútumai, például a **sas**: *„Mint a fészkén felrebbenő **sas**, fiai felett lebeg, kiterjeszti felettök szárnyait..."* (Mtörv 32,11.) A *Szentírás*ban legtöbbet szereplő (áldozati) állat és növény, mely Istennel kapcsolatba hozható, emellett a Nappal is: a **bárány** és a szőlő.

Viharistenként, mégis napistenhez illően **lo**vak vontatta **tüz**es **szekér**en száguld az égen: *„a felhőket rendeli az ő szekerévé, jár a szeleknek szárnyain..."* (Zsolt 104,3.) *„Lovaiddal megtaposod a tengert, a nagy vizek hullámait."* (Hab 3,15.) *Isten **tüzes szekere** szélvészben ragadja **Illést** az égbe* (2Kir 2,11).

Isten átvitt értelemben is a világosság istene. *„Az Úr igaz ő benne, nem cselekszik hamisságot; reggelről reggelre napfényre hozza ítéletét..."* (Sof 3,5.) *„A ki igazságosan uralkodik: Olyan az, mint a reggeli világosság, mikor a nap feljő, mint a felhőtlen reggel; **napsugár**tól, esőtől sarjadzik a fű a földből."* (2Sám 23,3–4.). Az égő csipkebokor Istene *„lészen Izráel világossága **tűz** gyanánt, és annak Szentje láng gyanánt, és ég és megemészti gazzát és tövisét egy napon..."* (Ézs 10,17.) De ha a szabadító Isten késik, *„távol tőlünk az ítélet, és nem ér el minket az igazság, várunk a világosságra, és ímé, sötétség, és fényességre, és ímé, homályban járunk! Tapogatjuk, mint vakok a falat, (...) megütközünk délben, mint alkonyatkor és olyanok vagyunk, mint halottak az egészségesek közt."* (Ézs 59,9–10.)

Az *„ő szövétneke"* az isteni gondviselés jele, mely bevilágítja az élet sötét időszakait (Jób 29,3.), *„...az én Istenem megvilágosítja az én sötétségemet."* (Zsolt 18,29.) *„Az Úr az én világosságom és üdvösségem: kitől féljek?"* (Zsolt 27,1.)

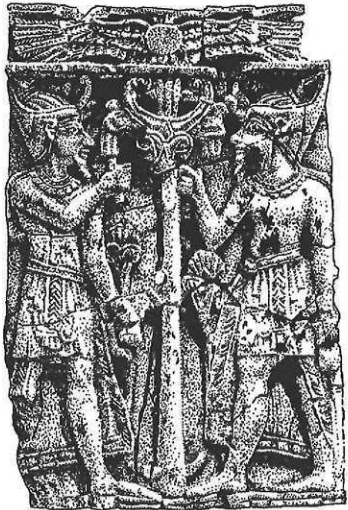
A nappali sötétség Isten haragjának, az ítélet közelgő napjának a jele: *„Imé az Úrnak napja jő (...). Az égnek csillagai és csillagzatai nem ragyogtatják fényöket, sötét lesz a nap támadásakor, és a hold fényét nem tündökölteti."* (Ézs 13,10.) *„És mikor eloltalak, beborítom az eget s csillagait besötétítem, a napot felhőbe borítom, és a hold nem fényeskedik fényével."* (Ez 32,7.) *„És lészen azon a napon (...): Lenyugtatom a napot délben, és besötétítem a földet fényes nappal."* (Ám 8,9.) *„Haragnak napja az a nap (...); sötétségnek és homálynak napja..."* (Sof 1,15.)

A Messiásra vonatkozó ószövetségi képek is telistele vannak a Napra vonat-

kozó utalásokkal. A legegyértelműbb MALAKIÁS. Így ír a Messiásról, akit a **tüzes szekér**en égbe emelkedő **Illés**sel azonosít: *„És feltámad néktek, a kik félitek az én nevemet, az igazságnak napja, és gyógyulás lesz az ő szárnyai alatt..."* (Mal 4,2. A próféta **szárny**as nap**korong**ról beszél, az igazság és a gyógyítás napistenéről! *156. rajz.*)

A messiási jóslatok általában – eltérően MALAKIÁStól – a dávidi dinasztia visszatértének reményében születtek: *„magva örökké megmarad, és az ő királyi széke olyan előttem, mint a nap."* (Zsolt 89,37.) „Második" ÉZSAIÁS kivétel. A zsidó nemességet Babilóniából hazaengedő **Kűrosz** perzsa király kortársa volt, és a király nagylelkűségétől elragadtatva a Messiás címét is ráruházza. Általában a Messiás a sötétségben élők várva-várt világossága (Ézs 9,2), a vakok vezetője, aki előttük a sötétséget világossággá teszi (42,16), de mivel a szabadító keletről jött, ahogy a Nap is keleten kél (41,2) és **Kűrosz**nak, (Koresnek, Kurusnak) hívják, mely „Nap"-ot, „dicsfény"-t, „trónus"-t jelent (vö. óper. *hvarnah*), az ő Messiása valóban napistenként ragyog: *„Így szól az Úr fölkentjéhez, Czírushoz, kinek jobbkezét megfogám, hogy meghódoltassak előtte népeket (...) Néked adom a sötétségnek kincseit, (...) Hogy megtudják **napkelet**től és **napnyugat**tól fogva, hogy nincsen több rajtam kívül; én vagyok az Úr (...)! Ki a világosságot alkotom és a sötétséget teremtem, ki békességet szerzek és gonoszt teremtek..."* (45,1skk). *„Ki elhívom **napkelet**ről a **sast**, messze földről tanácsom férfiát, (...) Elhoztam igazságomat..."* (46,11 skk), *„...sőt a népeknek világosságul adtalak, hogy üdvöm a föld végéig terjedjen!"* (49,6.)

A napszimbolika eme meghökkentő jelei ellenére, aligha vették mindezt szó szerint. Hiszen ugyanezek a szerzők Isten nevében háborogva átkozzák azokat, akik a Nap és a többi égitest előtt hódolnak. Mert akadtak ilyenek szép számmal a babiloni fogságig (Kr. e. 6. sz.) egészen biztosan.

156. Világfa, a csúcsán szárnyas napkoronggal, a tövén a Nappal együtt álló – tehát napfogyatkozásra utaló – újholdsarlóval

Jób könyve ír a legszívszorítóbban erről: *„Ha néztem a napot, mikor fényesen ragyogott, és a holdat, mikor méltósággal haladt, És az én szívem titkon elcsábult, és szájammal megcsókoltam a kezemet: Ez is bíró elé tartozó bűn volna, mert ámítottam volna az Istent oda fent!"* (31, 26–28.) PLATÓN följegyezte, hogy *honfitársai meghajlással*

köszöntik a kelő Napot, vagy csókot hintenek feléje. Tiszteletük jeléül a dél-amerikai *inkák is csókokat dobáltak a Napnak.* S ha már itt tartunk; *ők is csak sarutlan lábbal közelíthették meg a Napnak szentelt helyeket, ahogy azt Isten a csipkebokorból Mózesnek előírja, s ahogy a muszlimok ma is imádkoznak.* (Kiv 3,5.)

Mivel Isten minden égitest imádatát tiltja (Mtörv 4,19), így fenyegeti az eltévelyedőket: *„... lerontom a ti magaslataitokat és kiirtom a ti naposzlopaitokat, és a ti holttesteiteket bálványaitok holttetemeire hányatom..."* (Lév 26,30.) Emlékeztetőül: amíg Isten felhője le nem szállt a Szent Hajlékra, őt is magaslatokon imádták.

Annak ellenére, hogy halálbüntetés várt azokra, akiket bálványimádáson kaptak (Kiv 22,20; Mtörv 13,12skk; 17,3skk) a bálványimádás és az égitestek tisztelete a két királyságban kiirthatatlannak tűnik. Maguk a királyok jártak elől a rossz példával. Manasse, Júda királya (Kr. e. 7. sz. első fele) *„imádta az összes mennyei seregeket és azoknak szolgált. És oltárokat is épített az Úr házában, (...) az egész mennyei seregnek, az Úr házának mind a két pitvarában. És átvivé a fiát a tűzön, és igézést és jegymagyarázást űzött..."* (Vagyis az égitesteket imádta a Templomban, feláldozta a fiát és hódolt az asztrológiának. 2Kir 21,3skk.) Utóda, Jósiás helyreállítja Isten uralmát: *„És kiirtá (...) mindazokat is, a kik a Baálnak, a napnak, holdnak, égi jeleknek és az egész mennyei seregnek tömjéneztek. (...) És eltávolította a lovakat, a melyeket Júda királyai a napnak szenteltek az Úr házának bemeneteténél, (...) és a nap szekereit tűzzel elégette."* (2Kir 23,5; 11.) (Az a tény, hogy a pogánykodók Isten házát szemelték ki a napkultusz céljaira, mindenképp arra vall, hogy Istent napistennek vagy égistennek, a planétaistenek fejének tartották.)

A prófétáknak Jósiás halála után ismét van miért szót emelniük: *„ímé az Úr templomának bejáratánál, a tornácz és az oltár között vala mintegy huszonöt férfiú, kik hátokkal az Úr templomára és orczájokkal keletre fordultak, s ezek kelet felé leborulva imádták a napot."* (Ez 8,16.)

Az ótestamentumi szerzők szerint a zsidók idegen befolyásra kaptak rá a bálványimádásra. JEREMIÁS a templomi naptiszteletért az egyiptomi Junu-Héliupoliszt, héberül Beth-Semest okolja. (43,13.) (A görög név jelentése: *„Napváros"*, a héberé ***„Nap háza"***.) JEREMIÁS vádja megalapozottnak tűnik, ámbár nap***lo***vak, nap***szeker***ek nem szerepeltek az egyiptomi kultuszban, az indoeurópaiak (pl. a hettiták) körében viszont tipikusak voltak. Ezzel együtt a zsidókat nem kellett noszogtatni, hogy a „mennyei seregek" előtt hajlongjanak. Hiszen Istent is gyakran *„a seregek Urának"* nevezik (Ézs 6,3; Ám 5,27; Zak 7,12skk), és a seregeken hol az égitesteket, hol pedig az angyalok karát értik. *Énokh apokrif könyvé*ből és a gnosztikus iratokból derül ki, hogy az angyalok planéták, csillagok és csillagászati fogalmak megszemélyesítői voltak; például Mikháel főangyal a Szaturnuszé, Rafael főangyal a Marsé, Gábriel főangyal pedig a Napé. Ezt a hagyományt még a barokk kori keresztény vallásosság is őrzi. A *Makula nélkül való Tükör* szerint *„mindenik angyal a maga csillagát az ő Ura, Istene eleibe vivén, néki tisztelet tett véle..."*

ÁMOS próféta (Kr. e. 8. sz. első fele) kifejezetten héber nevükön emlegeti Izrael csillagistenségeit, és azokat izraeli

csinálmányoknak is tartja: *„Majd viszitek hát Szikkútot, a ti királyotokat és Kijjunt, a ti képeiteket, a ti isteneiteknek csillagát, a melyet ti csináltatok magatoknak."* (Ám 5, 26.) Szikkút (vagy Szakkút), akit az ApCsel 7,43 alapján a kánaánita Molok istennel azonosítanak, vagy a Mars, vagy a Szaturnusz bolygó istenének volt a neve. Kijjun (vagy Kéván) néven a Szaturnuszt tisztelték a zsidók.

Ha már a neveknél tartunk, hősöknek adományozott csillagistennevekkel is találkozunk a *Bibliá*ban, bár nem sokkal. A legismertebb **Sámsoné** (Simson), mely *„Napocská"*-t jelent, aztán itt van a fentebb említett Táré és Lábán név, melyeket BRIGHT *a holdkultusszal hoz kapcsolatba*, továbbá Melkisédeké (Melkicedek), amelynek „Igazságosság királya" a jelentése, de *„Jupiter király"*-nak is fordíthatjuk a bolygó neve (Cedek) után. Vagy itt van Márdokeusé (Mordekháj) *Eszter könyvé*ből; az ő neve, noha zsidó ember volt, azt jelenti: ***„Marduk** (Jupiter) tisztelője"*.

Az *Ószövetség*et behajtva most az következne, hogy felüssük az *Újszövetség*et. De ahogy a judaizmus múltjában föllelhető naptisztelet nyomai sem értelmezhetők idegen előzmények ismerete nélkül, úgy a keresztény tanításnak, s azon belül az újszövetségi iratoknak sem csak az *Ószövetség*, **Krisztus**, az apostolok és az evangélisták a forrásai. Különösen nem **Krisztus** „napistenségének" a tekintetében, ami megmagyarázhatatlan lenne a hellén szinkretizmus, a meghaló és feltámadó istenek egykorú népszerűsége, a mithraizmus térhódítása, **Sol Invictus** birodalmi istenné válása, a gnosztikus tanok burjánzása, az ősegyház engedékenysége, a pogány tradíciókat újabb időkben is konokul őrző népi vallásosság nélkül. Ezért a keresztény *„**naptámadat**ot"* is a kívülálló szemével kell néznünk.

Krisztus és a pogány napistenek

A meghaló és feltámadó fiúistenek, akiket a szinkretizmus napistenekké magasztosított, a legendák **Krisztus**ának pogány előfutárai. **Tammúz**, **Adónisz**, **Ozirisz**, **Dionüszosz** az éves **kör**forgásban tenyésző-enyésző növényzet megszemélyesítői voltak, mítoszaik az istenség haláláról és a halál feletti győzelméről szólnak. Ezért szokták meghaló és feltámadó *isteneknek nevezni őket*. Mivel a növényzet és a Nap életciklusa szinkronban van, sőt az előbbi az utóbbitól függ, a flóra istenei és a napistenek előbb-utóbb összeolvadtak az ember képzeletében, mégpedig úgy, hogy az előbbit az utóbbi földi megtestesülésének fogták fel. A vegetációs istenek azonban egymással nem olvadtak össze (mert igaz ugyan, hogy Nap csak egy van, de mily sokféle nép van, és milyen változatos a növényzet!), az emberek mégis tudták, hogy **Tammúz**, **Ozirisz**, **Attisz**, Rimmon alakjában ugyanaz a szellem ölt testet.

A **Krisztus** születését megelőző időszakban a meghaló és feltámadó napistenek tisztelete valóságos reneszánszát élte. Ennek csillagászati oka volt. A Kr. e. 2. században az emberek már tudományos közleményben is olvashattak a precesszióról, mármint arról, hogy a Nap 26000 év alatt látszólag végighátrál az **Állatövön**. Ebből a fölfedezésből a korszakolás új formája származott. Azt, hogy a Nap a **tavaszi napéjegyenlőség-**

kor 2160 évenként új csillagképbe lép, ettől kezdve úgy fogták föl, hogy új világkorszak nyílik meg az emberiség történetében. Ezt a jelenséget az akkortájt igen népszerű csillaghit töltötte meg vallásos színezetű társadalmi tartalommal. A korszakváltástól megújulást reméltek az emberek. Mindenekelőtt az új kor új Napjától, annak földreszállt megtestesülésétől várták sorsuk jobbra fordulását; a Nap volt az végül is, aki – képletesen szólva – az új világkorszak **kapuját** megnyitotta.

Jézus Krisztus több olyan jelet visel magán, amelyek alapján beillik az említett istenek sorába. Fiúisten, meghal és feltámad, neki sem folytatódik földi története; élete, legalábbis ami ünneplését illeti, ciklikus jellegű (a jámborok szemében minden Karácsonykor megszületik, minden Húsvétkor meghal, feltámad, majd fölmegy a mennyekbe, hogy a következő Karácsonykor visszatérjen); vegetációs istensége nemcsak az általa alapított liturgiában (saját szavaival mondja a **kenyeret** és a bort testének és vérének), hanem a keresztény művészetben, a falusi hívő ember általa megszentelt mindennapi tevékenységében, a vetés és aratás, a szőlőmunkák szakrális szimbolikájában jelen van.

Mindezek persze külsőségek. **Jézus** tanítása másról szól, és az egyház már csak ószövetségi indíttatásánál fogva sem mehetett el odáig, hogy **Krisztust** egynek tekintse és szinkretizálja pogány fiúistenekkel. Például a nagy vetélytárssal, **Mithras**szal.

A Mithras-vallás

Mithras az ókori Iránból került a római birodalomba. A légionáriusok a párthusokkal vívott évtizedes háborúk során ismerkedtek meg vele, s ők is terjesztették el kultuszát a birodalom területén helyőrségről helyőrségre vándorolva.

Mit(h)**ra** néven ősi indoiráni istenség volt, a Kr. e. 14. században már Irántól nyugatra, Mitanniban is említik az istenek között. Egyike volt Irán ősi fényisteneinek. A Mazda-vallás 3 féle szent **tüze** közül az egyik: Átar-Burzin-*Mihr* (DUMEZIL szerint a **pásztor**nép és a földművelők **tüze**) benne lobogott. Az akhamenida uralkodók egyik címe, az árjá*mehr* (az *„árják fáklyája"*, *„árják fénye"*), amit az utolsó iráni sah is fölvett titulusai közé, valójában az ő neve volt. A zoroasztriánus szentélyeket ma is *dar-e Mehr*nek *„Mithra ajtajá"*-nak nevezik.

Eredeti alakjában mintha nem napisten lett volna, hanem csak a Nappal kapcsolatban álló természeti istenség. A kozmosz elrendezője, a legelők gazdája, a növények sarjasztója, a vizek megtöltője, esőadó, mint ilyen, Apám-Napát (a **tűz**–víz elv) hiposztázisa, Ardviszura Anahita termékenység- és vízistennő **tüzes** párja. Életadó, fiúgyermeket adó, javakat elosztó, kéréseket teljesítő *jó* isten.

Nevének óind jelentése *„barát"*. Az óind mitológiában *ő a Nap fivére*, más felfogásban *a Nap Mitra szeme*. Az *Aveszta* nyelvén a név *„megállapodás"*, *„szerződés"* értelmű (vö. az ótestamentumi *„szövetség Istene"* elnevezéssel). Társadalmi vonatkozásban ő volt az Igazság; a törvény és az erkölcs legfőbb őre, aki *Rásnuval (az „Igaz"-zal vagy „Fényes"-sel) és Szraosával (az „Engedelmesség"-gel) együtt bíráskodik* (**Oziriszhez** hasonlóan) *az elhunytak lelke fölött a*

Csinvat-hídon, mely az élők és a holtak világát elválasztó vízen ível át. (A Csinvat-híd az alsó és a felső égboltot összekötő Tejút jelképe, a Tejúté, melyen **Ozirisz** csillagképe, Orion is „jár".) Őreá esküdtek (a házasulandó fiatalok is!), ő volt – mivel mindent lát – a szerződések égi **szem**tanúja, aki az országok közötti békeszerződések betartására, a társadalmi rendre felügyelt. (Az or. *mir,* „béke", „világ" szót az ő nevéből vezetik le.) Csupa napisteni tulajdonság.

Avesztai jelzője *„saját fénnyel telt", „ragyogó", „sohasem alvó".* Úgy tartották, együtt jár a Nappal, pontosabban szólva, már a Nap előtt fenn van az égen (a védikus szövegekben *ő kelti a Napot),* és csak a Nap után tér nyugovóra. *Aranykerekű **kocsin**, olykor kifejezetten a Nap szekerén jár; **kocsi**ja elé 2 vagy 4 arany-ezüst patás, tüzes színű vagy fehér **ló** van fogva. A **lo**vat neki szentelték.* HÉRODOTOSZtól tudjuk, hogy *I. Dárius azért lehetett a királyok királya, mert a jelöltek **lo**vai közül az övé nyerített elsőként a kelő Napra.* A párthus korban *20000 **ló** közül választották ki azt a hatalmas termetű fehér mént, amelyet neki áldoztak a **Mithrakâna*** (ma Mehragán) *ünnepen.* (Pogány eleink is fehér **lo**vat áldoztak, s az egykorú arab források szerint **tűz**imádók voltak, mint a perzsák. A szogd közvetítésű (?) iráni hatás honfoglalóink tárgyi emlékein letagadhatatlanul jelen van.) *A harcosok, mielőtt hadba szálltak volna, lovuk sörényénél **Mithrá**hoz imádkoztak.* QUINTIUS RUFUS, római történetíró följegyezte, hogy a perzsák királya csata előtt a Naphoz, **Mithrá**hoz és a szent **tűz**höz fohászkodott.

Mithra nemcsak a Nappal, hanem a legfőbb iráni fény- és **tűz**istennel, **Ahura Mazdá**val is egylényegű. Az *Aveszta* a Napot **Ahura Mazda** különleges **szemé**nek tartja, ugyanakkor **Ahura Mazdá**t úgy ábrázolják, amint félig kiemelkedik a szárnyas nap**korong**ból *(63. rajz).* **Mithra** Zurvánnal, az „Idő"-vel is azonosult (a zurvánizmus és a Mazda-vallás két különböző vallás volt). Zaratusztra reformja előtt (Kr. e. 6. sz.) **Mithra Ahura Mazda** után a második helyet foglalta el az iráni pantheonban. Ahogy a *Rig-Védá*ban Varunával, az *Avesztá*ban **Ahura Mazdá**val alkot párt. Zaratusztra lefokozta **Mithrát**, a pártus korban már csupán közvetítő Ormuzd (**Ahura Mazda**) és Ahriman, a Gonosz között. Ebben az időben viszont már ő a napisten (párt. *myhr,* ebből újper. *mihr* = *„Nap")*. A későantik és egykorú keleti források, a szogd manicheus szövegek már *megváltó* napistennek nevezik. Ő a *„Harmadik Küldött", „Élő Szellem".*

A római birodalomban a Kr. e. 1. században kezd kultusza elterjedni, és meglepő módon nem a keleti végeken, h nem inkább a nyugati részeken válik ig zán népszerűvé.

Az biztos, hogy számos hellenisztikus istent magába olvasztott, mielőtt **Mithras Sol Invictus** néven a birodalom legfőbb istene lett. Azonosult **Zeus**szal, **Héli**osszal, **Hérakl**észszel és mindazokkal, akiket az említettekkel már korábban szinkretizáltak, így Phanésszal, aki *az ősvízbe hajított arany**tojás**ból született* (**Mithra** Apám Napát hiposztázisaként a kozmikus vizekkel körülvett arany nap**tojás**t személyesíti meg). Ő szolgált mintául **Mger**, örmény napisten és **bika**ölő epikus hős alakjához. Orosz kutatók az ő nevéből származtatják az uráli **Világügyelő Férfi** (*Mir*-szuszne-hum) nevének első tagját. Az indiai buddhiz-

musban **Maitreja** néven a **Buddha** hipostázisa, az eljövendő világ **Buddhá**ja lett.

A **Mithras**-vallás – külsőségeiben – igen nagy hatással volt a kereszténységre. **Krisztus** napisteni vonásait jórészt **Mithras**tól nyerte. Különös módon azonban ez a **Mithras** már mint európai istenség nem is nap-, hanem az Orion csillagkép és a Nap együttállását megszemélyesítő isten volt, akinek „ideje" épp **Krisztus** születése táján érkezett el. Időszámításunk kezdete óta a **napfordulók** idején a Tejúton „jár" a Nap; a **nyári napforduló** körüli néhány napban mint egy fej az antropomorf Orion csillagkép „vállán nyugszik". A **Mithras**-vallás sikere, a kereszténységre gyakorolt hatása, a **Mithras**-ábrázolások és maga a kultusz csak a téli és a nyári csillagászati események ismeretében érthetők meg.

Mítosza szerint az isten földből, sziklabarlangban születik *(31. rajz)* **pásztor**októl és két **fáklya**vivőtől körülvéve, minden évben, december 25-én, a Nap születésnapján, a **téli napforduló** után újjászülető fényben, amikor a Nap a sötét tejúthasadékból a tejútistennő „fényes combjára" gördül. A születés barlangja a **téli napforduló** égi helye, a felső tejúthasadék. Az evangélisták seholsem írják, hogy **Jézus** barlangban született volna, a művészek a kora középkortól kezdve mégis barlangba helyezik az eseményt, legfeljebb a szöveghűség kedvéért (Lk 2,7skk) a nyílás elé istállódíszletet raknak. Nyilvánvaló, hogy ezt a képet az Európában különösen népszerű mithraizmustól vették át. A pásztorok **Mithras pásztor**isten voltára emlékeztetnek, s ők a tanúi a „Jó **Pásztor**" születésének is (Lk 2,8).

A két **fáklya**vivő, **Cautes** és **Cautopates**, akikkel **Mithras**: „szentháromságot" alkotott, egyik szerepükben a hajnali és az alkonyi Napot személyesítik meg. (**Mitra** már a védikus pantheonban Indrával és Varunával triász tagja volt.) A **Mithras**-domborműveken közrefogják az istent, mint a Csinvat-hídon Rásnu és Szraosa **Mithrá**t. MICHAEL SPEIDEL szerint a felemelt és lefelé fordított **fáklyát** tartó alakok a Ráktérítő és a Baktérítő gazdái, annak a két szélességi **kör**nek, amelyek fölött a **nyári** és a **téli napforduló** idején merőlegesen **tűz** a földre a Nap. Tekintve, hogy az égi Egyenlítő a Rák- és a Baktérítő közt, épp középen felezi az ég gömbjét, és áthalad az Orion csillagképen, a triász legfőbb személyére, **Mithras**ra úgy nézhettek fel, mint az Egyenlítő urára.

Eszerint **Cautes** és **Cautopates** tényleg azonos lenne a Tejút-híd **állatövi** kereszteződéseiben álló Rásnuval és Szraosával. Ide illik **Mithras** fás ábrázolása is. Csúcsain frígiai, azaz perzsa sapkát „viselő", 3 ágú ciprus (**Apollón** fája) látható ezen, az ágak közül előlépő istennel. Maga a fa tejútjelkép, 3 ága az isteni triász egylényegűségét és a 3 égi **kör** összetartozását szimbolizálja. A frígiai sapka a hármas elmaradhatatlan viselete. A két mellékalakot szokták **sólyom**fejjel illetve skorpióval ábrázolni. Az előbbi a tavasszal kezdődő nyári félév, az utóbbi az ősszel kezdődő téli félesztendő csillagjelképe volt.

Mithraikus eredetű a háromkirályok látogatásának közismert bibliai elbeszélése (Mt 2,1skk). *„Egy ókeresztény irat perzsa mágusokat említ, akik minden évben egy barlangba vonultak vissza csendben imádkozni. Ott várták, hogy a Szerencse csillaga*

felkeljen, és egy kisfiú alakjában a földre szálljon. Zaratusztrának a Megváltó születéséről szóló jóslatában az áll, hogy a csillag a Nagy Király, akit az orákulumok ígértek, s aki ***Mithra*** *napisten megtestesülésének tekinthető.*

A Nagy Királynak, akinek el kell jőnie a világra, rejtett titkát Zaratusztra fedi föl. 'Amikor betelnek az idők, a széthullás pillanatában, mely véget vet az időnek, egy gyermek fogan és formálódik egy szűz méhében, akit férfi nem érintett.' Egy szír nyelvű keresztény munka, a Zuqnin-krónika sorai közt olvasva G. WIDENGREN *rekonstruálni tudta az eredeti iráni szüzsét. 'A király és a világ megmentője egy* ***tűzcsillag*** *formájában fölmegy a győzelem hegyére, és ott egy barlangban fénylényként megszületik. Ő a Nagy Király, aki az idők végén jön a világra. Asszony ad neki életet, csillag és* ***villám*** *tüze által. Ez a király a testet öltött* ***Mithra****, ki mindig barlangban születik. Minden évben a mágusok 3 napot töltenek ott a megváltó király születésére várva és az eget fürkészve, hogy fölfedezzék a jelét; a ragyogó csillagot. Amikor megszületett, a mágusok a Kincsesbarlangba lépnek, és* ***koronáikat*** *a lába elé helyezik.'"* (CHRISTINGER 1973: 33. Vö. PÁL apostol 50 táján írt soraival: *„Mikor pedig eljött az időnek teljessége, kibocsátotta Isten az ő Fiát, a ki asszonytól lett..."* Gal 4,4.)

A *Máté evangéliumá*ban olvasható jelenet egyetlen hiteles ószövetségi előzménye a Dávid-dinasztiára, a „Csillag"-ra vonatkozó utalás (Szám 24,17). De tekintetbe véve a zoroasztriánizmus *Ószövetség*re gyakorolt hatását, ez a kép is származhat a zaratusztrai tanításból. A híres Messiás-jóslatban helyes fordítás szerint nem szűzről, hanem csak fiatal nőről esik szó a Fölkent anyjaként (Ézs 7,14); a szűzanyaság dogmájának így alighanem a mithraista elképzelés a közvetlen előzménye. (Volt más is.) Viszont a csillag- és **villámtűz** mint az égi Atya termékenyítő férfiereje beleillik mind az ószövetségi Istenről, mind a keresztény Szentlélekről alkotott képbe.

Az ókeresztény művészetben a napkeleti bölcsek mindig frígiai sapkás perzsa máguské nt jelennek meg *(157. rajz)*,

157. A három napkeleti bölcs perzsa viseletben. Ravenna, San Apollinare Nuovo bazilika mozaikja

s az, hogy TERTULLIANUS (160–230) nyomán ma „királyoknak" nevezi őket a köznyelv, az is az eredeti mithraista leírásból származhat (l. a mágusok koronáit). Egy 4. századi szír keresztény irat *(A törzsek származásáról, avagy a Kincsesbarlang)* így tudja a történteket:

„Két évvel azelőtt, hogy ***Krisztus*** *megszületett, csillag jelent meg a mágusoknak, a napkeleti bölcseknek. Látták ezt a csillagot az ég boltozatján, fényesebben ragyogott, mint az összes többi csillag, s egy fiatal leány volt benne, aki* ***koronás*** *gyermeket tartott karjai között. A régi királyok és napkeleti bölcsek, a káldeus mágusok szokása az volt, hogy minden cselekedetüket a csillagokból kiolvasott tudás szerint irányították. Így azután meglátván a csillagot, megijedtek, rémü-*

let lett úrrá rajtuk, s megremegett egész Perzsia földje. (...) ezek a mágusok, napkeleti bölcsek (...), miután utána néztek Nimród kinyilatkoztatásában, megtudták, hogy király született Júdában, (...) felmentek Nód hegyére (...), s ottan aranyat, mirrhát és tömjént vettek magukhoz. (...) ismerték a Megváltó teljes üdvrendi méltóságát; aranyat vittek a királynak, mirrhát a gyógyítónak és tömjént a papnak." (i.m. 1985: 66–67.)

BEDA VENERABILIS (673–735 k.) módosítja ugyan az ajándékok jelképes értelmét (szerinte a mirrha a halotti kenetnek való balzsam, a tömjén az istennek szolgál füstölnivalóként), de ő is csak napisteni szerepköröket említ. A Nap a legfőbb égi király és pap, Ő a gyógyító, ugyanakkor meghaló (és feltámadó) isten is.

A földből kikelő **Mithras**t gyermekként csak ritkán, rendszerint ifjúként ábrázolták; kezében a világ gömbjével (amivel a gyermek **Jézus**t is szokták ábrázolni), vagy napfényt jelképező **fáklyá**val, vagy a rövid **kard**dal, amivel a **bikát** fogja megölni. Esetleg **íjjal**, **nyíllal**, amivel **szikla**ból vagy felhőből vizet fakaszt, mint az Orionnal szomszédos Siriust megszemélyesítő iráni esőisten, Tistrja és mások. (Tistrja, **Mithras** és Orion kapcsolatára vonatkozóan: Tistrja nevének jelentése: *„a három égitestből álló csillagképhez tartozó"*. A szóban forgó három égitest az Orion övét, pálcáját alkotó három csillag. A mithraista hagyományra vezethető vissza az Orion e három csillagának népi magyar neve: *Háromkirály csillagai*, melyek a Karácsony körüli időszakban ragyognak a legfényesebben.)

Mithras legismertebb ábrázolásán, a **Mithras**-oltárokon mint **bika**ölő isten világmegváltói, a földnek termékenységet adó szerepkörben jelenik meg. A Nap, a Hold, **Cautes** és **Cautopates** meg a nyári félév csillagképei veszik körül a Bikától a Skorpióig: a Kis Kutya, Nagy Kutya, Vízikígyó, Serleg, Holló, Oroszlán és a Szűz Kalász nevű csillaga. A jelenetet az ég bolthajtása, a **Zodiákus** köríve keretezi úgy, ahogyan égen az Orion fölé borul. **Mithras** perzsa öltözetben, jellegzetes tartásban gyűri maga alá az állatot; jobbjában rövid **kard**, amit a bika szívébe döf, tekintetét a Napra emeli. (A mítosz szerint **Héliosz**, illetve **Apollón** mint az Ikrek ura ad parancsot közös madarukon, a **hollón** keresztül a **bika** megölésére.) A többi csillagállat segít neki a leterítésében *(149. rajz)*.

Egyik értelme szerint a jelenet a világosság győzelmét jelképezi a sötétség felett. A **nyári napforduló**kor, amikor a Nap az Ikrek havában egyesül az Orion csillagképpel, az **Mithras**szá, *„Legyőzhetetlen Nap"*-pá válik, egyúttal maga mögött hagyja a – szarvaival Orionra támadó – Bika csillagképet. Ez a Naptól elhagyatottan „az árnyékvilágba költözik": mint csillagkép ismét látható lesz az éjszakai égen.

Az ég fekete bikája azonban nemcsak a sötétség állatjelképe, hanem a termékenyítő esőé, a nemzőerőé is. A **bika**áldozatnak ez is a célja. Mithraikus felfogás szerint a **bika** teteméből növények sarjadnak (**Mithras** bikájának a farka nem bojtban, hanem feslő bimbóban, a Kalászban végződik), véréből élet fakad, velejéből **búza** nő, rothadó húsából **méhek** rajzanak elő.

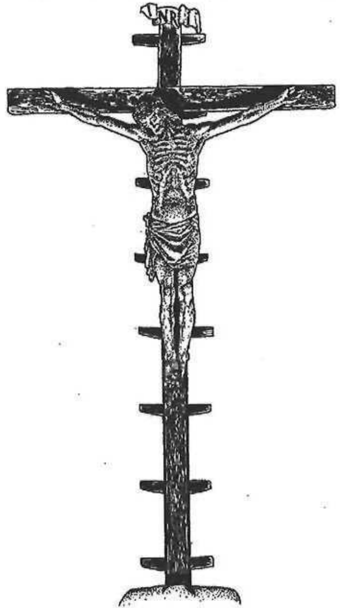
*„Szinte bizonyos, hogy az egyes beavatási fokozatokban megszerzett spirituális mélységnek megfelelően változott a **bika**ölési jele-*

net tartalma. Az egyik fokozatban vagy értelemben a jelenet a megváltás tanát ábrázolja. Ezt erősíti meg a római Santa Prisca templom alatti Mitraeumban talált felirat is, amely szerint ***Mithrasz*** *a vér, valószínűleg a* ***bika*** *kiontott vére által váltja meg az emberiséget. Számos dombormûvön a* ***bika*** *bőrével leterített asztalnál együtt ünnepel* ***Mithrasz*** *és* ***Sol*** *(Nap). Egy reliefen különböző fokozatokat elért beavatottak veszik körül őket. E dombormű nyomán egyes kutatók feltételezik, hogy (...) a* ***bika*** *vérének kiontásával ők is osztoznak a megváltó ténykedésében."* (HINNELS1992: 86.)

A közös lakomát követően ***Mithras Héliosz kocsiján*** *az égbe megy, s együtt* ***szekereznek*** *az Okeánósz felett* (Nap–Orion konstelláció).

Ezt a jelenetet, aminek mitológiai előzménye sok más részlettel egyetemben szintén föllelhető Orion történeteiben, az őskeresztény szeretetlakomához szokták hasonlítani, az áldozati állat húsát és vérét pedig az eucharistiához. **Krisztus** mint Isten **Báránya** így **Mithras bikájá**nak felel meg. Az áldozatot követő szent lakomának, ami a keresztény istentisztelet alapja, ószövetségi előképe is van. *Jethró és* ***Mózes*** *együtt étkeznek az „Úr előtt"* (Kiv 18,12), *ugyanazt teszi Saul és Sámuel* (1Sám 9,13), de ezt cselekedték a zsidók pogány szertartások keretében is (Ez 18,11).

A mithraizmus fontos eleme a **7** fokú beavatás. Ennek keretében *a jelöltnek egy 7 fokozatú szertartáson, egy* ***7*** *fokú jelképes létrán kell végigmennie.* A létra fokai a bolygószférákat szimbolizálják, ahogy elterjedt ősi felfogás szerint a Tejutat **keresztezik**, s amelyeken a Tejúton járó Orion (**Mithras**) vezetésével a léleknek végig kell haladnia, akkor is, amikor a túlvilágra távozik, s akkor is, amikor visszatér a Földre, hogy új testbe költözzék. Ez a létra Egyiptomban maga Nut volt, akit a *Halottak könyve „Létrá"*-nak

158. 7 fokú, létrás feszület. 11. század Torcello, Olaszország

nevez, s azonos a bibliai Jákob lajtorjájával, a mesebeli világfával, a szibériai **sámán**ok égbe vezető létrájával, s azzal, amelyen a vícsol indiánok napistene reggelente az ég tengeréből kimászik. *János evangéliuma* nyomán (Jn 1,52) a középkori keresztény művészetben is jelen van a Szenvedés útjának jelképeként (l. a Tejút ideillő népi, magyar neveit:

*Isten útja, **Jézus** útja*), s nemcsak a **Kereszt**hez támasztott létra képében; azonosul is a **Kereszt**tel. A ferrarai Sant' Antonio in Polinesi kolostor templomának egyik falképe **Jézust** úgy ábrázolja, amint egy létrán a saját lábán hág fel a **Keresztre**. Az esztergomi *Keresztény Múzeum* egyik gótikus táblaképén (Giovanni di Bartolommeo Cristiani? 1370-es

159. Krisztus, mint Dionüszosz–Héliosz a Nap szekerén, szőlőindákba fontan. Ókeresztény mozaik a vatikáni Szent Péter-templom pincéjében

évek) **Krisztus** egy 12 fokú létrán megy föl a Keresztre. A torcellói székesegyház feszületén a 7 fokú létra maga a Kereszt *(158. rajz)*!

Mithras létrájának van egy nyolcadik foka is, ez a bolygószférákon túli égi **kapu** az istené, amiben értelemszerűen benne foglaltatik, hogy **Mithras** nem Nap, nem a „hetek" egyike, csak időről időre, mint a **kapu**ban álló Orion is, egyesül vele.

A mithraeumok az égi barlang, az újjászületés helyszínének földi másai, ezért rendszerint a föld alatt találhatók. Lehet, hogy az első keresztények nem annyira az üldözések miatt tartották a föld alatt, katakombában titkos összejöveteleiket, mint inkább az egyáltalán nem üldözött, sőt nagyon is támogatott mithraizmus példáját követték? (A föld alatti mesterséges barlangrendszerek kialakítása nagy feltűnéssel jár, ezzel az üldözöttek csak magukra terelték volna a hatóságok figyelmét.) Tény viszont, s ebben a tradíció folytatása éppúgy kifejeződik, mint a kereszténység mithraizmus feletti győzelme, hogy a mithraeumokra – mint a pogány szentélyekre általában – a hatalomátvételt követően keresztény templomok épültek.

Miért maradt alul a mithraizmus a kereszténységgel szemben? Azért, mert elitista vallás volt, csak az „Odaát", „Odafenn" foglalkoztatta, nem törődött az ember földi vágyaival, és híveitől túl sokat követelt; magasröptű szellemiségét nem tudták követni a jámborabb lelkek. Ezért bukott meg végső soron a manicheizmus is.

Manicheizmus

A dualisztikus gnószisz Iránban keletkezett irányzata, mely a gyakorlatban az 1000 éven át folyó keresztény és muzulmán üldöztetések miatt számolódott fel. A balkáni bogumilizmus és a délnyugat-európai kathar mozgalom révén nagy hatással volt a középkori Európa gondolkodására.

Alapítója, Mani (keresztre feszítették 276-ban) Zoroaszter tanítását újította meg, s a buddhizmusból, judaizmusból és a kereszténységből sokat merített. Tanításának lényege szerint *a világban a két őselv, a Fény és a Sötétség áll örök harcban egy-*

*mással. Az ember kora a sötétség uralma alatt áll, **Jézus** – látszattestben – a fény kiszabadítására jön el; a megváltás az anyag jármának levetését jelenti, ezért a híveknek, hogy tökéletessé váljanak, teljes aszkézist kell vállalniuk.*

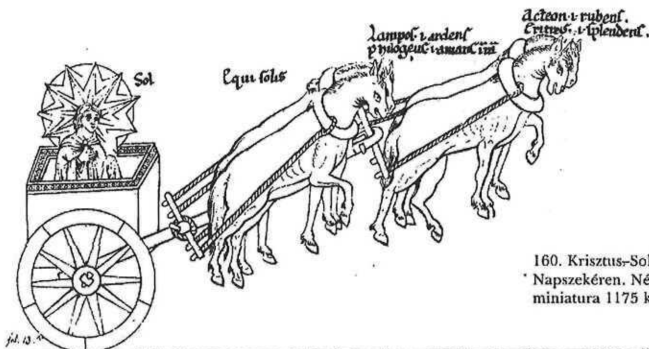
A manicheizmusban a Nap jelképes jelentősége a **Keresztével** azonos mértékű. *A **napkelte** a világ kezdetét, **Ádám** ébredését szimbolizálja, lenyugvása pedig a világ végét. Napjában **hétszer** imádkoztak hozzá mint az Örökkévalóság (Isten) képmásához,* a Nap szent száma szerint. Följegyezték, hogy *Mani a bírái előtt az ősi szokás szellemében az „**Igazság Napjá**"-t hívta tanúnak.*

***Krisztus** a Napban lakik, mely általa a megismerés* (gnószisz) *lakhelye is.* Más fogalmazásban *a Nap a Fény angyala, aki eloszlatja a sötét tudatlanságot, ismét más szóval **kapu**, melyen át a lelkek elérik a Fény királyságát.* (A manicheizmusba a **Mithras**-vallás és a későantik csillaghit is beszüremlik.) A manicheisták legfőbb bírálója, SZENT ÁGOSTON, aki fiatal korában a körükbe tartozott, egyszerűen napimádóknak hívja őket.

Mani tanítása hatott az iszlámon belüli szúfi bölcseletre is. A 12. századi iráni szúfi, SZOHRAVARDI *„**éjféli Nap**"-nak nevezi a belső fény ősképét, mely egy képzeletbeli hegy csúcsán ragyog, ahová a léleknek el kell jutnia.* Egy évszázaddal később NADZSMODDIN KOBRA a *„Misztérium Napja", „Szív Napja", „Megismerés Napja", „Szellem Napja"* kifejezésekkel írja le *a legmagasabbrendű szellemiség eme égi képmását, mely az embert a megvilágosodáshoz vezeti, és fénylénnyé formálja.*

A katharok provencei fellegvárának, Montségurnak építészeti furcsaságaiból egyesek arra következtetnek, hogy a szúfi mesterek európai kortársai egy napszentélyt akartak itt felépíteni, s hogy annak képzeletbeli mintájául a mitikus Grál kastélya szolgált volna.

Persze, **Jézus Krisztust** és a napistent az első nem zsidó keresztények **Mithras** és a manicheisták nélkül is „összetévesztették" volna. A régi vatikáni Szent Péter-bazilika alatt találtak egy mozaikot, mely **Krisztust** mint Bacchus–**HéLioszt** ábrázolja napfogatán ülve, szőlőindák

160. Krisztus–Sol a Napszekéren. Német miniatura 1175 körül

fonadékában *(159. rajz)*. A Megváltót még a 12. században is azonosítják a mennyei **kocsin** utazó **Sol**lal *(160. rajz)*. A barokk *Makula nélkül való Tükör* épületes előadásában **Krisztus** *„fényes fölhőben, mint valami dicsőséges szekérben"* emelkedik a mennyekbe (a néphagyomány szerint délben, amikor a Nap is a legmagasabbra emelkedik).

161. Ördög lelkeket taszigál be a pokolszörny száján. A bourges-i székesegyház színes üvegablaka

A fényszimbolika a Szentháromság másik két személyére is kiterjedt, és a gnószisz hatása alatt még hangsúlyosabb lett. A *Berlini papirusz* elnevezésű gnosztikus irat *a láthatatlan Szentlelket, az igaz Istent a mindenség felett valónak nevezi, aki(k) a tiszta fényben van(nak)*. Ezt a „fényszférát" a bolygó és csillagszférákon túli legkülső gömbhéjnak képzelték el. *János apokrüphonja a legfőbb lényt időtlenségben ragyogó változatlan fényességnek írja le, aminek víz-természete van: „fény-víz"-nek, „élő víz"-nek nevezi* (vö. a nap–holdistenek **tüzes**, vizes természetével. **Krisztus tűzzel** keresztel, ahogy Keresztelő Szent János mondja, de a nevében mindmáig vízzel keresztelnek.) *János apokrüphonjá*ban ***Barbeló, Elóhim*** *női párja szüli meg a „Boldogságos Fényszikrá"-t, melyet a Legfőbb Lény* ***Krisztussá*** *ken fel.* A gnosztikus fénytanra jellemző metaforát tartalmaz a *Pisztisz Szophia* című irat. *Eszerint a lelkek fénycseppek, akiket* ***Krisztus*** *vált meg, szabadít ki a „feledés köteléké"-ből. Péter apokalipszisé*ben és *János cselekedetei*ben ***Krisztus*** *mosolygó napistenként jelenik meg fénykeresztre feszítve.* A kora keresztény művészetben a Megfeszített szintén diadalmas, élő Isten és nem szenvedő Ember.

Szentírási jelek

A kanonizált újszövetségi iratokban is számos olyan motívum található – a mithraista kölcsönzések mellett –, amelyekből a jámborabb hívők, azok, akik szó szerint szokták érteni a jelképeket, **Krisztus** napistenségére következtethettek.

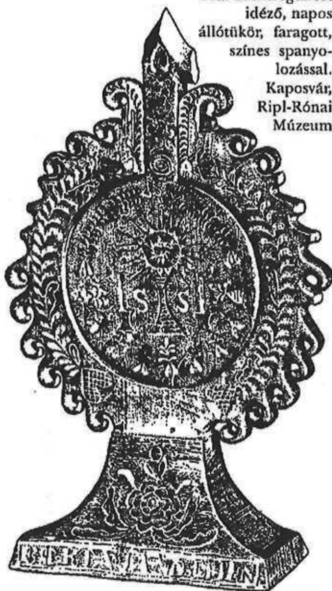
*János evangéliumá*nak a Messiásra utaló, jellegzetesen judaista szellemű bevezető szavai a legszebb példái ennek: *„Kezdetben vala az Ige (...) és Isten vala az Ige, (...) És az Ige testté lett és lakozék mi közöttünk."* ALEXANDRIAI PHILON, zsidó bölcselő (Kr. u. 1. sz.) a Messiás származására vonatkozó, részben hellenisztikus elképzeléseknek megfelelően már JÁNOS előtt azonosítja a Fiút, a Messiást „Isten első szülöttjével", a Logosszal (*De confusione linguarum* 146). Mit is jelent ez? *„Kezdetben"* a *Teremtés könyvé*nek első szava. Az Ige (gör. *Logosz*), mely kezdetben volt, Isten első, teremtő „igéje": *„Legyen (világosság)!"* Ha tehát az Ige a világosság, s egyben Isten

(fia, aki testté lett), az értelemszerűen azt jelenti, hogy **Krisztust** már az evangélista is a világosság istenének, azaz napistennek tartotta.

*Lukács evangéliumá*ban (1. sz. vége), az alapvetésnek tekinthető bevezető részben a szerző ezt írja **Jézus** születéséről: *„meglátogatott minket a naptámadat a magasságból."* (Lk 1,78.) JÁNOS (2. sz. eleje) viszont így ír: *„Ő benne vala az élet, és az élet vala az emberek világossága. És a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt."* (Jn 1,4–5.) A *Jelenések könyvé*ben ez áll az áldott állapotban lévő Máriáról: *„És láttaték nagy jel az égben: egy asszony, a ki a napba vala felöltözve, és lábai alatt vala a hold, és az ő fejében **tizenkét** csillagból korona; A ki terhes vala..."* (Jel 12,1–2.) A Szűzanya egyik máig szokásos ábrázolásához szól ez az útmutató.

A „Napba öltözött Asszony" metaforája azonban nem egyszerűen **Krisztus** napisten-voltát jelző stílusfordulat, hanem a Messiás születésével kezdődő új világkorszakra vonatkozó csillagászati utalás. A *Jelenések könyve* zsidó szerzőjének szimbolizmusát a luniszoláris zsidó naptár határozta meg. A zsidók őszi évkezdettel számoltak, vallásos-szimbolikus vonatkozásban is, ami azt jelenti, hogy a *János Apokalipszisé*ben megidézett végítélet időpontját az év őszi fordulójára tették. (Ennek alapján került aztán az ítéletvégrehajtó Mikháél főangyal névünnepe a keresztény naptárban szeptember 29-ére.) A „korszakváltás" előtt az újesztendőt a Mérleg csillagkép „Napba öltözése" jelezte, az új korszakban viszont már az „Asszonyé", azaz a Szűz csillagképé. Erre a csillagászati eseményre vártak a messiási próféciák szerzői (beleértve a zoroasztriánus jövendölést), s erről ír VERGILIUS a *IV. eclogá*ban, amikor az új aranykort köszönti.

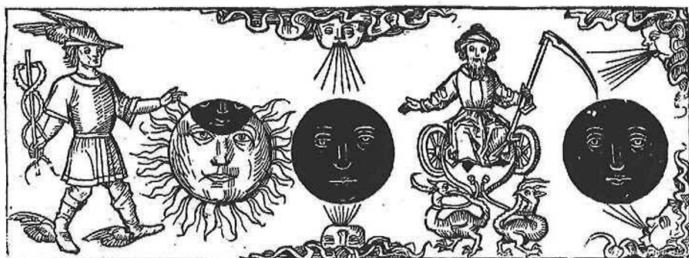
Miképp a Napba öltözött Asszony az **őszpont** Szűz csillagképbe hátrálásának keresztény metaforája, úgy lett a **Krisztus-Hal** a tavaszpont Halakba hátrálásáé. (A **„hal"** görögül *ikhtüsz,* melyből mint betűszóból a keresztények a *I*eszousz

162. Szentségtartót idéző, napos állótükör, faragott, színes spanyolozással. Kaposvár, Ripl-Rónai Múzeum

*Kh*risztosz *Th*eou *Ü*iosz *S*zótér, azaz **„Jézus Krisztus,** Isten Fia, Megváltó" értelmet olvasták ki.)

A **Bárány** meghal, mert a Kos-korszak véget ért, a **Hal** feltámad, mert a Halak korszaka jött el. **Krisztust** első hí-

163. Nap és holdfogyatkozások rajza egy 1494-es német csízióból

vei azért nevezték „**Hal**"-nak, mert színre lépésétől kezdve Húsvét a Nap Halakbeli tartózkodásának idejére esett. Ezért van **Jézus**nak annyi **hal**csodája, ezért kap élettörténetében a Genezáret-tó főszerepet, ezért választ halászokat tanítványokul. Legnevezetesebb halcsodája – 5 ezer ember megvendégelése 2 **hal**lal és 5 **kenyér**rel – számosságával is árulkodik: 2+5=**7**; 2 **hal** látható a Halak csillagképben (Mt 4,18–19; 14,19skk; Jn 21,6skk).

Jézus úgy jelenik meg az evangéliumokban, hogy a messiási próféciákat ismerő olvasó fölismerhesse benne a „Fölkent"-et. A Messiásnak (görögül **Krisztus**nak) Isten Fiának (fiúistenségnek) kell lennie. Földi élete heroikus, azaz áldozattá – hasonlatban áldozati napállattá – lesz: szenved, meghal és feltámad; tehát a Nap és a flóra életciklusának felel meg. Ő a **Pásztor**, mint **Apollón** vagy **Héliosz**; de ő az út, az igazság és az élet (gyógyulás) is; a királyság tőle való, tennivalója a megváltás: ő a szabadító, az ítélkező, igaz bíró, a lelkek vezetője. Csupa napisteni funkció, példaként számtalan ó- és újszövetségi hely idézhető. Az istenfiúságra l. pl. Zsolt 2,12; Ézs 4,l; Mt 3,17; a szenvedésre Zsolt 22,19; Ézs 53 (*„Kínoztatott..., mint bárány"*); a feltámadásra Zsolt 16,10; Mt 28. A Messiás vegetációs istenségére Ez 17,22skk; Jn 15,5 (a víz borrá változtatása, a csodálatos **kenyér**szaporítás; az eucharistia felmutatása is idetartozik; 1. Jn 2,7skk; Jn 15,5; Mt 26,26–28); a **pásztor**ságra Zsolt 23; Jn 21,15. Az elvontabb isteni funkciókra, melyek az *Ószövetség*ben az Úréi 1. Zsolt 2,6; 6,3; 75; 94,2; 98; Ez 21,27; Mt 7,14; 11,10; Jn 14,6 (*„Én vagyok az út, az igazság és az élet"*); Ef 5,9 (*„Mert a világosságnak gyümölcse...igazságban...van");* 1Kor 1,30; 2Kor 5,21; Jel 15,3; 17,14 (*„a Bárány... királyoknak Királya"*); Lk 1,68; Gal 3,13; Jel 5,9 (*„megváltottál minket Istennek a te véred által"*); Lk 1,71; ApCsel 7,35 (*„a mi ellenségeinktől megszabadít"*); Mt 12, 18; 2 Kor 5,10 (*„meg kell jelennünk **Krisztus** ítélőszéke előtt"*).

Jézus a jelek jelentőségének tudatában van (Jn 4,48.). Ezért *ül jeruzsálemi bevonulásakor két szamárra* a jóslathoz igazodva és **Dionüszosz**hoz hasonlóan (Zak 9,9). A jel értelme: a szamarak, az Északi és a Déli Csacsi a Rák csillagkép csillagai; az előző korszak meghaló nap-

istene a **nyári napforduló**kor, tehát dicsősége teljében e két szamáron „ült".

Napistenségének tanújele, hogy *gyógyít és halottakat támaszt fel*. És kiket gyógyít? *Vakokat és különféle bőrbajban („varasságban") szenvedőket* főleg, ahogy ez egy napistentől elvárható (Mt 4,24; 8,2skk; 9,2skk; 20skk; 12,22skk; 20,30; Jn 4,46skk; 11,1skk). Aztán itt vannak vizes jelei és csodatettei, köztük vizes gyógyításai. *Lecsendesíti a tengert, a vízen jár, hajóból tanít; meggyógyítja a vízkórost, gyógyít a Bethezda vizével, meggyógyít egy vakot a nyálával és a Siloám vizével; Húsvétkor megmossa tanítványai lábát* (Mt 3,16; 8,24; 13,2; 14,25; Lk 5,3; 14,1; Jn 5,1 skk; 9,6 skk; 13,4–5). Külön elemzést érdemelne a vihar lecsendesítésének a csodája és az azt követő események leírása Márk szerint (4,36–5,13): *Jézus este ül* ***hajóba****, hogy átkeljen a túlsó partra, s útközben a* ***hajóban*** *alszik* (mint egy napisten). *A túlsó parton temető van, sírboltban lakó leláncolt ember, akiben ezer ördög lako-zik. Ezeket Jézus disznócsordába űzi, s azok a tengerbe rohannak terhükkel.* (E túlsó part értelemszerűen a túlvilágot jelképezi, ahová a napisten estente utazik.)

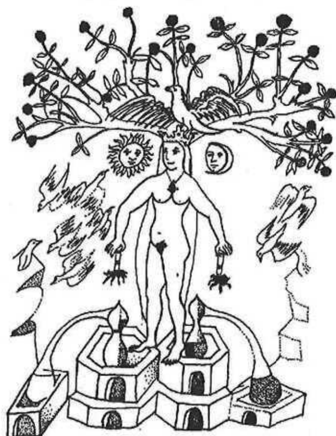
A napmítoszi hagyomány vállalásának a jele, hogy *Jézus harmadnapra támad fel* a saját kijelentése szerint (Mt 16,21; 28,6). **Jónás**hoz hasonlítja magát, mondván: *„... miképpen Jónás három éjjel és három nap volt a czethal gyomrában, azonképpen az embernek Fia is három nap és három éjjel lesz a föld gyomrában."* (Mt 12,40.) A jóslat nem szó szerint teljesül be; a sír már **vasárnap** reggel üres. Ennek két oka lehet. Az egyik, hogy **vasárnap** („harmadnap") a Nap napja lévén, **Jézus**nak ki *kell* kelnie a sírból, ezen a napon nem lehet halott egy napisten. A másik ok **Jézus** holdtulajdonságaival kapcsolatos, melyekre alább külön kitérek. Ettől függetlenül, **Jónás Héraklész**éval rokon története, s annak nyomán **Jézus** pokoljárása, mely része az *Apostoli Hitvallás*nak és a középkori keresztény művészet kedvelt témája *(161. rajz)*, a nyugat-ázsiai napvallások tavaszi évkezdéshez kötött hasonló képzeteire vezethető vissza.

Az eltérések ellenére a pokoljárás-történetek csillagászati, naptári tartalma azonos, de a mondanivaló változik

164. A tarott-kártya Hold–Rák szimbolikájú, napfogyatkozást ábrázoló XVIII-as számú lapja

idővel. Ezt a babiloni és a bibliai változat közti különbség mutatja. A **Marduk**ról szóló mítosz kendőzetlen: *a **napgyermek**isten 3 napig harcol Tiámat vízanyával annak mélységeiben, hogy kettérepesztve őt,*

165. Alkimista fa 16. századi kéziratból

újjászülethessék. **Jónás** története csodálatos ugyan, de már nem mítosz, inkább tanmese, **Jézus** mégis tudja, mi van a hátterében, hisz ezért hivatkozik rá.

*„A babiloni papok egy fajta rituális drámát adtak elő az újévünnep alkalmával (...). Ez vezette be a megújító szertartásokat, és magában foglalta a babiloni teremtésmítosz, az Enuma elis előadását. A papok **Marduk** káosz feletti győzelmének és a kozmosz általa való újra rendezésének történetéből vett kulcsjeleneteket elevenítettek föl. (...) A babiloni újévet akitunak hívták, és ünnepét valamelyik **napéjegyenlőség**kor rendezték meg. (...) A beiktatott hónapok listája arra utal, hogy az óbabiloni időkben az **őszpont**tal (!) kezdődött az év. Később az újévet tavasszal ünnepelték.*

*A szertartás első napjaiban **Marduk** jelképesen foglya volt annak, amit a szövegek 'A Hegy'-nek neveznek. 3 napig **Marduk** ebben az alvilágban tartózkodott, a káosz és a holtak birodalmában. (...) Az akitu negyedik napján az Enuma elist – talán más elemekkel kibővítve – elismételték, és ennek a cselekménynek a keretében **Marduk**ot visszahozták az életbe, megengedték, hogy 'kiemelkedjék' a Hegyből, vagyis az alvilágból."* (KRUPP 1983: 203.) A babiloni újévünnep 11 napig tartott; ez a 11 napos ünnepi ciklus volt hivatott kiegyenlíteni a nap- és holdév közti eltérést.

Jónás történetében a téli sötétséget, esős, viharos időjárást *is* jelképező Káosz közönséges tengeri *vihar, amit az Úristen **Jónás hajójára** küld, hogy megadott úti célja felé térítse.* Mindazonáltal a tengeri vihar felidézi a teremtés előtti „mélység" illetve e vízözön képét (ezek a Káosz bibliai ábrázolásai); **Jónás** neve, ami „Galamb"-ot jelent, egyaránt utal Isten mélység fölött lebegő (Szent)lelkére és Noé szárazulatot kereső galambjára (Ter 1,2; 8,8.), de még a déli égbolt Argó Hajó csillagképe előtt repülő Galamb csillagzatra is (az Argó-monda mellett ezek

166. Szélkakas Nappal és Holddal. Béla (Belá), Szlovákia

a vízözön csillagképei). Az elbeszélés szerint *a tengeri vihar csak akkor csillapul le, amikor a hajósok* ***Jónást*** *áldozatul a vízbe vetik. A próféta így jut a nagy* ***hal*** *belsejébe.* A kép azt a pillanatot idézi meg, amikor a Nap a Cet csillagkép fölé érkezik, s amivel egy időben a téli viharok után elsimul a tenger felszíne (az arab írás *nún* betűje „cethal"-at jelent: ن. A jel úgy fest, mintha a Napot elnyelő vagy kiokádó száj stilizált ábrázolása lenne). Amikor **Jónás** kiszabadul a cet**hal** gyomrá-

167. Nap, Hold és Szentháromság jele hucul kályhacsempén

ból, **Marduk** szájába illő szavakkal hálálkodik Istennek: *„A hegyek alapjáig sülyedtem alá; bezáródtak a föld závárjai felettem örökre! Mindazáltal kiemelted éltemet a múlásból, oh Uram, Istenem!"* (Jón 2,7.)

Beszédes jel, hogy *Jézus halálakor **napfogyatkozás** sötétíti be az eget* (Mt 27,45), és beszédes maga a „jel", a megváltás eszköze, a **Kereszt**, ami – ezt talán igazán szükségtelen újra és újra bizonygatnom – minden mást megelőzően égtáj- és napszimbólum volt. A zsidók körében vált „jel"-lé, abban az értelemben, hogy a föníciai eredetű óhéber *tav* betű, amiből a kivégző **kereszt** alakjára emlékeztető görög ***tau*** kialakult, körbe írt **kereszt**et formázott és azt jelentette: „jel". Ilyen értelemben szerepel több ízben is az *Újszövetség*ben: *„És akkor feltetszik az ember Fiának jele az égen. És akkor sír a föld minden nemzetsége, és meglátják az embernek Fiát eljőni az ég felhőiben nagy hatalommal és dicsőséggel."* (Mt 24,30; továbbá Lk 11,16; 21,25; Jel 9,4; 15,1.)

Jézus Krisztus, a nap–holdisten

Jézus épp annyi időt (nem egészen két napot) tölt az alvilágban, amennyi ideig a Hold *újhold*kor „távol van", vagyis nem látszik, s csak *harmadnap* jelenik meg ismét, mint amaz. Ez alighanem az egyetlen helyes magyarázat a napistenek „3 napos" pokoljárására. Az olyan napistenek és -héroszok ugyanis, mint **Héraklész** és **Jónás**, kivétel nélkül luniszoláris kalendáriumi mítoszok hősei. Éppen ezért nap-holdisteneknek tekintendők, vagy olyan napisteneknek, akik a legjobb úton haladnak a holdistenséggel való egyesülés felé. Ennek számos példáját látjuk, itt csak az olyan holdnevekre emlékeztetnék, mint a *„fekete Nap"* *„árnyék Nap"*, *„gonosz szellemek Napja"*, ***„halott Nap"*** (vö. Hold~holt), melyeket a Nap és a Hold tökéletes együttállása, az újholdkor bekövetkező teljes **napfogyatkozás** ihletett. A **napfogyatkozás** és a láthatatlanná sötétülő újhold a metaforákban gondolkodó ember számára az istenség tetszhalálával egyaránt kifejezhető jelenség. Kétszeresen is. Újholdkor elfogy a Hold, és el is tűnik (sötét lesz a felszíne, a Sötétség vagyis az Alvilág ura veszi át fölötte az uralmat). Ha az újhold **napfogyatkozás**t, pláne teljes **napfogyatkozás**t okoz, akkor a Nap is elfogy, és eltűnik (az ő felszíne is sötét lesz, fölötte is a Sötétség ura veszi át a hatalmat). A **napfogyatkozás** eme „kétértelműsége" bizonyosan szerepet játszott abban, hogy olyan meghaló és feltámadó istenségek – **Krisztus** mitizált alakjának előképei –, mint **Ozirisz**, **Attisz** és **Dionüszosz** napos, holdas jegyekkel egyaránt rendelkeznek.

Ilyen vonatkozásban kétértelmű a napisten megdicsőülése a Rákban, hiszen a Rák „vizes" csillagkép (jegy), és az asztrológia a Hold uralma alá rendelte. Ezért kétértelműek **Jézus** vizes csodái. Mert igaz, hogy a viharok tiszta, napos időben múlnak el, de a hullámok lecsendesítése az árapályt szabályozó holdistenhez is illő feladat.

Holdszám értékű a messiási dinasztia alapítójának, Dávidnak a neve (14), és **Jézus** nemzetség táblázatában MÁTÉ 14-14 nemzedékkel számol Ábrahámtól Dávidig, Dávidtól a fogságig, a fogságtól **Jézus**ig (Mt 1.)

Jézus Krisztus holdtulajdonságaira nézve az *Újszövetség* más „bizonyítékokkal" is szolgál. Mint ismeretes, Júdás **Jézust** *30 ezüst*pénzért árulja el (Mt 26,15;

J 11,57). Ennek a „ténynek" sokatmondó voltát hangsúlyozza, hogy szerepel a messiási próféciák közt (Zak 11,12). Miért éppen 30 ezüst **Jézus** vérének az ára, és mi köze lehet 30 ezüstpénznek a Holdhoz? A 30-as a Szaturnusz és a Hold száma, az előbbi, mint tudjuk, kereken 30 év alatt kerüli meg a Napot, az utóbbi kereken 30 nap alatt járja körül a Földet. (A 30-as holdszám mitológiai előfordulására nézve: Szín akkád holdisten neve a 30-as szám ékírásjele volt; egy héber monda szerint **Ádám** 30 fogából lett a hónap 30 napja, két állkapcsából – melyekben a „fognapok" ülnek! – a fogyó és a növekvő Hold sarlója.) Hogy esetünkben nem a Szaturnusz a „bűnös" (a Szaturnusz is a Nap ellensége!), hanem a Hold, arra nézve a pénz neme igazít el bennünket. Ahogy az aranypénzt (pl. a ***solidus***t) a Nap képmásának tekintették, úgy a kerek ezüst érmék az ezüst Holdat asszociálták.

A 3 szinoptikus evangélista fontosnak tartja megemlíteni, hogy **Jézus** halála előtt 3 órán keresztül (reggel 6-tól 9-ig) *„sötétség lőn mind az egész földön"* (Mt 27,45; Mk 15,33; Lk 23,44). LUKÁCS még azt is hozzáteszi, hogy *„meghomályosodék a nap"*. Valószínűleg ennek tudható be, hogy a **Jézus** halálakor támadó nappali sötétséget mindmáig **napfogyatkozás**ként értelmezik. Aminek azt kellene jelentenie, hogy **Jézus** halálának pillanatában elfogy a Nap, és elfogy a Hold. Ez azonban ellentmond annak, hogy **Jézust** Húsvét péntekén feszítik **keresztre**, és a zsidók Húsvétot, vagyis a Pészah ünnepét a **tavaszi napéjegyenlőség** utáni *telihold*hoz igazították! Az ellentmondásból két dologra következtethetünk. Vagy figyelmetlenek voltak az evangélisták és a későbbi egyházatyák, amit el sem tudok képzelni, vagy – és ez nagyon valószínű – épp azzal akarták hangsúlyozni **Jézus** halálának világra szóló jelentőségét, hogy azt **napfogyatkozás** jelezte telihold idején. Ez pedig legalább akkora csoda, mint amikor Józsuénak Isten megállította a Napot és a Holdat Gibeon felett (Józs 10,13. Józsue és **Jézus** ugyanannak a névnek két olvasata).

És egy utolsó szentírási példa. A *Jelenések könyve* nyomán úgy ábrázolják a „Napba öltözött asszonyt", amint az újholdsarlón áll (Jel 12,1). A közfelfogás nem minden alap nélkül a Holdat Szűz Máriával, a Napot a benne növekvő **Jézus**-magzattal azonosítja. A kép azonban értelmezhető úgyis, hogy a Nap a születő, a Hold a meghaló Isten szimbóluma. (Vö. a *156. rajz* alatt írtakkal.) Hasonló kétértelműséget hordoz a Szentségtartó. A szentostyát tartalmazó „aranyházat" a középkori gondolkodás Máriával azonosította, hasonlóképpen az Úrmutató „ablakában" látható Oltáriszentséget tartó arany „újholdacskát" (lat. *lunula*), ami megint csak ellentmondás, hiszen az is az Anya, vagyis az „aranyház" méhében van. Szerintem a lunula és a karéjába helyezett kerek szentostya *együtt* jelképezik a kereszténység földre szállt luniszoláris istenségét. A keresztény művészet ezt minden lehetséges formában hangsúlyozza.

Témánk szempontjából a Nap és Hold ábrázolások egy sajátos, $^{O}I^{C}$ rendszerű kompozíciója érdemel külön figyelmet. Keleten és nyugaton egyaránt találkozunk vele. Így rokonainknál, avar csontkarcon, szibériai **sámán**dobon, a szászánida művészetben (Nap és Hold a

világfa két oldalán: *60. rajz*), középkori miniatúrákon és festményeken (Nap és Hold a keresztény világfák, a paradicsomi fa illetőleg a **kereszt** két oldalán. *165. rajz*). Ez az ábrázolás végigkíséri történelmünket: **Krisztust** fogják közre az égitestek a Szentkoronán, II. Endre királyunkat az Aranybullán, a **sast** a székelyek címerében. De találkozunk vele az élő népművészetben is, egy egészen különleges darabon a „szentháromság" jelképeként *(166., 167. rajz):* a keleti keresztény műveltségi övezetbe tartozó hucul kályhacsempén a Nap és a Hold Isten háromszögletű **szemét** fogja közre. A keleti egyházi művészetben a Megváltó képmásain a Nap és a Hold helyén rendszerint nevének monogramja szerepel; az IC és XC betűpárok olykor az égitestek körébe vannak fogva.

Egyházi hozzájárulással

Tagadhatatlan, hogy az ősegyház a tömegek megnyerésének szándékával emelt be egyet s mást a népszerű kultuszokból tanításaiba. Amikor azonban megerősödött, legjobbjai útját állták a további szinkretizációnak. Végtére is a keresztény tanításnak nem csillagászati, naptári természetű a legfőbb mondanivalója.

A 3. században élt karthágói püspök, SZENT CIPRIÁN úgy tesz, mintha **Krisztus** rohamosan terjedő vallása és **Mithras-Sol** virágzó tisztelete közti egybeesést a sors kifürkészhetetlen akaratának kellene tulajdonítanunk. Eközben ő propagálja: *„Mily csodálatos az isteni gondviselés; amelyik napon a Nap született, jött a világra Krisztus is!"* – kiáltott fel száz évvel azelőtt (!), hogy I. Gyula pápa 350-ben december 25-ét a Megváltó születésnapjává nyilvánította. SZENT ÁGOSTON azonban – felmérve ennek a döntésnek negatív hozadékát – már arra figyelmeztet, hogy *„Szentnek tartjuk e napot, de nem mint a pogányok, a Nap születése miatt, hanem Ő miatta, aki így rendelkezett."* Nem túl meggyőző érvelés.

SZENT PATRIK (†461 k.) az „egybeesést" megpróbálja ellentétté formálni. Az írek harcias térítője még fenyegetőzik is: *„A Nap ragyogása elenyészik, s azok, akik imádják, súlyosan bűnhődnek majd, miközben az igazi Nap, **Krisztus**, akit a keresztények imádnak, örökké tart!"* – írja *Vallomásai*ban. A VII. században, SZENT ELIGIUS, frank hitvalló és püspök viszont már egyenesen megtiltja, hogy az emberek a *„Nap úr"*-hoz imádkozzanak, vagy rá esküdjenek: *„Nullus dominos solem aut lunam vocet neque per eos iuret!" („Senki ne hívja segítségül a Nap és Hold uraságokat, és senki se esküdjön rájuk!)"*

ELIGIUS szóhasználata ékesen példázza, hogy a *dominus sol* megszólítás párhuzamosan tovább élt a *Dominus Deus* mellett még egy jó ideig.

Bár az egyház a kora középkortól kezdve gondosan kerülte minden kétértelműséget, **Krisztus** napistensége – s olykor még az Atyáé is – kiirthatatlanul jelen van a népi vallásosságban, a „tömegek nyomásának legjobban kitett" liturgiában, az ünnepek rendjében és szokásaiban, valamint a vallásos művészetben.

A földrajzi felfedezések révén a térítőknek újabb és újabb pogány kultuszokkal gyűlt meg a baja. Ugyanakkor tény, hogy a kereszténység magával hozott pogány elemei a „vadak" körében végzett újkori hitterjesztés sikeréhez is hozzájárultak. Ma a hitélet ott a legelevenebb, a vallásos átélés ott a legőszintébb, ahol a pogányság még csak félmúlt (ez

áll a pogánykodó népi vallásosságra is). Gondoljunk csak Mexikóra.

Ha a kimondott szóban nincs is (vagy csak igen ritkán van) jelen a kétértelműség, a liturgia beszédes gesztusaiban, a tárgyak és cselekvések, az ábrázolás fényszimbolikájában, a szent irodalomban annál inkább.

Az egyház megalapításakor, az első Pünkösdön *Isten szent tüze száll az apostolokra,* hogy világosságul legyen minden népnek szerte a világban.

A térítés eme hasonlatának távoli példáját őrzi az etióp hagyomány, mely az etiópok 4. századi térítőjét, Frumentioszt *„A Fény felfedőjé"*-nek nevezi. Azt az uralkodó testvérpárt, akik alatt a kereszténység államvallássá lett, pedig így: *„Aki elhozta a Fényt"*, illetve *„Aki fölragyogtatta a Hajnalt"*. (Az etióp egyház még a katolikus és ortodox egyháznál is türelmesebb volt a mitikus-mesei körítéssel szemben. Az etióp szentek, mint a planétaistenek, le s föl járnak ég és föld között, méghozzá fény**szekere**ken.)

A fényszimbolika jegyében keletelték az ősi minta nyomán a templomokat, vagyis úgy tájolták őket, hogy szentélyük egy választott napon a kelő Nap irányába nézzen. (E célból azt a napot választották, amely nap névadó szentjének vagy ünnepének emlékezetére kívánták a hívek szenteltetni a templomot. Ez lett a templom titulusa, patrociniuma, magyarul címe.)

A fényszimbolika részeként ábrázolják a Szentháromság személyeit, Szűz Máriát, az angyalokat és az összes szentet a **fej**ük körül **dicsfén**nyel. A **dicsfényt** a nagy keleti vallások már a kereszténységet megelőzően alkalmazták isteni attribútumként, és e megkülönböztető jel tagadhatatlanul az égitestek fényudvara nyomán keletkezett (l. lat. *gloria, nimbus, halo, aureola,* „fényudvar; „**dicsfény**"). Az ókeresztények éppen ezért tartózkodtak a **dicsfény** ábrázolásától, pogány eredetére hivatkozva a korai egyházatyák, alexandriai SZENT KELEMEN, ORIGENÉSZ, EPIPHANIOSZ meg is tiltották. A IV. század közepétől mégis felragyog a Megváltó feje körül, a VI. századtól már a Szűzanya és a szentek is világítanak, de nem egyforma fénnyel; csak a Szentháromság személyeinek feje körül ragyog napisteni **dicsfény**: (éjtáj)-**keresztes glória**.

A keresztény szimbolika igazán a középkorvégi vallásosságban telt meg igazán fénnyel, ami a reneszánsz világiasságban a reformáció közreműködésével sokat vesztett erejéből. Ez utóbbi egyik főcélja éppen az volt, hogy a vallásgyakorlatot megtisztítsa pogányos cifraságaitól. Ellenhatásképp a barokk még pompásabban ragyogtatta fel. (Azért a fényszimbolikától a protestantizmus sem teljesen ment. A református templomok tornyáról vagy a Nap madara, a **kakas** figyelmezteti éberségre a híveket, vagy aranyozott csillaggömb („sün") emlékeztet Isten fényének, a hit világosságának eredetére. A budapesti Kálvin téri református templom Úr asztala kendőjére áhítatos kezek **sugar**as arany nap**ar**cot hímeztek.)

Jelképes értelemben valóságos fényözönben fürdik az Oltáriszentség, **Krisztus** titokzatos teste. Az ellenreformációtól kezdve a katolikusok arany**sugaras** Úrmutatóban helyezik el a Napot megidéző kerek ostyát, az „újholdacskába" fogva annak megfelelően, hogy a szoláris szimbolikában az újhold a Nap

hordozója; (láttuk, a kettő eggyé is válhat – „mint **ló** és lovasa"). Beszüremlik a napszimbolika a liturgia szentostyával kapcsolatos cselekményeibe is. Amikor a szentmise során az ostya átváltozik **Krisztus** testévé, a pap felmutatja. Ma már csak azért, hogy a hívek lássák, az eredeti szándék szerint talán azért is, hogy a szentélyablakokon betűző reggeli **napsugar**ak fényében (általuk?) történjék meg az átváltozás. BOSNYÁK SÁNDOR hívja fel a figyelmet egy spanyolozott somogyi **tükör** hátlapjára, melynek *„Jézust jelképező oltáriszentségében a Nap ragyog"*. (BOSNYÁK 1974: 47.) Az ábrázolást hordozó kerek **tükör** maga is napszimbólum; „lángoló" peremdísze a Nap **koroná**ját jelképezi. Megszámolhatjuk a lángocskákat is, épp 24 van belőlük *(162. rajz)*.

„A Nap, az Isten őszencége"

A középkori, majd barokk fényszimbolika ragyogása csak a népi vallásosságban nem kopott meg teljesen, aminek az az oka, hogy a természet közelségében élő falusi nép sohasem hagyott fel igazán a Nap istenítésével. A pogánykodást persze az egyházak száműzték a templomból, súlyosabb esetben üldözték is. Kevésbé égbekiáltó jeleit azonban mint népszokást megtűrték, ami pedig nem ütközött a hivatalos tanítással, arra áldásukat adták, s az ünnepi liturgiát kiegészítő népszerű vallásgyakorlat része lett. (Népszerű alatt ne népiest értsünk, hanem össznépit, mivel olyan hagyományról van szó, mely ugyan a világtól elzárt falusi közösségekben maradhatott csak fenn a legutóbbi időkig, de egykor gyakorolta a nép minden rétege.)

Néphit, népi vallásosság

Még nem is oly rég a magyar juhászember reggel, miután megmosakodott, napfeljöttnek fordult és imádkozott, vagy versben kívánt a Napnak egészséget. Csángó adatközlők mondják: *„Hallottam, mikor az ember reggel imádkozik, keletre forduljon mindig."* (Klézse) *„Mikor a déli harangszót halljuk, arra fordulunk, merre a Nap van, délre, s akkor **keresztet** vetünk, s akkor imádkozunk, elmondjuk az Úrangyalát."* (Magyarfalu) *„Kaptuk az öregektül, hogy minden ember, mikor kel fel riggel, csúkolja meg a földet isz. (...) Ez vót a régi szokász, Nap felé fordulva, napkelet felé."* (Szabófalva) *„Ez is megvolt: keletre tettek egy mécsest és egy Mária képet. Azt régen este meggyújtották, és az égett egész éjszaka. Hát reggel, mikor feljött a Nap, akkor imádkoztak napjövetre, keletre, s akkor eloltották a mécsest."* (Lészped, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése)

Balladában:

„Térgyelj a Nap felé,
Fogd fel a kezedet,
Kérjed a jó Istent,
Segéljen meg minket."

(Bíró János és Bíró Kata. KALLÓS ZOLTÁN gyűjtése)

Nem csak a magyar parasztok „tévesztik" össze a Napot Istennel. Korčula szigetén reggelre kelvén a jámborabbak letérdeltek, és háromszor **kereszt**et vetettek a Napra, majd illedelmesen köszöntötték, és azt kérték tőle, hogy legyen hozzájuk egész nap kegyes.

A „napimádat" nyomait szólások, közmondások is őrzik. Szólásban: *„Olyan ártatlan (szent), mint a Nap." „Olyan igaz, mint a Nap." „Védekezik a Nap*

fénylő sugarai ellen" – mondják arról az emberről, aki nem fogadja el a világ rendjét. Közmondásban: „Az alkonyodó Napot kevesen *imádják.*" Idegen változata: *„Többen imádják a kelő Napot a lenyugvónál."* (A közmondás metaforikus, amúgy egészen köznapi a jelentése: Akit elhagyott a szerencséje, azt tisztelői is elhagyják.) *„Nem lehet két Nap az égen."* Vagyis csak egy Isten van. (Köznapi értelemben: Két dudás egy csárdában nem fér meg.) *„Takarhatják sötét felhők a Napot, ő tiszta marad." „Sütheti a Nap a sarat, fénye nem lesz homályosabb." „Amikor süt a Nap, a* **pásztor** *csendben marad." „A Nap, amin a király sütkérezik, a koldust is melegíti."* Azaz, Isten előtt mindenki egyenlő.

Nyugat-Európában elterjedt szokás volt bölcs mondásokat írni a napórákra. Íme néhány Napra vonatkozó felirat francia templomok napóráiról: *„Legyen világosság!" „Nincs semmi a Nap nélkül." „A Nap mindenkinek világít." „Az idő múlik, de a fény marad." „A Nap nélkül semmi vagyok, Isten nélkül nem tehetsz semmit."*

Abban a hitben, hogy a nap(isten) mindent lát, az orphikus himnusz így rajong: *„A világ ragyogó* **szeme** *vagy Te".* Vö. a gyerekszólással: *„Isten* **szeme** *mindent lát, el ne lopd a léniát!"* Ezért az egész ókori világban az volt a szokás, hogy a szerződő felek a Nap képmása előtt tették le esküjüket.

A rómaiak például „a Nap **szem**ére és az igazságra" szavakkal hívták tanúul a Napot. Erre utal PÜTHAGÓRASZ mondása: *„Ne szólj a Nap ellen!"* Magyar változatban *„Ne állítsd meg a Napot!"* Azaz: Ne tégy hamis tanúságot! A szólás: *„A Napnak mond ellent"*, ma is azt jelenti, hogy az illető a nyilvánvalót, a *„Napnál világosabb"*-at tagadja, másképpen: *„Letagadja a Napot az égről".* A néphagyományban máig él a gondolat, hogy a Nap minden cselekedetünk tudója. Felső-Pflalzban ma is úgy esküsznek, hogy *„A Nap ne süssön rám többé, ha hazudok."* Él a szólás átokformulaként is: *„Ne süssön rá a Nap többé!" „Nem érdemli meg, hogy a Nap reá süssön."* Magyarfalvi csángó változatban: *„Verjen meg a napfény, amelyik süt!"* (Arra nézve, hogy a **napsugár** „verni" is tud, l. *déli verő.*)

„Aki napvilágnál hamis esküt tesz, – írja Röhrich – *azt hamarosan utoléri a büntetés. Egy hesseni népmonda – a címe: 'Isten nem hagyja magát félrevezetni' – elmesél egy megkapó esetet. Egy bickenbachi leányzó teherbe esett. Titokban akarta tartani, mert félt a büntetéstől, amit az Egyház ki fog róni rá, valamint a szégyentől, ami ezzel jár. Eltagadta tehát az állapotát, pedig az emberek sejtették, hogy gyermeket vár. A plébános magához hívatta, és kérte, hogy vallja be az igazat, mire ő így válaszolt: 'A Nap ne süssön rám többé, ha nem az igazat mondom; nem vagyok viselős.' – 'Hiszek neked' – mondta a plébános, és elengedte.*

Néhány hónappal később világra hozta gyermekét. A büntetés sem váratott magára sokáig. Többé nem tudta elérni, hogy felmelegedjék; a rekkenő nyárban is majd megfagyott. Hatvan éve az öregek még emlékeztek rá, amint ott ült a perzselő Napon és vacogva szólongatta: 'Drága Napocska, süss reám!' – de hiába, haláláig bűnhődnie kellett." (RÖHRICH 1973: 104.)

Nem csak imádkoztak a Naphoz, és esküdtek rá, mágikus eljárásokkal is próbáltak rá hatni. Pl. a varázs**kör** rajzolásával, lelépésével. Ha a napjárás szerint írták le, az jó ügyet, ha azzal

ellentétesen, az rossz célt szolgált. Ellenkező irányban haladva az ember az éjszaka erőinek siet elébe, a napjárás szerint haladva viszont a Nappal együtt jár. (Szláv eredetű *kuruzsol* szavunknak „**köröz**", „kering" a szó szerinti jelentése.)

A szlovák hegyi pásztor, mielőtt elment hazulról, háromszor megkerülte kalyibáját a napjárás szerint, hogy ne törhessenek be hozzá a távollétében. Írtak le ***kört*** *a napjárás szerint halott körül, hogy megvédjék az ördögtől* (Angliában), *ifjú házasok az oltár körül a házasság sikeréért* (görögkeleti rítus keretében). Sok helyütt a varázscselekményt *„szerencsés órában" végezték, vagyis akkor, amikor a Nap épp delelőn áll.*

A **kör**járás bizony nem egyéb, mint a pogányoktól átvett **kör**meneti és határjáró szokások egyénre szabott mása. A keresztény szokást nem kötjük ugyan a napjáráshoz, pedig a húsvéti, úrnapi **kör**menetnek, a **búza**szentelésnek és a többi határjáró szokásnak szoláris a szimbolikája. *(Úr napján az Oltáriszentséget hordozzák körül, és a körmenet útvonalán 4 oltárt állítanak a 4 égtáj szerint, ahol megmegáll a pap a szentostyával; Márk napján pedig a* ***búzát*** *a föld 4 sarkáról a 4 égtáj fele hintett szentelt vízzel áldja meg.)*

Ha meg akarták őrizni a Nap jóindulatát, vigyázniuk kellett, hogy ne vétkezzenek ellene. Mint az Istennel, a Nappal szemben elkövethető bűnök is lehettek bocsánatosak vagy halálosak. Bocsánatos bűnnek minősült, ha valaki *tükörbe fogta fel a Nap sugarát* (és mint a gyerekek szokták, másokat elvakított vele). E bűn visszaélés a Nap hatalmával, és a **tükör** hajdani jelképes–rituális funkciójára emlékeztet. Bocsánatos bűn számba ment, *ha gyertyát, fáklyát gyújtottak napvilágnál*. A francia szólás: *„Ki akarja égetni a Nap szemét"* – elárulja a bűn természetét; ezt a cselekedetet sértésnek tekintették. Magyar megfelelője: *„A Napnak gyertyával világít." „Délben gyújt gyertyát."* Azaz, a nálánál okosabbat tanítgatja, a *„Napnál világosabb"*-at magyarázza.

Halálos bűn, ha valaki a *Nappal szemben önti ki a szemetet*. Ezért mondják a csángók, hogy *addig kell kisöpörni, amíg a Nap fel nem jő.* (A parasztházak udvarra nyíló ajtaja rendszerint keletre vagy délre néz.) Hasonlóan súlyos, ha nem nagyobb *vétek a Nap fele köpni. Aki ilyet tesz, szemfájást kap* (az egykori Gömör megyéből való adat). Hasonlóképp, *aki a Nap felé fordított hátsóval végzi a szükségét, vagy a „Nap arcába" vizel, annak be fog hasadozni a körme. Még a keresztvizet is tilos a „Napba" önteni, mert a gyermek, akit kereszteltek vele, vörös kiütéseket fog kapni cserébe. Aki csúfolja a Napot, az megvakul, és tilos ujjal a Nap felé mutogatni, mert kibökhetjük vele Isten vagy egy angyal szemét.* (Német példák. Vö. azzal, hogy *a Nap Isten szeme, Isten a Napban lakik.* Engem még úgy neveltek, hogy nem illik másokra ujjal mutogatni. A tilalom – eredeti értelme szerint a köpködéshez, csúfoláshoz hasonlóan – rontó varázslat, ami később sértéssé szelídült. Vö. *„Ujjal mutatnak rá"* = rossz híre van.)

A varázscselekményeket akkor végezték, és a tilalmak különösen arra az időszakra vonatkoztak, amikor kelt föl vagy ment le a Nap, vagy épp „napünnep" volt: **vasárnap**, Karácsony, Húsvét napja, előestéje. Úgy hitték például, veszélyes szombat este (**vasárnap**ra virradólag) fonni, mert a fonálon (**sugáron**?) magához ránthat a Hold (a Nap képviseletében) vagy a Nap. Egy német monda sze-

rint *egy ember Karácsonykor* ***káposztát*** *akart enni, ahogy illik, de a* ***káposztát*** *szenteste lopta* (a kerek **káposzta** napjelkép). *Ezért halála után Isten előbb a Napba helyezte büntetésül, de mivel ott nagyon melege volt, a kérésére áttette a Holdba. Havelland lakói ma is őt látják hóna alatt a* ***káposztával*** *a Hold foltjaiban.* A RÓHEIM GÉZA által gyűjtött tilalmak napszállat utánra vonatkoznak. Hazánk legkülönbözőbb vidékein hitték, hogy ***napnyugta*** *után azért nem szabad kiönteni a szemetet, mert vele megy a gazdagság vagy fejfájást okozhat; azért nem szabad akkor kiönteni a gyerek fürdővizét, mert a gyerek meghalhat; kirakni mosott ruháját, mert elmegy az álma; tejet kiadni, mert legközelebb a tehén véreset ad, vagy elviszik a hasznát.* (Nyilván a lemenő Nap viszi magával a gazdagságot, a gyermeket, az álmot, a tej hasznát). Továbbá *tilos ilyenkor bármilyen ételt kölcsönadni, mert megromlik.* A bolgárok, *ha bealkonyult, már nem takarítják ki az aklot, mert attól tartanak, hogy a juhok megbetegednek.*

A legnagyobb bűn, amit ember a Nappal szemben elkövethet az, ha rálő. Ezt büntetlenül csak egy naphérosz mint **Héraklész** vagy **Ji** tehette meg. A több Napról szóló mondák egy szibériai (szojot) változatában *a napvadász önhitt, istentelen ember. 3 Nap közül akar lelőni egyet, de elvéti, és a hüvelykujját sebzi meg. Mormotává válik, és a föld alá rejtőzik szégyenében.* Egy mexikói mese szerint *a Nap nem akart lenyugodni, és mindent fölperzselt. Egy nyulacska háromszor rálőtt, a második* ***nyílvessző*** *el is találta a Napot, amitől az méregbe gurult, és amikor jött a harmadik* ***nyíl****, elkapta, visszalőtte, s az megölte az állatot.* Az égből visszahulló **nyíl** mint az istenítélet formája megtalálható a belső-ázsiai, kelet-európai, így a magyar, valamint az arab és zsidó hagyományban (Sir 27,25. Vö. *„istennyila"* = **villám**, *„visszahull a fejére"* = bűne elnyeri méltó büntetését). A **nyíl** jellegzetesen napisteni fegyver, de az ilyen típusú mondákban nemcsak **nyíl** szerepel, hanem például (menny)kő, mint *Sirák könyvé*ben.

Fennmaradt egy sváb monda a *„bolygó" vadász*ról, aki *Húsvétkor, Nagypénteken belelőtt a Napba (mintha a* ***keresztre*** *feszített Megváltóra lőtt volna). Az égből elkezdett csorogni a vér; a vadász egy kendőben fölfogta, és bekente vele a puskagolyóit. Ettől a naptól fogva többé nem tévesztett célt. Amikor kifogyott a készlete, újból a Napba lőtt. Az lett a büntetése, hogy ítéletnapig vadásszék, kopófalkájával szüntelen járva a vadont.* (Ellenpélda a vadászszenteké, Hubertusé, Eusztáké, akik a Napban, mely az általuk űzött **szarvas** agancsán ragyogott, meglátták Isten Fiának a képét, és leeresztették a fegyverüket.) Egy erdélyi szász monda szerint *egyszer egy paraszt hat ökrével kinn dolgozott a mezőn. A Nap egyre magasabbra hágott, és emberünk egyre keservesebben tűrte a meleget. Mikor már nem bírta tovább, felkapta az ekecsoroszlyát, és megfenyegette vele a Napot. Abban a szempillantásban megnyílt a föld, és az embert fogatostul, ökröstül elnyelte.*

A Napra tehát tilos és életveszélyes volt fegyvert emelni, de mint mindenben, indokolt esetben ebben is voltak kivételek. Az észak-amerikai odzsibvé indiánok és a kelet-perui szencik ***napfogyatkozás*** *idején égő* ***nyilakat*** *lőttek az égitestre, hogy hamvadó* ***tüzét*** *lángra lobbantsák.*

Ha nem Istentől, akkor leginkább a Naptól reméltek betegségeikre gyógyulást. Ahogy a közmondás tartja: *„Ahová elér a Nap* ***sugara****, ott nincs szükség or-*

vosra." Elsősorban a lenyugvó Naptól vártak segítséget, különösen múló bajukra, amit hitük szerint magával vihetett (l. a napszállat utánra vonatkozó tabukat). A kiütéstől szenvedő például *akkor mosogatta beteg testrészét, amikor épp ment lefelé a Nap.* Daganatra szóló javallat: *„Keresetlen csont hegyes végével háromszor* ***keresztet*** *rajzolt rá: 'Többé sose, minél kevesebbszer, tűnj el, tűnj el' (...) a délutáni órákban, mikor a nap megy lefele. A csontnövés is úgy múlik, ahogy a nap múlik."* (Békéscsaba) *Ijedésre, szemmelverésre* a doboziak szerint ***naplemente*** előtt kell *imát mondani. „Az ember meg mikor megvész, az meg* ***naplement****kor a legsúlyosabb."* (Zsadány) *„Mire az Isten a napot elviszi az égről, addigra megdöglik' állapította meg a 'veszettdoktor' a beteg lóról. (...) 'Ha hanyatlik a nap, akkor mingyán hozni kell be."* (Hogy mit, azt nem mondja meg a dobozi adatközlő.) *Libavásárlásnál a békési asszony belenéz a* ***lúd*** *csőrébe, ha a nyelve sötétkék,* ***naplement****re kimúlik.* (OLÁH 1986:59–60.) A példákból kiderül, hogy nem csak a betegséget, a beteget is magával viheti a Nap a föld alá, a túlvilágra. (Különösen, ha „saját" állatai betegszenek meg, pl. a **ló** vagy a **lúd**.)

A **napkelte** egészen más. A világosság nemcsak a sötétséget oszlatja el, hanem a gonoszt és a félelmet is elűzi. A Naphoz intézett reggeli ima tulajdonképpen hálaadás: *„Szokás vót, hogy – hála Istennek ezen a reggel es megláttam a Napot – s* ***keresztet*** *vetett, más még imádságot es mondott."* (Pokolpatak) A betegek rendszerint éjjel halnak meg, a varázsló csak éjjel gyakorolhatja mesterségét, a vámpíroknak **napkelte** előtt vissza kell térniük a szállásukra, az elátkozott vadász **napkeltétől** pihen, és a többi démon, elkárhozott lélek is csak hajnalig garázdálkodhat, mivel a *„hegybe vezető ajtó csak éjjel van nyitva". „Amikor száll le a Nap, akkor bémenen egy nagy hegy alá, s amíg onnan kimenen, addig setét van."* (Klézse. BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtései) Ha az ördögöt munkája közben meglepi a hajnal, félbe kell szakítania; ha a rablóra a börtönből szökés közben **napsugár** vetül, meg kell halnia (logikus, nem?); *a kincset, amit általában gonosz lélek őriz, csak a sötétség leple alatt lehet kiásni. Manók, törpék, tündérek nem szeretik a Napot. A tündér meghal, ha belefeledkezik éjjeli táncába, és rávirrad.* Az *Eddá*ban *Thor (Tór) úgy jár túl a véle rejtvényfejtésben versengő Alvísz törpe eszén, hogy elhúzza az időt* ***napkeltéig****.*

„Korán reggel, mikor még a nap fel nem jött, ekkor kell szedni (a gyógyfüveket)" – *vallják a doboziak. „A gyógyfüveket 'leginkább' harmat száradtával szoktuk szedni, mikor az öreg nap lepirogatja."* (Zsadány) *„Akit megrontottak,* ***kenyeret*** *és sót varr egy kis zacskóba, közben ezt az imát mondja: 'Hajnal, hajnal, de szép piros hajnal, kibe a Mária nyugszik, Úr tűle születik, pokol tűle töretik'..."* (Doboz. Mária az imában a Vénusszal, **Jézus** a Nappal azonosul.) *Egy orosházi ember pénteken szalonnázott, káromolta Istent, ezért görcsbe rándult a keze. Az gyógyította meg, hogy bocsánatot kért a Naptól; kedden* ***napkelte*** *előtt háromszor megcsókolta a földet. „Viszketeges gyerekeit húggyal és valami patikai fekete kenőccsel kente le, aztán: 'Nagypénteken napfeljötte előtt levittem őket a Kerezsre', beleállította őket, lemosta szappannal. 'Mindörökre elmúlt, elvitte a víz'. (...) Sömör (...): ablakizzadsággal kente be napfeljötte előtt."* (OLÁH 1986: 57–58.) A szerző gyűjtései szerint a **napkelte** jó még tarló- és más sebre, szeplőre, hideglelésre, **szem**árpára,

kelésre, veszettségre. A kelő Nappal való gyógyítás tulajdonképpen analógiás mágia. A hideglelést azért tudja meggyógyítani, mert a hideg is az ő felkeltével múlik el. Mindenféle kelésre, szemölcsre, sömörre, daganatra, árpára azért tartották jónak a kelő Napot, mert az ő „ragyái", foltjai amikor fölkel, még látszanak, de mihelyt magasabbra hág, „kigyógyul belőlük" (növekvő fényében a **folt**ok láthatatlanná válnak). *Az árpát úgy gyógyították, hogy a Nappal* (Isten **szemé**vel) *farkasszemet néztek.* Mivel ez tartós látáskárosodást, vakságot okozhat, praktikusan ezért próbálkoztak vele reggel. Csehországban védekezésül a gyógyulni vágyó tésztaszűrőt tartott árpás szeme elé, hogy a fény**sugar**akat megszűrje vele. Az Alsó-Rajnavidéken *a csuklás ellenszereként bámultak a Napba.*

Az ismert szólás: *„Hasára süt a Nap"* a közhit szerint a későn kelő, ágyban lustálkodó embert pirongatja. Nyugat-Európában más értelmet tulajdonítanak neki; úgy tartják, az az ember cselekszik így, akinek nincs mit ennie, s így próbál némi meleget juttatni a gyomrába. Schleswig-Holsteinben például azt javallják az éhes embernek, hogy *„Feküdj hanyatt, hadd süssön a Nap a szádba, legalább lesz valami meleg a gyomrodban."* Azt is mondják az ilyenre: *„Gyorsabban jut a Naphoz, mint kenyérhez a házában."* A Rajnavidéken ezt mondják a Napon sütkérező emberre: *„Elterült a Napon, hogy a zsírja vastagodjon."* A sovány emberre viszont az a mondás járja: *„Átjárja a Nap"*. *„Olyan sovány, hogy a Nap átvilágít rajta."* Bár szólás nem őrzi, a hazai hagyományban is él, hogy a Nap melege laktat. Noha tudjuk, hogy nem csak a meleg étel táplál, a legtöbb magyar ember elvárja, hogy legalább egyszer napjában meleg ételhez jusson. Abban a kifejezésben, miszerint *„hagyja, hogy a Nap (a meleg) minden porcikáját átjárja"*, az erőgyűjtés vágya fogalmazódik meg. Nyilvánvaló, hogy azok a tréfás találós kérdések, melyek a Napot **méz**esköcsöghöz, zsírosbödönhöz, vajdarabhoz hasonlítják, részben abból a hiedelemből fakadnak, hogy a Nap az élőlényeket közvetlenül is táplálja.

A tudomány igazolja a népi tapasztalatot. Életműködésünk kettős vegetatív idegrendszeri irányítás alatt áll. A szimpatikus idegrendszeri tevékenység, mely ébrenléti állapotban, különösen pedig fény és meleg hatására aktivizálódik, egyebek közt gátolja az emésztőnedv-kiválasztást és a bélmozgást, ennyiben tehát a Nap valóban csökkenti az éhségérzetet. Emellett a fény és a meleg lelkileg valóban ellustít; jó értelemben gyógyító hatással van a lelki, idegrendszeri panaszokra. (Az északi népek körében a sötétség okozta depresszió valóságos népbetegség. Svábföldön a rosszkedvű emberről ez a szólás járja: *„Nem látta még a Napot."* A mogorva természetű emberre mondják: *„Mindig borús a napja."*) Nem utolsósorban a Napból jövő ibolyántúli **sugar**ak segítségével tudja csak szervezetünk beépíteni a nélkülözhetetlen D vitamint. A napfény gyógyító hatását az orvostudomány régóta ismeri (helioterápia). Már az ókoriak tudták, hogy a betegségből lábadozó embernek jót tesz a napozás. A görög orvosok télen, tavasszal és ősszel különösen javallták, de nyáron a túlzott hőség miatt csak a szórt fényt ajánlották a pácienseiknek. Ma is megszívlelendő tanácsok ezek, tudományosan megalapozottak, mégis összhang-

ban vannak a mitologikus – például **Apollón**nal kapcsolatos – felfogással.

A **napkelté**nek és **napnyugtá**nak tulajdonított különös jelentőséget is igazolta a tudomány. *„Nappal az aktivitást fokozó, irányító szimpatikus idegrendszer működése van túlsúlyban, éjszaka a regenerálódást (...) meghatározó paraszimpatikus idegrendszer uralkodik. Aki rendszeresen nappallá teszi az éjszakát és éjszakává a nappalt (...) testi-lelki egyensúlyának felborulásával fizet érte, mert élettani-kozmikus ritmusán tett erőszakot.*

*Este és reggel átvált (...) a vegetatív idegrendszer szimpatikusról paraszimpatikus túlsúlyra és fordítva. A **napkelte** és **napnyugta** tehát igen jelentős időpont az ember számára. (...) tudattalanul is érvényesülhetnek és kapcsolódhatnak hozzá ősi kultikus, lélektani képzetek. Valójában a hajnali időszak (...) a szellemi ébredés, éberség időszaka (...).*

*A keletiek tudták, tudják ezt. Ősi keleti tapasztalat, hogy a koncentrációra, meditációra a hajnali órák a legalkalmasabbak, a legértékesebb meditációs módszernek a **napfelkelte** előtt elkezdett 'meditáció a Napról' gyakorlatot tartják. A beavatások iskoláinak szabályzata azt írja elő, hogy a tanítvány a gyakorlat közepén tartson, amikor a Nap félig a látóhatár fölé emelkedett. (...) A gyakorlat során a tanítvány szemét a kelő vagy nyugvó Napra függeszti.*

(...) a betegség lefolyásának is van napszakos ritmusa. A tünetek napszakok szerint erősebbek vagy gyengébbek, a gyógyszerek – a beadás idejétől függően – erősebben vagy gyengébben hatnak. (...) a fájdalomérzés például délután 6 óráig növekszik, majd éjfélig a legcsekélyebb." (i.m.: 49–50.)

Az orvosok előtt ismeretes, hogy az átmeneti időszakokra, őszre, tavaszra (frontváltozásokra!), esti és hajnali órákra esik a legtöbb halál. Hajnalban például, az ébredést megelőző percekben megemelkedik a vérnyomásunk – a vegetatív idegrendszeri átállítódás részeként –, ami a **szív**- és érrendszeri betegségekben szenvedőkre nézve állandó veszélyt jelent. „Rendes" körülmények között a legtöbb **szív**halál hajnalban következik be.

A sötétség és világosság közérzetünkre, szervezetünkre gyakorolt hatása nemcsak a nap-, hanem az évszakok váltakozását tekintve is jelentős. Télen, amikor lerövidülnek a nappalok, sokan panaszkodnak depresszióra, bágyadtságra, aluszékonyságra. Azt is megfigyelték, hogy ott, ahol kemény a tél, kevesebb gyermek fogan. A földrésznyi kiterjedésű északi országokban, a skandináv államokban, Oroszországban jóval alacsonyabb a népesség lélekszáma, mint amekkorát a terület eltarthatna.

Tudományos magyarázat szerint a **szem**ünkön behatoló fény nemcsak a látást szolgálja, hanem az agy vezérlő központját, a hipotalamuszt is ingerli. A hipotalamusz a test hormonális folyamatainak nagy részét irányítja úgy, hogy a fény mennyiségére vonatkozó információt (például a közelgő éjszakáról vagy télről) a tobozmirigybe továbbítja, s az ennek megfelelően a melatonin („sötétszín") hormon közreműködésével átállítja a szervezet óráját. Ennek hatására alszanak téli álmot, növesztenek téli bundát az állatok, ami nemcsak vastagabb a nyárinál, hanem színében is igazodik az évszak színéhez.

Ha nem jut fény a **szem**en át az agyközpontba, felborul a szervezet hormonháztartása. A vakok körében gyak-

ran tapasztalható ez; így járnak azok is, akik nappal alszanak, és éjszaka élnek. A tobozmirigyet be lehet csapni, a nagyvárosi fények már elég „napfényt" jeleznek ahhoz, hogy megzavarják a melatonin termelődést. A fény jelentőségét jelzi, hogy az enzimek és hormonok zöme fényérzékeny.

Teljességgel pogány naptisztelet – lettek légyen mégoly ésszerű oka is – a keresztény országokban nem maradhatott fenn, csak úgy, hogy összeolvadt a bevett vallásgyakorlattal.

Több népszerű szentről, de magáról *Jézus*ról is tudni vélték a jámborok, hogy *a **napsugarat** fogasnak használta.* A legendák szerint *Szent Notburga a sarlóját, Szent Goar a kalapácsát, a gyermek **Jézus** pedig a vizeskancsóját akasztotta **napsugárra**.* E történetek nem csupán a Nap erejét példázzák, hanem hőseik életszentségét is. A népi vallásosság legszebb példái az archaikus népi imádságok és vallásos népénekek. Például azok, amelyekben Mária mint a Nap anyja jelenik meg:

*„**Aranyhajú** Mária,*
rendítsd alább a napot,
hozd estére a holdat,
ahol a nap lenyugszik,
Máriában elnyugszik."

(VIKÁR BÉLA gyűjtése)

A pozsonyi német gyerekek **kör**táncos naphívogatója rokon ezzel a népénekkel:

„Miasszonyunk, tárd ki az ajtódat,
Hadd lássuk meg a drága Napunkat.
Hadd álljon el az eső,
hadd olvadjon el a hó!
Angyalok a kút mögött
a drága Napot várják."

Az alábbi ének az Istenszülőt a Napot elnyelő és kiokádó Cet csillagképhez hasonlítja:

„Piros hajnal hasaggy meg
Szűz Mária nyugoggy meg!
Mert úgy fekszel a bűnben,
Mint czethal a tengerben."

Íme a Nap mint **Krisztus** teste:

„Úti piros szép hajnal,
Úr tetőled születék,
Nap tetőled keleték,
*Eleven ostya, **Krisztus** teste..."*

Ugyanaz másképpen:

*„A kis **Jézus aranyalma**,*
Boldogságos Szűz az anyja."

Vagy íme a Megváltó a Nap aranyával bearanyozva:

*„Szent Világ **Úrjézus Krisztus***
***Aran hajad**val leeresztvel,*
Aran könyveidvel kicsordulval,
És aran szakálladval kitépvel..."

Ugyanő a Nap aranyának és Mars vasának szembeállításában:

*„Kitekintek **napkeletre**,*
Ott látok egy szíp csillagot
Kívül aranyos, belül kegyelmes,
*Abba fekszik **Krisztus** urunk,*

Térdig vérben könyökig könnyűbe,
Előtte áll két pogány zsidó
Vasdárdákkal vesszőzik,
Vasszegekkel szegezik,
Vasostorral ostorozzák..."

(ERDÉLYI ZSUZSANNA gyűjtései)

(A középkori *Kálvária*-képeken **Jézus** hóhérai marsi jelvényeket hordoznak, például halál jelű, Skorpió címeres zászlót.)

Az igazi napénekek, mint az idézett példák is, naptári időpontokhoz kötődnek. DÖMÖTÖR TEKLA például a Napot „rendítő" Mária énekét, vagy a vallásos szellemű *Júlia, szép leány* balladát Szent Iván napjához köti. A balladából kiderül, hogy miért.

Az **aranyhajú** szűz jó reggel kimegy a **búza**mezőbe **búza**virágot szedni. Ahogy

„Föl is föltekinte a magas egekbe,
Egy szép gyalog ösvény hát ott jődögel le.
Azon ereszkedik fodor fehér ***bárány,***
A napot s a holdat szarva között hozván;
A fényes csillagot a homlokán hozta,
Két szép arany perecz, aj! a két ***szarvá****bal,*
Aj! a két oldalán két szép égő ***gyertya;***
Mennyi szőke szála, annyi csillag rajta."

A **bárány Krisztus** nevében jő, hogy Júliát az égi szüzek karába vigye, ami meg is történik:

„Júlia szép leány oda beviteték,
S a mennyország kulcsa kezébe adaték."

(VIKÁR BÉLA gyűjtése)

Sokak véleménye szerint az égi **bárány**, úgyis mint **Krisztus** állatjelképe, a Kos csillagképet szimbolizálja, míg a szép leány a Szüzet, mely viszont **Jézus** anyjának és „szűzi jegyesé"-nek csillagzata volt. A kapcsolódás többszörös. Egyfelől a Kos csillagkép akkor nyugszik, „ereszkedik" le, amikor a Szűz fölkel, vagyis „mennybe megy". **Búza**mező közepéből, búzavirágszedés közben „vitetik" az égbe, annak megfelelően, hogy az aratás Mária mennybemenetelének ünnepével ér véget. (A Szűzanyának is, a Szűz csillagképnek is kalász az egyik jele, az utóbbi Kalász nevű csillaga nyomán.) A Nap azután lép a Szűz havába (aug. 24-én) – a ballada szövegezésében: **Krisztus** akkor találkozik Júliával –, amikor Mária is a mennybe ment (Boldogasszony napján, aug. 15-én). Másfelől, a Kos lenyugvása és a Szűz fölkelése korszakjelző metafora is. Az előbbi a Kos korszak végét, az utóbbi a Halak korszakának a kezdetét jelzi, amikor az **őszi napéjegyenlőség** égi **kapu**ja már a Szűz csillagképben tárul fel. A balladában ezért bízzák Júliára a mennyország (egyik) kulcsát. (A másikat a néphagyomány szerint is a Halak apostoli ura, Szent Péter őrzi.)

A ballada mintájául pogány mítosz szolgál, Perszephoné elrablásának története. Perszephoné a learatott és elvetett gabona, valamint a Szűz csillagkép (a Kalász csillag) megszemélyesítője volt, és amint mesélik, épp virágot szedett, amikor megnyílt a „föld kapuja", és Hadész, az alvilág ura kocsiján előrobogott, hogy a „Leány"-t királynénak birodalmába vigye.

Miért illik akkor a ballada éppen Szent Ivánhoz? Szent Iván napja, a **nyári napforduló** ünnepe (jún. 24.) félútra esik mind a tavasz- és az őszponttól, mind pedig a Kos havának kimenetelétől (ápr. 20.) és a Szűz havának bejövetelétől (aug. 24.). Hogy úgy mondjam, innét, ekkor lehet egy napon a legjobban látni a balladában szereplő két csillagképet. Azon kívül még az aratásig is van néhány nap; áll még a **búza**, van búzavirág, lehet szedni.

Az ünnepek fényszimbolikája

Mint a napénekek, minden Naphoz fűződő népi hiedelem, szokás, akár vallásos, akár nem, a naptárhoz kapcsolódik. És megfordítva, a fény változásának éves ritmusához igazodik a „munkák és napok" rendje. A főbb ünnepek jelzik a naptárban az évszakokat és a naptári fordulópontokat, jelesebb szentek neve napja a csillagászati hónapok kezdetét, és jellemző, hogy az *„Úr ünnepei"*, ahogy a katolikus egyház nevezi azokat a fontos ünnepeket, amelyeken **Jézus** életének főbb állomásairól emlékezünk meg, szintén a napjárás fordulóinak a közelébe esnek. Az Úr ünnepei a következők: Karácsony, Vízkereszt – **téli napforduló**; Gyertyaszentelő (Urunk bemutatása) – tavaszkezdet; Gyümölcsoltó (Urunk születésének hírül adása), Húsvét – **tavaszpont**; Áldozócsütörtök (Urunk mennybemenetele) – nyárkezdet; Úrnapja, **Jézus** Szíve ünnepe – **nyári napforduló**; Urunk színeváltozása – őszkezdet; Szent **Kereszt** felmagasztalása – **őszpont**, **Krisztus** Király ünnepe – télkezdet. Úr ünnepe természetesen a *„Nap napja"*: **vasárnap**.

Az ősi, de az egyházak által is megtűrt, legföljebb átkeresztelt rítusok szentelményei a Nap elemeiből, vagy ahogy keleten mondják, ágensei közül kerülnek ki. A fa (leveles ág), a víz és a **tűz** egykor minden ünnepnek nélkülözhetetlen kelléke, szentelménye volt. A **tüzek** ünnep előtti kioltása, szertartásos újra gyújtása, a **tűzszentelés**, a szent láng őrzése a következő ünnepig; az évszaki öröm**tüzek** és a többi parazsas, lángos népszokás elsősorban a **tűz** égi forrásának, a Napnak szólt, a Napot táplálta, az ő erejét volt hívatva gyarapítani a világ minden részén.

Az egyházi ünnepeknek is elmaradhatatlan kelléke a **tűz**, mely ott pislákol **örökmécs** formájában minden katolikus oltár felett, amelynek Szentségtartójában az Oltáriszentség jelen van, ott világol a **gyertyák** lángjában (újabban villanykörték fényében). A **gyertya** mint az égi szövétnek földi mása **Krisztus**t, **Krisztus** világosságát jelképezi, de a **Krisztus**t váró éberségnek, a hitnek, a feltámadásnak és az „örök világosságnak" is jelképe a korai középkor óta. Mind az **örökmécs**, mind a **gyertya** pogány rítusok kelléke volt eredetileg. Az **örökmécs** Vesta római oltárán lobogott eredetileg, **gyertyá**t pedig már a kereszténység előtti időkben is gyújtottak például a halottak sírján, és pogány eredetű a gyertyaszentelői tavaszkezdő **gyertyás körmenet**. Az egyház kezdetben vonakodott is a **gyertya** alkalmazásától.

Karácsony–Újév–Vízkereszt

A karácsonyi tizenketted köztudottan az újjászülető Fény **téli napforduló**hoz kapcsolódó ünnepe. A karácsonyfa **gyertyái**, a fa tetején ragyogó csillag, a **Jézus** szalmajászolát olykor helyettesítő mandorla magukért beszélő jelképek. Szláv származású karácsony szavunk eredeti jelentését („átlépő") a **napfordulóra** vonatkoztathatták. Lévén ez az év legsötétebb időszaka, használták a szót „pusztulás", „halál", „végóra", „gonosz szellem" jelentésben is. (Karácsony éjszakája a lélekjárás ideje!) A népi vallásosságban **Jézus** szó szerint a *„Világ Világossága"* a legutóbbi időkig. A csíki ferences KÁJONI JÁNOS (1629–1687) Há-

romkirályok ünnepére ez éneket szerzette:

„Oh lelkünket ébresztő új csillag, ki
ez nap támadál,
Kinek fénye ez világot mind
széjjel, el, bejárá,
Ez világnak setétségit eloszoltatá."

Egy karácsonyi pásztormisébe, az *Agnus Dei* után beiktatott XVIII. századi betlehemes-ének **Jézust** a farkasűző **pásztor** napistenhez, **Apollón**hoz hasonlítja.

*„Istennek **báránya**,*
Egeknek adománya,
Juhoknak jó telet,
*Adjál sűrű **tejet**.*
Farkasoktul tartsd meg,
***Bárányokkal** áldd meg..."*

(PÁSZTOR LAJOS gyűjtése)

Gyergyóban így énekelnek a Kisdedhez:

„Óh Atyának öröme,
Óh anyának szerelme,
Óh anyád Atyja aludj,
Óh anyád Fia aludj,
*Óh napfény, élet, óh édes **Jézus**,*
*Óh édes **Jézus**."*

(KOVÁCS JÓZSEF gyűjtése)

Dél-Alföldről való ez a karácsonyi kánta részlet:

„Világosítsa meg az Úr az én házamat,
*Ragyogó **fáklákkal** rakja udvaromat,*
Piros hajnal után hozza föl napomat,
Hadd láthassam én is az én
***Krisztusomat**."*

(BÁLINT SÁNDOR gyűjtése)

BÁLINT SÁNDOR írja a falusi karácsonyok szokásai között, hogy a **tűznek** *„egész éjszaka világítania kell, ha mindenki elment is az éjféli misére. (...) A szőregi gazda régebben karácsony éjszakáján **tüzet** gyújtott, és átvezette rajta a lovát, hogy majd ne legyen ijedős."* (BÁLINT 1989: 60.)

Alpesi völgyekben, ahová télen hetekig nem süt be a Nap, ünneppel köszöntötték visszatértét. Századunk elején a svájci Engadine egyes falvaiban *gömbölyű fánkot kínáltak neki kerek tálcán áldozati étekül. Felmásztak a falu feletti csúcsra, hogy köszönthessék, vagy pedig január végén, amikor már a völgyekbe is bekukkantott, külön istentiszteletet tartottak ebből az alkalomból, amit lakoma és mulatság követett, illően a farsangi időszakhoz.* Dél-Tirolban *Háromkirályok ünnepén ma is felajánlanak neki friss **tejet**, **tejszínt** és fekete **kenyeret**,* mint mondják *„hogy ne érezzék magukat feszélyezve az új Nap előtt"*. Villnössben (Tirol) egy emberöltővel ezelőtt még *felmentek a háztetőkre köszönteni a visszatért Napot*. A weissenbachiak *népviseletbe öltöztek, és kezükben az áldozati **tejes** edénnyel a kelő Nap felé indultak.* Latzfonsban *addig vártak az ünnepi lakomával, amíg a **napsugár** meg nem csókolta az asztalra helyezett sültet.* Oberolangban *a gyerekek egy Miatyánkkal szentelték meg a fontos napot.* Hinterlüsenben *mákos fánkot sütöttek Fábián- és Sebestyén-napkor* (jan. 20.), *de addig nem nyúltak a süteményhez, amíg a Nap is meg nem „sütötte"*. Hinterlüsenben 1930-ig *minden évben **kecskét** öltek a Nap visszatértének, Bak havának végén esedékes napján, és közösen fogyasztották el ennek örömére.*

***Gyertya**szentelő-farsang*

Hegyek közé szorult mélyebb völgyekben a Nap csak később, **Gyertyaszentelő** (febr. 2.) táján válik ismét látha-

tóvá, az ott lakók össze is kapcsolják a két ünnepet. Tirolban az a **gyertya**szentelői szokás járta, hogy a Napnak ajándékul friss **tej**et és „napmazsolát" tettek az ablakpárkányra. Parthenenben (Vorarlberg), amikor a Nap először tűzött a szobába, a gyerekek letérdeltek, és így imádkoztak:

„Légy üdvöz, dicsőség hírnöke,
Úgy jössz mint Isten küldötte.
Világosíts meg minket a Végítélet napján,
Úgy, ahogy ma is világítasz nékünk."

A Vesterålen-szigetcsoport (Észak-Norvégia) lakói körében hasonló szokások élnek. Amikor hosszú távollét után – ezt a vidéket télen hetekig éjszaka borítja –, **Gyertya**szentelő táján egy meghatározott időpontban először jelenik meg a Nap, már türelmetlenül várják. *A ház asszonya egy darab vajat ajánl fel a „napisten"-nek* (az adat közlője nevezi így!), *majd bekenik vele a ház falait, elsősorban a nappaliét, ahová beárad a fény.* A szokást azzal magyarázzák, hogy *ha a Nap vajat kap ezen a napon, kegyes és szeretetreméltó lesz egész éven át. Mást is kínálnak neki vajon kívül (kolbászt, frissen füstölt húst), de a „vajáldozat" egykor* Norvégia-szerte *elterjedt szokás volt.* Ezekről a szokásokról Napra vonatkozó bolgár találós kérdések jutnak az ember eszébe:

„Egy csepp méz a széles világ felett. Mi az?"
„Van egy zsíros bödön, amelyik az egész földet jóllakatja. Mi az?"
„Egy darab vaj a ***korongon****, és*
az egész világ vajas. Mi az?"

A **tej**, **tej**szín, vaj, a gömbölyű sajt – általában a **tej**termék, mint áldozati eledel, a többinél mélyértelműbb szerepet játszik a napkultuszban. Keresztény közegben kézenfekvő a magyarázata. A Nap újév utáni visszatérte északon, és a hegyek közé szorult völgyekben a csecsszopó Kisded és a gyermekágyas Madonna tiszteletének naptári idejére esik, Karácsony, Gyertyaszentelő és a „kebles" Szent Ágota napja (febr. 5.) közé. A febr. 2-án ünnepelt szoptató Madonnának északon pogány előképe is van az írek által keresztény szentté avatott Brighid istennő személyében (febr. 2. Ír Szent Brigitta napja), akit a Nap anyjaként tiszteltek eredetileg, s a keresztény korban a szülés (ellés) patrónusa lett, s legendája szerint *ő bábáskodott a kis Jézus születésénél.* A február 6-án (a **téli napforduló** és a **tavaszpont** közt épp félidőben) ünnepelt Szent Dorottya is a szülő nők védnöke volt, s a juhászok úgy tartották, hogy *ha a neve napján bőségesen hull az égi áldás, a juhoknak is lesz* ***tej****e bőven* (a **juh**ok február elején ellenek). Az olümposziak közül a **Héraklészt** szoptató Héra anya vigyázta ezt az időszakot: a Vízöntő hónapot.

A „**tej**szimbolika" tartalmához tartozik, hogy a Napot a **tej**útanya szüli télen. (A magyar táltosnak, a Naptól származó szibériai **sámán**ok nyugatra vetődött rokonának a **tej** volt előírásos tápláléka.)

Gyertyaszentelő a pogány múltban tavaszkezdő **tűz**ünnep volt (kelta Imbolc), időpontja a **téli napforduló** és a **tavaszi napéjegyenlőség** közti negyedévet felezi. (Brighid-Brigitta, akinek kegyhelyén nem aludhatott ki a szent láng soha, a **tűz**, a **tűz**hely és a kovácsolás védnöke is volt.) Az ünnep **tüz**es szokásai **gyertya**szenteléssé szelídültek a keresztény korban. Szentelt **gyertyá**val „balázsolnak" másnap. (Szent Balázs

napja húshagyó legkorábbi időpontja.) Hamvazószerdára pedig, amikor a tejet jelképező bábu, szemét, tavalyi lom köré a fákról és a szőlőről lemetszett gallyakból és venyigékből rakott máglyák elhamvadtak, hamvazkodnak a katolikusok (az előző évi Virág**vasárnap**kor megszentelt barka hamujával).

Gyertyaszentelő „Napos" hiedelemvilágában a mágikus 40-es számnak is jelentősége van. Karácsony és **Gyertya**szentelő között 40 nap telik el, és mint már a bizánci PROKOPIOSZ (6. sz.) írja a gótok kapcsán *A hadjáratokról* című munkájában: *Thulén* (a Föld legészakibb lakott szigeteit nevezték így) *illetve Észak-Skandináviában a Nap télen 40 napig van távol, és nyáron 40 napig nem nyugszik le.*

Egy gyertyaszentelői orosz népének így kérdezősködik a Naptól:

„Láttad-e, Nap, Baba Jagát,
Baba Jagát, a téli banyát
Haragosan hátrálni a tavasz elől?
Újra el fog jőni, zsákjában a fagy;
Kirázza a földre, de sietve itthagy,
Ha megpillantja a Nap fivérét, a tavaszt."

(Baba Jaga a mitikus nőstény télsárkányok kései utóda a néphitben.)

Vannak szokások, köztük „**tüz**es praktikák", melyekkel találkozni lehet az év szinte mindegyik napfordulati ünnepén. Ilyen a ***tüzes kerekek** legurítása domb tetejéről, **tüzes karikák**,* Napot jelképező ***korongok** égre hajigálása és hasonlók böjt kezdetén, Húsvétkor, Szent György napján* (ápr. 24.), *Pünkösdkor és Szent Iván-nap előestéjén. Böjt első **vasárnapján**, amit egyes német vidékeken **„Szikravasárnap"**-nak (Funkensonntag) hívnak, négyszögű tárcsákat dobálnak a levegőbe* (l. négyszögre rakott szent-iváni **tűz**), *fáklyákat gyújtanak, égő **hordókat** gurigatnak, hosszú pálcára tűzött **tüzes fakorongokat** forgatnak maguk körül, a földhöz csapdosva, ami hatalmas szikraesőt támaszt.*

Nem mindenki tartja napjelképeknek ezeket, de hát mi mások lehetnének? Szerintem a **tüzes kerék**, **hordó** legurítása a hegyről **Sziszüphosz**ra „emlékezik", akinek hegycsúcsra felgörgetett napsziklája minden este alágördül a túloldalon. Hogy a mítosz más ajkú nép száján is tovább élhet, arra ez a csángó hiedelem a bizonyíték: *„Ki tököt lop, kell vigye a másvilágon a Kálvária-hegyre, s mindig gurul vissza, mindig kell felvenni, annak vége nincs soha."* (Somoska, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése)

A napfordulati szokásokat nem feltétlenül az adott napon tartották meg. Az egyház által szentesített ünnepi rendnek megfelelően áttették a legközelebbi **vasárnap**ra (az ünnep nyolcadán belül), vagy az ősi latin illetve zsidó mintát követve a legközelebbi holdtöltéhez igazították. (A holdjárást a mozgóünnepek – a húsvétszámítás – tekintetében vette figyelembe a keresztény időszámítás. Gondolom, Húsvétot és Pünkösdöt ugyancsak a Holdra való tekintettel egészítette ki a hétfői és nem a szombati nappal kettős ünneppé az egyház. A szombat a régi keresztény felfogás szerint több okból is szerencsétlen napnak minősült – ez a nap, amelyen **Jézus** teste a sírban nyugodott –, a hétfő viszont a Holdé, a Nap ikertestvéréé és harcostársáé; a kettős ünnep szerencsés voltát a két égitest jótékony hatása csak megduplázta.)

Benedek-nap, Húsvét

Szent Benedeket a **tavaszi napéjegyenlőség** napján, március 21-én ünneplik a katolikusok. Ez a nap egyébként Nagyszombat legkorábbi időpontja. Ez magyarázhatja Benedek sűrű emlegetését a „Fájdalmak Férfiához" szóló népi imádságokban:

„Szent Benedeknek úrháza
az én házamnak vasajtaja,
Tömgyén az ablaka
*Annak **négy** sarkán **négy** szép őrző*
angyal van,
Közepibe zohárszék,
*Abba **Krisztus** urunk térdig vérbe,*
Könyökig könnybe..."

Ugyanez Szent Benedek nélkül, de Nappal:

„Igaz hitben Boldogasszony
Kelet felől tekint a Nap,
Ott látta az ő szent fiát
*Térdig vérbe, könyékig **könnybe**..."*

Ugyanez a húsvéti ünnepkörbe illeszkedve:

*„Töröld ki **arany** szál **hajadat** szent*
szemedből,
Tekints föl a Hajnal hegyre,
Ott meglátod szent fiadat
Térdig vérbe, stb..."

(ERDÉLYI ZSUZSANNA gyűjtése)

Az ima a fésülködő Máriához szól; a néphit szerint *akkor „lopták" el tőle a fiát, amikor Nagycsütörtökön épp fésülködött, vagyis kibontott hajától nem látott.*

Jézus nagyszombati feltámadása nyomán keletkezhetett az a német hiedelem, mely szerint a Nap minden szombaton kisüt legalább egy pillanatra, legyen amúgy bármilyen rossz idő. Éspedig azért, mert *péntekenként a Szűzanya leszáll a purgatóriumba, ahol a szegény bűnös lelkek elébe járulnak, csókolgatják, könnyeikkel áztatják köpenye szegélyét, amit aztán másnap a Napnak kell megszárítania.* Magyar változatban *Mária – előre látván fia szenvedéseit – sírva, saját könnyeiben mossa ki a kis **Jézus** ruhácskáit, s kéri a Napot, süssön ki, szárítsa meg a ruhát és szárítsa fel az ő könnyeit is. A Nap úgy tesz:*

„E szép nap emlékire,
a szülék örömire,
ó ti sok ruhátlan árvák,
nincsen szombat, hogy ne látnák
*a Nap **sugárját**."*

(Lészped, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése)

A naptár szerint ideillik az immár gyerekdalocskává „leszállt" naphívogató varázsszöveg:

„Süss fel, nap, fényes nap,
*Kertek alatt a kis **bárány** majd megfagy.*
Süss ki, meleg, ház alá,
bújj be, hideg, föld alá!"

A mondókát kora tavasszal illett énekelni a gyerekeknek akkor, amikor van kis **bárány**, és amikor a Nap az „égi **bárány**", azaz a Kos havába lépett, és amikor a zsákos szentek, a sor végén Benedekkel, a meleget még nem hozták meg. A naphívogató egy változatában kislibákat fenyeget a fagyhalál (*„Kertek alatt kislibáim..."*), de ez a kép is illik az időszakhoz. Ekkor húznak vissza délről a vadludak, és ennek a képnek a párhuzamát őrzi az uráli **lúd**mítosz. A **lúd** alakban járó **Aranyfejedelem** (a Nap) tavasszal felébred téli álmából, megpillantja az égen délről visszatérő **lúd**feleségét, aki

elsírja neki, hogy *„Dél leánya, aranyos nő"* két kis libájukat a téli hidegben lesöpörte az öléből, ezért azok megfagytak. (Vö. a febr. 24-i Mátyás-napkor tojt **lúdtojás**ra vonatkozó hiedelmekkel.) Jellemző egyébként, hogy meleget kérve a Naptól, e versikék épp didergő napállatokra hivatkoznak.)

Ha szétnézünk a nemzetközi folklórban a *„Süss fel, Nap..."* jellegű naphívogatókat mindenütt a gyermekmondókák között találjuk.

A svájci német gyerekek így énekelnek:

„Napocska, Napocska, jöjj vissza,
Homály, homály, oszolj el!"

Az északnémetek meg így:

„Drága, drága Nap,
*Vaj a **hordóban**,*
Liszt meg a zsákban!
*Nyisd ki az ég **kapuját**,*
És mutasd meg magad!"

A tavaszváró dalocskák kifejező képei szemlátomást mitopoétikus ihletésűek. Svájci gyermekversben:

*„Öltsd fel, Nap, / Arany **tolladat**!*
Ne lógasd, eső, / Hosszú orrodat!"

Gyermekszájra valók ma már a találóskérdések is:

„Vízbe esik, nem csobban. Mi az?"

Hát mi is lehetne? A Nap, természetesen. A Nap mindig hálás témája volt a találós kérdéseknek. A *reichenaui kézirat*ból (10. sz.) való latin nyelvű versezet egyike a legrégebbieknek:

*„A madár **tollatlan** repült,*
És egy csupasz faágra ült.
Lábatlan ember arra ment,
Kezetlen felmászott, s megpihent.
Tüzetlen sütötte meg a madarat,
Szájatlan megette, egy csöpp se maradt."

(Megfejtés: a Nap megolvasztja a havat.)

A találós kérdések tárgya a témán belül is változatos:

„Tüzes serpenyő befűti az egész világot. Mi az?"

(A Nap melege.)

„Áthatol tövisbokron, mégsem szúrja meg magát."

(A napfény.)

Lehet paradoxon: *„Nincsen lába, mégis mozog." „A vízen jár, de nem lesz vizes."* (Mint **Jézus Krisztus**!) Elhangozhat első személyben, mint ebben az angol gyermekdalban:

„Az óceánon keresztüllépek,
És kiiszom a tenger vizét.
Világot gyújtok sok népnek,
S odaadón leszek tiéd."

Vehet mintát a vidéki életből, mint e két bolgár példa: *„Kövér sárga macska a fákon mászkál, és soha nem fog egeret." „Foltos kutya ül az akol tetején; a farka belóg a juhok közé."* (Emlékezzünk a nap-**pásztor**istenre!) Egy francia versike arra kérdez rá, ki az, aki összetöri a jeget (az *„egy éjszakára készült hidat"*). Szerepel együtt a Holddal és a széllel:

„Ketten jönnek, szó nem hallik,
S a hidat bizony összetörik."

Az egyiket látod, de nem hallod,
A másikat hallod, de nem látod."

(Vö. a magyar közmondással: *„A Napnak szemei, az éjszakának fülei vannak."*)

A szoláris mítoszok a tanúi, hogy a találós kérdés egykor nem gyerekjáték volt. ***Sámson** találós kérdéssel kerekedik felül vetélytársain, **Oidipusz** a **szfinx** találós kérdéseit megválaszolva szabadítja meg szülővárosát a szörnytől. Az Eddában Thor (Tór), az égi **tűz** isteni őre és Alvísz, a törpe találós kérdéseket adnak föl egymásnak, így mérik össze eszüket. Thor egyebek közt a Nap neveit kérdezi. Alvísz ezt válaszolja:*

„Embereknél a neve nap,
isteneknél izzó fény,
törpéknél Dvalin-dermesztő,
*óriásoknál ózon**tűz**,*
álfoknál Állandó,
ázoknál Áradó."

Alvísz-ének 16.

(Dvalin törpenév. A hiedelem szerint a törpék nem állhatják a Napot.)

Egy kifejezetten mitologikus találós kérdés Indiából: *„heten vannak az egyke**rekűbe** fogva, de csak egy ló húzza, melynek **hét** neve van. A **kerék** halhatatlan, nem pihen. Minden, ami él, rajta ül, három tengelye van."* Megfejtés: A Nap. (**Szúrja kocsi**ját egy **7** fejű **ló** húzza. A 3 tengely **napsugár**jelkép; az év 3 termékeny, napsütötte évszakára utal.)

A népi időjóslásnak is külön „irodalma" van. Az orosz ember, ha kis felhőcskéket lát a Nap körül, azt mondja: *„Kesztyűt húz a Nap, nincs messze a fagy."* Francia versike a január 22-i Vince napra: *„Ha Nap süti Szent Vincét, szőlő lepi a venyigét."*

Német versike az elhúzódó télről:

„Ha a macska februárban
kifekszik a Napra,
márciusban visszabújik
a meleg kályhalapra."

A szeszélyes áprilisi időjárást verseli meg ez a jól ismert kétsoros:

„Esik az eső, süt a Nap,
Ördög veri a feleségét."

A szólást mindenütt ismerik a világon, az angolok ugyane formában, mások másképp, de a téma rendszerint esküvő, szerelmi aktus, ami a napsütés és az eső elegyét fejezi ki. Holtak, az ördög, boszorkány, égi kiválasztottak, állatok házassága; de mivel ellentétes jelenségek vegyüléséről van szó, a nász civakodásba, veszekedésbe torkollik. Íme:

„Az ördög házasodik" (Franciaország, Olaszország, Jugoszlávia), *„Elveszi az ördög a lányát feleségül", „Sír az ördög", „Az ördög vajat csinál", „Ágynak esett az ördög felesége"* (Észtország), *„Az ördög lármázik"* (Fülöp-szigetek, Románia), *„Ünnep van a pokolban"* (Hollandia), *„Isznak a pokolban, esküvő lehet"* (Finnország), *„A halottak lakodalmat csapnak"* (Lappföld). *„A boszorkány vajat köpül"* (Írország, Svédország), *„Bekötik a boszorkányok fejét"* (Ibériai félsziget), *„A boszorkány férjhez megy"* (Argentína), *„Isten gyermekei mulatnak, az ördög* (Troll) *gyermekei sírnak"* (Észtország), *„A vízbefúltak a ruháikat szárítgatják"* (Lengyelország, Skandinávia). *„A **róka** a lakodalmát üli"* (Brazília, Finnország, Japán), *„A nőstényfarkas megadja magát"* (Törökország, Mexikó).

MATTI KUUSI, finn kutató vagy 3000 hasonló szólás alapján úgy véli, hogy a régiek a napsütés és az eső egyidejűségét „menny és pokol" összevegyüléseként fogták fel. Így kerülhetett az Európában hol ördögi, hol napállat **róka** is a képbe, amit Kínában boszorkánynak, Japánban viszont gabonaszellemnek

képzeltek, és az **egér** is (amitől a **róka** a gabonát védelmezi, és ami az antik mitológiában **Apollón** ellensége). Például ebben a versikében:

> *„Süt a Nap, az eső csepereg,*
> *Lagziba' vannak az egerek."*

KUUSI végkövetkezetése az, hogy az esőáztatta napsütés ilyetén ábrázolása az árja hódítás előtti Indiából ered, legkésőbb a Kr. e. 2. évezredből. Értelmezése szerint India őslakói az esőt eredetileg a Napot megtestesítő sakál- vagy **róka**-szellem földre hulló spermájának fogták fel, a napsütés és az eső elegyét a földet megtermékenyítő aktusnak (erre utal az esküvő, nász, köpülés = kopuláció sűrű emlegetése). **Napsugár** és eső, mint mennyből és pokolból jövő adomány csak később vált szét a gondolkodásban; ezt tükrözi a szólásban a házasság megromlása. KUUSI szerint tehát a metafora Indiából indult hódító útjára, jutott el Kínába és Japánba, illetőleg a makedón hódítás, később pedig a muzulmán terjeszkedés révén Európába, ahonnét a spanyol és portugál gyarmatosítók vitték az Újvilágba. A napállat **róka** ördöggé fajulása nyomon követhető a mesékben is (vö. például a félig napisteni „**aranyhaj**ú ördög" alakjával).

Szóljunk Húsvét megszentelt és megtűrt **tüz**es szokásairól is. *Vasárnapra virradóra szentelt **tűz**ről* (Jeruzsálemben, a Szent Sírban gyújtott lángról) *gyújtanak nagy méretű díszes **gyertyát**, azzal köszöntve **Krisztus** feltámadását, a visszatért Világosságot, és a húsvéti **gyertya** szent lángjáról gyújtották meg az óegyházban az újonnan megkereszteltek **gyertyá**ját is. (Az első századokban a húsvéti ünnepkörben keresztelték.) A kereszteléskor ma is e szavakkal nyújtja át a pap a keresztelési **gyertyát** a szülőknek vagy a keresztszülőknek: „Vegyétek **Krisztus** világosságát. Rátok van bízva a világosság: a hit és a kegyelem fénye, óvjátok gondosan, hogy gyermeketek a világosság fiaként járja az élet útját."*

A húsvéti **tűz**gyújtás népi formáinak hazai változatai közt BÁLINT SÁNDOR gyűjtéséből tallózom. A Baranya megyei Hosszúhetény lakói *Húsvét éjszakáján a Zengő-hegy tetején raktak **tüzet**, s várták mellette fűtözve a **naptámadat**ot.* A muraközi vend **pásztor**ok is *Nagyszombat éjjel gyújtottak **tüzet*** – hajdanában *nyilván szentelt parázzsal –, és virradat előtt a **tűz**höz hajtották a jószágot.* (Mint a szőregi gazda a lovát Karácsonykor. Egyébként e Szent György-naphoz is kapcsolódó szokásnak szintén nagy pogány – római, kelta múltja van.)

A szentelni való **tüz**et eleink sokféleképpen készítették. *Csiholták a **virágvasárnap** szentelt barkán, meggyújthatták az ugyancsak virág**vasárnapi** zöldággal.* De volt más módja is. *Régente falvainkban máglyák égtek Nagyszombaton, amit az ünnepi gyász jeléül korhadt temetői fa**kereszt**ekből és a házaknál talált „semmirekellő" famaradékból raktak. (Ez a máglya szolgált a Pilátus- vagy Júdás-bábu elégetéséhez.) Amikor már lobogott a **tűz**, a pap szentelt vízzel hintette meg* (a fa**kereszt**, fahulladék a halált, a víz és a **tűz** a **kereszt**ségben való föltámadást jelképezi). *Erről az immár szent **tűz**ről gyújtották meg a húsvéti **gyertyát**, a Nagycsütörtökön kioltott **örökmécsest**, s vitték megszentelt parazsát házról házra, ahol azzal gyújtottak be a második napja hideg tűzhelyen. E szent **tűz**ön sütötték, főzték – szentelt vízben! – a szintén szentelésre váró húsvéti ételeket: a kalácsot, sonkát, piros **tojást**.*

Május 1. – Pünkösd

Május 1-je, Urunk mennybemenetelének, Áldozócsütörtöknek a legkorábbi időpontja, szintén ősi kelta **tűz**ünnep, a nyár első napja volt (Beltane), mely a **tavaszpont** és a **nyári napforduló** közti évnegyedet felezi. Az időszak dátumhoz kötött ünnepei közül Flórián neve napja (máj. 4.) érdemes a figyelmünkre, mivel az egykori **tűz**ünnepre emlékeztető hagyományok e naphoz kapcsolódnak; szentünk is az időpont miatt lett a **tűz**oltók patrónusa.

„A század elején még sok göcseji faluban ezen a napon nem raktak ***tüzet*** *(...). Máshol meg ősi módon szokták épp ezen a napon éleszteni. Reggel* ***napkölte*** *előtt valamely élőfa vastagabb, szárazabb ágán át kötelet dobtak, és azt két végénél fogva két ember addig húzogatta, amíg lángot nem vetett. Az egész falu erről gyújtott aztán* ***tüzet****."* (BÁLINT 1977: I. 354.) Fontos, hogy az új **tűz** élőfa dörzsölésével keljen életre, s fontos az időpont is; a **tűz** fellobbanását a **napkelté**hez időzítették.

Piros Pünkösd aztán igazi nagy **tűz**ünnep, már csak tartalma miatt is, a „piros" is ezt jelzi. A régi szegedi pünkösdölő ének csak versbe szedi, amit a *Szentírásban* olvashatunk, hogyan szállt e napon a Sávúótot ünnepelni egybegyűlt apostolokra a Szentlélek:

> *„Tüzes nyelveknek szóllása*
> *Úgy mint szeleknek zúgása*
> *Leszállott az ő fejekre*
> *Nagy hirtelenséggel."*
>
> (MISKOLTZY ISTVÁN gyűjtése)

A **tüzes** nyelveket égő kanócok jelképezték, amiket *a pünkösdi nagymisén a „Jőjj, Szentlélek Úristen" (Veni, Sancte Spiritus) kezdetű pünkösdi szekvencia felhangzásakor dobáltak a hívek közé a templom karzatáról.*

Tüzes ünnep Pünkösd előzménye, az aratást lezáró zsidó Sávúót is. A zsidók egykor arra emlékeztek e „**tüzes**" ünnepnapon, hogy Isten a Szinaj-hegyen a Törvény lángbetűit égette **Mózes** kőtábláiba. *Másnapján ma is 150* ***gyertyát*** *gyújtanak a zsoltárok száma szerint, és zsoltárokat énekelnek a zsinagógákban.* Újabb kori hagyomány szerint a **gyertya**fénnyel és zsoltárénekléssel már nem *„Tóránk ideajándékozásá"*-ra emlékeznek a zsidók, hanem Dávid királyra, aki Sávúót napján halt meg.

Pünkösd a néphagyományban a Nap ünnepe is. A csíksomlyói Pünkösd népi rituáléjának legfontosabb részeként a búcsújárók ma is egész éjjel virrasztanak és imádkoznak a hegyoldalban, abban a reményben, hogy a kelő Napban megpillanthatják a Szentlelket. RÖHRICH a hely megjelölése nélkül írja, hogy *„számos legendában a Nap az 'ég ablaka'. A Nap Isten* ***szeme*** *is, vagy: megláthatjuk benne Isten képmását."* (Amint kinéz **tüzes** ablakon? RÖHRICH 1973: 104.) Ezért bámulnak a vakító Napba az Istent, igazságot, életszentséget kereső hinduk, tudván tudva, hogy belevakulhatnak a megvilágosodásba. Lehet, hogy **Jahvét** is a Napban vélték megpillantani az ószövetségi zsidók. Ettől óvta volna Isten **Mózes**t, amikor ezt mondta: *„Orcámat (...) nem láthatod; mert nem láthat engem, ember, élvén"* (Kiv 33,20)?

Ismeretes, hogy bizonyos gyermekjátékok (pl. a **hidas-játék**) a május 1-je és a Pünkösd közötti időszak jellegzetes játékai voltak. Erre ma már jobbára csak a szövegek utalásaiból, például Szent Erzsébet gyakori emlegetéséből követ-

keztethetünk. Erzsébet mint „pünkösdi királyné" egyaránt főszereplője volt a játékoknak és a pünkösdi énekeknek, Pünkösd napján avatták ugyanis szentté.

A játékokban jelképes formában a Nap is megjelenik. Ő a vár**kör**-járás nevű játék *„Fehérvári kapitány"*-a, a **Lengyel László-játék**ban aranyhíd vámjaként emlegetett **hordó** bor vagy **aranyalma**. A népmesék Borsszemvitéz naphérosza jut eszembe a játék *„borsos kapitány"*-áról:

„Új vár, fényes vár / borsos kapitány,
Leszek bátor, jó vitéz, /hídon megyek át!"

Szent Vidtől Szent Ivánig

Szent Vid, mint azt már korábban kimutattam, a balti szlávok **nyári napforduló**kor ünnepelt napistene: **Szventovit** volt eredetileg, és „megkeresztelése" által lett az egyház szentjévé. Neve napját a latin hagyomány szellemében tették június 15-ére, a hónap idusa (13-a) és a **napforduló** (21-e) közé. (Az *Idus* a holdtölte napja volt a római naptárakban. A rómaiak a fontosabb ünnepeket e nap és a csillagászati hónaphatár közé eső hét napjaira tették.) Vid attribútuma a Nap madara, a **kakas** volt, és legendája szerint *tüzes* kazánban szenvedett vértanúságot. BÁLINT SÁNDOR közli a hercegszántói sokácok (Bács-Kiskun megye) Szent Vidhez szóló imáját. Íme egy „**tüzes**" részlete:

„Ó te drágalátos Szentség,
Belőled a szikra essék,
Hogy a testemet elérjék!"

Az igazi napfordulati ünnep persze Szent Iván napja (jún. 24.). A Szent Iván-napi *tűzgyújtás, tűzugratás, fáklyagyújtás, tűzcsóválás, tüzes karikák magasba hajigálása* mind analógiás mágia volt elsősorban. Az volt a céljuk, hogy rávegyék a Napot, mindig olyan magasra „ugorjék", mint e napon. Az ilyenkor szokásos „ugróének"-ek legismertebbje, a *Magos a rutafa* kezdetű népdal szövege is erre utal (a „rutafa" a világfa, a Tejút, amelynek ágai közt ekkor jár a Nap).

A „napugratás" szokását az a német ajkúak lakta vidékeken elterjedt hiedelem nagyarázza, mely szerint *a Nap a fontos naptári ünnepeken (Húsvétkor, Áldozócsütörtökön, Pünkösdkor, Szent Iván napkor, Karácsonykor) táncol.* A hiedelem állítólag egy bibliai vers (Zsolt 19,6.) félrefordításából ered. A zsoltár a Napot vőlegényhez hasonlítja, *„a ki az ő ágyasházából jön ki; örvend, mint egy hős, hogy futhatja pályáját."* Szent Jeromos az *„örvend"*-et *„örömében ugrabugrál"*-nak fordította (latinul *exsultavit*). A jámbor keresztény nép szerint egyébként a Nap **Jézus** születésének, feltámadásának örvendve táncol, ezért is kapcsolódik főleg Húsvéthoz e kép (Csehországban, Sziléziában, az egykori Pomerániában, Svábföldön, Mecklenburg környékén, Ausztriában). Vö. a *risus pasqualis* („húsvéti nevetés") hagyományával; régen, a húsvét**vasárnapi** szentmisén a pap **Jézus** feltámadásának örömére prédikációjában, igyekezett hallgatóságát megnevettetni.

A Szent Iván-i **tüzet** *„négyszögre rakálták"* (rakták) egy másik Szent Iván-i ének tanúsága szerint. E **négy**szög bizony az ekliptikának, vagy ahogy BOD PÉTER (1712–1769) nevezi, a Nap *„abrontsának"* a **négy** sarkát jelképezi.

Mivel az Iván név (János helyett) az ünnep szláv eredetére vet fényt, ugyanúgy, mint Vid esetében, zárjuk a példák

sorát ezúttal is egy (felsőszentmártoni) délszláv énekből vett részlet magyarításával:

„Szentivánkor rakjunk tüzet!
Szentivánnap estéjén,
Rakjunk tüzet, hívd a kedvest:
Gyere kedves vacsorázni,
Kerek piros pogácsákat
Szentivánnap estéjén."

(EPERJESSY ERNŐ gyűjtése és fordítása)

A kerek piros pogácsák fogyasztása az ünnep előestéjén – nálunk, magyaroknál a cseresznyéé, sült nyári **almáé**, – része az analógiás mágiának. Az ünnepi eledelek a Nap forró pogácsáját, piros gyümölcsét szimbolizálják.

Dánieltől Lőrincig

Augusztus 1-je a régi kelta naptárban az ősz **nyári napforduló** és **őszi napéjegyenlőség** félidejébe eső kezdőnapja volt. Szemben a másik három évszakkezdő nappal, ezt az ünnepet (Lugnasad) már nem üli meg a keresztény világ, de július végi, augusztus eleji jeles napok még emlékeztetnek a szomszédságukban lévő egykori határnap „napos-**tüzes**" fordulatjellegére.

Dániel próféta emléknapja (júl. 21.) Oroszlán havának a nyitóünnepe. *Dánielt ellenségei* ***oroszlános*** *verembe dobatták, ahonnét ép bőrrel szabadult* (Dán 6,8), ezért kerülhetett neve napja ide. A kánikulai nap kiválasztásában nyilván közrejátszott a próféta neve (*Dániel* azt jelenti: „Isten bírája") és **tüzes** kemencébe vetett társairól és csodás megmenekülésükről szóló története is (Dán 3,13).

Kristóf napja (júl. 25.) nem tartozik a mai idők jeles ünnepei közé, de a szent középkorban virágzó tisztelete még nem merült feledésbe, legendája pedig a vallásos szimbolika csillagászati-naptári indíttatásának talán legékesebb példája. Másutt már megírtam, hogy a középkori művészeteknek oly kedves Kristóf – óriás alakját sokszor festették a templomok *déli* falára vállán szent terhével, a gyermek **Jézus**sal (aki viszont kezében a világ gömbjét cipeli) – mint keresztény Atlasz az Orion csillagképet személyesítette meg abban a helyzetben, amelyben a kora középkorban a neve napja táján lett volna látható, ha épp nem halványította volna el csillagait az ekkortájt vállán ülő Nap fénye.

Szent Annát, **Jézus** legenda szerinti öreganyját a néphit Máriához hasonlóan „Napbaöltözött Asszony"-nak tartja. A vas megyei Kenyeri asszonynépe Anna nap (júl. 26.) hajnalán abban a reményben bámul a kelő Napba, hátha meglátják benne Szűz Mária angyaloktól körülvett édesanyját. (Vö. a csíksomlyói Pünkösd kapcsán írottakkal.)

Urunk színeváltozása (aug. 6.) evangéliumok ihlette középkori ünnep (Mt. 17,1skk). Naptári helyét minden kétséget kizáróan az időpont határnap volta miatt választották. (A **nyári napforduló** és az **őszpont** félideje egészen pontosan augusztus 6. éjszakájára esik.) A kalendárium felől nézve a „színeváltozás" metafora is fordulatot, évszakhatárt jelez. (A néphit szerint ekkor változik meg színében a Nap érő gyümölcse: a szőlő.)

A népi jámborság a csodát: **Jézus**, **Mózes** és **Illés** találkozását Isten fényességében ugyanahhoz a képzelt csillagászati helyzethez kötötte, mint más naptári fordulópontok szent eseményeit; vagyis hogy ekkor *„megnyílnak az egek"*, és létrejön az ég (az elhunytak lelkei) és a

föld (az élők) közt az összeköttetés. Ennek csillagászati feltétele (a Tejút és a fordulópont együttállása) ekkor ugyan nem valósul meg, Csíksomlyó vallásos hiedelemvilágában mégis így él. A búcsújáró templom melletti hegy oldalában áll az Urunk színeváltozásának tiszteletére emelt Salvator kápolna. A hozzá vezető útnak *„Jézus hágója a neve, amelyen a jámborabb búcsúsok régebben csupasz térddel szoktak felkúszni, hiszen az égbe vivő ösvény is szoros és nehéz. (...) Jellemző legendavilága szerint a kápolna a megnyílt égből leszálló angyalok alkotása."* A templom felirata szerint: *„Ezen a helyen láttatott az égből lebocsáttatni lajtorja és itten csodálatos processiójárások és énekszók éjszaka hallattak..."* (BÁLINT 1977: II. 160.) „**Jézus** útja", az „égbevivő ösvény", a „lajtorja" egykor mind a Tejút jelképes nevei voltak.

Vid és Lőrinc (aug. 10.) a legforróbb nyári időszak két határszentje. Ünnepeik fogják közre az igazi kánikulai periódust. Nem lehet véletlen, hogy Lőrinc Vidhez hasonlóan **tűz**ben szenvedett mártíromságot; legendája szerint *izzó rostélyon megsütötték.*

Eusztáktól Tekláig

Az **őszi napéjegyenlőség** (szept. 23.) körüli napokban már javában szüretelnek. Korán sötétedik már, és a hűvösödő estékben vigadóknak hasznos szolgálatot tesznek a „Nap-pótló" szüreti máglyák.

Nap és **tűz** a főszereplő az időszak szentjeinek a legendáiban is. Euszták (pogány nevén: Placidus, szept. 20.) legendája például a csoda**szarvas**-monda „megkeresztelt" változata; szó szerint, a csoda**szarvas** ugyanis nem a Napot, hanem a **kereszt**et hordozza agancsai közt, a *„napnál is fényesebbet, és azon a **Krisztus** képit"*, amint az a *Gesta Romanorum*ban olvasható HALLER JÁNOS 1682-es fordításában. Placidus, a vadász e látomás hatása alatt tér meg.

Máté evangélista (szept. 21.) csodás élettörténetében a fellobbanó **tűz** a naptári fordulatot világítja meg. Az *Arany legenda* című gyűjteményben olvasható elbeszélés szerint *az apostol **Krisztus** mennybemenetele után „szerecsön" országba megy téríteni, s annak első püspöke lesz. Meggyűlik azonban a baja a „szerecsön" királlyal, aki Mátét megöleti, s az általa alapított kolostort felgyújtja. A vértanú apostol égi közbenjárására azonban a **tűz** megfordul és a királyi palotába kap, mely a lángok martaléka lesz.* A „szerecsönök" a sötétülő őszi napok szentjeinek legendáiban jutnak főszerephez. Mátéén kívül Móricéban (szept. 22.), valamint Kozmáéban és Damjánéban (szept. 27.).

Máté napja, hete hazánk egyes vidékein a **búza**vetés ideje volt; illően szólva, mátéhéten került az anyaföldbe a napisten magja. A Nap (**tűz**), mag és az időpont közti jelképes kapcsolatnak a néphitben is nyoma van. A bánáti katolikus bolgárok *a vetés napján egészen délig nem raktak tüzet. Szeged táján régente a parasztok már **napkelte** előtt kinn voltak a földeken, s amikor a Nap felbukkant a látóhatár szélén, a vetőmaggal teli zsákokat odaütögették a földhöz.*

Szent Tekla (szept. 23.) vértanúságát is beszédes jelek kísérik. (A vértanú szentekről általában mártíromságuk napján emlékezünk meg, ezért a halálukkor megesett csodák az adott napra vonatkozó jelek.) *Teklát máglyára vetik, de a lángok megkímélik. Ezután **oroszlán**ok elé vetik, de a Nap állatai sem bántják, végül úgy távozik*

az élők sorából, hogy miközben üldözői elől menekül, egy ***szikla*** *megnyílik előtte és elnyeli* (utalásul a Nap őszi „**kapu**jára"). Attribútuma is jellemző. Vagy **tűz**gömbbel ábrázolják, vagy lángok kerítette oszloppal (máglyacölöppel). Az oszlop a négy sarkalatos erény egyikének, az erőnek a jelképe (az **oroszlán**nal együtt). A sarkalatos erényeket a középkori és a reneszánsz szimbolika megfeleltette az ég sarkainak. Tekla ugyan nem volt az Erő megszemélyesítője, de „sarkalatos" attribútumait annak köszönhette, hogy névünnepe épp az **őszpontra** esik.

Mindenszentektől Márton napig

November 1. a régi kelta naptár év- és télkezdő napja volt. (Samain, az **őszi napéjegyenlőség** és a **téli napforduló** közti negyedév félidejében). Mindenszentek és halottak napja, Samain kétnapos keresztény örököse (nov. 1–2.) az örök világosságban fényeskedőkre és a tisztító**tűz**ben szenvedőkre emlékezteti a még élőket. E két napon a fényt elsősorban a sírokra állított égő mécsesek sugározzák. A honnmaradtak az ablakban, egyes helyeken az asztal „hídján" (a lábakat összekötő keresztlécen) gyújtanak **gyertyát**; az *„asztal alsó homályos része mintha a purgatóriumot jelképezné"* (BÁLINT 1977: II. 438), az asztal „hídja" pedig a lelkek járta Tejutat. Ez a képzet akkor keletkezett, amikor a Nap november elején „lépett" a Tejútra. Régente az ünnepen máglyák világítottak a temetőkben.

Euszták **Krisztus**-Napos **szarvas**a **őszpont** táján hozza a megvilágosodást, Szent Huberté november 3-án, Szent Imréé november 5-én. Egykor a 3 vadászszent között még szorosabb volt a kapcsolat, Eusztákot ugyanis az egyház eredetileg november 2-án, Hubertus vigíliáján ünnepelte, és csak halottak napja miatt tette át a szeptemberi vadászszentek körébe. A mi Szent Imrénk legendája szerint Lengyelországban vadászott éppen, amikor *egy* ***szarvas*** *bukkant föl előtte, homlokán fényes nap****kereszt****tel, és maga után csalta,* arra a helyre, ahol a hercegnek eme égi sugallatra monostort kellett alapítania.

Lucától a ***téli napfordulóig***

Luca (Szent Lúcia, dec. 13.) a populáris vallásosság „**szem**efénye". Szó szerint. Neve, amit szentünk a **téli napforduló**kor ünnepelt latin „napfényrehozó" istennőtől, Diana Lucinától örökölt, a *lux*, „fény" szóból ered; megkülönböztető jele pedig a hóhér által kivájt **szem**párja volt. *(113. rajz.)*

Kultuszát annak köszönhette, hogy a római naptár a fordulópontot az esemény előtti holdtöltekor, a hónap idusán ünnepelte, ami decemberben 13-ára esett. Ráadásul a Julianus naptár pontatlanságából adódóan a középkor folyamán egyre inkább Luca nap felé tolódott el. A csángók ma is úgy tartják, hogy *„Szent Lucában tér meg a Nap vissza. Addig, Szent Lucáig örökké kurtulnak a napok, akkor tér meg a Nap Szent Luca napján."* (Klézse, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése.)

Északon Luca napja ma is valóságos fényünnep. *A nap reggelén a svéd leányok fejükön égő* ***gyertyakoszorúval****, énekkel ébresztik az új Napot, Lucát és szüleiket.*

Luca persze már a karácsonyi ünnepkör rávezető napja úgyis, mint fényünnep. Egy erre utaló hazai szokás: *„Búcsúszentlászló régi hagyománya szerint Luca estéjén annyi* ***tűz****re való fát készítettek elő, hogy karácsonyestig elegendő legyen: a* ***tűz****-*

nek folyamatosan kellett égnie a ***tizenkét*** *nap alatt."* (BÁLINT 1989: 60.) E szokás a nálunk nem túl ismert karácsonyi tuskóégetésre rímel; a külön e célra beszerzett *farönknek* az eredeti ősi gyakorlat szerint *a karácsonyi tizenketted alatt végig izzania kellett.* Mind az ünnep előtti, mind az ünnep utáni tizenkettednek naptári jelentősége is van; a nap- és a hold év közti több mint 11 napos időkülönbségre emlékeztetnek.

Még egy téli szentről emlékeznék meg. Antiochiai Szent Ignácot eredetileg vértanúsága állítólagos napján, december 20-án ünnepelték a keresztények. A keleti egyház ma is ekkor üli meg a neve napját. Róma azonban előbb február 1-jére tétette át ünnepét, 1969-ben pedig a szír keresztények Ignác napját (okt. 17-ét) iktatta a naptárba. A szíriai püspök és vértanú (†115) mint annyi hitvalló társa, amphiteátrumban szenvedett vértanúságot; felfalták az **oroszlán**ok. Neve (lat. *Ignatius*) az *ignis*, **„tűz"** szóból ered. E két tényszerű adat máris alkalmas naptári jelképpé teszi, feltéve, hogy ünnepe a megfelelő helyre kerül. December 20-a az. A Nyilas „**tüzes**" elemű hónapja épp véget ér, elfogyott már a Nap **tüze** is, hiszen már csak egy éj van vissza napfordulatig. Ráadásul a Nyilas az egyik holdcsomópont, a **napfogyatkozás** kitüntetett helye az asztrológiában, aminek régen Napot evő **oroszlán** volt a jelképe. E napon tehát vértanúhalált hal a Nap, mondhatni kétszeresen is. Kézenfekvő volt, hogy az **oroszlán**ok elé vetett „**tüzes**" nevű püspökről e napon emlékeznek meg. *(169. rajz.)*

A **téli napfordulói** szokások zöme a keresztény világban Karácsonyhoz kötődik. Sok esetben azonban a kereszténység előtti hagyomány erősebbnek bizonyult az egyházi befolyásnál. LUTZ RÖHRICH több német példát sorol fel az ünnepi munkatilalmak közül, melyeket nem Karácsonyra, hanem kifejezetten a **napforduló** napjára, 21-ére írt elő a hagyomány. Jellemző módon a **tűz**gyújtásra vonatkozó tilalmak ezek. Tilos volt például a kemencében sütni, sört főzni, egyáltalán begyújtani.

Naiv kozmológia

A teremtéstörténet népies változataiban **Jézus „labdá**zva" szórja tele az eget égitestekkel. Egy bolgár legendameséében *a kis* ***Jézus*** *a teremtéssel elfoglalt Atyaisten körül lábatlankodik, amiért az rá is szól, hogy maradjon nyugton, vagy foglalja el magát kisgyermekhez illően.* ***Jézuska*** *leül a földre, s agyagból* ***golyókat*** *gyúr. Kérdi Isten, mi végre. Hogy a levegőbe dobáljam őket – válaszolja a Gyermek. – Jól van, – azt mondja Isten – akkor dobd azt a nagyot olyan magasra, amilyenre csak bírod.* ***Jézuska*** *úgy tesz. Isten pedig megáldja az egyre magasabbra repülő* ***golyót****, mely végül is az égbe ragad, s a Nap lesz belőle. Hasonlóképp cselekszenek a többi* ***golyóval****, belőlük lesznek a bolygók, csillagok és a Hold.* Mintha ez történne az ERDÉLYI ZSUZSANNA gyűjtötte szent énekben: az

„Úrjézas
Jobb keziben ***arany alma,***
Bal kezibe jaran' vessző
S azt az ***almát*** *fel-felhajtja,*
Bal kezivel le-lekapja."

(A szöveg elárulja, hogy a *„jaran' vessző"* **labda**játékhoz használatos ütőfa lehet.)

Egy erdélyi román mondában *Isten, miután megteremti a világot, sötétnek találja. Fogja fényes ruháját, és kivág belőle két nagy kerek darabot, hogy nappal és éjszaka világítsanak neki. A maradék szövetet meg miszlikbe vágja, ezekből lesznek a csillagok.*

Kelet-európai dualista teremtésmondákban – bogumil hatás? – *Isten és az ördög együtt teremti a világot. Az ördög persze kétbalkezes; például ő is akar Napot csinálni, de nem sikerül neki. Ellop hát egy darabot Isten Napjából, de csak a Holdat tudja kihozni belőle.*

„Naplopó" az ördög az alábbi szerb mondában is. *A történet szerint a bukott angyalok vezére (az ördög) egy* ***lándzsa*** *hegyén magával hozta a Földre a Napot. Isten Szent Mihály arkangyalt bízza meg a visszaszerzésével. Mihály és az ördög valamikor jó barátok voltak. Most is együtt mennek a tengerpartra fürödni. Az ördög leszúrja a homokba a* ***lándzsáját,*** *tetején a Nappal. Játsszuk azt – javasolja Mihály –, hogy ki tud mélyebbre merülni. Az ördög beleegyezik, de hogy az arkangyal ne tudja ellopni a Napot, amíg ő a víz alatt van, a földre köp; a nyálából szarka lesz, őt bízza meg a Nap őrzésével. Amikor lemerül, Szent Mihály keresztet vet a tengerre, mire azon vastag jégpáncél képződik, majd fölkapja a Napot, és az égbe indul vele, Istenhez.*

A szarka kiáltozására az ördög megpróbál a felszínre jönni, de a jégburok nem engedi. Újból lemerül a fenékre egy kőért, azzal léket üt a jégben és a partra ugrik. Látva mi történt, Szent Mihály nyomába ered. Az angyal már féllábbal a paradicsomban van, amikor utoléri. Utána kap, de már csak a másik lábából sikerül karmaival kitépni egy darabot. Azóta homorú az emberek talpa.

A népképzelet olykor a **napfogyatkozást** is az ördögnek tulajdonítja. Mesélik például, hogy *ha az ördög az Istentől kicsal egy kis parazsat,* ***napfogyatkozást*** *okoz.* E témánál érdemes elidőznünk egy kicsit.

A magyar néphit a nap- és a holdfogyatkozást egy Markaláb, Varkolács, Virkolák, Virgács nevű lénynek tulajdonítja, továbbá kereszteletlenül elhalt gyermekek lelkének, sárkánynak, garabonciásnak, madárnak: **kakas**nak (a szegedi Markolábnak például papagájcsőre van). A Markolábról RÓHEIM GÉZA kimutatta, hogy farkasféle szörny lehet: *„csordás farkas".* (Markaláb→Virkolák→szl. *Volkodlak,* „farkasmedve". A skandináv mitológiában *a Napot és a Holdat két farkas űzi: Sköll és Hati, ha utolérik, felfalják őket.* A verses *Edda* szerint, *amikor vége a világnak, Fenrir, az óriás farkas fölfalja a Napot.*

„Mikor a Hód fogy, mög a Nap is, a Markaláb öszi. Mög is láccik, hogy kapkoggya." (RÓHEIM 1990: 129.) A csángók szerint: *„Azt mondják, hogy a varkalács eszi a Napot. Mük láttuk es. De tudja, hogy lehet azt meglátni? Apókámat láttam, tettek egy edénybe vizet, s akkor a vízbe látta, hogy kap hozzája, így harap belőle, ulyan, mint a rák."* (Diósfalu). *„Apám mindig mondta, mikor elfogyott a Nap, vaj háború lesz, vaj világvége." „Ha a Nap fogyatkozik, akkor a keresztények halnak, ha a Hold fogyatkozik, akkor a pogányság hal."* (Pusztina BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése.) A Nap és a kereszténység, a Hold és a pogányság összekapcsolása a középkorból ered. Az Egyház önmagát, az *(Eklézsiát)* a Nappal, a zsidóságot a *(Zsinagógát)* naptáraik különbözősége alapján a Holddal szimbolizálta. A török kortól nálunk a Hold persze már a törökséggel azonosul.

Végül is, mit hitt az egyszerű nép, ki, mi a fogyatkozások okozója? **Stonehenge**

példája, régi mondák tanúsága alapján feltételezhetjük, hogy a jelenség valódi okával az ember régóta tisztában volt, ettől eltekintve, a tanulatlanabbja ezt nem feltétlenül tudta. A könyvnyomtatás felfedezésétől kezdve azonban már a falusi embernek is rendelkezésére állt a kor legnépszerűbb olvasmánya, a csízió, aminek közhasznú ismeretei közt az első két helyet foglalták el a csillagászati és meteorológiai információk megfelelő módon illusztrálva (*163. rajz*). Tudnia kellett tehát, valójában miről is van szó. Tudta is; ez kiderül az idézett mitologikus, jelképes magyarázatokból is. Például, régen azt hitték, hogy a kereszteletlenül elhalt lelkek farkasalakban kóborolnak. Sárkány, farkas, ördögi a mesékben is „egy oldalon" áll, s láttuk, hogy a farkasban a juhász napisten **Apollón** ősellenségét, a Farkas csillagképet, az ördögi Mars csillagállatát tisztelhetjük. Az „alsó égi" Farkas maga a „naplopó" ördög, a Napot elnyelő sárkány, hisz ott található, ahol a pokol vélt égi bejárata van. A farkas ugyanakkor holdállat, és a fentebbi példák mutatják, hogy e tájon a Holdat az ördög teremtményének, pogánynak tartották. Továbbá, a Markolábnak eléggé meglepő módon papagájcsőre van olyan, amilyen a holdkaréj. A szegedi nép a Markolábnak tulajdonította a talajvíz ingadozását amit, mint a víz mozgásait általában, a hiedelmek is a Hold hatáskörébe utalnak ősidőktől fogva. Az, hogy a Varkolács a diósfalui csángók szerint olyan, mint a rák, szintén a Holdra mutat; a Rák havának a Hold az ura. (Az egykor népszerű *Tarot* jós**kártya** XVIII-as számú lapján Hold, rák, vonító eb vagy farkas együtt látható. *164. rajz.*)

Az alábbi távoli és korántsem kivételes példa bárkit meggyőzhet arról, hogy még egy primitívnek mondott természeti nép fia is rájöhetett arra, mi vagy „ki" a **napfogyatkozás** valódi okozója. A Dél-Amerika északnyugati részén élő indiánok a Holdat rangban a Nap fölé helyezik, és főistenüknek tartják. Általában az időjárás és a vizek uraként tisztelik, annak alapján, hogy a holdváltozás időjárás-változással jár, és mert fölismerték, hogy a tenger vizét a Hold emeli meg és süllyeszti alá. Felsőbbségét a Nappal szemben azzal magyarázzák, hogy a Hold nappal is világít, míg a Nap éjjel soha, valamint hogy a *Hold el tudja takarni a Napot*, de a Nap nem tudja eltakarni a Holdat. Vagyis tisztában vannak azzal, hogy a holdfogyatkozást más okozza. Forrásom nem említi, tudják-e vagy sem, hogy a Föld árnyéka vetül a Hold **arc**ára.

Különös módon mintha a holdtevékenység mitologikus felfogása vezette volna rá az embert, hogy a Holdban keresse a **napfogyatkozás** okát. A holdváltozás ritmikus ismétlődése miatt a holdistenség tennivalói közt szinte mindenütt első helyen említik, hogy *növeszt, apaszt*. Mindenekelőtt saját magát és a fényét, aztán a vizeket, a nők meg a nőstényállatok méhét. Minden hónapban „leveszi" a nők vérét. A magzati növekedést is neki tulajdonították a terhesség, vemhesség holdhónapokban számolható hossza miatt. Ő tőle függ a férfi nemzőereje (úgy hitték, nem alaptalanul, hogy a holdállástól függ, mennyire duzzad meg a férfi pénisze), és ma is úgy tartják faluhelyen, hogy a Hold növekedése serkenti a növények növekedését is, míg a fogyása lassítja. Metaforikusan

(fogalmilag) a **napfogyatkozás** is felfogható a napfény (a napkorongfelület) Hold általi elapasztásának és újranövesztésének.

Sok nép előtt az sem lehetett ismeretlen, hogy a Holdat meg a Nap „eszi meg". RÖHRICH egy példája a Nap és a Hold helycseréjét az égen a kettő harcaként magyarázza, amiből végül is mindig a Nap kerül ki győztesen. *„Néha kannibálként is ábrázolják a Napot; a Hold azért is támadja meg, mert megette a gyermekeit."* (RÖHRICH1973: 108.)

Fordított rendben ugyanez történik a mesében. A *Két hű barát* típusú mesékben *a naphős csak saját gyermekei élete árán tudja kővé vált segítőtársát, a Holdat életre kelteni.* (Persze, itt is kettejük viszálya az előzmény.) *Gyermekei vérét veszi tehát, és „áldozatul" a kőbálványra önti. A Hold feléled. Ő sem marad hálátlan, néhány csepp vérét „föláldozva" feltámasztja a Nap halott gyermekeit.* Az egyensúly helyreáll.

És egy régi, mondai példa. *Róma mitikus alapító ikerpárja, a fügefa szülte, farkas dajkálta* ***Romulus*** *és Remus volt.* Civakodásuk, amit a monda hatalmi harcként fog fel, származásuk, a történetükben hemzsegő jelképes utalások azt mutatják, hogy a Napot és a Holdat személyesítették meg. A fügefaanya (*Rumina*, „Anyamell") a Tejutat, a farkasdajka a Tejút Farkas csillagképét jelképezi. ***Romulusnak 12 sas*** *jelenti meg, hogy ő lesz Róma első királya;* a **12 sas** az évkör **12** hónapja fölötti uralom jelképe. *Amikor* ***Romulus*** *ekével barázdát húzva kijelöli a városfal helyét, így kiált fel: „Határairól soha ne bukjon éjszakába a Nap!"* A város kerülete a **nappályát** jelképezi, ezért mondhatja **Romulus**, amit mond (Róma és a világ közti párhuzam ma is él a pápa *urbi et orbi* szójátékra épülő áldásformulájában). *Remus saját fogyatkozását idézi elő, amikor a tilalom ellenére az épülő fal körét átugorja, amiért* ***Romulus*** *társa, Celer megöli.* Fogyatkozás akkor következik be, amikor az egyik égitest „átugorja" a másik pályáját, s a másik is épp itt tartózkodik (az ***ekliptika***, „**nappálya**" elnevezés a „nap- vagy holdfogyatkozáshoz tartozó" jelentésű görög *ekleiptosz* szóból származik). Celer („Gyors", „Hirtelen haragú") a Merkúrt, a Nap kísérőjét és fegyverét személyesíti meg.

A Nap és a Hold szembenállását a közmondás is őrzi: *„Ellenkeznek, mint a Nap és a Hold"* – mondták. Viszonyuk, már láttunk erre példát, leginkább házastársi perpatvarra emlékeztet. A két égitest vagy üldözi vagy elkerüli egymást, s ez a hajsza vagy bújócska a róluk szóló találós kérdésekben, népmondákban, hiedelmekben rendre kifejezésre jut. Például egy bolgár találós kérdésben: *Egy kis férfi (Hold) és egy kis asszony (Nap) egymást kerülgeti naphosszat. A feleség élvezi a perpatvart, az ember nem szenvedheti. Amikor a harapós menyecske hazatér, az ura, békés természetű ember lévén, inkább elmegy hazulról, és egész éjjel sétál.*

Szinte nincs nép, melynek hitvilágában a Nap és a Hold mint szerelmespár, házaspár ne bukkanna fel. Népmondai magyarázat szerint a fogyatkozások jelzik, hogy a szerelmesek meglátogatják egymást; a Hold a Napra, a Nap a Holdra „fekszik". E nász eredményeként szüli a világra a Hold a csillagokat. A csángó néphitben: *„A Nap, úgy beszélik, hogy legény, és a Hód lyány. Ők mindig udvaroltak egymásnak, egyszerre jöttek fel. De a Hód kerülte kereken a Napot, ugye szerette, körüle ment mindig. És amint összevesztek, a*

Hód elmaradt, a Hód jönni fogott éjjel, és a Nap jő napval, s többet nem kerüli." (Klézse, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése.)

Balti szláv hiedelem szerint *a Hold és a Nap férj–feleség voltak, de a Hold megcsalta a Napot a Hajnalcsillaggal. Perkunas, a főisten – más változatban maga a Nap – ezért a Csillagot megöli és a Holdat fölaprítja.* A balti szlávok így magyarázták a Vénusz időnkénti eltűnését és a Hold fogyását.

Eszkimó mondában: *Egy férfi (a Nap) szerelmes a húgába (a Holdba). Éjjel jár hozzá, hogy az ne ismerje föl.* (Az is univerzális képzet, hogy a két planéta fivér és nővér, és vérfertőző szerelemben élnek.) *A húg szeretné tudni, kivel hál, ezért korommal megjelöli szeretője arcát. Másnap reggel látja, hogy a bátyja arca kormos. A futásban keres menedéket. A Nap üldözni kezdi – üldözi azóta is –, de hiába, többé nem egyesülhetnek.* Dehogynem: a Nap kormos arca jelzi, egyesülésük mit jelent. **Napfogyatkozást**. Amikor a Hold a Napra „fekszik", a Nap arca fekete lesz.

Bármennyire is profánul hangzik kettejük vérfertőző szerelme, ez is istenségük jele (az incestus az istenek előjoga volt). Ennek emlékei a keresztény néphagyományban azok a mondák, melyek Isten és a Nap tervezett házasságáról szólnak, vagy ahogy egy balti monda meséli: *Isten fia* (**Jézus**?) *udvarol a Nap leányának és feleségül kéri.* A legmeglepőbbek a csángó példák: *„A Nap, az Isten őszencége legén, a Hód a lyány."* És: *„A Napot, a Hódat, s a szelet nem szabad szidalmazni, mert az mind szent, mind áldott."* (Klézse) Bármilyen messze essék térben és időben HERMÉSZ TRISZMEGISZTOSZ a klézsei parasztoktól, a *Tabula Smaragdina* egy gondolata ide illik: *„...minden teremtett dolog apja a Nap, anyja a Hold; a szél hordozta méhében; dajkája a Föld."* (HAMVAS 1990: 25. A szél a magyar hagyományban az Esthajnalcsillagban ölt testet, akivel a balti szlávok szerint a Hold megcsalta a Napot. *14. rajz.)* És még egy gondolat. Hogy a francia nép egykor melyik égitestben vélte látni Istent, kiderül abból, melyik köznevét írja ma is nagy betűvel: *l'étoile, la lune, le Soleil:* „csillag", „Hold", „Nap".

„MINDEN EGÉSZ ELTÖRÖTT”

Egykori műveltségünk sokszínű, mégis összefüggő tömbje ezernyi apró szigetre hasadozott szét. Szakadék tátong vallás (filozófia), tudomány és művészet között, de az egyes vallások között is helyreállíthatatlan az ökumené, és dúl a harc az ideológiák közt. A tudomány és technika képviselői bezárkóznak saját szigetvilágukba, a művészek számára az önmegvalósítás a cél. Nincs folytonosság az időben sem. Az egyházak és a tudományosság nem vállalják a mitológia örökét, az individualizálódott művészvilág számára teher a közösség és egyetemesség.

Ezt a fejezetet búcsúzóul a kivételeknek szenteltem, pontosabban azok közül néhánynak, akik – illő szóval élve – az elmúlt évezredek során a lángot őrizték.

A költők Napja

A költészet időtlen, nem hiába az örök Nap, **Apollón** volt a patrónusa. Íme, így szólal meg 4000 évvel ezelőtt egy akkád költő ajkán a vers, akkor még ima:

„Mi Urunk, aki eloszlatod a sötétséget,
és megvilágosítod az ember arcát,
kegyelmes isten vagy te:
(...)
Jöttödkor
egyugyanazon hang mozdul minden élő torkában,
s a fejek is egyféleképpen emelkednek,
(...)
ha csak reádpillantunk,
halandó szívünk belereszket!”

(Rákos Sándor fordítása)

Assisi Szent Ferenc (1182–1226) *Naphimnusza* Istent dicséri, imája mégis a 3000 évvel korábban rótt sorokat visszhangozza:

(...)
„Áldott vagy, Uram, s kezed minden műve áldott,
legfőképen öreg bátyánk, a Nap:
az égből néz ő le, és tőle világos a nappal,
és ékes, szépséges ő, tündökletes,
ó, felséges Atyánk, mint te magad.”
(...)

(Képes Géza fordítása)

Petrarca már a reneszánsz fia (1304–1374), nem Napról énekel, hanem egykori szerelméről. Az isten díszeit őreá aggatja:

*„**Arany haja** szétszóródott a szélben,*
amely ezer fürtöt sodort belőle,
*és lángolt szép **szemének** fényesője;*
ma gyér szikrákat hullogat szerényen.
(...)
*A **Nap leánya** volt, mennyei szellem;*
s hiába, hogy mindez hamar-mulandó,
vérzik a seb, bár nem feszül az íj már.”

(Sárközi György fordítása)

SHAKESPEARE (1564–1616) rezignáltabb Petrarcánál, de „földön járó" szonettjében mégis az éghez fordul, hogy az „ég és föld" különbségét jelezze:

„Úrnőm szeme nem nap, sehogyse'; rőt
ajkánál a rőt koráll ragyogóbb.
(...)
az én úrnőm a földön jár, ha megy;
mégis ér annyit nekem, mint akit
hazug hasonlat mennyekbe röpít."

(SZABÓ LŐRINC fordítása)

A mi PETŐFINK a mitopoézis metaforáit humorforrásként meri használni, anélkül, hogy tiszteletlen lenne. A *Puszta télen* búcsúsorai a megvénült téli Napnak intenek gunyoros istenhozzádot:

„Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a tulsó határra,
*Leesik fejéről véres **koronája**."*

PETŐFIT a külföld számára BETTINA VON ARNIM (†1859) német írónő és irodalmi kékharisnya, Goethe, Beethoven, Liszt barátja és csodálója fedezte föl. Rajongásában odáig ment, hogy költőnket *Sonnengott*-nak, *„Napistennek"* mevezte!

VERLAINE (1844–1896) csak hangulatteremtő hasonlatként használja:

„... a szürkület
elfödte a nád közt a tavirózsát
*s a nap **nyilait**, melyek bíborozták –"*

(SZABÓ LŐRINC fordítása)

ADY viszont, a táltos költő, a nagy betűvel írt Napban ismét rátalál Istenre; érdemes tőle bővebben idézni, akkor is, ha a napisten dicsérete inkább esendő önmagának szól:

*„Paraszt **Apollónnak** termettem,*
Ki dalos, erős és pogány,
Ki szeretkezve és dalolva
Dől el az élet alkonyán."

*(A **Krisztusok** mártírja)*

„Ki vagyok? A győzelmes éber,
Aki bevárta, íme, a Napot
*S aki napfényes **glóriában***
Büszkén és egyedül maga ragyog.

Ki vagyok? A Napisten papja,
Ki áldozik az éjszaka torán.
Egy vén harang megkondul. Zúghatsz,
Én pap vagyok, de pogány pap, pogány
(...)
Evoé, szent ősláng, Napisten..."

(Egy párizsi hajnalon)

A Párizsban időző költőre a franciául verselő amerikai STUART MERILL (1863–1915) bizonyára hatott. Egy sorát idézem csupán SOMLYÓ GYÖRGY fordításában:

„Nem, ó tavaszi Nap! Nem, ősök
drága lelke!"

ADY mitopoéta volt, mindent tudott a Napról, amit egy költőnek tudnia kell róla. Például, hogy a táltosnak a Napba kell néznie:

„Kínlódtam, s nem hagyom abba
S úgy nézek bele a Napba:..."

(Tegnapi, vén riadó)

A Nap szentségéről:

*„S lent a Nap a szent **sugarat***
S őrült kékjét a tenger ontja."
(Havasok és Riviéra)

A **napsugár**lélek, a nap(**sugár**)–virág–**szem** metaforáról:

„...mink leszünk:
*Egy napvirág-**szemű** menyasszony*
*S egy **napsugár**-lelkű legény.”*

(A mi gyermekünk)

„Bús asszony-ember, de lelke Nap üszke...”

*(Ima **Baál** istenhez)*

„Ős Napkelet ilyennek álmodta:
Merésznek, újnak,
Nemes, örök-nagy gyermeknek,
Nap-lelkűnek,
(...)
***Nap fiának, magyarnak.**”*

(Én nem vagyok magyar?)

Isten nap**szem**éről:

„Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.
*Az **arcát** még titkolja, rejti,*
*De Nap-**szemét** nagy szánalommal*
Most már sokszor rajtam felejti.”

*(„**Ádám**, hol vagy?”)*

A Nap aranyáról, arany **toll**airól, **arany haj**áról:

„Ott húznak el minden délben,
Nyári délben,
A süstörgős, a fénycsóvás Nap alatt:
*Arany-**tollas**, arany-boglyas*
Madarak.”

(A néma madarak)

Azt is tudja, hogy a Napnak a Hold a táltosa:

*„A Hold talán **tüzet** evett,*
*Lángot evett, **tüzet** evett*
Ez a vén, gethes paripa.”

(Bolond, halálos éj)

S hogy a Nap meg a Hold mégsem fér meg igazán egymással:

„(A holdat a Nappal
Láttad összebújni?)”

(Beszélgetés a boszorkánnyal)

Mert a Napnak a Föld az igazi szerelmese:

„A Nap meg lekacag,
Földdel összekacag...”

(Éhes a Föld)

A haza Napjáról:

„Van e földnek áldott Napja,
Pirosító levegője...”

(Történelmi lecke fiúknak)

„Elátkozott hely. Nekem: hazám.
A naptalan Kelet.”

(A Gare de l'Est-en)

A forradalom várva várt Napjának címezi e sorokat:

„Késlekedő, tunya, vörös Nap,
Hozzád kiáltok.”

(A vörös Nap)

„Árkokban s délben kuruttyol a béka
S csüggedt arató,
Prometheusznak paraszt ivadéka,
meg-meglopja rohanva a Napot.

Félelmes balsors minden faluvégen
S Nap-leső paraszt:
Életet s reményt így aratnak régen
Magyarországon, rothadás között."

(Arat a magyar)

Egyszerűen önmagának:

„Mit akar most a Nap,
Miért akarja így tavasszal
Elhitetni,
Hogy sokkal boldogabb,
Szebb és fiatalabb vagyok?"

(A Nap ravaszkodása)

JÓZSEF ATTILA a „táltoshagyomány" keresetlen szavú, alázatosabb lelkű folytatója. 16 évesen írt verse még szokványosan kezdődik:

*„**Arany hajad**, mint a nap **sugára**..."*

(Hozzá!)

Az egy év múlva született *Aratás előtt* indító képe Adyt utánozza:

*„A bús bíborkirályfi, **naplemente***
búcsúcsókjától ég a dús kalász."

De a későbbi versekben már önmaga:

*„A **rózsakötőjű** nap csak nékem*
integet,
de nem borulok elé, mert úgyis
rogyadozik a lábam..."

(Alkohol)

„Mikor fölkél a nap,
a sosem haragvók hajától eltérítődik a harmat..."

(Érted haragszom, nem ellened)

„A Nap kigyulladt vonata elrobogott
egykedvű küszöböm előtt..."

(Látod?)

Itt ismét nagybetűvel írta le: Nap, mint a korai *Napszonett*ben. Hadd másolom ide az egészet:

„A vén díványon hentereg a Nap,
magával hozta erdők illatát
s kinek örömből semmi sem maradt,
vidultan nézem én, kopott diák.

Hogy nyújtózik, milyen kacér, hamis!
***Aranyhaj**ával elborítja **arc**om*
lágy csókja éri rezgő ajkam is,
ölébe békén árva főmet hajtom.

– Ó Nap, a csókod új életre kelt,
*ha símogat selyem **hajad**, még élek;*
rossz idegem új ösztönökre lelt.

Maradj örökre – éjszaka lesz, félek,
az éjnek oly riasztó árnya van
s ó jaj, nem gyújthatom föl önmagam!"

NAGY LÁSZLÓ:

*„Felleg úszik: sajgó **hattyú***
napnyugat: vörös koporsó,
eljön a hold: síró asszony,
haja világra leomló.

Csavarodok holdsugárba,
állok tornyas kék sisakban,
nap születik forró ágyon,
meghalok a virradatban."

(Alkonyat, virradat)

Hajnalban halt meg.

„Deresen, havasan / eljön a karácsony,
*csodafiú-**szarvas** / föláll az oltáron*

szép agancsa gyúlva gyullad:
gyertya** tizenhárom / **gyertya
tizenhárom."
*(Csodafiú-**szarvas**)*

Végezetül íme, amit „a világ legnagyobb napút-festőjé"-ről írt:

*„egyszeri csoda, a **Nap** fia ő, aki agyára*
*fölveszi **koronának** a lángoló*
Kárpátokat!"
(Csontváry)

Hogy egy élő költőtől is idézzek, közre adok néhány sort Kovács István verseiből:

*„Mint a **méz***
már-már elcsurran a nap."
(Tó verőfényben)

Az én István barátom magától értetődően él a népköltés e metaforájával. Éljen a hagyomány! Ne szakadjon meg a folytonosság soha!

„A didergő napban farkasvakság
lobog."
(Őszi ágak)

Ebben a képben szinte minden benne van, amit a mitologikus hagyomány a Napról, farkasról, vakságról ránk örökített. Benne van, hogy a „farkas" a Nap legnagyobb ellensége, hogy a „vakság" az ő minket sújtó betegsége. Benne van, hogy telente „farkas eszi Piroskát", azaz a tél sötétje fölfalja a Nap fényét, s hogy szó szerint bekebelezi, hiszen a nap télen a Farkas csillagkép „szájában van". Benne van, hogy **Apollón** napisten farkasfényben, azaz hajnalban született, akkor, amikor a Nap „didereg", és amikor homálya némelyeknek farkasvakságot okoz. Benne van, hogy **Apollón** a Farkassal farkas**szem**et néz. („Otthona" az Ikrek a Farkas csillagképpel átellenben van.) Benne van, hogy ez a valóságban is télen veszedelmes ragadozó telente dideregteti az amúgy is fázós és vakoskodó Napot, miközben nem tehet mást egyikőjük sem, mint hogy „lobog", mivel a farkas a Skorpió-Úr Mars állatalakja – ezért hívják Farkasnak ezt a Skorpió alatti említett csillagképet –, Mars pedig közismerten lobogós kedélyű, **tüzes** isten volt. Lám, e „dideregtető" verssor csupán a „jéghegy" csúcsa, ám fölsejlik az egész hatalmas, „víz alatti" tömb: a poézis élő múltja. És ami a legszebb: Kovács István saját bevallása szerint mindezt „nem tudta"!

S egy utolsó versidézet, annak bizonyságául, hogy hová jutottunk, mennyire „korszerű", „érvényes" is tud lenni az ősi metafora:

„ha fölkel
hatalmas vallatólámpa a nap,
üvöltő száj –
fölpeckelve aranyló pénzzel,
és metszete annak, ahogy a
farkasszemek,
mint igérgetés és fenyegetés
összeérnek."
(Utazás IV)

Olvassák el ezt az utolsó mondatot még egyszer figyelmesen.

Festett Napok

A képzőművészet drága mulatság. A festő, a szobrász, és az építész meg a többi „szemet gyönyörködtető" művész nem olyan szabad, mint a költő; megrendelőre, támogatóra szorul, akik rendszerint meg is mondják neki, mit várnak a pénzükért. Ám ugyanezért hívebb képet is fest a korról, amelyben él. A képzőművészetek története nyomon követi a világnézeti, társadalmi változásokat. Ha például a közösséget összefogó, szakrális-mágikus művészet profánná válik, vagy éppen individualizálódik, az mindig a világnézeti, társadalmi válság jele. Míg a szakralitás erejéről a közérthető – közmegegyezésen alapuló – gazdag jelképiség és elvontság tanúskodik (kép esetében a látványnál sokkal fontosabb a sokrétű, mögöttes tartalom), a kismesterek realizmusa otthonosságot áraszt, de benne csupán a tárgy- és anyagszerűség fontos (az alkotásnak mélysége nincs, legfeljebb térhatása), a magánmitológiák absztrakciója pedig követhetetlen.

A művészetek elvilágiasodása már az ókori kultúrákban megfigyelhető, például abban, ahogy öncéllá válik a valósághű ábrázolás. Ez a törekvés már az egyiptomi művészetben groteszk, szándéka ellen ható eredményt szül; az embertestű és állatfejű istenek – lényegüket tekintve csillagászati adatok és metafizikai koncepciók megjelenítései – valóban nonszenszként hatnak, mihelyt a művész számára fontossá válnak olyan részletkérdések, mint a test izomzata vagy az állatfej valósághűsége (**Heper** nyakán nem is fej ül, hanem maga a rovar. Hogy néz ki egy izompacsirta a feje helyén egy **ganajtúró bogár**ral! *57. rajz*). A görög művészet archaikus periódusában lényegesen mitologikusabb volt, mint klasszikus, s még inkább, mint rokokó bájú hellenisztikus korszakában. A realizmusra törekvés az olümposzi vallás válságát jelzi. A mítosz már a klasszikus korban sokaknak szép szó, hazug beszéd csupán; ez a kor a görög filozófia felvirágzásának, egyben a tudományos gondolkodás kezdeteinek ideje. A római császárkorban ez a folyamat felgyorsul, amennyiben az istenek földre szállnak; maga a császár az isten, és a stilizálás – a köztársaság portrészobrászatának emberábrázoló erejéhez hasonlítva – mindössze a császárok idealizálását szolgálja. A világnézeti válságot ellenáramlatok is jelzik. Az új vallások „művészetirányítói" új stílust hirdetnek; ez a legsikeresebbnek, a kereszténységnek sikerül leginkább (a mithraizmus sikertelenségének vizuális tanújele, hogy nem tud a hellenisztikus ábrázolásmóddal szakítani; naturalizmusa nem fért meg az elvont tartalommal).

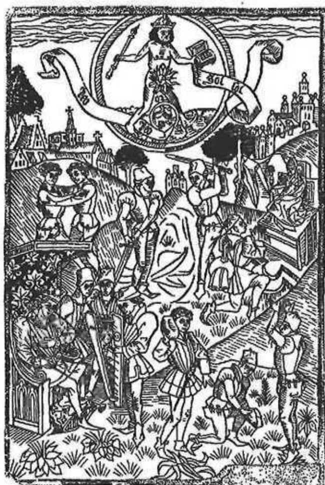
Jött a „sötét" középkor, nyers és ügyetlennek mondott művészetével, amit egyszerűen csak a barbár népek térhódításának szoktak tulajdonítani, pedig inkább arról van szó, hogy a keresztény tanítás miszticizmusa csak így tudott áhítatot ébreszteni. Idővel a keresztény eszme is profanizálódik. A művészetben ott tűnnek föl ennek jelei először, ahol a folyamatnak antik előzménye van: Itáliában. A reneszánsz az antikvitáshoz fordul mintákért, ismét tárgya lesz a mitológia, de már csak a zsáner szintjén, mint ürügy a hús festéséhez. Az antik eszmények föltámasztása a keresztény vallás válságát jelzi (a válasz, tudjuk, a reformáció, a katolikus meg-

újhodás jele pedig a művészetekben a barokk misztika). De ez még odébb van.

A középkori (gótikus) festészetben a Nap sem nem fényforrás, sem nem égitest. Ez utóbbi minőségében legfeljebb a teremtés ábrázolásain jelenik meg *(124. rajz)*. Az ég sem levegőég, hanem dekoratív mustrák aranyozott szövevénye: a Nap aranyában, Isten fényében fürdő mennyország, s rajta felhők helyett angyalok lebegnek. A Nap, ha megjelenik egyáltalán, jelkép: **Krisztust** vagy az Egyházat (az *Újszövetség*et) testesíti meg. A keresztény szellem napvilága legvakítóbban **Krisztus** körül ragyog, a Születés, Feltámadás, Színeváltozás, Mennybemenetel ábrázolásain. Asztrológiai, alkimista kézikönyvek illusztrációin pedig a Nap uralma alá sorolt foglalkozások, tevékenységek, illetve az arannyal, kénnel kapcsolatos műveletek körében látható *(165., 168., 169. rajz)*.

A középkori szellem hanyatlása a legszembetűnőbben a **dicsfény**ábrázolás változásán követhető nyomon. A **dicsfény**, ami eredetileg csak égitesteket, elsősorban a Napot megszemélyesítő alakok fejét vonta be, eleinte a keresztény művészetben is csak a pogány Napistennel azonosított **Krisztus** fejét keretezte, mint fény**sugárkoszorú** vagy mint arany **korong**, mely magát az égi testet szimbolizálta. A későgótikus, reneszánsz művészetben a glória perspektivikus **korong**gá, majd vékony gyűrűvé válik, a sugár**koszorú** néhány hajszálvékony, **kereszt** alakban odakanyarított kacskaringóvá, lehetőleg alig észrevehetővé, hiszen zavarta a mögéje festett táj, környezet szépségeit.

A perspektivikus torzítás a reneszánsz távlatközpontúságának groteszk velejárója: a realisztikusan megfestett hús-vér emberek feje fölött lebegő **korong** vagy gyűrű mosolyogni való látvány, idegen elem a képen. Nem csoda, hogy a festők szabadulni akartak tőle. Amikor viszont

168. A Nap hatása az emberi tevékenységre. Asztrológiai munka illusztrációja, 15. század

az ellenreformáció sugallatára visszatér, a festők okulva a tapasztalatokból valósághű fényjelenség formájában festik meg a glóriát. Ez Tintoretto (1518–1598) képein a legfeltűnőbb, ami éppúgy, mint kezdetben, csak most már realisztikusan, s ezért hasonlóan nem kívánatos képzettársításokat szülve, az alakok fejét fényforráshoz teszi hasonlóvá.

Az evilág felé fordulás vágyától vezérelt reneszánsz ember példaképe az antik tudományosság, amit a fejlettebb technika támogat. Mindez a középkori

hagyományok felrúgásához és olyan „tudományosan" megalapozott festészethez vezet, mint LEONARDO DA VINCIÉ, akit a fény hatása, a levegő-perspektíva érdekel, és nem a fény forrása, a Nap. Sőt, LEONARDO kifejezetten utálja a Napot, mert fénye „kiszívja" a színeket. A festésre legalkalmasabb időnek a világos napszakot, de a borús időt tartja:

„A természet utáni rajzoláshoz északi világítás kell, mert az nem változik; (...) ha szabadban szerepelteted a formákat, s a nap nem süt, akkor nagy tömegű fény veszi őket körül; ha pedig a nap látja őket, árnyékaik a megvilágított oldalakhoz képest igen sötétek lesznek, (...) a nap által megvilágított rész pedig úgy jelenik meg, hogy a nap színéből részesedik, (...) amikor vörös felhők között a nap lebukik a horizonton, a felhőket megfesti az őket megvilágító szín, és a felhők pírja a nap vörösségével együtt mindent megvörösít..." – írja traktátusában (LEONARDO 1973: 59). Ez az elv a realisták számára évszázadokon át irányadó marad.

Vannak persze kivételek, mint CLAUDE LORRAIN (1600–1682), akinek színpadias képeiről a szemünkbe süt a Nap (a jelző nem lebecsülés; LORRAIN a barokk színházi díszletezés elveit alkalmazta). Képein azonban a Nap már sem nem pogány isten, sem nem **Krisztus** világossága, csupán világító test, mely fizikai valóságával, ragyogó fényével nyűgöz le, s a művész számára a mondanivaló festői probléma. Ecsetjével bizonyítja be LEONARDO követőinek, hogy a Nap, a napfényben fürdő, „napszínű" táj a maga sötét árnyékaival is lehet hálás festői téma. LORRAIN, a francia impresszionisták előfutára, persze a mennyei fényesség felé forduló ellenreformáció korának gyermeke; a katolikus templomok boltozatáról és oltárairól mindenütt a barokk mennyország festett vagy aranyozott fény**sugar**ai tűznek a hívekre. A vallásos téma azonban egyre kevésbé tud megfelelni a szakralitást kereső nagyoknak. A Nap festőinek zömét a valóság nyűgözi le, a fény és árnyék ábrázolásának új és új formáit kutatják. A másra, ennél többre vágyók a korábban elvetett, reneszánsz előtti hagyományhoz nyúlnak vissza.

Az előbbiek közül az első igazán jelentős az angol JOSEPH WILLIAM TURNER (1775–1851), LORRAIN utóda, s az impresszionisták angolosan ködös előfutára, mindenekelőtt a derűs MONET-é (1840–1926) és a vadul lángoló VAN GOGH-é (1853–1890).

Hármójuk közt persze alapvető különbségek vannak. TURNER, korához illően dramatizál. Képein mindig történik valami (nem egyszer mitológiai esemény zajlik), amihez a napfény és a felhők kavargása adja a vadregényes atmoszférát. MONET-t az érdekli, hogy a pillanat időtlen varázsát megragadja. Időtlen, örökké visszatérő pillanatokat fest: „a **naplementét**", „a hajnalt", „az első őszi reggeli ködöt". VAN GOGH azonban más. Kitágult, lázas szemmel bámul az óriásira nőtt nap**korong**ba, belekáprázik tőle a mi szemünk is, és délibábosan hullámzik tőle fényben, melegben tobzódó tája. Nemcsak a *„Nap szerelmese"* volt ő, hanem mint ADY, a *„napisten papja"*. (Nem csoda, hogy a lángoló ciprus, a Nap fája, a sárgálló **búza** és a napraforgó kedvenc témái közé tartoztak.) *„Ha a fény"* – írja egyhelyütt – *„a jó, a szép és az igaz jelképe, akkor a fény igazi forrása, a Nap sem lehet más, mint Isten."* Magyar festők közül EGRY JÓZSEF e „napnézők" méltó társa.

Az újkori misztikusok és „mágikus realisták" sorát HIERONYMUS BOSCH kései utóda, a brit WILLIAM BLAKE (1757–1827) nyitja meg. *A Menny és Pokol házassága* és a *Prófétikus könyvek* háborgó lelkű, látnok festő-költője szembefordul kora racionalizmusával, mechanisztikus materialista világképével – a háborút, prostitúciót és az általános erkölcsi nihilizmust ebből vezeti le. Festményeit ő maga az *„Örökkévalóság látomásai"*-nak nevezte, a legnagyobb festők ecsetjéhez méltónak. Művészkortársait megvetette, mivel képeiket szimpla természetutánzatoknak tartotta (mintha CSONTVÁRYT hallanánk). A bibliai univerzum nagy ismerője a Napot az isteni kisugárzás jelképének fogta föl. Saját *Urizen könyvé*hez készült illusztrációján a Nap Isten kezéből látszik kibuggyanni, *Jeruzsálem*ének címlapképén a Nap misztikus lámpás, mely az Ember útját világítja meg. A teremtés aktusát ábrázoló képén Isten a Napban jelenik meg, világot formáló körzőjének szárai a **napsugar**ak meghosszabbításai.

BLAKE nem ismerte német tájképfestő kortársai, CASPAR DAVID FRIEDRICH (1774–1840) és PHILIPP OTTO RUNGE (1777–1810) munkásságát. A két német rokonlélek a szimbolisták romantikus előfutára volt; tájképeikre vallásos áhítattal teli kozmikus vízióikat vetítik. Ez a vallásosság azonban már nem az, mint ahogy BLAKE-é sem, mint ami az egyházi megrendelésre dolgozó művészeket jellemzi. (RUNGE ráadásul „tudóskodik" is: könyvet ír a fény metafizikájáról és a színszimbolikáról.)

A franciák álomfestője, a szimbolista ODILLON REDON (1840–1916) nem csak programként tagadta meg az impresszionistákat. Képeiből azok harsány derűjével szemben melankólia és pesszimizmus árad. Mégis, e sötéten látó művész előszeretettel festi a Napot. Annak misz-

169. Napot fölfaló zöld Oroszlán. A Nap a ként, kiömlő vére a Merkúr higanyát szimbolizálja. Alkimista munka illusztrációja, 16. század

tikus-szimbolikus teljességében: a mitológia hajnali derengésben égre emelkedő komor napistenét – ő a képen a legsötétebb folt! –, amint jobbról balra, tehát a látszatnak ellentmondóan, de a csillagokhoz viszonyítva a valóságnak megfelelően hajtja **szekeré**t a Tapasztalat birodalmába, hol a Szellem világossága és a formák szépsége uralkodik. Megfesti **Krisztus**t, akinek feje köré ködön át von **dicsfény**t a Nap, megfesti a Napba öltözött Asszonyt és a **fekete Napot**! REDON számára a jelkép valóság: a Nap **golyó**ja mindent látó **szem**. Így lesz BOSCH és a szürrealisták közt az egyik kapocs. (L. WOLFGANG SCHÜLZE WOLS *Isten szeme* vagy RENÉ MAGRITTE *Hamis tükör* c. képét, ez utóbbin az égi **szem** pupillája a **fekete Nap**.)

SALVADOR DALI (1904–1993) számára a Nap *Kozmikus atléta* kezében elhajításra váró diszkosz, *Gala-Madonnát* Napba öl-

-töztető óriás napraforgó. Visszatérő elem PAUL KLEE (1879–1940) „költeményképein" és „kozmikus tájképein", MAX ERNST (1891–1976) erdősorozatán pedig mint lyukas **korong**, vakon is látó **szem** mered reánk.

Persze minden modern festőnek témája a Nap: GEORGE ROUAULT *(A Jordán partján)*, Giacomo Ballá *(A Merkúr, amint a Nap előtt épp elhalad)*, MARC CHAGALL *(**Orpheusz** mítosza, Ikarusz bukása)*, Irena Dedicova *(Két Nap)* képei már címeik szerint is sokatmondóak.

És hát CSONTVÁRY. CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR (1853–1919) így ír önmaga elhivatásáról:

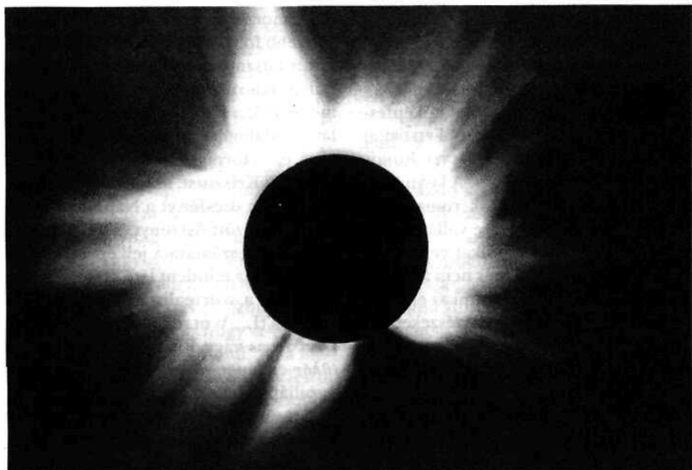
„Fejem fölött hátulról hallom: Te leszel a világ legnagyobb napút festője, nagyobb Raffaelnél."

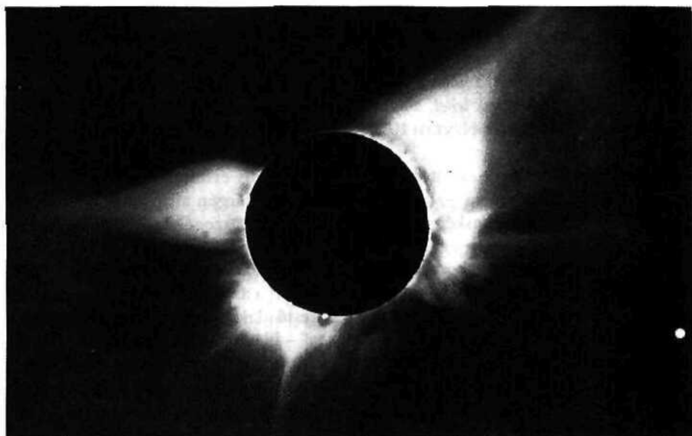
A Nap és a zseni, a Nap és önmaga viszonyáról:

„A Zseni (...) maga a fényes nap, teljes igazsággal, kifogyhatatlan és elpusztíthatatlan energiával, a melyből az egész világ táplálkozhatik. Éppen ezért, mert osztatlan energiát feltételez, – vagyis elpusztíthatatlan – kifogyhatatlan és ezért a Zseni halhatatlan is."

Ellenpéldaként állítja a *„mesefestő"* Rubenst, *„aki minden harangozást ki tudott színesíteni, de a természetet s egy szivárványt nem tudott festeni, (...) a festőnek, ha isteni, akkor a valót kell festeni, ha pedig színész és komédiás, azt Rubensnek, mint II.-od rendű csillagnak illendő lett volna tudnia, mert ezekkel a mókákkal az emberek nem lettek okosabbak és nem közeledtek a valósághoz, hanem eltávolodtak.*

1. kép A belső korona, maximum táján

II. kép A napkorona belső részének alakja, napfoltminimum idején

A mostani háborúban" (az I. világháborúban) *Rubensnek is szerepe van, de nemcsak Rubensnek, hanem a többi utánérző utánzónak, aki* ***kenyér****keresetből, vagy hiúságból festett valótlanságokat."* Ha a mitopoézis felől nézzük, Rubens tényleg „valótlanságokat" festett. Az általa előszeretettel választott mitologikus témák semmitmondóak; Rubens és megrendelői számára a képek tárgya csak ürügy rengő női húsok és hájak megfestésére és nézegetésére. De olvassuk tovább Csontváry naplójegyzeteit:

„Pompejiben festettem (...) a Have-t napút-színekkel, s egy nagyarányú ***naplementét*** *is gyakorlatnak kiszemeltem.*

(...) tavasszal Spalato, Salome, s Trau vidékére rándultam, ahol a napút-motívumokban válogathattam. (...Kairóban) *ráakadtam a sokat keresett napút színeinek világító fokozatára. (...)*

Athénból Taorminába siettem, ahol reám várt egy olyan ***naplemente****, amellyel tisztában voltam, hogy az lesz a világnak a legszínesebb napút-festménye.*

(...Baalbekben) *Másnap hajnalban a naptemplommal szemben lévő Hotel Viktoriában álmomból felriasztott egy fény, mely* ***tűz****vörösben húzódott le a magas Libanonról, belángolta a* ***Hellios*** *oszlopait aranylehelettel s átkarolta a Bachus, Antonius és Vesta templomait világító színekkel. Önmagától előállott az 1880-iki kinyilatkoztatás tartalma, vagyis a világ legnagyobb napút plein air motívuma."*

Történelmünkről:

„A nap szeretetével az Istent imádtuk (...) De (...) puritán egyszerű életünket Róma megirigyelte, (...) Nyakunkra zúdították a kertészeket Róma vidékéről, (...) Ezzel sarlatánok ingoványaiba kerültünk, meglazult energiánk, a nap iránti szeretetünk."

A festészet értelméről:

„(...) minthogy az élő távlat a nap sugaraihoz van kötve, s a plein air festés napsütésben nőve, a mű fölött vitatkozni nem lehet, beleszólása csak annak lehet, aki meg tudja csinálni..." (GERLÓCZY–NÉMETH 1976: 60–93.)

Mennyire különbözik ez attól, amit LEONARDO hirdetett! Szavai VAN GOGH-hoz illenek, de egészen másképpen fest! A Nap mint égitest csupán egy CSONTVÁRY-festményen jelenik meg *(Visszatekintő nap Trauban)*. Legtöbbször már a látóhatár mögül ragyogtatja föl „napútszíneit". És bármit is írt festőnk, amit művelt, nem plein air festészet – MONET-i, VAN GOGH-i értelemben. Nem a pillanatot ragadja meg, és nem impresszionisztikus stílusa, ecsetkezelése sem (és nem is *fauve*). Képei grandiózus méretüktől függetlenül is kozmikus távlatúak attól, hogy egy képbe sűrít több napszakot, időjárási (megvilágítási) helyzetet, s mély értelművé teszi őket ősi jelképek tudatos (?) alkalmazása, noha ezekről írásaiból semmit sem árul el.

A *Mária kútja Názáretben* egyike legbeszédesebb képeinek. Jelentésének gazdagságáról, a mondanivaló és kompozíció logikájának alárendelt megformálás különösségéről, szépségéről, frissességéről sokan írtak már, szoláris szimbolikájáról is, bár arról keveset. Való igaz, ennek az őselemekben: vízben, fában, kőben, égben és a Nap **tüzében** gondolkodó festőnek – mint NÉMETH LAJOS írja – az Asszony az élet kiapadhatatlan forrásaként jelenik meg a vízzel kiáradó kút káváján ülő Szűzanya alakjában. De a képen nemcsak a Víz, hanem a **Tűz** is jelen van, nagyon is odaillően.

CSONTVÁRYnak ez az egyetlen képe, melyen a kút ívébe zárva legteljesebb szimbolikus értelmében jelenik meg a kelő Nap sárgán aranyló félköre. Felizzítja a kutat szegélyező köveket, befoglalja Máriát a Kisdeddel, amitől a Szent Szűz Napba öltözött Asszonnyá lesz, és befoglalja az életadó vízzel állatokat itató festő alakját is (ő a *„Zseni maga a fényes nap"* – idéztem tőle fentebb), ami újabb jelképes tartalommal gazdagítja a képet. CSONTVÁRY július 5-én, a Rák „vizes" jegyében született, mely a Bakkal együtt a napút két legfontosabb állomása (a Napban látható másik „szülött", a Mária ölében ülő **napgyermek**, a Bak szülötte). A Baknak a **kecske**, a Ráknak a szamár a csillagállatjelképe – mindkettő fontos szimbólum a Megváltás-történetben –; s ez a két állat iszik csak a kút vizéből a képen. A kút Napjának **tüzes korong**jából két kifolyón át ömlik a víz a medencébe, onnét a kút peremén túl a földre, mintegy a világba kiárasztva az életet, ahogy régen az ember nap mint nap tudatosította magában; a Napból származik minden: a víz, élet, lélek, Isten.

HERMÉSZ TRISZMEGISZTOSSZAL szólva, *„amit a Nap műveleteiről mondtam, befejeztem."*

NAPMUTATÓ

VÁLOGATOTT FORRÁSMUNKÁK

AUGUET, ROLAND *Kegyetlenség és civilizáció – A római játékok.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978.

BAKTAY ERVIN, DR.: *A csillagfejtés könyve.* Aquincum kiadás, Budapest, 1947.

BAKTAY ERVIN, DR.: *Rámájana és Mahábhárata.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1960.

BAKTAY ERVIN, DR.: *India művészete.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1963.

BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium* I–II. Szent István Társulat, Budapest, 1977.

BÁLINT SÁNDOR: *Karácsony, húsvét, pünkösd.* Szent István Társulat, Budapest, 1989.

BERMANT, CHAIM AND WEITZMAN, MICHAEL: *Ebla – A Revelation in Archeology.* Times Books, New York 1979.

BERZE NAGY JÁNOS, DR.: *Magyar népmese típusok* I–II. Baranya Megyei Tanács kiadása, Pécs, 1957.

BERZE NAGY JÁNOS, DR.: *Nap és tükör – Néprajzi tanulmányok, gyűjtések.* Baranya Megyei Tanács kiadása, Pécs, 1982.

BOSNYÁK SÁNDOR: *A moldvai magyarok hitvilága* in: *Folklór Archívum 12.* Szerk.: Hoppál Mihály. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1980.

BOSNYÁK SÁNDOR: *Meddig élt a „Napisten"?* in: Művészet, 1974. 9. sz.

BRIGHT, JOHN: *Izráel története.* Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1983.

CHRISTINGER, RAYMOND: *La Mythologie du Soleil* in: *Le Grand Livre du Soleil.* Szerk.: Joseph Jobé. Edita – Denoël, Lausanne, 1973.

DÖMÖTÖR TEKLA: *A népszokások költészete.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

DUCROCQ, ALBERT: *Az anyag regénye.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.

DUMÉZIL, GEORGES: *Mítosz és eposz – Tanulmányok.* Gondolat, Budapest, 1986.

Edda – Óészaki mitologikus és hős énekek. Válogatta, szerkesztette, a nyersfordítást készítette N. BALOGH ANIKÓ, fordította TANDORI DEZSŐ. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.

EINSTEIN, ALBERT: *A speciális és általános relativitás elmélete.* Gondolat, Budapest, 1967.

ERDÉLYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágék, lőtőt lépék – Archaikus népi imádságok.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.

FIRDAUSZÍ: *Királyok könyve (Sáhnáme).* Fordította DEVECSERI GÁBOR. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959.

FREUD, SIGMUND: *Mózes – Michelangelo Mózese.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

FUCHS, WALTER R.: *Mielőtt a Föld „mozgásba jött" (A természetismeret történetéből).* Minerva, Budapest, 1978.

GERLÓCZY GEDEON – NÉMETH LAJOS: *Csontváry-emlékkönyv.* Corvina Kiadó, Budapest, 1976.

Gesta Romanorum. Fordította HALLER JÁNOS 1695-ben. Magyar Helikon, Budapest, 1977.

Gilgames – Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek. Fordította RÁKOS SÁNDOR, válogatta és a jegyzeteket írta KOMORÓCZY GÉZA. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966.

GRANDPIERRE ATTILA: *Hogyan működik a Nap?* in: *Harmadik Szem*, 1992. 14. sz.

GRAVES, ROBERT: *The White Goddess*. Farrar, Straus and Giroux, New York, 1966.

GRAVES, ROBERT: – PATAI, RAPHAEL: *Héber mítoszok*. Gondolat, Budapest, 1969.

GRAVES, ROBERT: *Görög mítoszok* I–II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970.

GYARMATI IMRE: *A Tejút elnevezései a török nyelvekben* in: *Keletkutatás* 1992. Tavasz, Kőrösi Csoma Társaság kiadása.

HAMVAS BÉLA: *Anthologia humana – Ötezer év bölcsessége*. Életünk Könyvek, Szombathely, 1990.

HAHN ISTVÁN: *Naptári rendszerek és időszámítás*. Gondolat, Budapest, 1983.

HÉDERVÁRI PÉTER: *Csillagunk: a Nap*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980.

HINNELS, JOHN R.: *Perzsa mitológia*. Corvina, Budapest, 1992.

HOPPÁL MIHÁLY: *Gyerekijesztők – I* in: *Népi kultúra – Népi társadalom* II–III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

HOYLE, FRED: *Stonehenge-től a modern kozmológiáig*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.

IPOLYI ARNOLD: *Magyar Mythologia*. Kiadta Heckenast Gusztáv, Pest, 1854.

JANKOVICS MARCELL: *Erósz és eróé – Kasztrációs komplexus a tündérmesékben*. in: *Erósz a folklórban*. Szerk.: Hoppál Mihály és Szepes Erika. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.

JANKOVICS MARCELL:: *A fa mitológiája*. Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen, 1991.

JÓLESZ KÁROLY, dr.: *Zsidó hitéleti kislexikon*. Korona G.T., Budapest, 1987.

KABAY LIZETT: *Természeti Ikonok*. in: *Zöldövezet*, 1993. Tél

KÁKOSY LÁSZLÓ: *Egyiptomi és antik csillaghit*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

KÁKOSY LÁSZLÓ: *Ré fiai*. Gondolat, Budapest, 1979.

KÁKOSY LÁSZLÓ: *Fény és káosz – A kopt gnosztikus kódexek*. Gondolat, Budapest, 1984.

Kalevala. Fordította NAGY KÁLMÁN. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

KALLÓS ZOLTÁN: *Balladák könyve*. Magyar Helikon, Budapest, 1973.

KASSAM, SHIRAZ: *Egypt's Dazzling Sun*. in: *Horus*, 1993. October/December

KERÉNYI KÁROLY: *Görög mitológia*. Gondolat, Budapest, 1977.

KERMADEC, JEAN–MICHEL HUON DE: *The Way to Chinese Astrology*. Unwin Paperbacks, London, 1983.

KOMORÓCZI GÉZA: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba – Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten*. Századvég Kiadó, Budapest, 1992.

KRUPP, EDWIN C., dr.: *Echoes of the Ancient Skies – The Astronomy of Lost Civilizations*. Harper & Row, New York, 1983.

LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete*. Kolozsvár, 1944.

LEONARDO DA VINCI: *A festészetről*. Corvina Kiadó, Budapest, 1973.

LÉVI-STRAUSS, CLAUDE: *Szomorú trópusok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973.

MADANJEET SINGH: *The Sun in Myth and Art*. Thames and Hudson, London, 1993.

MARTIN GYÖRGY: *Körtáncok, lánctáncok. Fegyvertánc, mutatványos szólótánc, haj-*

dűtánc in: *Magyar néptánchagyományok*. Szerk.: Lelkes Lajos. Zeneműkiadó, Budapest, 1980.

Mitológiai Enciklopédia I–II. Főszerkesztő: Sz. A. Tokarev. A magyar változat szerkesztője Hoppál Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

NAGY OLGA: *Táltos és Pegazus*. Holnap Kiadó, Budapest, 1993.

NÉMETH LAJOS: *Csontváry*. Corvina Kiadó, Budapest, 1964.

OKLADNYIKOV, A.P. – MARTINOV, A.I.: *Szibériai sziklarajzok*. Corvina Kiadó, Budapest, 1983.

OLÁH ANDOR, dr.: *„Az idő a gazda mindenütt..." – Népi természetismeret, időjósló megfigyelések és hiedelmek*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1986.

PONORI THEWREWK AURÉL: *Csillagok a Bibliában*. Tertia Kiadó, Budapest, 1993.

Popol Vuh – A maja-kincse indiánok szent könyve. Fordította, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta BOGLÁR LAJOS és KUCZKA PÉTER. Helikon Kiadó, Budapest, 1984.

Reichel–DOLMATOFF, G.: *Astronomical Models of Social Behavior Among Some Indians of Colombia* in: *Ethnoastronomy and Archaeoastronomy in the American Tropics*. Szerk.: Anthony F. Aveni and Gary Urton, The New York Academy of Sciences, New York, 1982.

RÓHEIM GÉZA: *A bűvös tükör*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.

RÓHEIM GÉZA *Magyar és vogul mitológia* in: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

RÖHRICH, LUTZ, dr.: *Le Folklore du Soleil* in: *Le Grand Livre du Soleil*. Szerk.: Joseph Jobé. Edita – Denoël, Lausanne, 1973.

SAGAN, CARL: *Az Éden sárkányai – Tűnődések az emberi intelligencia evolúciójáról*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

SANTILLANA, GIORGIO DE – DECHEND, HERTHA VON: *Hamlet's Mill – An Essay on Myth and the Frame of Time*. Gambit, Ipswich, 1969. Magyar nyelvű kiadás: *Hamlet malma*. Pontifex Kiadó, 1995.

SATORI BHANTE, BHIKKHU: *A sintozimus*. Gondolat, Budapest, 1990.

SPEIDEL, MICHAEL P.: *Mithras–Orion – Greek Hero and Roman Army God*. E. J. Brill, Leiden, 1980.

Szent Biblia. Fordította KÁROLI GÁSPÁR. Bibliatársulat, é.n.

SZONDI LIPÓT: *Káin, a törvényszegő – Mózes, a törvényalkotó*. Gondolat, Budapest, 1987.

THOMSON, GEORGE: *Az első filozófusok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.

TOROCZKAI-WIGAND EDE: *Öreg csillagok*. Táltos kiadása, Budapest, 1916.

TOVAR, JUAN DE: *Azték krónika*. Helikon Kiadó, Budapest, 1986.

A törzsek származásáról avagy a Kincsesbarlang. Fordította ORMOS ISTVÁN. Helikon Kiadó, Budapest, 1985.

VALKAY ERZSÉBET: *Őrszem, létrás életfa, szárnyas Napkorong*, in: *Művészet*, 1976. 10. sz.

VAEGYAS LAJOS: *A regösének problémájának újabb, zenei megközelítése*. in: *Ethnographia*, 1979. 2. sz.

A világirodalom legszebb versei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966.

VORAGINE, JACOBUS DE: *Legenda Aurea*. Helikon Kiadó, Budapest, 1990.

WATERS, FRANK: *Book of the Hopi*. Penguin Books, New York, 1977.

The Zohar I–IV. Translated by HARRY SPERLING & MAURICE SIMON. The Soncino Press, London – Jerusalem – New York, 1978.

TARTALOMJEGYZÉK

